تیشک

تیشک | گۆڤارێکی شیکارانەی کۆمەڵایەتی ـ سیاسییە | ژمارە ٥٣ | ساڵی بیستویەکەم | پاییزی ٢٧١٩

دیکتاتۆریەتی هەڵبژێردراو ٤٤

تەوەری ئەم ژمارەیە:

ڕزگاری لە نێوان ڕیفۆرم و شۆڕشدا

٢٣٢
ئەمنیەتیکردنی ژیان

٣٢
کۆلۆنیالیزم و شۆڕش

١٢٤
ڕێگای ڕزگاری

١٠
بۆچی ڕیفۆرم لە ئێران ناکرێت؟

نا، بۆ کوردێک کفرە ئێســـتا کوردســـتان وتن،
چەرچییەکانی ئیســـتعمارم لـــێ ئەبنە دوژمن!

گۆران

گۆڤارێکی شیکارانەی کۆمەڵایەتی ـ سیاسییە

ژمارە ٥٣ • ساڵی بیست و یەکەم • پاییزی ٢٧١٩

سەرنووسەر:
ناسر مورادی

دەستەی نووسەران:
ئیدریس ئەحمەدی، سارۆ ئەردەڵان،
مەسعوود بابایی، بیریار ژاوەرۆیی، مانشت زاگرۆس

بەڕێوەبەری نووسین:
شەهاب خالیدی

بەڕێوەبەری وەرگێران:
سەربەست هەوراز

زمانەوان:
کامیل نەجاڕی، ساماڵ ئەحمەدی

دیزاین:
ڕێبوار

گۆڤاری تیشک تەنیا لە بەرانبەر ناوەرۆکی ئەو بابەتانەدا
بەرپرسیارە کە بە ناوی گۆڤاری تیشکەوە بڵاو دەبنەوە

www.kurdistanmedia.com\sorani\tishk
https://t.me/govartishk
govaritishk@pdki.org

پێرست

سەروتار ٦

سەکۆ

بۆچی ڕیفۆرم لە ئێران ناکرێت؟ • د. خالید خەیاتی ١٠

تیۆری

فارسی، شەکری شیرین یان ژەهری هەلاهل • بێهرووز شوجاعی ١٨
کۆلۆنیالیزم و شۆڕش • سارۆ ئەردەڵان ٣٢
چەسپاندنی دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو لە ئێران • د. ئیدریس ئەحمەدی ٤٤
اصلاح‌طلبی کوردی بازتولید سیاست توهّم • زانا کوردیار ـ ساماڵ موکریانی ٥٠
تأملی در باب اصلاح‌طلبی در ڕۆژهەڵات • ڕامان هەورامی ـ دیاکۆ هەورامی ٦٦
فەلسەفەی «خاک ـ ڕزگاری»ی کوردستان • شوعەیب دانش‌پەژوو ٧٨
لە ڕزگارییەوە بۆ ئازادی • مەسعوود بابایی ٨٦

شیکاری

بیری لینین و باغەکانی سەمەرقەند • د. ئاسۆ حەسەن‌زادە ١٠٠
پێکدژییە نێوخۆییەکانی ئیمپراتۆریای شیعە ... • مانشت زاگرۆس ١١٦
ڕێگای ڕزگاری • ماکوان کوردستانی ١٢٤
کارکردەکانی دەسەڵات • مامەند عەلیار ١٣٢
مێژووی ڕەوتی ئیسلاح‌تەڵەبی • حەسەن ساڵحزادە ١٤٠
لە ئازایەتییەوە تا ئازادی • ئاگری ئیسماعیل‌نژاد ١٥٤
ڕیفۆرمیسم یان فەندەمێنتاڵی ئێرانی • ڕۆژبین بۆکانی ١٦٦
مێژووی ئاڵای کوردستان • هادی عەزیزی ١٧٢
نقش تشکل‌های غیردولتی • د. منصور سهرابی ١٨٤
ئیسلاحات و خولانەوە بە دەوری بازنەدا! • زانیار ڕۆژهەڵاتی ١٩٠
لێکەوتەی ڕیفۆرم • ڕزگار بەهاری ١٩٤

ڕوانگە

بۆ خەبات چ زۆرە؟ ڕێگا! • د. سەعید شەرەفکەندی ٢٠٢
ڕاسان و ڕەهەندە تیۆرییەکانی (٣) • سمایل شەریفی ٢٠٦

وتووێژ

ئەزموونی نەتەوەی کورد ... • وتووێژ لەگەڵ د. سەعید شەمس ٢١٦

وەرگێڕان

ئەمنیەتیکردنی ژیان ٢٣٢
فۆکۆ و پێداچوونەوە بە ئێراندا ٢٥٤
دوکتور قاسملوو: ڕوخساری پۆستمارکسیزمی کورد ٢٧٤
برای کوردی موسوڵمانم ٢٩٢

هەڵسەنگاندن

بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد ٣١٤
کورد و گرێبەستی تورکایەتی ٣٢٠

سەروتار

بیرکردنەوە لە ئیدەئالی ئاڵوگۆڕی سیاسی لە وڵاتێکدا و چۆنیەتیی گواستنەوە لە سیستمێکەوە بۆ سیستمێکی دیکە - بمانەوێ و نەمانەوێ ـ ڕووبەڕووی پرسی مێتۆد و شێوازەکانی وەدیهێنانی وەها ئاڵوگۆڕ و گواستنەوەیەکمان دەکاتەوە. ئەمەش تەنیا بە پێوەندیی نێوان ئامانج و ئامرازەکانەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکوو لە بنەڕەتڕا دەگەڕێتەوە سەر جۆری ڕوانین و خوێندنەوەمان بۆ دۆخی ئارایی و ئەو پاشخانە زەینی و مێژووییەی واقیعی سیاسیی ئەمڕۆ و خانەبەندییە گوتارییە پێوەندیدارەکانی لێ کەوتۆتەوە. لە ڕاستیدا وەڵامی ئەو پرسیارەی کە ئایا ڕێی دەربازبوون لە دۆخی مەوجوود ڕیفۆرمە، یان شۆڕش، بەپێی ئەوە کە قسە لە دینامیزمی نێوخۆیی یەک نەتەوە و یەک وڵاتە، یان لە ململانەی نێوان دوو نەتەوەی نالێک، کە یەکێکیان ئەوی تر بچەوسێنێتەوە و سیاسەتی داگیرکارانەی لە بەرامبەردا ڕەچاو بکا، تەواو جیاوازە.

هەڵکۆڵینی توێخەکانی ئەم پرسیارە، کە ئایا دەکرێ لە چوارچێوەی سیستمی داگیرکەردا داوای ڕێفۆرم بکرێ، پێویستی بە هزرین و ڕامانێکی قووڵ هەیە. پێشگریمانەی ئەو هەوڵانەی بە چاکسازی لە دەسەڵاتدا، یان باشترە بڵێین چاکەخوازی بۆ دەسەڵات دەناسرێتەوە، پەیوەستە بە سەرکردنی گریمانەگەلێکی دیکەوە، کە ئاکامەکەی بەئاساییدیتنی هاوکێشەی «داگیرکەر ـ

داگیرکراو»ە. ئەنجامی ئەم بەئاسایدیتنەش هەڵپەسـاردن و، لەوەش زیاتـر، نادیدەگرتن و ڕووشـاندنی مافـی بنەڕەتیـی ئـەو یەکە نەتەوەییەیــە، کە خاکەکــەی داگیر کراوە و ڕەفتاری کۆلۆنیالیی لەگەڵ دەکرێ.

ئەوەنـدەی پەیوەندیـی بـە ڕۆژهەڵاتی کوردسـتانەوە هەیـە، لایەنگرانـی ئـەم پێشـگریمانەیە لە قالبی بەناو ڕیفۆرمخوازیی کـورددا، لەژێـر دەمامکـی بەنـاو قانوونیی پەسـەندی دەسـەڵات و لـە ڕاسـتیدا بـە قیمەتی حاشـاکردن لە بنەماکانی جەوهەری ڕاستەقینەی پرسی کورد، کۆمەڵێک گوزارەی خۆبەکەمگرانە و ڕەگی بەرژەوەندیخوازانە جێ دەخەن، کە مەترسـی دەخاتە سـەر بنەمای زەینی و گوتاریی ئاسایشی نەتەوەیی کورد لە ئێران و، لە کۆتاییدا نەزانانە، یان بەئەنقەست لەپێنـاوی درێژکردنەوەی ئەسـارەتی گەلی ڕزگاریخوازدا هاودەستی دەسەڵاتی داگیرکەر دەبێت.

کێشـەکە لە بنەڕەتڕا کێشەی پەروەردە و سایکۆلۆژیی سیاسـییە، چونکە چاکەخوازانی گرێدراو بە دەسەڵات، هەم لە ڕووی فەرهەنگی و هەم لـە ڕووی سیاسـییەوە گۆشـکراو و خووگرتووی کۆد و پێناسـەکانی گەلی حاکم و پاشکۆی ئەقڵیەتی شمووڵی و ناوەندگەران. هەربۆیـە لووتکـەی هەڵوێسـت و بەرنامەی سیاسـیی خۆیان لە بانگەشەی شەرمێونانەی مافـی هاووڵاتیـدا دەبینن؛ شـارمەندییەک کـە بەهـۆی ناتەبابوونی لەگـەڵ ماهیەتی فاشیسـتیی نیزامدا، تەنانەت بۆ هاووڵاتییانی گەلی حاکمیش سەقەت و بێبەرهەمە. کاکڵی ئەم چاکەخوازییە ئاسـایینواندنی بندەستی و نایەکسانی و چەقبەستوویی واقیعی سیاسییە. قەناعەت لێرەدا ترۆپکی هەوڵێکی هەمەلایەنە بـۆ گەشـەپێدانی ناسـنامەی داگیرکـەر و نەزۆکنیشاندانی هەوڵی داگیرکراو بۆ گەیشتن بە سەروەرییە.

ئەم زەینە پاشکۆیە لە ڕیزی یەکەمی ئەو قوربانیانەدایە کە تێگەیشـتنیان لە ئازادی و کەرامەت و چارەنووس نـەک تەنیا بوێرانە و لەخۆبوردووانـە نییە، بەڵکوو هەڵپەرەسـتانە و ئاگامەندانەیـە. ئاگامەنـد لـەو ڕووەوە کە لایەنگرانـی ئەم ڕەوتە بە هەمـوو بوونیانەوە، شەرعیەتی دەسەڵاتی ستەمکار دەسەلمێنن و یارمەتی بە سەپاندن و درێژکردنەوەی دەدەن. هەربۆیەشـە کە ئەم زەینە پاشکۆیە هیچکات تێ ناکۆشـێ سووکەترووسکاییەک بۆ ڕزگاری و دەربازبوون لە بالادەستیی دەسکردی ئێلیتی حاکم وێنا بکا و کایەی سیاسی لای ئەو ڕەوتە بە کۆمەڵێک بابەت تەنراوە کە لەژێر پێستیدا دەمارەکانی دەسەڵات بەڕوونی دیارن. گوتاری چێنـدراو لە زەینـی ئەم ڕەوتـەدا، دەقاودق دژایەتیکردنـی گوتـاری بەرهەڵسـتکاری ڕزگاریخوازانەی نەتەوەییە. بۆ ئەمەش هەوڵ دەدەن هەڵوێستی شۆڕشگێرانە بێبایەخ نیشان بدەن و دیاردەی خۆبەدەستەوەدان و ڕازیبوون بە وەزعیەتی مەوجوود بە چالاکیی سیاسی و مەدەنی مانا بکەنەوە. کۆی ئەمەش، نەک هیچ پاشەکشەیەک بە دەسەڵات ناکا، بەڵکوو ڕەنگە لە زۆر ڕووەوە دەسەڵات قازانجیشی لێ بکا.

بۆ ئەوەی ماکەی ئەم گوتارە خۆرێکخەرە لەگەڵ دەسـەڵات بناسینەوە پێویست ناکا نە بژاردەی ئەکادیمی بین، نە ئەندامی حیزبێکی دیاریکـراو و سیاسـیکارێکی بەئەزمـوون. هـەر ئەوەندە بەسـە لە دۆخی کوردسـتان و لـە هەقیقەتـی ژیانی خەڵـک و ڕەفتاری دامودەزگاکانـی ڕێژیم ورد بینـەوە و چەند پرسیاری زۆر سـادە، کە هەموویان نیشانەی سیاسەتی داگیرکارین، لە خۆمان بکەین:

بۆ نموونە، بۆچی جیا لە هەموو ناوچەکانی ئێران، کوردستان چەند قات میلیتاریزە کراوە؟ بۆچی هێزەکانی ڕێژیـم و بەکرێگیراوانیان تا ئـەو ئەندازەیە لەنێـو خەڵکدا بێـزراون، لە بەرامبەردا پێشـمەرگە و هێزە شۆڕشـگێرە بەرهەڵسـتکارەکان تا ئـەو ئەندازەیە لەلای خەڵک خۆشەویسـتن؟ بۆچی لاوەکانی کورد

بە خوێندەوار و نەخوێندەوارەوە دوور لە زێدی خۆیان و لە ناوچەکانی غەیری ناوچەکانی کوردستاندا خەریکی کرێکارین؟ بۆچی ژیانی مرۆڤی کورد لە دیاردەیەکدا بە ناوی کۆڵبەری، کە دەسکردی داگیرکەرە، وەها بێبایەخ کراوە، کە هەردەم لەژێر مەترسیی مەرگێکدایە، کە هاوئاستی مەرگی ئاژەڵانیش نییە؟ بۆچی ئاو و کانزا و سەرچاوە سروشتی و شوێنەوارە مێژووییەکانی کوردستان بۆ ناوەندی ئێران رادەگوازرێن؟ بۆچی رێژەی گیراو و ئێعدامە سیاسییەکان لە کوردستاندا ئەوەندە لەسەرێیە؟ بۆچی زمان و مێژوو و کولتووری کورد لە بەستێنی گشتی و حکوومەتیدا، بەتایبەتی لە سیستمی پەروەردەییدا ئەوەندە بەربەست و قەدەغەی لەسەرە و، لە میدیای حکوومەتیشدا سووکایەتییان پێ دەکرێ؟ بۆچی هەموو پۆستە بالاکانی نوێنەرایەتیکردنی دەسەڵاتی سیاسی لە کوردستاندا بەدەست غەیرەکوردەکانەوەن؟ بۆچی کوردی رۆژهەڵات ئەوەندە یادەوەریی بەکۆمەڵی خۆی بە مێژووی خۆی لە سایەی حکوومەتەکانی پێش کۆماری ئیسلامیشەوە گرێ دەدا و ئەو هەموو پردی هاوپێوەندیی نەتەوەییەی لەگەڵ پارچەکانی دیکەی کوردستاندا هەیە؟ و... هتد.

بۆ تێگەیشتن لە گوتاری ریفۆرمخوازیی ئێتنیکی لە سایەی سیستمی داگیرکەردا و لەقاودانی زیانەکانی ئەم هێڵە فیکرییە، لە بنەڕەترا پێویستمان بە هەڵشێلانەوەی بنەما زەینییەکان و ئانالیزی بنەڕەتیی گوتاری هەیە. بەڵام ئەگەر تەنیا لە سۆنگەی سوودبەخشی و کاریگەریی سیاسیشەوە بۆ بابەتەکە بچین، هەق وایە بەناو ریفۆرمخوازە کوردەکان رووبەڕووی کۆمەڵێک پرسیار بکرێنەوە، وەک ئەوەی کە ئایا هەر لە بنەڕەترا و لە ئاستی گشتیی ئێرانیشدا، لە سیستمێکی فاشیستی و تۆتالیتێردا بەو تایبەتمەندی و کارتە ئەزموونکراوانەی کۆماری ئیسلامی چل ساڵە یارییان پێ دەکا، باوەڕ بە ریفۆرم چەندە واقعبینانەیە؟ ئینجا وەک کورد، ئایا ریفۆرمخوازان هەڵوێستی خۆیان چلۆن پاساو دەدەن، واتە ئەگەر بەراستی لە گۆشەنیگای کوردبوونەوە، بوونمانی سیاسیی خۆیان بسەلمێنن، چ جۆرە ریفۆرمێک لە حکوومەتی ئێراندا وێنا دەکەن، کە مافی کوردی وەک نەتەوەیەکی خاوەنی مافی دیاریکردنی چارەنووس تێدا دەستەبەر بێت؟ وردتر لەمەش، ئایا نیسبەتی چاکەخوازانی دەسەڵات لەگەڵ جومگەکانی سیستمی ستەمکار، بەتایبەتی رانتی ئابووری و ئەمنیەتی و رایەڵەکانی ئەم دەسەڵاتە، چۆن پێناسە دەکرێ؟

ئەم ژمارەیەی گۆڤاری تیشک تێ دەکۆشێ هەم بە شێوەی تیۆری و هەم لە سۆنگەی کردەییی کەیسی کورد لە ئێراندا هەندێ لەو پرسیارانەی کە تا ئێستا، یان ون کراون و خۆیان لێ لا دراوە، یان بە چەواشەکاری و خۆبواردنەوە وەڵام دراونەوە، بورووژێنێ و رووناکی بخاتە سەر پرۆفایل و لایەنە نادیارەکانی چاکەخوازانی کوردی نزیک لە دەسەڵات. پەردەلادان لەسەر ئەم سازە ناسازەی کۆمەڵگای سیاسیی کوردستان، بەتایبەتی لە دۆخی ئێستای ئێراندا، کە زۆرینەی خەڵک کۆی رێژیم بە ئامانج دەگرن و چی دیکە هیوایان بە ریفۆرمی رێژیم نەماوە، بەوەخت و زەروورە. بەجێبوونی وەها باس و خواسێک ئەوکاتە باشتر وەدەردەکەوێ، کە بەتایبەتی ئەوەشمان لەبەرچاو بێ، کە بزووتنەوەی سیاسی و مەدەنیی رۆژهەڵاتی کوردستان، جارێکی دیکە بەرەو تۆکمەبوونەوە بە دەوری گوتارێکی رەسەن و باوەربەخۆ دەچێ، گوتارێک کە وێرای بەهێندگرتن و متمانەبەخشین بە بەستێنی جەماوەری، دەیەوێ هێڵی رەسەنی شۆرشگێرانە بە دوورەدیمەنێکی روونی رزگاریخوازانە زیاتر و باشتر بەرجەستە بکاتەوە و بیکاتە نەخشەرێگای ئایندەی ستراتژیی کورد لە مامەڵە لەگەڵ ئاڵوگۆڕەکانی ئێران و ناوچەدا.

“سەکۆ”

بۆچی ڕێفۆرم لە ئێران ناکرێت؟

ڕۆڵی فەرهەنگی سیاسی و ئابووریی سیاسی و هەڵوێستی کورد

د. خالید خەیاتی

سەکۆ لە کورتەوتارێک پێک دێ کە بایەخ و پێگەی وتاری سەرنووسەر یاکوو دەستەی نووسەرانی هەیە، بەم جیاوازییەوە کە لە هەر ژمارەیەکدا کەسێکی شارەزا لە دەرەوەی بازنەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری تیشک، نووسینەکەی بە ئەستۆ دەگرێ .ئامانج ئەوەیە کە جۆراوجۆریی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و بەرپرسانە سەبارەت بە گوتاری نەتەوەیی لە سەکۆدا ڕەنگ بداتەوە

پێناسەی کەسی

- خالید خەیاتی، هەڵگری دوکتۆرای زانستی سیاسی لە زانکۆی لینشۆپینگ لە وڵاتی سوێد و، هەڵگری دیپلۆمی تایبەتی زانستی سیاسی لە سەر ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و باکووری ئەفریقا، لە ئەنستیتۆی توێژینەوەی سیاسی لە شاری ئێکس ئان پرۆڤانس لە وڵاتی فەرانسەیە.
- بابەتی لێکۆڵینەوە: دیاسپۆرا، ترانسناسیۆنالیزم و پەیوەندیی نێودەوڵەتی
- لە چوارچێوەی چەمکی دیاسپۆرا لە سەر کوردەکانی ئۆرووپا بە تایبەت کوردانی سوێد و فەرانسە لێکۆلینەوەی کردووە.
- ئێستا لێکۆڵەر و مامۆستای زانکۆیە لە زانکۆی لینشۆپینگی سوئێد، بەشی زانستی سیاسی و سیاسەتی نێودەوڵەتی.
- کۆرسی تایبەتی داناوە لە سەر ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و باکووری ئەفریکا.
- لە وڵاتانی جۆربەجۆری وەکوو رووسیا، تورکیا، نامیبیا، کێنیا، کۆماری چێک، و فەرانسە وەکوو مامۆستای میوان وانەی گوتۆتەوە.
- لە ساڵی خوێندی ۲۰۱۹/۲۰۱۸، لە کۆلێژی فەلسەفەی زانکۆی لێنشۆپینگ کە هەموو بەشەکانی زانستی فەلسەفی، مرۆیی، سیاسی، کۆمەڵایەتی بۆ زیاتر لە ۱۵۰۰۰ خوێندکار لە خۆی دەگرێت، وەکوو مامۆستای ساڵ هەڵبژێردراوە.

سەرەتا

دۆستانی گۆڤاری تیشک داوایان لێ کردبووم، کە بۆ بەشی سەکۆی ئەم ژمارەیان بابەتێک بنووسم، کە پەیوەندیی بە ڕیفۆرم، شۆڕش و کۆلۆنیالیزمەوە هەبێت. سپاسیان دەکەم بۆ متمانەیان، هەروەها بۆ ئەو چالاکییە بەنرخەی کە لە چوارچێوەی ئەم گۆڤارەدا بەڕێوەی دەبەن. هەڵبەتە داوا لە خوێنەر دەکەم، کە ئەم نووسینەم وەکوو وتارێکی ئاکادیمیک، کە بەپێی پێوەرە میتۆدۆلۆژییەکانی زانستی کۆمەڵایەتی و مرۆیی ئامادە کرابێت، لێ وەرنەگرن. ئەمە زیاتر ڕوانگە، ڕامان، یان بە شێوازێکی خۆمانەتر، تێڕامانێکە و لەگەڵ ئێوەی خۆشەویست بەشی دەکەم.

تا ئەوجێیەی کە کورد دەگرێتەوە، باسی ڕیفۆرمی سیاسی لە ئێران و گریمانەی ئەوەی کە پرۆسەی ڕیفۆرم بتوانێ هەم لە ئاستی گشتیی وڵاتدا سیستەمی تیۆکرات و دیکتاتۆر تێپەڕێنێ و هەم ئاسۆیەکی ڕوون، یان دەراوێک بۆ پەڕینەوەی کوردانی ڕۆژهەڵات دەستەبەر بکات، تەمەنێکی بیست و چەند ساڵەی هەیە. لە سۆنگەی ئەم هیوایەوە، جاروبار شاهیدی بەشداریی بەلێشاوی کوردان بووین لە هەڵبژاردنەکانی ئێراندا، یان دیتوومانە کە ژمارەیەک تاکی کورد لەژێر سەرناوی «ئیسلاحتەڵەبی»دا، لێرە و لەوێ وەکوو نوێنەری تیۆری، یان پراکتیکی ڕیفۆرمی ئێرانی هاتوونەتە مەیدان، یان بگرە لە سەردەمێکی تایبەتیدا فراکسیۆنێکی کوردیش لە مەجلیسی ئێران هەبوو. هەڵبەتە هەرچەند پرۆژەی ڕیفۆرمی ئێرانی، تەنانەت لە سەرەتای مێژووی سەرهەڵدانی خۆیدا، هەڵگری جەوهەری گۆڕانکاری نەبوو، بەڵام دیسانیش بەهۆی کرانەوەی ڕێژەیی فەزا کۆمەڵایەتییەکان جێگای سەرنجی ڕۆشنبیرانی کورد بوو.

بە هەرحاڵ، بابەتی ئیسلاحتەڵەبی لە ڕەوتی خۆیدا وەکوو دیاردەیەکی سنووربەزێن، نە تەنیا پەڕاوێزەی دیاسپۆراش بوو، بەڵکوو وەکوو سەرچاوەیەکی ناکۆکی و شێوازێک لە پۆلاریزاسیۆنی سیاسی، تەنانەت پەلی هاویشتۆتە نێو حیزبەکانی کوردیشەوە. تا ئیستا هەموو شتێک ئاساییە. بەڵام ئەوەی کە ئاسایی نییە، ئەوەیە کە یەکەم) کەسانێک خوێندنەوەیان ئەوە بێت، کە سەرەڕای هەموو شتێک دیسانیش نیشانەگەلێکی هیواخوڵقێن بۆ ڕیفۆرم و گۆڕانکاری هەن، هەربۆیەش

ئەم کەسانە (هەڵبەتە زۆر جار ناڕاستەوخۆ و بەشەرمەوە) داوا لە خەڵک دەکەن، کە لەسەر بنەمای ئەوەی ئەوان پێی دەڵێن «مشارکت» لە کاروباری ڕۆژانەی مۆئەسەساتی ئێرانی (بە تایبەت لە هەڵبژاردن)دا بەشدار بن.

لەم نووسراوەیەدا، من لە ڕێگای پشتبەستن بە چەند نموونەیەکی تیۆریک، هەروەها چەند ئەزموونێکی ڕاستەقینەی وڵاتانەوە دەمەوێ نیشانی بدەم کە پرۆژەی ڕیفۆرمی سیاسی لە کۆی جوگرافیای سیاسی و کولتووریی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و باکووری ئەفریکادا (بە ئیستیسنای چەند ساڵێک لە تورکیا) ئیمکانی نەبووە و نییە و هۆکاری نەبوونی ئەم ئیمکانەش ڕاستەوخۆ بواری فەرهەنگی سیاسی (Political Culture) و ئابووریی سیاسی (Political Economy) لە هەردوو ئاستی تیۆری و پراتیکدا دەگرێتەوە.

فەرهەنگی سیاسی و ئابووریی سیاسیی ئێران و نامۆیی ڕیفۆرم

لە زانستی سیاسیدا، ئامانجی ڕیفۆرم بریتییە لە دەستەبەرکردنی سیستەمێکی بەڕێوەبەری دیمۆکراتیک (Democratic Governance) کە ئەویش دیاردەگەلی وەکوو وەگەڕخستنی پرۆسەی بڕیاری سیاسی، ڕەخساندنی مەجالی نوێنەرایەتی و بەفەرمیناسینی تویژە کۆمەڵایەتییەکان، کارایی و گەشەی ئابووری، بنبڕکردنی گەندەڵی و، بەم پێیەش، بەهێزکردنی دیاردەی حیسابدانەوە و شەفافییەتی دەزگا دەوڵەتییەکان، گەشەی کولتووری و، هەروەها گەشەی پۆتانسییەڵی تاک دەگرێتەوە. بۆ ئەو مەبەستەش، هەم فاکتەری نێوخۆیی و هەم فاکتەری دەرەکی ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕن. بۆ نموونە، هۆکارەکانی سەرکەوتنی ڕیفۆرم لە وڵاتانی ئەمریکای لاتین، کە لە ساڵانی ١٩٩٠ی زایینیدا دەستی پێ کرد، لە ئاستی دەرەکیدا پەیوەستە بەوەی کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەهۆی نەمانی سیستەمی ڕەقیبی سۆڤیەتەوە چی دیکە پێویستی بەوە نەمابوو کە پشتگیریی سیستەمی دیکتاتۆریی سەربازی لەم وڵاتانەدا بکا. لە ئاستی نێوخۆییشدا، ئەم تویژە کۆمەڵایەتییەی کە پرۆژەی شۆڕشی بەدەستەوە بوو (بە ئیستیسنای یەک دوو وڵاتی بچووک لە ئەمریکای ناوەندی)، یان بە دەستی ڕژیمی سەربازی لەناو چووبوون، یان وەکوو پەنابەر ئاوارەی وڵاتانی دیکە ببوون و، لەجێی ئەوانە تویژێکی تایبەتی بۆرۆکرات، کە بەتایبەت لە ئەمریکا پەروەردە ببوون، گەڕانەوە و جڵەوی دەوڵەتەکانیان بەدەستەوە گرت. هەروەها دەکرێ ئاماژە بە نموونەی ڕیفۆرمی سەرکەوتووانەی وڵاتانی ئاسیای باشوور بکەین، کە ئەویش لە ڕاستای کەمبوونی کەرەستەی خاو و بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەم بۆشاییە پێداویستیی بە گەشەی مرۆیی لە ئاستی نێوخۆییدا هەبوو، کە لەگەڵ پشتیوانیی وڵاتانی ڕۆژئاوایی دەستەبەری کرد. نموونەیەکی دیکە لە ئەزموونی سەرکەوتنی ڕیفۆرم، سێ وڵاتی ئورووپای ڕۆژئاوا (یونان، ئیسپانیا و پورتوگال)ن، کە بە شێوازێکی درەنگوەخت هاتە ئاراوە. بەردەوامیی مودێلی دیکتاتۆری لەم سێ وڵاتەدا، ئەویش لە حاڵێکدا کە ساڵانی حەفتا هەموو ئورووپای ڕۆژئاوا بەرەوە پێکهێنانی یەکێتیی هاوبەش و پتەوکردنی دیمۆکراسیی نێوخۆیی دەچوون، حاڵەتی ئانۆمالی بوو.

لەسەر بنەمای ئەم ئاماژانەی سەرەوە، دەمەوێ بڵێم کە پرۆژەی ڕیفۆرم لە کۆنتێکستی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا (ئەگەر هەبێت) بەگشتی و لە ئێران بەتایبەتی، دەبێ گۆڕینی ناوەرۆکی سیاسەت لە فۆرمێکی داخراو، ئۆتۆریتەر، توندوتیژتەوەر، تیۆکرات، مۆنۆپۆلیستی، ئۆلیگارشیک، ڕانتخۆر و حیسابنەدەر بۆ مۆئەسەسەیەکی شەفاف، پلۆرال، مەدەنی و هاوولاتیتەوەر بەئامانج بگرێت. بەڵام فەرهەنگی سیاسی و ئابووریی

سیاسی ئەم مەجالە نادات.

فەرهەنگی سیاسی (لانی کەم لە فۆرمی ئیدیال تیپی ویبەریدا و ئەویش پێش ئەوەی باسی خودی گۆڕانکارییە کردەییەکان بکەین) پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە ڕۆڵی کۆمەڵگای مەدەنی بە هەموو ڕەنگ و نیشانەکانی خۆیەوە هەیە، کە لەوێدا چینی ڕۆشنبیر ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت. ئەرکی ئەم توێژە کۆمەڵایەتییە لە سەرەوەی هەموو شتێکەوە پێشکێشکردنی میتۆدۆلۆژییەکی دابڕانە لە ئۆنتۆلۆژیی پێشوو، کە خۆی لە خۆیدا هەڵگری ژمارەیەک چەمک و هزری تایبەت بێت، کە ئاسۆی پێکەوەژیان و گەشەی دیموکراسی بۆ داهاتوو دەستنیشان بکەن. بۆ ئەم مەبەستەش، ڕۆشنبیر لەتەنیشت توانایە مەعریفییەکانییەوە، پێویستە و دەبێ هەڵگری نەوعێک ئەخلاق و فەزیلەت بێت کە لە پرۆژەی ڕۆشنبیریی خۆیدا هیچ کەلێنێک بۆ دوورەپەرێزی و دڕدۆنگی لەنێو خەڵکی مافخوراوی وڵاتدا نەهێڵێتەوە. بە ئاوردانەوەیەک لە مێژووی تیۆریی سیاسی، دەبینین تێپەڕاندنی کۆمەڵگای گەندەڵ و قەیرانلێدراو بەرەوە ئاراستەی دادپەروەری و بەختەوەری لە چوارچێوەی شارستانییەتیدا، پرۆژەی هزریی دەیان گەورەبیرمەند و فەیلەسووف بووە. ئەفلاتوون بە ئامانجی بنبڕکردنی گەندەڵی و نیپۆتیزم و دەستەبەرکردنی کۆمەڵگای دادپەرەر دەیەویست کە فەیلەسووفەکان پادشایەتیی وڵات بکەن. ئەریستۆ پێی وابوو مرۆڤ ئاژەڵێکی سیاسییە، هەربۆیە دەبێ وەکوو هاووڵاتی لە چوارچێوەی دەوڵەتدا (Polis) بەشداری لە پرۆسەی سیاسەتدا بکا. لەسەر هەمان ڕێچکە، فارابی باسی مەدینەی فازیلەی دەکرد، یان ئیبن خەلدوون کە دارمانی شارستانییەتی بە شەڕی بەردەوامی نێوان «عەسەبییە» و «عومران» لەنێو خولێکی مێژوویی بەردەوامدا دەبەستێتەوە.

> **بابەتی ئیسلاحتەڵەبی لە ڕەوتی خۆیدا وەکوو دیاردەیەکی سنووورپەڕێن، نە تەنیا پەرەوازەی دیاسپۆراش بوو، بەڵکوو وەکوو سەرچاوەیەکی ناکۆکی و شێوازێک لە پۆلاریزاسیۆنی سیاسی، تەنانەت پەلی هاویشتۆتە نێو حیزبەکانی کوردیشەوە**

لێرەدا پرسیار ئەوەیە کە گەلۆ، پرۆژەی ڕۆشنبیریی ئێرانی (مەبەست ئەو دەستەیەی کە پێناسەی نەتەوەی سەردەستی هەیە)، لەپێناو دابڕان لە ئۆنتۆلۆژیی ئیستایی ئێرانی دامەزراو لەسەر دوو عونسوری ئایینی (شیعە) و مێژوویی/کولتووری (فارس) بە مەبەستی دەستەبەرکردنی ئەوەی ژان ژاک ڕۆسۆ پێی دەڵێ (پەیمانی کۆمەڵایەتی) و گەیشتن بە ناسنامەیەکی ئێرانیی هاوبەش بۆ هەموو نەتەوە جیاوازەکان و توێژە کۆمەڵایەتییەکانی ئێران چییە؟ کێها دەقی ئیپیستۆمۆلۆژیکی، یان مەعریفی لە لایەن ئەم توێژە ئێرانییەوە ئامادە کراوە، کە بۆ نموونە، مەجالی دیالۆگێکی سوکراتیی ڕەوشتمەند لە پلاتفۆرمێکی هاوبەشدا پێشکێشی ڕۆشنبیرانی هاوشێوە لە نێوان نەتەوەکانی کورد، عەرەب، بەلووچ، تورکمان، ئازەری، لوڕ و ئەوانی دیکە بکات؟ قەڵەمبەدەستی ئێرانی، هەتا ئەو جێگایەی من لێی حاڵیم، دوو دەستەن: دەستەی یەکەم کە ژمارەیان زیاترە، ئەوانەن کە خوێندنەوەیەکی ساختە و جەوهەرخوازانە لە مێژووی هەویەتی (هویت/شناس) پێشکێش دەکەن، زۆر توند بە ڕابردووەوە نووساون، هەموو خەون و ئارەزوویان هێشتنەوەی یەکپارچەییی ئێرانە و لە بەردەوامیی دەربڕینەکانی خۆیاندا شێوازێک لە فاشیزمی فەرهەنگی بەرهەم دەهێننەوە. دەستەی دووەم ئەوانەن کە بەرواڵەت کۆسمۆپۆلیتن و هەڵگری پەیامێکی گەردوونیی پێکەوەژیانن.

ئەم دەستەیەش هیچ دەقێکی مەعریفیی ئەوتۆی بۆ پشتبەستن بە دەستەوە نییە، چونکە پەیامی کۆتاییی ئەوانیش بۆ نەتەوە چەوساوەکان (کە پەیامی ترساندنە) ئەوەیە «تکایە، باسی شتی گەورەی وەکوو کۆلۆنیالیزم و دەستەبەرکردنی سەروەریی سیاسی مەکەن، چونکە ئەو قسانەی ئێوە کوشتاری گەورەی بەدوادا دێت و ئێران دەکا بە سووریە!» ئەم باسەی سەرەوە نیشانی دەدات کە ڕۆشنبیری ئێرانی بەتایبەتی و، کۆمەڵگای مەدەنیی ئەم وڵاتە بەگشتی، لە ئاستی فەرهەنگی سیاسیدا، بەرنامەی ڕیفۆرم و دابڕانی بەدەستەوە نییە.

کاریگەریی ئابووریی سیاسی لەسەر ڕیفۆرم لە کارتێکەریی فەرهەنگی سیاسی گەلێک گرینگترە. لە ڕاستیدا، گۆڕانکاری لە ئاستی فەرهەنگی سیاسیشدا ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە مەجالی گۆڕانکاری لە ئابووریی سیاسییەوە هەیە. ئابووریی سیاسیی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لەسەر مودێلی ئابووریی ڕانت (Rentier-State) دامەزراوە، کە لەوێدا وەکوو داڕێژەرانی ئەم تیۆرییە (Hezem Beblawi & Ciacomo Luciani) هەر لە ساڵانی هەشتاوە باسی دەکەن، دەسەڵاتی سیاسی مەشرووعییەتی خۆی نە لەسەر بنەمای بەشداریی هاووڵاتیان لە پرۆسەی سیاسەتدا، بەڵکوو لەسەر بنەمای دابەشکردنی سەرچاوەی ماددی و سیمبۆلیک (کە ئەویش لە ڕێگای فرۆشتنی نەوت، یان داهاتی گومرک، یان یارمەتیی دەرەکییەوە بەدەست دێنێت) لەنێو هاووڵاتیاندا دەستەبەر دەکا. بەپێی ئەو بۆچوونە، دەوڵەتی ڕانت لە چوارچێوەی فۆرموڵی (No Taxation, No Representation)دا بێمنەتە لە هاووڵاتیانی خۆی و بەم پێیەش، خۆی بەمەجبوور نابینێت کە ڕیفۆرم بکات و دەزگا و مۆئەسەساتی دیمۆکراتیک بۆ هاووڵاتیان دامەزرێنێت. لەم مودێلەدا هاووڵاتیان بەپێی ئەو پشتگرییە ماددی و سیمبۆلیکەی وەریدەگرن، خۆیان لە بەرانبەر دەسەڵاتدا بە ملکەچ و وەفادار دەبینن و ئیزن بە خۆیان نادەن داوای گۆڕانکاریی سیاسی بکەن. ئەم مودێلە بەگوێرەی پەرەپێدەرانی، ڕێک پێچەوانەی ئەو مودێلەیە کە ئەوان پێی دەڵێن دەوڵەتی بەرهەمهێنەر (Productive-State)، یانی ئەو فۆرمە دەسەڵاتدارییەی کە لە وڵاتانی دیمۆکراسی بە ڕێژەی جۆربەجۆر لەسەر بنەمای ئابووریی ئازاد و بەرهەمهێنەر و هەروەها سیستەمی باج دامەزراوە. لەم سیستەمەدا، بەپێچەوانەی مودێلی ڕانت، ئەوە هاووڵاتیانن کە لە ڕێگای باجی مانگانەوە دەوڵەت بەخێو دەکەن و هەر ئەوانیشن کە دەبنە سەرچاوەی مەشرووعییەت بۆ دەسەڵاتی سیاسی. لێرەدا، ئەوە دەسەڵاتی سیاسییە کە لە چوارچێوەی فۆرموڵی (Taxation and Representation)دا مەجبوورییەتیی دەستەبەرکردنی سیستەمی نوێنەرایەتی، بەهێزکردنی مۆئەسەساتی دیمۆکراتیک و دەستاودەستکردنی خۆی گرتۆتە ئەستۆ.

شایانی باسە کە ئەو دەوڵەتە ڕانتانەی کە بە چەمکی ڕانتی سەرەتاییش پێناسە دەکرێن، لە ساڵانی ڕابردوودا بە چەند هۆکارێک وەکوو دیاردەی گلۆبالیزاسیۆن، گەشەی دیمۆگرافیک، بەرزبوونەوەی ڕێژەی بێکاری، داخراویی فەزای کولتووری و کۆمەڵایەتی چەند هۆکار دی تووشی کۆمەڵێک قەیران هاتن، هەربۆیەش، ژمارەیەکیان وەکوو ئیمارات و قەتەر و تا ڕادەیەک کوێت، مەغریب و ئۆردن و ئیستاش عەرەبستانی سعوودی ناچار بوون ڕوو لە چەند گۆڕانکاری بکەن، بۆ نموونە، لەژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتدا ڕێگا بە وەبەرهێنانی دەرەکی بدرێت، تەحەمول و ویکهەڵکردن (تۆلێرانس)ێکی ڕێژەیی لە بەرانبەر ڕەخنەدا هەبێت، هەروەها تا ڕادەیەک فەزا داخراوە فەرهەنگی/کۆمەڵایەتییەکانیش بکرێنەوە. بەڵام زۆر گرینگە لەبیرمان بێت، ئەوەی ئەو

دەوڵەتانە کردیان و دەیکەن، ناچێتە خانەی دیمۆکراتیزاسیۆن یان ڕیفۆرمەوە، بەڵکوو وەکوو شارەزایان دەڵێن، ئەوە ڕاگوێزانێکە لە دەوڵەتی ڕانتیی سەرەتاییەوە بۆ دەوڵەتی ڕانتیی دوایی (Late Rentierism). لە ڕاستیدا ئەم گۆڕانکارییە کە لە چوارچێوەی ئابووریی سیاسیی ئەم چەند وڵاتەدا هاتە ئاراوە، مانەوەی ئەوانی بۆ داهاتوو مسۆگەر کرد. ئەوە لە حاڵێکدایە کە ئەم دەوڵەتە ڕانتانەی وەکوو تونس، میسر، سوودان، جەزایر، ئێراق، سووریا، لوبنان و ئێران (لیبی تا ڕادەیەک کەیسێکی تایبەتە) نەیانتوانی قۆناغی ڕانتی سەرەتایی بەرەو ڕانتی دوایی تێ پەڕێنن، ڕەوتێکی جیاواز و بەرەودواوەیان گرتە پێش. ئەمانە لە بواری ئابووریی گشتی و دابینکردنی بوودجەی وڵاتدا بەردەوام بەرەوە لاوازی ڕۆیشتن و لە کۆتاییدا بوون بە دەوڵەتی مرۆڤخۆر (Predatory State). گرانکردنی ئەم دواییانەی بێنزین لە ئێران بە مەبەستی دابینکردنی مووچەی کارمەندان نموونەی بەرجەستەی ڕەفتاری دەوڵەتی پرێداتۆرە، کە بە هیچ شێوەیەک مەجالی گەڕانەوە بەرەو دواوەی نەماوە. بە واتایەکی دیکە، دەوڵەتانی پرێداتۆر، یان مرۆڤخۆر، هیچ ڕێگایەکیان بەدەر لە ڕووبەڕووبوونەوەی درەنگ، یان زووی شۆڕشی هاووڵاتیانی برسی و وەزاڵەهاتووی خۆیان نەماوە. ئەو شۆڕشە ناوچەییە کە ئێستا ئێرانیشی گرتۆتەوە، لە ساڵی ٢٠١٠ڕا دەستی پێ کردووە و بەردەوامە. لە ئاکامی ئەم بەشەی ئەو باسە دەمەوێ بڵێم کە فۆرمی ئابووریی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست مەجالی ڕیفۆرمی تێدا نییە. تەنیا دوو ڕێگا هەیە؛ یان ڕۆیشتن بەرەوە ئاراستەی سیستەمی ڕانتیی دوایی؛ یان ڕۆیشتنی ناچاری بەرەو دەوڵەتی پرێداتۆر و ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ شۆڕشی خەڵکی برسی و وەزاڵەهاتوو. ئەم پرۆسەیە لە ئێران دەستی پێ کردووە و ناگەڕێتەوە.

کۆتایی

ئەم باسەی سەرەوە نیشانی دا، کە نە دیاردەی فەرهەنگی سیاسی و، بەم پێیەش نە ڕۆشنبیریی ئێرانیی سەر بە نەتەوەی سەردەست بەهۆی غیابی مەعریفە و ئیتیک و، ئابووریی سیاسیی ئەم وڵاتەش، نە لە ڕابردوو، نە لە ئێستا و نە لە داهاتووشدا مەجالی ڕیفۆرم و گۆڕانکاریی سیاسیی تێدا نییە. تێچووی زۆری سیاسەتی دەرەوەی ئێران و گەماڕۆی ئابووری و، بەردەوامیی سیستەمی ئابووریی مافیایی و ئۆلیگارشیک، لەمێژە باڵانسی توانایی دابەشکردنی سەرچاوەی ماددی و سیمبۆلێکی لە لایەن دەوڵەتی ئەم وڵاتەوە لەگەڵ ئاستی چاوەڕوانیی هاووڵاتیان بۆ دابینبوونی پێداویستییە ماددی و مەعنەوییەکانی ڕۆژانەیان تێک داوە. ڕێگایەک کە بۆ دەوڵەتی پرێداتۆری ئێران ماوەتەوە، بە لەبەرچاوگرتنی کاریگەریی توندوتیژی لەرادەبەدەر، تەنیا شۆڕش و ڕووخانە. لە فەزایەکی ئاوادا و تا ئەو جێگایەی کورد دەگرێتەوە، هاندانی خەڵک بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژاردنەکانی داهاتووی ئێراندا لە ئیدیعایەکی کۆمیکی تێکەڵاو بە تراژیدی زیاتر، هیچی دیکە نییە. دیسکۆرسی کوردی لە ڕەوتی دەستەبەرکردنی سەربەخۆییی خۆیدا دەتوانێ یەک پرۆژەی گشتی بەجیددی وەربگرێت و تێیدا بەشدار بێت، ئەویش بەشدارییە لە شۆڕشی سەرانسەریدا بە مەبەستی کۆتاییهێنان بە دەوڵەتی پرێداتۆر. لە ئەساسدا مەبەست لەم بەشدارییە بۆ کورد بەدەر لە ڕووخانی دەوڵەتی پرێداتۆر، وەکوو سەرچاوەی هەموو چەشنە کارەساتێک، پێویستە مانەوەی خۆی وەکوو یەکەیەکی نەتەوەیی، ئەویش لە ڕێگای تێکدانی کۆی هاوکێشەی کۆلۆنیالیزمی ئێرانی و دەستەبەرکردنی سەروەریی سیاسییەوە بەئامانج بگرێت.

“ تیۆری ”

فارسی، شەکری شیرین یان ژەهری هەلاهل

سەرەتایەک بۆ شرۆڤەکردنی ڕۆلی فارسی لە ژێنۆسایدی زمانیدا

بێهرووز شوجاعی، ڕۆژهەلاتناس؛ زانکۆی ئۆپسالا/ سوئێد

کۆلۆنیالیزمی زمانی، مێکانیزمێکی تایبەتی هەیە؛ خودی پرۆسەی کۆلۆنیزەکردن بە جەبریش بێت، بەڵام ڕاگرتنەکەی بە پرۆسەگەلێکی شاراوەی هەژمۆنیک دەستەبەر دەکرێت، واتە قازانج کردنی دڵ و هزری کۆمەڵگای کۆلۆنیزەکراو بە ڕێگای مەشروعییەت بەخشین بە پراتیکی زمانی، ئەدەبیات، نەریتی کولتووری، نۆرمی کۆمەڵایەتی، بەها و باوەڕەکانی زمانی کۆلۆنیال. کورت و کورمانجی بە خولقاندنی ژینگەیەکی کۆلۆنیال.

پوختە

ئـەم وتـارە هەوڵێکە بـۆ ڕاڤەکردنی ڕۆڵی مێژوویی زمانی فارسـی، لە پەراوێزخستن و لـە ئاکامدا لەناوبردنـی زمانەکانی دیکە لـە پانتاییی ئەو جۆگرافیایـەی کە وەکوو فەلاتی ئێران ناسـراوە. لە بەشـی یەکەمی ئـەم وتـارەدا، ئاماژەیەک دەکرێتە سـەر مێژووی زمانـە «ئێرانییەکان» و پەیوەندیی فارسـی لەگەڵیان. بەشـی دووەم، تەرخان کراوە بۆ سـەردەمی مۆدێرنیتـە و پەیرەو کردنـی سیاسـەتێکی زمانـی، لـە پێناو دەوڵەت ـ نەتەوەسـازییەکی مۆدێرندا. لەم بەشـەدا ئامەژەیەکی خێرا دەکرێتە سـەر سەردەمی مەشروتییەت و پاشان سیاسەتی زمانیـی پەهلـەوی و کۆماری ئیسـلامی، دەخرێتە بەر تیشـکی ڕۆشنایی. لە بەشی کۆتاییدا، بنەما تیئۆرییەکانی کۆلۆنیالیزمی زمانـی، لینگویسـیزم و لینگویسـید باس دەکرێت.

پێشـینەی فارسـی لەگەڵ زمانەکانی دیکەی پانتاییی فەلاتی ئێران

بە پێی لێکۆڵینەوە زمانناسییەکان، زمانە ئێرانییەکان پێک هاتوون لە دوو گرووپی ڕۆژهەڵاتـی و ڕۆژئاوایـی، کە فارسـی و کوردی و کۆمەڵێک زمانی دیکە، بەشکێن لـە زمانـە ڕۆژئاواییـیـەکان. لە ئاسـتی دەنگسـازیدا زمانە ڕۆژئاواییەکانیش لە دو گرووپی باکوور و باشـوور پێکهاتوون، کە هەر دووکیان سێ قۆناخی مێژوویان تێپەر کردووە؛ سەردەمی باستان، ناوین و نوێ. لە قۆناخی باسـتانیدا مادی ـ واتە زمانی مادەکان ـ یەکەم زمانە کە لە چوارچێوەی دەوڵەتێکدا بووە بە زمانی دەسـەڵات. بە کوودەتای کووروشی هەخامەنشی لە ساڵی ٥٥٦ پێش زایینندا، ساتراپی پارسی بەسەر وڵاتی مـادا زاڵ دەبێت و بەو شـێوەیە فارسـی بۆ ماوەی ٢٠٠ سـاڵ تا هاتنی ئەسـکەندەری مەقدوونـی دەبێتە زمانی دەسـەڵات. ئەشـراف و پیاوە دینیەکانی مـاد، لە ناو ئیمپراتۆریی هەخامەنیشـیدا ئەنتەگـرا دەکرێن؛ بۆیە کۆمەڵێک وشـە و زاراوەی کارگێڕیـی مـادی دەکەونـە نـاو زمانی فارسـی. بە گرتنـی ئێران لە لایەن ئەسـکەندەر و دامەزرانی خانەدانی سلووکی (Sherwin-White, 1993:40)، فارسـی دیسـان دەکەوێتەوە پەراوێزەوە. بـەڵام ئەمجـارە دیسـان هـەر گەلانی باکوور-ڕۆژئاوایی بوون کە ئێرانیان لە ژێر دەسەڵاتی بێگانە ڕزگارکرد. پاش نزیکەی ٢٠٠ سـاڵ، پارتەکان یا پەهلەوانییەکان ئێرانیان لە دەسـت سـلووکی ڕزگار کرد و لە سـاڵی ٢٥٠ی پێش زایین، تا ٢٢٦ زاییـن، لە فەلاتـی ئێـران، مێزۆپۆتامیا و تەنانـەت بەشـێک لە سـند و ترانس ئۆکسـانیا، حوکمیان کرد. واتە لە سـاڵی ٣٣٠ی پێـش زایین تا ٢٢٦ پاش زایین، بۆ ماوەی ٥٠٠ سـاڵ، هیچ ئاسـەوارێک لە فارسـی نابینرێت. تەنانەت پاش هاتنە سـەرکاری ساسانییەکان لە ساڵی ٢٢٦ی پاش زایینیش بـۆ ماوەیەکی درێژ پارتی/ پەهلەوانـی، وەکوو زمانـی فەرمی بە کار دەهێنرا. ستاتوسـی بـەرزی پەهلەوانی هۆکارێکی سەرەکییە کە فارسی ژمارەیەکی زۆر وشـە لەو زمانە بە قەرز وەردەگرێت. بەڵام لە مێژوونووسینی زمانیدا، فارسەکان «فارسـی ناوین»یـش بـە تەحریفێکی زیرەکانە وەکوو پەهلەوی پێناسە دەکەن، کەچی پەهلەوی، واتـە زمانی پارتەکان، لـە ڕووی مێژووی زمانەوانیـدا زمانێکی باکـوور ڕۆژئاواییـە. جگە لـە جیاوازیی وشەسـازی و ڕستەسـازی، دەیـان ئیزۆگلۆسـی دەنگسـازیی پەهلـەوی/ پەهلەوانی، لە فارسیی ناوین/ساساسی جیا دەکاتەوە. وێنەی خوارەوە نموونەیەکە لەو جیاوازییە دەنگسازییەکان:

	ئیزۆگلۆسی باشوور ـ ڕۆژئاوا				ئیزۆگلۆسی باکوور ـ ڕۆژئاوا		
	فارسی نوێ	فارسی ناوین	ئیزۆگلۆس		کوردی	پارتی	ئیزۆگلۆس
پل	pol	pul	l	پرد	pird	purd	-rd
بلند	bolend	bulend	l	بەرز	berz	burz	-rz
زن	zen	zen	z	ژن	jin	jen	j
آهن	ahen	ahun	h	ئاسن	asin	asun	s
دان-	Dan-	Dan-	d	زان-	Zan-	Zan-	z
(دانستن)				(زانین)			

بە پێی ئەم ئیزۆگلۆسانە گرووپەکانی باشوور و باکوور بەم شێوەیە بە پێی قۆناخەکانی مێژوویی پۆلین دەکرێن:

سەردەم	باکوور	باشوور
باستان	مادی (BC 549 - 768)	فارسی کۆن (BC 550-330)
ناوین	پارتی (BC - 224 AD 247)	فارسی ناوین (AD 224-651)
نوێ	کوردی	فارسی نوێ (AD 850 -)
	ئازەری †	
	تالشی/تاتی	
	ڕاژی (ڕێی، وەرامین، تاران) †	
	مازەنی	
	سمنانی	
	گەزی (ئەسفەهان)	
	گەبری (زاراوە ناوەڕاستەکان لە یەزد و کرمان)	
	بەلووچی	

زۆربەی ئیرانۆلۆگەکان، فارسیی نوێ بە درێژەی فارسیی ناوین و ئەویش بە نۆرەی خۆی بە درێژەی فارسیی کۆن پێناسە دەکەن. بەڵام سەرنجڕاکێشە کە ئەم بەردەوامییە لە نێوان مادی و پارتی و کوردیدا کەم پێناسە کراوە. تەنیا ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی، مینۆرسکی، دانی بەوەدا ناوە کە کوردەکان مادن. هەروەها ئیرانۆلۆگی ئەمریکی ویندفۆریش (Windfuhr, 1975:462)، کوردیی وەکوو زمانێکی پارتی پێناسە کردووە، بەڵام نە ئێرانییەکان، نە ڕۆژهەڵاتناسانی دیکە، دانیان بە هەبوونی ئەو پەیوەندییەدا نەناوە. تەنانەت بەشێکیان یان

کوردی بە ڕابردوویەکی دابڕاو پێناسە دەکەن، یانیش نکۆلی لە پەیوەندیی کوردی و مادی و پارتی دەکەن. ئەمە دروست لە ئاراستەی سیاسەتی زمانیی دەوڵەتی فارسی دایە.

خاڵێکی بەرجەستە لە خشتەی سەرەوە، دابڕانی مێژوویەکی دوور و درێژ لە نێوان قۆناخەکانی زمانی کوردی لەگەڵ پارتی و مادییە. ئەگەر سەرنج بدەین، دابڕانی فارسیی ناوین تا فارسی نوێ، نزیکەی ۲۵۰ تا ۳۰۰ ساڵ دەبێت؛ ئەوەی کە عبدالحسین زرین‌کوب وکوو دوو سەدە بێدەنگی (دو قرن سکوت) پێناسەی کردووە. واتە لە ڕووخانی ساسانی لە ساڵی ۶۵۱، تا ساڵی سەدەی نۆیەمی کۆچی، کە یەکەم دەقەکانی فارسی لە سەردەمی سامانیدا بڵاو دەبێتەوە، هیچ ئاسەوارێکی فارسی دیار نامێنێ. ئەو دوو سەدەیە، ئەوەندە لەسەر جەستەی فەرهەنگ، وشەسازی و ڕستەسازیی فارسی کاریگەر بووە، کە هەریەک لەوانە بە دوو شێوەی ناوین و نوێ پێناسە دەکرێن. ئەمجا ئەگەر بڕوانینە دابڕانی زەمانی لە نێوان پەهلەوانی و کوردی، زیاتر لە ۱۲۰۰ ساڵ تا پەیدابوونییەکەم دەقە کوردییەکان دەخایەنێت. ئەم هەزار ساڵ بێدەنگییە لە نێوان پەهلەوانی و ئەو زمانانەی کە سەرچاوەیان هەر پەهلەوانی بووە، نە تەنیا هۆکار بۆ پەیدابوونی شێوەزاری جیاواز بووە، بەڵکوو زمانی جیاوازیش لێی دەرکەوتوون. ئەم دیاردەیە دەکرێ لەگەڵ سەرهەڵدانی زمانە نوێیەکانی ڕۆمان پاش دابەش بوونی ئەمپراتۆری ڕۆم، کە زمانەکەی لاتین بوو، بەراورد بکرێت. هەر لە کاتی ئیمپراتۆریی ڕۆمدا، شێوەزاری جیاواز بە ناوی لاتینی عام (vernacular latin) هەبوون، بەڵام لە سەرەتای هەزارەی ڕابردوودا، ئەم شێوەزارە لۆکاڵییانە، دەستیان بە بەرهەمهێنانی ئەدەبی کرد و، بە دروست بوونی دەزگای چاپ، زمانەکانی ئێستای ڕۆمان، واتە ئیتالی، فەڕانسی، پورتوگالی، سپانی، کاتالانی و هتد، لێی دروست بوون. جیاوازییەک لە نێوان وەرار(تکامل)ی پەهلەوانی بۆ زمانەکانی ئێستا و لاتینی بۆ ئەو زمانانە ئەوەیە، کە بە ڕووخانی ئیمپراتۆریی پەهلەوانیی ئەشکانییەکان ، تەنیا بۆ ماوەی سەد ساڵێک بەردەوامیی نووسین بەو زمانە هەبوو. پاش نەمانی ئەشکانییەکان تا هەزارەییەکەمی زائینی، جگە لە چەند دەقێکی ئازەری یان چەند هۆنراوەی فەهلەویات، هیچ دەقێکی دیکە لەو زمانە نەماوە و، جگە لە چەند دەقی ئایینیی گۆرانی بە شێوەزارەکانی دیکەی کوردی، تا ساڵی ۱۴۰۰ی میلادیش، هیچ دەقێک نەبوو. جگە لەوە تا ئێستاش، جیا لە ئستاتوی فەرمیی کوردی لە باشووری کوردستان لە ساڵی ۱۹۹۱ـەوە، هیچ زمانێکی دیکەی پەهلەوانی نەبووە بە زمانی پەروەردە و زمانی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری. لەو ئاراستەیەدا زمانە پەهلەوانییەکان، پانتاییەکی بەرینیان لەدەست داوە و جێگایان بە فارسی و تورکی پڕ کراوە. بۆ نموونە تا سەرەتای حکوومەتی سەفەویش، ناوچەکانی ئەسفەهان، هەمەدان، کرمان، تاران، یەزد، ڕەی و وەرامین جۆرێکی پەهلەوانی قسەیان دەکرد. ئێستا ئەو ناوچانە بە تەواوی تەفریس کراون. تەنیا زمانی گەزی لە ئەسفەهان و زمانی گەبری لە یەزد ماوەتەوە. ئەوانی دیکە لەو ناوچانە بە تەواوی لە ناو چوون.

بە پێی مێژوونووسانی ئیسلامی، زمانی ئازەربایجانیش تا هاتنی موغول و تورکەکان پەهلەوانی بووە. بۆ نموونە «ابن مقنع» بە نەقڵ لە «ابن ندیم» دەڵێت کە زمانی ئازەربایجان «الفهلویه»، مەنسووب بە فەهلە، واتە خاکێک بووە بریتی لە ئەسفەهان، ڕەی، ماهی نەهاوەند و آذربایجان. ئەم دەستنیشانکردنەوەی جۆگرافیای زمانی لە لایەن یاقووتی حەمەوی لە «معجم البلدان» و خوارەزمی لە «مفاتیح العلوم»یشدا هاتووە. ماوەیەک ئەو زمانە وەکوو ئازەری پێناسەکراوە. حمد الله مستوفی لە «نزهة القلوب» لە سەدەی ۸ی کۆچی، زمانی

خەڵکی مەراغە بە «پەهلەویی گۆراو/ پهلوی مغیر» پێناسە دەکات. (Henning, 1955:157-177)

بە پێی لێکۆڵینەوە زمانناسییەکان، ئازەریی کۆن یەکێک لە ئاسەوارەکانی زمانی پەهلەوانی بووە. تا سەردەمی سەلجووقەکانیش، زۆربەی دانیشتوانی ئازەربایجان بە شێوەزارێکی پەهلەوانی قسەیان کردووە و تەنانەت هۆنراوەی ئەدەبییان هەبووە. بۆ نموونە مەغریبی تەبریزی، شاعیری سەدەی هەشتی کۆچی فەهلەویاتی خوارەوەی (ادیب طوسی، ۱۳۳۵:۲۲۶) نووسیوە:

سەحەرگاهان کە دیلم تاوە گیرێ
ژە ئاهم هەفت چەرخ ئالاوە گیرێ
ژە دیلم ئازەرین ئاهی ورایە
دوژ ئەژ تاوی دیلم تاوە گیرێ

تێگەیشتن لە فەهلەویاتەکەی سەری، بۆ کەسێکی کورد کە شارەزایی بۆ شێوەزارەکانی کوردی هەبێ زۆر ئاسانە. /دیل/ هەمان /دڵ/، /تاوە/ هەمان تاو، /ژە/ و /ئەژ/ هەمان /ژ/ی کرمانجی و /جە/ی هەورامی، /دووژ/ هەمان /دووە/.

تەنانەت تێگەیشتنی هونراوەی شێخ سەفیەدینی ئەردەبیلی (ادیب طوسی، ۱۳۳۵:۲۰۱)، کە بە پێی هەندێک سەرچاوەی مێژوویی، جەددەکەی لە کوردستانەوە بۆ ئازەربایجان کۆچی کردووە، بۆ کەسێکی کورد زۆر ئاسانە:

بە من جانی بدە ئەز جانوەر بوم
بە من نوتقی بدە تا دەماوەر بوم
بە من گۆشی بدە ئەز بەشنەوا بوم
هەر ئانگەه وانگە بوو ئەز ئا خەبەر بوم

لێرەشدا /ئەز/ هەمان /ئەز/ی کوردی کرمانجی و پارتییە، /دەم/ هەمان /دەم/ی کوردیی سۆرانی، لێرەدا بە واتای کەسێکی توانایی نوتقی هەبێت، /وانگە/ش هەر بە واتای /بانگ/ـە.

ئێستا تەنیا دوو سێ گوند لە ئازەربایجان ماون کە بەو زمانە قسە دەکەن؛ شێوەزاری هەرزنی لە گوندی گەلین قایای مەرەند، گوندی خوئین لە زەنجان و کرینگان لە خەلخاڵ. ئازەربایجان بە تەواوی تەتریک کراوە. زێدی سەرەکیی فارسەکان ساتراپی پەرسیس بووە، کە پاش کوودەتای کووروش، فارسەکان بە سەر جۆگرافیای ئێراندا زاڵ دەبن. ئەگەر تەماشای نەخشەی (۱) بکەین، پانتایی زمانی فارسی لەسەرەتادا زۆر تەسک بووە.

نەخشەی زێدی ڕەسەنی فارس

بەڵام ئەگەر ئێستا بڕوانینە ژمارەی دانیشتوانی فارسیئاخێو، ڕاستییەکی دیکە ئاشکرا دەبێت، زۆربەی ئەو ناوچانەی کە سەردەمێک پەهلەوانی زمان بوون، ئێستا تەفریس کراون.

نەخشەی (۲) هی بیست ساڵ پێش ئێستایە. بۆ نموونە لێرەدا دیار دەبێت کە تەنیا لەسەدا ۷.۶ی خەڵکی مازەندەران فارسیزمانن. بەڵام بە پێی لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی لە لایەن محمد صالح ذاکری (۱۳۹۸)، لەسەدا ۶۰ی خەڵکی مازەندەران لە ناو خێزانیاندا فارسی بە کار دێنن.

ئەمەش نابێت لە بیر بکرێت، کە لوڕ ـ بەختیاری سەرەڕای پێشینەیەکی هاوبەش لە گەڵ کوردی کە هەمان زمانی پەهلەوانییە، ئێستا تەنیا خاوەنی هەندێک سوبستراتی پەهلەوانییە و لە بواری فەرهەنگ، وشەسازی و ڕستەسازیدا. ئەوەندە کەوتووەتە ژێر کاریگەریی فارسی، کە ئێستا لە بواری زانستی زمانناسیدا لە کۆمەڵەی زمانە باشوور ـ ڕۆژئاوییەکان، واتە فارسی، لەقەڵەم دەدرێن. دوور نیە بۆ ماوەی چەند دەهەیەک وەکوو ئەسفەهانی و هەمەدانی و ڕاژی، بەتەواوی تەفریس بکرێت.

نەخشەی (١)

نەخشەی (٢)

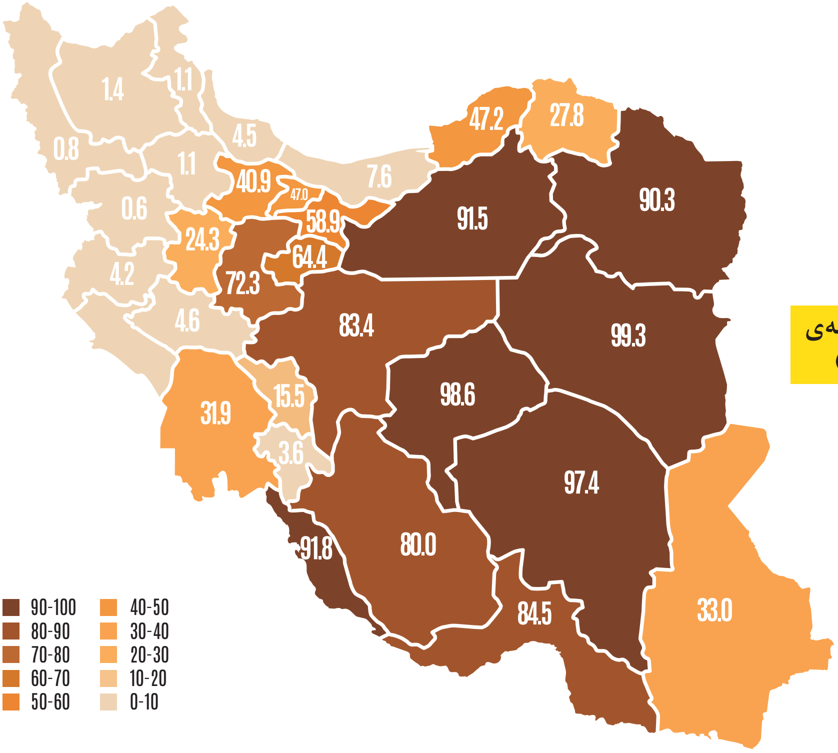

پەیوەندیی زمانی پەهلەوانی لەگەڵ کوردی و زمانەکانی دیکەی باکوور-ڕۆژئاوا

جاری یەکەم کە من دەقێکی پەهلەوانی/ پارتیم دیت، بە خوێندنەوەی ئەم ڕستەیە کە نزیکەی ١٨٠٠ ساڵ پێش ئێستا لە قاڵبی سروودێکی دینی مەسیحیدا نووسرابوو، تووشی شۆک بووم. ڕستەکە بەم شێوەیە داڕێژراوە: (Boyce, 1975:171)

û-t ez hişt hêm sêweg.

ئەم ڕستەیە بە کرمانجی ئەمڕۆ دەبێتە:

Û te ez hîşt-im sêwî.

واتە، تۆ منت هەتیو[بەجێ] هێشت. لە زمانی پەهلەوانیدا وەکوو نموونەکەی سەرێ، دەتوانین هەموو شێوەزارەکوردییەکان، مازەنی، گیلەکی، تالشی، بەلووچی، سمنانی، ئازەریی کۆن و گەبری و هتد ببینین. بەڵام نیوەی ئەم زمانانە یان لەناو چوون یان لەژێر مەترسی نەماندان.

تا کۆتاییی سەدەی هەژدەی زایینی، سیاسەتێکی دیاریکراوی زمانی لە لایەن حوکمڕانانی ئێران پەیڕەو نەدەکرا؛ واتە حکوومەتی شاهی لە ئێران چالاکانە سیاسەتێکی سەپاندنی زمانی فەرمییان دانەڕشتووە. هۆکاری سەرەکیی نەمان یان سنوورداربوونی زمانە غەیرەفارسییەکان لە ئێران، لەبەر نەبوونی سەروەریی سیاسیی ئاخێوەرانی ئەو زمانانە بووە. جۆگرافیاکەیان لە لایەن فارسەکانەوە داگیرکراوە و بە شێوەیەکی سروشتی زمانی فارسەکانیش، بووە بە زمانی دەسەڵات و خاوەن پرێستیژ و وەکوو بۆردیۆ (Bourdieu, ١٩٨٦:٥٦) پێناسەی دەکات، بووە بە خاوەنی سەرمایەیەکی فەرهەنگیی گەورە. ئەم سەرمایە گەورەیە، فارسیی کردووە بە زمانی لینگوا فرانکای پانتاییی فەلاتی ئێران و، تەنانەت زمانی بازرگانی تا دیواری چین. بە سەرمایەیەکی وا، فارسی بە شێوەیەکی پاسیڤیش بێت بووە بە هۆکاری سەرەکیی مردنی کۆمەڵێک زمانی دیکە.

مۆدێرنیتە، سەرهەڵدانی ناسیۆنالیسمی ئێرانی و فۆرمگرتنی سیاسەتی زمانی

زمان ڕۆڵێکی سەرەکیی لە نەتەوەسازی و مۆدێرنیزاسیۆندا دەبینێ. لە کۆنتێکستی ئێراندا لە کۆتاییی سەدەی ١٨ و سەرەتای سەدەی ١٩دا بوو، کە حاکمانی ئێرانی هەستیان بە گرنگیی ڕۆڵی زمان لە پرۆسەی نەتەوەسازییەکی مۆدێرندا کرد. بۆیە، وەکوو پێشتر ئاماژە کرا، هەتا ئەو سەردەمە، ئەوانەی بە شێوەی داگیرکردن و یان بەخۆبەستنی تەریتوارێک، حوکمیان لەسەر «رعیت» دەکرد، حەولێکی چالاکیان بۆ چەوساندنی زمان نەدەدا. تەنانەت حاکمانی تورکی ئێران بۆیان گرنگ نەبوو زمانی خۆیان بەسەر سەراسەری ئێراندا زاڵ بکەن. بەڵام بە هاتنی مۆدێرنیتە، ئاڵوگۆڕێکی پارادیگماتیک لە وێژمانی زمانیی ئێراندا ڕوودا. پێشکەوتن و مۆدێرنیتە لە دەریچەی پەروەردەدا دەگوزەرا، بۆیە محەممەدشای قاجار، ڕوخسەتی دا بۆ کردنەوەی چەندین خوێندنگای میسیۆنەری مەسیحی و ئەم پرۆسەیە بە کردنەوەی «دارالفنون» لە ساڵی ١٨٥١دا خێراتر بوو. لە سەرەتای ١٩٠٠دا، ئەم خوێندگایە بووە بە پۆلیتەکنیکێکی گەورە کە ٣٥٠ خوێندکاری هەبوو و بەشێکیان نێردران بۆ ئەورووپا بۆ ئاستەکانی بەرزی خوێندن. (Abrahaian, 2008:39) پاش چەند ساڵێک لە شارە گەورەکانی وەکوو تاران، تەورێز و ئەسفەهانیش چەند کۆلێژی دیکە کرانەوە. بۆ گەشەپێدانی زمانی فارسی، لە چاپخانەی دەوڵەتی چەندین ڕۆمانی وەرگێڕاوی ڕۆژئاوایی چاپ کران. هەمان سەرچاوە ئاماژە بە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی «تربیت» لە تاران، «همت» لە تەورێز، «حبل المتین» لە کەلکەتە، «اختر» لە ئەستەنبول و «قانوون» لە لەندەن دەکات. دەزگا چاپەمەنییەکان،

لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات، ڕۆڵێکی گەورە لە وەراری ئایدیا ڕۆژئاواییەکان، بەتایبەت دەستپێکردنی «انقلاب مشروطه» دەگێڕن. (Bashir, 2000) ڕۆشنگەری بە ئایدیا ڕۆژئاواییەکان، حوکمرانیی قاجارەکان بە ئالەنگاری دەکێشن و موزەفەرەدین شا، مەجبوور دەکرێت بۆ جاڕدانی هەڵبژاردنی گشتی. مەجلیسی شۆرای میللی، لە ساڵی ١٩٠٦دا دەکرێتەوە. (Maloney 2015-) لە قانوونی مەشروتییەتی ساڵی ١٩٠٦دا، هیچ ئاماژەیەک بە زمان یان زمانی ڕەسمی نیە، بەڵام مەجلیسی شۆرای میللی، بە زیادکردنی بەندێک لە نیزامنامەکەیدا، هەنگاوی یەکەم بەرەو سیاسەتی زمانی لە ئێراندا دەنێت. بە پێی ئەم بەندە، دەبێت نوێنەرانی مەجلیس «رسم الخط»ی فارسی بزانن. (Kia, 1998:32). بزاڤە ناسیۆنالیستییەکانی فارس لەم سەردەمەدا، لە فۆرمدانی زمان و مێژوو، وەکوو ئامرازگەلی ئیدئۆلۆژیک لە پێناسەکردنی ئێران وەکوو یەک دەولەت و یەک زماندا سەردەکەون. (Tavakoli-Targhi, 2009) لە ئاکامدا، سروشتی فرە ئەتنیک و فرەزمانیی وڵاتەکە پشتگوێ خرا و ئێران وەکوو وڵاتێکی «باستانی و یەکگرتوو بە یەک زمان، یەک فەرهەنگ و یەک زمانی ئەدەبی» وێنا کرا. (Kia, 1998:9) ناسیۆنالیسمی نوێپێی فارسی، بە فیترەتی ئینکار و پەراوێزخستنی فرەچەشنی ئەتنۆزمانی لە سەردەمی ڕەزاشا و کوڕەکەیدا، گەیشتە قۆناخی بێتەحەمولی و ێێگەی بە ناکۆکی ئەتنۆزمانیش دا. (Katouz-ian, 2009) ڕەزا خانی میرپەنج، تەنانەت بە تەحریفێکی مێژوویی، ناوی زمانی پەهلەوانی واتە پەهلەویی کردە پاشناوی خۆی. ڕەزا شا، بە وێژمانێکی کەمالیستی ـ ڕەزا شا لە ژێر کاریگەریی ئایدیاکانی موستەفا کەمال ئاتاتورکی تورکیەدا بوو ـ سیاسەتێکی ڕەگەزپەرەستانەی پەتیگەرایی لە بواری زماندا پەیڕەو کرد؛ ئەویش بەکارهێنانی فارسی وەکوو ئامرازێک بۆچەوساندنەوەی ئاخێوەرانی زمانەکانی غەیری فارسی بوو. (Abrahamian, 2008) یەکێک لە هەنگاوەکانی سیاسەتی زمانی ڕەزاشا، دامەزراندنی فەرهەنگستانی زمانی و کۆمیسۆنی جۆگرافی بوو. ئەو کۆمیسیۆنە ناوی سەدان ناوچە، شار، شارۆچە و دێی گۆڕی. یەکێک لە هەنگاوەکانی ئەم سیاسەتە، بە کار هێنانی تاقانەی فارسی بوو بۆ تابلۆ، نیشانەکانی شوێنی گشتی، نامەی بازرگانی و تەنانەت کارتی ڤیزیت. (Mirvahedi, 2018) فەرهەنگستانی زمان و ئەدەبی ئێران، تێرمینۆلۆژی و زاراوەکانی کارگێڕیشی کردە فارسی. لە تەنیشت ئەم هەڵمەتانەدا، ڕەزاشا، بەکارهێنانی هەر جۆرە فۆرمی نووسراوەی زمانەکانی دیکەی قەدەغە کرد. فارسی، بە پێی فەرمانی شاهی، تەنیا زمانی ڕەوا بوو. زمانەکانی دیکە وەکوو کوردی یان دیالێکتالیزە (May, 2008) کران، یان نەهایەتەن وەکوو فۆرمی ناخالیسی (گویش) فارسی لەقەڵەم دران. لە میانەی شەڕی دووەمی جیهانیدا و بە لادانی ڕەزاشا لە لایەن هاوپەیمانان و دامەزراندنی کۆماری کوردستان، دەرفەتێکی کورت، بەڵام زۆر چارەنووس ساز، بۆ گەشەپێدانی زمانی کوردی دروست بوو، بەڵام بە داگیرکردنی کۆمار لە لایەن ئەرتەشی کوڕەکەی، واتا محەمەدڕەزاشا، ئەو هەناسەیەش خنکێندرا. محەمەد ڕەزا، سیاسەتەکەی باوکی پەیڕەو کرد، بەڵام ئاستی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ زمانەکانی تری کەمێک خاوتر کرد.

سەردەمی کۆماری ئیسلامی

بۆچوونەکان لەمەڕ فرەچەشنیی زمانی لە ئێراندا، بە تایبەت لە ساڵە سەرەتاییەکانی تەمەنی کۆماری ئیسلامیدا زیاتر بە پێی پێوەرە ئیسلامییەکان فۆرمیان دەگرت. لە قانوونی ئەساسیی کۆماری ئیسلامیدا دوو مادە ئاماژە بە زمان دەکەن، مادەی ١٥

و مـــادەی ١٩. بـــە پێی مـــادەی ١٥ زمان و خەتی فەرمی و زمانی هاوبەشی گەلی ئێران فارسییە. نوسراوە فەرمییەکان، دەق و هەموو کتێبی دەرســـی دەبێت بە فارسی بن. بەڵام، بەکارهێنـــان زمانی مەحەللـــی و قەومی لە ڕاگەیاندن و چاپەمەنیدا و هەروەها فێرکردنی ئەدەبیاتیـــان لـــە خوێندنگادا لە تەنیشـــت فارســـی ئازادە. بۆ جاری یەکـــەم بوو کە لە قانوونی ئەساســـیدا، ستاتوسی زمانی فەرمی بداتە فارســـی و بۆ جـــاری یەکەمیش ئاماژە بە هەبوونـــی زمانی دیکە دەکرا، ســـەرەڕای پێناســـەکردنیان وەکـــوو زمانـــی محەللی و قەومی. ئەمە هەمان بەردەوامیی سیاســـەتی دیالێکتالیزەکـــردن و مینیۆریتیزەکردنـــی سەردەمی پەهلەوییە، کە پێشتر ئاماژەی پێ کرا. خاڵی ســـەرنجراکێش ئەوەیە کە بەشی دووەمی مادەی ١٥ تا چەند ساڵ پێش ئێستا بە هیچ شێوەیەک پەیڕەو نەکرا و ئێستاش زۆر سنووردار لە چەند خوێندنگایەک پرۆژەیەکی نیوبەندیان بۆ دارشـــتووە. واتە لـــە پراتیکدا وەکوو فیشمان (Fishman, 2013:479) ئاماژە دەکات، کۆماری ئیسلامی، ئێستا «سیاسەتی بێ سیاســـەتی» لەمەر زمانەکانی تری ئێراندا پەیـــڕەو دەکات. بە ئامرازی ڕاگەیاندنی بەهێز و دەزگای پەروەردەی فراوان، پێویســـتی بە سیاسەتی سەرکوت و چەوساندنەوەی زمانیی ڕەزاشـــا نیە. چونکـــە بەم شـــێوەیەیە بە بێ ناکۆکی، زمـــان نافەرمییـــەکان لەناو دەچن. ئێستا زمانەکانی غەیری فارسی بۆ پەیەوەندییە کۆمەڵایەتییەکان سنووردار کراون.

بە پێـــی تیئۆریـــی فێربوونی زمـــان، دو ئاســـتی جیاوازی زمان هـــەن؛ زمانی دواندن و زمانـــی پەوەردە یـــان زمانـــی ئاکادێمیک. زمانـــی دوانـــدن ڕۆژانە بە ڕێـــگای چالاکیی کۆمەڵایەتی، واتە گەمە، ڕاگەیاندن، قسەکردنی ڕۆژانـــە، گێڕانـــەوەی ڕووداو و ئەزموونـــەکان، شـــی کردنـــەوەی چالاکییەکانـــی ڕۆژانـــە و دەربڕینی بۆچوونی شەخســـی، گەشە دەکات. (Cummins, 2000:53-85) زمانی دانوستاندن لە ناو کۆنتێکستدا جێگیرە، واتە تێگەیشتنی، بـــە ئاماژگەلی کۆنتێکســـتوئێلدا دەســـتەبەر دەبێت. عونســـوری وەکوو دەربڕینی دەموچاو، زمانی جەســـتە، ئاماژە و نیشان، تێیدا گرنگن. بەم شـــێوەیە زمانی دواندن لـــە هاوکردارییی کۆمەڵایەتیدا واتا دەگرێت، بۆیە پێویستییەکی ئەوتۆی بە چالاکییەکـــی فراوانی کۆگنیتیڤ/ ئیدراکـــی نییە. بەڵام زمانـــی ئاکادێمیک یان زمانی پەروەردە زمانێکی ئابستراکتە، ویژمانێکی ئاستبەرزی ئاکادێمیکی هەیە و لە کۆنتێکستی پـــەروەردەدا، وکـــوو وانەی ناو پۆلـــەکان، فێر دەکرێـــت. فۆرمەکانـــی زمانـــی ئاکادێمیـــک بریتین لە بەراورد و کۆنتراســـت، گوێگرتنەوە، پێناســـە و پۆلێنکردن، پێشبینی، شیکردنەوە، ئانالیـــز و ڕەواکردنـــەوە، ئاگاداربوونـــەوە و ئەنجامگیری، ئەنتەگرە کردن و هەڵسەنگاندن، ئارگومێنتاســـیۆن، قانـــع کردن و پاراســـتن. بۆیە زمانی ئاکادێمیک پێویســـتی زیاتری بە خەباتـــی کۆگنیتیڤ هەیە. لە ژێر ڕۆشـــنایی ئـــەم تئۆرییە، ئـــەو منداڵەی کـــە پەیوەندیی زمانـــی دواندنـــی لەگەڵ زمانـــی ئاکادێمیکی نەبێت، تووشی کێشەی وەراری زمانی دەبێت. هەندێک بنەمای سایکۆلینگویستیک/زمانەوانی کۆمەڵایەتی، لەمەر پرۆسەی فێربوونی منداڵی کەمینـــە، کـــە زمانی دایکیان لەگـــەڵ زمانی پەروەردە یەک ناگرن بریتین لە:

- توانایی زمانیی پێویســـت بۆ سەرکەوتنی لە ئاســـتی پەروەردە جیاوازە لـــە توانایی زمانی ژیانی ڕۆژانە.
- واتـــە وەراری توانایـــی ئاکادێمیکی زمان پێویســـتی هەیە بە فراوان کردنی گەنجینەی وشە، زانینی ڕێزمان و ویژمانێک کە سنووری دانوستاندنی کۆمەڵایەتی تێپەڕ دەکات.
- بۆیـــە گواســـتنەوەی شـــارەزایی زمانـــی ئاکادێمیـــک ئەو کاتـــە لە نێـــوان دو زماندا مومکینـــە، کە گەشـــەدانی خوێندنـــەوە لە خوێندگا، بە هەردو زمان بێت. بەم شێوەیە بۆ

منداڵی کورد گواستنەوەی شارەزاییی زمانی ئاکادێمیک لە نێوان فارسی و کوردیدا ئەگەر ئەستەمیش نەبێت، هەر دیسان زۆر سەختە.

- دادەکانی بەردەست دەیسەلمێنن کە شیاویی منداڵی کەمینە بە مەرجێک دەگاتە ئاستی منداڵی زۆرینە ئەگەر بە لای کەم بە هەردوو زمان لە هەمان کاتدا پەروەردە بکرێت.
- منداڵێک کە بە دوو زمان پەروەردە بکرێت، بەردەوام ڕاهێنانی زمانی دەکات، بۆیە هوشیاریی کرداری زمانییان زیاتر و فۆکووسی ئەنتەلەکتوئێلیان قووڵتر دەبێت. (Cummins, 2000:59)

بەڵام منداڵی کورد لە ڕۆژهەڵات، ڕێئالیتەیەکی تری هەیە؛ لە نێوان زمانی دواندنی ڕۆژانە و زمانی ئاکادێمیکی پەروەردەدا هیچ پەیوەندییەک نیە. ئەمە ڕێگە دەدات بە دیاردەی نیوزمانی، واتە نە زمانی دایکی بە چاکی فێر دەبێت، نە زمانی پەروەردە. نیوزمانی ئەو کاتە ڕوودەدات کە:

- نێوان زمانی دایک و زمانی فەرمیدا، دوو ستاتۆی یاسایی جیاواز هەبێت.
- زمانی دایک هەندێک توانایی زمانی دواندن و دانوستاندنی ڕۆژانە وەردەگرێ بەڵام هیچ دەرفەتێکی بۆ وەرگرتنی کۆد و توانییەکانی زمانی ئاکادێمیکی پەوەردەی نیە.
- واتە لە نێوان زمانی دواندن و زمانی ئاکادێمیک پەیوەندی نیە.
- لە ڕێژەی گەنجینە وشەکانی زمانی دایک و زمانی فەرمی، ڕاستبوونی ڕێزمانی، ئۆتۆماتیسم، خولقێنەریی زمانی، شارەزایی فۆنکسیۆنی زمان و وێناکردندا کێشە دروست دەبێت.
- تاکی نیوزمان، لە بیرکردنەوە و دەربڕینیدا، نە بە زمانی دایک نە بە زمانی پەروەردە سەرکەوتوو نیە. (Cummins, 1976, 1978, 1979a)

دیاردەی نیوزمانی ڕەهەندی کۆمەڵایەتیشی هەیە. وەراری نایەکسانی منداڵێکی کورد کە نەیتوانیوە پەیوەندییەکی ئۆرگانیک لە نێوان زمانی دواندن (زمانی دایک) و زمانی ئاکادێمیک (زمانی پەروەردە)دا دروست بکات، تووشی کێشەی کۆگنیتیڤ دەبێت؛ بۆیە لە ناو کۆمەڵگادا تاکی نیوزمان وەکوو کەمزەکا و کەمبەها پێناسە دکرێت. هەرچەندە نیوزمانی، نە لادانێکی سایکۆلۆژیک بەڵکو ئەنجامی سیاسەتی زمانییە، واتە ئەوە فاکتۆرە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانن کە ڕێگە لە وەراری یەکسانی تاکەکان دەگرن. لە حاڵەتی واداا، بۆ زمانێکی بێ دەسەڵات وەکوو کوردی، دیلەمایەکی جەوهەری دروست دەبێت، تاکی کورد لە ئاکامدا پرسیار لە خۆی دەکات، گەلۆ زمانی کوردی چەندە پارمەتیدەرە بۆ پێشکەوتن و گەشەدانی ئابووری و کۆمەڵایەتیی ئەو؟ ئایا کوردی دەتوانێ ببێتە ئامرازی وەدەستخستنی توانایی و زانین؟ واتە دەتوانێ ببێتە سەرچاوەی گەشەدانی سەرچاوەی مرۆڤی؟ ئایا زمانی کوردی دەتوانێ سەرمایەی فەرهەنگی و ئاکادێمیک تەولید بکات، کە ئاخێوەران بتوانن لە بازاڕی کاردا سەرکەوتوو بن؟ ئەویش لە کۆمەڵگایەکی ناونەتەوەیی زانین/زانست ـ ناوەندی ئێستا، کە تێیدا ڕکابەری بۆ کار و سەرچاوەکان زۆر بەرزە.

سەرمایەی فەرهەنگی و زمان لە ژینگەیەکی کۆلۆنیال دا

گریمان کە کوردی نەبێتە زمانی پەروەردە، ئاخۆ تا چ ڕادەیەک دەتوانێ ببێتە ئامرازی گواستنەوەی فەرهەنگ؟ پێش ئەوەی وڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە، دەبێ شیکردنەوەیەکی ویلیامز (Williams, 1962: 134) لەسەر پەیوەندیی زمان و ئەدەبیات بخوێنینەوە کە دەڵێت: «زمان و ئەدەبیات پێکەوە دەبنە ئامرازی گواستنەوەی گێڕانەوەی مێژوو و بەم شێوەیە کاراکتەری کۆمەڵایەتی دەخولقێنن.»

کــە وابوو، ئەگەر تاکی کورد لە سیســـتەمی پەروەردەدا هیچ ناوەڕۆکێکی ئەدەبیی گرێدراو بە سەرمایەی فەرهەنگیی خۆی وەرنەگرێت، چ جۆرە گێڕانەوەیـــەک، کاراکتەری جڤاکی مرۆڤی کـــورد دەخولقێنێ؟ ئەو گێڕانەوەیەی کە لە سیســـتەمی پەروەردەدا وەریدەگرێ چ پەیوەندییەکی هەیە لەگەڵ بیر و گێڕانەوەی خەڵکەکەیـدا؟ بـــە تایبـەت کـــە ژینگەی کۆلێکتیڤی زمانی بە یارمەتی و لە چوارچێوەی زانیاری و پرەنســـیپی فەلسەفیی پەروەردەدا گەشە دەستێنێ. ئەگەر چوارچێوەی زانیاری و پرەنســـیپی فەلســـەفیی پەروەردە، لەگەڵ ژینگەی کۆلێکتیڤی زمان بێ پەیوەندی بێت، چی بەســـەر تاک و بە تایبەت چی بەســـەر کۆمەڵگای کوردەواریدا دێت؟

یەکێـــک لـــە گرنگتریـــن کارکردەکانـــی زمان، دەورەکەیەتی لـــە وێناکردنی ڕێئالیتە. زمان تەنیـــا ئامرازی دانوســـتاندن نیە؛ زمان هەروەها ڕێنمایەکە کە ئێدوار ســـاپیر، وەکوو «ڕێئالیتـــەی کۆمەڵایەتی» پێناســـەی دکات. زمـــان سیســـتەمێکی واتاییـــی هەیـــە، یان واتاییەکی پۆتانســـیەلی هەیە کە گواستنەوەی بەهـــا کولتوورییـــەکان دابیـــن دەکات. (Halliday, 1978:109) بۆیە، کاتێک منداڵێک فێری زمان دەبیت، هاوکات لە ڕێگای زمانەوە، هەندێک دیـــاردەی گرنگی تریش فێر دەبێت. هاوتەریب لەگەڵ ئەمانە، منداڵ واتا و بەهاکانی گرێدراو بە فەرهەنگیش وەردەگرێ کە تەنیا بە سیســـتەمی فەرهەنگی ـ ڕێزمانیی ئەو زمانە مومکینە. (Halliday 1978:23)

لەگەڵ لەیەک ترازانی ژینگەی پەروەردە و ژینگـــەی کۆلێکتیڤی زمانـــی تاکی کورد، گوزارشـــت لە یەک دیـــاردە دەکەن، ئەویش ئەوەیـــە کە ژینگـــەی زمانیەکـــەی کۆلۆنیزە کراوە. میراسی هەرە مایەندەی کۆلۆنیالیزمی زمانـــی، کاریگەریـــی نەرێنیە لەســـەر خۆ-وێناکردنی کۆمەڵـــگای کۆلۆنیزەکراو. چونکە وەکـــوو لە ســـەرێ ئاماژە کـــراوە گێڕانەوە و بنەمافەلسـەفییەکانی پـــەروەردە، لەگـــەڵ ڕێئالیتـــە و گێڕانەوەی کۆلێکتیڤی کۆمەڵگای کوردەواری یەک ناگرنەوە.

کۆلۆنیالیزمـــی زمانـــی، مێکانیزمێکـــی تایبەتی هەیە؛ خودی پرۆسەی کۆلۆنیزەکردن بـــە جەبریـــش بێـــت، بـــەڵام ڕاگرتنەکەی بـــە پرۆســـەگەلێکی شـــاراوەی هەژمۆنیک دەســـتەبەر دەکرێـــت، واتە قازانـــج کردنی دڵ و هـــزری کۆمەڵـــگای کۆلۆنیزەکـــراو بە ڕێگای مەشروعییەت بەخشـــین بە پراتیکی زمانی، ئەدەبیـــات، نەریتی کولتووری، نۆرمی کۆمەڵایەتـــی، بەهـــا و باوەڕەکانـــی زمانـــی کۆلۆنیال. کـــورت و کورمانجی بە خولقاندنی ژینگەیەکی کۆلۆنیال.

پەیوەندیی ڕاستەوخۆی زمان و کۆلۆنیالیزم و ئینتەرنالیزەکردنی ڕێئالیتەی زمانی کۆلۆنیال لە ناخوداگاهی گەلانی کۆلۆنیزەکراو لە لایەن فانۆن بەم شێوەیە شی کراوە:

هـــەر گەلێکـــی کۆلۆنیزەکـــراو ـ بە دەســـتەواژەیەکی دیکە، هەر گەلێک کە کۆمپلێکســـێکی خۆکەمبینین لە لای بە مردن و ناشتنی ڕەسەنایەتیی کولتـــووری خـــۆی خولقێنـــدراوە ـ خۆی ڕووبـــەڕووی زمانـــی نەتەوەی خـــاوەن شارســـتانی دەبینـــێ، کـــە خاوەنـــی کولتوری خۆیەتـــی. تاکی کۆلۆنیزەکراو بـــە ڕادەی دووورکەوتن لە ستاتوســـی دارســـتانیی خۆ و، بە خۆگونجانـــدن لەگـــەڵ ســـتاندارد و بەها کولتوورییەکانی گەلی کۆلۆنیال خۆی بەرز دەکات. (Fanon,2008:9)

سیاسەتی زمانیی ئێران: ئەمپەریالیزمی زمانی، لینگویســـیزم (ڕەگەزپەرەســـتی زمانی) و لینگویسید (کۆمەڵکوژی زمانی)

فارســـی هەر کاتێک زمانی دەســـەڵات بووە، بـــە هـــۆی فتووحاتـــی حاکمانی فـــارس لە

دەروەی جۆگرافیای فارسنشین، بووە بە زمانی داگیرکەر. تا سەدەی ڕابردوو دەورێکی پاسیڤی لە چەوساندنەوە، پەراوێزخستن و تەنانەت لە ناوبردنی چەندین زماندا هەبووە، بەڵام ئەوەی ئێستا، بەشێکە لە سیاسەتێکی ئاگاهانەی زمانی. ئەم دیاردە نوێیە تەنیا بە داگیرکارییەکی ئاسایی پێناسە ناکرێت. لە پاش داگیرکردن، کۆلۆنیزە کردن و پاش کۆلۆنیزەکردن، پەیڕەو کردنی سیاسەتێک دەست پێ دەکات کە بە ئەمپەریالیزمی زمانی پێناسە دەکرێت. ئەمپەریالیزمی زمانی جاری یەکەم لە لایەن ڕۆبرت فیلیپسۆن بە کار هێنراوە، هەرچەندە بەستێنی تێئۆریکی ئەم پێناسەیە بنەما تێئۆرییەکانی گالتونگن (Galtung, 1980). گالتونگ ئاماژە بە نفوزی زمانی ناوەند لەسەر پەراوێزەکان و ڕۆڵی ڕێکخراوە حکوومییەکان بۆ پەرەپێدانی زمانی سەردەست دەکات. ڕوبرت فیلیپسۆن، ئەو ئایدیایە لە بواری زمانەوانیدا فراوانتر دەکات و دەستنیشان دەکات کە ئەمپەریالیزمی زمانی، لە بەر دوو هۆکار کاریگەریی لەسەر هەموو جۆرێکی ئەمپەریالیزم هەیە. یەکەم لەبەر ئەوەی کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیە لەگەڵ فۆرم(زمان وەکوو ئامرازی گواستنەوەی ئایدیاکان)دا هەیە، دووەم لەبەر ناوەرۆک. پەیوەست بە هۆکاری یەکەم، زمان ئامرازی سەرەکیی دانوستاندنە بۆ پێکەوە بەستنی هەموو لینکەکان لە هەموو گۆڕەپانەکاندا. چونکە پێشمەرجی دانوستاندن، تێگەیشتنی دووڵایەنە لەسەر بنەمای کۆدی هاوبەشە. (Phillipson, 2008:33) ئەو کۆدە هاوبەشە لە کۆنتێکستی ئێراندا زمانی ناوەند واتە زمانی فارسییە. چونکە ئەمپەریالیزمی زمانی، موئەلیفەیەکی سەرەکیی ئەمپەریالیزمی فەرهەنگییە. ئەمپەریالیزمی زمانی دەورێکی سەرەکیی هەیە بۆ پراکتیزەکردنی ئەمپەریالیزمی کۆمەڵایەتی، کە بریتییە لە گواستنەوەی نۆرم و ڕەفتارگەلی ئولگوویی بۆ ستروکتوورێکی کۆمەڵایەتی، کە ئەوانیش بە نۆرەی خۆیان لە بەستێنی زمانی ناوەنددا شاردراونەوە. (Phillipson, 2008:34) جا ئەمە کاتێک دیار دەبێت کە کارتێکەریی کۆمەڵایەتی بە سەر گرووپێکی تردا دەسەپێندرێت، بۆ نموونە فارسی دەوری سەرەکی لە سیستەمی پەروەردە لە کوردستاندا دەگێڕێ و نۆرمە کۆمەڵایەتییەکانی فارس دەگوازێتەوە ناو کورد. لە پێناسەکردنی ئەمپەریالیزمی زمانی فارسی، سەرنجی سەرەکیی ئێمە لەسەر زاڵ/ سەردەست بوونی ئەو زمانە بە سەر زمانەکانی دیکەی جۆگرافیای ئێرانە، چونکە فارسی لە چوارچێوەی مێکانیزمێکدا دەجووڵێت کە تێیدا دەسەڵات/هێز و سەرچاوەکان بە شێوەیەکی نایەکسان دابەشکراون و تەنانت ڕەوا کراون. بۆیە لێرەدا لینگویسیزمیش (ڕەگەزپەرەستی زمانی) چەمکێکی ناوەندییە لەم کۆنتێکستە دا.

بە پێی پێناسەی تووڤێ سکوتناب-کانگاس لینگویسیزم، دیاردەیەکی پاراڵێلە لەگەڵ ڕاسیزم (ڕەگەزپەرەستی)، واتە ئەم دیاردەیە کۆمەڵێک ئایدیۆلۆژی، ستروکتور و پراتیکن کە بە کار دێن بۆ مەشرووعییەت بەخشین، یاسایی کردن، پەیڕەوکردن و بازتەولیدی دابەشکردنی ناعادیلانەی هێز و سەرچاوەکان (سەرچاوەی مادی و مەعنەوی) لە نیوان گرووپەکاندا، لەسەر بنەمای زمان. (Skutnabb-Kangas, 2000:34) ئەم پێناسەیە، بێ کەموکوڕی لەسەر سیاسەتی دەوڵەتی ئێران لەمەر کوردی و زمانەکانی دیکەی غەیری فارسی تەتبیق دەکرێت. لە ئایدیۆلۆژیی فەرمیی ئێراندا بە پێی قانوونی ئەساسییەکەی، فارسی زمانی فەرمییە. فارسی بۆ وەحدەت و یەکگرتوویی وڵاتەکە خاوەن سەنگێکی قورسە، مەشروعییەتی تاریخیی پارسا و پارسیک و دەریی هەیە، خاوەنی ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەند بە شاعیرانی وەکوو فیردەوسی، حافیز و سەعدییە،

ئەو دەرفەتانەی کە لە چاپ و پەروەردە و کارگێڕیدا بە فارسی دەدرێت، نادرێتە هیچ زمانێکی دیکەی ئێران و لەسەر بنەمای خودی زمانەکە دەوڵەتی ئێران، چ ڕژێمی شاهی و چ کۆماری ئیسلامی، هێز و سەرچاوە مادی و مەعنەوییەکانی زۆر ناعادیلانە لە ناو گەلانی ئێراندا دابەش کردووە.

ئەنجامێکی ڕاستەوخۆی لینگویسیزم دیاردە لینگویسید یان ژێنۆسیدی/کۆمەڵکوژی زمانە. ئەوی ئێستا لە مازەندەران، گیلان، سمنان و تالیش ڕوو دەدات هەنگاوێکی مەترسیدارتری سیاسەتی زمانی فارس لەمەڕ پەراوێزەکانە؛ چونکە لێرەدا عاملێک هەیە کە خەریکە دەبێتە هۆی مردنی زمانێکی تر. لە تیئۆریی لیبرالدا تەنیا کاتێک عاملێکی چالاک بە نیەتی ڕاشکاو ببێتە هۆی مردنی زمانێکی دیکە، دەتوانین وەکوو لینگویسید پێناسە بکەین. بەڵام بە بۆچوونی سکوتناب ـ کانگاس (Skutnabb-Kangas, 2000:369) ئەو عامله دەتوانێ هەم ئاکتیڤ بێت، وەکوو ئەو دەورەی زمان و دەوڵەتی تورکیا لەمەڕ کوردیی بینیوە، هەمیش پاسیڤ، وەکوو ئەو دەورەی فارسی لەمەڕ زمانە کانی دیکەی ئێراندا دەیبینێ. واتە بە بێبەشکردنیان لە سیستەمی پەروەردە و کارگێری، ڕێگا بدات بە مردنی پلە بە پلەی زمانی وەکوو مازەنی، گیلەکی و کوردی. لە ماوەی بیست ساڵی ڕابردوودا ژمارەی ئاخێوەرانی زمانی دایک لە گیلان و مازەندەران بۆ نیوە کەم بووەتەوە. ڕەنگە لە هەندێک ناوچەی شاریی کوردستانیش ئەم دیاردەیە دەست بە پەرەسەندن بکات. بە بێ ئەنتەگرەبوونی زمانی کوردی لە سیستەمی پەروەردە، کارگێری و ئابووریدا، ئەو سیاسەتەی لەبەرامبەر کوردی پەیڕەو دەکرێت، سیاسەتی لینگویسیدە.

ئەنجام

فارسی بووە بە هۆکاری نەمانی چەندین خوشکەزمانی کوردی وەکوو ئەسفەهانی، ڕاژی (ڕەی)، وەرامینی، هەمەدانی و چەندی دیکەشی لە ئاستی فەرهەنگی، وشەسازی، ڕستەسازی و... تەحریف کردووە و ئێستا مەتەرسییەکی جدییە بەسەر چەندین زمانی دیکە کە پەیوەندییەکی مێژووییان لەگەڵ کوردیدا هەیە. لە هەمان کاتدا ئەو پانتاییە جۆگرافییەی کە تێیدا بە کوردی قسە دەکرا بەرتەسکتر کراوە. لە هەر قۆناغێکی مێژوویدا، فارسی، کوردیی گەمارۆ داوە؛ بەڵام ئێستا سیاسەتێکی لە جاران ئاگرێسیڤتری گرتووەتەبەر. فارسی، زمانی کۆلۆنیالیزمی فارس، سیاسەتی ئەمپەریالیزمی زمانی و کۆمەڵکوژیی زمانی لەمەڕ زمانەکانی دیکەی ئێران پەیڕەو دەکات. ئەگەر کورد بۆ پاراستنی سەرمایەی زمانی، فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و مرۆڤیی خۆی نەتوانێ سەروەریی سیاسی دەستەبەر بکات، دوور نیە کوردیش تا چەند دەهەی دیکە تووشی هەمان چارەنووس بێت کە ئێستا مازەنی و گیلەکی تووشی بوون. پاراستنی کوردی لە لەناوچوونی، نە تەنیا ئەرکێکی نەتەوەیی، بەڵکوو ئەرکێکی ئەخلاقییە بۆ پاراستنی میراتێکی فەرهەنگی و مرۆڤی. کوردیش بە ڕێکخراوە سیاسی و کۆمەڵگای مەدەنییەکەی خۆی، دەبێت سیاسەتێکی زمانیی تایبەت بۆ ژیاندنەوەی کوردی لە ڕۆژهەڵات دابڕێژێت، چونکە لە فەرهەنگی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئاخێوەرانی فارسیدا، هیچ ئاماژەیەکی تۆلێرانس و ئەمپاتی بۆ زمانەکانی دیکە، بە تایبەت کوردی نابیندرێت. ئێران ئێستا یەکێک لە ئاگرێسیڤترین سیاسەتە زمانییەکان لە ناوچەدا پەیڕەو دەکات. بۆ ئێمە و گەلانی تر لە جۆگرافیای سیاسیی ئێراندا، فارسی نە شەکری شیرین، بەڵکو تا ئێستا دەوری ژەهری هەلاهلی گێڕاوە.

سەرچاوەکان

Abrahamian, E. (1982). Iran between two revolutions. Princeton: Princeton University Press.
Abrahamian, E. (2008). A history of modern Iran. Cambridge: Cambridge University Press.
Bourdieu, Pierre. «The Forms of Capital» (1985),

Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education (1986) p. 56.
Boyce, Mary (1975). A reader in Manichaean Middle Persian and Parthian. Lieden: Brill.
Boyce, Mary (1983), «Parthian writings and literature», in Yarshater, Ehsan (ed.), Cambridge History of Iran, 3.2, Cambridge UP, pp. 1151–1165.
Cummins, J. (1976) The influence of bilingualism on cognitive growth: A synthesis of research findings and explanatory hypotheses. Working Papers on Bilingualism 9, 1–43.
Cummins, J. (1978) Immersion programs: The Irish experience. International Review of Education 24, 273–82.
Cummins, J. (1979a) Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children. Review of Educational Research 49, 222–251.
Cummins, J. (2000). Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. UK: Antony Rowe Ltd.
Diakonoff, I.M. (1985), «Media I: The Medes and their Neighbours», in Gershevitch, Ilya (ed.), Cambridge History of Iran, 2, Cambridge University Press, pp. 36–148.
Fanon, F. (2008). Black Skin, White Mask. London: Pluto Press.
Galtung, J. (1980). The True Worlds. A Transnational Perspective. New York: The Free Press.
Halliday, M.A.K. (1978). «An interpretation of the functional relationship between language and social structure», from Uta Quastoff (ed.), Sprachstruktur – Sozialstruktur: Zure Linguistichen Theorienbildung, 3–42. Vol. 10 of The Collected Works, 2007.
Henning, W. B. (1955). The Ancient language of Azerbaija in Transactions of Philological Society. Moscow: Tullinskiy yazik.
Henning, Walter Bruno (1958), Mitteliranisch, Handbuch der Orientalistik I, IV, I, Leiden: Brill.
https://www.irna.ir/news/83542928/تمسخر و خجالت شیب تند انقراض زبان مازندرانی, Retrieved 2019-12-29.
Katouzian, H. (2009). Te Persians: Ancient, mediaeval and modern Iran. New Haven and London: Yale University Press.
Kia, M. (1998). Persian nationalism and the campaign for language purifcation. Middle Eastern Studies, 34(2), 9–36.
Linda T. (2004) «Learning Language: Learning Culture in Singapore.» Language, Education, and Discourse: Functional Approaches, ed. by Joseph A. Foley. Continuum, 2004
Maloney, S. (2015). Iran's political economy since the revolution. Cambridge: Cambridge University Press.
May, S. (2008). Language education, pluralism, and citizenship. In S. May &
N. H. Hornberger (Eds.), Encyclopedia of language and education (2nd ed.,
Mirvahedi, S. H. (2018). Medical tourism and its niched impact in Tabriz,
Iran: Opportunities and challenges for Iranian Azerbaijanis. Linguistic
Landscape, 4(2), 128–152
Phillipson, R. H. L. (2008). Linguistic Imperialism. Oxford University Press.
Skutnabb-Kangas, T. (2000). Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
Susan M. Sherwin-White; Ama1/2lie Kuhrt (1993). From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire. University of California Press. p. 40.
Tavakoli-Targhi, M. (2009). Historiography and crafting Iranian national identity. In T. Atabaki (Ed.), Iran in the 20th century: Historiography and political culture (pp. 5–21). London: I.B. Tauris.
Williams, R. (1962). The Long Revolution. Middlesex: Penguin.
Windfuhr, Gernot (1975), «Isoglosses: A Sketch on Persians and Parthians, Kurds and Medes», Monumentum H.S. Nyberg II (Acta Iranica-5), Leiden: 457–471
Zhang, Huiying (2015). «From Latin to the Romance languages: A normal evolution to what extent?» (PDF). Quarterly Journal of Chinese Studies. 3 (4): 105–111. Archived from the original (PDF) on 2018-12-29. Retrieved 2019-12-29.
ادیب طوسی، محمد امین (۱۳۳۵)، فهلویات مغربی تبریزی، نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، شماره ۸
زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۳۶)، دو قرن سکوت، نشر امیر کبیر، تهران

کۆلۆنیالیزم و شۆڕش:

توندوتیژیی پێویست بۆ ڕزگاربوون لە ‹دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم›

سارۆ ئەردەڵان

مرۆڤی کورد لەبەر هۆکاری پرۆسەیەکی درێژخایەنی کۆلۆنیالیزم لە چەندین ڕەهەندەوە ستەمی لێ دەکرێ و دەچەوسێتەوە. لە ماوەی سەد ساڵی ڕابردوودا ‹دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم› بە سەر کوردستاندا زاڵ بووە و، ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی بۆ ڕزگاری مرۆڤی کورد پێویستی بە ئەکتی شۆڕشگێڕانەیە تا لە دیالێکتیکی سەردەست و بندەست دەرباز ببێ.

نەسڵی داهاتوو بۆخۆی بڕیار دەدا ئایا وەک ئێمە خودموختاریی دەوێ یان نا.
عەبدولڕەحمان قاسملوو (وتاری «دروشمی بنەڕەتی حیزبەکەمان»)[١]

هەر سەردەمێک دەبێ سەر لە نوێ هەوڵ بدا نەریت لە دەست ئەو سازشکارییە دەربێنێ کە خەریکە بە سەریدا زاڵ دەبێ.
واڵتەر بێنیامین (چەند تێزێک سەبارەت بە مێژوو)[٢]

دەستپێک

هەر کات باس لە نەتەوە بێدەوڵەتەکان دەکرێ ناوی کورد لە سەرەوە و لە پلەی یەکەمدا بەداخەوە دەدرەوشێتەوە. ئەو کاتانەی کە سەبارەت بە دۆخی کورد پرسیارمان لە لا ساز دەبێ، وڵامی گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەت بەردەوام تووشی سەرسووڕمانمان دەکا. سەرسووڕمانێک کە لە تێڕامانێکی فەلسەفییەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بەڵکوو پاش ئەوەی وڵامێکی سەلمێنەرمان بۆ پەیدا نابێ، لە بێدەرەتانیدا و بە واقورمانەوە لە لاپەڕەی ڕووداوەکانی مێژووی مۆدێرندا بە شوێن وڵامەکەیدا عەوداڵ دەبین و هەوڵ دەدەین بێ هێزی خۆمان لە بخەینە ئەستۆی گەشەنەسەندنی کولتووری سیاسی، ئامادەنەبوونی هەلومەرجی سیاسی ـ کۆمەڵایەتی، خەیانەتی ناوخۆیی و پیلانگێڕیی دەرەکی. ئەم سەرسووڕمانە بەپێچەوانەی بیرۆکەی ئەریستۆ، نابێتە سەرەتایەک بۆ تێڕامانی فەلسەفی سەبارەت بە دۆخی کورد کە چۆن و بۆچی لە سەدەی بیست و یەکەمدا هێشتا، لە قۆناغی پێنەگەیشتوویيدا، دوژمن بە سەریدا زاڵ ماوەتەوە. لە کوردستانێکی کۆلۆنیکراو، بیرمەندانی کورد لە ماوەی زیاتر لە سەد و پەنجا ساڵدا هەموو ڕێگایەکیان تاقی کردووەتەوە کە زنجیرەکانی نەتەوەکانی تورک، فارس و عەرەب لە ملی نەتەوەی کورد بپچڕێنن، بەڵام ئەگەر بەرواڵەت دەستکەوتێکیش هەبووبێ، وەک ئەوەیکە لە باشوور ڕووی داوە، ڕزگاری بۆ خاکی کوردستان و نەتەوەی کورد هیچ کە دەستەبەر نەبووە بەڵکوو زیاتر لە سەدا هەشتای خاکی کوردستان لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکەردا ماوەتەوە. ڕێگا ئەزموونکراوەکانی خەبات مژێکیان لەسەر ئەو هەقیقەتە ساز کردووە کە ئامانجی کۆتاییی ئایدیۆلۆژیی کوردایەتی، لە بنەڕەتدا ئەگەر ڕزگاری نەبێ، هەر مانەوە لە دۆخی بندەستیی لێ بەرهەم دێتەوە. بۆ زۆربەمان گەڕان و پەیجۆربوون بە دوای وڵامێک بۆ پرسی ڕزگاری، هێندە ئاشکرایە کە لەوپەڕی ڕوونیەتیدا نادیارە. چونکە ئەو وڵامانەی کە تاکوو ئێستا بیرمەندانی کورد بەم پرسەیان داوەتەوە، لە بنەڕەتدا بوونەتە هۆی ئەوەی هەلومەرجێکی ڕاستەقینە بۆ گەیشتن بە ڕزگاری دەستەبەر نەبێ.

دۆخێک کە تیایدا مرۆڤی کورد لە چەندین ڕەهەندەوە (نەتەوایەتی، چینایەتی، ڕەگەزایەتی و ژینگەیی) ستەمی لێ دەکرێ، کەمتر توانیویەتی وەک دۆخی ڕاستەقینەی نائاسایی[٣] نیشان بدرێ. چونکە نائاسایی‌بوونی دۆخی بندەستی بۆ نەتەوەی کورد، بووەتە بەشێک لە ڕێساکان و لە ڕاستیدا ئاسایی بووەتەوە. ئەگەر سەیری نەتەوە بندەستەکانی دیکە لە ڕابردوو و لە ئێستادا بکەین، دەبینین کە بۆ ڕزگاری لە دۆخی کۆلۆنیالیزم، تەنیا ئایدیۆلۆژییەک توانیویەتی یارمەتیدەریان بێ کە مێکانیزمەکانی سوڵتەی شی کردبێتەوە و هەموو زنجیرەکانی وابەستەیی پچڕاندبێت. هەر بۆیە من دەمەوێ لەم توێژینەوەیەی خۆمدا، بە شوێن ئەوەدا بگەڕێم کە چ پەیوەندییەک لە نێوان مێژوو و نەتەوەی کورددا هەیە و ئایا دەرکی ئێمە لە دۆخی خۆمان بەرەو ڕزگاریمان دەبا؟ دواتر باس لەوە دەکەم، بۆچی پێویستە لە پێناو تیۆرییەکی ڕزگاریکەردا شۆڕش بکەین و، هەروەها بۆچی

و لە چ ئاستێکدا توندوتیژی لە شۆڕشدا ڕەوایە.

کوردستان و ‹دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم›

کوردستان لە لایەن چوار وڵاتی تورکیا، ئێران، عێراق و سووریایەوە بەکۆلۆنی کراوە. کاتێک باس لە کۆلۆنیالیزم دەکەین مێشکمان بەرەو لای شێوازێکی کلاسیکی کۆلۆنیالیزم دەڕوا کە تیایدا وڵاتێکی وەک بریتانیا لەوپەڕی دونیاوە دێت و، وڵاتێک وەک هیند لە ئاسیا بەکۆلۆنی دەگرێ. واتە هەم مەودایەکی دوور لەم کۆلۆنیالیزمەدا دەبیندرێ و هەم وڵاتی هیند پێش لەوەی کە بریتانیا بە سەریدا زاڵ ببێ لەسەر نەخشەی وڵاتان هەبووە. پرسیار لێرەدا ئەوەیە کە کوردستان پێشتر وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ بە فەرمی نەناسراوە، تاکوو ئێمە بتوانین کوردستان وەک کۆلۆنی ناو ببەین و، ئەمە لە ڕووی پەیوەندیی نێودەوڵەتییەوە کێشە ساز دەکا. هەروەها وڵاتێکیش نابیندرێ کە بە فەرمی هاتبێ و، کوردستانی بە کۆلۆنی کردبێ. لە وڵامدا بەم شێوەیە بەڵگە دێنمەوە کە لە ‹نێوخۆیی› هەر کام لەم چوار وڵاتەدا، نەتەوەی کورد بەکۆلۆنی کراوە. بەم واتایە لە پرۆسەیەکی درێژخایەنی سەد ساڵەدا هەر پارچەیەک لە کوردستان وەک کۆلۆنییەکی نێوخۆیی لە لایەن هەر کام لەم دەوڵەتانەوە بەکۆلۆنی کراوە. لەسەر بنەمای ئایدیۆلۆژی کوردایەتی، نەتەوەی کورد خوازیاری سازکردنی دەوڵەت ـ نەتەوەی خۆی لەسەر خاکی کوردستانە، بەڵام بۆ دژایەتی لەگەڵ ئەم ئایدیۆلۆژییە، میکانیزمە ئاڵۆزەکانی کۆلۆنیالیزم لە لایەن

> دۆخێک کە تیایدا مرۆڤی کورد لە چەندین ڕەهەندەوە (نەتەوایەتی، چینایەتی، ڕەگەزایەتی و ژینگەیی) ستەمی لێ دەکرێ، کەمتر توانیویەتی وەک دۆخی ڕاستەقینەی نائاسایی نیشان بدرێ

هەر چوار وڵاتی کۆلۆنیالیستیی کوردستانەوە بەکار دێن و «کوردستانیان وەک کۆلۆنییەکی نێوخۆیی، بە مەبەستی گەشەسەندنی ناوەندی وڵاتەکەی خۆیان بەکار هێناوە. واتە، کاتێک ئەم دەوڵەتە نەتەوە مۆدێرنانە ساز بوون، لەبەر گەشەسەندنی خۆیان پێویستیان بوو کە هەندێک لە ناوچەکانی ناو وڵاتە نوێیە دەستکردەکەی خۆیان، بە کۆلۆنی بگرن. هاوکات بە هەمان ئەندازە ناوچە ناوەندییەکانی ئەو چوار وڵاتە گەشەی دەسەند، کوردستان وەک ناوچەیەکی بەکۆلۆنیکراو، بەرەو گەشەنەکردنێکی سیستەماتیک هەنگاوی دەنا. دەوڵەتی کۆلۆنیالیست، لە ڕێگەی بەکۆلۆنی کردنی کوردستان و کەڵک وەرگرتن لە هێزی کار و سەرچاوە ماددییەکانەوە، کوردستانی وەک ناوچەیەکی دواکەوتوو لە ڕووی ئابووری و پیشەسازییەوە هێشتووەتەوە.»[۴] هەڵبەت، کۆلۆنیالیزم بۆخۆی بووەتە هۆی پارچەپارچەبوونی کوردستان و لەتبوونی ناسنامەی کوردی و لەبەر ئەم هۆکارە، لە ئاوەڵناوی نێوخۆیی کەڵک وەردەگرم کە نیشانی بدەم لە سنووری هەر کام لەم وڵاتانەدا، نەتەوەی کورد بەکۆلۆنی کراوە و مێکانیزمەکانی هەر کام لەم وڵاتانە بۆ سەپاندنی پەیوەندیی کۆلۆنیالیستی لێک جیاوازن، هەرچەند بە یەک مەبەست ئەنجام دەدرێن.

لە ماوەی سازبوونی هەر چوار دەوڵەت نەتەوەکەدا، کوردستان وەک کۆلۆنییەک بۆ هەر کام لەم چوار وڵاتە سەیر کراوە و هەرچەند لە هەر کام لەو وڵاتانە چەندین حکومەتی جیاواز و تەنانەت بە ئایدیۆلۆژیای تەواو دژ بە یەک حوکمڕانییان کردووە، بەڵام دەتوانین بڵێین کە بەکۆلۆنی کردنی

کوردستان و بندەستبوونی نەتەوەی کورد، خاڵی هاوبەشی هەموویان بووە. تەنانەت ئەگەر هەندێک لە حکومەتەکان وەکوو حکومەتی ئاکپارتی (٢٠١٠ تا ٢٠١٤) یاکوو ڕیفۆرمخوازەکانی ئێران (١٩٩٧-٢٠٠١)، ویستوویانە بە ڕواڵەت نیشان بدەن کە دیانەوێ بۆ پرسی کورد لە وڵاتی خۆیان چارەسەرییەک بدۆزنەوە، دۆخی کۆلۆنیالیزم درێژەی هەبووە. هیچ کام لە مێکانیزمەکانی دابەش بوونی هێزی کار و کەڵک وەرگرتن لە سەرچاوە مرۆیی و سروشتییەکانی کوردستان لە قازانجی نەتەوەی سەردەست کۆتایی پێ نەهاتووە و، بەئەنقەست گەشەنەسەندنی کوردستان، بە تاڵانبردنی نەوت، ئاو و کانزاکانی کوردستان و چەوساندنەوەی نەتەوەی کورد درێژەی هەبووە. هەر بۆیە من وەک «دۆخی کۆلۆنیالیزمی هەمیشەیی»[٥] باس لە ستەمێکی چەند ڕەهەندی لەسەر تاکی کورد دەکەم کە لەبەر کوردبوون بە سەریدا سەپاوە. لێرەدا ئەو پرسیارەمان لە لا ساز دەبێ کە ئەم دۆخە هەمیشەییە، بۆچی هێندە ئاسایی بووەتەوە کە تەنانەت باسکردن و نیشاندانی وردەکارییەکانی، لە لایەن خودی کوردەکانەوە دژایەتیی دەکرێ؟ بۆ وڵامدانەوە بەم پرسیارە گرنگە سەرەتا پێویستە مژارێکی فەلسەفیتری ئەم باسە شی بکەمەوە کە تیایدا باس لەوە دەکرێ چۆن نەریتی ستەملێکراوەیی، وەک نەریتی باو لە مێژوودا سەیر دەکرێ و، چۆن نەتوانراوە وەک دۆخێکی نائاسایی پێناسەی بۆ بکرێ.

ستەملێکراوەکان و دۆخی نائاسایی

بۆ شیکردنەوەی پرسی ڕزگاری، سەرەتا تیشک دەخەمە سەر مژارێک لە نووسینەکانی واڵتەر بێنیامین (١٩٤٠-١٩٨٢) کە لە یەکێک لە هەرە سەرنجڕاکێشترین پاژەکانی چەند تێزێک سەبارەت بە مێژوو، تایبەتمەندیی فەلسەفەی مێژوو و پەیوەندیی لەگەڵ دۆخی ستەملێکراوەکان شی دەکاتەوە و دەنووسێت:

«نەریتی ستەملێکراوەیی، فێرمان دەکا کە ئەو «دۆخە نائاساییەی» تیایدا دەژین ئاوارتە نییە، بەڵکوو ڕێسایە. ئێمە دەبێ بە چەمکێک لە مێژوو بگەین کە لەگەڵ ئەم تێڕوانینەدا بێتەوە. بەمگوێرەیە، بەڕوونی بۆمان دەردەکەوێ کە ئەرکی سەرشانی ئێمە، سازکردنی دۆخی نائاسایی ڕاستەقینەیە و، هەر ئەمە پێگەی ئێمە بۆ خەباتی دژە فاشیزم بەهێزتر دەکا. یەکێک لەو هۆیانەی فاشیزم لە ڕێگەیەوە شانسی سەرکەوتن بە دەست دەهێنێ، ئەوەیە کە دژبەرانی فاشیزم لە ژێر ناوی پێشکەوتندا، وەک جۆرێک لە نۆرمی مێژوویی هەڵسوکەوتی لەگەڵ دەکەن.»[٦]

هەر وەک دەردەکەوێ، یەکێک لە کارتەکانی فاشیزم بۆ سەرکەوتن، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە دژبەرەکانی نەیاندەتوانی دەرکێکی گونجاویان لێی هەبێ. مایکەڵ لۆوی، کۆمەڵناسی مارکسیستی برازیلی، لە شرۆڤەی ئەم تێزەدا پێی وایە کە لە تێزی هەشتەمی چەند تێزێک سەبارەت بە مێژوو دوو لێکدانەوەی دژ بە یەک لە فاشیزم دەبیندرێ: تێگەیشتنێک هەیە کە فاشیزم تیایدا وەک ئاوارتەیەک لە نۆرمی پێشکەوتندا سەیر دەکرێ، وەکوو «گەڕانەوە بۆ دواوە»یەکی شرۆڤەهەڵنەگر، کەوانەیەک کە پەیوەندیی بە ڕەوتی بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگای مرۆییەوە نییە. لە تێگەیشتنی دووەمدا، فاشیزم وەکوو دوایین دەرکەوتەی دڕندانەی «دۆخی هەمیشەیی نائاسایی»[٧] لە مێژووی ستەمی چینایەتیدا سەیر دەکرێ.[٨] بێنیامین هەوڵ دەدا کە لەم کورتەنووسینەدا، لەوە تێبگا بۆ مۆدێرنیتەی ڕۆژئاوایی، فاشیزمی لێ بەرهەم هاتووە

و، لێرەوە بۆ بەریەککەوتن لەگەڵ کارڵ شمیت (١٨٨٨-١٩٨٥) بیرمەندی ناوداری حکومەتی نازی هەنگاو دەنێ. بە وتەی جۆرج ئاگامبێن (١٩٤٢-) تێزی هەشتەم بەدڵنیاییەوە بەڵگەی یەکلاییکەرەوەی دۆسیەی بەرەورووبوونەوەی بێنیامین و شمیتە.[٩] دووانەی بێنیامین – شمیت بۆ من ئەو گرنگییەی هەیە کە لەوە تێبگەم، کاتێک لە مێژووی هاوچەرخدا، باس لەوە دەکەین کوردستان لە نێوان چوار وڵاتدا دابەش کراوە و کورد لە دۆخی بندەستیدا دەژی، چۆن ئێمە وەکوو کورد، بۆ ڕزگاری، تاقە یەک ڕێگای شۆڕشی دژ بە نەزمی هەنووکەیی لە پێشمانەوەیە و، ناچارین، پێکهاتەی دەوڵەت – نەتەوە کۆلۆنیالیستییەکانی کوردستان تێک بشکێنین. بۆ ئەم تێکشکاندنە، پێویست بە توندوتیژییەک دەکا، کە مەشروعیەتی خۆی لە پەیوەندی لەگەڵ یاساکاندا نیشان بدا. واتە دەبێ چۆنیەتیی بووناسانە – سیاسیی حاکمیەت، یاسا و توندوتیژیی یاسایی یا لە دەرەوەی یاسا، لە لایەن ئایدیۆلۆژیی کوردایەتییەوە بەوردی دەستنیشان بکرێ. مەبەست لە کوردایەتی سەرەتا «ڕەهەندێکی سیاسییە کە ئامانجەکەی سازکردنی دوڵەت-نەتەوە لەسەر خاکی کوردستانە. هەر جۆرە کردارێکی ئابووری، کۆمەڵایەتی وکولتووری لە چوارچێوەی ئەم ڕەهەندە سیاسییەدا مانای کۆتایی بەخۆیەوە دەگرێ. هەروەها لە مانایەکی بەرفراوانتردا، ئایدیۆلۆژیی کوردایەتی جگە لە ناسیۆنالیزم (ڕەهەندی سیاسی)، هەڵگری چەندین ڕەهەندی دیکە وەک سۆسیالیزم، فێمینیزم و ژینگەپارێزییە. ئایدیۆلۆژیی کوردایەتی دەیەوێ دابڕانێک لەگەڵ ئەو سیستەمانەدا ساز بکا، کە لە سەد ساڵی ڕابردوودا و بە ناوی دەوڵەت ـ نەتەوەی مۆدێرنەوە، خاکی کوردستانیان بەکۆلۆنی گرتووە. لێرەدایە کە کوردایەتی، دەبێ وەک ئایدیۆلۆژییەک بۆ ڕزگاریی لە هەر چوار پارچەی کوردستان سەیر بکەین و، باشترە وەک جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی ناوی لێ ببەین.»[١٠] ئەم ئایدیۆلۆژیی کوردایەتییە، دەیەوێ چوارچێوەی خەباتیکی دژەکۆلۆنیالیستی و، مەشروعیەتی دابڕانێکی توندوتیژانەی لە پێکهاتەی کۆلۆنیالیستی، کە تیایدا مرۆڤی کورد دەچەوسێتەوە و ستەمی لێ دەکرێ، دەستنیشان بکا. بۆ تێڕامان سەبارەت بەم باسە، دەبێ بزانین لە مێژووی فەلسەفەدا چۆن سەبارەت بەم کێشانە تێفکریون و، هەروەها بزانین ڕێگەچارەی تایبەت بە خۆمان بۆ دەربازبوون لە ‹دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزمی› چییە.

دۆخی ئاوارتە لە ڕوانگەی شمیت و ئاگامبێنەوە

ئاگامبێن لە بەشی چوارەمی کتێبی دۆخی ئاوارتەدا، باس لەوە دەکا کە مشتومڕی نێوان بێنیامین و شمیت لە نێوان ساڵەکانی ١٩٢٥ تا ١٩٥٦ لە ئارادا بووە و هەر کامیان چەند جارێک لە بەرهەمەکانی خۆیاندا، سەرچاوەیان بە یەک داوە. یەکەمین بەریەککەوتنی ئەوان، دژەکردەوەی شمیت سەبارەت بە وتاری ڕەخنەی توندوتیژیی بێنیامین بووە.[١١] بۆ ئەوەی وڵامی ئەو پرسیارەی سەرەوە بدەینەوە، دەبێ سەرەتا لەوە تێبگەین کە شمیت چۆن بۆ حاکمیەت دەڕوانێ و، سەبارەت بە دۆخی ئاوارتە چۆن بیر دەکاتەوە. شمیت لە کتێبی ئێلاهیاتی سیاسیدا، بەم شێوەیە حاکم [فەرمانڕەوا] پێناسە دەکا: «حاکم کەسێکە کە سەبارەت بە دۆخی ئاوارتە بڕیار دەدا.»[١٢] شمیت پێی وایە کە دۆخی ئاوارتە، لەگەڵ دۆخی نائاسایی (یا باری/ڕەوشی نائاسایی) و دۆخی گەمارۆ جیاوازی هەیە. ئەو بۆ یەکەم جار پەیوەندییەک لە نێوان دۆخی ئاوارتە و حاکمیەت[١٣] ساز دەکا و، دەیەوێ بۆ ئەم مژارە یاسایی ـ سیاسییە بگەڕێتەوە کە لە کاتی نائاساییی بوونی دۆخی وڵاتێکدا، وەک

ئەو کاتەی لە جەنگی نێوخۆیی، شۆڕشی چەکداری و بەرنگاریدا دەبینین؛ ئایا دەکرێ لە ڕێگای پەسەندکردنی یاسایەک بۆ دۆخی نائاسایی، هەموو یا بەشێک لە یاساکانی پێشووتر هەڵبسپێردرێ و، چیتر کاریان پێ نەکرێ؟ هەروەها شمیت پێی وایە ئاوارتە ئەو شتەیە کە ناتوانێ ببێتە ژێدەری ڕێسا و یاسا. هەر یاسایەک یاسا بۆ بارودۆخێکی تایبەتە. حاکم کەسێکە کە بارودۆخ وەک گشتێک ساز و پشتیوانیی لێ دەکا. حاکمیەت لە ڕووی یاساییەوە، مافێکە کە تەنیا حاکم هەیەتی و، دەتوانێ لە دۆخی ئاوارتەدا بڕیار بدا. کەواتە شمیت لە ڕێگەی ئێلاهیاتی سیاسییەوە، حاکمیەت وەکوو چەمکێکی سنووریی نێوان نەزمی ئاسایی و ئاوارتە پێناسە دەکا، کە تیایدا حاکم بڕیار دەدا ئایا دۆخی هەنووکەیی بەڕاستی ئاوارتەیە یاکوو بەردەوامبوونی نەزمێکی ئاسایی و لەسەر بنەمای ڕێسایە؛ حاکمییەت لەم بڕیاردانەدا خۆی نیشان دەدا و، حاکم کەسێکە کە سەبارەت بە ڕێسا (بابەتی ئاسایی و بەپێی نۆرم) و بابەتی ئاوارتە بڕیاری کۆتایی و یەکلاییکەرەوە دەدا.

مێژووی دانانی یاسای دۆخی نائاسایی، بۆ قۆناغی جەنگ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ڕێگری لە پەشێوی بکات، بەڵام هەرچی بە نها نزیک دەبینەوە، دۆخی نائاسایی ڕەهەندی سیاسی بە خۆیەوە دەگرێ. ئاگامبێن لە کتێبی هۆمۆساکێردا، بە ڕواڵەت وا دەردەکەوێ لەگەڵ شمیت هاودڵ بێت.[۱۴] هۆمۆساکێر، لە یاساکانی ڕۆمیدا بە مانای مرۆڤی پیرۆز هاتووە و، لەم یاسایانەدا، مرۆڤی پیرۆز کەسێکە، کە خەڵک لەبەر ئەوەی تاوانێکی ئەنجام داوە، مەحکومیان کردووە. هەر لەم ڕووەوە، ناکرێ ئەم مرۆڤە قوربانی بکرێ؛ بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەگەر کەسێک بیکوژێ دادگایی ناکرێ. دەکرێ مرۆڤی پیرۆز بکوژن، بەڵام ناکرێ وەک قوربانی پێشکەشی بکەن، ئەمە بە واتای ئەوە دێ کە ئەم کەسە، لە هەرێمی یاسای مرۆیی دەردەکرێ و هاوکاتیش لە هەرێمی ئیلاهیش وەلا دەنرێ، چونکە قوربانی کردن بە مانای تەسلیمبوون و، بە دیاریکردنی مرۆڤ لەهەمبەر خوداکانە کە لە ڕێگەیەوە پیرۆز دەبێ. ئاگامبێن باس لەوە دەکا کە لە ڕێگەی «دووجار سڕینەوە و دووجار دەستبەسەرکردن» دەتوانین لە هۆمۆساکێر بگەین.[۱۵] لە درێژەدا ئەو باس لە دژوازییەک دەکا کە تیایدا هۆمۆساکێر، لەبەر ئەوەی ناتوانێ قوربانی ببێ، گرێدراوی خودایە و لەبەر ئەوەی دەکرێ بکوژرێ، تێکەڵی کۆمەڵگایە. لێرەوەیە کە بەو ئەنجامە دەگا، ژیانی هۆمۆساکێر «ژیانێکی ڕووتە» و لەبەر ئەوەی لەوپەڕی یاسای زەوی و ئاسماندا دەژی، بەرەورووی مەرگ دەبێتەوە. ئاگامبێن بەو ئەنجامە دەگا کە لە نێوان هۆمۆساکێر و ئاوارتەدا، هاوشێوەییەک هەیە کە هەر کامیان لە یەک کاتدا هەم یاسا دەیانگرێتەوە و هەم لە یاسا دەردەکرێن و دەسڕێنەوە؛ هەر بۆیە حاکم دەتوانێ لەبارەیانەوە بڕیار بدا.[۱۶] حاکم کەسێکە کە هەموو مرۆڤەکان بۆی هۆمۆساکێرن و، هۆمۆساکێر کەسێکە کە هەموو مرۆڤەکان بەشێوەی هێزەکی (بالقوە) دەوری حاکمی بۆ دەبینن.

> **ئەم ئایدیۆلۆژییە کوردایەتییە، دەیەوێ چوارچێوەی خەباتیکی دژەکۆلۆنیالیستی و، مەشروعیەتی دابڕانێکی توندوتیژانەی لە پێکهاتەی کۆلۆنیالیستی، کە تیایدا مرۆڤی کورد دەچەوسێتەوە و ستەمی لێ دەکرێ، دەستنیشان بکا**

ئاگامبێن، لە کتێبی دۆخی ئاوارتەدا، دەیەوێ زیاتر ڕەگەزناسیی ئەم چەمکە بکا و پێی وایە بەرپرسانی وڵات، لە بارودۆخی جەنگدا، دۆخی نائاسایی ڕادەگەیەنن، تا گرژی و شۆڕش کۆنترۆڵ بکەن، بەڵام

بەرەبەرە دۆخی نائاسایی ڕاستەقینەی سوپایی، بەرەو دۆخی نائاساییی سیاسی دەڕوا. لە ئاکامدا، ئاگامبێن پێناسەی خۆی لە دۆخی ئاوارتە، بەم شێوە دەستنیشان دەکا: «ئەگەرچی پارادایمی سەرەکی، لە لایەکەوە (لە کاتی دۆخی نائاسایی گەماڕۆدا) گشتاندنی هێزەکانی ئۆتۆریتەی سوپایی لە سەروبەندی جەنگدایە، کە فەزای مەدەنیش بگرێتەوە و، لە لایەکی دیکەوە هەڵپەساردنی دەستووری بنچینەیی (یا هەڵپەساردنی ئەو ڕێسا و نۆرمانەی کە لە دەستووری بنچینەییدا پشتیوانی لە ئازادییەکانی تاک دەکەن)، بەڵام ئەم دوو مۆدێلە لە دیاردەیەکی یاساییدا یەک دەگرنەوە کە وەک دۆخی ئاوارتە ناوی لێ دەبەم.»[١٧] بە باوەڕی ئاگامبێن دۆخی ئاوارتە، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ وەک پارادایمی زاڵی حکومەت لە سیاسەتی هاوچەرخدا ڕوو لە هەڵکشانە. لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە، بەرەبەرە لە دەستووری وڵاتە ڕۆژئاواییەکاندا، بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ (فەرانسە و ئاڵمان) و ناڕاستەوخۆ (بریتانیا، ئامریکا، سویس و ئیتالیا) دەبیندرێ و هەر بۆیە دەبێ ئاماژە بەوە بکرێ، کە دۆخی ئاوارتە میراتی نەریتێکی دژە-دیمۆکراتیک نییە و لە هەناوی دیمۆکراسیی ڕۆژئاواییەوە سەری هەڵداوە و، تیایدا بە شێوەیەکی یاسایی و لە ڕێگەی دەستووری بنچینەییەوە، بۆخۆی یاسا هەڵدەپەسێرێ.

گەڕانەوەی ئاگامبێن بۆ بێنیامین

هەرچەند بیرۆکەی شمیت وەکوو پاساوێکی یاسایی بۆ لەسەر کارمانەوەی حکومەتی دیکتاتۆری/تۆتالیتەر سەیر دەکرا، هەوڵی ئاگامبێن ئەوە بوو کە نیشانی بدا، دۆخی ئاوارتە هەر خۆی بووە بە ڕێسا و، لە ڕەوشی یاسایی – سیاسی ڕۆژئاوادا پەیڕەو دەکرێ. ئەگەرچی مومکینە یاسا لە کاتی بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ دۆخی ئاوارتەدا هەڵبپەسێردرێ، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە ئاوارتە هیچ پەیوەندییەکی بە ڕێسا و یاساوە نییە، بەڵکوو ڕێک بەپێچەوانەوەیە، دۆخی ئاوارتە بە شێوەیەک کە ئەو شتەی لە هەرێمی یاسا دەردەکرێ، پەیوەندییەکەی لەگەڵ یاسا ڕێک لەبەر هەر ئەم «هەڵپەساردن لە یاسا»یە دەهێڵێتەوە. ئەو شتەی لە ناو پێکهاتەی نەهێشتن و دەرکردنی حاکم وەک کەسێکی گیراوی (نەک زیندانی، چونکە زیندانی گرێدراوی یاسا دەبێ) لێ دەردێ، ژیان بۆخۆیەتی. ئاگامبێن پێیوایە شمیت لە کتێبی» ئیلاهیاتی سیاسی»دا، لە ڕاستیدا وڵامی ئەم داخوازیانە دەداتەوە کە بێنیامین لە وتاری ڕەخنەی توندوتیژی (١٩٢١) بە دەستیەوە داوە. ئاگامبێن لە بەشی چوارەمی کتێبی دۆخی ئاوارتەدا دەنووسێت: «ئامانجی وتارەکەی بێنیامین [ڕەخنەی توندوتیژی] پێداگری لەسەر ئیمکانی توندوتیژییەکە کە بە شێوەیەکی ڕەها لە ‹دەرەوە› و ‹لەوپەڕی› یاساوەیە و بەوگوێرەیە دەتوانێ دیالێکتیکی نێوان توندوتیژییەک کە یاسا ساز دەکا و، توندوتیژییەک کە پشتگیریی لێ دەکا[١٨] بتوێنێتەوە.»[١٩] مەبەستی بێنیامین لەو توندوتیژییەی دیکە، توندوتیژییەکی ‹پەتی› یا ‹ئیلاهیی› کە لە فەزای مرۆییدا، وەک توندوتیژییەکی شۆڕشگێرانە ناوی لێ دەبات.

هەر بۆیە بێنیامین دەبێژێ: «ئەگەر توندوتیژی لە دەرەوەی یاسا، وەکوو توندوتیژییەکی بێ نێوانجیی پەتی، بوونی هەبێ، بەناچار ئەمە دەیسەلمێنێ کە بۆچی

> **مێژووی دانانی یاسای دۆخی نائاسایی، بۆ قۆناغی جەنگ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ڕێگری لە پەشێوی بکات، بەڵام هەرچی بە نها نزیک دەبینەوە، دۆخی نائاسایی ڕەهەندی سیاسی بە خۆیەوە دەگرێ**

و چـــۆن توندوتیژیـــی شۆڕشـــگێڕانەش، کە نیشاندەری بەرزترین دەرکەوتەی توندوتیژی بە دەســـتی مرۆڤەکانە، ئیمکانی هەیە.»[٢٠] بە باوەڕی بێنیامین ئەو شـــتەی کە یاســـا هیچ کات قەبوولـــی نـــاکا، بوونـــی توندوتیژییەکە کە لـــە دەرەوەی یاســـا بـــێ، ئەویش نەک لەبـــەر ئەوەی ئامانجەکانی ئـــەم توندوتیژییە دژ بە یاســـاکانن، بەڵکوو تەنیـــا لەبەر ئەوەی کـــە لە دەرەوەی یاســـایە. تایبەتمەندیی ئەم توندوتیژییە نە ئەوەیە یاســـا ســـاز بکا و، نە ئەوەیە پشـــتیوانی لە یاســـا بکا، بەڵکوو ئەم توندوتیژییە یاســـا لە کار دەخا و لای دەبات. ئاگامبێن پێی وایە، ئەو تیۆرییەی سەبارەت بە حاکمییەت، کە شـــمیت لە کتێبی ئیلاهیاتی سیاسیدا دەیهێنێتە بەر باس، ڕێک وڵامێکی وردی وتـــاری ڕەخنەی توندوتیژییە. ئامانجی ستراتێژیی ڕەخنەی توندوتیژی، پشتگیری لە بوونی توندوتیژییەکی پەتی و ئانۆمیک بووە، لە کاتێکدا شـــمیت لە بەرامبەردا هەوڵ دەدا ئەم توندوتیژییە بۆ چوارچێوە و بەســـتێنێکی مافناســـانە بگەڕێنێتەوە. بە باوەڕی شـــمیت، توندوتیژیی پەتی (واتە توندوتیژییەک کە بە شێوەیەکی ڕەها لە دەرەوەی یاسایە) ناتوانێ بوونـــی هەبێ، چونکـــە لە دۆخـــی ئاوارتەدا توندوتیژی، ڕێک لە دەرەنجامی ســـڕینەوە و دەرکردنی لە یاســـادا دیســـان دەکەوێتە ناو یاساوە. بە واتایەکی دیکە، دۆخی ئاوارتە فێڵێکە کە شمیت یارمەتیی لێ وەردەگرێ کە وڵامی جۆرێک لە کـــردەوەی مرۆیی تەواو ئانۆمیک لە بیرۆکـــەی بێنیامین بداتەوە. لە ئیلاهیاتی سیاسیدا، شـــمیت باس لە دەسەڵاتێک دەکا کە نە یاسا ساز دەکا و نە پشتگیریی لێ دەکا، بەڵکوو تەنیا هەڵیدەپەســـێرێ و، لەم ڕێگەوە بەرگری لە حاکـــم دەکا، کە وەک بڕیادەری کۆتایی لەو ســـنوورەدا وێستاوە. لە بیرۆکەی بێنیامینـــدا، توندوتیژیی پەتی ڕێگە بە حاکم نادا کە لە دۆخی ئاوارتـــەدا بڕیار بدا، بەڵکوو دۆخی ئاوارتە دەســـڕێتەوە و لە سیســـتەمی

ماف دەریدەکات.[٢١]

توندوتیژیی شۆڕشـــگێڕانە بۆ ڕزگاری لە ‹دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم›

کوردستان لە دۆخی ئاوارتەدا نییە، بەڵکوو لە دۆخێکی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزمدایە. ڕەنگە بە خوێندنەوەی شێوازی بەکارهێنانی دۆخی ئاوارتە لە نووسینەکانی ئاگامبێندا، وەسوەسە ببین کە ئەم چەمکە بۆ ســـەر کوردســـتان و مرۆڤی کورد تاقـــی بکەینەوە. بۆ نموونە هەم لە ئێـــران بەپێـــی ئەســـڵی ٧٩ و، هەروەها ئەســـڵەکانی ٦٨ و ٧٢ و، هـــەم لـــە تورکیا بەپێی ئەســـڵەکانی ١١٩ تا ١٢٢، حاکمییەت دەتوانێ دۆخی نائاسایی ڕابگەیەنێت و هەموو یا هەندێک لە یاساکان هەڵپەسێرن. بۆ نموونە لە ئەسڵی ٧٩ی دەستووری بنچینەیی ئێراندا هاتووە: «سازکردنی حکومەتی نیزامی لە ئێران قەدەغەیە. لە دۆخـــی جەنگ و هەلومەرجی نائاســـایی هاوشـــێوەدا، دەوڵەت مافی ئەوەی هەیە بەپێی پەسەندکردنی مەجلیسی شەورای ئیسلامی [پارلەمان] بە شێوەی کاتی هەندێک ڕێگریی پێویست ساز بکا، بەڵام ماوەکەی لە هەر حاڵـــدا ناتوانێ لە ســـی ڕۆژ زیاتر بێ و لە کاتێکدا پێویســـتییەکە لەسەر جێی خۆی بێ دەوڵەت بەرپرســـیارە کە دیسانەوە مۆڵەت لە پارلەمـــان وەربگرێ.» میناکێکی بەرچاو لە دۆخی ئاوارتە فتـــوای جیهادی خومەینی بۆ سەر کوردستان لە ساڵی ١٩٧٩دایە؛ هەرچەند تاکوو ئیســـتا بە ڕواڵەت دۆخێکی ئاسایی لە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان بەرقـــەرارە. هەروەها دەکرێ توێـــژەران باس لە میناکێکی دیار لە مێژوو هاوچەرخی باکووری کوردستان بکەن کە تیایدا نائاســـایی بوونی دۆخی کوردستان بـــەردەوام لە دوای کودتـــای ١٥-١٦ جولای ٢٠١٦ دەبینـــدرێ و بە هـــۆکاری نائەمنی و بەپێی دەســـتووری بنچینەیی تورکیا دۆخی نائاسایی ڕاگەیاندراوە.[٢٢]

ســـەرەڕای ئـــەوەی هـــەر لە ســـەرەتای

سازبوونی ئەم دوو دەوڵەت نەتەوەیە لە سەدەی بیستەمەدا، کوردستان هیچ کات لە دۆخی ئاساییدا نەبووە، بەڵام ئەگەر باس لەوەش بکرێ کە کوردستان لە دۆخی ئاوارتەدایە، بە مانای ئەوە دێ کە ئێران یا تورکیا حکومەتگەلێکی دیمۆکراتیکن کە لە کاتی پەشێویدا و لە هەلومەرجە ناسکەکاندا (بۆ نموونە کاتێک کە لەگەڵ کورد کێشەیان بۆ ساز دەبێ) دۆخی نائاسایی ڕادەگەیەنن. هەڵبەت ئاگامبێن خۆی بەڕوونی باس لەوە دەکا کە «گرنگ ئەوەیە لەبیری نەکەین کە دۆخی ئاوارتەی مۆدێرن، سازکراوی نەریتێکی دیمۆکراتیکی ـ شۆڕشگێڕانەیە و، پەیوەندی بە حکومەتی زۆردارییەوە نییە.[۲۳] واتە دۆخی ئاوارتە لە حکومەتە دیمۆکراتیکەکاندا ساز دەبێ و، ئەگەر پێمان وابێ ئەم شێوازەش لەم دوو وڵاتە هەیە، کەواتە ئاستی ئێران و تورکیامان وەک دوو وڵاتی کۆلۆنیالیستی کوردستان، بردووەتە ڕیزی دیمۆکراسییە لیبراڵەکانی ئەورووپا.[۲۴] دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکانی کوردستان، لە نافەرمانی مەدەنی، مانگرتن، شکاندنی یاساکان، پابەندنەبوون بە یاساکانی هاتوچۆ لە کوردستان و پەیڕەونەکردنی یاساکان لە لایەن مرۆڤی کوردەوە ناترسن. چونکە هەر کام لەم شێوازە توندوتیژیانە بە مانای ئەوەیە کە پێشتر یاسا کۆلۆنیالیستییەکانی ئەوان لە لایەن کوردەوە پەسەند کراوە و تەنیا لەم حاڵەتانەدا پێویست بەوە دەکا کەمێک توندوتۆڵتر، توندوتیژییەک بەکار بێ، کە پشتیوانی لە یاساکان بکا و، دۆخەکە بەرەو ئاساییبوون بڕوات.

پەیوەندییەکانی نەتەوەی کورد لەگەڵ نەتەوەی فارس/ئێرانی و تورک/تورکیایی لە جۆری پەیوەندییەکی چەوساندنەوە و لەسەر بنەمای هەڵاواردنێکی ئێتنیکییە. مرۆڤی کورد لە دەرەوە و لەوپەڕی یاسا کۆلۆنیالیستییەکانی ئەم دوو دەوڵەتەدایە نەک ئەوەی وا بیر بکەینەوە کە مرۆڤی کورد لە یاساکان دەرکراوە و لە دۆخی ئاوارتەدایە. چونکە دەرکردن و سڕینەوە لە یاساکان لە هەمان کاتیشدا بە مانای ئەوە دێ کە کورد لە ناویاساکاندا جێی دەبێتەوە. بۆیە ئامانجە ڕیفۆرمیستییەکانی گۆڕانی دەستووری بنچینەیی لەم وڵاتانە، یاکوو دڵخۆشبوون بە هەندێک مافی یاسایی لەناو دەستووری بنچینەییدا، لەبەر ئەوەیکە دیسان مرۆڤی کورد دەخاتە ناو بازنەی یاساکانی ئەوانەوە، نەک شتێکی ئەوتۆ لە «دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم» ناگۆڕێ، بەڵکوو زنجیرکانی گرێدراوەیی مرۆڤی کورد بە ئێران یا تورکیا، بەهێزتر دەکا. بۆ نموونە، پرۆژەی فیکریی عەباس وەلی، هەر دەیهەوێ لەم بازنەیەدا بسووڕێتەوە و ئەو وەک ناسیۆنالیزمی مەدەنی پێناسەی بۆ دەکا. هەرچەند عەباس وەلی، بە دروستی ڕەخنە لە ڕیفۆرمیستە کوردەکان (یاکوو تورک و فارس) دەگرێ و، پێی وایە کە ئەو بزووتنەوانەی کە لە ئێران و تورکیا، لە ڕێگەی ڕیفۆرم لە دەستووری بنچینەیی و، دیمۆکراتیزەکردنی چەمکی هاووڵاتی، بە شوێن دڵنیابوون لە بە ڕەسمی ناسینی کورد و، بەشداری لە پرۆسەی سیاسییەوەن، خاڵێکی بنەڕەتیی سیاسی و تیۆری لەبیر دەکەن کە بریتییە لەوەی: «بوونی چەمکێکی دیمۆکراتیکتر لە هاووڵاتی، خۆی لە خۆیدا ناتوانێ دەرکەوتنێکی سیاسیی یەکسان بۆ کوردەکان دەستەبەر بکا و، هەر جۆرە ڕیفۆرمێکی

> **کوردستان لە دۆخی ئاوارتەدا نییە، بەڵکوو لە دۆخێکی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزمدایە. ڕەنگە بە خوێندنەوەی شێوازی بەکارهێنانی دۆخی ئاوارتە لە نووسینەکانی ئاگامبێندا، وەسوەسە ببین کە ئەم چەمکە بۆ سەر کوردستان و مرۆڤی کورد تاقی بکەینەوە**

دەستووری بنچینەیی و، دیمۆکراتیزەکردنی چەمکی هاووڵاتی، پێویستی بەوەیە کە حەتمەن پێشتر ناسنامەی دەسەڵاتی سیاسی بە شێوازێکی ڕادیکاڵ دیمۆکراتیک بووبێ. ئەمە بە مانای کۆتایی هاتنی هەر جۆرە پێناسەیەکی ئیتنیکی (قەومی) لە ناسنامەی حاکمیەت لە دەستووری بنچینەییدایە. ئەگەر لە بنەڕەتدا، ڕیفۆرمی دەستووری بنچینەیی و چەمکی هاووڵاتی بیهەوێ کاریگەر بێ، حاکمییەت دەبێ لەسەر بنەمای ئەو تایبەتمەندییە نەتەوەییانەی قەومی نین، پێناسە بکرێتەوە.»[٢٥] ڕێک لێرەدایە کە پرۆژەی فیکریی عەباس وەلی، بۆ سڕینەوەی قەومیەت لە ناسنامەی ئێرانیبوون/تورکیاییبوون، دەکەوێتە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستییەکانی کوردستانەوە. کێشەی سەرەکی بۆ پاشگری «تر» دەگەڕێتەوە کە وەلی پێیوایە دەبێ لە حکومەتێکی کەمتر دیمۆکراتیکەوە، بەرەو حکومەتێکی دیمۆکراتیکتر بڕۆین. هەر ئەم تێگەیشتنە لیبراڵییەی وەلی لە ناو پارادایمی دیمۆکراتیک، دەبێتە هۆی ئەوەی نەتوانین مێکانیزمەکانی سوڵتەی کۆلۆنیالیستی و پەیوەندیی سەردەست لەگەڵ ژێردەست دەرک بکەین. هەروەها هەوڵ بۆ دیمۆکراتیک کردنی ئێران و تورکیا، بۆ بەدەستهێنانی مافی کوردان، ئەنجامی کۆتاییی هەموو نووسینەکانی عەباس وەلی لە ماوەی سی ساڵ و لە بواری فەلسەفەی سیاسیدایە. سازکردنی تورکیا/ئێرانێکی دیمۆکراتیکتر، کە تیایدا ناسنامەی حاکمییەتی سیاسی لەسەر بنەمای تایبەتمەندییەکانی قەومێکی تایبەت ساز نەکرابێ و، هەڵبەت دەبێ ئەم تایبەتمەندییانە نەتەوەیی بن. واتە ئێرانی بوون، تەنیا مانای ئێرانی بوون بدا و، چیتر لەسەر بنەمای فارس بوون پێناسەی بۆ نەکرێ، یاکوو تورکیایی بوون، بە مانای تورک بوون نەبێ. پرۆژەیەکی لیبراڵیی مەترسیدار کە هەر لە سەرەتاوە ڕاستییەکانی بوونی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستییەکانی کوردستان لەبەر چاو ناگرێ.

> ”هەر جۆرە ڕیفۆرمێکی دەستووری بنچینەیی و، دیمۆکراتیزەکردنی چەمکی هاووڵاتی، پێویستی بەوەیە کە حەتمەن پێشتر ناسنامەی دەسەڵاتی سیاسی بە شێوازێکی ڕادیکاڵ دیمۆکراتیک بووبێ“

ئایدیۆلۆژیی کوردایەتی، کە بەردەوام و لە پرۆسەیەکی سەد ساڵەدا خۆی نوێ کردووەتەوە، هەنووکە دەبێ لە فکری سازکردنی دۆخێکی ڕاستەقینەی نائاساییدا بێت. لێرەدا ڕەخنەیەکی تر کە دەکرێ لە ئاگامبێن بگیردرێ، چاوپۆشی کردن لە شرۆڤەیەکی سیاسی، لەسەر بنەمای هەمان داخوازییە کە بێنیامین لە تێزی هەشتەمدا باسی لێ کردبوو: سەیرکردنی دنیا لە ڕوانگەی ستەملێکراوەکانەوە. هەر ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی، بیرۆکەی ئاگامبێن زیاتر تایبەتمەندییەکی وەسفی ـ ڕەخنەگرانەی سەبارەت بە بارودۆخی نالەباری حکومەتە لیبراڵەکانی ڕۆژئاوا و، قەیرانی سنوورداربوونی ئازادییەکانی تاک هەبێ و، بێ ئەنجامێکی شۆڕشگێرانە لە چاوەڕوانی گۆدۆدا بمێنێتەوە. بەڵام بێنیامین لە هەمان سەرەتاوە لە جیاتی باسکردن لە دۆخی ئاوارتە، باس لە دۆخی نائاسایی دەکات کە لەو سەردەمەدا چیتر نائاسایی نەماوە و دەبێ هەوڵ بدرێ بۆ ڕزگاربوونی ستەملێکراوەکان، دۆخێکی ڕاستەقینەی نائاسایی ساز بکرێ. هەڵبەت هەر وەک پێشتر نیشانم دا چارەسەری کێشەکە هەر لای بێنیامینە. دیرە کۆتاییەکانی وتاری ڕەخنەی توندوتیژی هەرچەند لە ناو گوتارێکی مێسیانیکی ئێلاهیاتی جوولەکەدا نووسراون، بەڵام ئاشکرا تیایدا باس لەوە دەکرێ

که بۆ دەربازبوون لە دیالێکتیکی توندوتیژی سازکەری یاسا و توندوتیژییەک کە پشتگیری لە یاسا دەکا، دەبێ ئەکتێکی شۆڕشگێڕانە لە هەر جۆرە نێوانجییەک بوونی هەبێ و لەسەر زەوی لە کردەوەی شۆڕشگێڕانەدا خۆی ببینێتەوە.

بۆ ڕزگاریی مرۆڤی کورد لە «دۆخی هەمیشەییی کۆلۆنیالیزم» و، نەمانی ئەو پێکهاتە کۆلۆنیالیستییانەی کە تیایدا کورد وەک بندەستی نەتەوەکانی فارس، تورک و عەرەب چەوساوەتەوە، شۆڕشێکی هەمەلایەنە و بەردەوام پێویستە. توندوتیژییەکی شۆڕشگێڕانە، کە بۆ یەکجار و بۆ هەمیشە دەسەڵاتی سیاسیی کۆلۆنیالیستی لە کوردستان بنبڕ بکا. هەر وەک چۆن بینیامین ئاماژەی پێ کردووە «مارکس دەڵێ شۆڕشەکان جوولێنەری مێژووی جیهانن. بەڵام ڕەنگە، ڕێک بەپێچەوانەوە بێ. ڕەنگە شۆڕشەکان ئەو هەوڵەی دانیشتووانی ناو شەمەندەفەرەکە(مرۆڤەکان) بن بۆ ئەوەی وێستانی نائاسایی[٢٦] چالاک بکەنەوە.»[٢٧] ڕەنگە بۆ نەتەوەی کورد و دوای سەدان شۆڕش و گیانبەختکردنی سەدان هەزار کورد، پێویست بێ لەو شۆڕشانە دەست هەڵبگرێ کە شەمەندەفەری کۆلۆنیالیزم تیایدا مێژووی خۆی تێدەپەڕێنێ و درێژە بە ڕێگای خۆی دەدا. ژوورەکانی شەمەندەفەر، تەنانەت ئەگەر بە ڕواڵەت و بە شێوازێکی دێموکراتیکتر بە سەر هەمووانـدا دابەش بکرێن، هێشتا دۆخی بندەستی کۆتایی نایەت. پێویست بە توندوتیژییەکی ڕەها دەکا کە ئەو شەمەنەفەرەی هەرچەند بەخێراییش دەڕوا بوەستێندرێ. وێستانێکی وەها کتوپڕ، کە سەر لە بنی شەمەندەفەرەکە لەسەر جێی خۆی نەمێنێ و نەزمی مەوجوود تێک بچێت. ڕێگایەکی تر جگە لە شۆڕش شک نابەین چونکە «ئەگەر دوژمن سەرکەوێ، تەنانەت مردووەکانیش لە ئەماندا نابن.[٢٨]

پەراوێزەکان:

[١]. عەبدولڕەحمان قاسملوو، «دروشمی بنەڕەتیی حیزبەکەمان»، لە کتێبی تاڤگەی هەقیقەت: بەشێک لە بەرهەمەکانی دوکتور قاسملوو (بەرگی یەکەم)، کۆکردنەوەی کاوە بەهرامی (سلێمانی: ١٣٨٤)، ٣١٢.

[2]. Walter Benjamin, "On the Concept of History", in Selected Writings Volume 4 (1938-1940), ed. Howard Eiland and Michael W. Jennings (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006), Thesis VI, 391.

[3]. A real State of Emergency

[٤]. سارۆ ئەردەلان، «کوردایەتی دژ بە کۆلۆنیالیزمی نیوخۆییە» گۆڤاری تیشک ٥١ (٢٠١٩): ٣٨.

[5]. The 'permanent state of colonialism'

[6]. Walter Benjamin, On the Concept of History, Thesis VIII, 392.

[7]. The 'permanent state of emergency'

[8]. Michael Löwy, Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's 'On the Concept of History', trans. Chris Turner (New York: Verso, 2005), 58.

[9]. Giorgio Agamben, State of Exception, trans. Kevin Attell (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 57.

[١٠]. سارۆ ئەردەلان، کوردایەتی دژ بە کۆلۆنیالیزمی نیوخۆییە، ٣٧.

[11]. Giorgio Agamben, State of Exception, 52.

[12]. Carl Schmitt, Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty, trans. George Schwab (Chicago: The University of Chicago Press, 2005), 5.

[13]. State of exception and sovereignty

[14]. Catherine Mills, The Philosophy of Agamben (Montreal: McGill-Queen's Univeristy Press, 2008), 66.

[15]. Giorgio Agamben, Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life, ans. Daniel Heller-Roazen (Stanford, California: Stanford University Press, 82.

[16]. Ibid., 84.

[17]. Giorgio Agamben, State of Exception, 5.

[18]. The dialectic between lawmaking violence and law-preserving violence

[19]. Giorgio Agamben, State of Exception, 53.

[20]. Walter Benjamin, "Critique of Violence", in Selected Writings Volume 1 (1913-1926), ed. Marcus Bullock and Michael W. Jennings (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Pess of Harvard University Press, 2002), 252.

گرنگیی ئەم وتارە تەنانەت لە ناو دژبەرە جیدییەکەی ئاگامبێن، بۆ بیرمەندێک وەک ژاک دریداش دەردەکەوێ. لە سەرەتای سەدەی بیست و یەکەمدا مشتومڕێکی سەرنجڕاکێش لە نێوان ئەم دوو بیرمەندە ساز بووە و دەکرێ بوترێ کە مێتۆدی هەڵوەشاندنەوەی دریدا، ڕکابەری سەرەکیی ئاگامبێن لە دنیای فەلسەفەدا بووە، بڕوانە:
Jacques Derrida, "Force of Laws: The 'Mystical Foundation of Authority'", in Acts of Religion, ed. Gil Anidjar (New York: Routledge, 2002).
دریدا پێی وایە کە وشەی ڕەخنە لەم وتارەدا، بە مانای هەڵسەنگاندنێکی نەرێنی، ڕەتکردنەوەیەکی بڕواپێکراو، یاکوو ئیدانەکردنی توندوتیژی نییە، بەڵکوو بە مانای هەڵسەنگاندن و تاوتوێکردن هاتووە.

[٢١]. سەبارەت بە هەڵوێستی بێنیامینیانە، ئاگامبێن و دوورکەوتنە لە شمیت، لە کتێبی دۆخی ئاوارتەدا بڕوانە:
Rasmus Uglit, Giorgio Agamben: Political Philosophy (London: Humanities-Ebooks, 2014), 70-5.

[٢٢]. لەم توێژینەوەدا باس لە دۆخی کۆمەڵگایەکی ملکەچ لە ڕوانگەی کوردەوە دەکرێ کە چۆن دوای کودتای ٢٠١٦ کورد لەگەڵ حکومەتی ئۆتۆکراسی تورکیادا هەڵسووکەوت دەکا، هەرچەند چوارچێوەی تیۆری لە من جیاوازە:
Joost Jongerden, "Conquering the state and subordinating society under AKP rule: a Kurdish perspective on the development of a new autocracy in Turkey," Journal of Balkan and Near Eastern Studies (2018, Online version): 1-20.

[23]. Giorgio Agamben, State of Exception, 5.

[٢٤]. ئەم شێوازە بەڵگاندنەش بۆ پەیوەندیی فەلەستین لەگەڵ دەوڵەتی ئیسرائیل بەکار هاتووە. هەرچەند لەوێدا پێشنیار کراوە کە لە جیاتی ئەوەی باس لە دۆخی ئاوارتە بکەین، باشترە بوترێ کە دۆخی سەرکوت لەئارادایە، بڕوانە:
Ilan Pappe, "The Mukhabarat State of Israel: A State of Oppression is not a State of Exception," in Thinking Palestine, ed. Ronit Lentin (London: Zed books, 2008), 147-170.

[٢٥]. عباس ولی، «تاریخ به تاراج رفته (مقدمه ترجمه‌ی ترکی)»، گفتارهایی در خاستگاه ناسیونالیسم کرد، ترجمه مراد روحی (تهران: نشر چشمه، ١٣٩٨)، ١٦-١٧.

[26]. The emergency break

[27]. Walter Benjamin, "Paralipomena to 'On the Concept of History,", in Selected Writings Volume 4 (1938-1940), ed. Howard Eiland and Michael W. Jennings (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006), 401-411.

[28]. Walter Benjamin, On the Concept of History, Thesis VI, 391.

چەسپاندنی دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو لە ئێران:

دەسکەوتی کوتلەی «ڕیفۆرمیست» لە ئێران

د. ئیدریس ئەحمەدی

گوزارەی سەرەکیی ئەم وتارە ئەوەیە کە پاش سەرهەڵدانی کوتلەی ڕیفۆرمیستی، کە کۆماری ئیسلامی لە دیکتاتۆرییەتی ودارکراوەوە پێی نایە نێو قۆناغێک کە دەشێ بە «دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو» لە قەڵەم بدرێ. واتە، کوتلەی ڕیفۆرمیستی لە ئێران، کە ڕێژێمپارێزە، نەک ڕێژیمگۆڕ، بە دانی بەڵێنی ڕیفۆرم بە جەماوەر، سەرکەوت لەوەی کۆماری ئیسلامی بکات بە دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژێردراو، ئەمەش دەسکەوتی سەرەکیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی بووە لە مێژووی هاوچەرخی ئێراندا.

بە بەراوەرد لە گەڵ هێندێک ڕێژیمی سەرەڕۆ یان دیکتاتۆر، کۆماری ئیسلامی بە کەڵکوەرگرتن لە هەڵبژاردن بە درێژایی چوار دەیە، خەڵکی وادار کردووە دەنگ بە ڕێژیم بدەن. هەڵبەت ڕێژیمی دیکەش هاوشێوەی کۆماری ئیسلامی هەن کە کەڵک لە هەڵبژاردن وەردەگرن. ئامانجی ئەم وتارە لێکدانەوەی دەوری کوتلەی «ڕیفۆرمیستییە» لە بەرهەمهێنانەوەی دیکتاتۆرییەت لە ئێران.

گوزارەی سەرەکیی ئەم وتارە ئەوەیە کە پاش سەرهەڵدانی کوتلەی ڕیفۆرمیستی، کە کۆماری ئیسلامی لە دیکتاتۆرییەتی ودارکراوەوە پێی نایە نێو قۆناغێک کە دەشێ بە «دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو» لە قەڵەم بدرێ. واتە، کوتلەی ڕیفۆرمیستی لە ئێران، کە ڕێژیمپارێزە، نەک ڕێژیمگۆڕ، بە دانی بەڵێنی ڕیفۆرم بە جەماوەر، سەرکەوت لەوەی کۆماری ئیسلامی بکات بە دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژێردراو، ئەمەش دەسکەوتی سەرەکیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی بووە لە مێژوی هاوچەرخی ئێراندا.

سەرهەڵدانی «ڕێژیمی تێکەڵاو»

پاش کۆتاییهاتنی شەڕی سارد، دیاردەیەک ڕووی لە زیادبوون کردووە کە لە ئاستی گشتیدا بە «ڕێژیمی تێکەڵاو»[1] ناوزەد کراوە. ئەو جۆرە ڕێژیمانە دەکەونە نێوان دێموکراسیی جێکەوتوو و دیکتاتۆرییەتی تەواوەوە. لە گەڵ ئەوەی سەرەڕۆبوون خاڵی هاوبەشیانە، بەڵام جیاوازیشیان پێکەوە هەیە. ئەمەش وای کردووە بە شێوەی جیاواز پێناسە بکرێن؛ لەوانە،«سەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانە»، «سەرەڕۆییی ڕکابەرانە»، «سەرەڕۆییی نارکابەرانە»، «سەرەڕۆییی نوێ» و هتد.[2]

تایبەتمەندیی سەرەکیی ئەو ڕێژیمانە بریتییە لە کەڵکوەرگرتن لە «هەڵبژاردن» بە مەبەستی شاردنەوەی سروشتی سەرەڕۆیانەی خۆیان و هەروەها بۆ وەدەستهێنانی شەرعییەتی نێودەوڵەتی.[3] لە ئەساسدا، ئەو جۆرە ڕێژیمانە دژی دێموکراسین، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە دێموکراسی لە سەردەمی مۆدێرندا سەرچاوەی شەرعییەتی دەسەڵاتی سیاسییە، هەوڵ دەدەن ڕوو بە دەرەوە سیمایەکی دێموکراتیک لە خۆیان نیشان بدەن. ئەمەش بە دیاردەی «هەڵبژاردن بە بێ دێموکراسی» وەسف کراوە.[4]

لە گەڵ ئەوەی کۆماری ئیسلامی ڕێژیمێکی تێکەڵاوە (واتە، هەم کۆمار و هەمیش حکومەتی دینییە)، لە زانستی سیاسیدا کەمتر وەک ڕێژیمێکی سەرەڕۆی هەڵبژاردنکارانە باسی لێوە کراوە. هەڵبەت لە ساڵانی دواییدا، چەند هەوڵێک دراوە بۆ دەسنیشانکردن و لێکدانەوەی کۆماری ئیسلامی وەک ڕێژیمێکی سەرەڕۆی هەڵبژاردنکارانە .ئەم لێکۆڵینەوانە، کە بەشێکیان لە لایەن لێکۆڵەری فارسی دانیشتووی وڵاتانی ڕۆژئاواوە ئەنجام دراون، لە گەڵ ئەوەی دان بە سەرەڕۆبوونی کۆماری ئیسلامیدا دەنێن، لەوەدا کۆکن کە هەڵبژاردن لە کۆماری ئیسلامیدا بووەتە دامەزراوەیەکی گرنگ و ئەنجامدانی هەڵبژاردن لە ئێراندا، دەشێ ئەنجامی چاوەڕواننەکراوی لێ بکەوێتەوە. سەرەڕای هێندێک ناکۆکی لە لێکدانەوەکانیاندا، هەروەها جۆرە خۆشبینییەکیان سەبارەت بە کوتلەی ڕیفۆرمیستی و بە گشتی دەرفەتی گۆڕان لە کۆماری ئیسلامیدا هەیە.[5]

شانۆگەری یان دەرفەت؟

سەبارەت بە هەڵبژاردن لە ڕێژیمە سەرەڕۆکاندا سێ بۆچوون هەیە:

۱ هەڵبژاردن وەک دیکۆر و شانۆگەری بە مەبەستی بەلاڕێدابردنی ڕای گشتی و وەرگرتنی شەرعییەتی نێودەوڵەتی؛ ٢

۲ هەڵبژاردن وەک ئامرازێکی گرنگ بۆ سەر لێ شێواندنی خەڵک، پێکهێنانی

دووبەرەکی لە نێو ئۆپۆزیسیۆندا، هەروەها خونساکردنەوەی کەسانی دەروون ڕێژیم یان بەدامەزراوەیی کردنی ململانێی دەسەڵات لە نێوان کوتلەکانی دەروون ڕێژیم و هتد؛

۳ هەڵبژاردن وەک مەیدان و دەرفەت بۆ بەرەنگاربوونەوەی ڕێژیم و پێکهێنانی هاوپەیمانی لە نێوان نارازییانی نێو ڕێژیمی حاکم و ئۆپۆزیسیۆن بە مەبەستی گۆڕان و هەنگاونان بەرەو دیموکراسی.[۶]

هەڵبژاردن لە کۆماری ئیسلامیدا ئەو کارکردانەی هەیە کە لە خاڵی یەکەم و دووهەمدا هاتوون، بەڵام نەک لە خاڵی سێهەمدا. هۆیەکەشی ئەوەیە، کۆماری ئیسلامی لە بنەڕەتدا دیکتاتۆرییەتێکی هەڵبژاردنکارانەیە و ڕیفۆرمیستەکانی نێو ڕێژیم، ئەو دیکتاتۆرییەتە هەڵبژاردنکارانەیان، کردووە بە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو.

هەڵبژاردن لە خزمەت سەرەڕۆیی و دیکتاتۆرییەتدا

وەک لە سەرەوە باس کرا، نەک تەنیا بەشێک لە ڕێژیمە سەرەڕۆ و دیکتاتۆرەکان بەرەو دیموکراسی گوزاریان نەکردووە، بەڵکوو بەشێکی بەرچاویان بوون بە سەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانە.

کەیسی کۆماری ئیسلامی هەروەها نیشانی دەدا جۆرە ڕێژیمێک هەیە کە سەرکەوتووە لەوەی خەڵک بە «ویستی» خۆیان دیکتاتۆرییەت هەڵبژێرن. کۆماری ئیسلامی لەو چوار دەیەیەدا بە پێکهێنانی ترس، بە فێڵ و تەڵەکە، هەروەها بە هەڕەشەی سزادان، خەڵکی ناچار کردووە دەنگ بە ڕێژیم بدەن. هەڵبەت بە تایبەت پاش سەرهەڵدانی کوتلەی ڕیفۆرمیستی، پێویستی بە بەکاربردنی زۆرلێکردن لە شێوە جیاوازەکانیدا نەبووە بۆ ئەوەی خەڵک لە هەڵبژاردندا بەشدار بکا.

ئەگەر کۆماری ئیسلامی لە چەند دەیەی دوایدا لە ڕووی فکری یان ئایدیۆلۆژییەوە چاوگەیەکی لە بەردەستدا مابووبێ بۆ ئەوەی پێویست نەکا زۆر بەکار بەرێ بۆ ئەوەی خەڵک بە ویستی ڕێژیم بجوڵێتەوە، ئەوا بریتی بووە لەو قسە و بەڵێنانە کە لە سەر زاری کەسانی سەر بە کوتلەی ڕیفۆرمیستی هاتووەتە دەر.

ڕیفۆرم بە بێ مانیفێست، ڕیفۆرم بە بێ نێوەڕۆک

لە کۆماری ئیسلامیدا، وشە جێگای چەمکی گرتۆتەوە. ئەمەش دەبێ لە درێژەی سیاسەتی فریوکارانەی هەڵبژاردن بە بێ دیموکراسیدا ببیندرێ. «ڕیفۆرم» واتای چەمکیی خۆی هەیە و بریتییە لە پێکهێنانی گۆڕان لە دامەزراوەی سیاسی، دواجاریش لە دەستووردا. لە کۆماری ئیسلامیدا، تەنیا لە ساڵی ۲۰۰۰ پرۆژە یاسایەک پێشکەش کرا بۆ پێکهێنانی گۆڕان لە یاسای چاپەمەنیدا، بەڵام وەلی فەقێ و شورای نیگابان، کە دەتوانن ڕێگری بکەن لە پەسەندکردنی هەر یاسایەک لە مەجلیس کە لە گەڵ ئیسلام و بەرژوەندیی ڕێژیمدا نەگونجاو بێ، پێشیان بە پەسەندکردنی گرت.[۷]

ڕیفۆرمیستی کۆماری ئیسلامی تاکوو ئێستا باسی گۆڕینی دەستووریان نەکردووە. بە پێچەوانەوە، هەموویان پابەندن بە دەستووری کۆماری ئیسلامی. گلەییان ئەوەیە کە ئەو دەستوورە جێبەجێ ناکرێ. محەمەد خاتەمی لە لێدوانێکدا لە ڕێکەوتی ۱۰ی جونی ۲۰۰۶دا، دان بەوەدا دەنێ کە خاوەن مانیفێست نەبوون: «کێشەیەکی ڕیفۆرمخوازی [لە ئێراندا] ئەوە بوو کە پێناسەیەکی ورد لە ڕیفۆرم نەبوو و هەر کەس و گرووپێک کە تێیدا بەشدار بوون، پێیان وا بوو ڕیفۆرمیستن.»[۸]

بەو پێیە، سەرکەوتنی کوتلەی ڕیفۆرمیستی لە چەسپاندنی دیکتاتۆرییەتی

ئیسلامیی هەڵبژێردراو لە ئێراندا، ئەویش بە بێ مانیفێست، یان دروستتر بڵێین، بە بێ نێوەرۆک، دەبێ بە سەرکەوتنێکی سەیری مێژوویی لە مێژووی سیاسەتدا بێتە ئەژمار. وەکوو ئەوە وایە لە شەڕدا شارێک بگری بە بێ ئەوەی تەقەیەک بکەی.

سوودی نێوخۆیی و دەرەکیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی بۆ کۆماری ئیسلامی

هەبوونی کوتلەی جیاواز لە نێو ڕێژیمدا، بە تایبەت ئەوانەی کە خۆیان وەک «ڕیفۆرمیست» پێناسە دەکەن، وای کردووە لای دەنگدەران و هەروەها وڵاتانی ڕۆژئاواش، باوەڕ بە گۆڕان لە کۆماری ئیسلامیدا پێک بێ. ڕێژیم بە بەرجەستەکردنەوەی کاندیدی «خراپتر» لە بەرانبەر کاندیدی «خراپدا»، بژاردەی چەواشەکارانە بەسەر خەڵکدا دەسەپێنێ. دواجاریش، خەڵک بە هەرکامیان دەنگ بدەن، دەنگێک دەبێ بە ڕێژیم. کەوابوو، ئەگەر هەڵبژاردن لە کۆماری ئیسلامیدا یارمەتیدەری گۆڕان بووبێ، ئەوا یارمەتیی جێکەوتنی دیکتاتۆرییەت بووە، ئەویش بە تایبەت لە سەردەمی کاربەڕێکەریی کوتلەی ڕیفۆرمیستیدا.

ئەنجامدانی هەڵبژاردن و هاتنە ئارای کوتلەی ڕیفۆرمیستی وایان کردووە کە کۆماری ئیسلامی نەک تەنیا وەک سەرەڕۆیییەکی هەڵبژاردنکارانە پێناسە بکرێ، بەڵکوو هەروەها وەک سەرەڕۆیییەکی ڕکابەرانەش لە قەڵەم بدرێ.[٩] جیاوازیی ئەو دوانە لەوەدایە کە لە سەرەڕۆییی ڕکابەرانە، ڕێگا بە ڕکابەری لە نێوان حیزبی جیاوازدا دەدرێ و هەڵبژاردن دەتوانێ ببێ بە دەرفەت بۆ پێکهێنانی گۆڕان.[١٠]

لە کۆماری ئیسلامیدا، حیزبی سەربەخۆ وجوودی نییە و فرەحیزبی بوون، تەنانەت بە مەرجی کۆماری ئیسلامی، جێ نەکەوتووە. لە کاتی هەڵبژاردندا، کوتلەکانی ڕێژیم دابەش دەبن بە سەر دوو بەرەی سەرەکیدا. جیاوازییەکی تری کۆماری ئیسلامی لە گەڵ ئەو ڕێژیمانەی کە سەرەڕۆییی ڕکابەرانەن لەوەدایە کە ئۆپۆزیسیۆن ڕێگای پێ نادرێ لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداری بکا. دەبێ لێرەدا جەخت بکرێتەوە کە کوتلەی ڕیفۆرمیست ئۆپۆزیسیۆن نییە و نەک تەنیا بەشێکە لە ڕێژیم، بەڵکوو بەسوودترین کوتلەی ڕێژیم بوو لە ڕووی درێژکردنەوەی تەمەنی ڕێژیم. کۆماری ئیسلامی حیزبەکانی ئۆپۆزیسیۆنی بە «هەڵوەشاوە» ڕاگەیاندووە. تەنانەت هێندێک حیزبی خۆشیانی داخستووە؛ دەتوانین داخستنی «جبهه مشارکت ایران اسلامی» و «سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ایران» پاش نارەزایەتییەکانی ساڵی ٢٠٠٩ وەک نموونە بێنینەوە.[١١]

> ڕیفۆرمیستی کۆماری ئیسلامی تاکوو ئێستا باسی گۆڕینی دەستووریان نەکردووە. بە پێچەوانەوە، هەموویان پابەندن بە دەستووری کۆماری ئیسلامی. گلەییان ئەوەیە کە ئەو دەستوورە جێبەجێ ناکرێ

بەو پێیە، دروستتر وایە کۆماری ئیسلامی وەک تێکەڵاوێک لە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژاردنکارانە و سەرەڕۆییی ڕکابەرانە دەستنیشان بکرێ، کە بە پێی زەمان، بە یارمەتیی کوتلەی ڕیفۆرمیستی، بووە بە دیکتاتۆرییەتێکی ئیسلامیی هەڵبژێردراو.

ڕکابەری لە کۆماری ئیسلامیدا سنووردارە بە بەدامەزراوەیی کردنی[١٢] ململانێی نێوان کوتلە و کەسایەتییەکانی نێو ڕێژیم. ئەو ڕکابەرییەش بە نۆرەی خۆی یارمەتیدەری جێکەوتنی دیکتاتۆرییەت بووە تاکوو ئەوەی زەمینە پێک بێنێ بۆ گۆڕان.

ڕاستە، لە پاش هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٠٩ و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی سەوز، کۆماری

ئیسلامی ڕووبەڕووی نارەزایەتیی بەرچاو بووەوە، بەڵام بە سەرکوت وەڵامی دایەوە. هەڵبەت سەرکوت هۆی سەرەکیی شکستی ئەو بزووتنەوەیە نەبوو.

گرفتی سەرەکی لەو پەیوەندییەدا دەکرێ بە سەر سێ فاکتەردا دابەش بکرێ. یەکەم: نارەزایەتی کەسایەتیگەلێک وەک میرحوسێن مووسەوی و مێهدی کەڕوبی، نیشانەی قەیرانێک بوو لە بەدامەزراوەیی بوونی ململانێی نێوان باڵەکانی ڕێژیم، نەک ئەوەی لایەنگری گۆڕان بن. دووهەم: جەماوەری بزووتنەوەی سەوز، کە چینی مامناوەندی فارس پێک دێنن، خوازیاری ئەوە بوون مەحموود ئەحمەدینەژاد لە سەر کار نەمێنێ و مووسەوی جێگای بگرێتەوە. کەوابوو، جەماوەری بزووتنەوەی سەوز، بە پێچەوانەی چینی مامناوەند لە وڵاتانی دیکە، خوازیاری ئازادی و دیموکراسی نەبوون. ڕاستە، دواتر دروشمی هێندێک لە نارازییان لە شەقامەکان گۆڕدرا بە دروشم دژ بە دیکتاتۆر، بەڵام ئەوە پشتئەستوور نەبوو بە مانیفێستێکی ڕوون و ئۆپۆزسیۆنێکی تۆکمە. سێهەم: ئەو بزووتنەوەیە بە هۆی نەبوونی مانیفێستێکی ڕوونی ئازادیخوازی و دیموکراسیخوازی، نەیتوانی سەرنج و هاوسۆزیی خەڵکی کوردستان بۆ لای خۆی ڕاکێشێ. هەر ئەمەش وای کرد بە سانایی سەرکوت بکرێ.

بە کورتی، بە هۆی ئەوەوە کە ڕیفۆرمیستی ئێرانی ڕێژیمپارێزن، سەرهەڵدانی نارەزایەتیی ناوە ناوە لە هەرێمە فارسنشینەکان ناتوانێ ئۆپۆزسیۆنێکی تۆکمەی لێ بکەوێتەوە یان ئەوەی زەمینە خۆش بکا بۆ هاوپەیمانی لە گەڵ بزووتنەوەی کورد و بزووتنەوەی گەلانی دیکە.

لە لایەکی دیکەوە، وڵاتانی ڕۆژئاواش دەرکیان بەو ڕاستییە نەکردووە کە ڕیفۆرمیستی کۆماری ئیسلامی ڕێژیمگۆڕ نین. ئەمەش وای کردووە ڕۆژئاوا سەبری زۆریان هەبێ لەگەڵ کۆماری ئیسلامیدا. بۆ نموونە، پشتیوانی کردن لە تێرۆریزم و باقی سیاسەتە ناسەقامگیرپێکهێنەرانەکانی کۆماری ئیسلامی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا، وەپاڵ باڵ یان کوتلەی «کۆنەوار» یان «تووندڕەو» دەدرێ و ڕۆژئاواییەکان خولیای ئەوەیان هەیە کە بە بەدەسەڵاتگەیشتنی «ڕیفۆرمیستەکان»، هەم سیاسەتی نێوخویی و هەمیش سیاسەتی دەرەوەی کۆماری ئیسلامی گۆڕانی بەسەردا بێ.

> ئەنجامدانی هەڵبژاردن و هاتنە ئارای کوتلەی ڕیفۆرمیستی وایان کردووە کە کۆماری ئیسلامی نەک تەنیا وەک سەرەڕۆیییەکی هەڵبژاردنکارانە پێناسە بکرێ، بەڵکوو هەروەها وەک سەرەڕۆیییەکی ڕکابەرانەش لە قەڵەم بدرێ

هەبوونی ئەم دوو کوتلەیەی ڕێژیم و تێگەیشتن، یان دروستتر بڵێین هەڵەتێگەیشتنی، ڕۆژئاواییەکان لەو کوتلانە بووەتە هۆی ئەوەی وڵاتانی ڕۆژئاوا، سیاسەتێکی یەکدەستیان لەهەمبەر ئێران نەبێ و تەنانەت دووبەرەکی بکەوێتە نێوانیانەوە. هەرچەند ئیسباتکردنی زەحمەتە، بەڵام کۆماری ئیسلامی بە دەرککردن بەو ڕاستییە، بە ئەنقەست ئەو کوتلانە لە بەرانبەر یەکتردا بەرجەستە دەکاتەوە بۆ ئەوەی درز بخاتە نێوان ڕۆژئاواییەکانەوە. کەوابوو، کوتلەبازیی کۆماری ئیسلامی و ئەنجامدانی هەڵبژاردن، هەروەها بووە بە سامانێکی دیپلۆماتیک لە دەستی ڕێژیمدا بە مەبەستی سەرلێشێواندن و نانەوەی دووبەرەکی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا.

بە کورتی، کوتلەی ڕیفۆرمیستی هەم سوودی نێوخۆیی و هەمیش سوودی دەرەکیی بۆ ڕێژم هەبووە.

دوا وتە

زیادبوونی نارەزایەتی و راپەرینی پەیتا پەیتای جەماوەری لە نێوخۆ، هەروەها زیادبوونی گوشار لە لایەن ئەمریکاوە بۆ سەر رێژیمی ئیسلامی، وێڕای لەرۆزک بوونی ئیمپراتۆریی کۆماری ئیسلامی لە لوبنان و عێراق، کۆی ئەمانە کۆماری ئیسلامییان لەسەر دوو رێیانێکدا داناوە: یان بەکاربردنی زەبروزەنگی زۆرتر بۆ مانەوەی لە سەر دەسەڵات، هەروەها بەکاربردنی هێز لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندییە جێوسیاسییەکانی لە رۆژهەڵاتی ناوین، یان گەڕانەوە بۆ قسە و بەڵێنی رێفۆرمیستەکان وەک دوا چاوگەی ئایدیۆلۆژیی رێژیم.

نیشانەکان دەریدەخەن رێژیم لە کورت بۆ نێوەندمەودادا، ئەولەوییەتی داوە بە زەبروزەنگ. ئەگەر کەڵک لە چاوگەی ئایدیۆلۆژیی رێفۆرمیستەکان وەرگرێ و ئەگەر دیسان لەو بوارەدا سەرکەوێ، ئەوا سەرکەوتنی بێ وێنەی سیاسیی رێژیم لە مێژوودا ـ واتە، گۆڕانی دیکتاتۆرییەتی هەڵبژاردنکارانە بە دیکتاتۆرییەتی هەڵبژێردراو ـ دووپات دەبێتەوە. هەڵبەت مارکس گوتەنی، ئەم جارەیان لە شکڵی تراژیدیی سیاسییەوە بۆ کۆمیدیی سیاسی.

سەرچاوە

[١]. دەستەواژەی «رێژیمی تێکەڵاو» لە بەرانبەر hybrid regimدا دانراوە.

[٢]. دەستەواژەی «سەرەڕۆییی هەڵبژاردنکارانە» لە بەرانبەر electoral authoritarianism، «سەرەڕۆییی رکابەرانە» لە بەرانبەر competitive authoritarianism و «سەرەڕۆییی نارکابەرانە» لە بەرانبەر noncompetitive authoritarianism-دا دانراون.

[٣]. بۆ ئەوەی هەڵبژاردن دێموکراتیک بێتە ئەژمار، دەبێ چەند مەرجێکی بنەڕەتی لە ئارادا بن، لەوانە: مافی بەیان، ئازادیی چاپەمەنی، ئازادیی رێکخستن و پلورالیزمی سیاسی. هەروەها لە کاتی دەنگداندا، نابێ زۆر لە دەنگدەران بکرێ و دەبێ بە بێ دەستکاریکردن، رێز لە ئەنجامی هەڵبژاردن بگیردرێ. بە کورتی، هەڵبژاردنی ئازاد و دادپەروەر مانا و مەرجی تایبەت بە خۆی هەیە.

[٤]. بڕوانە:

Larry Jay Diamond, “Thinking About Hybrid Regimes,” Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2 (April 2002), pp. 21-35.

[٥]. بڕوانە:

Luciano Zaccara, “Elections and Authoritarianism in the Islamic Republic of Iran,” in Mahoud Hamad and Khalil al-Anani (eds.), Elections and Democratization in the Middle East: The Tenacious Search for Freedom, Justice, and Dignity (New York: Palgrave Macmillan, 2014); Pejman Abdolmohannadi and Giampiero Cama, “Iran as a Peculiar Hybrid Regime: Structure and Dynamics of the Islamic Republic,” British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 42, No. 4 (2015), pp. 558-587; Naser Ghobadzadeh and Lily Zubaidah Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” Contemporary Politics, Vol. 22, No. 4 (April 2006), pp. 450-468.

[٦]. بڕوانە:

Schedler, The Politics of Uncertainty, pp. 5-7.

[٧]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” p. 455.

[٨]. ئەو لێدوانەی خاتەمی لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە:

Quoted in Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran’s Silent Revolution (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2007), p. 1.

[٩]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” pp. 454-5.

[١٠]. بڕوانە:

Steven Levitsky and Lucan A. Way, “The Rise of Competitive Authoritarianism,” Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2 (April 2002), pp. 51-65; Andreas Schedler, The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism (Oxford: Oxford University Press, 2013), chap. 10.

[١١]. بڕوانە:

Ghobadzadeh and Rahim, “Electoral Theocracy and Hybrid Sovereignty in Iran,” pp. 454-5.

[١٢]. دەستەواژەی «بەدامەزراوەیی بوون» (نهادینەشدن بە فارسی) زۆر جار بەکار دەبردرێ، بەڵام ڕوون نییە مەبەست چییە لێی. لێرەدا وای پێناسە دەکەم کە ئاستی بەدامەزراوەیی بوون یانێ تا چ ڕادەیەک لایەنە سیاسییەکان پابەندن بە ڕێسا یان قانوونگەلێک کە لە پێشدا دانراون، جا لە پێڕەویی حیزبێکی سیاسیدا بێ یان لە دەستووری وڵاتێکدا.

اصلاح‌طلبیِ کوردی بازتولید سیاست توهّم

(رفورمیسم کوردی به مثابه دیالکتیکِ اپورتونیسم[۱] -کریتیسیسم[۲])

زانا کوردیار ــ سامال موکریانی

برای واکاوی و پدیدارکردن تاکتیک پارلمان، پرسش از تاکتیک پارلمانتاریستی را باید در ساحت چند پرسش ریزتر و جزئی‌تر پیش کشید: اولاً، پرسش تاکتیکی مربوطه وابسته یا موقوف به چه اصولی است؟ ثانیاً این تاکتیک، به حکم این وابستگی، در مورد کدام وضعیتِ تاریخی اعمال‌پذیر است؟ سوم، این تاکتیک، بازهم به حکم این وابستگی، بناست چه سرشتی داشته باشد؟ چهارم، پیوندخوردنِ این پرسش منفردِ تاکتیکی با دیگر پرسش‌های منفرد تاکتیکی را چگونه بایَد درک کرد؟

مقدمه

ما در این نوشتار ابتدا به درون گفتمان اصلاح‌طلبان کورد رسوخ کرده و به‌گونه‌ای ژرف‌کاوانه منطق آن را برملاساخته، سپس به گونه‌ای درون‌ماندگار منظومه مفهومی‌ای را که بدان چنگ زده‌اند آماج تفکری انتقادی قرار می‌دهیم که فی‌نفسه از درون خود پروبلماتیک ما سربرمی‌آورد. اشاره بدین نکته از همان ابتدا ضرورت می‌یابد که نقدی جدی به میانجیِ فلسفه رهایی‌بخشی‌ای که این نوشتار خودَ را ملزم به رعایت آن می‌داند خلق متنی مجمل و کوتاه را از ما سلب و امکان هرزه‌نگاری در باب چنین سوژه‌ای را پیشاپیش در منفیت آن(سطحی نویسی)مطلقاً منتفی ساخته است.

اصلاح‌طلبی گرفتار در سیاست توهم (توهم سوژه‌گی اصلاح‌طلبان در بازیِ سیاست-قدرت)

سیاست توهّم حاکم بر اصلاح‌طلبان را نمی‌توان صرفاً از این طریق مشخص ساخت که بگوییم آنان شرایط و امکانات واقعی را به حساب نمی‌آورند. حتی برای صادق‌ترین و خوش‌نیت‌ترین (چه‌بسا مستعدترین) سیاستمداران نیز پیش می‌آید که هرازگاهی قضاوتی نادرست در نسبت با وضعیتی داشته باشند که در آن قرار گرفته‌اند. در این‌جا سخن از چیزی یک‌سر متفاوت است- این‌که این افراد واجد ذهنیتی‌اند که هر نوع قضاوت درست در مورد این وضعیت‌ها را پیشاپیش و از همان آغاز ناممکن می‌سازند، زیرا نقطه عزیمت تفکر و تحلیل‌شان از اوضاع، به هیچ‌وجه در وضعیتی واقعی، در وضعیت و در نسبت با بستری که در آن قرار دارند(یعنی کوردستان) نیست، چراکه هدف‌گذاری‌شان معطوف به اهدافی که از دل این وضعیت سربرآورده و در نتیجه معطوف به رهایی سوژه کورد باشد نیست. این نوعی پیش‌پا افتادگی است اما سیاستِ اصلاح‌طلبان کورد[۳] ما را وامی‌دارد این نکات پیش‌پا افتاده را به تفصیل بیان کنیم.

اصلاح‌طلبان قصد دارند در موقعیتی ناموجود، با نیروهای ناموجود، دست به نوعی«رئال پولیتیکِ(سیاست قدرت) دستِ راستی» بزنند. مهم‌ترین نکته در این‌جا نه خودِ این امر واقع، نه پیامدهای بلافصلش، بلکه آنِ گرایش سیاسی است که از این طریق نمود پیدا می‌کند. افراد کمیته مرکزی اصلاح‌طلبان به جای درگیرشدن با حیطه فعالیتِ مختص به خویش، از این نامبودگی، صرفاً در راستای امتیازات شخصی‌شان و نفی هرگونه منافع جمعیِ بهره‌برداری کرده و در عوض، تجلیِ نسبتاً معصومانه نوعی سیاستِ ماجراجویانهَ توهّم را مجاز شمردند. کسی که به وضعیت کوردستان فقط اندکی آگاهانه بنگرد، و سیاست خویش را معطوف به نتایجِ سازد که به گونه‌ای درون‌ماندگار و ضرورتاً تاریخی در اکنونیت آن، خویش را در همه فرم‌های دهشتناکش می‌نمایاند، به خوبی درخواهد یافت که این چهره ژانوسی اصلاح‌طلبان و این قِسم از بشارت‌های آن‌ها به میانجی مفهومی تحت عنوان اصلاح ـ رفورم که بناست در آینده تحقق یابد، در مقام ایده و در ساحتی نظرورزانه و استعلایی(نه حتی عمل و به‌گونه‌ای پراتیکی)، توهمی خیالی خواهد بود و در مقام هدف نیز بیش و پیش از آن، چیزی جز سیاستی ماجراجویانه و نامسئولانه نیست. اکنون اگر از خود بپرسیم چگونه اصلاح‌طلبان چنین ایده‌های خیالی‌ای را در سوبژکتیویته خود می‌پرورانند، ناگزیر به این نتیجه دم‌دستی و آغازین می‌رسیم که، در آن‌هنگام که چنین صورت‌بندی‌هایی به میانجیِ منظومه مفهومی اصلاحات در نسبت با کوردستان در عقلانیتِ رفورمیستی جعل و حک می‌گردد، اصولاً و فی‌نفسه به کوردستان فکر نشده و نمی‌شود و حتی رؤیای آن را هم در ذهن نمی‌پرورانند به بیانی دیگر این ایده‌ها بی‌واسطه در ساحتی

انتزاعـی و در نسـبت با هیچ‌گونـه آگاهی‌ای که از وضعیتی انضمامی خلق گشـته باشد بر کوردسـتان و سـوژه‌های آن حُقنه و تحمیل می‌گردد. اصلاح‌طلبان کورد(سـکولار- دینی) هـم اینک نیـز بنده توهماتی شـده‌اند که در سـرآغاز جنبشِ حزب‌سـاز، با چنـان هیجان و مشـی نامسـئولانه، به آن‌ها خوراک می‌داد و از آن‌هـا بهره‌بـرداری می‌کـرد. در آن زمان جنبـش حزب‌سـاز[۴]، شـعارهای خـود را بر پایه حالَ و هوای ناشـکیبایانه اقوام و مذاهبی برسـاخته بود که هیچ سهمی در میان سهم‌ها در پروسـه سیاسی و توسـعه ایران نداشت و خـود را از قافلـه دیگری‌هـای سردسـتش عقـب می‌دیـد. اکنـون نیـز کـه اصلاح‌طلبان در دوره‌هـای مختلـف چـه در دولت اخیـر و چه در دولت‌های پیشین دم و دستگاه و سازوبرگ رسـمیِ قـدرت و حکمرانـی را در دسـت گرفته‌انـد، هیـچ‌کار دیگری از ایشـان برنمی‌آید مگر منطبق‌کردنِ منطق و کنش‌های تشکیلاتی وَ تاکتیک‌های خویش بر بـرآوردنِ دعاویِ‌ای که به آن خوراک داده‌اند، آن هم در عوض متمرکـز کردن ایـن کنش‌ها بر امکانات و مطالبات واقعی در خود کوردستان. گواه تو خالی بودنِ این دم و دسـتگاه اسـتوار بر شـن و ماسـه، همان بوروکراسیِ بی‌روحی اسـت کـه روز بـه روز مرّگی و دهَشـت آن آشـکارتر از هـر زمان دیگـری رخ می‌نمایاند کـه نمونـه متأخـر آن را در اعتراضات چند هفتـه اخیـر نظاره‌گـر بودیـم. اصلاح‌طلبان حتی سـازمان‌های اسـکلت‌واری را هم ایجاد نکرده‌اند که بتوانند روزی(شاید!!!) با محتوای واقعی پرشـوند، بلکه صرفاً سازمان‌هایی که از همان بدو امر، به‌گونه‌ای طراحی شـده‌اند که از دل‌شـان چیزی جز دهکده‌های پُتمکینی[۵] نمی‌تواند درآید. این امر بیش از هرچیز ریشـه در ایـن واقعیت دارد که سیاسـتِ برانگیختنِ توهّـم در پی تمکین به ناشـکیبایِی قابلِ‌فهمِ بی‌سـهم‌ها، همپای دامن‌زدن به احساسَ‌های حقـارت فـردیٍ و هـر نـوع شـور و هیجان پسـت، عملاً جواب داده اسـت، و اکنون این بلندپروازی‌های شخصی(شـعارهای انتخاباتی و وعده‌هایـی که از درون آن به جامانده‌گان و کنارگذاشته‌گان جامعه داده می‌شود)، بالاجبار باید برآورده شـوند و باید خدماتِ ارائه‌شده به گفتمان مسـلط تحت عنوان رفورم، در پیکار فراکسـیون‌ها پاداش گیرند، مکانیسمی که از پی آن و از همان لحظات آغازین حل و فصلِ پرسـش‌ها و مسائل کوردستانِ را بر شالوده‌ای عینی و واقعـی آن‌هم بـه میانجیِ این سـازمان و تشـکیلات، نامَمکن می‌سـازد. نتیجه این است که از یک‌سـو، دم و دستگاهی عریض و طویـل بـرای انجـام وظایفِ ناموجـود برپـا می‌شـود(حزب تـوده‌ای بـرای اقـوام، ادیان و گروه‌های فاقد صلاحیت، همراه با دبیرهای منطقه‌ای آن و غیره) از سوی دیگر، این دستگاه اصولاً به گونـه‌ای دیالکتیکی طراحی گشـته که به درد انجام هیـچ کنشِ واقعی‌ای در ایجابـی بـودن آن (بلکه کارکَـرد آن در منفیتـش نمایان اسـت) و آن هم معطوف به اوضاع کوردستان نمی‌خورد(شیوه عضوگیری، منطق درونی آن، خط مشـی‌ها و راهبردهای آن، تاکتیک‌هـا و اسـتراتژی‌های آن و......). بنابراین هیـچ‌گاه از دل احـزاب اصلاح‌طلب، سـازمان‌های جـدی نمی‌توانند سـربرآورند. ماشـینی که این‌گونه هـرز می‌چرخد فقط با جعل گزارش‌ها، پرسشـنامه‌ها، آمارها، آرشیو بریده‌هـای روزنامه‌هـا و ..... می‌تواند نتایجی تولیـد کنـد. بدین ترتیـب، نه فقـط ناتوانی

> **اصلاح‌طلبان قصد دارند در موقعیتی ناموجود، با نیروهای ناموجود، دست به نوعی «رئال پولیتیک(سیاست قدرت دستِ راستی» بزنند. مهم‌ترین نکته در این‌جا نه خود این امر واقع، نه پیامدهای بلافصلش، بلکه آن گرایش سیاسی است که از این طریق نمود پیدا می‌کند**

عاطل‌شان در هیئت فعالیتی پرتب و تاب ظاهر می‌شود، بلکه همچنین از این طریق دلایلی «عینی» برای بزرگ‌نمایی خود دست و پا می‌کنند، چیزی که ولو موقتاً قادر است بلندپروازی‌های شخصی تحقق‌نیافته‌شان را که امروزه همه‌جا عیان شده فرونشاند(لوکاچ، ۱۳۹۳: ۱۵۳-۱۵۲).

رفورمیست‌ها و اسطوره پارلمان میانجی‌ای در بازتولید منطق آرخه گفتمان مسلط

تا آن‌جا که به آرخه و هر چیز دیگری مربوط می‌شود، منطق رایج، بر این فرض استوار است که نوعی خوی یا استعداد[۶] خاص برای دست زدن به کنش وجود دارد که بر نوعی خوی یا استعداد خاص برای «مورد کنش قرار گرفتن» یا «محتمل‌شدن» اعمال می‌شود. بدین سان پیش‌فرضِ منطق آرخه تحمیل یا اعمال فرادستی‌ای معیَن بر فرودستی‌ای معین به همان اندازه معین است. سیاست گسستی از منطق آرخه است. زیرا سیاست نه فقط گسست در توزیع «عادی» مواضع بین آن کسی که قوه‌ای[۷] را اعمال می‌کند و آن کسی که قوه بر او اعمال می‌شود، بلکه همچنین گسست در این ایده را پیش‌فرض می‌گیرد که باید خوی‌ها یا استعدادهای خاصی وجود داشته باشند تا کسی را درخور این مواضع سازند. در کتاب سوم قوانین، اَفلاطون همّ خود را صرف برشمردن نظام‌مندِ عناوین یا صلاحیت‌های[۸] حکمرانی می‌کند، و به موازات آن، برخی صلاحیت‌های همبسته آن‌ها برای تحتِ‌حکمرانی بودن. به اعتقاد او از میان هفت مورد، چهار مورد صلاحیت‌های سنتی اقتدارند که استوار بر تفاوت‌های ذاتی و طبیعی‌اند، مثلاً تفاوت در تولد(مکان تولد، نژاد، زبان، رنگ و ...). آنانی که صلاحیت حکمراندن دارند کسانی‌اند که پیشتر به‌طرزی متفاوت متولد شده‌اند(فارس بودن، شیعه بودن، مرکزنشین بودن یا مرزنشین بودن، فرودست بودن، کورد بودن و......). این همان بنیان قدرت والدین بر فرزندان، پیران بر جوانان، اربابان بر بردگان، و اشراف بر رعایاست. صلاحیت پنجم به منزله اصل الاصولی معرفی می‌شود که خلاصه همه تفاوت‌های طبیعی است: قدرت آنانی که دارای طبیعتی برترند، یعنی همان قدرت اقویاً بر ضعفا(فارس‌ها بر سایرین)، قدرتی مطلقاً نامعین، صلاحیت ششم معرف یگانه تفاوتی است که افلاطون بدان اهمیت می‌دهد، یعنی قدرتِ آنانی که می‌دانند بر آنان که نمی‌دانند(بازنمایی کوردها در سریال تلویزیونی نون.خ به مثابه سوژه‌هایی که فاقد عقلانیت هستند)(رانسیر، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۴). امتزاج این صلاحیت‌ها را می‌توان به گونه‌ای دیگر تحت عنوان فرادستی«طبیعی» و فرمانروایی«علم» صورت‌بندی کرد. اما صلاحیت هفتمی هم در کار است: «انتخاب خدا»، به عبارت دیگر استفاده از نوعی قرعه‌کشی برای تعیین این‌که چه کسی آرخه را اعمال کند و چه کسی مسئولیت جان‌کاه تحت حکمرانی‌بودن را بر عهده گیرد.

عموماً چنین ادعا می‌شود: پرسشِ پارلمانتاریسم پرسشی نه اصولی، بلکه صرفاً تاکتیکی است. این گزاره، در عین درستیِ تردیدناپذیرش، دچار ناروشنی‌های متعددی است. قطع‌نظر از این‌که این گزاره کمابیش منحصراً از سوی کسانی اظهار می‌شود که در عمل موافق پارلمانتاریسم‌اند، و بنابراین اظهار آن کمابیش همواره به معنای نوعی موضع‌گیری به نفع پارلمانتاریسم است، صِرف این ادعا که یک پرسش، واجد سرشتی نه اصولی بلکه تاکتیکی است، اساساً گویای چیز مهمی نیست. به این اعتبار اصلاح‌طلبان پارلمان را به مثابه تاکتیکی برمی‌گزینند که از آن تحت عنوان رئال‌پولیتیکی یاد می‌کنند که با وساطت آن سعی در رخنه در منطق آرخه و باژگون کردن و دگردیسی آن از درون دارند،

به بیانی‌دیگر واسازی منطق آرخه به‌گونه‌ای درون‌ماندگار و به‌واسطه منطق درونی خود آن. اما هر فرمی از رئال‌پولیتیک(سیاست قدرت) به میانجی تاکتیک پارلمانتاریستی‌شدن، هر نوع کنش فاقد اصول، صُلب و شماتیسم می‌گردد، و هر چه خصلتِ عاری از اصولش با لجاجتِ بیش‌تری مؤکد می‌شود، خود نیز صُلب‌تر و شَماتیک‌تر می‌شود(اصلاحات به مثابه فرمی کلیشه‌ای در اکنونیت آن). زیرا عنصر پایا در دل تغییر، امر جهت‌دهنده در دل فراوانی و آشوب، را نمی‌توان به یاری هیچ نوع «رئال پولیتیکی» از ریشه برکند(چیزی که اصلاح‌طلبان دل در گرو آن بسته‌اند). نظریه‌ای که قادر نیست به نحوی بارور بر فکت‌ها و امور واقع تأثیر گذارد و خود به میانجیِ آن‌ها بارور گردد، نمی‌تواند چنین کارکردی داشته باشد، و لاجرم جای آن را عادت، قالب‌های کلیشه‌ای و روال‌های یکنواختی خواهند گرفت که ناتوان از انطباق‌یافتن با درخواست‌های لحظه‌اند(این را به وضوح در اینرسیِ اصلاح‌طلبان در مواجهه با رخدادهای اخیر کُردوستان می‌توان دید، مواضع محافظه‌کارانه و دور از امر واقع کرختی و لختیِ این گفتمان را برملا کرده است).

برای واکاوی و پدیدارکردن تاکتیک پارلمان، پرسش از تاکتیک پارلمانتاریستی را باید در ساحت چند پرسش ریزتر و جزئی‌تر پیش کشید: اولا، پرسش تاکتیکی مربوطه وابسته یا موقوف به چه اصولی است؟ ثانیاً این تاکتیک، به حکم این وابستگی، در مورد کدام وضعیتِ تاریخی اعمال‌پذیر است؟ سوم، این تاکتیک، بازهم به حکم این وابستگی، بناست چه سرشتی داشته باشد؟ چهارم، پیوندخوردنِ این پرسش منفردِ تاکتیکی با دیگر پرسش‌های منفرد تاکتیکی را چگونه باید درک کرد؟ برای تعیّن‌بخشیدنِ دقیق‌تر به پارلمانتاریسم به منزله پرسشِ تاکتیکی اصلاح‌طلبان، دو مسئله تعیین‌کننده است: اولاً چه زمانی پارلمانتاریسم به مثابه سلاح،

به منزله ابزار تاکتیکی کوردها یا فرودستان در کل در دیدرس قرار می‌گیرد و ثانیاً این سلاح را چگونه بناست به سود کوردها و به سود پیکار آن‌ها در رهایی از این وضعیت به کار گرفت؟ مبارزه کوردها برای رهایی مطلقاً اجازه نمی‌دهد در قید و بندِ فرم‌ها و ابزارهایی گرفتار شود که گفتمان مسلط آن‌ها را به سود اهدافاش گسترش داده است، در این تلقی رهایی‌بخش، پارلمان فرمی از مکانیسم‌های بازتولید و گسترش آپاراتوس با تمام سازوبرگ‌هایش در کوردستان است، بنابراین مبارزه رهایی‌بخش کوردها پیکاری است که در آن، ابتکار عمل مطلقاً از آنِ نیروهای دموکراتیک کورد است اما نباید فراموش کرد که این نوع ناب از مبارزه به‌گونه‌ای یوتوپیایی و استعلایی را نمی‌شود همیشه با این ناب‌بودگی فی‌نفسه‌اش بسط داد یا آن را اَبژکتیو ساخت. آن‌هم به این اعتبار که، پیش از هرچیز بنا به سرشت مبارزه در وضعیت‌های تاریخیِ موجود و ضرورت‌های تاریخی‌ای که از منطق خود تاریخ برمی‌خیزد، مبارزه رهایی‌بخش می‌تواند فرمی تدافعی یا تهاجمی را به خود گیرد. نتیجتاً وضعیت تاکتیکی‌ای را که نیروهای کورد هردم خود را در متن آن می‌یابند، می‌توان به واسطه سرشت تهاجمی یا تدافعی‌اش توصیف کرد.

براساس آن‌چه گفته شد، چنین برمی‌آید که در وضعیت‌های تدافعی، باید ابزارهای تاکتیکی را به‌کار بست(پارلمان به مثابه ابزار تدافعی چیزی که اصلاح‌طلبان به‌گونه‌ای تحریف‌شده و باژگون از آن سود می‌جویند چرا که پارلمان در تلقیِ ما ابزار تدافعی در جهت مهیا کردن ضرورتِ تاریخی رخداد مبارزه رهایی‌بخش در کوردوستان است و به مثابه

> **اصلاح‌طلبان پارلمان را به مثابه تاکتیکی برمی‌گزینند که از آن تحت عنوان رئال‌پولیتیکی یاد می‌کنند که با وساطت آن سعی در رخنه در منطق آرخه و باژگون کردن و دگردیسی آن از درون دارند**

مرحله‌ای تاریخی در درون کلیتی تاریخی باید آن را دید نه به مثابه ابزاری تک‌افتاده از متن تاریخ و تنها راه‌رهایی از وضعیت موجود)، ابزارهایی که به حکم درونی‌ترین ذات‌شان ناقض ایده مبارزه رهایی‌بخش کوردی هستند(پارلمان در تلقیِ اصلاح‌طلبان ناقض ایده رهایی کوردها). از این‌رو، کاربستِ مسلماً ضروریِ چنین ابزارهایی همواره با این خطر پیوند خورده‌اند که ممکن است هدفی را که در خدمت آن به کار گرفته شده‌اند، یعنی مبارزه رهایی‌بخش کوردها، به مخاطره اندازند. بنابراین پارلمان، این اختصاصی‌ترین ابزار گفتمان مسلط، فقط می‌تواند سلاحی تدافعی در دست نیروهای کورد باشد و بدین‌سان پرسش زمان کاربست آن نیز فی‌نفسه پاسخ داده می‌شود: آن فازی از مبارزه رهایی‌بخش کوردی که در آن، چه به سبب روابط بیرونیِ قدرت، و چه به سبب ناپختگی یا اختگی ایدئولوژیکی‌اش (نقصان یا خلل در پروسه آگاهی‌بخشیِ سوژه‌های کورد) امکان آن وجودِ ندارد که به یاری ابزار تهاجمی خاص خویش با گفتمان مسلط به مبارزه بپردازد. بنابراین برای هر حزب کوردی، دست زدن به فعالیت پارلمانتاریستی به معنای اعتراف و تصدیق این است که رهایی‌بخشی در آینده پیش‌بینی‌پذیر نامحتمل و تحقق‌ناپذیر است. اما در اکنونیت ما، به میانجیِ رخدادهای چند سال اخیر به گونه‌ای دیالکتیکیِ ضرورت رهایی از اسطوره پارلمان و عزیمت از موضعی تدافعی به موضعی تهاجمی از سوی نیروهای دموکراتیک کوردی بیش و پیش از هر زمانی دیگر موضوعیت می‌یابد و گسست از پارلمان به مثابه تاکتیک که ابزاری در بازتولید منطق آرخه سردست بود، به عنوان ضرورتی تاریخی

در مراحل تاریخیِ رهایی‌بخشی به‌گونه‌ای ایجابی هستی می‌یابد. پارلمان به مثابه تاکتیک برای زمینه‌سازیِ مبارزه رهایی‌بخش نمی‌تواند هرگز چیزی بیش از زمینه‌سازی پیکار واقعی و نه در حکم خودِ پیکار باشد تلقی‌ای که اصلاح‌طلبان در تمامیت آن، بدان چنگ زده‌اند.

دومین نکته که به مراتب دشوارتر از تعیین دوره زمانی‌ای است که در آن بتوان تاکتیک پارلمانی را به‌کار برد، تعیین رفتار و رویکردی است که فراکسیون کوردی بناست در پارلمان درپیش بگیرد. نمونه‌های تاریخیِ فراوانی(چه در تاریخ اروپا، چه در ایران و چه نیروهای کورد حاضر در پارلمان ترکیه) وجود دارند که نشان می‌دهند که دست‌یابی به رفتار پارلمانی درست، برای نیروهای دموکراتیک کوردی تا چه اندازه دشوار است، و چه توانایی خارق‌العاده‌ای را از نمایندگان کورد پارلمان طلب می‌کند. این دشواری را اجمالاً می‌توان بدین قرار صورت‌بندی کرد: نماینده کورد باید در خود پارلمان به جنگ پارلمان برود. در این‌جا منظورمان «اعتراض» علیه پارلمانتاریسم، یا «مبارزه» با آن در قالب «مناظره‌ها» نیست بلکه مبارزه با پارلمانتاریسم، با سلطه هژمونیک گفتمان مسلط، به‌واسطه عمل در خود پارلمان است. هدف از این عمل رهایی‌بخش در پارلمان، آشکارکردن گفتمان مسلط و همدستان اصلاح‌طلب وی است که مجبور خواهند شد دیکتاتوریِ فاشیستی خویش را به شیوه‌ای برملا سازَند که برای تداوم و موجودیتِ این دیکتاتوری خطرساز خواهد بود. بنابراین در تاکتیک نیروهای رهایی‌بخش کوردی افشای دهشت گفتمان مسلط در پارلمان، مسئله اصلیِ نه نقد در قالب کلمات(نمونه‌های اخیر آن نمایَنده بوکان و نقده در مورد جنایات ترکیه که در بسیاری موارد نوعی لفاظّی صِرف انقلابی یا احساسی مزورانه باشد که کاریکاتوریزه‌شده و گفتمان مسلط با آن مدارا می‌کند)؛ بلکه برانگیزاندنِ گفتمان مسلط به اقدامی علنی‌تر، به افشایِ خویش از طریق اعمال، است که در لحظه موجود می‌تواند برای او زیان‌بار و نامناسب باشد.

> **پارلمان به مثابه ابزار تدافعی چیزی که اصلاح‌طلبان به‌گونه‌ای تحریف‌شده و باژگون از آن سود می‌جویند چرا که پارلمان در تلقیِ ما ابزار تدافعی در جهتِ مهیا کردن ضرورت تاریخی رخداد مبارزه رهایی‌بخَش در کوردوستان است**

اولین دشواری‌ای که گروه‌های رهاییِ‌بخش در قالب موضعی پارلمانتاریستی تقریباً بدون استثناء مقهورِ آن می‌شوند، این است که موفق شوند در خود پارلمان به راستی از پارلمانتاریسم فراتر روند، زیرا حتی تند و تیزترین نقد از موضع طبقات حاکم در حدّ حرف و لفّاظی انقلابی باقی می‌ماند اگر به ورای چارچوب پارلمان دست نیازد(شیوه‌ای که اصلاح‌طلبان به مثابه شوهای تبلیغاتی برای فراهم آوردن پروپاگاندا در قالب سی‌دی آن را در بین طرفداران یا در لحظه انتخابات برای مبرا ساختن خود از ساحتی محافظه‌کارانه توزیع و پیش می‌کشند). بنیان غایی اپورتونیسم ـ خطر بزرگِ تاکتیک پارلمانتاریستی ـ نهایتاً درست درِ همین‌جا نهفته است: هر نوع فعالیت پارلمانی، که در ذات خود و در تاثیرگذاری‌اش از پارلمان فراتر نرود، یا دست‌کم گرایش به درهم شکستنِ چارچوبِ پارلمانی نداشته باشد، اپورتونیستیِ است. که اصلاح‌طلبان کورد نمونه اعلای آن را در منفی‌ترین فرمش، پیش چشم همگان درآورده‌اند.

در این‌جا تندترین نقد(مکانیسمی برای مشروعیت به سیستم که نقد را در رادیکال‌ترین شیوه از خود می‌پذیرد) اگر

درون چارچوب دنبال شود، کوچک‌ترین چیزی را تغییر نخواهد داد که در ادامه نوشتار و پس از به چالش کشیدن فرم پارلمانتاریستی در کلیت آن، به خود نقد نیز بازخواهیم گشت. برعکس نقدی که در درون چارچوب پیشینی پدیدار گردد، لاجرم و دقیقاً به‌واسطه این واقعیت که نقدی تند از گفتمان مسلط در چارچوب پارلمان امکان بروز و ظهور یافته، در خدمت تیره و تار ساختن آگاهی سوژه‌های کوردی عمل می‌کند. دقیقه‌ای که باید به گونه‌ای ژرف‌کاوانه نظر کرد، آری اصلاح‌طلبان بهترین ابزار گفتمان مسلط در مخدوش کردن مفاهیم، فضای مفهومی و معرفت نسبت به وضعیت موجودند آن‌ها ایدئولوژی در منفیت آن(به مثابه آگاهی کاذب) را تا نهایت به پیش برده و سوژه کوردی و رهایی آن‌را با مکانیسم‌های مزورانه و فریب‌کارانه به تأخیر و شاید به تعلیق درمی‌آورند، چیزی که گفتمان مسلط در آرزوی آن است و سودای تفوق هر چه بیشتر و تام و تمام فیزیک قدرت خویش بر عمیق‌ترین لایه‌های زیست‌جهان سوژه‌های کورد را در سر می‌پروراند.

به واقع درِ افسانه دموکراسی- پارلمانی گفتمان مسلط فاشیستی، بر این پاشنه می‌چرخد که پارلمان نه به مثابه ارگان یا ابزارِ سرکوب، بلکه به منزله ارگان «همه مردم!!!!!» ظاهر می‌شود. دقیقه‌ای بسیار مهم که چه نیروهای رهایی‌بخش و چه سوژه-های آگاه به مثابه روشنفکران باید در پرداختن بدان کوچک‌ترین اهمالی را از خود نشان ندهند. چرا که هر نوع رادیکالیسم لفظی(در حکم بازی‌های زبانی و وراجی‌هایی که با مرزهای قرمز سیستم در صحن علنی بازی یا در رسانه‌های وابسته بدان منتشر و بزک می‌گردد) به لطف اسطوره واقعیتِ امکانِ پارلمانتاریستی‌اش، توهمات اقشارِ آگاه و بیدارنشده کورد را در ارتباط با این اسطوره تقویت کرده بنابراین اپورتونیستی و سرزنش‌آمیز است. بنابراین پارلمان باید در مقام پارلمان مورد کارشکنی قرار گیرد و فعالیت پارلمانی به ورای پارلمانتاریسم سوق داده شود. تا این‌جا مشخص گردید که هر نوع پارلمانتاریستی ماندن مبارزات رهایی‌بخش، در حکم پیروزی تاکتیکی گفتمان مسلط است. بنابراین، نیروهای دموکراتیک که حاملان اصلیِ ایدئولوژی رهایی‌بخشی هستند در موارد بسیارَ در برابر این انتخاب می‌ایستند که: یا از پیکار رهایی‌بخش طفره روند(پارلمانتاریستی ماندن: خطر اپورتونیسم)، یا فراتر رفتن از پارلمانتاریسم، به سوژه‌های کورد متصل شدن را در لحظه‌ای برگزینند که برای گفتمان مسلط مناسب است.

البته از منظری دیگر نیز می‌توان به خودِ آژیتاسیون(تحریک) انتخاباتی به عنوان ابزاری برای تمایز، تفکیک و وضوح بخشیدن به نیروهای دموکراتیک بهره جست، بدین معنا که سره را از ناسره در فرآیند پیکار جدا ساخت و به میانجیِ این مکانیسم از یک‌سو، هسته آگاه و مصممِ نیروهای رهایی‌بخش را به‌گونه‌ای کیفی و کمّی برساخته و شکل داد و از سوی دیگر، به یاریِ ممارست شهودی[۹] سوژه‌های نیمه‌آگاه را با خود همراه ساخت و آن‌ها را به سوی آگاهی‌بودگی از وضعیت‌شان هدایت کرد. اما در کلیت آن باید در نظر داشت که آژیتاسیون انتخاباتی که اصلاح‌طلبان یدِ طولایی در بهره جستن از آن دارند ابزاری به غایت تردیدبرانگیز و بسیار خطرناک است، چراکه انداختن رأی نه‌تنها یک عمل نیست، بلکه بسیار بدتر از آن؛ عملی ظاهری است، توهّم عمل است؛ از این رو رأی دادن و اسطوره آن آگاهی‌بخشی نیست(برخلاف ادعای اصلاح‌طلبان) بلکه برعکس، آگاهیِ سوژه‌ها را تیره وتار می‌سازد. گفتمان مسلطَ قادر است سلطه خویش را از این طریق سرِ پا نگه دارد که همه اقشار به لحاظ مادی و ایدئولوژیک مردد و ناآگاه را به صفِ پیروان خویش درآورد که اصلاح‌طلبان نیز در این رقابت گوی سبقت

را از رقبای خویــش ربوده‌اند. از منظری دیگر شعارهای انتخاباتی‌ای که اصلاح‌طلبان در بوق و کرنا ســر می‌دهنــد و هیاهــو و طوفان‌های تبلیغاتــی‌ای را به‌واســطه آن‌هــا در حــوزه مخدوش‌شده عمومی به راه می‌اندازند، درست از آن رو که هیچ رابطه بی‌واســطه‌ای با کنش ندارند، گرایشی چشمگیر به زدودنِ تضادها، و یکی ســاختنِ جهت‌های واگرا، و تَقلیل آن‌ها به منطــق تفَــاوت را از خود بــروز می‌دهند، که به غایت تردیدبرانگیز اســت. در پایان این بخــش از گفتــار در باب پرســش از تاکتیک پارلمانتاریســتی می‌تــوان گفــت، نیروهــای رهایی‌بخــش دموکراتیک تــا زمانی در موضع تدافعی می‌توانند باقی بمانند(یعنی پارلمان به مثابه فرمی تدافعی) که فرایند انحلال گفتمان مسلط و ســازوبرگ‌هایش آغاز نشده باشد. به محض این‌که این فاز رشــد و خــود را نمایان ســاخت(اتفاقات چند ســال اخیر و اعتراضات مدنی‌ای که شــاهدی بر این مدعاست)، آن‌گاه قطــع نظر از این‌که این دگرگونی آگاهانه بوده یانــه، نیروهــای رهایی‌بخش بــه اتخاذِ موضع تهاجمی واداشــته می‌شوند. که پرتاب‌شدن یا جهــش به موضع تهاجمــی در اکنونیت ایران و در ضــرورت تاریخــی‌ای کــه از پس مراحل تاریخیِ آن پدیدار گشــته، بیش و پیش از هر چیز دیگر و هر زمان دیگر خود را پیش چشم نیروهــای رهایی‌بخــش کورد نمایان ســاخته است.

اصلاح‌طلبــی معلــق در دیالکتیــک اپورتونیسم و کریتیسیسم

می‌توان ادعا کــرد که بخــش الیتِ(نخبگان) فعالانِ اصلاح‌طلب، گرایش‌های اپورتونیســتی و محافظه‌کارانه عیان را به نمایش می‌گذارند. باید به لحاظ نظــری اثبات کرد که ما با خطر واحدی برای روح مبارزات رهایی‌بخش کوردی مواجهیم؛ این‌که در حیطه تعیین‌کننده نظری اصول اساسی، اپورتونیست‌ها(اصلاح‌طلبان) و اصول‌گراها(محافظه‌کاران)، هردو بستر واحدی را اشــغال می‌کنند و نتیجتــاً در اکثر قریب به اتفاق موارد، در عمل به نتایج بســیار مشابهی دســت می‌یابنــد. ضعف‌های به لحــاظ نظری سرنوشت‌ســاز یکســانی در هر دو گروه وجود دارد: از یک‌ســو آن‌ها به بیانی یک‌ســر منفی یا ســلبی، ناتوان از فهم مقاومت رهایی‌بخش به مثابــه فرایندی و از ســویی دیگــر، و این به اصطــلاح خطایــی ایجابی اســت، ارزیابی غلط از ارزش ســازماندهی و تشــکیلات برای جنبــش رهایی‌بخش کــورد دارند. بــه بیانی دیگــر هــر دو آن‌ها اهمیتِ بیــش از حدی به ســازماندهی می‌دهنــد. ارزیابــی تیــره و تارِ اپورتونیســت‌ها از اهمیــت ســازَماندهی نه باَ ســازماندهی در کل(چون خود نیز نمونه اعلاء دم و دســتگاه‌های بروکراتیــک بی‌خاصیــت را با سلســله مراتــب دگــم آن در نهایی‌ترین فرم ابژکتیــو کرده‌اند یعنیِ ســازمان مرکزی اصلاح‌طلبان)، بلکه منحصراً با نقش و کارکردِ ســازماندهی در فرایند رهایی‌بخشــی سروکار دارد. وجــه ممیــزه جنبــش رهایی-بخشــی کوردی از گروه‌های اپورتونیست این است که تشــکیلات و ســازماندهی بوروکراتیک صُلب، مطلق و آمرانه، پیش‌شــرطَ کنش رهایی‌بخش نیســت، بلکه برعکس، نوعی تعامل پیوســته پیش‌شرط و پیامد اســت که در فرایند کنش رهایی‌بخش شکل می-گیرد. رزا لوکسمبورگ می‌نویســد:«دیدگاه صلــب، مکانیکــی و بوروکراتیک مهیای آن نیست که اعتبار پیکار را تضمین کند(چیزی کــه اصلاح‌طلبان بدان چنگ زده‌اند) مگر به عنوان پیامد سازماندهی در حــدّ معینی از توان و قوت. دیالکتیک زنده رشــد، برعکس، باعث می‌شــود تشــکیلات و ســازمان به عنوان محصول پیکار ســربرآورد» چیــزی که در احزاب اصلاح‌طلــب به گونه‌ای پیشینی حضور داشته و کنشگران را در درون سلسله مراتب خاص خود طبقه‌بندی می‌کند. روشن ســاختن آن نوع تفکر و کنشی که

مختص اپورتونیست‌هاست چندان ضرورتی ندارد؛ کل کسب و کار ایشان که عبارت از جمع‌کردن برگه‌های رأی و جزوه‌های حزبی است، به انتظار نشستن‌شان برای «لحظه‌ای» که سوژه‌های کورد به قدر کافی خوب سازمان‌یافته باشند آن‌هم غایت سازمانی که منفیت و بی‌خاصیتی آن از پیش برهمگان آشکار گشته است. از این رو، آنان به ناچار این واقعیت را یکسر از نظر می‌اندازند که منابع‌شان، بالأخص منابع سازماندهی‌شان نه فقط کفافِ این حرکَت رهاییِ‌بخش و تعیین‌کننده را نمی‌دهد، بلکه مطلقاً نامناسب برای آن است. اپورتونیست‌ها همچنین لحظه‌ای را که قدرت قبضه می‌شود، در پرتو نوری کاذب می‌بینند. حتی به رغم آن‌که آن‌ها عموماً در تلاش‌اند تا، با یاوه‌سرایی درباره «رشد و تحول و توسعه تدریجی در مناطق کوردی» یا «مرحله گذار» و از این دست اهمیتِ قبضه قدرت را از آگاهی ما بِزدایند، ارزیابی نادرست‌شان غالباً می‌تواند راه به تحقق وضعیت‌هایی دهد که در آن‌ها قبضه بالفعل قدرت نه فقط اهمیت بیش از حدی نمی‌یابد، بلکه حتی با آن عملاً به سبک و سیاقی محافظه‌گرایانه و اصول‌گرایانه رفتار می‌شود. این افراد(اصلاح‌طلبان) بسیار مشتاق آنند که این نوع از حکمرانی را از طریق انعقاد نوعی آتش‌بس با گفتمان مسلط تحکیم بخشند، زیرا اگر «سازماندهی» را به شیوه‌ای مکانیکی در نظر آوریم و بر آن تأکید بیش از حد بگذاریم، گریزی از آن نخواهد بود که تمامیتِ فرایند انقلابی به سود نتیجه بی‌واسطه مرئی از قلم بیافتد و به پس زمینه رانده شود.

این فقط تمامیت فرایند رهایی‌بخش است که می‌تواند معیاری برای کنش رهایی‌بخش فراهم آورد. بنابراین تاکتیک‌های مبارزات رهایی‌بخش برعکس تاکتیک‌های اطلاح‌طلبان باید با این خصلت دوگانه سازگار گردد. از یک‌سو این تاکتیک‌ها هرگز نباید یکی‌بودگی و تمامیتِ فرایند رهایی‌بخش را از نظر دور سازند امّا از سوی دیگر، همین تمامیتِ فرایند رهایی‌بخش را نیز همواره باید از منظرِ «مطالبات روز» بنگرند. فقط وقتی این فهم از یکی‌بودگی فرایند و تاکتیک‌های متناظر با آن فروگذارده شده باشد؛ وقتی اپورتونیست‌ها از پسِ مخدوش ساختن معنای فرایند برآمده باشند؛ وقتی رشد و تحول به مثابه «تکامل صلح‌آمیز» و رئال‌پولیتیک به منزله وانهادنِ انقلاب فهمیده شده باشد درِ این صورت است که اصلاح‌طلبان و رفورم به وجاهتی رهایی‌بخش دست خواهند یافت. اپورتونیست‌ها از یک‌سو خودانگیختگی سوژه‌ها را در قیاس با کنش‌های پیشاپیش «زمینه‌سازی‌شده» و سازماندهی‌شده دستِ پایین می‌گیرند و از سوی دیگر، آن‌جا که مربوط به خود جنبش‌رهایی‌بخش می‌شود آن‌ها می‌کوشند، به جای صرفاً آگاهانه ساختن آن یا هدایتش در راستای آرمان رهایی‌بخشی، آن را مصادره و به‌گونه‌ای بازگون و دگردیسی‌شده در خدمت اهداف گفتمان مسلط قرار دهند و آن‌را نیز در رنگ و لعابی رفورمیستی قرار می‌دهند تا از این باب در فضایی مخدوش شده خاطر سوژه‌ها از این خیانتی که بدان‌ها شده مکدر نگردد. از همین‌روست که فعالیت‌هایشان هر قدر هم اصرار داشته باشند که بخشی از پروژه رئال‌پولیتیک است، هرگز نمی‌توانند چیزی مگر فعالیت‌هایی متوهمانه و فاقد هرنوع بنیانِ محسوس در واقعیت باشد.

> **می‌توان ادعا کرد که بخش الیت(نخبگان) فعالانِ اصلاح‌طلب، گرَایش‌های اپورتونیستی و محافظه‌کارانه عیان را به نمایش می‌گذارند. باید به لحاظ نظری اثبات کرد که ما با خطر واحدی برای روح مبارزات رهایی‌بخش کوردی مواجهیم**

هر کنشی، حال با شعارهایی هرقدر هم در سایر موارد، سرراست و استوار بر رئال‌پولیتیک، محکوم است که در یک حفره عمل کند مگر آن‌که عزیمت‌گاه خود را خودانگیختگی سوژه‌ها بگیرد، مگر آن‌که هدفاش آگاه‌ساختنِ آن دسته مطالبات ناآگاهانه‌ای باشد که راه به خودانگیختگی داده‌اند، مگر آن‌که بکوشد آن خودانگیختگی را در سمت و سویی درست هدایت کند، در سمت و سویِ تمامیتِ فرایند رهایی‌بخشی. حال کنشِ اپورتونیست‌ها در تمامیت آن وارونه‌سازی و تعلیق این خودانگیختگیِ سوژه‌های کوردی است چرا که با مخدوش کردن فضای معرفتی به کمک سازوبرگ آکادمیک و نهادهای علمی(زانکو کوردوستان، کومه لناسی زانکو کوردوستان، ناوەندی کوردوستان‌شناسی) از یک‌سو و فضای سیاسی از سوی افراد شاخص اصلاح‌طلب که شهره همگان در کوردوستان هستند و جعل و برساخت فرم‌های جدیدی از رفورمیسم که سویه‌های دینی(حزب دعوت و اصلاح ایران) را به خود گرفته از هر بزنگاهی جهت بازتولید نظم موجود و خلق ملغمه‌ای از ایدئولوژی‌های متنوع و گاه متناقض در زیر پرچم اصلاحات برای پریشان کردن وضعیتی هستند که ازقضا به میانجیِ ضرورت تاریخی‌ای که در آن قرار گرفته بیش از هر زمانی مترصد فرصتی جهت آگاه‌شدن و خلق رئال‌پولیتیکی واقعی است یا به بیانی دیگر پادرئال‌پولیتیکی که سیاست قدرت اصلاح‌طلبان و محافظه‌کاران را به چالش کشیده و ریاکاری آن‌ها را برملا می‌سازد. اپورتونیست‌ها از این طریق که وضعیتِ بی‌واسطه را، مجزا و گسیخته از بافت و زمینه کلی، عزیمت‌گاه تاکتیک‌های خویش می‌گیرند با تاکتیک‌های گفتمان سردست هم‌داستان و هم‌گام‌اند.

اپورتونیست‌ها تصور می‌کنند که می‌توانند به تدریج «بلوغ» لازم برای رهایی را در سوژه تعبیه کنند آن‌هم به یاریِ «کار تبلیغاتی» مشخصاً صلح‌آمیز آن‌هم در چارچوب قوانینی که پیشاپیش آن‌ها در زمره بی‌سهم‌ها قرار داده و آن‌ها را از کلیه رویه‌های دموس‌بودن(شهروند بودن و حتی انسان بودن) پس‌رانده است و هردم نیز فاقدصلاحیت‌بودن او را در هر پروسه حکمرانی گوش‌زد می‌کند. شاهد این مدعا ردصلاحیت‌شدن اصلاح‌طلبانی است که از طرفداران دوآتشه گفتمان‌مسلط هستند حال آن‌که مکانیسم‌های تعیین صلاحیت آن پوچی و ناچیزبودن آن‌ها را گوشزد کرده و آن‌ها را به مثابه ابزار در منطقی ابزاری قرار می‌دهد که وظیفه‌شان بازتولید و مشروعیت‌بخشی مدام و بدون وقفه به سیستمی است که فی‌نفسه جایگاهی را در سلسله–مراتب قدرت برای ایشان متصور نیست.

> **اپورتونیست‌ها همچنین لحظه‌ای را که قدرت قبضه می‌شود، در پرتو نوری کاذب می‌بینند. حتی‌به رغم آن‌که آن‌ها عموماً در تلاش‌اند تا، با یاوه‌سرایی درباره«رشد و تحول و توسعه تدریجی در مناطق کوردی» یا «مرحله گذار» و از این دست اهمیت قبضه قدرت را از آگاهیِ ما بزدایند**

اصلاح‌طلبی و فلسفه تفاوت[۱۰] (تقلیل تناقضات در بازی تفاوت‌ها: زیبایی‌شناختی‌کردن امر سیاسی)

مارکس در باب حوزه عمومی، بحث خود را با تحلیل مفهوم جامعه مدنی آغاز می‌کند. وی برخلاف پیشینیان خود بر آن است که باید جامعه مدنی را نه به عنوان مقوله‌ای دارای وحدت بلکه به مثابه پدیده‌ای تعارض‌آمیز و مرکب از طبقاتی در نظر گرفت که ضرورتاً با یکدیگر در کشمکش‌اند. برعکس تلقیِ اصلاح‌طلبان اسطوره جامعه مدنی را پیشَ کشیده و آن‌را تا ساحت یک کلیت تام و

تمام برمی‌کشند که این امر کلی فی‌نفسه، خاص‌بودگی‌هایی را که در جامعه حضور دارند در ذیل این مفهوم جمع کرده و مطالبات همه آن‌ها را نمایندگی می‌کند، حال از یک‌سو پیشاپیش این امر کلی خاص‌بودگی‌ها را تقلیل یا نفی می‌کند و از سویی دیگر به‌گونه‌ای دیالکتیکی این خاص‌بودگی را در درون منطقی به نام تفاوت آن‌هم تفاوتی زیبایی‌شناسانه(لباس، زبان، ادبیات، مشاهیر کورد و......) قرار داده و به میانجیِ آن، خاص‌بودگیِ منافع را که موتور محرکه پروسه رهایی‌بخشی و آگاهیِ سوژه است از نظرها دور می‌سازد. به بیانی دیگر رؤیت‌پذیریِ منافع کوردها که در بازیِ سهم‌خواهی امکانِ ظهور و بروز از آن سلب گشته با وساطت مکانیسم تفاوت به دیگربودگی فرهنگی استحاله داده می‌شود و پس از آن گفتمان مسلط با بهره‌گیری از دستگاه ایدئولوژیکش، کارناوالی را از این‌همانیِ رنگ‌های متفاوت(اقوام و مذاهب) در ذیل یک امر مشترک تحت عنوان دموکراسی کاریکاتوریزه‌شده به نمایش می‌گذارد. حال آن‌که به‌گونه‌ای سلبی و پیشینی بود و هستیِ هرگونه جامعه مدنی در نسبت با وضعیت عینی و ابژکتیو از بنیان نفی گردیده است. کیش تفاوت، این مفهوم به‌شدت ژانوسی و ریاکارانه، کلیه تناقضات و کشمکش‌ها را به لطایف‌الحیلی در فرمی از تکثرگرایی(فرهنگی، سیاسی،دینی و .....) پنهان کرده و نقابی معصومانه را بر چهره سیستمی می‌گستراند که دهشت آن هر روز جسم نحیف کوردستان را نشانه رفته و زخم‌ها بر پیکره آن برجا می‌گذارد. منطق تفاوت، استراتژی‌ای است که هر گونه تحلیل صادق که برگرفته از واقعیتی انضمامی باشد را شیءواره ساخته و در راستای بازتولید سلطه گفتمان مسلط گام برمی‌دارد. بنابراین جامعه مدنی به‌نحوی که در حوزه عمومی هژمونیکِ برساخته ایدئولوژیِ سردست خودَ را منکشف

می‌سازد چیزی بیش از یک آگاهی کاذب صرف نیست که در منفیتی فی‌نفسه، کل پروسه مبارزات رهایی‌بخشی را نشانه گرفته و سعی در تعلیق یا عقب‌راندن آن دارد.

مارکس حوزه عمومی را عرصه منازعه می‌داند، عرصه‌ای آنتاگونیستی که در آن نیروهای متخاصم بر سر منافع کاملاً متناقض در حال نبرد و پیکارند، نه ایده‌ای انتزاعی و شیءواره از وحدتی که از پسِ ایده وضعیت آرمانیِ گفتگوی هابرماسی سربرمی‌آورد که پیشاپیش همه نیروها را در وضعیتی برابر و آکنده از منطقی گفتگویی که بر سر مشروعیت منافع دیگری و بازتوزیع آن به توافقی آرمانی خواهند رسید؛ گردهم آورده و آن‌ها را در درون امرمشترک دموکراتیکِ متشکل از سوژه‌های بالغ و خردمند کانتی، بازصورت‌بندی می‌کند. تصور قابلیت دسترسی و گفتگویی آزاد و نامحدود، مغلطه‌ای است که ایدئولوژیِ مسلط جعل کرده و به واسطه آن توهم تغییر و اصلاح را در سوبژکتیویته سوژه‌های استثمارشده مستأصل، اغوا و مسخ‌شده اصلاح‌طلب حک می‌کند. زیرا چنین تصوری در تعارض و تناقض با واقعیت ابژکتیوِ حوزه عمومی جامعه ایران قرار دارد. خاص‌بودگیِ تحلیل مارکس و تمایز آن از تلقیِ شیءواره هابرماس را در این لحظه تحلیلی می‌توان فهم کرد که مارکس امکان خلق و وجود هر فرم از حوزه عمومی‌ای را در درون جامعه بورژوایی منتفی می‌داند چرا که این حوزه، به-گونه‌ای درون‌ماندگار از ساختارهای نظم بورژوایی تبعیت کرده و به‌گونه‌ای دیالکتیکی(برخلاف ضرورت تاریخی خویش) منافع صاحبان قدرت را بازتولیدِ خواهد کرد (چیزی که اصلاح‌طلبان به عمد یا از سر ناآگاهی بدان چنگ زده‌اند و حال این‌که منطقِ درونی این سیستم ضرورت هستیِ حوزه عمومی‌ای را که امکان تغییر یا اصلاحِ ساختاری در آن فراهم شود از دستور کار خارج کرده و به محض سربرآوردن، از هستی ساقط می‌کند)، تنها به میانجی مبارزه رهایی‌بخش و جایگزینیِ آلترناتیو-هایِ دموکراتیک در فرمی دیگر از حکمرانی خواهد بود که می‌توان حوزه عمومی‌ای را متصور بود که منافع جمعی را به یکسان در نظر آورد و امکان دسترسی کامل و فقدان کلیِ محدودیت‌ها را تعیّن بخشد. این وضعیت ازَ نظر ما تنها از طریق مبارزات رهایی‌بخشی می‌تواند تحقق یابد که نظم موجود را در کلیت آن برچیده و جایگزینی مترقی را پیش چشم همگان قرار دهد. هابرماس بر آن است(و نیز الگوی اصلاح‌طلبی) که می‌توان بدون واژگون‌سازیِ نظم اجتماعیِ موجود به چیزی شبیه حوزه عمومی دست یافت. او به‌طور کلی به اشکال بالقوه(که تصور بالقوه‌گی فرمی دموکراتیک، در اکنونیت ایران را نیز می‌توان به یک آیرونی تشبیه کرد که حتی دور از دسترس خیال به نظر می‌رسد)دموکراتیکی که در درون جامعه بورژوایی پدید آمده‌اند، ایمان بیشتری دارد. با این حال، حوزه عمومی حتی در ابتدایی‌ترین فرم آن نیز رو به افول گذاشته و بیش از هر زمان دیگری نمی‌توان هستی‌ای برای آن متصور بود. فروپاشی حوزه عمومی‌ای که زیر ضربات مهلک گفتمانِ مسلط تاب و توان ایستادگی خود را از کف داده و در هژمونی آن اسیر و گرفتار آمده است. از آن‌جا که پیدایش حوزه عمومی نتیجه تفکیک آشکار و روشن حوزه خصوصی و قدرت عمومی بود، نفوذ قدرت در عمیق‌ترین لایه‌های آن، حوزه عمومی را به محاق برده است. نقشی که حوزه عمومی در حیات فکریِ جامعه ایفا کرده بود اینک به دیگر نهادهایی که صورت ظاهری از یک حوزه عمومی به شیوه‌ای مخدوش(اصلاح‌طلبان، اسطوره پارلمان، منطق گفتگومندی و در فرم آکادمیک آن زانکو کوردستان و فرم دینی آن جماعت اصلاح و دعوت) را بازتولید می‌کنند، منتقل می‌شود. مثلاً ریشه ایدئولوژیکی پارلمان در همان ایدئولوژیِ گفتمان مسلط نهفته است که خود به گونه‌ای مضحک مشوق حوزه

عمومی‌ای اســت که به تدریــج در تمامیت آن نقض می‌گردد.

در دهه‌های اخیر، مبادله آزاد اندیشه‌ها در میان افراد «برابر» به اشکال ارتباطی نه چندان دموکراتیکی ماننــد فعالیت‌های تبلیغاتی ذیل مفهوم روابط عمومی دگردیســی کرده اســت. سیاســت حزبی و دستکاریِ رسانه‌های جمعی بــه وضعیتــی می‌انجامــد که خــود هابرماس از آن بــه مثابه «فئودالی‌شــدن دوباره» حوزه عمومی یاد می‌کند. حال اصلاح‌طلبان پاسخِ این پرســش را چگونه خواهنــد داد که اصولا ســخن از منطــق گفتگو، اصــلاح و رفورم در جامعه‌ای فئودالی شــده که قدرت در دستان گروهی خاص قبضه و متمرکز شــده نســبتی با واقعیت انضمامی خواهد داشــت؟ وضعیتی که در آن نظام نمایندگی، ظواهر و فیگورهای برخاســته از آن بر مباحثــه عقلانی می‌چربد. هابرمــاس خــود از بوروکراتیزه‌شــدن جامعه، نقــش رســانه‌های گروهــی در دســتکاری و یــا محدودســازیِ مباحثــه عمومــی و نظام احزاب سیاســی در اســتثمار حــوزه عمومی پرده برداشــته و با دیده تردیــد بدان مینگرد. هابرماس بازگشــت به حوزه عمومی لیبرالی را ناممکن می‌داند اما همانند اصلاح‌طلبان حاضر نیست مبانی نظریِ آن را یک-بار برای همیشه رها کند. جایی که یوتوپیایی را ترسیم می‌کند که مباحثه عقلانی فارغ از ســلطه، آسیب‌های زبان‌شناختی و معطوف به تفاهم بین‌الاذهانی و وفاق و اجماع دقیقاً همان نوع عملی اســت که مناسب حوزه عمومی است!!!!!!

به ســوی نقــدی بــر عقــل سیاســیِ اصلاح‌طلبان(نــزاع اســطوره عقلانیــتِ-ناعقلانیت)

قدرت نه فقط از طریق سرکوب سوبژکتیویته بنیادیــن بلکه با ارتقاء، پــرورش و بارور کردن آن عمل می‌کنــد. این عملکرد قــدرت باعث شکل‌گیری ســوبژکتیویته‌ای بسامان و منظم می‌شــود. اصلاح‌طلبــان در کوردســتان طی چنــد دهه اخیــر چــه در میــدان آکادمیک و چــه در ســاحت حــوزه عمومی ســعی در بهنجار کردن نســبت ســوژه کورد با گفتمان مرکز داشــته‌اند. شــاهد و گــواه آن برگزاری ســمینارها و همایش‌هــای ملی‌ای اســت که دانشــگاه کوردســتان به مثابه مســئولیت، در این‌همان‌کــردن فضــای معرفتــی و مفهومی کوردســتان با گفتمان مرکز آن‌هم به میانجیِ دهشــتناک‌ترین فرم‌هایــی کــه با وســاطتِ مستقیم سیاســت‌های رادیکال در کوردستان ظهور و بروز یافته اســت، برعهده گرفته است. برای نمونه می‌توان به همایش ملی مرز اشاره کرد که دستاورد آن تقلیل پروبلماتیکی به نام کولبــری و تحلیل آن بــا منظومه مفهومی‌ای بــود کــه روشــنفکرنمایان پایتخت‌نشــین به روشــنفکرنمایان کوردستان‌نشــینِ حلقــه به‌گوششــان دیکتــه کــرده بودنــد، بازتولید دهشــتی که این‌بــار دانش و کارگــزاران آن را(به اعتباری بوردیویی) به خدمت گرفته بود تا بــدان رنگ و بویی آکادمیــک داده و آن را این‌بار در منطقی سرمایه‌دارانه و نئولیبرال که خدا می‌داند چه نســبتی با وضعیت انضمامیِ کوردستان دارد، بازتولید کنند.

این ســویه‌ای از بهنجارکردن سوژه کوردی و مســائل آن با مفاهیمی اســت کــه گفتمان بهنجارســاز مسلط، در ساحت عقلانیتی ابزاری به میانجیِ آکادمیِ ابزاری که روشــنفکران فایده‌باور، عرصه تاختَ و تاز خود قرار داده و از قِبل آن فیگوری برای خود دست و پا کرده‌اند، دانســت. این فراینــد از رهگذر ســازوکارهایی حاصل می‌شــود که فوکو آن‌هــا را«کردارهای ســامان‌بخشِ خود» می‌نامد. از این منظر است که بــه قولِ پیتر میلــر تمایز میان اســتیلاء و قدرت برجسته می‌شــود. استیلاء شیوه خاصی از اعمال قدرت اســت، اعمال قــدرت بر فرد یا گروهی از افراد که درســت برخــلاف آرزوها یا خواسته‌های‌شــان انجام می‌پذیرد. اصلاح‌طلبی

نحـوه‌ای از ایـن کردارهـای سـامان‌بخش و زمینه‌سـاز اسـتیلاء در عمیق‌تریـن لایه‌های زیست‌جهان کوردی اسـت. چرا که در ساحت آکادمیـک نسـبت دانش-قـدرت را در حـد اعلاء آن برسـاخته و در حـوزه عمومی نیز با سـازوبرگ‌های حزبی، تریبون‌ها و پروپاگاندی کـه در دسـت دارد امـکان ظهـور یـا رهایی هرگونه سـوژه آگاه را سـلب کرده و در درون گفتمـان خود جذب می‌کند. وحشـتناک‌ترین و عریان‌ترین شـکل استیلاء کشـتنِ فردِ موردِ اسـتیلاء است(کاسـبکاران در مرز)، و در واقع حکـم نهایی اسـتیلاء نیـز همین اسـت. ولی قـدرت، مدبّرانه‌تـر و اقتصادی‌تر عمل می‌کند؛ قدرت منحصر به سـلب آزادی و محدود کردن فرد و به مبارزه‌طلبیدن او نیست بلکه می‌کوشد فرد را با مجموعه‌ای از اهداف و بلندپروازی‌های شـخصی(منطقی کـه اصلاح-طلبـان از آن تبعیت می‌کنند)محاصره کند. بدین‌سان قدرت پدیده‌ای درونی‌تر است. قدرت شناخت بهتری از فـرد دارد و از دور و بیـرون بـر فـرد عمل نمی‌کنـد بلکه از نزدیک و درونِ خودِ فرد بر او فرمان می‌راند. قدرت شیوه دخالت در مناسبات اجتماعی است و به همین خاطر برای‌اش تولید دانشـی از سـوژه و روش کنش‌ورزی(کاری که مسـئولیت ذاتیِ زانکو کوردسـتان و ناوه-ندی کوردستان‌شناسـی اسـت) و اعمـال قدرت بر سوژه بسیار مهم و حیاتی است.

رابطـه میـان یـک جامعـه متمایـل بـه عقلانی‌سـازی و برخی تهدیدها نسبت به سوژه و آزادی‌هایـش، در این فرم عیان می‌شـود که آکادمی در نسبتی آشـکار با قدرت قرار گرفته و دانش را در خدمت سـرکوب و سـلطه هرچه بیشتر سـوژه صورت‌بندی میکند. از زمان رشد دولت‌هـای مـدرن و مدیریت سیاسـی جامعه نقش علوم انسـانی به‌ویژه فلسـفه این بوده که مراقب قدرت‌هـای افراطی عقلانیت سیاسـی باشـد که بیشـتر عبارت‌اَسـت از امید به یک زندگـیِ نویدبخـش؛ حـال آن‌که کوردسـتان بسـتری اسـت کـه در آن آکادمیسـین‌های کورد بـه مثابه یک ضرورتِ ابـزاری، در قامت توجیه‌گـران عقلانیتِ سیاسـی افراطی قد علم می‌کنند. رابطه میان عقلانی‌سازی و افراط‌های قـدرت سیاسـی امری‌سـت آشـکار؛ و نیازی نیسـت منتظر دیوان‌سـالاری یـا اردوگاه‌های کار اجبـاری بمانیم(کـه خـود کوردسـتان نمـودی از اغراق‌آمیزتریـن این شـیوه‌ها را در دل خود جای داده اسـت، فاسـدترین دستگاه بوروکراتیک در ایران در کوردسـتان، بالاترین تورم در کوردسـتان و دسـت آخر اردوگاه‌های کار اجبـاری در مرزهـای کوردسـتان). واژه عقلانی‌سـازی(که اصلاح‌طلبان هـر دم برِ آن تأکید می‌ورزند) واژه خطرناکی است. اصولاً هر مفهومـی که در ترمینولـوژیِ اصلاحات وارد یا جعـل می‌گردد خطرناک اسـت و باید به دیده تردید بدان نگریسـت. وقتی مردم می‌کوشـند چیزی را عقلانی سازند، مسئله اصلی این نیست که ببینیم آن‌ها با اصول عقلانیت همنوا هستند یا نه، بلکه کشـف این است که دارند کدام نوع عقلانیـت را به‌کاَر می‌گیرند. بـا این همه فوکو پیچشی به پرسـش روشنگری تحمیل می‌کند که در اینجا مراد این نوشـتار بوده است و آن را در مسیر آن چیزی جابه‌جا می‌کند که «رویکرد انتقـادی[۱۱]» می‌نامد. در واقـع به عقیده فوکو اگر کانت رویکرد انتقادی و پرسـش روشنگری را به پرسش نقد معرفت‌شناختی-استعلایی[۱۲] تغییر مسـیر می‌دهد«اکنون باید کوشید مسیر را وارونه کرد» و پرسـش شـناخت در نسبتش بـا اسـتیلاء را برمبنـای«اراده‌ای مصممانه به حکومت‌نشدن» طرح کرد. به بیانی دیگر پرسش معرفت‌شناختی ـ استعلایی «چه چیز را می‌توان بشناسـم؟» بدل می‌شود به «پرسش رویکرد»، و نقد، حرکتی بازتعریف می‌شـود «که سوژه با ایـن حرکت این حق را به خـود می‌دهد که از حقیقت در مورد اثرهای قدرتش و از قدرت در مورد گفتمان‌های حقیقتش پرسشـگری کند» و هـدف از این کار «سـوژه‌منقادزدایی[۱۳]» در

بازیِ سیاست حقیقت اســت»(فوکو، ۱۳۹۶: ۲۱-۲۰). بدین ترتیب نخســتین تعریف از رویکرد انتقادی، «هنر این همه حکومت‌نشــدن» است. فوکو متمرکز بود بر نقاط مقاومتی که در حوزه پرورش خود (شــبان‌کارگی مســیحی) پدیدار می‌شــدند و «پادهدایت‌ها[۱۴]» را رویکردهایی تعریــف کرد که از میان‌شــان اراده‌ای در قرون وســطا نمایــان شــد، اراده به «هدایت‌شــدن بــه گونه‌ای دیگــر، بــا هدایتگرانی دیگــر و با شــبان‌هایی دیگر به ســوی اهدافی دیگر و به ســوی شکل‌هایی دیگر از رســتگاری، از طریق رویه‌هایی دیگر و روش‌هایی دیگر».

نزدیکــی ایــن مفهوم بــا مفهــوم رویکرد انتقــادی واضــح اســت، رویکرد انتقــادی به منزلــه«اراده به حکومت نشــدن بدین‌ســان، اینچنیــن، تحــت حاکمیــت اینــان و به این قیمــت»- چون «پــاد» و «بدین‌ســان» گواه بُعــد همــواره موضعــی و اســتراتژیک ایــن شکلهای مقاومت اســت. مشخصه دیگری که خاص‌بودگــی رویکرد فوکو را نشــان می‌دهد تأویلــی اســت که فوکــو از روشــنگری پیش مینهــد. حتی اگر فوکو رویکــرد انتقادی را در تاریخی گســترده‌تر از یگانه«لحظه کانتی» جا داده باشــد تا از آن چیزی«غیر از میراث یک اندیشه فلسفی خاص» بســازد، تأیید می‌کند کــه تعریفش از رویکرد انتقادی مطابق اســت با تعریفــی که کانــت در ۱۷۸۴ ارائه می‌دهد از روشــنگری بــه منزله اقدامی شــجاعانه در خروج از وضعیــت نابالغی که اقتداری بیرونی، انسانیت را در آن نگه می‌دارد، انسانیت ناتوان از به‌کارگیــری فهــم خویش خــارج از رابطه ارشادگر. پس روشــنگری در قرائت فوکو بدل می‌شود به رویکردی عملی در مقاومت در برابر قدرت ارشاد حکومتی که در حوزه روابط میان ســوژه و قدرت و حقیقت جا می‌گیرد-آن‌چه فوکــو «کانون نقد» می‌خوانــد- با تلاش برای زیرســؤال بردن این روابط، بی‌اثر کردن‌شان یا برانداختن‌شان(فوکو، ۱۳۹۷: ۲۴-۲۳).

منابع

[۱]. لــوکاچ؛ گئــورگ(۱۳۹۳)، تزهای بلوم(گزیدۀ مقالات سیاســی ۱۹۱۹-۱۹۲۹)، ترجمه امیدمهرگان، تهران: نشر ثالث.

[۲]. رانســیر؛ ژاک(۱۳۹۲)، ده تــز در بــاب سیاســت، ترجمه امید مهرگان، تهران: نشر رخداد نو.

[۳]. هابرماس؛ یورگن(۱۳۷۵)، نقد در حوزۀ عمومی، ترجمه حســین بشیریه، تهران: نشر نی.

[۴]. فوکو؛ میشــل(۱۳۹۸)، به ســوی نقدی بر عقل سیاسی، ترجمۀ محمدزمان زمانی، تهران: نشر شبخیز.

[۵]. فوکو؛ میشــل(۱۳۹۶)، خاســتگاه هرنوتیک خــود، ترجمۀ نیکو سرخوش؛ افشین جهاندیده، تهران: نشر نی.

[۶]. فوکو؛ میشل(۱۳۹۷)، نقد چیست، ترجمۀ نیکو سرخوش؛ افشین جهاندیده، تهران: نشر نی.

پی‌نوشت

[1]. Opportunism

[2]. Criticism

[۳]. از ایــن پس در این نوشــتار مفهوم اصلاحطلــب را به دلیل اطناب و دوری از تکرار معادل اصلاحطلبان کوردستان می‌گیریم هرچند به میانجیِ جزء، کل جریان اصلاحطلبی را در کلیت آن به نقد خواهیم کشید.

[۴]. Parteiaufbauend اصطلاحــی که فراکســیون بلاکون برای توصیف سیاســت‌گذاریِ خود در تقابل با فراکســیون رقیب، موســوم به «امحاگران» در مجارســتان به کار می‌بُرد. مراد ما در این‌جا از این مفهوم جنبش اصلاحطلبی در مقام تقابل با جنبش اصول‌گراســت که دو حزب عمده سیاســی در ایران‌انــد که حول جریان دوم خردادی‌ها شــکل گرفت و خاتمی رئیس‌جمهور ســابق ایران از شــخصیت‌های اساسیِ این حزب به شمار می‌آید که بسیاری از اصلاحطلبان کورد او را پدرِ معنوی و فکری خود پنداشته و در لحظه حال نیز سینه خود را تام وتمام در راستای خطمشی‌های ایشان چاک می‌زنند.

[۵]. Potemkinsches Dorf؛ اصطلاحــاً به چیزی می‌گویند که فقط ظاهر را حفظ و بزک کرده اســت و در پس آنِ چیزی جز خرابه نیست. ظاهراً اصل ماجرا به تزیین و نوسازیِ کاملاً ظاهری و سطحی دهکده هایی برمی گردد که سر راه دیدار کاترین دوم، تزارین روسیه در ۱۷۸۷ قرار داشتند(پروژه هایی که تحت عنوان توسعه کوردوستان از آن یاد می‌شــود را می‌توان به مثابه یکی از مثال های خوب در این زمینه به نقد کشید).

[6]. Disposition

[7]. Puissance

[8]. Axiomata

[9]. Object-lesson

[10]. Deference

[11]. Critical approach

[12]. Epistemological-Transcendental

[13]. Disassujetissement

[14]. Counter- conduits

تأملی در باب اصلاح‌طلبی در ڕۆژهەڵات

ڕامان هەورامی ـ دیاکۆ هەورامی

به دلیل تقابل‌های گفتمانی در ساحه سیاسی ڕۆژهەڵات طرح پرسش‌هایی جدی در باب جریانات سیاسی موجود درآن امری محال می‌نماید از همین رو بیشتر مسائل به سرعت هرچه تمامتر در چهارچوب‌های گفتمانی صورت‌بندی شده و به مسئله‌ای حل شده تبدیل می‌شوند. نگارنده بر این باور است که اصلاح‌طلبی در ڕۆژهەڵات باید در رویکردی گفتمان محور بررسی شود.

سوژه به معنای دقیق کلمه اساساً موقعیتی است که در نسبت با دیگری اختیار می‌شود.[۱]

سنت ستمدیدگان به ما می‌آموزد که وضعیت استثنائی یا اضطراری که در آن به سر می‌بریم خود قاعده است. باید به تصویری از تاریخ دست یابیم که با این بصیرت خواناست؛ آنگاه به‌روشنی درخواهیم یافت که وظیفه ما ایجاد یک وضعیت اضطراری واقعی است و این کار موضع ما را در مبارزه با فاشیسم تقویت خواهد کرد.[۲]

چکیده

هدف در متن پیش رو بررسی و تبیین جریان اصلاحطلبی در رۆژهەلات به مثابه یک گفتمان است.

برای بررسی دقیق اصلاحطلبی ابتدا باید پیش‌فرضهایی را تعلیق کرد که می خواهند تمام ماهیت این جریان را در قالب دوگانه دوست/دشمن شاکله بندی کنند.

به دلیل تقابلهای گفتمانی در ساحه سیاسی رۆژهەلات طرح پرسشهایی جدی در باب جریانات سیاسی موجود درآن امری محال می‌نماید از همین رو بیشتر مسائل به سرعت هرچه تمامتر در چهارچوبهای گفتمانی صورتبندی شده و به مسئله‌ای حل شده تبدیل می‌شوند.

نگارنده بر این باور است که اصلاحطلبی در رۆژهەلات باید در رویکردی گفتمان محور بررسی شود. در واقع باید در پی پاسخ به سؤالهایی ازاین‌دست بود:

- اصلاحطلبی چگونه نوعی نوین از امر سیاسی را صورتبندی و بر ابژه‌هایش تحمیل می‌کند؟ اصلا این امر سیاسی در قالب چه گزاره‌هایی صورتبندی شده است؟
- اصلاحطلبی در مقابل چه جریانات و گفتمانهایی به تعریف و بازتعریف خود می پردازد؟
- چه گزاره‌هایی در گفتمان اصلاحات حق زیست و ورود دارند؟
- آیا اصلاحطلبی به مثابه یک گفتمان، حاوی یک افزوده‌مندی گفتمانی بوده یا خیر؟ نه تنها که حاوی افزوده‌مندی نیست بلکه تقلیل گرایانه نیز هست؟
- اصلاحطلبی در رۆژهەلات چه استراتژیهای سیاسی را تجویز می‌کند؟
- دایره زبانی ـ معنایی که اصلاحطلبی امیال سیاسی‌اش را در آن صورتبندی می‌کند چگونه است؟
- اصلاحطلبی سخنور کدام طبقه اجتماعی در رۆژهەلات است؟
- جایگاه سیاسی ـ حقوقی اصلاحطلبی در عرصه سیاسی ایران چگونه است؟

بنا به پرسشهای فوق رویکرد گفتمانی به ما این فرصت را می‌دهد تا درکی دقیق از نقش، جایگاه، وضعیت و کارکرد اصلاحطلبی در رۆژهەلات داشته باشیم.

البته این به معنای حصر نگرش اصلاحطلبی، صرفاً در رویکرد گفتمانی نیست بلکه نوعی سازه‌مند کردن تحلیل در چهارچوبی روش مند است.

وضعیت تاریخی، امکان ظهور گفتمانی

دیوانی شێعری کوردیکی دیلی چاوەڕوانی مەرگم ئەخوێندەوە تەنیا سێ وشەی تێدا بوو «انا الحق»ی لە داردراو «ئاسمانێکی» لەت لەت کراو «نیشتمانێکی» چوار پەل براو.[۳]

در اینجا هدف یافتن خاستگاه اولین نشانه های اصلاحطلبی در رۆژهەلات نیست، بلکه هدف تبیین محدوده زمانی است که اصلاحطلبی امکان ظهور گفتمانی یافت. این شرایط و ارائه تصویری دقیق از آن بسیار مهم است چون هر گفتمانی در یک وضعیت زمانمند و مکانمند است که امکان حضور می‌یابد. در واقع با تبیین چنین شرایطی

(امکان حضور گفتمانی) درکی بهتر از جایگاه و کارکرد اصلاح‌طلبی خواهیم داشت.

هر چند که برخی غلبه خوانش رفورمیستی از مسئله کورد را به پسا جمهوری کردستان (در مهاباد) ارجاع می‌دهند، (خالد توکلی، هویت و تاریخ، نقش تاریخ در شکل گیری هویت، پایگاه خبری شارنیوز) اما این خوانش نه تنها صحیح نیست بلکه تلاشی برای باز تعریف مفاهیم و گزاره‌های تاریخی است که یکی از استراتژیهای معرفتی اصلاح‌طلبی در رۆژهەلات است. این گفتمان تنها در فضای چند دهه‌ی اخیر بود که امکان حضور یافت. سعی در بازتعریف رخدادهای تاریخی بر اساس منافع و وضعیت اصلاح‌طلبی در رۆژهەلات یکی از تاکتیک های معرفتی این جریان بوده است.

جنبش کوردهای رۆژهەلات با دالیت رهایی از ستم ملی (خارج از فورماسیون یا نحوه‌ی انضمامی کردن آن) بود که پا به عرصه سیاسی گذاشت. این مسئله هم در جمهوری کردستان و هم در زمان رخدادهای مابعد سال ۵۷ به‌وضوح قابل شناخت است. در واقع نمی‌توان قائل به این دالیت رهایی از ستم ملی بود و هم زمان آن را ذیل هویت ایرانی تعریف کرد. چنین کاری امری تماماً پارادوکسیکال می‌نماید. میل سیاسی نهان در رهایی از ستم ملی، نمی‌تواند خود را ذیل میلی کلی‌تر به نام هویت ایرانی تعریف کند. از همین رو بود که جریانات و احزاب حاضر در رخدادهای سال ۵۷ و مابعد آن برای احقاق همین میل سیاسی در عرصه سیاسی رۆژهەلات حضور پیدا کردند. بعد از اینکه جریانات و احزاب حاضر در رۆژهەلات از سوی حکومت جمهوری اسلامی ایران حذف و به حاشیه رانده شدند و بسیاری از اشخاص و رهبران خلاق این احزاب و جریانات ترور و کشته شدند، رۆژهەلات کوردستان به اشغال سرزمین جمهوری اسلامی در آمد.

فضای رۆژهەلات در این برهه زمانی با سرکوب، ارعاب و اعدام، زندانی کردن افراد شدیداً بسته و بسته‌تر شد در این فضای بسته جمهوری اسلامی روز به‌روز جایگاه خود را بیشتر تثبیت می‌کرد و مقتدرانه‌تر به حذف فیزیکی مخالفان خود می‌پرداخت این فضایی که به‌صورت کلی و موجز به آن اشاره شد را می‌توان بین برهه سال ۵۷ تا ۷۱ تقسیم‌بندی کرد. در واقع مسئله کورد در رۆژهەلات با مبارزه مسلحانه به بن بستی انضمامی به لحاظ توان و قدرت نظامی رسید بر همین اساس از سالهای ۷۱ به بعد سپهر سیاسی رۆژهەلات شاهد شکل‌گیری گزاره‌ها و مفاهیمی بود که تثبیت و حاکمیت جمهوری اسلامی را به رسمیت می‌شناخت و به دنبال مشارکت در قدرت سیاسی بود. این جریان که بسیار هم در اقلیت و شمارشان اندک بود به دنبال تعریف و تبیین جایگاهی برای خود بر اساس وضعیت جامعه رۆژهەلات می گشت.

> **اصلاح‌طلبان در رۆژهەلات، بعد از حادثه دوم خرداد متأثر از اصلاح‌طلبان حاضر در فضای سیاسی - اجتماعی ایران به صورت‌بندی و تثبیت گفتمانی خود پرداختند. اصلاح‌طلبان رۆژهەلات نیز همان خواسته‌ها، گزاره‌ها و استراتژیهای اصلاح طلبان ایرانی را مبنای جریان خود قراردادند**

حادثه مؤثر در تقویت این جریان در رۆژهەلات مربوط به دوم خرداد سال ۷۶ است. بعد از حوادث دوم خرداد جریانی بنام اصلاح‌طلبی در فضای سیاسی ایران اعلام موجودیت کرد؛ که سعی در تغییر رفتار حاکمیت و دموکراتیزاسیون ایران داشت. اقلیتی نیز که در رۆژهەلات به دنبال مشارکت در قدرت سیاسی بود، متأثر از این جریان شروع به استفاده از استراتژیها و مفاهیم آن کرد. توضیحات فوق نمایانگر این مسئله است که عوامل شکل‌گیری گفتمان اصلاح‌طلبی در

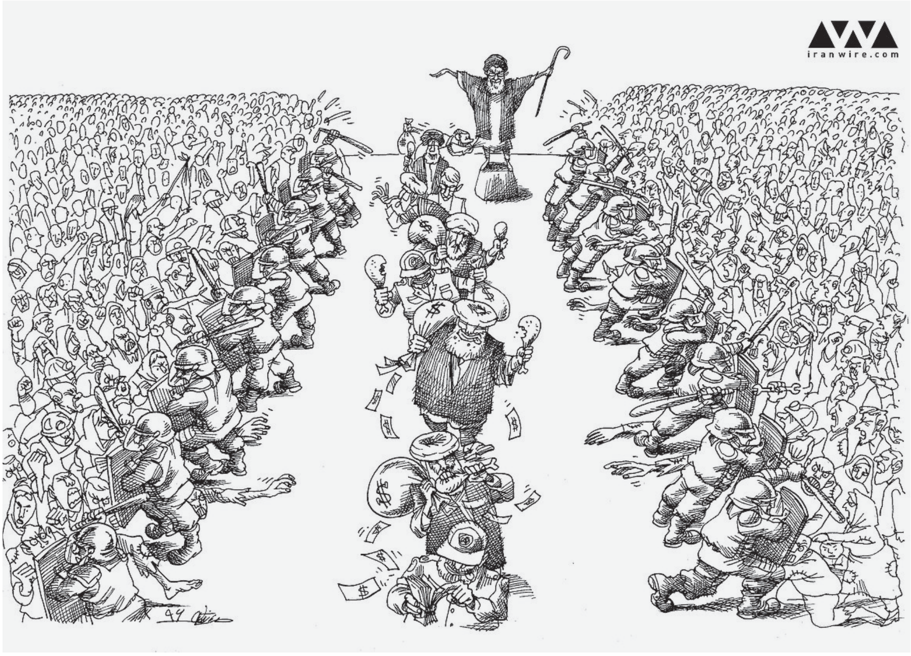

رۆژهه‌لات نه تنهـا از درون جامعه رۆژهه‌لات نبود بلکه بیرونـی و تماما حکومتی بود. چون خود جریان اصلاح‌طلبی ماحصل شکافی درون حکومتی اسـت نه شکافی اجتماعی. به‌صورت خلاصه می‌توان گفت گفتمان اصلاح‌طلبی (در رۆژهه‌لات) در فضا و بسـترِ تاریخی ای امکان موجودیت یافتند کـه اولاً تمام مخالفان کورد جمهوری اسلامی از صحنه سیاسی به حاشیه رانده شـدند (مخالفانی که دلیل وجودیشـان برخـلاف اصلاح طلبـان نتیجه شـکاف های جامعه رۆژهه‌لات بود).

دومـا گفتمـان اصلاح‌طلبی نـه جریانی برآمـده از فضـای اجتماعـی رۆژهه‌لات (هر چند حاوی مطالباتی از رۆژهه‌لات می‌باشـند اما مسـئله مـا در اینجا وضعیت شـکل‌گیری گفتمان اصلاح‌طلبی است) بلکه امری بیرونی و شکافی درون حکومتی بود.

صورت‌بندی و تثبیت گفتمانی

«این اولین بار نیسـت کسـی که بازور اسلحه مغلوب شده تلاش می‌کند تا به روش سیاسی به فاتح خود غلبه کند»[۵]

اصلاح‌طلبـان در رۆژهه‌لات، بعد از حادثه دوم خـرداد متأثـر از اصلاح‌طلبـان حاضر در فضای سیاسی - اجتماعی ایران به صورت‌بندی و تثبیت گفتمانی خود پرداختند. اصلاح‌طلبان رۆژهه‌لات نیز همـان خواسـته‌ها، گزاره‌ها و اسـتراتژیهای اصلاح طلبان ایرانـی را مبنای جریـان خـود قراردادند، خواسـته‌هایی چون دموکراتیزه کردن قدرت سیاسی و ساختارهای سیاسی (البته باید ذکر کرد که برداشت از این مسئله در میان طیف های مختلف اصلاح‌طلبان متفـاوت بود اما جریان غالب بر این باور بودند که این جریان دموکراتیزه شـدن باید در قالب قانون اساسـی جمهوری اسـلامی ایران باشد نه خارج از آن) تعامـل مثبت با جهان خارج، گسترش فضای باز اقتصادی، افزایش مشارکت مردمی در حکومت‌داری و خواسته‌هایی دیگر که می‌توان بیشتر آنها را ذیل همان خواسته‌ی اول یعنی دموکراتیزه کردن قدرت سیاسـی و

ساختارهای اجتماعی تعریف کرد.

اصلاح‌طلبان کورد با مبنـا قرار دادن این خواسـته‌ها و قرار گرفتـن در زمین گفتمانی حاکمیت فـوراً جایگاه و وضعیـت خود را در تقابل بـا وضعیـت و جایگاه احـزاب کوردی تعریف کردنـد (اینکه بعداً برخـی جناحهای داخـل احزاب از این نگرش حمایت و یا در آن مشارکت کردند مسئله متفاوتی است. چون در اینجا آنها خود را در دایره گفتمانی اصلاح‌طلبی وارد کرده‌انـد نـه اینکه اصلاح‌طلبـان تغییر رویکرد یا موقعیت داده باشـند) در واقع آنها با تعیین این جایگاه تقابل و استراتژی مشارکت در قـدرت سیاسـی در همـان وضـع موجود سـاختار حاکمیتـی در ج.ا و همچنین با علم کردن برخی از خواسته‌های احزاب رۆژهەلات (البتـه بـا تحریف های خواسـت خودشـان) همچون حـق آموزش به زبان مـادری، نوعی تمرکززدایی اداری از طریق پسـتها و نهادهای اسـتانی چون اسـتانداری، فرمانداری، شورای شهر- روستا (این خواسته در مقابل خواسته‌ی خودمختـاری احـزاب بود کـه در چهارچوب قوانین ج.ا صورتبندی شـده اسـت). سـعی بر هضـم و ذوب گفتمانی احـزاب رۆژهەلات داشـتند. این نقطـه در تاریـخ اصلاح‌طلبان کورد بسـیار مهم است در واقع آنها با پشتوانه فضای موجود در ج.ا و بـا صورتبندی تقلیل گرایانـه و آغشـته بـه منافـع حاکمیتی ج.ا (کـه از ابتدا تثبیت خود را با کشـتار و ترور، اعـدام و سـرکوب خلق کـورد آغاز کـرد) از میل سیاسـی کوردی، دقیقاً در اسـتراتژی‌ای قرارگرفتـه بودند که ج.ا از همـان اوایل برای رۆژهەلات پی گرفته بود. این استراتژی همان حذف احزاب رۆژهەلات کوردسـتان در عرصه سیاسی بود. به همین دلیل اصلاح‌طلبان کورد در وضعیتـی قرار گرفتند کـه دقیقاً منجر به حذف، تضعیف و هضم احـزاب رۆژهەلات در چهارچوب اسـتراتژی حاکمیت شـد که این عمـل خودبه‌خود باعث تثبیت هرچه بیشـتر حاکمیت ج.ا می شد.

جایگاه گفتمانی اصلاح‌طلبان کورد حاکی از این است که دیگری گفتمانی آنها نه حاکمیت ج.ا بلکـه جریانهـا و احـزاب خـارج از قدرت سیاسـی هسـتند، که همین امر نوعی اخلاق وفادارانه و سبب بقایشان شد، گویا تاکتیک ج.ا علاوه بر رقیبـان منطقه‌ایی در رقیبان داخلی نیز نیابت گرایی اسـت. به عبارتی ج.ا به نیابت اصلاح‌طلبـان به حـذف و تضعیـف مخالفان داخلـی پرداخت و اصلاح‌طلبان کورد به دلیل پایـگاه مردمی احـزاب (با تمـام تفاوت های درون گفتمانی) برای تحمیل گفتمان خود بر جامعـه رۆژهەلات ابتدا به تقویت و تثبیت ج.ا پرداختند چون همان‌طور که ذکر شد به دلیل توان محدود مادی نظامی احزاب در رۆژهەلات هرچقدر دولت مرکزی قدرتمندتر باشد امکان تضعیف آنها بیشتر است.

تناقضهای درونی گفتمان اصلاح‌طلبی در رۆژهەلات

«*تحلیل کردن گفتمان عبارت اسـت از نشان دادن بـازی‌ای که تناقضهـا در درون گفتمان می‌کنند، عبارت اسـت از آشکار کردن این که گفتمان چگونه می‌تواند ایـن تناقضها را بیان کند، تجسم بخشـد یا یک نمود زودگذر را به آنها نسبت دهد.*»[۶]

هـر گفتمانی از درون تناقضات، شـکافها و کمبودهـای گفتمانی دیگر سـر بر می‌آورد. این به معنای تنها روش زایش گفتمان نیست بلکه مسئله سـاختار و سازه گفتمان است که همواره به دلیل حدهای گزاره ای، دیگری های گفتمانی، شـاکله های استراتژیک امکانها و نا امکانهایی می‌آفرینند کـه امکانها و ناامکانهای گفتمانی و حد و حدودهای آنها نقطه شـروع تناقضات و کمبودهای گفتمانی است از همین رو شـدت کمیـت و کیفیت ایـن تناقضات و کمبودهای درون گفتمانی معیاری است برای سنجش آنها در رسمیت گفتمانی‌شان.

اصلاح‌طلبـــان کورد بعد از نزدیک به ســه دهه فعالیــت در رۆژهه‌لات با تحمیل خود بر فضای سیاسی رۆژهه‌لات، کشاندن مردم به‌پای صنــدوق های رأی، مشــروعیت ســازی برای ج.ا، نفی و طرد احــزاب رۆژهه‌لات، همچنین طرح خواسته‌ها و راهکارهای سیاسی مختلف بایــد به تناقضات و کمبودهای گفتمانی‌شــان پرداخته شــود. این مسئله باعث درکی صحیح از چرایــی های بســیاری در باب اصلاح‌طلبان کــورد می‌شــود.این جریــان در ایــن برهه از فعالیــت خود همواره مدعــی درکی صحیح از فضــای رۆژهه‌لات، ســاختار سیاســی ایران و تغییــرات جامعه رۆژهه‌لات بوده همچنیــن آنها به‌صــورت مداوم ســایر جریانــات خصوصا احزاب رۆژهه‌لات را محکــوم کرده اند به مسائلی چون کلاسیک بودن، عــدم درک صحیــح از وضعیت سیاسی ایران، رۆژهه‌لات و...

آنها با ارائه راهکارهایی چون مشارکت تام و تمام در انتخابات، تقویــت جامعه مدنــی (جنبش مدنی)، مبارزه با خشونت، سعی بــر تحمیــل نوعی نویــن از امر سیاســی بر جامعــه رۆژهه‌لات را داشــته‌اند کــه متفــاوت از کانتکســت(context) تاریخی آن است. این جریــان بدون طرح پرســش هــای جدی در باب سرشــت و چیستی امر سیاسی، ماهیت و کارکرد دولت در ساختارهای سیاسی متفاوت، مفهوم حاکمیــت و حکومتمندی، نقش قانون در مناســبات و اعمال دولــت، حتی به‌صورت بسیار ســاده‌تر به طرح پرسشــهایی جدی در باب وضعیت قانون اساســی ایران، حاکمیت و قدرت سیاسی در ایران نیز نپرداخته است.

ایــن در حالی اســت که مــدام دم از تنها آلترناتیــو موجــود برای رۆژهــه‌لات می‌زنند، چطور ممکن است جریانی بدون داشتن حتی یک رســاله جدی در باب خوانشــها، وضعیتها و راهکارها، برای جامعه (رۆژهه‌لات) آلترناتیو تعیین کند و دم از مطلق بودن آن بزند.

آنها با ارائه راهکارهایی چون مشارکت تام و تمام در انتخابات، تقویت جامعه مدنی (جنبش مدنی)، مبارزه با خشونت، سعی بر تحمیل نوعی نوین از امر سیاسی بر جامعه رۆژهه‌لات را داشته‌اند که متفاوت از کانتکست(context) تاریخی آن است

آلن بدیــو[۷] در کتاب فرضیه کمونیســم، بازماندگان هر شکست سیاسی را به دو جبهه تقســیم می‌کنــد: آنهایی که بعد از شکســت می‌رونــد تــا در چهارچــوب گفتمانی دیگری فاتح به روشهایی سیاسی خواست های تقلیل داده‌شــده شــان را مطرح و بــرای احقاق آن مبارزه کنند. بدیــو در باب این گروه می‌گوید کــه آنها در بلندمــدت در چهارچوب گفتمان دیگری هضم و جذب می‌شــوند اما گروه دیگر ابتدا با پذیرش شکســت، بدون تقلیل خواسته‌هایشــان ســعی در بازبینــی، بازپروری، تغییرات ســاختاری و کمبودها و اصلاح اشتباهاتشان دارند.

با ایــن پیش‌فــرض بدیویی می‌تــوان بــه تصویر بهتــری از جنبش رۆژهه‌لات دســت‌یافت. بعد از شکســت نظامــی احزاب رۆژهــه‌لات از ج.ا در آخــر دهه شــصت و تثبیــت حاکمیتِ ج.ا اصلاح‌طلبان کــورد دقیقا نقش گروه اول را در جنبش کوردهای رۆژهه‌لات بــازی کردند و بعد از گذشــت نزدیک به ســه دهه دقیقــاً به همان سرنوشت نیز دچار شدند.

یکی دیگر از تناقضات گفتمان اصلاح‌طلبی کوردهــای رۆژهه‌لات تعییــن و صورت‌بندی روش و اســتراتژی کنش سیاسی برای احقاق مطالباتشــان بود. آنها با طرح استراتژی مبارزه مدنی و نفــی هرگونه روش سیاســیِ دیگری بــرای احقاق مطالباتشــان، دقیقــاً در میدان گفتمانــی بازی کردندِ که خواســته حاکمیت بود. حاکمیتی که دقیقاً بازور اســلحه، کشتار، تــرور، اعــدام و زندانی مخالفانــش به تثبیت حاکمیتــش پرداخته بود اکنــون در گفتمان

اصلاح‌طلبان باید صرفاً با روش مسالمت‌جویانه با آن برخورد کرد.

کارل اشـمیت[۸] در مقالـه معروفش بنام مفهوم امر سیاسـی، به صراحـت و دقت این تعارض را بیان می‌کند. اشـمیت معتقد است که مفهوم امر سیاسی پیش‌فرض مفهوم دولت اسـت در واقع تا درکی از مفهوم امر سیاسـی نداشـته باشـیم درک صحیحی نیز از مفهوم دولت نخواهیم داشت.

اشـمیت بنای امر سیاسـی را بـر دوگانه دوسـت /دشمن قرار می‌دهد. او دشمن را یک دیگـری و بیگانه می‌پندارد که در وضع نهایی (وضعیت اسـتثنایی) با دیگری (دوسـت) به تعارض می‌رسد. او در ادامـه می‌گوید کـه این یک واقعیت انضمامی است که ملتها هنوز خود را بر اسـاس دوست/ دشـمن گروه‌بنـدی می‌کننـد همچنیـن در ادامـه می‌گویـد دولت به‌عنوان یک واحد سیاسی سازمان‌یافته در نهایت بر اساس تقابل های دوست /دشمن است که به اتخاذ تصمیم می‌پردازد.

امـر سیاسـی در عقلانیـت مدرن را تنهـا در زمان وضعیت استثنایی ست که می‌توان درک کـرد. وضعیتی کـه هم آوردها یـا رقیبان در نهایت تقابل خود قرار می‌گیرند.

در وضعیت استثنایی تمام نیروهای حاضر در عرصه سیاسـی سـعی بـر اعمـال و غلبه گفتمانی خود بر سـایر رقیبها را دارند اشمیت این نقطه را نهایی‌ترین وضعیت تقابل دوست/ دشمن می‌داند، تقابلی که نهایتاً بدنها را آماج خود قرار می‌دهـد. در واقع هر نیرویی در این وضعیـت توان غلبه خـود را بر سـایر نیروها داشته باشد به برتری گفتمانی می‌رسد. اگر بنا به هر دلیلی (اخلاقـی، مذهبی و ...) نیروهای حاضـر در چنین وضعیتی فاتح نبرد نباشـند، نمی‌توانند به‌عنوان یک دیگری مغلوب اهداف و اسـتراتژیهای سیاسـی خود را محقق کنند چون در تقابل با فاتح عرصه وضعیت استثنایی همواره به‌عنوان دشمن تعریف می‌شوند و باید بهـای آن را نیز بپردازنـد. اصلاح‌طلبان کورد بدون درکی صحیح از ماهیت امر سیاسـی از همـان ابتدا با طرح اسـتراتژی مبـارزه مدنی و طرد سـایر روش های سیاسـی برای احقاق مطالباتشـان خود را به‌عنـوان جریانی مطرح کردند کـه در بهترین حالـت به‌عنوان خرده گفتمان امکان حیات یافتند.

> **یکی دیگر از تناقضات گفتمان اصلاح‌طلبی کوردهای ڕۆژهەڵات تعیین و صورت‌بندی روش و استراتژی کنش سیاسی برای احقاق مطالباتشان بود**

مسـئله اینجا طـرد یا نفی مبـارزه مدنی نیسـت بلکه وضعیتی اسـت که در بطـن امـر سیاسـی نهفتـه اسـت و اصلاح‌طلبان کـورد تا زمانـی که سیاسـت هسـت، تا زمانی که تقابل دوست/دشـمن هسـت باید ایـن واقعیت نهفته در بطن امر سیاسـی را به‌عنوان امـری انضمامـی و گریزناپذیـر بپذیرند. البته باید اذعان داشت کـه روشـهایی چـون تجمعات مسالمت‌آمیز و اعتصابات عمومی و گسترده نیز حاوی کارکردهای خاص خودشـان هسـتند و این امکان را نیز دارند که در بسیاری مواقع به عقب‌نشـینی حاکمیت بیانجامند، اما مسـئله در اینجـا عدم احقـاق کارکرد چنین روشهایی است کما اینکه در همین اعتراضات آبان مـاه ۹۸ حاکمیـت با همان اسـلحه ای که به تثبیـت خود پرداخته بود به سـرکوب و کشـتار معترضان پرداخـت. این نقطه دقیقاً همان نقطه‌ای اسـت که گفتمان اصلاح‌طلبی بـا تناقض و بن بِسـتی درون گفتمانی مواجه می‌شود که نهایتاً به برتری دوباره دیگری ختم خواهد شد.

یکی دیگـر از اسـتراتژیهای اصلاح‌طلبان کـورد عاملیت سیاسـی در قالب نظام حقوقی

ج.ا اســت. آنهــا بر این باورند کــه برای پرهیز از خشــونت بایــد در قالب همین ســاختار به کنش سیاســی پرداخت همچنین اذعان دارند که همین قانون اساســی ایران ظرفیت محقق کردن بســیاری از خواسته‌های کوردها را دارد از جملــه: مســئله آمــوزش به زبــان مادری، نظام عــدم تمرکز اداری –سیاســی از طریق شوراهای شهــر–روستا، استانداری، فرمانداریها و همچنین حضور نمایندگان کورد در مجلس ایران. آنها بارها اذعان داشــته‌اند احقاق همین مســائل کمک شــایانی به مســئله کــورد در رۆژهەڵات کوردســتان خواهد کــرد (بنگرید به[۹] و[۱۰]).

مســئله اینجا پاسـخ به این پرسش است آیا همین خواسته‌هایی که اصلاح‌طلبان کورد مدعی احقــاق آن در قالب نظــام حقوقی ج.ا هستند قابلیت محقق شدن را دارند؟ یا خیر؟

قانون(law) در دولــت مدرن نقش مهمی ایفا کرده اســت اما نقش، کارکرد و جایگاه آن همواره در نظامهای مختلف سیاســی متفاوت بوده اســت. از ایــن رو نمی‌توان بــدون توجه به این مســئله صرفاً با اتکا بــه قانون به مثابه نص (اعم از قانون اساســی و قوانین عادی) به تحلیــل آن پرداخــت. این مســئله یعنی عدم توجــه به نقش و کارکرد حقــوق در نظامهای سیاســی مختلف تناقضی بنیادین در گفتمان اصلاح‌طلبان کورد اســت. آنها با نگرشی صرفاً نص گرا به قوانین ج.ا دچار این اشتباه شده‌اند که می‌توان به‌وســیله ی گــزاره های حقوقی لزوماً به نتیجه رسید.

قانــون (law) و حــق (Right) مفاهیمــی هستند که اساساً ریشه‌هایی طولانی در جوامع غربــی دارند. نمی‌تــوان بدون توجه به ســیر مراحل شــکل‌گیری و چگونگــی صورت‌بندی این مفاهیم در دولت مدرن به درک درستی از آن دریافــت. قانون به آن صورتی که اکنون در نظامهای سیاسی مردم‌سالار جاریست همواره نیازمند نهادها، سازمانها و سازوکارهایی است ازاین‌رو شــما نمی‌توانید در نظام سیاســی که فاقد این نهادها و سازوکارهاست شاهد مدعی حاکمیتِ قانون(rule of law) باشید.

اصلاً مفهــوم حاکمیت قانون در بســتری امــکان احقاق دارد که در آن قدرت سیاســی بیــن چنــد نهاد با کارکــرد تقنینــی، اجرایی و قضایــی تقسیم‌شــده و امــکان برتری کامل هیچ‌کــدام از این نهادها بر ســایرین نباشــد. مسئله اینجا روشن ســاختن ادعایی است که خــود اصلاح‌طلبان کورد مدعــی آنند و بدون درکــی درســت از ایــن مفاهیم و ریشــه‌های تاریخی-اجتماعی شــان صرفاً بــا ابزاری قرار دادن ایــن مفاهیم ســعی در تثبیت گفتمانی خود داشته‌اند.

قانون اساســی ایــران حــاوی تعارضهای جدی و بنیادین اســت که در قالب آن نه تنها ســازوکارهای امکان تحقق مسئله کورد وجود نــدارد بلکه به صورتی زیرکانه امکان عدم حل مســئله کورد را نیز فراهم ســاخته اســت که در ادامه بــه چرایی آن نیــز خواهم پرداخت. (پرداختن به این مســئله ازاین‌رو حائز اهمیت اســت که اصلاح‌طلبان به دنبال قانونی کردن مســئله کــورد در رۆژهەڵات بوده‌اند و همواره ادعــا کرده اند که امــکان تحقق بخش زیادی از خواسته‌های کورد در قالب قوانین ج.ا وجود دارد).

قانون اساســی هر کشوری برآیند گفتمان نیرویــی اســت که نقــش اصلــی را در عرصه سیاســی داشــته و دارای غلبه گفتمانی است، به‌نوعــی می‌توان گفت قانون اساســی فضایی اســت بــرای خواســته‌ها و آرمانهــای نیرو یا نیروهایــی کــه در مقابــل رقیبانشــان فاتــح تقابلهای عرصه سیاســی بوده‌انــد. آنها اهداف و خواسته‌هایشــان را در قالب قانون اساســی عینیت خواهند بخشــید تا مانیفست گفتمانی شان باشــد برای چگونگی احقاق امر سیاسی، اخلاقی، اجتماعی و حقوقی.

قانون اساســی ایــران نیز بایــد بر همین

اساس نگریسته شود. انقلاب سال ۵۷ ایران و حوادث بعد از آن منجر به غلبه کامل گفتمان اسلام شیعه سنتی شد. گفتمانی که ابتدا در سال ۵۸ و سپس در سال ۶۸ مهمترین عامل در صورت‌بندی قانون اساسی ایران بود.

به صورت کلی می‌توان گفت اگر قانون اساسی را برآیند بینشهای گفتمان غالب (فاتح) در عرصه سیاسی بدانیم، نمی‌توانیم ادعای احقاق خواسته‌های ملت کورد را در قالب این قانون داشته باشیم. چون کوردها نه تنها در صورت‌بندی قانون اساسی غلبه گفتمانی نداشتند بلکه هیچ نقشی در تدوین آن نیز ادا نکردند. علاوه بر عدم نقش کوردها در تدوین قانون اساسی ج.ا این قانون توسط گفتمانی صورت‌بندی شد که تمام قد در تقابل خواسته‌های ملت کورد ایستاد و تماما نیروهای حاضر در فضای سیاسی رۆژهەڵات را دشمن و دیگری خود می‌پنداشت آنها دقیقاً با همین ترس و هراس بود که نظام سیاسی متمرکزی را طراحی و پردازش کردند.

این مسئله را می‌توان دوباره بدین شیوه در مقابل اصلاح‌طلبان کورد مطرح کرد که شما چگونه مدعی حل مسئله کورد در قالب قوانین ج.ا هستید؟ در حالی که کوردها نه تنها نقشی در تدوین آن (به‌عنوان قانونی که مبنای نظام سیاسی دولت-کشوری است) نداشته‌اند، بلکه این قانون به دلیل بستر تاریخی آن تماماً در مقابل خواسته‌ها و مطالبات ملت کورد صورت‌بندی شده است.

اصلاح طلبی به مثابه جایگاهی طبقاتی

اساس سوسیالیسم در واقع از میان بردن استثمار انسان بر انسان است. [11]

نظام جهانی سرمایه داری به عنوان نظام

حاکم بر امر سیاسی و عامل اصلی در شکل بندی مفهوم حاکمیت در قالب دولت-کشورها وضعیتی را پیش کشیده است که در آن سرمایه ، بازار و عوامل اقتصادی نقشی تعیین کننده در ساختارهای اجتماعی ایفا می کنند؛ به گونه ای که هرگونه تحلیل در باب نیروهای سیاسی- اجتماعی بدون توجه به عاملیت این نظام ناقص و ناکارامد خواهد بود. این نظام (سرمایه داری) به دلیل سرشت و ماهیتی که داراست موجب تقسیماتی در جامعه میشود که از آن به طبقه یاد شده است. صحبت در باب مفهوم طبقه و انواع آن نیازمند بحث مفصلی است که طبعا در این مقال نمیگنجد، ناگزیر ما به صورت کلی برداشت و مراد خود از طبقه و ارتباط آن با اصلاح طلبان را در قالب نکاتی بیان خواهیم نمود.

بحث طبقه و انواع آن به صورت تاریخی مدیون نظریه پردازان مارکسیستی با تمام نحله های آن است. مارکسیستها به صورت کلی جوامع موجود در نظام سرمایه داری را به سه طبقه بورژوازی، خرده بورژوازی و پرولتاریا تقسیم میکنند. هرچند برخی قائل به خرده طبقاتی در میان این طبقات نیز بوده اند(از جمله خود مارکس) برخی دیگر نیز صرفا قائل به دو طبقه بورژوازی و پرولتاریا بوده اند و وجود سایر طبقات را فرعی و موقتی پنداشته اند. اما ما این تقسیم بندی را مبنای کار خود قرار داده ایم. این مبنا ناشی از وضعیتی است که بر سرمایه داری مدرن (پیشرفته) حاکم است.تاریخ سرمایه داری حاکی از این است خرده بورژوازی نقشی حیاتی در آن ایفا کرده است. مسئله ما در اینجا دقیقا رابطه طبقه اجتماعی با نوع خاصی از گفتمان سیاسی است. به عبارتی دیگر میتوان گفت مسئله ما این است که چگونه یک طبقه اجتماعی در منازعات طبقاتی، میل سیاسی خود را در قالب گفتمانی خاص صورتبندی می کند، که این گفتمان را بشود به نوعی نتیجه وضعیتی دانست که آن طبقه در فضای جامعه اشغال کرده است. نظام سرمایه داری جهانی خالق شرایطی بوده که خارج از نوع رژیم سیاسی (لیبرال دموکراسی، سوسیال دموکراسی، توتالیتر، اقتدارگرا)، سرمایه نقشی تعیین کننده در نوع گفتمانها ایفا می کند.

> قانون اساسی هر کشوری برآیند گفتمان نیرویی است که نقش اصلی را در عرصه سیاسی داشته و دارای غلبه گفتمانی است، به‌نوعی می‌توان گفت قانون اساسی فضایی است برای خواسته‌ها و آرمانهای نیرو یا نیروهایی که در مقابل رقیبانشان فاتح تقابلهای عرصه سیاسی بوده‌اند

جامعه ایران ارتباط جدی خود با نظام سرمایه داری جهانی را از دوران پهلوی اول آغاز کرده و تاکنون ادامه میدهد. این ارتباط عامل تغییرات وسیعی در جامعه ایران بوده و روز به روز اشتراکات آن با جوامع سرمایه داری را بیشتر کرده است.

این الحاق به نظام سرمایه داری جهانی به طبع باعث حذف بسیاری از گروههای سنتی (ازجمله عشایر و قبایل) و تولد طبقات جدیدی شده است (از جمله طبقه متوسط). طبقه متوسط را خارج از تغییراتی که طی کرده میتوان به صورت کلی به طبقه متوسط سنتی و جدید تقسیم بندی کرد که از اوایل این الحاق تا کنون به دلیل هضم بیشتر جامعه ایران در سرمایه‌داری جهانی روز به روز فربه تر شده است. از این رو این طبقه(طبقه متوسط) نقشی موثر و تعیین کننده در جامعه ایران داشته است. (از جمله میتوان به نقش طبقه متوسط سنتی در حوادث ۲۸ مرداد ۳۲ وانقلاب ۵۷ ونقش طبقه متوسط جدید در حوادث ۲۲ خرداد ۷۶ و حوادث سال ۸۸ اشاره کرد) طبقه متوسط در ایران بعد از انقلاب ۵۷ به دلیل هضم بیشتر ایران در ساختار های نظام سرمایه داری جهانی به

لحاظ گفتمان سیاسی روز به روز به آنچه که در جوامع مدرن سرمایه داری، خرده بورژوازی خوانده میشد، نزدیک تر شد تا اینکه نهایتا در انتخابات سال ۷۶ خود را عینیت بخشید و راه خود را از گفتمان ایدئولوژیک سنتی شیعه حاکم بر ایران جدا کرد. این طبقه مشخصا در این انتخابات خواهان رفرم سیاسی-اجتماعی، ایجاد فضای باز اجتماعی، افزایش آزادی های فردی_اجتماعی و خصوصی سازی اقتصاد بود. تمام این گزاره ها ناشی از میلی اقتصادی است که بنا به جایگاه طبقه متوسط در جوامع سرمایه داری خود را در گفتمانهای رفورمیستی نمایش میدهد.

طبقه جدید متوسط در ایران که میل اقتصادی خود را در پشت گزاره هایی چون دموکراسی خواهی، ایجاد فضای باز اجتماعی و خصوصی سازی پنهان کرده بود، به دلیل جایگاهی که در نظام اقتصادی ایران داشت، ناگزیر از طرح گفتمان اصلاحات بود.

بعد از انقلاب ۵۷ و سلطه کامل دولت بر اقتصاد ایران و دولتی شدن اقتصاد، طبقه سرمایه دار جدیدی در ایران متولد شد که بقا و موجودیتش در همین اقتصاد دولتی بود.

این طبقه به دلیل اقتصاد دولتی، استفاده از ارز دولتی، معافیت های مالیاتی، نفوذ ورانت در شبکه های قدرت و تسلط بر پستهای کلیدی اقتصادی، شرایطی برایش فراهم شد که افزایش سرمایه اش در گرو اقتصاد دولتی بود. از این رو خصوصی سازی به نحوی که مد نظر اصلاح طلبان بود تمام این مناسبات را بر هم میزد و این طبقه طبیعتا جایگاه اقتصادی اش ضعیف تر میشد. (البته باید اشاره کرد که سیاست خصوصی سازی از دولت رفسنجانی آغاز و تاکنون نیز پیگیری می شود اما این خصوصی سازی به نحوی بود که مناقصات ومزایده ها برای اموال و کارخانه های دولتی دوباره به همین طبقه سرمایه داری واگذار می شد).

بنا به توضیحات فوق طبقه متوسط جدید در ایران به دلیل جایگاه طبقاتی اش برای اینکه به طبقه پایین جامعه نپیوندد و همچنین به دنبال تقویت جایگاه اقتصادی‌اش باشد گفتمان سیاسی‌اش را در قالب اصلاح طلبی صورتبندی کرد. این گفتمان(اصلاح طلبی) حاوی بهترین سازوکار برای احقاق خواسته های اقتصادی‌اش بود.

آنها به خوبی میدانستند که خصوصی سازی اقتصاد به نحوی که موجب تقویت طبقه متوسط شود بدون فضای باز سیاسی-اجتماعی و مولفه هایی از این دست غیر قابل احقاق است.

جامعه رۆژهەلات نیز به دلیل رشد و افزایش شهر نشینی و همچنین افزایش قشر حقوق بگیر دولتی خارج از این تحولات شکل گیری طبقه متوسط جدید در ایران نبود اما باید اذعان داشت که طبقه متوسط در رۆژهەلات بر خلاف طبقه متوسط در ایران تماما به همان شیوه ی طبقه متوسط ایرانی به صورتبندی میل سیاسی خود نپرداخت. این طبقه(طبقه متوسط) در رۆژهەلات را می توان به صورت کلی به دو دسته تقسیم کرد: دسته ای که به دلیل نفوذ جریانات و احزاب رۆژهەلات به همان میل سیاسی با دالیت رهایی از ستم ملی وفادار ماند و دسته ای که در قالب اصلاح طلبی موجود در رۆژهەلات به صورتبندی میل سیاسی خود پرداخت. هدف نگارنده از بحث فوق روشن کردن این مسئله

> طبقه جدید متوسط در ایران که میل اقتصادی خود را در پشت گزاره هایی چون دموکراسی خواهی، ایجاد فضای باز اجتماعی و خصوصی سازی پنهان کرده بود، به دلیل جایگاهی که در نظام اقتصادی ایران داشت، ناگزیر از طرح گفتمان اصلاحات بود

بود کـه در پشـت گفتمان سیاســی اصلاح طلبان کورد موضعی طبقاتی نهفته اســت که عامل اصلی در تعیین اســتراتژیهای سیاسی شــان بوده است. یکی از این اســتراتژیها که مـدام بـر آن تاکید کرده اند و (دقیقا ناشــی از همان موضع طبقاتی شــان است) خشونت زدایــی از جنبش کوردهــای رۆژهەلات بوده است.

اصـلاح طلبان کـورد همواره بـا محکوم کردن جریانات و احزاب رۆژهەلات به خشونت گرایی، گفتمان خود را بـه عنوان تنها راهکار ممکن بر جامعــه رۆژهەلات تحمیل کرده اند. این در حالی اســت که آنها در مقابل کشــتار کولبران، اعدام زندانیان(اعم از سیاســی و غیر سیاســی) و خشــونت های ناشــی از تبعیض طبقاتی، تبعیض مذهبی، تبعیض جنســیتی، سرکوب، عدم توسعه یافتگی و... که همگی در چارچوب سیاســی- حقوقی جمهوری اسلامی اتفاق می افتد، پاســخی ندارنـد. که این عدم پاسـخ دقیقا ناشــی از جایگاه طبقاتیشان در ســاختار اقتصادی جمهوری اســلامی اســت. طبقه متوســط در جامعه ایران به دلیل اینکه ســرمایه اندکش را از دست ندهد و بهره وری آن با تعلیق مواجه نشود همواره هر گونه کنش انقلابــی را طــرد کرده اســت و در برابر کنش انقلابی کنار حاکمیت ایســتاده اســت. اصلاح طلبان کورد نیز خــارج از این قاعده نبودهاند. آن ها نیز پشــت خشونت زدایی از امر سیاسی و نفی هرگونه حرکت انقلابی دارای جایگاهی طبقاتی هستند.

منابع

[۱]. فینک بروس، سوژه لاکانی، ترجمه محمد علی جعفری، (تهران، ققنوس، ۱۳۹۷)، ۱۵.

[۲]. والتــر بنیامین، درباره زبان و تاریخ، گزینش و ترجمه مراد فرهاد پور و امیر مهرگان، (تهران، هرمس۱۳۹۵)،۱۶۰-۱۶۱.

[۳]. جــلال ملکشــا، کــۆی بەرهەمــە شــیعرییەکانی، (تهــران، پاییز،۱۳۹۱)،۲۱۳.

[۴]. خالــد توکلی، هویت و تاریخ: نقش تاریخ در شــکل گیری هویت ملی، (www.sharnews.com/6314)

[۵]. ژان لــوک گدار، دیالوگــی از فیلم good bye to language، (۲۰۱۴).

[۶]. میشــیل فوکو، دیرینه شناســی دانش، نیکو سرخوش و افشین جهاندیده، (تهران، نی ،۱۳۹۲)،۲۲۰.

[۷]. آلن بدیو، فرضیه کمونیسم، فرهاد مرادپور و صالح نجفی (تهران، مرکز،۱۳۹۶).

[۸]. کارل اشمیت، مفهوم امر سیاسی، یاشار جیرانی و رسول نمازی، (تهران، ققنوس، ۱۳۹۳).

[۹]. اردشــیر پشــنگ، اسکندر مرادی، صلاح الدین خدیو، محمد علی دســتمالی، میزگرد تخصصی:نقش کردها در تحولات آینده، قســمت دوم: بررسی مسائل کردی در ایران و عراق، (www.tfpsq.net/fa/post.php?id=109)

[۱۰]. فرهاد امین پور، از انکار تا انباشــتِ قدرت؛ خوانشی از وضعیت روشــنفکریِ کُردســتان و تناقضهــای بنیادیــن آن، (https://bit.ly/2FouZmK)

[۱۱]. عبدالرحمــان قاســملوو، کورتــه بــاس، ســهلاح شهشــه، (سوئید،ئهرزان،۲۰۰۳)

[۱۲]. میشــیل فوکو، تولد زیست سیاســت، ترجمه رضا نجفی زاده، (تهران، نی،۱۳۸۹).

[۱۳]. الکس ماری، جورجو آگامن، ترجمه فرهاد اکبر زاده ، (تهران، دیبایه،۱۳۹۴).

[۱۴]. محمد حسین بحرانی،طبقه متوسط: تحولات سیاسی در ایران معاصر(۱۳۲۰-۱۳۸۰) : پژوهشــی در گفتمان های سیاسی قشر های میانی ایران ، (تهران، آگاه،۱۳۸۷).

[۱۵]. حسین بشیریه، اندیشه های مارکسیستی، (تهران، نی،۱۳۷۶).

[۱۶]. حســین ادیبــی، جامعه شناســی طبقات اجتماعــی، (تهران، دانشکده علوم اجتماعی و تعاون،۱۳۵۴).

[۱۷]. حســین ادیبــی، طبقه متوســط جدیــد در ایــران، (تهران، جامعه،۱۳۵۸).

[۱۸]. یروانــد آبراهامیان، ایــران بین دو انقلاب، احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی،(تهران،نی ،۱۳۷۹).

[۱۹]. مارشــال برمن، تجربه مدرنیته، مــراد فرهاد پور، (تهران، طرح نقد،۱۳۸۹).

[۲۰]. برایــان بیکس، فرهنگ نظریه حقوقی، محمد راســخ، (تهران، نی،۱۳۸۷).

[۲۱]. محمد راسخ، حق و مصلحت: مقالاتی در فلسفه حقوق، فلسفه حق و فلسفه ارزش، جلد اول، (تهران، طرح نو،۱۳۸۷).

[۲۲]. محمد راسخ، همان،جلد دوم، همان.

[۲۳]. جورج آگامبن و دیگران، گزیده مقالات: قانون و خشونت، مراد فرهاد پور، امید مهرگان، صالح نجفی،(تهران، رخدادنو،۱۳۸۸).

[۲۴]. دیوید مــک داول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونســی، (تهران، پانیذ،۱۳۸۲).

[۲۵]. جهانگیر منصور، قانون اساسی ج.ا.ایران، (تهران، دوران،۱۳۹۴).

[۲۶]. خالــد توکلی و فرهاد امین پور، آغاز عصر اســطوره های مدنی در کردستان (www.vakawi.ir آغاز-عصر-اسطورههای-مدنی-در-کُردستان-۲/)

[۲۷]. فرهــاد امیــن پور، در نقد یک نشســت،(در نقد یک نشســت/ www.sharnews.com/17385)

فەلسەفەی «خاک[1]ـ ڕزگاری»ی کوردستان

شوعەیب دانش پەژوو

پۆلێنبەندیی ئەندێشەی مرۆڤ و ڕزگاری بەنیسبەت پێگەی ڕاوەستاویی خودی مرۆڤ لە سۆنگەی سووژە یان ئۆبژەبوونیەوە، بابەتێکە کە بەبێ نێوانگریی فەلسەفە ئیمکانی ڕوونکردنەوەی نییە، بەتایبەت ئەو بەشەی لە فەلسەفە کە سەرقاڵی وەڵامدانەوەی چۆنیەتیی پێوەندیی نێوان مرۆڤ/سووژە لەگەڵ هێز/دەسەڵات بووە. بۆیە لەم وتارەدا هەوڵ دەدرێت گۆشەنیگایەکی نوێ لە فەلسەفەی ڕزگاری شی بکرێتەوە و بنەمایەکی مەعریفی بۆ ئایدیای «ڕزگاریی کوردستان» تیۆریزە بکرێت.

ئەم شەڕە، شەڕی نێوان چەند بنەماڵە لەدژی چەند بنەماڵەی دیکە نییە، بەڵکوو ململانێی نێوان نەتەوەکانە.

ئاماژە

ئامانجی ئەم وتارە لادان لە سەردێڕی باوی پرسی کورد وەکوو پرسیاری سەرەکیی سووژەی کوردی سەدەی هاوچەرخە و، لە بەرانبەردا بە هەڵدانەوەی چەمک و ڕوانگەکانی فەلسەفەی سیاسیی نوێ، دەیەوێت بە تیۆریزەکردنی بنەماکانی پرسی کوردستان، تیۆریی فەلسەفەی خاک-ڕزگاریی کوردستان، بێتە نێو ئەندێشەی سیاسیی کوردییەوە. پێویستە ئاماژە بدرێت کە ئەم تیۆرییە لە چوار بەش پێکهاتووە کە لە چوار ژمارەی گۆڤاری تیشکدا بڵاو دەکرێتەوە.

بەشی یەکەم

پۆلێنبەندیی ئەندێشەی مرۆڤ و ڕزگاری بەنیسبەت پێگەی ڕاوەستاویی خودی مرۆڤ لە سۆنگەی سووژە یان ئۆبژەبوونیەوە، بابەتێکە کە بەبێ نێوانگریی فەلسەفە ئیمکانی ڕوونکردنەوەی نییە، بەتایبەت ئەو بەشە لە فەلسەفە کە سەرقاڵی وەڵامدانەوەی چۆنیەتیی پێوەندیی نێوان مرۆڤ/سووژە لەگەڵ هێز/ دەسەڵات بووە. بۆیە لەم وتارەدا هەوڵ دەدرێت گۆشەنیگایەکی نوێ لە فەلسەفەی ڕزگاری شی بکرێتەوە و بنەمایەکی مەعریفی بۆ ئایدیای «ڕزگاریی کوردستان» تیۆریزە بکرێت. لێکۆڵینەوە سەبارەت بە پێگەی[٢] مرۆڤی کوردستانیی مێژووی ڕابردوو، پرسیار لە دۆخی ژیواری ئێستای تاکی کوردستانی، و هەروەها دارشتنی داهاتووی ئەو تاکە لە بەستێنی پێکدادانی هێزەکانی دەوروبەری خۆیدا، ئاوێتەیەکە لە چۆنیەتیی بەکارهێنانی چەمکگەلی پێکهێنەری بونیادی مەعریفیی هەمان مرۆڤ/تاک . ئەم ئاوێتەیە، لەویوە سەرچاوە دەگرێت کە تاک پرسیاری ساکار بەڵام بنەڕەتی لە خۆی دەکات: من کێم؟ و لێرە چ دەکەم؟ کاتێک سوکرات دەیوت فەلسەفە بە سەرسووڕمانەوە دەستپێدەکات، لە ڕاستیدا مەبەستی ئاماژەکردن بە ڕووبەڕووبوونەوەی مرۆڤ لەگەڵ ئەندێشەی خۆی بوو کە تێیدا پرسیاری لە بوون و شوناسی خۆی دەکرد. لێرەوەیە کە مرۆڤ دەبێتە ئۆبژەی خۆی و بە کەڵکوەرگرتن لە چەمک و دەستەواژەکان هەوڵ دەدات شوناسێکی «نێوپر»[٣] بۆ خۆی دەستەبەر بکات. پارادایمی زاڵی فەلسەفی لە ئەفلاتوونەوە تا پێش کانت، پارادایمی کاتمەند بووە، بەو شێوەیەی کە جیهانێک هەیە و مرۆڤ لەنێو ئەم جیهانەدا سەرقاڵی ناسینی دەورووپشتی خۆیەتی. واتە جیهان ئۆبژەی مرۆڤە. لە وەها بەستێنێکدایە کە کۆی ئەندێشەی فەیلەسووفەکان هەوڵێکە بۆ دیاریکردنی بنەمایەکی پیرۆز [پێویست] بۆ مرۆڤ کە تێیدا جیاوازیی شوێن/جوگرافیا گرینگ نەبێت و ئایدیایەکی گشتی بۆ بەختەوەریی مرۆڤ دەستنیشان بکرێت. ئەم بەختەوەرییە لە لای هەر بیرمەندێک مانایەکی جیاوازی بووە و لە قاڵبی چەمکگەلێکی تایبەت بەڵام گشتیدا دیاری کراوە. بەڵام کانت کۆی ئەم ڕەوتەی پێچەوانە کردەوە و بەبێ ئەوەی یەکەمایەتی بە جیهان و دەورووپشتی مرۆڤ بدات، هەوڵی دا سنوورەکان دەستنیشان بکات، پێشمەرجەکانی ناسیاریی مرۆڤ، سنووری عەقڵی مرۆڤ، سنووری ئەزموونی مرۆڤ و ... بەمجۆرەیە کە پارادایمی کاتمەند، جێگای خۆی بە شوێنمەندبوون دەدات. واتە ڕاوەستەکردن لەسەر پێگەی هەنووکەییی منی هزرێنەر، بۆ بەدەستەوەدانی ناسیارییەکی کۆنکرێت سەبارەت بە شوناس و بوونی خۆم.

کۆڵینەوە لە شوناس و پێگەی کورد دەکرێت لە سێ قۆناخی مێژووی کۆنینە و ئوستوورە، قۆناخی ئیمپراتۆرییەکانی عوسمانی و سەفەوی و، قۆناخی ئێستا بەرەو داهاتوودا پۆلێنبەندی بکەین. قۆناخی یەکەم

پێویستی بە لێکۆڵینەوەی تایبەت بە خۆی هەیە کە لە دەرفەتی ئەم وتارەدا ناگونجێت بۆیە قۆناخی دووەم و سێیەم تا ئەو جێگایەی پێوەندیی بە ئەندێشەی ڕزگارییەوە هەیە لێکدەدرێتەوە. خاک لە زمانی ئوستوورەکاندا وەکوو دایکی یاسا ئاماژەی پێ دەکرێت. خاکێک کە مرۆڤ کار(کشتوکاڵ)ی لەسەر دەکات، لەسێ لایەنەوە لەگەڵ یاسا گرێ دەدرێتەوە و پێوەندییەکی دیالێکتیکیان هەیە. خاک، بەوێنەی ماف/حەقدەستی کار، یاسا لە خۆی دەگرێت. مرۆڤ چوارچێوەی خاکی کارلەسەر کراو بەچەشنی سنووری قایم بۆ خۆی دەستنیشان دەکات. ئەم سنوورە وەکوو هێمای گشتیی تەکووزی لەگەڵ خۆی ڕادەگرێت. بەزمانێکی دیکە، یاسا بەستراوەتەوە بە خاک و پاشخان یان دەرکەوتەی خاکە. کەوایە بەبێ بوونی خاک، نە یاس، نە تەکووزی مانایەکی نییە. کارڵ شمیت[۴] لە پێناسەکردنی تیۆریی حکوومەت/دەسەڵاتداریتیی خۆیدا، داگیرکردنی خاک بە یەکەمین پێشمەرج و پێویستیی دەسەڵاتداریتی دەزانێت. دەسەڵاتێک کە لەسەر نۆمۆس[۵] دادەمەزرێت. نۆمۆس لێرەدا ئاماژەیە بە دۆخی ئاسایی/سرووشتی کە تێیدا هیچ پێکهاتەیەکی حکوومەتی بوونی نییە. نۆمۆس بوونێکی بێ نێوانجییە کە تێیدا تەکووزیی سیاسی و کۆمەڵایەتیی نەتەوەیەک لە ڕووی شوێنەوە ئاشکرا دەبێت، یەکەمین تەکووزی، دابەشکردنی لەوەرە واتە داگیرکردنی خاک. شمیت یەکەم بیرمەندێک بوو کە توانی یەکەمایەتیی خاک بەسەر سووژە و حکوومەت و یاسا و شوناس و ... نیشان بدات. گرینگیی ئەم ڕوانگەیە لەوەدایە کە بەبێ ئەوەی گیرۆدەی بازنەی ناوەڕۆکی چەمکەکان ببین، فۆرم و پێکهاتەی پێوەندیی گشتیی نێوان سووژە و دەسەڵات ڕوون دەبێتەوە و، پاشان چەمکەکان هەوڵ دەدەن ناوەڕۆکێک بۆ ئەم فۆرمە دەستنیشان بکەن. لە برگەی یەکەمدا ئێمە لەگەڵ نۆمۆس ڕووبەڕووین کە هێشتا خاوەنی هیچ چەشنە دەسەڵاتدارێتییەک نییە و مرۆڤەکان بەپێی هەڵکەوت و غەریزە دەژین. لەم برگەیەدا، خاک هێشتا مانای نییە، چونکوو سنوورێک دیاری نەکراوە. لێرەدایە کە شمیت بە پێناسەکردنی دەسەڵاتدار[۶]، پێگەی خاک و حکوومەت دیاری دەکات. بەپێی پێناسەی ناوبراو، دەسەڵاتدار کەسێکە کە سەبارەت بە دۆخی تایبەت[۷] بڕیار دەدات. لێرەدا دۆخی تایبەت هەمان ئاماژەیە بە نۆمۆس. لە برگەی دووەمدا، دەسەڵاتدار کە خۆی لە دەرەوەی یاسایە(بەو هۆیەی کە هێشتا یاسایەک بوونی نییە)، بەپێی هێزی خۆی، سنوورێک دەکێشێت و خاکێک داگیر دەکات و ئەو سنوور/خاکە دەبێتە چوارچێوەی حکوومەت و، دەسەڵاتداریتیی خۆی ڕادەگەیەنێت. حکوومەت بە واتای بەرێکخراوکردنی کۆمەڵێک لە مرۆڤەکان لە هەمبەر ئەوانی دیکەیە. لە برگەی سێیەمدا، یاسا و سوپای نەتەوەیی بۆ ئەم دەسەڵاتدارێتییە دیاری دەکات.

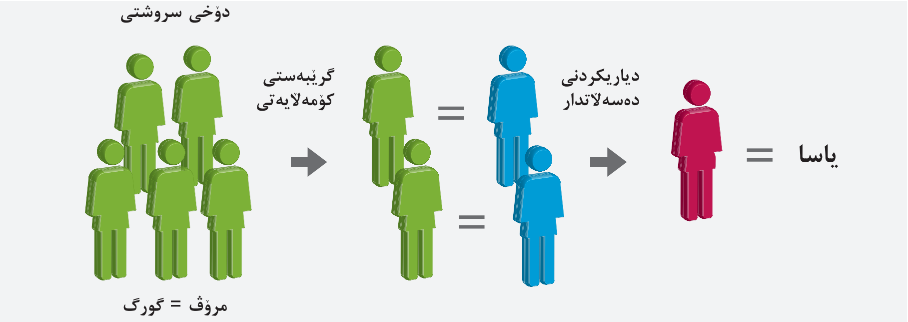

ئەم ڕوانگەیە، بەگشتی بنەمای لیبراڵیی فەلسەفەی سیاسیی ڕۆژئاوا دەگۆڕێت؛ ئەندێشەیەک کە لە ماکیاڤێلییەوە تا ڕۆسۆ و هابز لە سەدەکانی ١٦ و ١٧ و ١٨دا زاڵ بوو. بەپێی ئەم ڕەوتە زاڵە، مرۆڤەکان لە دۆخی سرووشتیدا بۆ بەدەستهێنانی قازانجی خۆیان، مافی مرۆڤەکانی دەوروپشتی خۆیان پێشێل دەکەن و، پاشان بۆ دەربازبوون لەم بازنەیە پێکەوە بڕیار دەدەن کەسێک وەکوو دەسەڵاتدار دەستنیشان بکەن و، دەسەڵاتدار یاسا بۆ ئەوان دیاری بکات. چەمکی گرێبەستی کۆمەڵایەتی کە لەو سێ سەدەیە لە فەلسەفەی سیاسیدا بەکار هاتووە، لەو ڕوانگەیەوە سەرچاوە دەگرێت.

ماکس هۆرکهایمێر[٨]، لە کتێبی سەرەتاکانی فەلسەفەی مێژووی بورژوازیدا، سەبارەت بە تیۆریی هابز دەڵێت: «لە کاتێکەوە کە دەسەڵات لەلایەن هەمووانەوە دەسپێردرێتە دەستی دەسەڵاتدار، ئیتر هیچ کەسێک ناتوانێت ئەم نوێنەرایەتییە تێک بدات و ئەو کەسانەیش کە دواتر پەیوەستی ئەم گرێبەستە دەبن، هیچ کاریگەرییەکیان سەبارەت بەو دەسەڵاتە نابێت. هابز ئەم دەوڵەتەی کە لە گرێبەستی کۆمەڵاتییەوە دروست بووە لەگەڵ هاوکێشەگەلی ماتماتیک هەڵدەسەنگێنێت کە ئەوانیش لە گرێبەستەوە دروست کراون. مرۆڤەکان یەک جار دەتوانن بە ئازادییەوە بڕیار بدەن، بەڵام پاش ئەوەی کە گرێبەستیان کرد ئیتر ناتوانن هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەسەردا بێنن».[٩]
ئەم ڕەوتە فەلسەفییە، ئازادبوونی مرۆڤەکانی وەکوو پێشگریمانەی خۆی قەبووڵ کردووە، واتە مرۆڤەکان لە دۆخی سرووشتیدا بەپێی بڕیاری ئازادانەی خۆیان دەسەڵاتدار وەکوو نوێنەری هەمووان دەستنیشان دەکەن و پاشان دەسەڵاتدار لەڕێگای ڕاوێژی هەمووانەوە یاسا و مافی توێژەکان دیاری دەکات.

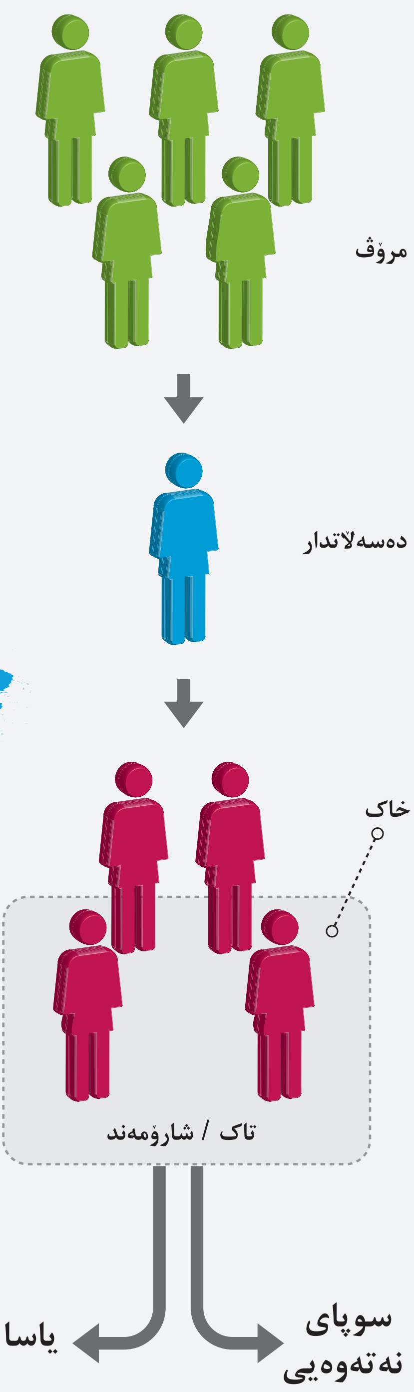

هانا ئارێنت[١٠] ئەم بۆچوونە ڕەد دەکاتەوە و دەڵێت: «بێگومان ئازادی، تایبەتمەندیی هەر چەشنە پەیوەندییەکی مرۆیی و کۆمەڵایەتیی نییە. لە جێگایەکدا کە مرۆڤەکان پێکەوە دەژین بەڵام ڕێکخراوی سیاسییان دروست نەکردووە، ئەوە ئازادی نییە کە کردەوە و ئەکتەکان ڕێک دەخات، بەڵکوو پێویستیی ژیان و پارێزگاری لە بەردەوامبوونی ژیانە کە ئاراستەکان دیاری دەکات. لەوەیش زیاتر، هەرجێگایەک لە جیهانی دروستکراوی مرۆڤ کە گۆڕەپانی کردەوە و گوتاری مرۆڤ نەبووە (بۆ نموونە، کۆمەڵگای ژێر دەسەڵاتی حکومەتی خوداکان)، ئازادی هیچ واقیعییەتێکی هەستپێکراو نییە. بەبێ بوونی دەسەڵاتی هاوبەشی سیاسیی بڕواپێکراو، ئازادی دەرفەتی دەرکەوتنی نییە».[١١]

دەوڵەت/دەسەڵات لە ڕوانگەی هێگڵەوە[١٢] سەنتێزی نێوان بنەماڵە و کۆمەڵگای مەدەنییە. «بنەماڵە نوێنگەی گۆڕەپانی گشتییەت لە مانای یەکدەستییە، کۆمەڵگای مەدەنی نوێنگەی گۆڕەپانی پاژێتییە. دەوڵەت نوێنەری یەکبوونی گشتییەت و پاژێتییە. لە دەوڵەتدا بە جێگای یەکبوونی یەکدەست، یەکبوون لە نایەکدەستی دەبینین و بە جێگای پاژێتیی پەتی، یەکبوونی خواستی گشتی و پاژی دەبینین».[١٣] بە زمانێکی دیکە، دەوڵەت بوونێکی ئینتیزاعی نییە کە لە بەرانبەر ئەندامەکانییەوە ڕاوەستابێت، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەوانەوە و بە دەستی ئەوان دروست بووە. هەروەها ئەندامەکانی دەوڵەت بە بەشداری کردنیان لە ژیانی دەوڵەتدا لە پاژێتیی خۆیان دەرباز دەبن و دەگەنە گۆڕەپانی گشتیی دەوڵەت. هێگل پێی وایە لێرەدا یەکەمایەتی نە بە مرۆڤ و نە بە خاک/دەسەڵات. بەڵکوو پەیوەندییەکی دیالێکتیکی نێوانیانە کە هاوکات دەتوانن کاریگەریی ئەرێنی یان نەرێنی لەسەر یەکتر دابنێن. بەڵام هاوکات پێناسەیەک لە دوژمن دەکات کە جێگای بەتاڵی لەنێو فەلسەفەی نوێدا دیارە. دوژمن ئەویترێکی نکۆڵیکراوە. نکۆڵیکردنێک کە دوو لایەنەیە و لە هەر دوو لاوە لەگەڵ ئەگەری شەڕ ڕووبەڕووین. «ئەم شەڕە، شەڕی نێوان چەند بنەماڵە لەدژی چەند بنەماڵەی دیکە نییە. بەڵکوو شەڕی نێوان نەتەوەکانە و بەم شێوەیە ڕق، فۆرمێکی یەکدەست و جیانەکراوە بەخۆیەوە دەگرێت و خۆی لە هەر چەشنە تایبەتمەندییەکی تاکەکەسی یان پاژێتی ڕزگار دەکات».

بەڵام بە وردبوونەوە لە پێناسەی حکوومەت لە ڕوانگەی شمیتەوە، ڕەوتی وەرچەرخانی مرۆڤ بۆ تاک/شارۆمەند ڕوون دەبێتەوە. هەروا کە پێشتر ئاماژەمان پێ کرد، لە نۆمۆسدا کۆمەڵێک مرۆڤ [بەبێ ئەوەی خاوەنی هەرچەشنە شوناسێکی هێمامەند بن] پێکەوە دەژین، کاتێک دەسەڵاتدار لەو دۆخە تایبەتەدا، بڕیار دەدات ئەو کۆمەڵە مرۆڤە، لەڕێگای دیاریکردنی سنووری دەسەڵاتدارێتییەوە یەکدەست بکات، یەکەم دەرکەوتەی دەبێتە درووستبوونی هەستێکی هاوبەش بە ناوی «ئێمە». ئێمە، کۆی ئەو کەسانەی لەنێو ئەو سنوورە دیاریکراوەدا دەژین لەخۆ دەگرێت و، کەسانی دەرەوەی سنوور دەبنە دوژمن/ئەوان. هەڵبەت ئەم «ئێمە»یە بەنیسبەت جێگای جوگرافیای دەسەڵاتەکان، لەوانەیە لە بوارگەلی وەکوو زمان، جلوبەرگ و ڕەگەزەوە توێژی جیاواز و لێکدژ لەخۆ بگرێت، بەڵام بڕیاری

پرسیار لە دۆخی ژیواری ئێستای تاکی کوردستانی، و هەروەها دارشتنی داهاتووی ئەو تاکە لە بەستێنی پێکدادانی هێزەکانی دەوروبەری خۆیدا، ئاوێتەیەکە لە چۆنیەتیی بەکارهێنانی چەمکگەلی پێکهێنەری بونیادی مەعریفیی هەمان مرۆڤ/تاک

دەسەڵاتدار هەموو توێژەکان لەژێر یەک ناو و شوناسدا [لە ڕێگای هێزەوە] یەکدەست دەکات. یەکدەستکردنێک کە هاوکاتە لەگەڵ تواندنەوە/سڕینەوەی جیاوازییەکان. هەموو یەکەیەکی سیاسی و سنووری دەسەڵاتێک پێویستی بە «دەرەوەیەکی سازێنەر»ە. واتە لەنەبوونی ئەویدی/دەرەوەی سازێنەر، ئیمکانی پێکهێنانی شوناس نییە. ئەم تایبەتمەندییە تەنها لە ئاستی دەرەوەی سنوورەکاندا نییە، بەڵکوو بۆ یەکدەستکردنی جیاوازییەکان، دەسەڵاتدار ناچارە لەنێو خودی سنوورەکانی دەسەڵاتیدا، بەردەوام سنوور بکێشێت و ناوخۆییەکی سازێنەر پێناسە بکات. ئەم ناوخۆییە سازێنەرە لەلایەن دەسەڵاتەوە دەکەوێتە ژێر تەوژمی هەڵاواردن بۆ ئەوەی شوناسە ناوەندییەکە زەق بکرێتەوە و وردەوردە جیاوازییەکان یەکدەست بکرێن. بەم شێوەیە تاکەکانی نێو سنووری دەسەڵاتێک، هاوتەراز و بەرانبەر نین بەڵکوو بەچەشنی شارۆمەندی پلە یەک تا ... دەناسرێن. هەڵاواردنی یاسایی بەمجۆرە دەوری خۆی دەگێرێت. تاکێکی پلەخوار لەگەڵ ئەوەیدا کە لەنێو سنووردا دەژیت بەڵام هاوکات نەیارێکی نێوخۆییە. ئەم پارادۆکسە بنەڕەتییە، دەرخەری ئەوەیە کە دەسەڵات دەتوانێت لەیەک کاتدا تاکێک مەحکوومی یاسا بکات بەبێ ئەوەی مافی یاسایی بەو تاکە بدات.

شمیت بە ئاشکراکردنی ئەم پارادۆکسە ئاماژەپێکراوەی دەسەڵات، ئەو گریمانەیە دەسەلمێنێت کە: «هەبوونی کیانێکی سیاسی، لەگەڵ بوونی واقیعیی دوژمنێک و هەروەها پێکەوەژیان لەگەڵ لانیکەم پێکهاتەیەکی سیاسیی دیکەدا گرێ دراوە. مادام دەوڵەتێک

> **مرۆڤەکان یەک جار دەتوانن بە ئازادییەوە بڕیار بدەن، بەڵام پاش ئەوەی کە گرێبەستیان کرد ئیتر ناتوانن هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەسەردا بێنن». ئەم ڕەوتە فەلسەفییە، ئازادبوونی مرۆڤەکانی وەکوو پێشگریمانەی خۆی قەبووڵ کردووە**

بوونی هەیە، ناچارن هەمیشە لەگەڵ چەند دەوڵەتدا ڕووبەڕووبن. بوونی یەک دەوڵەتی جیهانی کە سەرانسەری زەوی لەژێر کۆنترۆڵی خۆی بگرێت و کۆی مرۆڤایەتی لەبەر بگرێت، ئەگەرێکی مەحاڵە».[۱۴] کەوایە بوونی هەر سیستەمێکی دەسەڵاتدارێتی لەگەڵ ئەگەری هەمیشەییی شەڕ ڕووبەڕوویە. بۆیە دەسەڵاتدار پاش دیاریکردنی سنووری دەسەڵاتدارێتی لە یەکەم هەنگاودا سوپای نەتەوەیی پێکدێنێت.

پێویستە ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین کە نە چۆنیەتیی بڕیاردانی دەسەڵاتدار لە دۆخی تایبەتدا و، نە ناوەرۆکی یاسای دیاریکراو گرینگ نییە و، هیچ لە فۆرمی بیچمگرتنی دەسەڵات ناگۆڕێت. ئەم تێگەیشتنە لە دەسەڵات، نیشاندەری ئەوەیە کە بە دیاریکردن/داگیرکردنی خاکە کە دەسەڵات بیچم دەگرێت، مرۆڤ لە مرۆڤبوونەوە دەبێت بە تاک/شارۆمەند و شوناسێک بۆ خوی پێناسە دەکات و، ئەم شارۆمەندانە بەپێی ناوەرۆکی یاسای بنەڕەتیی دەسەڵات، هەوڵ دەدەن لە ڕێگای ڕێکخراوەگەلی جۆراوجۆر وەکوو پارلمان، مافگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ... دیاری بکەن. سوپای نەتەوەیی بۆ پاراستنی شوناسی «ئێمە» و شەڕکردن لەگەڵ «ئەوان» دادەمەزرێت، بەڵام پارلمان و ڕێکخراوەگەلی مەدەنی، بۆ پێشگرتن لە شەڕی ناوخۆیی. ئەم نوکتەیە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە کۆی پرۆسەی هەڵبژاردن و نوێنەرایەتی بۆ پارلمان، ناتوانێت کەرەستەیەک بێت بۆ پێناسەکردن یان پاراستنی شوناسی ئێمە، بەڵکوو هەوڵێکە بۆ پاراستن و سنووردارکردنی بەرژەوەندییەکانی توێژگەلی جۆراوجۆری نێو سنووری ناوخۆیی. بیرمەندانی دیکە وەکوو جان لاک، هابز، ڕۆسۆ

و... لەو بڕوایەدا بوون کە مرۆڤ لە دۆخی سرووشتیدا «هەمان نۆمۆس»ـە کە گرێبەستی کۆمەڵایەتی دەبەستن، تاکوو دەسەڵاتدارێک دەستنیشان بکەن و، دەسەڵاتداریش یاسا دابنێت. بەڵام شمیت ئەوەی سەلماند کە مرۆڤ لەپاش بڕیاری دەسەڵاتدار، لە دۆخی تایبەتدایە کە مانای حکوومەت و یاسا فام دەکات و لێرەوەیە کە تاکەکان پێکەوە لەسەر چۆنیەتیی گرێبەستە کۆمەڵایەتییەکان وتووێژ دەکەن.

مێژووی گۆڕانکارییەکانی جوگرافیای وڵاتە ئەورووپاییەکان ئەوە دەسەلمێنێت کە جیاکردنەوە و جیاوازی دانان لە نێوان خاک و دەریای ئازاد، پێوەری تایبەتی یاسای گشتیی ئەورووپا بووە. ئەم تەکووزییە شوێنمەندە، لە بنەڕەتدا دەرکەوتەی داگیرکردنی خاکی نێوخۆیی ئەورووپا و ئاڵوگۆڕەکانی نەبووە، بەڵکوو ئەنجامی داگیرکردنی خاکی جیهانی نائەورووپی، بەدەستی ئەورووپاییەکان و هەروەها داگیرکردنی دەریای ئازاد لەلایەن بریتانیاوە بووە. لەم بڕگە مێژووییەیە کە کۆی خاکی زەوی بەسەر پێنج بەشدا دابەش دەبێت: ١. خاکی سەربەخۆی دەوڵەتی(مەبەست دەوڵەتە ئەورووپاییەکانە)، ٢. خاکە کۆلۆنیکراوەکان، ٣. خاکی پارێزراو لەلایەن دەوڵەتەکانەوە، ۴. خاکی دەرەوەی سنوورەکانی ئەورووپا، ۵. خاکی ئازاد کە دەکرێت داگیر بکرێت.

بەم شێکردنەوەیە، دەتوانین پرسیاری سەرەکیی سووژەی کوردستانی پێچەوانە بکەینەوە و سەرلەنوێ فۆرمێکی دیکەی بۆ پێناسە بکەین. بەجێگای ئەوەی دۆخی مرۆڤ/تاکی کورد نوێنگەی پرسی کورد بێت، پێویستە دۆخی خاک بکەینە بنەما و بپرسین پرسی کوردستان چییە؟ ئەم نوێکردنەوەی پرسیارە بۆ سووژەی کوردستانی، دەتوانێت ئاسۆیەکی واقیعی و ڕوون بەرەو چەمک و وڵامەکان بکاتەوە، بەبێ ئەوەی گیرۆدەی بازنەی یاساگەلی دەستکردی ئەویدی ببێت. کورد لەسەردەمی دەسەڵاتدارێتیی دوو گەورە ئیمپراتۆریی عوسمانی و سەفەوییەوە تا ئێستا خاوەنی خاک نەبووە، بەڵکوو لە باشترین حاڵەتدا جێبەجێکاری یاسای دەستنیشانکراوی داگیرکەری خاکەکەی بووە. ئیمپراتۆریی عوسمانی هەر لە سەرەتای دامەزرانییەوە لە کۆتاییەکانی سەدەی سێزدەیەمدا، دەستی بە داگیرکردنی خاکی دەرەوەی سنوورەکانی خۆی کرد تا ڕادەیەک کە بەشێکی گەورە لە ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا، ڕۆژئاوای ئاسیا و بەشێک لە باکووری ئەفریقای پێوەستی خاکی خۆی کرد. ئیمپراتۆریی سەفەویش کە لە سەرەتاکانی سەدەی شازدەیەمدا دامەزرا، توانی پانتاییەکی بەرچاو لە خاکی ڕۆژئاوای ئاسیا بۆ خۆی داگیر بکات. ئەم دوو ئیمپراتۆرییە وەکوو دوو دەسەڵاتی هاوسنوور بەردەوام لە پێوەندیدا بوون، پێوەندییەک کە ئاشتی، دابەشکردنی خاک، دیاریکردنی سنوور، چۆنیەتیی ئاڵوگۆڕی ئابووری و کاڵا و ... تا دەگاتە شەڕ و پێکدادانی تێدا دیاری دەکرا.

> **پێویستە ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین کە نە چۆنیەتیی بڕیاردانی دەسەڵاتدار لە دۆخی تایبەتدا و، نە ناوەرۆکی یاسای دیاریکراو گرینگ نییە و، هیچ لە فۆرمی بیچمگرتنی دەسەڵات ناگۆڕێت**

ئەوەندەی پێوەندیی بە مەبەستی ئەم وتارەوە هەیە، ئەوەیە ڕوونی بکەینەوە لە بنەڕەتی کۆی ئەم پێوەندییەدا، پانتایی خاک و سنووری جوگرافیا بووە کە خاڵی یەکلاکەرەوەی کێشە و ناکۆکییەکانی نێوانیان بووە نەک شوناسی دانیشتوانی ئەو خاکە. مرۆڤی کوردستانیش لەنەبوونی دەسەڵاتدارێتی بەسەر خاکی خۆیدا و هەروەها

له نەبوونی شوناســی پاشهاتی خاوەندارێتیی خاکەکەی، بەبێ ئەوەی لەوە تێگەیشــتبێت کە پرس پرســی خاکە نە شوناسی دینی یان زمانــی، زۆر ســاویلکانە دەکەوێتە نێوان دوو هێزی داگیرکەر و ئەرکەکانی ئەوان جێبەجێ دەکات. هاوبەشــیی ئایینی لەنێوان بەشێکی کورد و ئیمپراتۆریی عوسمانی دەبێتە بنەمای ڕاوەستان لە بەرەی عوســمانیدا، و هەروەها هاوبەشیی ئابووریی بەشــێکی دیکەی کورد دەبێتە هۆکاری ڕاوەستان لەبەرەی سەفەوی. بەم شــێوەیە ئەم دوو هێزە، مرۆڤی کورد بە چەشنی مرۆڤێکی خاڵی لە هێماگەلی شوناس، دەکەنــە یاریــدەدەری ئامانجەکانی خۆیان. لەوەها بارودۆخێکدا کە سووژەی کوردستانی لەژێر پێناسەی شوناســی دوو دەسەڵاتداری جیاواز لەخۆی بەڵام خاوەن بڕیارە، ناتوانێت و نەیتوانیوە لەهیچ ڕێکارێکی بەرەنگاربوونەوەوە، شوناســێکی تایبەت بەخۆی بنیــات بنێت. ســەرەڕای ئــەوەی کە مرۆڤی کوردســتانی خاوەنی دەســەڵاتدارێتی لەسەر خاکی خۆی نەبووە، بــەڵام وێنایەکی زەینیی ســەبارەت بە یەکدەســتیی خاکەکــەی هەبووە. کاتێک لە سەرەتاکانی ســەدەی شازدەیەمدا شەڕی چاڵدێران لەنێوان دوو ئیمپراتۆریی عوسمانی و سەفەویدا ڕوو دەدات، خاکی کوردستان بۆ یەکجار بەشــێوەی فەرمی دابەش دەبێت و بە دیاریکردنی سنوور لەنێوان ئەو دووبەشەدا یەکەم چەخماخەی لەتکردنی پێشــگیرانەی شوناسی کوردستانیبوون لێدەدرێت.

پەراوێز

[1]. Territory

[2]. Situation

[3]. Total

[4]. Carl Schmitt (1888 – 1985)

[5]. Nomos

[6]. Governor

[٧]. شمیت لە زمانی ئاڵمانیدا وشەی Ausnahme بەکار دەبات. لە زمانی ئینگلیزیدا بەرانبەری Exception بەکار دێنێن.

[8]. Max Horkheimer (1895 – 1973)

[٩]. ماکــس هورکهایمر، ســپیده دمان فلســفەی تاریخ بورژوایی، ترجمه محمد جعفر پوینده (نشر نی، ١٣٧۶): ۶٣.

[10]. Hannah Arendt (1906 – 1975)

[١١]. هانا آرنت، میان گذشــته و آینده، ترجمه سعید مقدم، (نشر اختران، ١٣٩۶): ٢١٧.

[12]. Georg Wilhelm Frierdrich Hegel (1770 – 1831)

[١٣]. کاپلســتون فردریک، تاریخ فلسه جلد هفتم، ترجمه داریوش آشوری، (انتشارات علمی فرهنگی،١٣۶٧): ٢١٢.

[١۴]. کارل اشــمیت، قانون و خشونت، ترجمه صالح نجفی، (نشر رخداد نو، ١٣٨٨) : ١٢٢.

لە ڕزگارییەوە بۆ ئازادی

مەسعوود بابایی

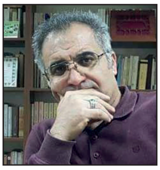

«کورد» کەتوارێکی سەرزەمینییە. لە ئەلەندی مێژووەوە هەتا ئەم ڕۆژگارە لەسەر خاکی مێژوویی خۆی دەژی و «زمان» و «خاک» تا ئێستەش یەکدییان لە دەست نەداوە و جیاوازیی دۆخی بەشێکی زۆری نەتەوە بندەستەکانی ئەم سەردەمەی ئێمە و کورد ڕەنگە لەوەدا بێت کە ئێمە هێشتا لە چەقی ململانێ ژیۆپۆلەتیکییەکاندا هەین، ئەگەرچی هەبوونەکەشمان گەلێ بەئازارە؛ بەڵام ئەم هەبوونە بەئازارە نیشانەی ئەوەیە کە «کورد» تەنیا بوونەوەرێکی فەرهەنگی نیە، بەڵکو هەبوویەکی سیاسییە و جەستەیەکی زیندووە کە لەسەر خاکێکی داگیرکراوی پڕململانێدا دەژی کە هێشتا داگیرکەر نەیتوانیوە شوناسەکەی لێ بستێنێتەوە و ئێمە بە هەر نرخێک بێت دەبێ ئەم کەتوارە سەرزەمینییە بپارێزین.

خەباتـــی دووروردرێـــژ و باجێکی قورس کە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد بە درێژاییی ســەدەکان بۆ ڕزگاری داویەتی، گەلێ جار تووشی هەناسەسواریی کردووە و بەداخەوە جاروبـــار لە بـــێ هیواییدا هەنـــدێ هیوای تراویلکەئاسای داتاشیون کە دواجار هیوای ساختە تووشی نســکۆ و هەڵدێری کردووە! شوێنگۆڕکێی «ڕزگاری» و «ئازادی» دەراوی شـــرۆڤە دەگۆڕێـــت و «کەتوار»(واقعیت) بۆ وەئۆباڵخستن (فرافکنی) دەگوازێتەوە و بەم چەشنە بەلاڕێداچوون، هێزێکی سیاسی تا ـ نەخوازەڵا ـ خۆبەدەستەوەدانی خۆنەویستانە هەڵدەخلیسکێنێ!

شیکردنەوەیەکی زمانەوانیی چەمکەکانی «ڕزگاری» و «ئازادی» وەک دەراوی شـــرۆڤە خـــۆی وەک پێویســـتییەک دەســـەپێنێ. هەربۆیە پێویستە پێشوەختە لە شەنوکەوێکی سادەدا لەم دوو چەمکە بدوێین.

هەمیشە دەپرسین: «ڕزگاری» لە چی؟، ڕزگاری لە کێ؟

«ڕزگاری» ئاماژەی پەنامەکیی قوتاربوون لە دۆخێکی داگیرکارییـــە، هەربۆیە دەگوترێ: «ڕزگاری لە دەســـتی.... ڕزگاربـــوون لە...» ڕزگاری جێهێشتنی قۆناخێکە بە یەکجاری. بـــە بۆچوونی بەنـــدە ناتوانیـــن «ڕزگاری» قۆناخبەنـــدی بکەین. چونکە پاش ڕزگاری، باسکردن لە ئازادی دەست پێدەکات!

بـــەڵام بابەتێکی ســـەرنجڕاکێش لێرەدا زەق دەبێتـــەوە؛ هەمیشـــە دەگوتـــرێ لە «زیندان ئازاد بووا» ئەدی بۆچی ناگوترێ لە «زیندان ڕزگار بوو»؟!

چەمکـــی «دارنیـــن» و «داماڵین» وەک دوو چەمکی یارمەتیدەر باشـــتر دەتوانن لە تێگەیشتن لە چەمکی «ڕزگاری» یاریدەمان بدەن.

«دارنین» دەربازکردن لە هەر زیادەیەکە کـــە توانـــای جووڵـــەی جەســـتە، ئەندام،

بوونـــەوەر و گیانەوەرێکی گرتبێ. بۆ نموونە هەندێ لە درەختـــەکان دادەڕنرێن. «میوە» بەرپرســـیارێتیی وەرزیـــی «درەخـــت»ە کە لێی دەڕنـــرێ. هەروەها؛ بەرگێک کە دەبێ دابڕنرێ تا پێکهاتەی سەرەکی بتوانێ خۆی بۆ بەرگێکی دیکە ئامادە بکات. ئەمە جۆرێکە لە «ڕزگاری».

«داماڵیـــن» بەپێچەوانـــەی «دارنیـــن»، لابردنی لەمپەرێکە کە بە «ماڵین» لادەبرێ یان بۆ دەرکەوتنی «گەوهەر»، «بەڵغ»(عرچ) ی لێ دادەماڵین.

هەمیشـــــە لەبەرانبـــەر چەمکـــی «داگیـــرکاری»، چەمکـــی «ڕزگاری» دەزێتە زەینمانەوە. ئەوە لـــە کاتێکدایە لە چەمکی «ئازادی»دا هەســـت بە هەنتەش (حضور)ی داگیرکەر ناکەین؛ ڕەنگـــە هۆیەکەش ئەوە بێت کە «ئازادی» بە «جووڵە» و «ڕەفتار»ەوە بەندە و بەپێچەوانەی «ڕزگاری» پێویســـتیی بـــە «دارنیـــن» و «داماڵین» نیە. هەمیشـــە خۆمان لـــە بارێکی زیـــادە ڕزگار دەکەین، لەکاتێکـــدا «ئازادی» مانـــای ڕزگاربوون لە «بارکران» ناگەیەنێت. چونکە «ئازادی» مانای «هەڵبژاردنـــی بـــار» دەگەیەنێـــت نەک «لە کۆڵکردنەوە».

ئـــازادی، بـــە «هەڵبـــژاردن»ەوە بەندە؛ بەڵام ڕزگاری پێویســـتیی بە «یاخیبوون»و «دارنین» و «داماڵیـــن»ە. «هەڵبەت دەکرێ ئـــەم بۆچوونـــە لـــە چەندیـــن لاوە وەبەر تیـــرۆژی ڕەخنـــە بدرێـــت؛ بـــەوەی کـــە «ئـــازادی» تەنیـــا «ئەرێنـــی» (هەڵبژاردن / ایجابـــی) نیـــە بەڵکـــو نەرێنی(دارنیـــن، داماڵین/ سـلبی). لە مانـــای «هەڵبژاردنی ئەرێنیدا»بارکـــران» و «بارکردن» هەیە؛ واتە «وەئەســـتۆگرتن» و «وەئەستۆخستن». بەڵام لـــە هەڵبژاردنی نەرێنی(دارنیـــن، داماڵین/ سلبی) دا (لەکۆڵکردنەوە، ڕادەستکردنەوە و لێسەندنەوە)ش بەدیدەکرێت. ئەگەر ئەمە بە خاڵی هاوبەشی نێوان «ئازادی» و «ڕزگاری»

بزانین، خاڵێکی جیاوازی گەورە هەیە کە بارتەقای هەموو خاڵە هاوبەشەکانە کە ئەویش بریتییە لە : «ماف».

ئازادی، مافە. بەڵام ڕزگاری ماف نییە. بەو مانایەی کە «ڕزگاری» لەپێناو وەدەستهێنانی مافی ئازادییە. هەربۆیە لە «دەستوور، یاسای بنەرەتی» ئازادی وەک ماف باسی لێوە دەکرێت و باس لە «ڕزگاری» ناکرێت. تەنیا شتێک کە دەتوانین بە تیل نیشان(تلمیح)ی ڕزگاری لە «دەستوور» و «یاسا نێودەوڵەتییەکاندا» لەقەڵەمی بدەین، «مافی دیاریکردنی چارەنووس»ە کە دەتوانین«ڕزگاری»ی لێ هەڵێنجێنین. بەگوێرەی «مافی دیاریکردنی چارەنووس» دەتوانین «ڕزگاری» وەک مافی «خۆدەربازکردن لە داگیرکاری» ڕاڤە بکەین؛ بەڵام لێرەشدا «ڕزگاری» وەک پێشمەرجی «ئازادی» ـ وەک ماف ـ خۆی نیشان دەدات، ئەگینا «ڕزگاری» ناتوانێ وەک «ماف» لە «دەستوور»دا لێک بدرێتەوە!

□

هەمیشە بڕوام بەوە هەبووە کە ئێمەی کورد لەنێو «کەلێنی چەمکی»دا دەژین. مانای وەها بانگەشەیەک مایەی ڕاڤەکردنە. مەبەست لەم دەربڕینە ئەوەیە کە چەقین لە مانای باوی لیکسیکۆنی و تێنەگەیشتن لە زمانی چەمکی بەتایبەتی لەباری «مافناسانە» و «دەستووری» دەبێتە مایەی دروستبوونی «کەلێنی چەمکی». ڕەنگە لە ڕاڤەدا، بەندە هیچکات نەتوانم لە جەغزی زمانگەرایانە خۆم دەرهاوێژمە دەرەوە؛ بەڵام ئەوە بەو مانایە نیە کە ئیدی ڕاڤەی زمانگەرایانە ناتوانێ وەک دەراوی توێژینەوەکانی پەیوەست بە فەلسەفەی سیاسی و زانستی ڕامیاری بەدەر لە بڕشت بێت. بڕشتی ئەم ڕاڤەیە لەو کاتەدا دەردەکەوێت کە ئێمە بمانەوێت مانا سەرکەکانی «ئازادی» لە «دەستوور»دا چوارچێوەدار بکەین. چوارچێوەدارکردن لەگەڵ خۆیدا چەقی سەرنجی زمانەوانی دەهێنێت و یاسادانەر دەبێت ئاگاداری ڕاگرتنی مانا لە کەوانەدا بێت. لەو دەمەدا کە مانای وشەیەک لە بەستێنی سروشتگەرایانەی خۆی دەترازێ و بۆ کێڵگەیەکی سیاسی، فەلسەفی و مافناسانە و دەستووری دەگوازرێتەوە، دەبێ زۆر ئاگادار و وریا بین کە نەکەوینە نێو «مەیدانی مینی مانابارکردن»ەوە. ئەگەر ڕاشکاوانەتر بدوێم، لەو باوەڕەدام مەودای نێوان مرۆڤی کورد و زمانەکەی هەندە زۆرە کە ناتوانێ لەو کێڵگە واتاییانە بدوێ کە وشەکانی وەک «ڕزگاری» و «ئازادی» لە خاکی ئەو کێڵگانەدا چەکەرە و گەشەیان کردووە؛ ڕەنگە ئەمە بتوانێ ئاریشەی «کەلێنی چەمکی» ڕوون بکاتەوە. ئەوەی ڕاڤەی سیاسی و دەستووریی چەمکێک ئاڵۆز دەکات، کێڵگەی ماناییی وشەیە نەک مانای وشەنامەیی کە بەشێوەیەکی ئاسۆیی لە مانای سەرەکییەوە بۆ مانا لاوەکییەکان لە جووڵەدایە. لە ڕاڤەی سیاسیدا هەڵبژاردنی مانای خوازراو دەتوانێ لۆژیکی جووڵە لە مانای سەرەکی بۆ مانای لاوەکی لەبەرچاو نەگرێت، بەڵکو کاتێک باس لە هەڵبژاردنی مانای خوازراو دەکەین، لە مانایەکی دەسچنکراو دەدوێین کە بەندە بە «نیاز»و «جیهانبینی»ی سیاسەتوان کە دەیهەوێت «جیهانی سیاسی»ی خۆی لە چەمکسازییەکی دەستووریدا زەق و زۆپ

> **ئازادی، بە «هەڵبژاردن»ەوە بەندە؛ بەڵام ڕزگاری پێویستیی بە «یاخیبوون»و «دارنین» و «داماڵین»ە. «هەڵبەت دەکرێ ئەم بۆچوونە لە چەندین لاوە وەبەر تیرۆژی ڕەخنە بدرێت**

بکاتەوە، لێکی دەدەمەوە.

گوتـــەی بەناوبانگی» کـــورد لە جەنگدا دەیباتـــەوە و لەســـەر مێـــزی دانوســـتان دەیدۆڕێنێ» پێوەندیی بـــە «پێوار(غیاب)ی هوشیاریی بە ئاماژە پەنامەکییەکانی چەمک لەباری سیاســـیی و دەســـتوورییەوە هەیە کە هەروەک پێشـــتر باســـم کرد، نیشانەی «کەلێنی چەمکی»یە کە ئەویش بەرەنجامی مەودای وەرگێڕانی نێوان چەمکەکانە؛ بەو مانایەی کە دانووســـتاندن لـــە مەیدانێکی گەورەی مانایـــدا ڕوودەدات کە وەرگێڕانی چەمکەکان بەرپرســـیارێتیی سیاســـیی و دەســـتووری لەتەک خۆیـــدا دەهێنێت کە پێی دەگوترێ تەڵە یان مینی نێو کێڵگەی دەستوور(یاسای بنەڕەتی).

ڕزگاری

داگیرکاری، دەستبەسەرداگرتنی ڕووبەرێکە کـــە هـــەم داگیرکـــەر و هـــەم داگیرکراو بەتەواوەتـــی لە دۆخی خۆیـــان تێدەگەن. «داگیرکەر» بە هەر پاســـاوێکیش بێت، لەو شـــتەی کە وەدەســـتی هێناوە و بە زەبری هێز دایچڕیوە تێدەگات. بەڵام پێویســـتیی بە وەدەســـتهێنانی «ڕەوایی»یـــە. «ڕەوایی» تاکە شـــتێکە کە «داگیرکـــەر» دەتوانێ لە ڕێگەیـــەوە باڵادەســـتبوونی خۆی بەســـەر داگیرکـــراودا درێـــژە بدات. ئـــەم هەوڵەی «داگیرکـــەر» کاردانەوەی»داگیرکراو»ی لێ دەکەوێتـــەوە و لێرە بـــەدواوە زنجیرەیەک لـــە پێوەندیی ئاڵۆزکاوی شـــەڕ، ئاشـــتی، دانووســـتان، نە شەڕ و نە ئاشـــتی لەنێوان ئەم دوو بەرەیەدا چێ دەبێ کە بەگوێرەی لۆژیکی هێـــز «دالەنگاندن(تقليل)»ی ماف لەپێناو بەهێزبوونـــی پێگەی «داگیرکراو»ی لـــێ دەکەوێتـــەوە و فۆرمەکانی»خۆبـــەڕێ وەبەری(ئۆتۆنۆمـــی)، فیدراڵـــی و ...هتـــد دەسمایەی بەهێزکردنی پێگەی داگیرکراون و هەڵپەســـاردنی نیـــازی ســـەرەکییە کە هەڵبەت داگیرکەریش بەگوێرەی ئەزموونی بەریەککەوتـــن لەتـــەک داگیرکـــراودا، وێســـتگەکانی داواکاری بەگوێـــرەی هێز، پێشـــبینی دەکات و ڕێگـــەی پێشـــگیرانە بۆ ڕزگاری کـــە هەمان «ســـەربەخۆیی»یە دەگرێتە بەر کە ئەم ڕێگایانە لە «دەستوور»دا دەستەبەر دەکات.

شێوازەکانی داگیرکەر بۆ بەردەوامیدان بـــە داگیـــرکاری گەلـــێ زۆرن و داگیرکەر لەبەرئـــەوەی ناتوانێ بـــە بەردەوامی هێزی ســـەخت یان توندوتیژی بە دژی داگیرکراو بـــەکار بهێنێ و هەروەهـــا لەبەرئەوەی کە داگیرکـــراو لە ڕەوتـــی ململانـــێ لەتەک داگیرکـــەردا بەئەزموونتر و خاراوتر دەبێت، ڕێگەکانی بەرخـــۆدان و بەرەنگاربوونەوەی هێـــزی ســـەخت دەدۆزێتـــەوە و ئەمەش تێچـــووی مانـــەوەی داگیرکەر لـــە زەوییە داگیرکراوەکانـــدا زیاتـــر دەکات. هەرکات داگیرکەرمان ناچار بە دانوســـتان کرد، ئەو، بیر لە شـــێوازەکانی دیکەی درێژکردنەوەی داگیرکاری دەکاتەوە.

هەر بۆیە پێموایە فۆرمـــە جیاجیاکانی دابەشـــکردنی دەســـەڵات لـــە وڵاتێکدا کە بەدەســـت داگیرکـــەرەوە بەڕێـــوە دەچێ، تەنیـــا لەپێنـــاو درێژکردنـــەوەی تەمەنـــی داگیرکەردان. لەم سۆنگەیەوە داگیرکەر بە دانانان بە هەرێمێکی نەتەوەیی یان ئیتنیکی ناچـــار دەبێت کۆمەڵە مافێـــک بۆ نەتەوە و ئیتنیکە داگیرکراو و بندەستەکان پێشنیار بـــکات و بەرگێکـــی دیمۆکراتیک بە باڵای دەســـەڵاتەکەی داببڕێ،تا بتوانێ لە ڕێگەی «نەتەوەســـازیی ســـاختە»وە شوناسێک بۆ جوگرافیایەکی قووتـــدراو لە جوگرافیایەکی دیکەدا دەســـتەبەر بکات و بە بێ دانانان بە «فرەیی» ناتوانێ هاوســـۆزیی ژێردەستەکان بۆ خۆی ڕابکێشـــێ و ئەمـــە بەتایبەتی لەو وڵاتانـــەدا ڕوودەدات کە «بێگانەکان» خاکی «خۆوڵاتییەکان» داگیردەکەن و پاشـــان لە

کلێشەیەکی دیموکراتیکدا کۆمەڵە مافێکیان بۆ دەستنیشان دەکەن و لە چوارچێوەی «دەستوور»دا وەها پێناسەیان دەکەن وەک بڵێی ئەوان میوانن و ئەمان خانەخوێ. واتە مەبەستم ئەوەیە کە شوێنگۆڕکێی پێگەکان و پێناسەی پێگەکان و سیاسەتی فێڵبازانەی «دڵدانەوە» لە چوارچێوەی «مافی هاووڵاتیبوون»دا بەرەبەرە هاوسۆزیی داگیرکراو بۆ داگیرکەر دەوروژێنێ و ئیدی لەوەلا خەونی دروستکردنەوەی نیشتمان و خاک و جوگرافیای نەتەوە ڕەسەنەکانی وڵاتانی داگیرکراو لە گۆڕ دەنرێ و وەکو «هاووڵاتییانی سەرگەردان» لە جوگرافیایەکی نوێدا تاهەتایە بە نامۆیی دەژین بە بێ ئەوەی بتوانن بۆ ڕابردوویان بگەڕێنەوە و بە بێ ئەوەی بشتوانن لەتەک مرۆڤە بێگانەکان کە ئێستە لە دەوروبەری ئەواندا دێن و دەچن و بوونەتە خاوەن ماڵ هەڵبکات و ناچارە دوو مێژووی نامۆ لە جوگرافیایەکدا پێکەوە بنووسێنێ کە دەبنە جووتۆکەیەکی نایەکسانی نایەکانگیر، بەڵام دانپیانراو. هەر بۆ نموونە با سەیرێکی دۆخی سوورپێستەکان، ئامازیخی و قیبتی و بەشێکی زۆر لە خۆولاتیانی ئافریقا و ئوسترالیا و هەروەها نەتەوە تواوە بەعەرەبکراوەکانی سووریا و لوبنان و ... هتد بکەین کە وەراستگەڕاو(مصداق)ی دیاری داوەرییەکەی ئێمەن.

«کورد» کەتوارێکی سەرزەمینییە. لە ئەلەندی مێژووەوە هەتا ئەم ڕۆژگارە لەسەر خاکی مێژوویی خۆی دەژی و «زمان» و «خاک» تا ئێستەش یەکدییان لە دەست نەداوە و جیاوازیی دۆخی بەشێکی زۆری نەتەوە بندەستەکانی ئەم سەردەمەی ئێمە و کورد ڕەنگە لەوەدا بێت کە ئێمە هێشتا لە چەقی ململانێ ژیۆپۆلەتیکییەکاندا هەین، ئەگەرچی هەبوونەکەشمان گەلێ بەئازارە؛ بەڵام ئەم هەبوونە بەئازارە نیشانەی ئەوەیە کە «کورد» تەنیا بوونەوەرێکی فەرهەنگی نیە، بەڵکو هەبوویەکی سیاسییە و جەستەیەکی زیندووە کە لەسەر خاکێکی داگیرکراوی پڕململانێدا دەژی کە هێشتا داگیرکەر نەیتوانیوە شوناسەکەی لێ بستێنێتەوە و ئێمە بە هەر نرخێک بێت دەبێ ئەم کەتوارە سەرزەمینییە بپارێزین. «کوردستان» وەک پارووی لەقوڕگگیراوی دوژمنان نیشانەی ویستی «کورد»ە بۆ مانەوە و پاراستنی کەتواری سەرزەمینیی خۆی. ئەم ویستە، ویستێکی سیاسییە لەسەر بنەمای مافی دیاریکردنی چارەنووس کە ڕەوایی بە «بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد»دەدات تا ڕزگاریی خۆی لە «سەربەخۆیی»دا پەیجۆر بکات، چونکە بە بێ سەربەخۆیی «ئازادی» وەک «مافی سروشتیی مرۆڤ» وەدی نایەت. هەروەک گوتم، کەتواری سەرزەمینیی کورد چەشنی نەتەوەیەک تێکڕای مافەکانی نەتەوەیەکی خاوەن سەروەریی پێ ڕەوا دەبینرێت. هەر بۆیە دەبێ جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە دۆخی کورد لە دۆخی گەلانی بێ خاک جیاوازە و ئێمە نابێ لە ڕوانگەی نەتەوایەتیی خۆماندا دۆخی خۆمان بۆ دۆخی دالەنگاوی گەلانی بێ سەرزەمین دابلەنگێنین.

دروشمی ڕیالیستیی «ئێمە نوێنەری نەوەی خۆمانین نەک نوێنەری نەوەکانی داهاتوو» ـ لە سۆنگەی ڕزگاریخوازییەوە ـ بۆ کورد گونجاوترین دروشمی تاکتیکی بووە کە دەکرێ وەک دروشمێکی ستراتیژیک کە ڕێگەی سەربەخۆیی نەوەکانی داهاتوو ڕووناک دەکاتەوە لەقەڵەمی بدەین. لەم سۆنگەیەوە ململانێی داگیرکەرانی کوردستان و کورد وەک داگیرکراو، تا ئەم سەدەی بیست و یەکە بەردەوامە و ڕەنگە تا نیوەی سەدەی بیست و یەک «کورد بتوانێ یەکێک لە جۆرەکانی مافی سیاسی» وەک ئۆتۆنۆمی» و «فیدراڵی» لە سێ بەشی

کوردستاندا، یان تەنانەت دەوڵەتێک بۆ «کورد» دەستەبەر بکات. بەڵام دەبێ لە بیرمان نەچێت، «داگیرکەر» لەبەرانبەر «داگیرکراو»دا هەندێ ئەرکی لەسەر شانە کە دەبێ جێبەجێیان بکات. ئێمەی کورد لەبەرئەوەی شارەزاییەکی تەواومان لە یاسا نێودەوڵەتییەکاندا نیە، لەوە بێئاگاین کە ئەو مافانەی لە چوارچێوەی دەوڵەتی داگیرکەردا داوای دەکەین، ئەوانە ئەرکی داگیرکەرن کە دەبێ جێبەجێیان بکات و ئێمە هێشتا لە ململانێ لەتەک داگیرکەردا داوای کۆمەڵێک مافمان کردوون کە لە راستیدا ئەرکێکی جێبەجێنەکراوە. چونکە هەروەک گوتم مافەکانی نەتەوەیەکی داگیرکراوی وەکو کورد کە کەتوارێکی سەرزەمینییە، تەنیا بە دەوڵەتی سەربەخۆ دەستەبەر دەکرێت؛ چونکە هەرکام لە شێوازەکانی «ئۆتۆنۆمی» و «فێدرالیزم» ڕێکارەکانی کەم کردنەوەی «ستەمکاری» و «چەوساندنەوە»ن نەک ڕزگاری. کە وابوو ئەوەی کە ئێمە داوای دەکەین کەم کردنەوەی ئاستی «ستەمکاری» و « چەوساندنەوە»یە و نابێ وەک «ڕزگاری» لێی بدوێین. ئەگەر پەیکاڵکردن(تطبیق)ی هەرکام لەو شێوازانەی بەڕێوەبردنی وڵاتێکی داگیرکەر بە وەدەستهێنانی «ڕزگاری» و پاشان»ئازادی» لەقەڵەم بدەین، وەک ئەوە وایە کە بڵێین: وازمان لە کەتواری سەرزەمینی هێناوە کە دەبێ لە دەوڵەتی سەربەخۆدا وەدی بێت و ئەمە لەباری زەینییەوە خەونی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان دەسڕێتەوە. ئەمە «کەلێنی چەمکی»یە کە دەبێتە مایەی «شوێنگۆڕکێی مانایی». چونکە هەڵە هەمیشە بەزەقی و لە یەک جۆر بەڵگەهێنانەوەی لۆژیکیدا خۆی دەرناخات. «شوێنگۆڕکێی مانایی» دەبێتە مایەی هەڵەی لۆژیکی و لە بواری «سیاسی» و «دەستووریدا» هەڵەیەکی کوشندەیە.

> دروشمی ڕیالیستیی «ئێمە نوێنەری نەوەی خۆمانین نەک نوێنەری نەوەکانی داهاتوو» بۆ کورد گونجاوترین دروشمی تاکتیکی بووە کە دەکرێ وەک دروشمێکی ستراتیژیک کە ڕێگەی سەربەخۆییی نەوەکانی داهاتوو ڕووناک دەکاتەوە لەقەڵەمی بدەین

لە پێوەندی لەتەک «داگیرکەر» و «داگیرکراو»دا، بەداخەوە هیچکام لە داگیرکەرانی کوردستان دان بە «داگیرکەری»ی خۆیاندا نانێن، هەربۆیە ئەرکی خۆیشیان لەهەمبەر «داگیرکراو»دا جێبەجێ ناکەن. دەتوانم بێژم لەبەر دوو هۆکار، داگیرکەرانی کوردستان دان بە «داگیرکاریی» خۆیاندا نانێن:

١ ئەوان بڕوایان بەوە نیە کە «کورد» خاوەنی «کەتواری سەرزەمینی»یە.

٢ «دوژمنکاری»ی نەژادیی بەردەوام سروشتی بنەڕەتیی ئەم داگیرکارییەیە.

بە شێوەیەک لە شێوەکان هەردووک هۆکارەکەش تەواوکەری یەکدین؛ بەو مانایەی کە نکۆڵیکردن لە «کەتواری سەرزەمینی»ی کورد، نکۆڵی لە داگیرکاریشی لێ دەکەوێتەوە. لەم سۆنگەوەیە کە دەتوانین لە تۆمەتی «جوداخوازی» تێبگەین. تۆمەتی «جوداخوازی» بە دوای خۆیدا تاوانی دژایەتیی یەکپارچەیی خاکێک بەسەرماندا ساخ دەکاتەوە کە «داگیرکەر» خۆی کردووە بە خاوەنی؛ ئیدی لەوەش تێدەپەڕێ کە ئێمە بتوانین لە چوارچێوەی «کۆڵۆنیالیزم» دوژمنەکانمان پێناسە بکەین. هۆیەکەش ئەوەیە کە لانیکەم لە «کۆڵۆنیالیزم»دا مافی «سایەسایی (قیمومت، انتداب) هەیە و کۆڵۆنیالیستە ئەوروپاییەکان ئەرکێکیان لەسەر شانی خۆیان داناوە و خۆیشیان وەک «داگیرکەر» بە فەرمی ناساندووە. هەروەک

باسمان کرد دانانن بە «داگیرکاری» واتە دەستگرتن بەسەر خاک و نەتەوەیەکدا کە خاوەنی «کەتواری سەرزەمینییە» و تەنیا پاساوی «داگیرکەر» ئەوەیە کە تا ئەوکاتەی «نەتەوەی داگیرکراو» خۆی دەرۆستی بەڕێوەبردنی خۆی بێت، دەبێ یارمەتیی بدرێت. دیار و ئاشکرایە «داگیرکەر» هیچکات لە دۆخێکی ئاساییدا دان بەوەدا نانێت کە «نەتەوەی داگیرکراو» کاتی ڕزگاربوونی هاتووە! بەڵام هەر چۆنێک بێت، دان بەوەدا نراوە کە خاکێکی داگیرکردووە و بە پاساوی «سایەسایی» هەتا بتوانێ درێژە بە داگیرکارییەکەی دەدات و پاش کۆتاییهاتنی «سایەسایی» و پاش سەربەخۆییش «کۆڵۆنیال» بە ڕێگەی جۆربەجۆر بە «کۆڵۆنیالیست» دەبەسترێتەوە؛ ئەگەر سەیرێکی وڵاتانی داگیرکەری «فەرەنسا» و «بریتانیا» و ئسپانیا» و...هتد بکەین، ئێستەش بەرتاو(نفوذ) یان لە وڵاتانی داگیرکراوی پێشوویاندا بە زەقی دەبینرێت.

هەر بۆیە دۆخی داگیرکاریی کوردستان ناکرێ لەتەک سروشتی کۆڵۆنیالیستیی وڵاتانی ئەورووپایی بەراورد بکرێت. چونکە داگیرکەرانی کوردستان لە دەرەوەی ئەو پێناسانە هەڵسوکەوت دەکەن. خاڵی هەرەگرنگی جیاوازیی داگیرکەری ئەورووپایی و داگیرکەرانی کوردستان لەوەدایە نە بڕوایان بە «کەتواری سەرزەمینی»ی کورد هەیە و نە پەیڕەوی لە سیاسەتی«سایەسایی»دەکەن. ئەگەر بنەمای ئەم بەڵگەهێنانەوەیە بە هەند وەربگرین، ناکۆکییەکی گەورە لە کرۆکیی پێناسەکەدا سەرهەڵدەدات و دەبێتە مایەی گۆڕانی چەقی سەرنج و چەقی ڕوانگە لە ڕەوتی بەڵگەهێنانەوەدا.

> مافەکانی نەتەوەیەکی داگیرکراوی وەکو کورد کە کەتوارێکی سەرزەمینییە، تەنیا بە دەوڵەتی سەربەخۆ دەستەبەر دەکرێت؛ چونکە هەرکام لە شێوازەکانی «ئۆتۆنۆمی» و «فیدراڵیزم» ڕێکارەکانی کەم کردنەوەی «ستەمکاری» و «چەوساندنەوە»ن نەک ڕزگاری

پرسیارێک لێرەدا دێتە ئاراوە: کەوابوو سروشتی داگیرکەرانی کوردستان چۆن دەستنیشان دەکرێت؟

فارسەکان، تورکەکان و عەرەبەکان میراتگری ئیمپراتۆرییەکانن. کاتێک باس لە میراتی ئیمپراتۆری دەکەین، ئێدی جوگرافیای نەتەوەیی و ئیتنیکی لە ئارادا نابێت. گەڕانەوە بۆ بونیادنانەوەی ئیمپراتۆرییەکان و گێڕانەوەی شکۆی سەدە لە دەستچووەکان هیوای نەوە مەزنیخوازەکان دەگەشێنێتەوە و بەرەو پاوانخوازی ڕایان دەنێ. ئەم سێ نەتەوەیە بەپێچەوانەی بانگەشەکانیان بەتەواوەتی پێیان نەناوەتە نێو مودێرنیتەی سیاسییەوە و لە مێژووی حیکایەتەکانیان دانەبڕاون و لە جیهانی مودێرنیشدا شوێنپەنجەیان دیار نیە و تەنیا خۆیان لە فۆرمێکی مودێرنیزاسیۆندا ئاڵاندووە و بەم پێیە دەتوانین بڵێین سروشتی دەوڵەت ـ نەتەوەی ئەورووپایی بەسەریاندا ساخ نابێتەوە. پاشەکشەی ئیمپراتۆرییەکانی خۆرهەڵات و کشانی کۆڵۆنیالیزمی ئەورووپایی و تێکەوەپێچرانی ئیمپراتۆرییەکانی تورک و فارس لەم ناوچەیەدا، نەبووە مایەی دابڕان لە چیرۆکە مەزنەکانی ئیمپراتۆری و پاشماوەی ئەم ئیمپراتۆریيانە دیسان بە شێوەیەکی دیکە هەوڵی نۆژەنکردنەوەی ئەم ڕابردووە مەزنەیان داوە کە بەزەقی لە دەوڵەت ـ نەتەوەی ئەم سێ نەتەوەیە و لە چوارچێوەی پان ئێرانیزم (پان فارسیزم) و پان تورکیزم و پان عەرەبیزمدا ڕەنگی داوەتەوە و لە گەلێ ڕووەوە ئەدگاریان لە ناسیونالیزمی ئەورووپایی و خۆرئاوایی

جیاوازە.

تێزی «پان ناسیونالیزم» بۆ مێژوو، خاوەندارێتیی خاک نیە، بەڵکو دەسەڵاتدارێتییە بەسەر خاکدا. لەم بیروباوەڕەدا «دەسەڵات»ی مێژوویی ئیمپراتۆرییەک بەسەر جوگرافیایەکدا، دەبێتە مایەی خاوەندارێتیی ئەو خاکە و ئیدی باسکردن لەوە کە ئەم خاکە کێی لەسەر ژیاوە و لە قەواڵەی کام نەتەوەدایە هیچ سوودێکی نیە.کاتێک دەگوترێ: یەکپارچەییی خاکی ئێران، تورکیا و عێراق و سووریا، هیچ پرسیارێک لەوە ناکرێت کە کێ لەسەر ئەو خاکە دەژی و کێ خاوەنیەتی و ئەو کەسەش پارچەی دەکات یان جیای دەکاتەوە لە چی جیا دەبێتەوە؟! لەم لۆژیکەدا «سنووری نەتەوایەتی»دەبەسترێتەوە بە «سنووری قەڵەمڕەوی دەسەڵاتی داگیرکەر» بەسەر خاکێکدا کە مۆرکی زمانی و نەژادیی ئەوی پێوە دیار نیە. لێرەدا بەکارهێنانی وشەی «داگیرکەر» بۆ وەها «دەسەڵات»ێک هیچ دانپیانانێکی لێ ناکەوێتەوە، چونکە هەر لە بنەڕەتەوە جوگرافیای نەتەوایەتی بەستراوەتەوە بە حیکایەتی دەسەڵاتەوە نەک «نەتەوە»وە. لەو سۆنگەیەوە»ئێران» وڵاتێکی پاشماوەی ئیمپراتۆرییەکانە کە مێژووی دەسەڵاتی خاوەن دەسەڵات دەگێڕێتەوە نەک خاوەندارێتیی ئەو. دەسەڵات چ وەک هێزی سەخت یان ویژمان. خۆ ئەگەر لە سۆنگەی ڕەواییی پاوانکردنەوە سەیری مەسەلەکە بکەین، خاکێکی یەکپارچە هەیە کە لە پاوانی فەرمانڕەواییدایە و فەرمانڕەوا بەگوێرەی گێڕانەوەیەکی بان مێژوویی و بان جوگرافی «ئێران» پێناسە دەکات کە خاکێکی پیرۆزە و لێرەوە هیچ ڕێزێک بۆ «کەتواری سەرزەمینی»ی گەلانی پەستێنراو لەم جوگرافیایەدا دانانرێت.

ڕەوایی خاوەندارێتی خاکێکی ئەمڕۆیی لەسەر بنەمای ئەوە کە پێگەی فەرمانڕەوایی ڕابردوویەکی ئیمپراتۆری بووە، ڕێگەی دانپیانان بە داگیرکاری دادەخات و لەم سۆنگەیەوە هەرچەشنە داواکارییەکی «داگیرکراو» بۆ گەڕاندنەوەی خاوەندارێتیی خۆی بە «جوداخوازی» لەقەڵەم دەدرێ. کە وابوو جەستەی دەوڵەت ـ نەتەوەی ئێرانی یان تورکی یان عەرەبی، ئەوەندە قاچی لەنێو مێژوو و یادەوەریی ئیمپراتۆریدا هەیە، هەندە لەو مێژووە دانەبڕاوە؛ بۆیە مێژووی جیهێشتووە بەڵام لە مێژوو تێنەپەڕیوە، واتە ڕێنێسانسی بەخۆوە نەدیوە. هاوکێشەکە ڕوونە؛ ئەوەی کە بەجێی دەهێڵێ هەر ناچاری بۆی بگەڕێیەوە، ئەوەش کە لێی تێدەپەڕی ئیدی بۆی ناگەڕێیەوە. قەیرانی نەتەوە مێژووییەکان لەوەدایە بۆ دەستەبەری داهاتوویان بەردەوام ناچارن بۆ مێژوو بگەڕێنەوە و «مێژوو» دەوڵەت دەپارێزێ و دەوڵەتیش مێژوو...

بەم پێوەرە، نەتەوە مێژووییەکان زیاتر لە نەتەوە نوێیەکان پێویستییان بە دەوڵەتە. بەڵام ئاریشەکە لەوەدایە کە نەتەوەیەک جوگرافیا وەک ڕووبەری فەرمانڕەوایی پێناسە بکات و قەڵەمڕەوی سمی ئەسپەکان بە نیشتمان و وڵاتی خۆی بزانێت و بە هیچ شێوەیەک «کەتواری سەرزەمینی»ی نەتەوەکان لەبەر چاو نەگرێت. ئێمە ڕەخنەمان لە مافی دەوڵەتی نەتەوەیی بۆ «فارس» و «تورک» و «عەرەب» نیە، ڕەخنەکە لەوەدایە کە ئەوان ڕابردووی ئیمپراتۆریی خۆیان کە مێژووی داگیرکاریی خاکە، بە مێژووی نیشتمان و وڵاتی خۆیان لەقەڵەم دەدەن، لەکاتێکدا لەو ڕووبەری خاکەی کە داگیریان کردووە، یان نیشتەجێ نین یان کەمینەیەکی ئێجگار کەمن!

ئەو کەس و لایەنانەی کە دەوڵەت ـ نەتەوە بە سەرچاوەی نەهامەتییەکان دەزانن، وا دیارە لە سروشتی جیاوازی «ناسیونالیزم» و «پان ناسیونالیزم» تێناگەن

یان خۆیان لە باسەکە دەبوێرن. ئاریشەی سەرەکیی کەسانێک کە هەمیشە لە کۆتوبەندی مێژووی پڕشکۆدا گینگڵ دەدەن ئەوەیە لەگەڵ ئەوەی خۆیان فڕێ دەدەنە نێو مودێرنیتەوە، بەڵام مێژوویەکی ئەفسانەییی تەژی لە فەڕی ئیزەدی تێکەڵ بە جیهانی مودێرنیتە دەکەن و بە بیانووی خۆگونجاندن لەتەک جیهانی مودێڕن، بە جوگرافیای نەتەوایەتیی خۆیان و بە سنوورەکانی دەوڵەت ـ نەتەوەی خۆیان ڕازی نابن. ئەگەر سەیرێکی «پان ئێرانیزم» و «پان تورکیزم» بکەن، هەمیشە چاویان لە جوگرافیای مێژوویی ئیمپراتۆرییەکانیانە. چەشنی «خەونی هەخامەنشی، ساسانی» یان «عوسمانیی نوێ»!

هەموو ئەم درێژدادرییە بۆ ئەوە بوو کە ئێمەی کورد بزانین، لە چ دۆخێکی سەختی داگیرکاریدایین و «بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد» بەرەورووی چ جۆرە داگیرکارییەکە کە بە هیچ شێوەیەک لەتەک دۆخی کۆلۆنیالیزم بە پێناسە ئەوروپاییەکەی تێک ناکاتەوە. چونکە ئێمە لەتەک گێڕانەوەیەکی «بان مێژوویی» و «بان جوگرافی»دا بەرەورووین کە تەنیا تێکشاندنی ژیۆپۆلیتکی ناوچەکە دەتوانێ «کورد» بە ڕزگاریی خۆی بگەیەنێت. بۆیە هەمیشە دەبینین هەرکات درزێکی ژیوپۆلیتک لە ناوچەکەدا دروست دەبێت، مەترسییەکی گەورە بۆ دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستان دێتە ئاراوە و «کورد» وەک فاکتەری هێز قوت دەبێتەوە و ئەگەر «داعش» وەک درزێکی ژیۆپۆلیتیک بزانین ـ لەپاڵ زیانەکانی بۆ کورد ـ سەنگی کوردی لە ناوچەکەدا زیاتر زەق کردووەتەوە.

لە پێوەندی لەگەڵ مافەکانی ئێمە لە چوارچێوەی «دەسەڵاتی داگیرکەر»دا ـ کە پێشتر بە کەمکردنەوەی ئاستی «ستەمکاری» و «چەوساندنەوە» ناوم لێنا ـ دەبێ بە وریاییەوە داوەری بکەین.

بەدەستهێنانی»ئوتۆنۆمی» و «فێدراڵی» لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی داگیرکەردا، پەیمانێکە کە مەرجەکەی «پاراستنی یەکپارچەیی وڵات»ێکە کە خودی وڵاتەکە لە لایەن مەرجدانەرەوە داگیر کراوە.

کاتێک دوو بەرەی جەنگ لەبەر هاوسەنگیی هێز مل بە دانوستان دەدەن، دەبێ بەگوێرەی ئاست و ڕادەی هێز، دانوستاندن بەڕێوە ببرێ و لە ڕەوتی دانوستاندا هەمیشە هێزی کار و کاردانەوە نیشان بدرێت، کارتەکانی «هێز» بۆ دروستکردنی «هەرامەی کەتوار»(امر واقع/ دیفاکتۆ) گەلێ گرنگن. ئەزموونی ئێمەی کورد لە دانوستاندا سەلماندوویەتی هەرکات هێزی سەخت (پێشمەرگە) توانایی بەرزەفتی خاک و جوگرافیای هەبووبێت، توانیویەتی پاشەکشە بە ملهوڕییەکانی داگیرکەر بکات. بەڵام داگیرکەریش بۆ «خۆبەهێزکردن» دانوستانەکەی بۆ کڕینی کات درێژتر کردووەتەوە. لە وەها دۆخێکدا هێزی سەختی ئێمەی کورد بە بەردەوامی تواناییی بەرزەفتی خاک و جوگرافیای هەبێت؛ ئەمە وا دەکات پارامێترەکان بە قازانجی ئێمە بن.

ئێمە لەگەڵ «داگیرکەر»ێکدا بەرەورووین، کە بە هیچ شێوەیەک بڕوای بە «دیمۆکراسی» نیە. لە وڵاتێکی وەک «ئیسپانیا» یان «بریتانیا» لەبەر ئەوەی هەر چۆنێک بێت، جۆرێک لە ڕەفتاری دیمۆکراتیک بەگوێرەی بنەواشە(پرەنسیپ) کان هەیە، دەوڵەتەکان بەردەوام پێرستێک لە مافەکان و ئۆنۆمۆمیی زیاتر پێشنیار دەکەن بۆ ئەوەی هەرێمەکان «سەربەخۆیی» خۆیان دوا بخەن. کە وابوو بەرانبەرەکەی ئێمە نەک هیچ پێرستێک لە مافەکانی ئامادە نەکردووە، بەڵکو هەر لە بنەڕەتەوە بڕوای بەوە نیە کە ئێمە جوگرافیایەکی جیاین لەنێو جوگرافیایەکی دیکەدا. واتە ئەو

شتەی کە بەندە بە «کەتواری سەرزەمینی» ناوم هێنا. هەر چەشنە وەدەستهێنانێکی ماف تەنیا پێوەندیی بە ڕادەی هێزی ئێمەوە هەیە کە ناتوانین پێشبینیی ئەوە بکەین ئاخۆ تا کەی دەتوانین «هاوسەنگیی هێز» بپارێزین. بۆیە هەمیشە هەرکات «ناوەند» لاواز بووبێت، ئێمە توانیومانە بەهێز ببین و هەناسەیەک بدەین. وەها دۆخێک لەمەڕ دانوستان لەبارەی«ئۆتۆنۆمی» یان «فیدراڵی» لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی سێنتراڵیستیی وەک ئێراندا، هەمیشە لە کاتی لاوازیی دەوڵەتی ناوەندی بووە و بەم دۆخە دەگوترێ «ئاشتیی خۆپڕچەککردن»(صلح مسلح)!

دۆخی «ئاشتیی خۆپڕچەککردن» زیاتر لە ئاگربەست دەچێ تا ئاشتی! ئەوەی کە جۆرێک لە ئاشتیی هێناوەتە کایەوە، لاسەنگیی هێزی ناوەندە بەرانبەر بە پەراوێز و هەرکات کە «ناوەند» هێزی جارانی وەدەست هێنایەوە، پەراوێز دەخاتەوە ژێر ڕکێفی خۆی!

یەکێک لە فێڵەکانی دەوڵەتی ناوەندی بەرانبەر یەکە «ئۆتۆنۆمیخوازەکان» خەریک کردنیانە بە دانوستانی دووروودرێژ لەسەر بنەمای مادده و بەندێکی دەستووریی ناکارا کە هەمیشە لە کاتی «قەیران»دا کارا دەکرێتەوە! هەر بۆ نموونە ماددەی ١٥ی دەستووری کۆماری ئیسلامی (مافی خوێندنی «ئەقوام» بە زمانی دایک) کە هەر لە بنەڕەتەوە ماددەیەکی لەکارکەوتووە، هەمیشە لە کاتی فشار بۆ ناوەند دەخرێتەوە بەر باس؛ ئەم باسوخواسە بۆ ئەوەیە لە «بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کورد» لە نێوخۆوە تووشی دڕدۆنگی و مقۆمقۆ بکات! هەر ئەوەندە ڕێژیم دەرفەتێکی ساختە بخاتە ڕۆژەڤی سیاسیی هێزە سیاسییەکانی کوردەوە! توانیویەتی نێوەندی بڕیاری ئەم هێزانە بشڵەقێنێ و ئەم ڕۆژەڤە ساختەیە ناوی «ڕیفۆرم»ی لێ دەنرێت!

وێنای «ئازادی» لە قۆناخی پێش «ڕزگاری» هەمیشە خەوشداره! ئێمە ناتوانین بە بێ «سەربەخۆیی» مەشقی ئازادی بکەین. «ئازادی» بە بێ لابردنی «ستەم» نایەتە دی، نەمانی «ستەم» خۆبەخۆ بە واتای ڕزگاربوونە لە شتێک کە هەروەک باسم کرد پێشمەرجی ئازادییە.

> کاتێک دوو بەرەی جەنگ لەبەر هاوسەنگیی هێز مل بە دانوستان دەدەن، دەبێ بەگوێرەی ئاست و ڕادەی هێز، دانوستاندن بەڕێوە ببرێ و لە ڕەوتی دانوستاندا هەمیشە هێزی کار و کاردانەوە نیشان بدرێت

هەر بۆ نموونە: پێشنیارکردنی کۆمەڵە ڕێگەچارەیەک بۆ کێشەیەک لە لایەن کەسێکەوە کە خۆی بەشێکە لە کێشەکە، بە مانای«ئازادی» نیە؛ تەنانەت ئەگەر مافی هەڵبژاردنی یەکێک لە بژاردەکان بە ئێمە بدرێت ـ ئەگەر یەکێک لە بژاردەکان سەربەخۆیی نەبێت ـ دیسان بەو مانایە نیە کە ئێمە ئازادین. ئەمە دیدێکی ئایدیال نیە، بەڵکو دیدێکی کەتوارەکی(واقعی، ڕیالیستی) یە، بەڵام دەکرێ بێژین دیدێکی ئەوپەڕگر(حداکثری) ە؛ دیارە دەبێ لە دانوستاندا هەمیشە ئەم دیدە لەبەرچاو بگرین، ئەگینا تووشی داڵەنگاندنی چەمکی (تقلیل مفهومی) دەبین کە بەندە لە سەرەتای ئەم بابەتەوە بە «کەلێنی چەمکی» ناوم هێنا و داڵەنگاندنی چەمکی یەکێک لە لێکەوتەکانی «کەلێنی چەمکی»یە ـ یان بەپێچەوانەشەوە.

لە دۆخێکدا کە کوردستان، وەک وڵاتێکی داگیرکراو لەلایەن ئەو ڕێژیمانەی کە خۆیان بە داگیرکەر نازانن، وڵاتێکی خنکێنراوە؛ داواکردنی هەر مافێک لە چوارچێوەی ئەو وڵاتانەدا ـ ئەگەر

دانوستاندنێک هاتە ئاراوە ـ ئێمەی کورد لە چ ڕێگەیەکەوە و چۆن سروشتی داواکارییەکانمان بخەینە ڕوو؟ هەندێ کەس دەراوی گفتوگۆ لەتەک «دەسەڵاتی نیوەندی» بە «ئێرانیبوون» لەقەڵەم دەدەن و دەڵێن دەبێ مەرجی ئێرانیبوون لە گفتوگۆکاندا لەبەرچاو بگرین بۆ ئەوەی «نیوەند» پێشمەرجی «شوناسی ئێرانی» نەکات بە گرێی دانوستان. ئەوە لە کاتێکدایە کە هەمووان دەزانن پەسندکردنی وەها پێشمەرجێک دەبێتە مایەی داماڵینی بەرگی داگیرکەر لە «دوژمن». ئێمە ئەگەر لە هەلومەرجێکی لەباردا لەتەک دەوڵەتی ناوەندی بکەوینە دانوستانەوە؛ با «شوناسی ئێرانیبوون» بەشێوەیەکی دیکە بخەینە ڕوو؛ «ئێرانیبوون» ئەگەر بە مانای ئەو جوگرافیا سیاسییە بێت کە ئێمەی کورد تێیدا پەستێنراوین و خۆ ئەگەر ئەم جوگرافیا سیاسییە ببێتە بنەمای «شوناسی ئێرانیی کورد» ئەوە هەر لە سەرەتاوە «مافی دیاریکردنی چارەنووس»مان لە نەوەکانی داهاتوو سەندووەتەوە و نابێ ئەو شوناسە بەسەرماندا بسەپێنرێ.
شوناسی مێژوویی ئێرانی، شوناسێک نیە کە بە نەخشەی جوگرافیای سیاسیی ئێرانی ئێستایەوە بەسترابێتەوە و پەسندکردنی شوناسە مێژووییەکەی ئێران، هاوپشکیی ژیاریی کوردیشی تێدایە و زیان بە «مافی دیاریکردنی چارەنووس» ناگەیەنێت، چونکە نامانکات بە نوێنەری نەوەکانی داهاتوو. دانوستانکەری باش بریتییە لەو کەسەی کە خۆی وەک نوێنەری قۆناخەکەی بناسێنێ نەک بە نوێنەری داواکارییە پێشبینی نەکراوەکانی داهاتوویەکی نادیار.

> **ئامانج لە ڕیفۆرم لە وەها وڵاتێکدا پاشەکشەیەکی تاکتیکی و کەمکردنەوەی فشارەکان و خۆنۆژەنکردنەوەیە و لەمەڕ باروودۆخی کوردەوە هیچ ستەمێک و چەوساندنەوەیەک لەسەر کورد کەم ناکاتەوە**

تیرێکی ئاوقەکراو

هەروەک پێشتر هێمام بۆ کرد، «ئازادی» بۆ کورد چەمکێکە هێشتا بەشێوەیەکی «بەرهەستەکی» نەهاتووەتە دی و تێکرای وێناکانی «ئازادی» بۆ ئێمە لەبەر ئەوەی لە هەڵبژاردنی «بژاردەکان»دا «سەرپشک» نین، تووشی ساویر(توهم)ی سەمەرە ببین.
هەر بۆ نموونە داواکاری یان پشتیوانی لە «ڕیفۆرم» لە وڵاتێکی داگیرکراو لە چوارچێوەی دەستوورێکی نادیمۆکراتیک کە لە نێوەرۆکدا ڕەنگە تەنیا هەندێ کرانەوەی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی بە دوای خۆیدا بهێنێت و کرانەوەکەش بۆ فەرهەنگ و زمانی سەردەست بێت، دەکرێ وەها لێک بدرێتەوە لایەنی پشتیوانیکەر وازی لە دروشمی ڕووخاندن هێناوە و خۆی بۆ هەندێ «ئەگەری هەڵپەرستانە» ئامادە کردووە و وەهای پێشبینی کردووە کە ڕەنگە بکرێت بە نزیکبوونەوە لە «نیوەند» خۆی بکات بە لایەنی سەرەکیی دانوستان و لە داهاتووی وڵاتدا پشک و پێگەیەکی سەقامگیر پەیدا بکات. لە ڕاستیدا هەرچەند بە بۆچوونی بەندە ئەمە لە باری ڕەوشتی سیاسییەوە نەباو و ناپەسندە، بەڵام بەگوێرەی سیاسەتی پراگماتیستیش بۆ ئێمەی کورد هیچ دەسکەوتێکی نیە؛ چونکە سیاسەتی پراگماتیستی بۆ بەهێزەکان باشە کە توانایی وەرسووڕاندنی ڕووداوەکان و ئاراستەدانی سیاسەت و مەیدانی ململانێیان هەیە کە ئێمەی کورد لە دەستنیشانی پارامێترەکاندا یەکلاکەرەوە نین و تەنیا دەتوانین لە بەرەیەکی هاوئاراستەدا خۆمان ڕێک بخەین. لە لایەکی دیکەشەوە، بەشداری لە پرۆسەیەکی لیلی ڕیفۆرمخوازی

له چوارچێوەی دەستوورێکی دواکەوتووی نیوەندگەرا کە بڕوای بە هیچ کەتوارێکی سەرزەمینی بۆ پەراوێزەکانی خۆیشی نیە، بەرەنجامەکەی بەوە دەگات کە ئیدی واز لە پێناسەی دوژمن وەک «داگیرکەر» بهێنین و بەم چەشنە بە فەرمی لە خانەی «کورد» وەک «کەتواری سەرزەمینی»ی جیاواز وازمان هێناوە و دانمان بە ڕەواییی کەتواری سەرزەمینیی خاکی وڵاتێکی داگیرکەری پاشماوەی ئیمپراتۆری هێناوە. ئەمە بە مانای وازهێنان لە دانوستان و بەشداری لە سیاسەتکردن وەک ڕێکاری کەمکردنەوەی ستەم و وەدەستهێنانی دەسکەوت نیە. بە بۆچوونی بەندە پشتیوانی لە ڕیفۆرم و گۆڕان لە چوارچێوەی وڵاتێکی داگیرکەر کە بەرەنگاری دەبییەوە و هەنووکە هیچ پێوەندییەکی فەرمی و پێش زەمینەیەکمان بۆ مافەکانمان نیە، بەشدارییە لە پرۆسەیەکدا کە ئەوپەڕەکەی کرانەوەیەکە بۆ نەتەوەی سەردەست کە سروشتی کێشەکان و داخوازییەکانی پێوەندیی بە کوردەوە نیە. خۆ ئەگەر کەسانێک پێمان بڵێن هەر جۆرە کرانەوەیەکی نیوەند قازانجی بۆ پەراوێزەکانیش هەیە؛ وڵامەکە ڕوونە:

یەکەم، نیوەند بە شێوەیەکی یەکسان «ماف» و «ئەرک» ی بەسەر هەموو جوگرافیای ئێراندا دابەش نەکردووە.

دووەم، لە «دەستوور» و «یاساکان»دا هەڵاواردن لە پلەی هاووڵاتیبووندا بەزەقی وەبەرچاو دەکەوێت و سەرباری ستەمی نەتەوەیی، هەڵاواردنی ئایینی و ئایینزایی هەیە و بەشداری لە دەسەڵات تەنیا لە نوێنەرایەتییەکی گاڵتەجارانەی پڕوپاگەندەییدایە.

سێیەم، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ئێمە گیرۆدەی وڵاتێکین کە خاوەن دەسەڵات یاساکانی خۆیشی جێبەجێ ناکات و وڵات بە ڕێنمایی بەڕێوە دەچێ و ڕێنماییەکانیش باری تەناهییان هەیە. لەو سۆنگەیەشەوە کرانەوەکان «تاکتیکی»، کورتخایەن، توێژتەوەر و سەرکەرن و لە دەستووردا هیچ چاکسازییەک پەسند ناکرێت و تەنیا بۆ تێپەڕاندنی قەیران سوودیان لێ وەردەگیرێت.

لەبەر ئەم هۆکارانە، ئامانج لە ڕیفۆرم لە وەها وڵاتێکدا پاشەکشەیەکی تاکتیکی و کەمکردنەوەی فشارەکان و خۆنۆژەنکردنەوەیە و لەمەڕ بارودۆخی کوردەوە هیچ ستەمێک و چەوساندنەوەیەک لەسەر کورد کەم ناکاتەوە.

“شیکاری”

بیری لێنین و باغەکانی سەمەرقەند:

گەشتێک بەنێو کتێبخانەی تایبەتیی د. قاسملوودا

د. ئاسۆ حەسەنزادە

پێوەندیی نێوان کتێبەکان و دوکتور قاسملوو و
کاریگەرییان لەسەر بیر و خەیاڵی، بێگومان لەو
حاڵەتانەشدا ئاسانتر دەدۆزرێتەوە کە لەلایەن
نووسەرەکانەوە پێشکەشی کراون یان قەدیان
شکاوە و جار جارە و لێر و لەوێ یادداشت و
سەرەقەڵەمێکی دوکتور قاسملوویان تێدا بەجێ ماوە.

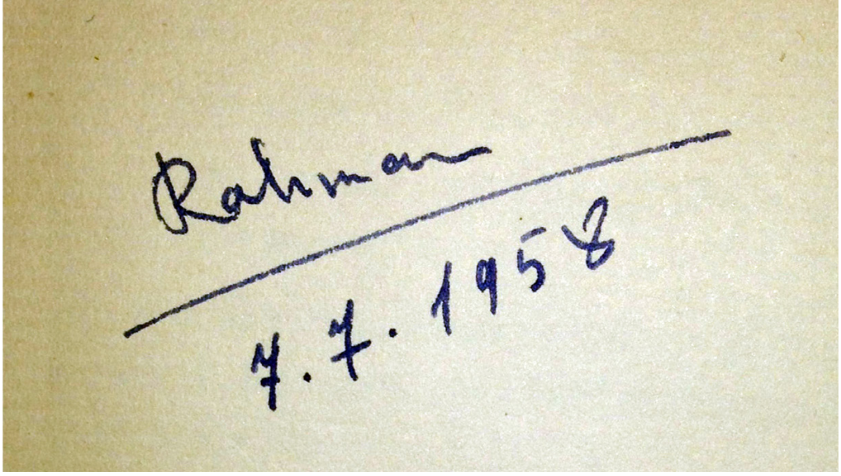

«ئەمن زۆر هۆگری خوێندنەوەم. هەموو گۆڤارەکان، ڕۆژنامە بێگانە و ئێرانی‌یەکان لە کوردستان دەخوێنمەوە و زۆریش هۆگری خوێندنەوەی ڕۆمان و کتێبە زانستییەکانم. بەڵام حەزم زۆر لە شێعرە. لە کوردستان شەوی شێعر پێک دێنین و منیش شێعر دەخوێنمەوە. هۆگرییەکی یەکجار زۆرم بە شێعری کلاسیکی ئێران هەیە، بۆ نموونە حافز و سەعدی و خەییام و بابا تاهیری عوریان و فیردەوسی. هەروەها بە شێعری کلاسیکی کوردی بەتایبەتی گۆران کە شاعیری سەدەی بیستەمی کوردستانە و ئەحمەدی خانی کە شاعیری کلاسیکی کوردە. لە شاعیرە نوێیەکان نادر نادرپوور و ئەحمەدی شاملووم بەدڵن و دیوانەکانیانم هەیە. پەروینی ئێعتیسامییشم زۆر خۆش دەوێ و هەست دەکەم شێعرەکانی زۆر لە ژیانی ئێستای من نزیکن.»

(دوکتور قاسملوو،
وتووێژ لەگەڵ ڕادیۆ بی.بی.سی)

کردنەوەی دەروازەی کۆشک

فرانسوا مۆریاک، ئەندامی ئەکادیمیی فەرانسە و خەڵاتی نۆبێلی ئەدەبیات، دەڵێ «پێم بڵێ چ دەخوێنیەوە تا پێت بڵێم کێی، بەڵام باشترت دەناسم ئەگەر پێم بڵێی چ شتێک سەرلەنوێ دەخوێنیەوە».

ناسین و تێگەیشتن لە جەوهەر و ناخی کەسایەتی و بیروباوەڕی مرۆڤە گەورەکان تەنیا بە پشتبەستن بە ڕیوایەتی ڕەسمیی ژیانیان و وتە و کردەوەی ئاشکرایان نایەتەدی. بەڵکوو هەڵسوکەوت و دونیا و دیکۆری نێو ژیانی تایبەتیشیان سەرچاوەیەکی بەنرخی ئەم دەرک و بەدواداچوونەیە. ڕەهەندێکی گرینگی ئەم دیوە کەمتر دیارەی ژیانی کەسایەتییەکان ـ بەتایبەتی هی ڕێبەرانی سیاسی- بواری خوێندنەوە و موتالعەیە کە بە سەرنج پێ دان و لێوردبوونەوەی دەکرێ بە بابەتەکانی جێگای سەرنج و هۆگریی کەسایەتییەکە ئاشنا بین و تا ڕادەیەک بۆمان دەربکەوێ کە لەژێر کاریگەریی کامە بەرهەمە فیکری و ئەدەبی و کام تێز و لێکۆڵینەوانەدا (تەنانەت ئەگەر لە ئەنجامی ڕەتکردنەوەشیاندا بووبێ) دەزگای هزر و ڕوانین و شێوازی ئاخاوتن و دەربڕینی کەسایەتییەکە بیچم و نێوەرۆکی وەرگرتووە.

یەک دوو ساڵە لە بەرە بەری ساڵڕۆژی شەهید بوونی دوکتور قاسملوودا ئەو بیرە و ئەو پرسیارە لە مێشکم دا کەڵکەڵە دەکا کە ـ هەروەک چۆن گەلانی تری جیهان بۆ سەرووەران و سەردارانی خۆیانی دەکەن ـ ئایا ئێمەش دەتوانین چی بکەین بۆ ئەوەی ئەو شتانەی ئەو ڕێبەرە مەزنە لەدوای خۆی بە یادگار بۆ گەلەکەی بەجێ هێشتوون (لە کتێب و نامە و دەستنووس و فایلە دەنگی و ڕەنگییەکانی ڕا بگرە هەتا ئالبۆم و کەلوپەلە تایبەتییەکانی) بە چەشنێک وەسەریەک بخەینەوە کە لە مەترسیی ژاکان و فەوتان ڕزگاریان بێ و لە هەلومەرجی لەباردا مووزەیەکیان (ئەگەر کرابا جارێ لە «ئاخرین ماڵی ژیانی» لە قەندیل) لێ دروست بکەین کە هەم ببێتە زیارەتگایەک بۆ هۆگران و

ئەویندارانی بیروباوەڕ و ڕێبازەکەی؛ هەم ئەرشیڤێکی زیندوو بۆ بەردەستی مێژوونووس و لێکۆڵەرانی مەسەلەی کورد. بەشی هەرە زۆری ئەم کەلوپەلە تایبەتییانە لە دەرەوەی وڵاتە (لەگەڵ هێندێکیان لە پاریس هاوماڵ بووم)، بەشی کەمتریشی لە کوردستانە کە ئەوەندەی دەگەڕێتەوە سەر کتێبەکانی، لەنێو کتێبخانەیەکی بچووکدا و بە چەشنێک کە شیاوی ئەو یادگارە بەنرخانەیە، لە ژووری کۆبوونەوەکانی دەفتەری سیاسیی حیزبی دێموکراتی کوردستان‌دا ڕاگیراون [ئەو ژوورە لە مووشەکبارانی قەڵای دێموکرات لە ٨ی سێپتامبری ٢٠١٩دا خاپوور بوو، بەڵام کتێبەکان ئەگەرچی زیانی زۆریان پێ گەیشت، هەر ماون و ئێستا لە شوێنێکی دیکە ڕاگیراون].

ماوەیەک بەر لە نووسینی ئەم دێرانە هاوڕێی هەمیشە لەدڵمدا، د. هاشمی ئەحمەد زادە پرسیاری لێ کردم کە بۆچی شتێک لەسەر نیوەرۆکی کتێبخانە تایبەتییەکەی د. قاسملوو ئامادە ناکەن؟ ئەمن کە بۆخۆشم دەمێک بوو بیرم لە کارێکی وا دەکردەوە، بڕیارم دا دەستی لێ ببزێوم. هەربۆیە لە بیست و پێنج ساڵەی شەهید بوونی دوکتور قاسملوودا، ئیزنم بە خۆم دا دەرگای ئەو کتێبخانەیە بکەمەوە و دەست بۆ کتێبەکان بەرم. ساتەکانی دەسپێکی ئەو سەردانە بۆ من پڕ بوو لە هەژان. وەک ئەوە وا بوو دەست بۆ کەرەسەیەکی پیرۆز ببەم و پێ بنێمە نێو دیار و دەڤەرێکی ئەفسانەیی، مەملەکەتێک کە لەودا هەستم نەدەکرد میوانێکی نەخوازراو بم، بەڵام هەستم بە بچووکی دەکرد. کتێبەکان بۆنی دوکتور قاسملوویان لێ دەهات، هەر ئەو کتێبانە بوون کە لە ساڵانی سەختی خەباتی شاخدا، بەدەم هاڕەی تەیارەی دوژمن و هاژەی تاقگەکانی کوردستانەوە، لەنێو چادر و لەژێر کەپرەکاندا، هاوڕێ و هاودەمی کاتە کەمتر ئازاد و ئارامەکانی بوون. دەتگوت گەڵەریی مێژوون، ڕەنگی تێپەڕینی ڕۆژگاریان گرتبوو و دیار بوو سێبەری سەدە و هەزارەیەکی نوێیان بەسەردا کشاوە. پڕ بوون لە سەرەقەڵەمی خۆی و دەسخەتی ئەو نووسەرانەی کتێبەکانیان پێشکەش کردبوو. «تاریکستانی ئەشباح» نەبوو ئەو کتێبخانەیە، چراخانی ئەرواحی گەش و ڕووناک بوو...

پۆلێنی کتێبەکان

یەکەم کتێب کە سەرنجی ڕاکێشام کتێبێکی ئینگلیسی بوو سەبارەت بە هونەری کتێبخانەداری کە کۆمەڵێک وتاری ڤێلادیمیر ئیلیچ لێنین-ی سەبارەت بە گرینگیی پەرەپێدان بە فەرهەنگی کتێب خوێندنەوە و سیستمی ڕێکخستنی کتێبخانەکان لە یەکێتیی سۆڤییەت لەخۆ گرتبوو. دەمودەست کەوتمەوە یادی ئەو بەیانییە بەهارییەی قەندیل کاتێک دوکتور قاسملوو لە ماڵی عەبدوڵڵای حەسەن زادە چاوی لە کتێبخانەکەی ناوبراو دەکرد و بابم بە ئیشارە بە من گوتی «ئەوەش کتێبخانەدارەکەمە!». دوکتور قاسملووش لە وەڵامدا گوتی: «کتێبخانەداری عیلمە!». ئەوکاتە بۆم پرسیار بوو کە چۆن دەکرێ کارێکی «سادە»ی وەک کتێب ڕاگرتن عیلم بێ و نەمدەزانی کتێبخانەداری لە دنیای پێشکەوتوودا وەک دیسیپلینێکی ئەکادیمی و زانستی ئەژمار دەکرێ.

گەشتێک بەنێو کتێبخانەکەی دوکتور قاسملوودا وێستگە یەک لەدوای یەکەکانی ژیان و خەباتی ئەومان بیر دەخاتەوە و زۆر شتی تازەمان لەبارەی کەسایەتی و بیروباوەڕی ئەو پیاوە سیاسییە کە کتێب خوێنەوەیەکی بەبڕشت بووە، فێر دەکا. هەڵوەستەی ورد و وەرددانەوەی بەلەباریی کتێبەکان کۆمەڵێک نیشانەمان سەبارەت بە ڕەگ و ڕیشەی بیرۆکەکانی قاسملوو، و هەوێنی خەون و خولیا و نیگەرانی و

هیواکانی دەخاتە دەســـت. نیشانەگەلێک کە بۆ ئەوە دەبن لەگــەڵ زانیارییەکانی دیکەی پێوەندیدار بە ڕابردوو و ڕوانگەکانی قاسملوو لە تەنیشت یەک دابنرێن و لە ساغکردنەوەی پازڵی قاسملوودا کەڵکیان لێ وەربگیرێ.

دیارە ئەم کەڵک وەرگرتنە پێویستە زۆر بەپارێزەوە ئەنجام بدرێ، چونکە هەرچەشنە ئاکامگیرییەکـــی خێـــرا و ڕەهـــا لەبـــارەی کاریگەریی تــــەک تەکی کتێبەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە لەسەر دوکتور قاسملوو لەجیاتی ئەوەی شوێنهەڵگر بێ دەتوانێ شوێنونکەر بـــێ و بە هەڵەمانـــدا ببـــا، بەتایبەتی ئەگەر ئەوەمان لەبەرچاو بێ کە دوکتور قاســـملوو ڕێبـــەر و سیاســـەتمەدارێکی کردەوەگەرا و واقیعبیـــن و خاوەن خوێندنـــەوەی تایبەت بەخۆی لە ڕووداو و دیـــاردەکان بوو و قەت نەدەچووە ژێر باری گوتاری زاڵ و خانەبەندییە تیئۆرییە پێشتر داڕێژراوەکان.

تەنانەت بڕیاردان لەسەر ئەوە کە هەموو کتێبەکان مســـۆگەر هەڵبژاردەی خۆی یان جێـــگای ســـەرنج و هۆگریی خـــۆی بوون، هەمیشـــە کارێکـــی ئاســـان نیـــە. خاڵێکی ســـەرنجڕاکێش و هەژێنـــەر ســـەبارەت بە ســـاغکردنەوەی پێوەندیی دوکتور قاســـملوو لەگەڵ ئـــەو کتێبانە ئەوەیە کە لەبەر ئەوەی دوکتـــور ســـادقی شـــەرەفکەندی جێگرەوە و لەڕووی سیاســـی و حیزبییەوە میراتگری دوکتور قاســـملوو بوو، بەوێنەی ســـەفەری ژیان و خەبات و گۆرغەریبیی پێرلاشـــێزیان، کتێبەکانـــی نێـــو کتێبخانەکانیشـــیان دەستلەملانی یەکتر بوون و زۆر جار دەبینین کە کتێبێکی ئەمیان لـــە نێو کتێبخانەکەی ئەویاندا ئارامی گرتووە و نەگەڕاوەتەوە شوێنی خۆی. هەروەهـــا هەژێنەرە کە جار جارە لەو کتێبخانەیەدا تووشـــی کتێبی وا دەبین کە لەپاش مەرگی دوکتور قاسملوو و لەپێوەندی لەگەڵ ئۆدیسەی ژیانی قاسملوودا نووسراون، وەک بـــۆ نموونـــە نامیلکـــەی فەڕانســـەیی «دوکتور قاسملوو، پیاوی ئاشتی و دیالۆگ»، یان نوسخەی ئیسپانیۆلیی کتێبەکەی کارۆل پرۆنهووبێر، بەناوی «خولیا و مەرگی ڕەحمانی کورد».

ســـەبارەت بـــە کتێبەکانـــی دوکتـــور قاسملوو و ئامرازی دەستنیشانکردنی ڕادەی گرینگییان هێندێک نیشانە هەن کە دەتوانن یارمەتیدەر بن. بەشـــێک لـــە بەرهەمەکان ڕێچکە و شوێنەواریان بە ڕوونی لە قسەکانی دوکتور قاســـملوودا وەبەرچـــاو دەکەوێ، لە نووســـینەکانیدا بۆخـــۆی ڕاســـتەوخۆ وەک سەرچاو کەڵکی لێ وەرگرتوون، یا لە کۆڕی دۆســـتان و هاوڕێیانیـــدا زۆر جـــار ئاماژەی پێ دەکردن. پێوەندیی نێـــوان کتێبەکان و دوکتور قاســـملوو و کاریگەرییان لەسەر بیر و خەیاڵی، بێگومان لەو حاڵەتانەشدا ئاسانتر دەدۆزرێتـــەوە کە لەلایەن نووســـەرەکانەوە پێشکەشـــی کراون یان قەدیان شکاوە و جار جارە و لێر و لەوێ یادداشت و سەرەقەڵەمێکی دوکتور قاسملوویان تێدا بەجێ ماوە. زۆر لە کتێبەکان لەســـەر بنەمای تێگەیشتنێک کە دۆستانی دوکتور قاسملوو بەتایبەتی دۆستە بێگانەکانی لە بوارەکانی جێگای ســـەرنجی دوکتور قاســـملوو بوویانە، بـــۆ وی نێردراون. لەنێـــو هەموو کتێبەکانیشـــدا بەنرخترینیان لەڕووی بایەخـــی عاتیفـــی و مێژوویی‌یەوە ئەوانەن کە وەختی خۆی دوکتور قاســـملوو بۆخـــۆی دابینی کـــردوون و نیشـــانەی لێ داون. ئـــەو عادەتـــی بوو لە لاپـــەڕەی پێش کۆتایـــی ئەو کتێبانەدا کە بۆی گرینگ بوون و هی خـــودی خۆی بوون بـــە لاتینی و بە خەتێـــک کە کەمێـــک وەک خەتی تەبیبان دەچـــێ دەینووســـی «ڕەحمـــان»، خەتێکی بەژێردا دەکێشا و لە خوارەوەی ئەو خەتەش ڕێکەوتی ڕۆژەکەی دەنووسی.

لەگەڵ ئەوەدا کە بەهـــۆی هەلومەرجی ســـەختی خەبات و ڕاگوێزرانـــی بەردەوامی بنکەی ســـەرکردایەتیی حیـــزب و دژواریی

دەستڕاگەیشتن بە کتێب و سەرچاوەکان لەو سەردەمەدا، ژمارەی سەرجەم کتێبەکان زۆر نیە (چەند سەت جلد)، هەر لە یەکەم ڕوانیندا دەوڵەمەندیی کتێبخانەکە چ لەڕووی زمان و کات و شوێنی چاپی کتێبەکان و چ لەڕووی جۆراوجۆریـــی بـــوار و بابەتەکانەوە ســـەرنج ڕادەکێشـــێ. بەڵام مەسەلەیەکی گرینگ کە لە هەڵســـەنگاندنی ئـــەو کتێبخانەیەدا دەبێ لەبەرچاوی بگرین ئەوەیە کە ئەو کتێبخانەیە تەعبیر نەک لە هەموو ژیانی فیکریی دوکتور قاســـملوو، بەڵکوو تەنیا تەعبیر لە دە ســـاڵی کۆتایی ژیانی دەکا، ئەگەرچی زۆر کتێبیشی تێـــدان (بەتایبەتـــی لەبـــواری مێژوویـــی و هزریـــدا) کە پاش شـــەڕی دووەمی جیهانی چاپ کـــراون یان لە شەســـتەکانی زایینیدا ئەودەم کە دوکتور قاسملوو لە پراگ دەژیا یا لە حەفتاکاندا کاتێک لە پاریس بوو، دابینی کردوون.

چاوخشـــاندنێک بەو کتێبـــە دێرینانەی دوکتور قاســـملوو لەگەڵ خـــۆی هێناونیەوە کوردستان و بەگشتی بە سەرجەم کتێبەکان، دوو ئاکامگیریـــی مانابەخشـــمان لەبـــارەی پۆلێنی کتێبەکان دەداتە دەست:

یەکەم، لەگەڵ ئەوە کە دوکتور قاسملوو بـــە پلـــەی جیاواز شـــارەزای نزیـــک بە دە زمانی زیندووی جیهانی بەتایبەتی ڕووســـی و زمانە ســـلاڤەکان بوو، زیاتـــر لە حەفتا لە ســـەدی کتێبەکانی بە زمانی فەڕانســـەیین. سەرنجڕاکێشە کە بزانین تەنانەت کتێبەکانی پێوەندیـــدار بە مارکسیســـزم- لێنینیزمیش کە دوکتور قاســـملوو لە گەنجێتیدا پەیدای کـــردوون و ڕایگرتوون، زۆربەیـــان بە زمانی فەڕەنســـین. لەنێو زمانەکانی دیکەدا کوردی و فارســـی بە پلەی دووەم، زمانە سلاڤەکان بە پلەی سێهەم، ئینگلیزی بە پلەی چوارەم، عەرەبی و ئاڵمانی بە پلەی پێنجەم دێن و تاق و لۆقیش کتێب بـــە زمانی تورکی وەبەرچاو دەکەوێ. هۆی باڵادەستیی زمانی فەڕانسەیی لەم کتێبخانەیەدا تەنیـــا بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە لەو ســـاڵانەدا کە ئەو کتێبخانەیە شکڵی گرتووە زۆربەی ئەو بیانییانەی بەمەبەســـتی ڕۆژنامەوانـــی یا بـــۆ یارمەتیی پزیشـــکی و ئینسانی ســـەردانی کوردســـتانیان کردووە فەڕانســـەیی بـــوون، یـــا ئەوە کە فەڕانســـە وێســـتگەی یەکەم و سەرەکیی سەفەرەکانی دوکتـــور قاســـملوو بـــۆ دەرەوەی وڵات بوو. بەڵکوو ئەو مەسەلەیە پێش هەموو شتێک بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هەر لە بنەڕەت ڕا زمانی فەڕانســـەیی لە دنیای مەعریفیـــی دوکتور قاسملوودا جێگەی یەکەم یا هەر نەبێ ڕیزی یەکەمی هەبوو. کاریگەریی زمانی فەڕانسەیی بەسەر زمانی بیرکردنەوە و ئاخاوتنی دوکتور قاسملووەوە تەنانەت ئەو کاتەی بە کوردی یا بە فارسیش قسەی دەکرد بە ڕوونی دیار بوو، ئەگەرچی ئەو کاریگەرییە نەدەگەیشتە ڕادەی کاریگەریی هەمان زمان لەســـەر مێکانیزمی بیـــر و دەربڕینی دوکتور شـــەڕەفکەندی، و زانستی کەلامی دوکتور قاسملوو شوێنەواری ڕەوانبێژییانەی زیاتر لە زمانێکی ســـەرەکیی پێوە دیار بوو.

دووەم، لەگەڵ ئەوەدا کە بواری پسپۆڕیی ئەکادیمیـــی دوکتور قاســـملوو ئابووری بوو، بە تـــاق و لۆق کتێبێک لـــەو کتێبخانەیەدا هەڵدەکـــەوێ کـــە پێوەندیـــی بە زانســـتی ئابوورییـــەوە هەبـــێ (بۆ نموونـــە یەک لەو تەنیا دوو کتێبە تورکییەی باســـی ئابووریی کوردســـتانی تورکیە دەکا یان چاپی تورکیی نامیلکەیەکی خۆی سەبارەت بە کوردستانی ئێران کە بە یادداشـــت و ســـەرەقەڵەمەکانی نێـــوەوەی ڕا دیارە دوکتور قاســـملوو زۆر لە چـــاپ و وەرگێرانەکـــە ڕازی نیە). لەلایەکی دیکەوە، ئەگەرچی دوکتور قاسملوو لەڕووی تیئـــۆری و فەلســـەفەی سیاســـییەوە هۆگر و هەڵگـــری چەمکە هزرییـــەکان بەتایبەتی لـــە مەکتەبی مارکسیســـتیدا بـــوو، کەچی کتێبە فیکـــری و ئیدئۆلۆژیکەکان کەمترین

جێگەیان لەو کتێبخانەیەدا بەنسیب بووە و بە پەنجەکانی هەردوو دەست دەژمێردرێن.
زۆربەی هەرە زۆری کتێبەکان پێوەندییان بە مەسایلی ژیئۆپۆلیتیک و سیاسەتی دەرەوە و ململانەی زلهێزەکان و کێشەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستەوە هەیە. کەموکوڕییەکانی سۆسیالیزمی مەوجوود و پێویستیی ڕیفۆرم، ئەحزابی چەپی دنیا و سۆسیال دێموکراسی، مێژووی جیهان بەتایبەتی ئینقلابەکان، بیۆگرافی و بیرەوەریی سیاسەتمەدارانی ناسراو، کێشە و پێوەندییەکانی جیهانی سێهەم، ڕۆژهەڵاتناسی و مێژووی ئێران، کوردۆلۆژی، مافی مرۆڤ، تێرۆریزم، خەباتی پارتیزانی و تاکتیکە نیزامییەکان بوارەکانی دیکەی کتێبەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە پێک دێنن. بێگومان لەو کتێبخانەیەدا ژمارەیەکی زۆر کتێب و بەرهەمی ئەدەبیش (چ لەبواری ڕۆمان و شێعری بێگانە بەتایبەتی فەرەنسی و چ لەپێوەندی لەگەڵ زمان و ئەدەبیاتی کوردیدا) وەبەرچاو دەکەون. هەروەها سەرنجڕاکێشە کە بزانین لە تەواوی ئەو کتێبخانەیەدا تەنیا یەک دانە کتێب لەپێوەندی لەگەڵ ئایین و ئایینناسیدا هەیە کە ئەویش پێوەندیی بە تیئۆلۆژیی ڕزگاریی مرۆڤەوە هەیە.
هەمووی ئەمە بە مانای بێمەیلی و گرینگی نەدانی چیدیکەی دوکتور قاسملوو بە پسپۆرییە ئەکادیمییەکەی خۆی و بەگشتی بە بواری فیکر و تیئۆری نیە. بەڵکوو مانای ئەوەیە کە کتێبخانەکەی ساڵانی دوایی ژیانی دوکتور قاسملوو ڕەنگدانەوەی هەلومەرجی سیاسیی ئەوکات و پێویستییە مەعریفییەکانی ئەو لەو سەردەمەدا بووە. بە کورتی دەتوانین بڵێین کە ئەو کتێبخانەیە کتێبخانەی عەمەلیی سیاسەتمەدارێکی عەمەلگەرایە کە لەو دوایین قۆناغەی ژیان و خەباتیدا کە قۆناغی هەرە پڕشنگدار و درەوشاوەی بوو، ئەوەندەی سەرنجی دەدایە پرسەکانی بواری سیاسەتی واقیعی و خەباتی بەکردەوە، ئەوەندە خۆی بە بابەتە تەنیا فیکری و تیئۆرییەکانەوە خەریک نەدەکرد.
سەبارەت بە نێوەرۆکی کتێبەکانی هەر کام لەو بوارانەی باس کران، لەگەڵ ئەوە کە کتێبەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە بەپێی بوار و بابەت پۆلێن و ڕەدیف نەکراون، بەڵام دەتوانین بۆ مەبەستەکانی ئەم وتارە کتێبەکانی هەرکام لە بوارە ئاماژە پێ کراوەکان وەسەریەک بخەینەوە و نموونەی مانادارایان لێ بێنینەوە.

بواری هزر و ئیدئۆلۆژی

هەروەک باسمان کرد و ئاماژەمان بە هۆیەکەشی کرد، ژمارەی ئەو کتێبانەی نێو ئەم کتێبخانەیە کە نێوەرۆکێکی تەنیا هزری و ئیدئۆلۆژیکیان هەیە لەچاو ئەوە کە دەکرێ زائیرێک پێش کردنەوەی دەرگای کتێبخانەکە پێشبینیی بکا، یەکجار زۆر کەمە. لێرەدا یەک دوو کتێبی بیرمەندی لیبراڵ و نەیاری سەرسەختی تۆتالیتاریسم، ڕێمۆن ئارۆن (وەک «پەنجا ساڵ بیرکردنەوە سیاسی»)یەکەی و دوایین بەرهەمە تەواونەکراوەکەی ژیانی لەسەر ئەزموونی کۆتایی سەدە) — هەر ئەو کەسە کە لەو شوێنەدا کە مارکس ئایینی بە «ئەفیۆنی خەڵک» لە قەڵەم دەدا، ئەو مارکسیسزمی بە ئەفیۆنی ڕووناکبیران دەزانی- لەگەڵ کۆمەڵێک کتێبی پێوەندیدار بە پەرنسیپەکانی مارکسیزم-لێنینیزم کە پاش شەڕی دووەمی جیهانی بە زمانی فەرانسەیی لە پێکەن چاپ کراون (وەک «دەوڵەت و ئینقلاب» و «ئابووری و سیاسەت لە سەردەمی دیکتاتۆریی پرۆلتاریادا»ی لێنین و «پەرنسیپەکانی کۆمۆنیزم»ی ئێنگلس و «ئەنترناسیۆنالی چوارەم»ی ترۆتسکی) تێکەڵی یەکدی بوون. هەر لەو بوارەدا کۆمەڵێک سەرچاوە کە لە ڕۆڵی فاکتەری نەژادی و جێگە و پێگەی

نەتەوە لە تیئۆریی مارکسیستیدا دەکۆڵنەوە (بۆ نموونە توێژینەوەکانی ئامادۆ بۆردیگا و فرانسوا ماسپیرۆ)، هەروەها هێندێک سەرچاوە کە سەرنج دەدەنە مەرام و روانگەکانی مارکسیستەکانی جیهانی سێهەم (بۆ نموونە گۆڤارێکی مارکسیستەکانی ئەفریقا و راپۆرتێک سەبارەت بە فێستیڤاڵی جیهانیی لاوان لە دیدی وەفدی ڕێکخراوەکانی وڵاتانی دۆستەوە) سەرنج ڕادەکێشن.

بەڵام ئەوەی لەو بوارەدا باڵادەستە نەک لایەنی تیئۆریی مارکسیسیزم-لێنیزم، بەڵکوو لایەنە عەمەلی و مەیدانییەکەی وەدیهێنان و جێبەجێکردنی ئەو بیروباوەڕە و واقیعییەتی سیستەمی کۆمۆنیستی لە سەدەی بیستەمدایە. زۆربەی بەرهەمەکانی پێوەندیدار بەو پرسەش لەو کتێبخانەیەدا ئامانجیان ئەوەیە کە وێڕای شیکردنەوەی سیستەمی سیاسی و ئابووریی یەکێتیی سۆڤیەت، سەبارەت بە نیشانەکانی ڕزین و هۆکارەکانی زەواڵی سۆسیالیزمی مەوجوود هۆشیاری بدەنە خوێنەر. لێرەدا بۆ نموونە ئەم تیترانەمان دێتە بەرچاو: «دەسەڵاتی قەبزەکراو لە یەکێتیی سۆڤیەت» لە نووسینی هێلێن کارێر دانکۆس، «مافیا لە شووڕەوی» لە نووسینی ڤێرژینی کوولۆدۆن، یا «نامەکانی میخائیل یەفیمۆڤ» سەبارەت بە دۆخی خراپی مافی مرۆڤ لەو وڵاتەدا. بێگومان بەشێک لە سەرچاوەکانی ئەم هۆشیارییە مێژووییە کە دوکتور قاسملوو لە ناوچەی ئێمەدا یەکەم کەس و تا ماوەیەکی زۆر تاقانە ڕێبەری سیاسی بوو ئازایەتیی ئەوەی هەبوو بە ئاشکرا بیڵێ و ئاکامگیریی بەکردەوەی لێ وەربگرێ، سەرچاوەی ڕەسمیی خودی دەسەڵاتی سۆڤیەتین، لە بەڵگەنامەکانی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەتەوە لە ساڵی ١٩٥٦ (کە لەودا مەودا دانانی خرووچێف لەگەڵ ستالینیزم ئەفسانەی «هەرگیز هەڵنەکردنی سۆسیالیزمی عیلمی وەک وڵامی موعەممای تاریخ»ی تێک شکاند) ڕا بگرە تا ڕیفۆرمخوازییە چارەنووسسازەکەی گۆرباچێف –«پێرێسترۆیکا، ڕوانینێکی نوێ لە وڵاتەکەمان و لە جیهان» (چەندین نوسخەی هەمان چاپ لە کتێبخانەکەدا هەیە)- و بەڵگەنامەکانی کۆنگرەی نوێنەرانی گەلی سۆڤیەتی لە ١٩٨٩ کە ناوبراو وەک ئامرازێکی نیهادی بۆ شەرعیەت پێدان و جێبەجێکردنی پرۆژە ڕیفۆرمیستییەکەی خۆی دروستی کردبوو.

ئەگەر کتێبخانەدارێک لە چەشنی ئەوەی دوکتور قاسملوو لە بەیانییە بەهارییەکەی قەندیل مەبەستی بوو، کتێبەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە ڕێک بخاتەوە، پاش ڕیزکردنی سەرچاوەکانی سەرەوە، بەشێوەیەکی لۆژیکی ئەو کتێبانە دادەنێ کە باسی ئەلترناتیڤە مەوجوودەکەی دیکەی ڕۆئیای یەکسانیی مرۆڤ لەو سەردەمەدا دەکەن. لە کتێبخانەی ئەو پیاوەدا کە لە جەرگەی خەباتی قورسی چەکداریدا حازر بوو بۆ چەسپاندنی «سۆسیالیزمی دیموکراتیک» لە پرۆگرامی حیزبەکەیدا تێچووی گەورەی تەشکیلاتی تەحەمول بکا، کۆمەڵێک سەرچاوەی خوێندراوە و کارلەسەرکراو سەبارەت بە «ئۆرۆکۆمۆنیزم» (کۆمۆنیزمی ئورووپایی) و ئەزموونی سۆسیالیست و سۆسیال دیموکراتەکانی بلۆکی ڕۆژئاوا (بۆ نموونە کتێبێکی کارل کۆرش دامەزرێنەری مارکسیسزمی ڕۆژئاوایی و کتێبێکی

> **لەگەڵ ئەوە کە کتێبەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە بەپێی بوار و بابەت پۆلێن و ڕەدیف نەکراون، بەڵام دەتوانین بۆ مەبەستەکانی ئەم وتارە کتێبەکانی هەرکام لە بوارە ئاماژە پێ کراوەکان وەسەریەک بخەینەوە و نموونەی ماناداریان لێ بێنینەوە**

سانتیاگۆ کاریلۆ سکرتێری گشتیی پارتی کۆمونیستی ئیسپانیا) سەرنج رادەکێشن. دیارە لەو نێوەدا پرۆژەی سۆسیالیستەکانی فەرانسە لە هەشتاکان و باس و خواسی نێو کۆنگرەکانی پارتی سۆسیالیستی فەرانسە (بەتایبەتی کۆنگرەی «ئێپینە» کە کۆنگرەی یەکگرتنی بەرەی چەپ لە فەرانسە و سەکۆی سەرکردایەتیی فرانسوا میتران بوو) جێگایەکی دیارتریان هەیە. چلەپۆپەی ئەم کۆمەڵە سەرچاوەیەش ئەو کتێبانەی نێو کتێبخانەکەن کە لە رێگەی شیکردنەوەی سیستمی پارێزگاریی کۆمەڵایەتی لە ئورووپای کاپیتالیستی و دەوڵەتی ریفاهی لە سکاندیناوییەوە، پۆتانسیەل و هەر ئەودەم سنوورەکانی سۆسیال دێموکراسی دەخەنە روو.

مێژوو

بە هۆگری و هەگبەیەکەوە کە دوکتور قاسملوو لەبواری مێژوودا هەیبوو، سروشتییە کە کتێبەکانی ئەم بوارە جێگەیەکی گرینگیان لە کتێبخانەکەیدا بۆخۆیان داگرتبێ. لێرەدا مێژووی نوێی جیهان بە قەڵەمی هەریەک لە ڤیکتۆر ئالێکساندرۆڤ و مارک فێرۆ و جەواهیر لەعل نەهرۆ دیدێکی بەستێن ناسانە و تەنانەت دەروونناسانەی سیاسی بۆ مێژوومان دەدەنە دەست. هەروەها مێژووی ئینقلابەکانی جیهان بەتایبەتی ئینقلابی فەرانسە سەرنج رادەکێشن. لە کتێبێکی ئالبێرت سابوولدا لەو بارەوە هەموو ئەو شوێنانەی کتێبەکە کە باسی هەڵوێستی هێزە نەریتییەکانی کۆمەڵگای ئەودەمی فەرانسە بەتایبەتی کلیسا و ئەشرافیەت لە کاتی شۆرشی فەرانسەدا دەکەن بە قەڵەم (میداد)ێکی کاڵ خەتیان لەبن کێشراوە و ئیشارە کراون. هەر لە فەرانسە، سەبارەت بە راپەرینی مانگی مای ١٩٦٨ی ئەو وڵاتە کە لەسەر بەستێنێکی سیاسی-کۆمەڵایەتی و لەراستیدا بەدژی کۆمەڵگای نەریتی و بۆ ئازادیی زیاتر و شل کردنەوەی کۆت و بەندە کۆمەڵایەتییەکان بەرێوە چوو، چەند سەرچاوەیەک لەو کتێبخانەیەدا دەبینرێ. لەسەر شۆرشی ١٩٧٩ی ئێرانیش چەند کتێبێک سەبارەت بەو ئینقلابە لە دیدی ئورووپاییەکانەوە وەک کتێبی «خومەینی، ئینقلابی خیانەت پێکراو» لە نووسینی ژان پیەر پیشار و کریستیان دۆلانوا دەبینرێ.

هەر لەبواری مێژووییدا زۆر بیۆگرافی و ئۆتۆبیۆگرافیی کەسایەتییە سیاسییە ناودارەکانی جیهان لە کتێبخانەکەی د. قاسملوودا وەبەر چاو دەکەون. لێرەدا ژیان و بەسەرهاتی ستالین و تیتۆ و چەند جلد داستانی ژیانی مووسۆلینی بە قەڵەمی ئاندرێ بریسۆ کە خاتوونێکی ئێرانی بەناوی پەریچێهری سابیتی «بە ئاواتی سەرکەوتنی خەباتی گەلی کورد و رزگاریی میللەتی ئێران لەم رۆژگارە تاڵ و خەمناکە» پێشکەشی بە دوکتور قاسملووی کردووە لەگەڵ بیرەوەرییەکانی مارشاڵ ڤاسیلیفسکی قارەمانی شەری ستالینگراد و بیرەوەرییەکانی هێنری کیسینجێر بوونە ماڵاوسێی یەکتر. بەڵام دیسان فەرانسە بەشی شێری وەبەر کەوتووە : جگە لە بیۆگرافی و بیرەوەرییەکانی ژەنراڵ دوگۆل و فرانسوا میتران (بە قەڵەمی خۆی لەژێر ناوی «مێشەنگوین و ئەندازیار» کە مانیفێستی وی بۆ فەتحی دەسەڵات لەپێناوی وەدیهێنانی ئیدئالەکان و لەسەر بنەمای بیروباوەرە)، هێندێک لە سەرچاوەکان باسی ژیان و خەباتی کەسانی لە ناوچەی ئێمەدا کەمتر ناسراو دەکەن، وەک ژۆرژ کلێمانسۆ سەرۆک وەزیری سەرەتای سەدەی بیستی فەرانسە کە سەرسەختانە داکۆکیی لە جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت کردبوو و لە کۆمەڵگای دژە یەهوودی ئەوسادا ئازایانە داکۆکیی لە کاپتن دریفووز-ی بە رەگەز جوولەکە کردبوو کە بە ناهەق تۆمەتبار کرابوو

که خیانەتی بە وڵات کردووە، هەروەها پیەر مەندێس فرانس گەورە سیمای کۆمارەکانی سێهەم و چوارەمی فەرانسە کە وڵاتەکەی لە ڤیەتنام هێنابووە دەر. ئەم کتێبە کە پزیشکێکی فەرانسەیی بەناوی ڕۆنی ڕووزۆ لەبری پێشکەشی بە فەرانسەوی لەسەری نووسیوە «خۆراگری.. خۆراگری.. خۆراگری!» و ئادرەس و ژمارە تەلەفونی خۆی لە مارسەی بۆ بەجێ هێشتووە، یەکێک لەو ئاخرین کتێبانەیە کە دوکتور قاسملوو خستوویەتە نێو کتێبخانەکەیەوە.

بەڵام هەژێنەرترین و ڕەنگە بەنرخترین کتێبی ئەم بەشە کتێبێکە بەناوی «پیاوێکی جیاواز» بە قەڵەمی ژیل پێرۆ کە بەسەرهاتی هانری کوریەل دەگێڕێتەوە کە خەباتگێڕێکی جوولەکەی کۆمۆنیست و لایەنگری جیهانی سێهەم بوو و لە هێندێک وڵاتی عەرەبی وەک میسر و ئەلجەزایر نەخشی داکۆکیکارانە لە گەلانی ژێردەستەی نواندبوو. هانری کوریەل کە لە سەردەمێکدا کە کەس بیری لە شتی وا نەدەکردەوە هەوڵی دەدا فەلەستینیەکان و ئیسرائیلییەکان پێک بێنێ هەتا کێشەی خۆیان لەڕێگەی ئاشتیخوازانەوە چارەسەر بکەن، ساڵی ١٩٧٨ لە پاریس تێرۆر کرا. کاتێک ڕۆژهەڵاتناس و کورددۆستی فەرانسەیی مەدام جۆیس بلۆ لەسەر ئەم کتێبە دەنووسێ «پێشکەش بە عەبدولڕەحمان، لەگەڵ سۆز و لایەنگریی سەرسەختانەم بۆ خەباتی پیرۆزی»، بێگومان فکری بۆ ئەوە نەدەچوو کە ڕۆژێک چەند سەت کیلۆمیترێک ئەولاتر دوکتور قاسملووش هەر بەدەم خەونی ئاشتییەوە تێرۆر دەکرێ..

کێشەکانی جیهانی سێهەم

کێشەکانی جیهانی سێهەم تەوەرێکی دیکەی خوێندنەوەکانی دوکتور قاسملوو بووە. ئەگەر بەشێک لە بەرهەمەکانی ئەم تەوەرە سەرنج دەدەنە دڕدۆنگی و نایەکسانییەکانی نێوان وڵاتانی باکوور و وڵاتانی باشوور (بۆ نموونە کۆمەڵێک سەرچاوە سەبارەت بە بزوتنەوەی وڵاتانی بێلایەن، گۆڤاری فەرانسەیی «دوو جیهانەکە» یان کتێبی «بێزاریی مەینەتبەشان لە نەزمی جیهانی» لە نووسینی ژان زیگلەر سیاسەتمەدار و کۆمەڵناسی بەناوبانگی سویسی و لایەنگری بەجیهانیبوونێکی دیکە)، ئەوانەی دی زۆرتر باسی نالێکی و دینامیزمە نێوخۆیییەکانی وڵاتانی جیهانی سێهەم دەکەن کە لێرەدا سەبارەت بە دنیای عەرەب و ئەگەری شۆڕش و نوێبوونەوە لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بەرهەمی نووسەرانی وەک محەممەد حوسێن هەیکەل و سەبارەت بە ئەفغانستانیش کۆمەڵێک سەرچاوەی وەک چەند ژمارەی تایبەتیی «گۆڤاری سەردەمە تازەکان»ی ژان پۆل سارتر و کتێبی «لە قەفەسی ورچدا»ی ڕۆژنامەوانی فەرەنسیی بەبارمتەگیراو لە ئەفغانستان ژاک ئابووشار دەبینرێن. ئەمریکای لاتینیش لەنێو ئەو کتێبانەدا جێگەیەکی دیاری هەیە، بۆ نموونە کتێبی «ڕەگە هەڵدراوەکانی ئەمریکای لاتین» ی ئێدوارد گالیانا و «گرکانی نیکاراگوا» کە خاتوونی ڕۆژنامەوان گلۆریاتونیا هێنریکیز (کە لەگەڵ کارۆل پرۆنهووبێر لە یەک دەوراندا د. قاسملوویان ناسیوە) بە دوو زمانی ئیسپانیایی و فەرانسەیی لەسەری نووسیوە «بەڕێز قاسملوو! خەباتی گەلان بۆ ڕزگاری سنوور ناناسێ، مەگەر نا؟!».

ڕۆژهەڵاتناسی و کوردۆلۆژی

بوارێکی دیکەی زۆر بەرجەستە لەنێو کتێبەکانی دوکتور قاسملوودا ڕۆژهەڵاتناسییە. دوکتور قاسملوو جیا لەوە کە پێوەندیی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژهەڵاتناسانی ناسراوی جیهان هەبوو و ئەوەشی کردبووە بەستێنێک بۆ ڕاکێشانی سەرنج و پشتیوانیی

فەرهەنگییانــی دنیــای دەرەوە بــۆ لای مەسەلەی کورد، بۆخۆیشی لە نیوەی دووەمی حەفتاکانی زایینیدا لە ئەنستیتۆی زمان و شارستانییە ڕۆژهەڵاتییەکانی پاریس مامۆستا بوو و بوونی چەند ژمارەیەک لە بوڵتەنەکانی ئەو ئەنستیتۆیە لەنێو کتێبخانەکەدا ئەو دەورەیە لە ژیانی ئەکادیمی و فەرهەنگیی دوکتور قاسملوومان وەبیر دێنێتەوە. لێرەدا هەروەها زۆر کتێب و سەرچاوە سەبارەت بە ئێرانناسی و خولیای فەرانسەوییەکان بۆ ئیسفەهان دەبینرێ (بۆ نموونە «بەرەو ئیسفەهان»ی پیەر لۆتی و «ئیبن سینا یا ڕێگای ئیسفەهان»ی ژیلبێر سینۆوێ).

بەڵام زۆربەی بەرهەمەکان لێرەدا کوردۆلۆژی بە زمانەکانی بیانی بەتایبەتی فەرانسەیی دەگرنەوە. لەسەر کتێبەکەی کریس کۆچێرا (بزوتنەوەی نەتەوایەتیی کورد)، ئەدیبی کوردی تورکیە، مەمۆ یەتکین کە بەپێی زانیارییەکانی کاک حەسەنی قازی لەو سەردەمەدا کە لە لەهستان ژیاوە د. قاسملووی ناسیوە و لەبواری کوردۆلۆژیدا خاوەنی کتێبخانەیەکی بەنرخە، ساڵێک پێش شۆڕشی گەلانی ئێران بە ڕێنووسی لاتینی بۆ د. قاسملووی نووسیوە «بوهار هاتیە سەر چیایێ وەلاتێ من. تو مامۆستایێ من، کال و کەکێ من! ل سەر وێ چیای گولەکی.. هێڤیدارم کو بوهارێ دێ درێژ و شاد ببە بۆ گەلێ مەی کورد». تێزەکەی عیسمەت شەریف وانلی لەسەر کوردستانی عیراق، بیرەوەرییەکانی نورەدین زازا، کۆمەڵێک دەقی ئەدەبی و فۆلکلۆریی کوردی هەڵبژاردەی جۆیس بلۆ لەژێر ناوی «بیرەوەریی کوردستان»، سیاحەتنامەی ئەولیای چەلەبی کە مامۆستای نەمر سەعید ناکام پێشکەشی د. قاسملووی کردووە، شەرەفنامە، کتێبەکەی حەسەن ئەرفەع لەسەر مێژووی کوردەکان کە دوکتور قاسملوو لە «چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی»دا لە ڕیزی ئەو دەگمەن سەرچاوانەدا کە لە کۆتایی کتێبەکەدا هێناونی ناوی بردووە، و نامیلکەیەک بە زمانی تورکی لەسەر کوردستانی ئێران لە نووسینی خودی د. قاسملوو کە ناوبراو لە زۆر شوێن ئیشارەی پرسیار و پەراوێزی بۆ نووسیوە، لەو کتێب و سەرچاوانەن کە لەو بەشەدا دەبینرێن.

هەر لێرەدا کتێبێکی فەرانسەیی لە نووسینی کریستیان مۆر بەناوی «کوردەکانی ئەمڕۆ» لەو بارەوە سەرنج ڕادەکێشێ کە بەرگەکەی بریتییە لە نیگارێکی دەستکرد کە لەودا د. قاسملوو بە جلوبەرگ و جەمەدانەی کوردییەوە لەپێش گوندێکی کوردستان ڕاوەستاوە. دڵنیام ئەوانەی دژایەتیی د. قاسملوویان لەگەڵ فەردپەرەستی و ئایکۆن سازی لە کەسایەتییە سیاسییەکان لەبیرە، بە دیتنی بەرگی ئەو کتێبە کەمێک سەریان سوور دەمێنێ.

پێوەندیی نێودەوڵەتی و ژێئۆپۆلیتیک

وەک ئاماژەی پێ کرا، ئەو بوارەی زۆرترین ژمارە لە کتێبەکانی نێو کتێبخانەکەی بۆخۆی تەرخان کردووە بواری ژێئۆپۆلیتیک و پێوەندیی نێودەوڵەتی و ململانێ جیهانی و ناوچەییەکانە. لەو بەشەدا سەرچاوەکانی پێوەندیدار بە شەڕی سارد و ڕکابەریی سیاسی و نیزامیی ئەمریکا و شووروەوی و جێگە و پێگەی ئورووپا لەو نێوەدا زۆر بەرجەستەیە کە لەو بارەوە بەرهەمی پسپۆڕانی وەک برێژینسکی ڕاوێژکاری بە ڕەچەڵەک لەهستانیی جیمیی کارتێر بۆ ئەمنیەتی میللی و ڕێژیس دوبرێ کە ڕابردوویەکی لەگەڵ شۆڕشی کووبادا هەبوو و دواتر بوو بە ڕاوێژکاری فرانسوا میتران، وەبەرچاو دەکەون. هەر لەو بوارەدا کتێبی «لەنێو نهێنیی شازادەکاندا» سەرنج ڕادەکێشێ کە بریتییە لە وتووێژی ڕۆژنامەوانی بەناوبانگی فەرانسەیی کریستین

ئۆکرەنت لەگەڵ بەرپرسی پێشووی سرویسە نهێنییەکانی فەرانسە. کریستین ئۆکرەنت هەمان ئەو خانمەیە کە دوایین وتووێژی تەسویریی لە زیندان لەگەڵ ئەمیر عەباسی هوەیدا ئەنجام دا و پێش هێرشی هاوپەیمانەکانیش بۆ سەر عێراق لە ژانویەی ۱۹۹۱دا وتووێژی لەگەڵ سەدام حوسێن کرد. ئەو کە دووەمین هاوژینی بێرنارد کوشنێریشە، لەسەر کتێبەکە بۆ دوکتور قاسملووی نووسیوە «پێشکەش بە دۆستمان عەبدولڕەحمان، چونکە ئەویش یەک لەوانە!» (واتە یەکێک لە شازادەکانە؛ مەبەستی ئەوەیە یەکێک لە گەورە پیاوانی ئەم جیهانەیە). هەروەها ژمارەیەکی زۆر گۆڤار و سەرچاوەی گشتگیری پێوەندیدار بەو بوارە وەک گۆڤاری ئەنستیتۆی توێژینەوەی ستراتژیکی فەرانسە و چەندین ژمارەی ساڵنامەی ڕۆژنامەی لومۆند سەبارەت بە بارودۆخی سیاسیی جیهان و ئەتڵەسەکانی ژیئۆپۆلیتیک کە ژێرار شالیان لەسەر یەکێکیانی نووسیوە «ئەو ئەتڵەسە کە پێشکەشە بە هێلین و ڕەحمان باسی شتگەلێک دەکا کە ئەوان لێی شارەزان»، لەم کتێبخانەیەدا دەبینرێن. هەر لەو بەشەدا کۆمەڵێک سەرچاوەی تایبەت بە لێکدانەوەی کێشە ناوچەییەکانیش بەتایبەتی شەڕی ئێران و عێراق و ئانالیزی نیزامیی ئەو شەڕە و دوورەدیمەنەکانی یەکلابوونەوەی وەبەرچاو دەکەون (بۆ نموونە کتێبێکی پاولا باڵتا بەناوی «ئێران و عێراق، شەڕێکی پێنج هەزار ساڵە» و ئینسایکلۆپیدیای چەند جڵدیی ئەو شەڕە بە زمانی عەرەبی).

شەڕ

هێلێنا کروولیش (نەسرین قاسملوو) لە کتێبەکەی خۆی بەناوی «ئورووپاییەک لە سەرزەمینی کوردەکان»دا دەنووسێ دوکتور قاسملوو قسەیەکی ئاندرێ مالرۆی لەسەر کوتە کاغەزێک نووسیبۆوە کە دەڵێ «شەڕم پێ خۆش نەبوو، بەڵام شەڕم کرد». لە کتێبخانەی ئەو ڕووناکبیرە بەفەرهەنگ و پەروەردەیەی ئورووپادا کە بەبێ ئەوەی هەرگیز لەژیانیدا کاری نیزامیی کردبێ دەبوو ڕێبەرایەتیی بزوتنەوەیەکی بەربڵاوی چەکدارانە بکا، بەشێوەیەکی لۆژیکی تووشی هێندێک کتێب و نامیلکە سەبارەت بە بواری شەڕ و خەباتی پارتیزانی بووم. کتێبێک کە لەو تەوەرەدا لە هەموویان زیاتر سەرنجی ڕاکێشام لەبارەی گاریبالدی، ڕێبەری سیاسی و نیزامیی سەدەی نۆزدەی ئیتالیاوە نووسراوە کە لەوێدا د. قاسملوو چەند شوێنێکی کتێبەکەی ئیشارە کردووە و خەتی لەبن کێشاون. بۆ نموونە لە لاپەڕە ۲۵۸ی کتێبەکەدا ئەو ڕستەیە کە دەڵێ «گاریبالدی بۆی گرینگ بوو کە سەرکردایەتیی جۆرە هێزێک بکا کە تەواو لەگەڵ ئامانج و ستراتژییەکەی خۆی یەک بگرێتەوە». لە لاپەڕە ۳۰ی هەمان کتێبدا ئەو خوێنەرەی لە هەر باخچەیەیەک گوڵی خۆی دەچنی خەتی لەبن ئەو شوێنە داوە کە دەڵێ «ئەو کاتە لە ئیتالیا بە زیندانیانی سیاسییان دەگوت کاربۆناری». کۆمەڵێک کتێب و نامیلکەی دیکە هەر لەبواری تاکتیکەکانی شەڕی پارتیزانی وەک «شەڕە شۆڕشییەکان»ی کۆلۆنێل گابریەلی ئەمریکایی و «هونەری شەڕ»ی ژێنراڵ سۆن تزووی چینی و کۆمەڵە ڕاپۆرتێک لەسەر موقاوەمەتی ئەفغانییەکان لەریزی ئەو کتێب و نامیلکانەدان کە تاوتوێی پارامێترەکانی شەڕی پارتیزانی دەکەن.

هاوار و هانای ئینسانی

بەڵام ئەو سەردارەی حازر نەبوو چەک بە جەنگاوەرەکانی دابنێ و هەمیشە ورەی وەبەر

پێشمەرگەکان دەنا کە هەتا دروستبوونی هەلومەرجی چارەسەری سیاسی درێژە بە خەبات و خۆڕاگریی چەکدارانە بدەن، قەت شەڕی وەک حاڵەتێک چاو لێ نەدەکرد کە لەودا هەموو ڕەفتارێک ڕێگەپێدراو بێ. بەمجۆرەیە کە لە لاپەرە ١٥٩ی کتێبەکەی گاریبالدیدا د. قاسملوو خەتێ لەبن ئەو شوێنەش داوە کە باسی شەڕی سۆلفێرینۆ دەکا کە چلۆن باوکی قانوونی بەشەردۆستی، هانری دونان، پاش دیتنی گیان دەرچوونی بریندارانی شەڕ، هاتۆتە سەر ئەو قەناعەتە کە پێویستە چوارچێوە و ڕێساگەلێک بۆ ئەوە دابنرێ کە لە مەیدانی شەڕدا ئینسانیەت وەبەرچاو بگیرێ. جگە لەمەش، لەنێو کتێبەکاندا زۆر جار تووشی نوسخەکانی کۆنڤانسیۆنەکانی ژنێڤ و ڕاگەیاندراوی جیهانیی مافی مرۆڤ (چاپی لیبراسیۆن) و ڕاپۆرتەکانی ئامنێستی ئەنترناسیۆنال و زۆر سەرچاوەی دیکەی پێوەندیدار بە مافی مرۆڤ و قانوونی بەشەردۆستی دەبین.

هەر لەبواری هاوار و هانای ئینسانیدا دوو کتێبی وەزیری دەرەوەی پێشووی فەرانسە و دۆستی ناسراوی گەلی کورد، بێرنارد کوشنێر وەبەرچاو دەکەون. یەکەمیان پێش شەهید بوونی د. قاسملوو، د. کوشنێر لەگەڵ ماریۆ بێتاتی (پرۆفسۆر لە زانکۆی «پانتیۆن-ئەساس»ی پاریس) سەبارەت بە «ئەرکی دەستێوەردانی مرۆیی» نووسیویەتی و چوار پزیشکی فەرانسەیی هەرکامەیان لە گۆشەیەکی لاپەرەی یەکەم پێشکەشیان بۆ د. قاسملوو لەسەر نووسیوە. یەکیان دەڵێ «ئەم مەئموورییەتە داستانێکی ڕاستەقینە بوو. سپاس کە دەرفەتت پێداین گەلەکەت بناسین و خۆشمان بوێ». یەکی تریان دەنووسێ «ئەم مەئموورییەتە جارێ هەر لە نیوەیدایە، بەڵام هەر لە ئێستاوە دەزانین کە قەت لەبیرمان ناچێتەوە». کتێبەکەی دیکەی کوشنێر لەژێر ناوی «نەهامەتیی ئەوانی دیکە» دوای مەرگی قاسملوو نووسراوە و نووسەر چاپی کتێبەکەی پێشکەش بە «عەبدولڕەحمان قاسملوو و سەید بەهائەدین مەجرووح» کردووە. بەهائەدینی مەجرووح ئەکادیمیک و سیاسەتمەدارێکی ئەفغانی بوو کە وەک د. قاسملوو ئەویش لە پاریس خوێندبووی و وەک د. قاسملوو ئەویش هەر سەری لەڕێی ئاشتی دانا و بەم «سووچە» تێرۆر کرا. تەنانەت زۆر تاڵ و تاسێنەرە کە کتێبخانەکەی د. قاسملوو چەندین کتێب و نامیلکەی سەبارەت بە تێرۆریزم و نەخشی کۆماری ئیسلامی هەم لە تێرۆریزمی نێودەوڵەتیدا و هەم لە تەسفیەی تا ئەوکاتی جیابیراندا تێدایە.

ئەدەب، شێعر، زمان

ئەوەی تا ئێرە باسمان کرد هەمووی سیاسەت بوو. بەڵام خۆ لە ئاسۆی خەیاڵی قاسملوودا هەر «بیری لێنین» نەبوو، «باخەکانی سەمەرقەند»یش هەبوو. لە پەنا و لەپاڵ کتێبە سیاسییەکاندا، ئەدەبیات وەک بوارێکی هەرە جێگای پەسند و هۆگریی د. قاسملوو بوارە باڵادەستەکەی دیکەی کتێبەکان پێک دێنێ. بەرهەمە ئەدەبییەکان بە زمانەکانی بێگانە بەتایبەتی فەرانسەیی یەکجار زۆرن و دەیان ڕۆمان بە قەڵەمی ڤیکتۆر هۆگۆ و باڵزاک و زۆلا و سیمۆن و چەندین ئانتۆلۆژیی شێعری فەرانسەیی و هۆنراوەکانی بۆدلێر و کۆکتۆ و ژاک پرێڤێر و ڕۆنی شار لەو کتێبخانەیەدا پاڵەپەستۆی یەکتر دەدەن. لەنێو ڕۆمانەکاندا هێندێکیان کە هەم ناسراوترن و هەم زیاتریش ڕەنگی خوێنراوەوە و بەکاربرانیان پێوە دیارە سەرنج ڕادەکێشن و ئەولاتر لە زەوقی ئەدەبیی د. قاسملوو، ئیلهامی فەرهەنگی و حەساسییەتی ئینسانیی ئەومان چاکتر بۆ دەردەخەن. بۆ نموونە «نامە ئێرانییەکان»ی مۆنتسکیۆ، «ڕووحی شاد»ی ڕۆمەن ڕۆلانی هیومانیست

و عەداڵەتخــوازی، «ســەت ســاڵ تەنیایی» بە فەرانسەیی، «مەســیح لە ئیبۆلی ڕاوەستا»ی کارل لیڤی کە باســی ڕەنــج و بەدبەختیی خەڵکی گوندێکی ئیتالیا دەکا.

ڕۆمانی «شەوی پیرۆز» یا «لەیلەتولقەدر»ی تاهیر بن جەلوون (هەر بە فەرانســەیی) کە حەز و حەسرەتەکانی کچێک دەگێڕێتەوە بابی لەبەر ئەوەی کوڕی نەبووە هەر لە منداڵییەوە بە کوڕ بە خەڵکی ناساندووە و بەشێوەیەکی شــاعیرانە بەڵام بێڕوحمانە ئازاری ژنبوون لە کۆمەڵــگای ڕۆژهەڵاتیدا وەســف دەکا، لەلایــەن تیمێکــی ڕێکخــراوی یارمەتییە دەرمانییــە نێونەتەوەییەکان (ئــا. ئێم. ئی) یەوە پێشکەش بە د. قاسملوو کراوە. ڕۆمانی «جوانــی خوداوەند» کە بەناوبانگترین ڕۆمانی ئاشقانەی فەرانسەیی لە سەدەی بیستەمدایە، پزیشــکێکی ڕێکخراوی پزیشــکانی جیهان لەبەر خۆیەوە لەســەری نووســیوە «بەهۆی مەئمووریەتەکەمەوە کاتــم نەبوو ئەم ڕۆمانە تەواو بکەم، بەڵکوو ڕۆژێک هەر لە کوردستان تەواوی بکەم و ئــەو ڕۆژەش ڕۆژێک بێ کە مەهاباد ئازاد بووبــێ!». ڕۆمانی «هەڵبژاردنی ســۆفی» کە داســتانی ژنــە جوولەکەیەکی دەربازبــووی ئۆردووگاکانی نازی دەگێڕێتەوە کــە ناچار کراوە لەنێوان ئــەو دوو منداڵەیدا کە لەبەر دەستی نازییەکاندا ماون هەڵبژێرێ کامەیان بــە زیندوویی بمێنــێ، خانمێکی فەرانســەیی لە پێشەکییەکەیدا نووسیویەتی «بۆ (ئـا. ئێـر. ژێ)، لەلایـەن لایەنگرێکی سەرسەختی خۆتەوە». «ئا. ئێر. ژێ» پیتەکانی یەکەمــی عەبدول-ڕەحمان-قاســملوو بــە فەرانســەوییە و کورتکراوەی ناوەکەیەتی کە دۆستە قەدیمییە خارجییەکانی د. قاسملوو، بــە یاد و بە عادەتی ســەردەمی نهێنیکاری و ڕاوەدوونــان، ئێســتاش کاتێک خۆ بە خۆ باســی د. قاســملوو دەکەن، لە جیاتی ناوی تەواوی ئەو، هەر ئەو چەند پیتە بەکار دەبەن. ئەو خاتوونە بۆخۆیشــی ناوی تەواوی خۆی نەنووســیوە و لەجیاتی ئیمزا تەنیا پیتەکانی یەکەمی ناو و ناوبانگی خۆی لەسەر کتێبەکە بەجێ هێشتووە.

بەڵام لەنێو هەموو ڕۆمانەکاندا ئەوەی لە هەمووان زیاتر سەرنجی ڕاکێشام و هەژاندمی شاکارێکی نووسەری لوبنانی ئەمین مەعلوف بوو. ئەمن هەر لە کۆلێژەوە لە ڕێگەی دەرسی «الأدب و النــص»ی عەرەبییەوە لەگەڵ ناوی ئەمیــن مەعلوف ئاشــنا بــووم. کاتێکیش چوومە فەرانســە یەکــەم ڕۆمانــی درێژی فەرانسەییم کە خوێندەوە ڕۆمانێکی ئەو بوو. ئــەو ڕۆمانەم ئەوەندە بــەدڵ بوو کە کاتێک ساڵی ١٩٩٨ لە ستراسبورگ چاوم بە ئەمین مەعلوف کــەوت و لەو دیــدارەدا کتێبێکی تری خۆی (ناسنامە بکوژەکان)ی پێشکەش کــردم، ئیجازەی وەرگێڕانــی ڕۆمانەکەم لێ وەرگرت (کــە دواتر لەبەر ئەوەی ئەحمەدی مەلا دەســت و بردی لێ کردبوو، پاشــگەز بوومەوە). ئــەو ڕۆمانە ڕۆمانی ســەمەرقەند بوو. «ســەمەرقەند» ڕۆمانێکی مێژوویی‌یە کە داستانی ژیانی شاعیری شەراب و فەلسەفە، خەییام، و تاقە دەستنووســی چوارینەکانی بــە خەتی خۆیمــان بۆ دەگێڕێتــەوە کە بە ڕیوایەتی ڕۆمانەکە پاش هێرشی مەغوولەکان لە سەدەی یازدەدا ون بووە و نزیک بە هەزار ســاڵ دواتر ڕۆژهەڵاتناسێکی ئەمریکایی کە دایــک و بابی لــە خۆشەویســتیی خەییام ناویان ناوە عومەر، دەیدۆزێتەوە و هەوڵ دەدا وێڕای مەعشــووقە ئێرانییەکەی (شــیرین)، دەستنووســەکەی خەییامیــش دەربــازی ئەوپەڕی ئەتلانتیک (ئۆقیانووســی ئەتڵەس) بکا. کەچی چارەنووس وا دەکا کە «ڕوباعیات» لەنێو کەشتیی تایتانیکدا بۆ هەمیشە غەرقی ئۆقیانووسەکان بێ و «شیرین»یش ئەگەرچی لە خنکان ڕزگاری دەبێ، بەڵام ئەویشــی بۆ هەمیشە لە کەنارەکان لێ بێسەروشوێن دەبێ و تا سەر لە خۆی دەپرسێ داخوا لە بنەڕەت ڕا «شیرین»ێک هەبووە یا هەر دروستکراوی

خولیا و خەیاڵی ڕۆژهەڵاتدۆستانەی خۆی بووە و هیچی دیکە.

بە بیانووی ئەم بەسەرهاتە شاعیرانەیە و لەپشت داستانی گەڕان بەدوای گەنجینەکان و دۆزینەوە و هەوڵی ڕزگارکردنیان و سەرەنجام سەرلەنوێ و بۆ هەمیشە لەدەستدانەوەیان، نووسەر لەڕاستیدا سەفەری گەنجینەیەکی گەورەتر لەو شتە ڕواڵەتیانە و هەموو ئەو ڕێگر و مەترسییانەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە لە ناوچەی ئێمەدا هەڕەشە لە درەوشانەوەی ئەو گەنجینەیە دەکەن کە ئەویش بریتییە لە: ئازادی. ئەمین مەعلوف لە «سەمەرقەند»دا بەدرێژیی هەزار ساڵ مێژووی ئێران و ناوچە، چەندین لاپەڕەی کۆن و تازە لە ململانێ سیاسی و فەرهەنگییەکانی ئەو دەڤەرەمان بۆ هەڵدەداتەوە. مێژوویەک کە لەودا ئارەزووی ئینسانەکان بۆ ئازادی و ئازاد ژیان بەردەوام بەهۆی فاناتیسم و تاریکپەرستانی وەک تەریقەتی حەسەن سەباح و هاوشێوەکانی سەردەمی هاوچەرخیانەوە سەرکوت دەکرێ. نزیکانی د. قاسملوو هۆگریی ناوبراو بۆ خەییامیان چاک لەبیرە و دڵنیام بە خوێندنەوەی سەمەرقەند و سەرنجدان بە نیشانە و تێماکانی نێو ئەو ڕۆمانە زۆر شتی فەزای زێهنی و کەسایەتیی تایبەتیی د. قاسملوویان دێتەوە یاد. لەسەر یەکێک لەو دوو نوسخەیە کە لە کتێبخانەکەی د. قاسملوودایە و کریستیان مۆر پێشکەشی کردووە نووسراوە :»ئەم ڕۆمانە بێگومان یارمەتیت دەدا کە شەوانی درێژی زستانی کورد زووتر تێپەڕ بکەی»...

هەر لەبواری ئەدەبیدا هێندێک بەرهەمی پێوەندیدار بە ئەدەبیاتی ڕووس و سلاڤیش دەبینرێن. بۆ نموونە گۆڤارێکی ئەدەبیاتی ڕووسی بە زمانی ئینگلیسی یان داستانێکی تەنزنووسی چێک یارۆسلاڤ هاسێک کە بەسەرهاتی سەربازێک لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا دەگێڕێتەوە. لەنێو ئەم کتێبەدا ئینشای پێشمەرگەیەکی حیزبی دێموکرات کە وا دیارە لەنێو حیزبدا فێری خوێندنەوە و نووسین بووە خۆی حەشار دابوو کە بە زمانێکی جیددی و جوان باسی ژیانی پێشمەرگایەتی دەکا. بوونی ئەو ئینشایە ڕاست لەنێو ئەم کتێبەدا لانیکەم بۆ من پرسیارخوڵقێن بوو و قەت نازانرێ چۆنەکایی ئەمیان ئەویانی لە باوەشی خۆیدا پاراستوە.

لە ئەدەبیاتی فارسیدا جگە لە هێندێک بەرهەمی ناسراوی وەک شاهنامە کە دیارە ژمارەیان لە کتێبخانەکەدا زۆر نیە یا نەماوە، چەند کتێب و نامیلکەیەکیش بەهۆی پێشکەشییەکانیانەوە کە وەبیر هێنەرەوەی حاڵ و هەوای سەردەمی خۆیانە، سەرنجیان ڕاکێشام. عەلی میرفترووس ئێرانناسی دانیشتووی فەرانسە کتێبی «آوازهای تبعیدی» ی خۆی «بە ئاواتی ئێرانێکی ئازاد و کوردستانێکی خودموختار» پێشکەش بە د. قاسملوو کردووە. نیعمەتی میرزازادە کە لەگەڵ د. قاسملوو لە چوارچێوەی کانوونی نووسەرانی ئێراندا یەکتریان ناسیوە، بە مەبەستی «تەجدیدی ئیرادەت»، «گوڵخەشم»ەکەی خۆی داوە بە د. قاسملوو و یادنامەی ئوستاد کامرانی نەجاتوڵلاهی کە مامۆستای زانکۆی پۆلیتێکنیکی تاران بوو و ساڵی ١٣٥٧ لە خۆپێشاندان بەدژی ڕێژیمی شادا شەهید کرابوو، لەلایەن «دایکی ئوستادی شەهید»ەوە پێشکەش بە د. قاسملوو کراوە.

ئەوەندەی دەگەڕێتەوە سەر ئەدەبیاتی کوردی، ڕۆمانەکانی حەمەدۆک کە وەرگێری کوردی وەک «یادگارێکی بچووک» پێشکەش بە «هاوڕێ و مامۆستای گەورە»ی خۆی کردوە، «ئەودیوی چیا» کە شکور مستەفا بە لەحنێکی عیرفانی و زەردەشتیانە لەسەری نووسیوە «بۆ مامۆستا و پیرم کاکی گەورەم»، دیوانی مەولەوی کە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس پێشکەش بە «جەنابی دوکتور

عەبدولڕەحمان قاسملوو»ی کردووە، هەروەها دیوانی شاعیرانی وەک حاجی قادری کۆیی و شێخ نووری شێخ ساڵح و ئەحمەد موختارجاف و بێگومان گۆران کە لەگەڵ د. قاسملوو سەردەمێک لە زانکۆی بەغدا هەردووکیان مامۆستا بوون و د. قاسملوو یەکجار هۆگری شێعرەکانی بوو، دەبینرێن.

لەبواری زمانی کوردی و زمانناسی و زمانسازیدا تێزەکەی ئەمیری حەسەن پوور لەسەر کاریگەریی فاکتەری زمان لەسەر گەشەکردنی نەتەوە و کتێبەکەی تۆفیق وەهبی لەسەر ڕیشەکانی زمانی کوردی بە ئینگلیسی و «زمانی یەکگرتووی کوردی»ی د. عێزەدین مستەفا ڕەسووڵ و چەندین ژمارەی گۆڤاری کۆڕی زانیاریی کورد کە کاتی خۆی د. قاسملوو یەکێک لە هاوکاران و ئەندامانی بەرجەستەی بووە و عەبدولقادری دەباغی ژمارەیەکیانی پێشکەش بە د. قاسملوو کردووە، هەروەها هێندێک نوسخەی گۆڤاری گەلاوێژ و ڕۆژی کورد و ڕۆژی کوردستان سەرنج ڕادەکێشن. جیا لەوانەش، هەر لەبواری زماندا، کۆمەڵێک وشەنامەی وەک فەرهەنگی ئینگلیسی ـ عەرەبی ـ فەڕەنسی، فەرهەنگی عەرەبی ـ چێکی، فەرهەنگی ئابووریی ڕووسی ـ چێکی، و فەرهەنگی ڕووسی ـ کوردیی قەناتی کوردۆی دۆستی و فەرهەنگی کشتوکاڵ کە مەعرووف قەرەداغی بۆ مامۆستا هێمنی ناردووە دەبینرێن و ژمارە و چەشنی فەرهەنگەکان کاربوردێکی زۆر فرەوانتر لە پێویستییەکانی فێربوون یا تێگەیشتن لە زمان لەلایەن خاوەنەکەیانەوە دەردەخا. خۆش ئەوە بوو فەرهەنگێکی شەراب و بورجێکی خۆشەویستییش (تایبەت بە مانگی لەدایکبوونی د. قاسملوو) خۆی خزاندبووە نێو فەرهەنگەکان!

بەجێهێشتنی کۆشک

ئەمن هەر لە منداڵییەوە لەگەڵ فەزای فەرهەنگی و زێهنیی د. قاسملوو ئاشنام. لەنێو سەت دەسختەتیشدا دەسختەتی د. قاسملوو لە یەکەم ڕوانیندا دەناسمەوە. بەڵام لە نووسینەوەی ئەم کورتە گێڕانەوەیەی گەشتەکەم بەنێو کتێبخانەی د. قاسملوودا و ناوهێنانی هێندێک لە کتێبەکاندا، بۆ من زۆر گرینگ بوو کە لە داوی وەسوەسەیەکی سیاسیی «پۆست مۆرتێم» (پاش مردووان) نەکەوم و بە زۆری زۆرداری و بە دڵی خۆم کتێبخانەیەکی فەرزی بۆ د. قاسملوو بە دروست کردن نەدەمەوە. دەبوایە کتێبەکان هەر ئەوەندەی کە هەبوون و بەو جۆرەی دیتوومن و لێکم کردوونەوە باس بکەم.

لەسەریەک دەتوانین بڵێین کتێبخانەکەی د. قاسملوو کە پەنجەرەیەکی هەرچەند سنووردار بەڵام بەنرخ بەسەر پانتایی ژیان و خەبات و کەسایەتیی ناوبراو و پێچ و قۆرتەکانی نێو ئەم پانتاییەدایە، کتێبخانەیەکی زۆرتر سیاسی، زیندوو، کاربۆردی و بەڕۆژی سەردەمی خۆیەتی. هەر لەو کاتەدا بوونی ژمارەیەکی زۆر بەرهەمی غەیرە سیاسی و بەگشتی فرەچەشنیی بوار و بابەتەکانی نێو ئەم کتێبخانەیە فرەوانی و دەوڵەمەندیی دنیای زەینی و مەعریفیی خاوەنەکەیمان بۆ دەردەخا.

ڕەنگە بۆ زۆر کەس سەرسووڕهێنەر بێ کە کتێبخانەی زانایەکی وەک د. قاسملوو هەر ئەو چەند سەت جڵد کتێبەی تێدا بێ و لەنێو کتێبەکانیشدا زۆر شت کە پێمان وایە هەبوون نەبن یا ڕەنگە نەمابن. جیا لەو تێبینیانەی لە سەرەتادا سەبارەت بە هۆکاری کەمبوون یا کەمبوونەوەی کتێبەکان و سروشتی ئەو کتێبانە باسم کرد، بە باوەڕی من هەر ئەو سنوورداربوونەی ژمارەی کتێبەکانە کە بایەخی کتێبەکان دەباتە سەر. کتێبەکان بە ژمارە سنووردارن بەڵام بە نێوەرۆک سنوور ناناسن، وەک چۆن بیری سیاسی و خولیای ئینسانیی د. قاسملوو نە

سنووری دەناسی، نە تابوو.

کتێبخانەکـــە هەروەها بۆی دەرخســـتم کە بۆ د. قاســـملوو، هـــەروەک چۆن خودی کۆمەڵگا نابێ بکرێتـــە عەتیقەخانەی ڕوانگە و نەریتە قەتیســـماو و چەقبەســـتووەکان، کتێبیش لەگەڵ هەمـــوو کەڵک و بایەخی، شـــتێک نیە جگە لـــە ئامرازێک بۆ ئاڵوویر و جێگۆڕکەی زانیاری و گۆشەنیگا جیاوازەکان، ئامرازێک کە دەبێ یارمەتی بە نیسبی مانەوە و ســـەیالیەتی بیروباوەڕەکان و ئاوەڵا بوونی ڕێچکە جیاوازەکانی پێشکەوتن و مۆدێلەکانی پێکەوەژیان لە کۆمەڵگادا بکا.

لـــە کونجی هـــەرە ئاخر و خـــوارەوەی کتێبخانەکەی د. قاسملوودا دوو سەرچاوەم دەرهێنـــان کـــە بەپێـــی پێوەرەکانـــی ئەو کتێبخانـــەدارە عیلمییـــەی د. قاســـملوو لە بەیانییە بەهارییەکەی قەندیلدا مەبەســـتی بوو، نەدەبوایە لە پەنای یەک داندرابان، بەڵام ئەمن لـــە پەنای یەکم دانانـــەوە. نەک هەر لەبەر ئەوە کە دەمویســـت کتێبخانەکە وەک خۆی بەجـــێ بێڵم، بەڵکوو لەبـــەر ئەوە کە خودی هاواڵ بوونی ئەو دوو نامیلکەیە بەس بوو بۆ وێناکردنی خولیای فرەچەشـــنی ئەو پیاوەی خەمی گەلەکەی بە تەلاناندا لە کۆڵێ نابوو، کەچی هەروا ئاشـــقە ژیانیش مابۆوە. ســـەرچاوەی یەکەم «قانوونی خودموختاریی کاتالۆن» بە ئینگلیســـی بوو کە ساڵی ١٣٦٥ د. قاسملوو لەگەڵ خۆی هێنایەوە کوردستان و لـــە حیزبی دێموکراتدا بە زمانی فارســـی بـــە چاپی گەیاند. ســـەرچاوەکەی دیکەش، دیوانی «گوڵەکانـــی خراپە»ی بۆدلێر بوو کە کابرایەکـــی فەرانســـــــــــەیی لەجیاتی پێشکەشی ڕوو بە دوکتور قاسملوو لەسەری نووسیوە:

«دەزانم ئەتۆش وەک من لەو باوەڕەدای کـــە ڕێگای ئـــازادی بە خۆشویســـتنی جوانیدا تێدەپەڕێ!»

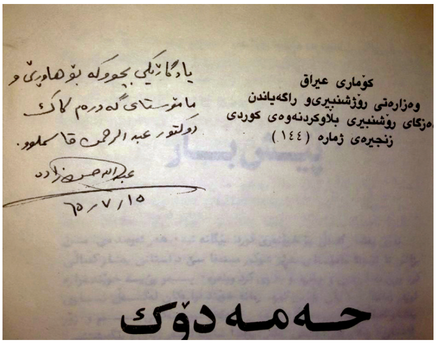

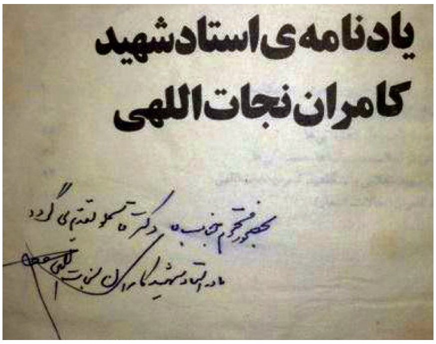

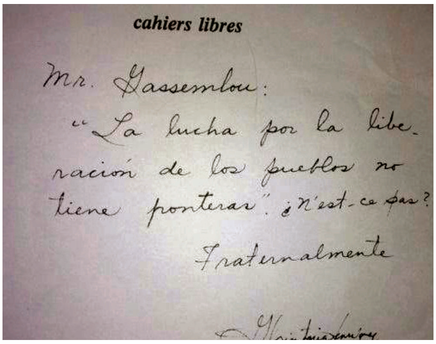

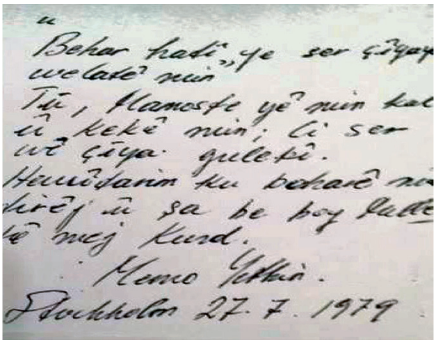

پێکدژییە نێوخۆییەکانی ئیمپراتۆریای شیعە لەگەڵ داگیرکاریی نەتەوەی فارس

مانشت زاگرۆس

لەم نووسینە کورتەدا، سەرەتا ئاماژەیەکی کورت بە مێژووی دەوڵەتی ئێرانی دەدرێت و، هەوڵ دەدرێت هۆکاری وجوودیی ئەو دەوڵەتە ڕوون بکرێتەوە و کارکردە هاوبەشەکانی شێوە جیاوازەکانی حکوومەتداریی دەوڵەتی نوێی ئێرانی، لە ڕواڵەتی سیستەمی شایەتیی پەهلەوی و سیستەمی ویلایەتیی کۆماری ئیسلامیدا لێک بدرێتەوە. لە کۆتاییدا، دەرەنجامی باسەکە تیشک دەخاتە سەر ئەرکی ڕۆشنبیری دژەهێژمۆنیک، لەبەرانبەر ڕۆشنبیری سوننەتیی بەرهەمهێنەرەوەی سیستەمدا.

ئاماژە

بەپێی نەریتێک کە داگیرکەر زاڵی کردووە، کاتێک لە ئێراندا باسی سیاسەت و کردەوەی سیاسی دەکرێت، سیمای مێژوویی دەوڵەت-نەتەوەی ئێرانی دەسڕدرێتەوە و دەکرێتە پێشمەرجی زەینیی باسەکان. ئەگەر کارکردی ئیدیۆلۆژی بەوە بزانین کە چەمکە کێشە لەسەرەکان وەک حەقیقەتی ئاشکرا و بێ ئەملاوئەولا لە زەینی تاکەکاندا دەچێنێت، ئەرکی ڕۆشنبیری پێشڕەو، هەڵماڵینی سیمای ئیدیۆلۆژی و، لەقاو دانی شێوەیەکی لێکدانەوەی سیاسییە کە بە ڕواڵەتێکی ئاکادمیک و بە بەکارهێنانی وشەی قەبە، لە بۆشاییدا خۆی بە شتی لاوەکییەوە خەریک دەکات و لە پرسە سەرەکییەکانی کۆمەڵگا خۆی دەدزێتەوە.

بۆ لێکدانەوەی چییەتیی سیاسەت لە ئێراندا و ناسینەوەی سیمای سیاسەتی کۆیلەداریی دەوڵەتی فارسی، دەبێت لە زەمینەی مێژووییدا بخوێنرێتەوە. ئەگەر ئەو مێژووە پڕ لە شەڕ و پێکدادانەی پێکهاتنی دەوڵەتی فارسیمان لە بیر نەبێت، هەم تووشی هەڵەی بە ئەزەلی و ئەبەدی زانینی ئەو دەوڵەتە دەبین و، هەم چەمکەکان لە دەرەوەی واقعییەتێکدا بەکار دێنین کە دەبێت لێک بدرێتەوە. بۆ نموونە کاتێک لە لێکدانەوەی سیاسەتی ئێرانیدا دوانەی ئینقلاب-ئیسلاح دەخرێتە بەرباس، دەوڵەتی ئێرانی، بوون و حوزووری خۆی بە قەتعی دەزانێت و، زەینی ئێمە دەخاتە چوارچێوەیەکەوە کە بیر لە گۆڕینی دەوڵەت بە ئیسلاح یا ئینقلاب بکەینەوە و، ئیتر باس لە ڕزگاریی نەتەوەیی، وەکوو بژاردەیەک لە باسەکە دەسڕێتەوە.

لەم نووسینە کورتەدا، سەرەتا ئاماژەیەکی کورت بە مێژووی دەوڵەتی ئێرانی دەدرێت و، هەوڵ دەدرێت هۆکاری وجوودیی ئەو دەوڵەتە ڕوون بکرێتەوە و کارکردە هاوبەشەکانی شێوە جیاوازەکانی حکوومەتداریی دەوڵەتی نوێی ئێرانی، لە ڕواڵەتی سیستەمی شایەتیی پەهلەوی و سیستەمی ویلایەتیی کۆماری ئیسلامیدا لێک بدرێتەوە. لە کۆتاییدا، دەرەنجامی باسەکە تیشک دەخاتە سەر ئەرکی ڕۆشنبیری دژەهێژمۆنیک، لەبەرانبەر ڕۆشنبیری سوننەتیی بەرهەمهێنەرەوەی سیستەمدا.

دەوڵەتی مودێرنی فارسەکان، بە دەست گرتن بەسەر سنووری ئیمپراتۆریای سەفەوی و قاجاردا دامەزراوە. بۆیە ئەگەرچی لە ماهیەتدا جیاواز لەو دەوڵەتە سوننەتییانەیە، بەڵام خۆی بە میراتگری ئەو دەوڵەتانە دەزانێت.

ئیمپراتۆریای سەفەوی و قاجار

لە بیرەوەریی گشتیدا نیزیکترین بیرەوەری لە دەوڵەتێک لەو جوغرافیایەدا کە ئێرانی ئێستای تێدا هەڵکەوتووە، بیرەوەریی دەوڵەتی سەفەوییە. سەفەوییەکان ئیمپراتۆریی خۆیان لەسەر بنەمای ئایینزای شیعە دامەزراند و ئەو ئایینەیان لە سنوورەکانی خۆیاندا بڵاو کردەوە و برەویان پێ دا. لەباری مەشرووعیەتەوە، مەشرووعیەتی دەسەڵاتی شای سەفەوی لە ئایینی شیعەدا بوو. ئەو دەسەڵاتە نەک ئایینی شیعەی برەو پێ دا، بۆ ڕێکوپێک کردنی فیقهـ و کاروباری ئایینیی شیعە چینێکی زانای ئایینیی شیعەی، لە جەبەل عاملی لوبنانەوە هێنایە خزمەتی خۆی و، ئەمە بووە هۆکاری سەرەکی کە پاشتر چینی زانایانی ئایینی یان هەمان ڕۆحانیەتی شیعە، ڕۆڵێکی گرینگ لە یارییە سیاسییەکاندا بگێڕن.

دەسەڵاتی سەفەوی لە باری پێکهاتەوە شێوەیەکی فیدراڵی بووە و ئەگەرچی حاکم لەلایەن شای سەفەوییەوە دیاری دەکرا، بەڵام حاکمنشینەکان سەربەخۆییەکی

زۆریان لە بەڕێوە بردنی ناوچەی ژێر دەسەڵاتی خۆیاندا بووە، ئەمە بێجگە لەوەیە کە چەند والی نشین لەوانە ئەیالەتی کوردستان کە لەژێر دەسەڵاتی میرایەتیی ئەردەڵاندا، خۆی سوننەتی دیاری کردنی والیی خۆی هەبوو و شای سەفەوی دەستی لە دیاری‌کردنی والیدا نەبوو. لە ڕاستیدا، والی‌نشینەکان دەوڵەتگەلێک بوون کە خەراجیان بە دەوڵەتی سەفەوی دەدا.

ئەگەرچی لە کۆتاییەکانی سەفەویدا، وەک شاردەن تۆماری کردووە، لە فیقهی شیعەدا، پرسیار لە مەشرووع بوونی حکوومەت لە سەردەمی بزربوونی ئیمامی غایبدا دێتە بەر گوێ، بەڵام بە نەمانی سەفەوی و کێشەی مەشرووع بوونی ئیمپراتۆریا بە تەواوی زەق دەبێتەوە. نادرشا، تا ماوەیەکی زۆر وای نیشان دەدا کە بۆ خزمەت بە یەکێک لە شازادەکانی سەفەوی شەڕ دەکات، کەریمخانی زەندیش، هەرگیز ناوی شای لەسەر خۆی نەنا و نازناوی «وکیل‌الرعایا»ی بۆ خۆی هەڵبژارد. دەسەڵاتی ئاغا محەمەدخانی قاجار، لەسەر خوێن و شمشێر دامەزرا، بەڵام فەتحعەلیشای برازای ئەگەرچی ئیددعای سەید بوون و ئیمامزادە بوونی نەبوو، بەڵام شمشێری سەفەویی دەبەست و نێوانی لەگەڵ زانا ئایینییەکانی شیعەدا خۆش بوو. لەم سەردەمەدا گۆڕانێکی قووڵ لەنێو جیهانی زانایانی ئایینی شیعەیشدا دروست بوو. هەر لە زووەوە زانایانی ئایینیی شیعە لەسەر پرسیاری دروست بوونی ئیجتهاد لە کاتی بزر بوونی ئیمامی دوازدەهەمدا، بەسەر دوو دەستەی ئەخباری و ئوسوولیدا دابەش بووبوون. ئەخبارییەکان بڕوایان بە ئیجتهاد نەبوو و دەیانگوت تەنیا دەبێت بە گوێی خەبەر و نەقڵ کراوەکانی سەردەمی ئیمامان بکەین و ئوسوولییەکان بڕوایان بە ئیجتهاد لەسەر بنەمای ئەسڵەکانی ئایین بوو. ئەگەرچی ئەخبارییەکان دەستی ژووریان هەبوو، بەڵام لەم سەردەمەدا لە مشتومڕی نێوان ئەخبارییەکان و ئوسوولییەکاندا، ئوسوولییەکان سەرکەوتن. ئەوەیش ڕێی بۆ بەهێز بوونی موجتەهیدەکان و مەرجەعی تەقلیدەکان خۆش کرد. بێجگە لەوە لەم سەردەمەدا پرسیار لە مەشرووع بوونی حکوومەت لە سەردەمی بزر بوونی ئیمامی غایبدا بوو بە پرسیارێکی جیددیی نێو دنیای شیعە.

> **دەوڵەتی مودێرنی فارسەکان، بە دەست گرتن بەسەر سنووری ئیمپراتۆریای سەفەوی و قاجاردا دامەزراوە. بۆیە ئەگەرچی لە ماهیەتدا جیاواز لەو دەوڵەتە سوننەتییانەیە، بەڵام خۆی بە میراتگری ئەو دەوڵەتانە دەزانێت**

هەر لە سەردەمی فەتحعەلیشادا، لەسەر والی‌نشینی گورجستان، شەڕێک لەنێوان ئیمپراتۆریای قاجار و ڕووسیا ڕووی دا، ئەنجامی ئەو شەڕە شکستێکی قورس بۆ سپای قاجار بوو. ئەو شکستە لەلایەن زانا ئایینییەکانەوە بە زاڵ بوونی کافران بەسەر خاکی موسڵماناندا لێک درایەوە و بە فتوای جیهادی ئەوان و هاندانی ئەوان بوو کە بۆ وەرگرتنەوەی بیلادی لە دەست چووی ئیسلامی شەڕی دووەم لەگەڵ ڕووسیادا ڕێ خرا. بە شکستێکی قورستر شەڕی دووەم کۆتاییی پێ هات. ئەو شکستە گرێیەکی لە دڵی شازادە و ڕۆشنبیرەکانی ئیمپراتۆریای قاجاردا دروست کرد، دەستیان دایە گەڕان بەدوای هۆکاری شکستدا و بۆ نوێ بوونەوە و ترازان لەو دۆخە شپرزەیە کەوتنە خۆ. پاش ماوەیەکی زۆر، لەسەردەمی ناسرەدین شا و پاشتر موزەفەرەدین شادا، دژایەتیی دەسەڵاتی سەرەڕۆی شای قاجار، یەک

لە لێکەوتەکانی ئەو بەخۆدا چوونەوەیە بوو و ئەوەیش دەسەڵاتی مەشرووتەی لێ کەوتەوە.

دەسەڵات لە سەردەمی قاجاریشدا شێوازێکی فیدراڵیی بوو و شا سیمبولی هاوسەنگیی هێزەکانی ناوچە جیاجیاکان بوون. دەسەڵاتی قاجاری بۆ پاراستنی هاوسەنگیی هێزەکانی ناوچە جیاوازەکان خۆی هێزێکی ئەوتۆی نەبوو و سەرەکیترین میتۆدی پاراستنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر سنوورەکانیدا بەگژ یەکدا دانەوەی هێزە ڕکابەرەکان بوو.

ئەگەر هەندێک ئیسلاحاتی کەسانێکی وەک ئەمیرکەبیر، لەنێو سیستەمی دەسەڵاتداریی قاجاردا لەبەر چاو نەگرین، بزووتنەوەی مەشرووتە یەکەم هەوڵی جیددیی دامەزراندنی دەوڵەتی مودێرن بوو. لە ڕاستیدا وەک باس کرا مەشرووعیەتی ئایینیی دەسەڵاتی سەفەوی، ئیتر بەشی ئیمپراتۆریای قاجاری نەدەکرد و هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتی مودێرن لەسەر بنەمای ئیمپراتۆریای قاجار پەنا بردن بە شێوەی مەشرووعیەتێکی تر، واتە مەشرووعیەتی لەسەر بنەمای ئیرادەی خەڵک بوو. بۆیە مودێرن کردنەوەی مەشرووتە، وەزعی هاوسەنگیی هێزەکانی نێو ئێرانی وەک پێشوو دەهێشتەوە و، لە چوارچێوەی یاسای ئەیالات و ویلایاتدا دەسەڵاتی فیدراڵیی ئەیالاتی یاسامەند دەکرد.

هەر لە کۆتاییەکانی قاجاری پێش مەشرووتەدا، لەژێر کاریگەریی کاڵتی ئازەرکەیوانیی پارسییەکانی هیندستاندا، خوێندنەوەیەک لە ناسنامەی خەڵکی ئێران سەری هەڵدا کە بە دژایەتیی لەگەڵ ئیسلامدا بەدوای ڕەگە کۆنەکانی ناسنامەی خەڵک لە پێش ئیسلامدا دەگەڕا. دژایەتیی ئیسلام، شانازی بە نەژادی ئاریا و هەڵکوتن بە شارستانییەتی پێش ئیسلامدا و گرێدانەوەی دواکەوتوویی خەڵکی ئێران بە هێرشی عەرەبی بە گوتەی ئەوان پێپەتی، تایبەتمەندییەکانی ئەم خوێندنەوەیە لە ناسنامەی ئێرانی بوون.

موسادرەی نوێکردنەوە

پاش قۆناغی یەکەمی خوێندنەوەیەک لە مێژووی ئێران، چینێک ڕۆشنبیری لە ئورووپادا دەرسخوێندوو، پرۆژەی دروستکردنی دەوڵەتێکی مودێرنیان لەسەر بنەمای سنوورەکانی ئیمپراتۆریای قاجار دەست پێ کرد. مودێرن کردنەوە و نوێ کردنەوەی خەڵکیان بە گەڕانەوە بۆ ڕەگە ڕەسەنەکانی ئێرانی ساسانی دایە قەڵەم و، دەوڵەتێکی بەهێز و تاک دەنگیان، بە تاکە ڕێگەی پێشکەوتن ناساند. بەڵام لەو کاتەدا، پێکهاتەی هێز وەکوو پاشماوەی شێوەی کۆنی قاجاری و بێجگە لەوەیش بەسەردا هاتنی شەڕی یەکەم، بەشێوەیەک بوو کە هێزی پەراوێز لە هێزی ناوەند پتر بوو.

پشتیوانیی دەرەکی و بەتایبەت ئینگلیس بۆ دروست کردنی دەوڵەتێکی بەهێز لە ئێراندا لەبەرانبەر حکوومەتی تازە پێکهاتووی سۆڤیەتدا، هۆکارێکی گرینگ بوو کە ڕەزاخان بە زەبری کوشتوبڕ و خوێنڕشتنێکی زۆر یەک لەدوای یەک میرزا کووچەکی جەنگەڵی، شێخ موحەممەدی خیابانی لە تەورێز، شێخ خەزعەل، سمکۆی شکاک، دووست محەممەدخانی بەلووچ و

> لە بیرەوەریی گشتیدا نیزیکترین بیرەوەری لە دەوڵەتێک لەو جوغرافیایەدا کە ئێرانی ئێستای تێدا هەڵکەوتووە، بیرەوەریی دەوڵەتی سەفەوییە. سەفەوییەکان ئیمپراتۆریی خۆیان لەسەر بنەمای ئایینزای شیعە دامەزراند و ئەو ئایینەیان لە سنوورەکانی خۆیاندا بڵاو کردەوە و برەویان پێ دا

میرایەتیی پشتکۆ، بە فیلّ و تەڵەکە و بەو پەڕی بێڕەحمییەوە بهێنێنە ژێر ڕکێفی خۆیەوە. سیستەمی کۆنی فیدراڵی بەتەواوی هەڵوەشێنرایەوە و، بۆ یەکەم جار وڵاتێک بە نێوی ئێران لەسەر بنەمای دەسەڵاتی نەتەوەیەک بەسەر هەموو سنووری پاشماوەی قاجاردا، هاتە نێوان. هەرچەند وا دەنوێنرا کە ئێران چەند هەزار ساڵەیە و دەوڵەتی نوێ درێژەی دەوڵەتە پێشووەکانە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە دیاردەیەکی تازە بوو کە بۆ یەکەم جار دەوڵەتی فارسی بە زەربی شەق، دەسەڵاتی خۆی بە شێوەی ڕاستەوخۆ بەسەر هەموو گەلاندا سەپاند و شێوەی فیدراڵیی کۆنی بەتەواوی هەڵوەشاندنەوە.

مەشرووعیەتی دەسەڵات لەبەر دژایەتی کردنی ئیسلام، نەیدەتوانی لە شیعەوە سەرچاوە بگرێت و، لەبەر هەڵپەساردنی بنەما دێموکراتیکەکانی مەشرووتە، نەیدەتوانی ڕەگی لە دەنگی خەڵکیشدا بێت. تەنانەت ئەو فیلّ و تەڵەکەیەش کە لە مەجلیسی شووورای میللیدا بە ناوی یاساوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی قاجار و دامەزراندنی ڕژیمی پەهلەوی کرا، لە ڕووی ڕواڵەتی یاساوە گرفتی بوو.

لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە کە ئیمپراتۆریایەک کە لەسەر بنەمای شیعەگەریی سەفەوی دامەزرابوو و تەنانەت ئەو مەشرووعیەتە، بەشی حکوومەتی قاجاریشی نەدەکرد، ئێستا کە دژایەتیی عەرەب و ئیسلام دەکات بۆ دەبێت لە وجووددا بمێنێت؟ سەربەخۆیی و نیمچە سەربەخۆییەک کە گەلانی نێو ئیمپراتۆرییەکە بوویان لەسەر چ بنەمایەک زەوت دەکرێت؟ پرۆژەی دروست کردنی دەوڵەتی مودێرنی ئێرانی لەسەر بنەمای دەسەڵاتی فارس، پرۆژەیەک نەبوو کە مەشرووعیەتی ببێت یان پێویستی بە مەشرووعیەت ببێت. بۆ داگیر کردنی سنووری پێشووی ئیمپراتۆریای قاجار، هێزی چەکداری قسەی یەکەم و ئاخری کرد. مێژوویش نیشانی دا، لەگەڵ لادرانی ڕەزاخاندا کاتێک شەق و گوللە هێزی کەم بوویەوە، دیسان ئیدەعای گەلانی ژێر ڕکێفی دەسەڵاتی فارس سەری هەڵدایەوە و لە ماوەیەکی کورتدا لە کوردستاندا کۆماری کوردستان ڕاگەیەنرا. ئەم جار ژئۆپۆلیتیکی هەستیاری ناوچە و مەشرووعیەتی دەوڵەتێک لە نەزمی دەوڵەتانی جیهاندا، وە فریای دەسەڵاتی فارس کەوت؛ دەسەڵاتی جێگرتووی فارس لە تاراندا کە بە پارەی نەوتی موستەعمەرەکانی خۆی سوپایەکی پێکەوە نابوو، ئەوەندەی کە کاتی دەست کەوت هێزی چەکداریی خۆی کۆ کردەوە و دیسان بە کوشتوبڕ موستەعمەرەکانی خۆی داگیر کردەوە.

> دەسەڵاتی قاجاری بۆ پاراستنی هاوسەنگیی هێزەکانی ناوچە جیاوازەکان خۆی هێزێکی ئەوتۆی نەبوو و سەرەکیترین میتۆدی پاراستنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر سنوورەکانیدا بەگژ یەکدا دانەوەی هێزە ڕکابەرەکان بوو

حەمەڕەزا شایش ئەگەرچی لەگەڵ چینی زانایانی ئایینی شیعەدا نەرمتر بوو، بەڵام لەسەر هەمان ڕێچکەی باوکی لە دروست کردنی ناسنامەیەکی ئێرانی لەسەر بنەمای پێش ئیسلام ڕۆیشت و شێوەی دەسەڵاتداریی ناوەندگەرای درێژە پێ دا. ڕۆحانیەتی شیعە، کە لە دەوڵەتی مودێرندا لە ناوەندی دەسەڵات دوور دەکەوتبووەوە، تیزی نامەشرووع بوونی حکوومەتی دنیایی لە کاتی بزر بوونی ئیمامی غایبی پەرە پێ دا. هەروەها کە ڕەگی ناسنامەی شیعە بوون کە پێشتر تاکە هۆکاری وجوودیی حکوومەتێک لەو جوغرافیایەدا بوو، سەری هەڵدەدایەوە و

نارەزاییی گەلانی ژێر دەسەڵاتی فارس هەر جارەو لە شوێنێکدا دەردەکەوت.
شۆڕشی ١٣٥٧ شۆڕشی ئەو دوو هێزە بوو دژ بە سیستەمێک کە بە زەربی شەق دامەزرابوو و چاوەڕوانی دەرفەتێک بوون بۆ هەڵوەشاندنەوەی. شۆڕشی ٥٧ تەقینەوەی نارەزایەتی دژ بە ناسنامەیەکی جەعل کراوی ئێرانی بوو کە نەک مرۆڤی فارسی لە بەستێنی مێژووی خۆی هەڵدەکەند، بەڵکوو سیستەمێک بوو، ناتەبا لەگەڵ بەشداریی بەشی هەرە زۆری جەمعیەتی نێو ئەو سنوورە کە ئەمەیش دیسان لەگەڵ ڕۆحی نوێکردنەوەی ڕاستەقینەی سیاسیدا ناتەبا بوو.

موسادرەی شۆڕش

ئەگەرچی شۆڕشی ٥٧ دژ بە پێکهاتەی حکوومەت بوو، خواستی گەلانی بندەستی ئێران لەگەڵ خواستی گەڕانەوە بۆ ناسنامەی شیعی تا ڕادەیەکی زۆر جیاواز بوو. مەلا تازە بە دەسەلات گەیشتووەکان ئەگەرچی لەگەڵ ناوەڕۆکی جیهانی نوێدا تەبا نەبوون، بەلام فۆرمی دەوڵەتی مودێرنیان گەرەک بوو. ئەوان لەلایەکەوە فۆرمێکی مودێرنی ئیمپراتۆریای سەفەوییان دەویست و لەلایەکی ترەوە پاوان کردنی دەسەلاتی نێو سیستەمی ئیستعماریی دەوڵەتی پەهلەوییان لەلا پەسند بوو. ئەمە هەر لە یەکەم مانگەکانی پاش شۆڕشی ٥٧ ئاشکرا بوو و بە ناردنی هێز بۆ کوردستان، تورکمەنسەحرا و عەرەبستان رووی ڕاستەقینەی دەسەڵاتی تازەی ئاشکرا کرد.
ویستی تێکنەدانی میراتی ڕەزاخان و دەستگرتن بەسەر سەروەت و سامانی نەتەوەکانی نێو ئێران، لەگەڵ ویستی بنیاتنانی نەتەوەی نوێ لەسەر بنەمای ناسنامەی شیعە، تێکەڵەیەکی پێکدژی لە خوێندنەوەی ڕەسمیی ناسنامەی ئێرانی بوون دروست کرد. لەلایەکەوە بە گێڕانەوەی شیعە حکوومەتی کۆماری ئیسلامی، حکوومەتێک بوو کە وەک دەسەڵاتی سەفەوی لەسەر بنەمای خزمەت بە ئایین دادەمەزرا و مەشرووعیەتی لە خوداوە وەردەگرت و لەلایەکی ترەوە خۆی بە سیستەمی کۆماری پێناسە دەکرد و ئیدیعای مەشرووعیەتی خەڵکییشی بوو. خوێندنەوەی بە زۆر داسەپاو لە مێژووی چەند هەزار ساڵەی ئێران وەک گێڕانەوەی ڕەسمی لە مێژوو وەرگیرا و، هاوکات هەوڵێک بۆ خۆ بە «ام القرا»ی جیهانی ئیسلام زانین، لەگەڕدا بوو.

> پرۆژەی دروست کردنی دەوڵەتی مودێرنی ئێرانی لەسەر بنەمای دەسەڵاتی فارس، پرۆژەیەک نەبوو کە مەشرووعیەتی ببێت یان پێویستی بە مەشرووعیەت ببێت

ئەگەر چەوساندنەوەی سیستەمی پێشوو لەسەر بنەمای نژاد بوو، ئەمە لەگەڵ سیستەمی بە یەک زانینی هەموو جیهانی شیعە یەکی نەدەگرتەوە. ئەگەرچی پەنا بردن بۆ مێژووی پێش ئیسلام و ناسنامەی دەستکردی ئێرانی بوون لەسەر ئەو بنەمایە، لە بنەڕەتدا بۆ دژایەتیی عەرەب و ئیسلام بوو، بەلام سیستەمی تازە هەر زوو لەسەر دامەزراندنی سوپایەک بۆ سەرکوتی هێزی موستەعمەرەکانی و، بە زۆر داسەپاندنی زمان و کولتووری فارسی بەسەر هەموو نەتەوەکانی بندەستیدا، پێی نایە جێگەپێی سیستەمی پێشوو. دژایەتیی عەرەب، ڕواڵەتی گۆڕی و خۆی لە ڕواڵەتی وڵاتانی عەرەبی سوننیدا نیشان دایەوە. ئەم وەچەرخانە بۆ کورد ماڵ کاولکەر بوو، ئەم جار نەک وەک نەتەوەیەکی بندەست دەبا

به زەربی تانک و تەیارە کۆنترۆڵ بکرێت، بەڵکوولەبەر ئەوەی بەشێکی بەرچاو لە خەڵکی کوردستان سوننی بوون، بە هۆکاری ئایینیش کرایە ئامانجی تیری کینە.

چییەتیی سیاسەت لە ئێراندا

لەو ڕووەوە کە لە پاش دامەزراندنی دەوڵەتی مودێرنەوە، یان بە تەعبیرێک دەست گرتنی نەتەوەی فارس بەسەر هەموو میراتی پاشماوەی ئیمپراتۆریەتی پێش خۆیەوە، حکوومەتداری بووە بە کۆنترۆڵی دەسەڵاتی سەربازی بۆ کۆنترۆڵ و دەست بەسەردا گرتنی سەروەت و سامانی نەتەوەکانی تر، هەوڵی نوێ بوونەوە و خۆ سازدان بۆ نوێ کردنەوەی ئینسان تەعتیل بووە و، سیاسەت وەک بەشداریی مرۆڤەکانی ئەم دەوورەیە لە گۆڕینی چارەنووسی خۆیاندا قفڵێکی گەورەی لێ دراوە. یاریکەرەکانی گەمەی سیاسەت چ لە سەردەمی پەهلەویدا و چ لەسەردەمی کۆماری ئیسلامیدا، نەک بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی سیاسی بەڵکوو بۆ وە چنگ خستنی بەشی خۆیان لە تالانی سەروەت و سامانی نەتەوە بندەستەکان، خۆ لە قەرەی سیاسەت دەدەن.

> شۆڕشی ٥٧ تەقینەوەی نارەزایەتی دژ بە ناسنامەیەکی جەعل کراوی ئێرانی بوو کە نەک مرۆڤی فارسی لە بەستێنی مێژووی خۆی هەڵدەکەند، بەڵکوو سیستەمێک بوو، ناتەبا لەگەڵ بەشداریی بەشی هەرە زۆری جەمعیەتی نێو ئەو سنوورە کە ئەمەیش دیسان لەگەڵ ڕۆحی نوێکردنەوەی ڕاستەقینەی سیاسیدا ناتەبا بوو

دیارە لێرەدا خۆ لە باسی سواوی لە ئیسلاح هاتوو بوون یان نەبوونی کۆماری ئیسلامی نادەین، چون بە ئیستدلال لەسەر ئەوەیە کە لە بنەڕەتدا، پێکهاتەی دەوڵەتی مودێرنی ئێرانی لەسەر بنەمای چەوساندنەوە و تالانکاری دامەزراوە. بەڵام پێویستە ڕوون بکرێتەوە کە پرسیاری ئینقلاب یان ئیسلاح بۆ کەسێکی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی، داوێکە کە لە خۆیدا هەڵگری مانەوەی سیستەمی چەوساندنەوەی ئێرانییە. بێجگە لەوە هەموو ئیستدلالەکان بۆ ئیسلاح لەجێی ئینقلاب، لە ناخی خۆیاندا ئەو ترسەیان حەشار داوە کە لە ئەگەری شێوانی نەزمی موجوودا، ئیمکانی لاواز بوونی سوپای ناوەند و بەهێز بوونی پەراوێز هەیە. لە ڕاستیدا ترس لە ئینقلاب، ترس لە هەڵوەشانەوەی دەسەڵاتی ناوەند بەسەر سەروەت و سامانی پەراوێزدایە. چونکە لە ئەگەری ئینقلاب و شۆڕشدا، بەو گۆڕانە قووڵەی کە کۆماری ئیسلامی بەسەر تێڕوانینی خەڵکیدا هێناوە، ئایینی شیعە ناتوانێت ببێت بە هەوێنی حکوومەتی جێگرەوەی. ئەمە لە کاتێکدایە کە تاکە هۆکاری دروست بوونی چەتری ئیمپراتۆریەتێک لەسەر ئەو جوغرافیایە، ئایینزای شیعە بووە. ئاڵا هەڵگرانی گەڕانەوە بۆ شارستانیەتی ساسانی، ئەگەرچی بۆ ماوەی سەد ساڵ پاوانی پەروەردە و میدیایان بە دەستەوە بووە، نەیانتوانیوە لە پرۆژەی تواندنەوەی نەتەوەکاندا سەرکەوتوو ببن. بۆیە ئەگەر هەر گۆڕانێک بێتە کایەوە، هیچ هۆکارێکی وجوودی بۆ مانەوەی دەسەڵاتی ئیستعماریی ئێرانی لەنێواندا نییە.

ڕۆشنبیریی دژە هێژمۆنیک

لە هەڵسەنگاندن لەگەڵ ئەو هاوکێشە ئاکادمیکانەی بۆ سیاسەتی ئێرانی ڕیز دەکرێن، ڕەنگە ئەم خوێندنەوە سەرپێییە لە سیاسەتی ئێرانی، یەکجار سادە و سەرەتایی بێتە بەرچاو. ئەگەرچی ئەم

گێڕانەوەیە بە ئەنقەست کورت نووسراوە، بەڵام جیاوازییەکی جەوهەریی لەگەڵ ئەو شێوە نووسینایەشدا هەیە. لە سیستەمێکی ئیستعماریی وەک ئێراندا، ئەگەرچی دەسەڵات بە زەبری شەق و بە ڕشتنی خوێن دادەسەپێت، بەڵام بۆ ئەوەی کە دەسەڵات ناچار نەبێت هەموو ڕۆژێک سەرکوت و شەقی ڕووت بۆ کۆنترۆڵی ژێردەستەکانی بەکار بهێنێت، ناچارە ڕۆشنبیرییەکی چەواشە بەرهەم بهێنێت کە ژێردەستەکان لە ڕێگەی ئەو ڕۆشنبیرییە چەواشەیەوە پێگەی خۆیان لە کۆمەڵگادا بە شیاو پێناسە بکەنەوە.

ئەرکی ڕۆشنبیرانی سوننەتی بەرهەمهێنان، دابەش کردن و بەکارهێنانی ئەو جۆرە ڕۆشنبیرییەیە کە پەیوەندیی کۆیلە/کۆیلەدار بە شتێکی ئاسایی پێناسە دەکاتەوە. کاری ئەو ڕۆشنبیرانە ئەوەیە کە لە چوارچێوەی وەزعی مەوجووددا، خوێندنەوەی ڕۆشنبیرانە و بە ناو زانستی لە دیاردەکان پێشکەش بکەن. دیارە دەسەڵات وەک چۆن دەستی بە ئامرازی کوشتوبڕ دەگات، هەر بەو شێوەیە دەستی بە ئامرازەکانی کۆنترۆڵی مێشکی بندەستەکانیشیدا دەگات.

ڕۆشنبیری ئۆرگانیک یان دژە هێژمۆنیک ڕۆشنبیرێکە کە لە بەری ژێردەستەکانە. دەتوانێت لە خواستی ئەوان تێبگات، پێویستییەکان و پرسە سەرەکییەکان لێک بداتەوە و ئەم جار فۆرموولەی بکاتەوە و بە گژی ڕۆشنبیریی هێژمۆنیکدا بچێتەوە. بۆیە ئێمە بۆ تێگەیشتن لە واقیعی بندەستیی خۆمان، ناچارین پەردەی ئایدیۆلۆژیای دەسەڵات بدڕین و لەسەر بنەمای بنەڕەتیترین هاوکێشە، واتە هاوکێشەی کۆیلە و کۆیلەدار، چەمکەکانی لێدوانی سیاسیمان دابڕێژینەوە.

ڕێگای ڕزگاری

ماکوان کوردستانی

سووژەی داگیرکەر هەوڵ دەدا بۆ خزمەت بە داگیرکەر ڕێگەیەکی بە ڕواڵەت نێونجی بگرێتە بەر کە «هەوڵ بۆ ڕزگاری» لە شەرعییەت بخات. بەڵام ئاگامەندانە لە میتۆدۆلۆژیی زانستی خۆی دەدزێتەوە. بۆ وێنە ڕێفۆرمیستە کوردەکان لە ڕۆژهەڵات، بە جێی ئەوەی لەسەر گۆڕینی پێکهاتەی سیاسی بڕۆن، هەوڵ بۆ فەزای سیاسیی کراوە دەدەن. لە کاتێکدا بۆخۆیان بە باشی دەزانن لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا ئەگەر پێکهاتە نەگۆڕدرێت، فەزای سیاسیی کراوە مسۆگەر نابێت.

پێشەکی

پرسیار، ئەو هەڵوێستەیە کە مرۆڤ لە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ هەر دیاردەیەکدا بۆی ئامادەیە. جا ئەگەر ئەو دیاردەیە نارِوون و هۆکارەکانی نادیار بێت، پرسیار کردن زەقتر و بوێرانەتر دەبێتەوە. ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ هەر دیاردەیەکی دیار و نادیار پێویستی بە ڕوانگە هەیە، تەنانەت بۆ ئەوەش کە بە دیار یان نادیار ناودێر بکرێت. ڕوانگە، سیستەمێکی واتاییە کە تاک و تاقم، کۆمەڵگا و نەتەوە، ڕووداو و دیاردەکانی پێ دەخوێننەوە. لە نەبوونی پاشخانی ڕوونی واتاییدا مرۆڤ لە گێژاوی پرسیارەکاندا دەمێنێتەوە و دوای ماوەیەک لە پرسیار کردن سڵ دەکات و لە ئاکامدا خودی پرسیاریش لە بیر دەباتەوە. مرۆڤ دوای بەئاگا بوون لە پێگەی خۆی لە سروشتدا ڕووبەڕووی گەلێک پرسیار بووەوە. پرسیار لە کارەساتە سروشتییەکان، دیاردە سەرسوڕهێنەرەکان و.... بۆ وەڵام دانەوە، یەکەم هەوڵی پەنا بردن بۆ مێتافیزیک و جادوو بوو. ئەم شێوە ڕووبەڕووبوونەوەیە لە ژێر زریقەوبریقەی ئیدیۆلۆژی و ڕێبازە هزرییەکانی ئەم سەردەمەشدا ژیندارە.

پەنا بردن بۆ پاساوی میتافیزیکی، دژکردەوەی سۆزدارانە و ون کردنی پرسیار سێ کوچکەی قەتیس بوونی زەینی تاک و تاقمە جیاوازەکانی ناو کوردستان، ڕێگەی نەداوە و نایدات ژێرخانی هزری و مەعریفیی کوردستانی سەرهەڵبدات. تێکەڵ بوونی هەندێ کەس و لایەن بە گوتار و پێکهاتەی داگیرکەران بەرهەم هێنان و ساز کردنی ژێرخانی مەعریفیی بە لاڕێدا بردووە. بۆ شرۆڤەی وردتر دەپەرژینە لێکدانەوەی پرسیار لە دۆخی هەنووکەی کورد و کوردستان، لە دۆخی بندەستی و ڕێگای ڕزگاری. ئاخۆ ڕێگای ڕزگاری لە ئاقاری گوتاری داگیرکەرانەوە تێدەپەڕێ یان هەنگاوی یەکەم وێنا کردنی دەرباز بوون لە گوتاری داگیرکەرانە؟ ڕێگەی نێوەنجی کە لە هەر دوو ڕێچکەکە پێک هاتبێ نەگونجە و هەر هەوڵێک لەم پێناوەدا دەچێتە خانەی داگیرکەرانەوە.

کورد لە بۆشایی مەعریفیدا پرسیار لە دۆخی خۆی و نیشتمانی خۆی(کوردستان) دەکات. پرسیار لە بندەستیی خۆی و داگیرکراویی وڵاتەکەی. ئەم پرسیارە لە زەینی هەر تاکێکی کورددا هەڵیداوە؛ تەنانەت ئەو جاشەیش کە خزمەتی داگیرکەر دەکات. لە درێژەدا ئەو ڕێچکەگەلەی کە کورد لە وڵامی ئەو پرسیارەدا گرتوویەتە بەر لێک دەدەینەوە. بەستێنی دەروونی- کۆمەڵایەتیی کوردستان لە ئاست خێزان و مەڵبەند و شار و ڕەوتە هزری و سیاسییەکاندا لە سەر هەڵوێستەی تاکی کورد بۆ وڵامی پرسیاری سەرەکی کاریگەرن. واتە پێش ئەوەی ڕێگەی ڕزگاری تاوتوێ بکرێ، پێویستە تاکی کوردستانی و دۆخی کوردستان لێک بدرێتەوە. تا ئەم بەرچاو ڕوونییە مسۆگەر نەبێت، هەڵەی ستراتێژیی گورچکبڕ لە هەموو پارچەکاندا پاتە دەبێتەوە. داگیرکەران لە زەین و کەسایەتیی تاک و کۆمەڵگای کوردستان بە باشی ئاگادارن. بەڵام کورد بۆخۆی لە زەلکاوی ڕەوتە ئیدیۆلۆژییە کات بەسەرچووەکان و (لە خزمەت بەرژەوەندیی داگیرکەران)دا پەلەقاژە دەکات و سێ کوچکەی بەربەست لەو دۆخە و دەمارگرژیی خێڵەکیدا دەیهێڵێتەوە.

لە پێشدا زانیارییەکان ڕیز دەکەین. ئەو زانیاریانەی کە لە ژیانی نەتەوەی کورد و کارەساتەکانی کوردستاندا بەڵگەنەویستن. دەبێ بزانین لە چ ئاستێکی لەخۆتێگەیشتندایین و چۆن لە پێناو تێگەیشتندا دەجووڵێینەوە.

١ کوردستان وڵاتێکی داگیرکراوە. بە داگیرکەر و داگیرکراووە لەم دۆخە بە ڕوونی ئاگادارن. سەرەڕای ئەوەی سووژە پەروەردەکراوەکانی داگیرکەر ئەم خاڵە لێڵ دەکەن، بەڵام لەو چرکەساتەدا کە داگیرکەر دەسەڵاتی خۆی لە مەترسیدا دەبینێ، هەڵوێستی داگیرکارانەی

خۆی لە توندوتیژیی رووتدا دەنوێنێ. سووژەی داگیرکەر هەوڵ دەدا بۆ خزمەت بە داگیرکەر رێگەیەکی بە رواڵەت نێونجی بگرێتە بەر کە «هەوڵ بۆ رزگاری» لە شەرعییەت بخات. بەڵام ئاگامەندانە لە میتۆدۆلۆژیی زانستی خۆی دەدزێتەوە. بۆ وێنە رێفۆرمیستە کوردەکان لە رۆژهەڵات، بە جێی ئەوەی لەسەر گۆڕینی پێکهاتەی سیاسی برۆن، هەوڵ بۆ فەزای سیاسیی کراوە دەدەن. لە کاتێکدا بۆخۆیان بە باشی دەزانن لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا ئەگەر پێکهاتە نەگۆردرێت، فەزای سیاسیی کراوە مسۆگەر نابێت.

۲ کوردستان داگیرکراوی تورکیا، ئێران، ئێراق و سووریایە. ئەم وڵاتانە لەو پەڕی ناکۆکیدا لە سەرکوت کردن و بندەست راگرتنی کورددا تەبان. لەگەڵ ئەوەشدا، هەردەم لە هەوڵی ئەوەدان کوردی بندەستی بەشە داگیرکراوەکانی تری کوردستان، وەکوو ئامرازی ئیمتیاز وەرگرتن لە داگیرکەری ئەو بەشە بە کار بێنن. لە ململانێی عوسمانی و سەفەوییەوە تا پەیمانی سەعداباد و کارەساتی رۆژاوای کوردستان پەیمانی سەرکوت کردنی کوردستان واژۆ دەکرێت.

۳ هەر داگیرکەرێک لە کوردستانی بندەستی خۆیدا، بە پێشەسازیی کەلتووری و ساختەکاری لە مێژوو و ناسنامە و باو کردنی بەرژەوەندیی تاک و تاقم و ئەندازیاریی کۆمەڵایەتی و لە دۆخی هەستیاردا توندوتیژی و کوشتن؛ جەماوەری بێ هەڵوێست و کۆیلە پەروەردە دەکات. ئەم کۆیلەبوونە بە ژێرخانی زەینی و سەرخانی کەلتووری و سیاسییەوە هێدی هێدی کوردستان لە ناسنامەی داگیرکەردا دەتوێنێتەوە.

۴ کوردستان کە لە کایەی زلهێزاندا لە نێوان وڵاتەکانی دەسکردی خۆیاندا دابەش کرا، هەڵگری زۆر کەلێن و کەلەبەری ناسنامەیی و کۆمەڵایەتییە کە داگیرکەر بە باشی بۆ ئەندازیاریی کۆمەڵایەتی و پیشەسازیی کەلتووری کەڵکیان لێ وەردەگرێت.

۵ راپەرینە کوردییەکان، لە کۆتاییەکانی سەدەی ۱۹ و بە درێژایی سەدەی ۲۰ و سەدەی ۲۱یش تا ئەم ساتە، نەیانتوانیوە پێناسەیەکی سیاسی- رێسایی لە ئاست نەتەوەدا دەستەبەر بکەن.

۶ ئاستی داخوازییەکانی نەتەوەی کورد بە دوو جۆر هۆکاری ناوخۆیی و دەرەکییەوە بۆ داخوازیی ناوچەیی وزۆر جار حیزبی دابەزیون. هۆکارە ناوخۆییەکان بریتین لە، خێڵەکی بوونی کۆمەڵگای کوردستان — کە لە زۆربەی لایەنە سیاسییەکانیشدا رەنگی داوەتەوە — ، وێنا نەکرانی کوردستان وەکوو جوگرافیایەک کە دەبێ ببێتە وڵاتێکی سەربەخۆ، ناشارەزایی لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ داگیرکەردا (هەردەم وەکوو پەراوێزی داگیرکەر لەگەڵ داگیرکەردا جووڵاوەتەوە) و لەم دواییەشدا وەهمی سەربەخۆیی (کە داگیرکەر بۆ سڕینەوەی مێژووی خەباتی کوردستان کەڵکاژۆی دەکات). هۆکارە دەرەکییەکان لە کایەی زلهێزان و یەک گرتنەوەیان لەگەڵ سیاسەتی داگیرکەران دەکەونەوە. هۆکارە دەرەکییەکان بە شوێن هۆکارە ناوخۆییەکانەوە کارا دەبنەوە. دەرخستنی کارلێکیی هۆکارە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی بندەستیی کوردستان سەرەتای دارشتنی رێگای رزگارییە کە لە پاژی دووەمدا بە چڕی دەچمەوە سەری.

ئەم شەش خاڵە ئەوەندە دەرهەست نیین کە خوێندەواری کورد لێیان تێنەگات. یان پێویستیان بە پسپۆری و زانستی تایبەت ببێت. هەڵبەت بیری زانستیی پێویستە. دوو پرسیار دێتە گۆڕێ. ئەم زانیاریانە پێکەوە چ وێنایەک لە کوردستان ساز دەکەن؟ خوێندەواری کورد بۆ لەم وێنایە سڵ دەکات؟

بۆ تێگەیشتن لە دۆخی کوردستان دەبێ لە گشت واتە (کول)ەوە بەرەو پاژ بچین. کۆی زانیارییەکان تۆڕی بەربەستیی رزگاریی کوردستان پێک دێنن. هەر کامیان ئاستێکی

بەربەستین. زۆرینەی خوێنەواری کورد، واتە کەسێک کە دەتوانێ لە دۆخەکە تێبگات، هەوڵ ئەدات خۆی لەو وێنایە بدزێتەوە. ترس ئەو میکانیزمەیە داگیرکەر زۆر بە باشی کەڵکی لێ وەردەگرێت. داگیرکەر «تێگەیشتن» و «بوێر بوون»ی لێک دابڕاندووە. تێگەیشتن بە تەنیا نەزۆکە و بوێر بوونی بێ تێگەیشتن بە هەڵدێرماندا دەبات. داگیرکەر هەوڵ ئەدا تێگەیشتنی سووژەی کوردی ئاڵۆز بکات. بەڵام دڵنیایە کە ناتوانێ پێش بە ئاگامەند بوون بگرێت. سا بە ترسی ڕۆچوو لە زەینیدا خوێندەوار و نەخوێندەوار دەخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە. هەر بۆیە ئەو زانیارییە ڕوونانە نابنە هەوێنی بەدواداچوونی پرسیاری سەرەکی. سەرچاوە و ئاراستەی ترسیش هەر لە بارودۆخی کۆمەڵگای کوردستانەوە وەردەگرێ. بارودۆخێک کە خۆی ئەندازیاریی کردووە. بۆ میناک لە میدیای داگیرکەرەوە دەبیستین، (یا خوا دەس بە گیرفان خاڵیدا نەکەن). ترس لە تەنگانە و لەناوچوون، خەمی داهاتووی منداڵان و هەوڵ بۆ دامەزراندنیان لە سیستەمی دەوڵەتیدا و.... ئینجا ئاستی ناسنامەیی نەتەوەی کورد لە بەرگری و هەوڵی مانەوەدا هەوێنی ئەو هێرشە زەینییە بە داگیرکەر دەدات. هەوڵ بۆ هێشتنەوەی زمانی دایکی، چەق بەستن لە فۆرمی ئەدەبیی تایبەت و دەمارگرژی بۆ پاراستنی نەریت و پەیوەندیی خێڵەکی لە میناکەکانی ئاستی بەرەنگاری و هەوڵی مانەوەن. داگیرکەر بۆ هەر کام لەم بوارانە ڕێگە بۆ کاراکتێری ڕووکەش و بێ هەڵوێست خۆش دەکات. لە هونەر، وێژە، سیاسەت و هتددا ئەم کاراکتێرگەلە بەربەستی پرسیار کردن لە ئەم بارودۆخەن. داگیرکەر بەم بووکە شووشانەوە نسبەتی داگیرکاریی خۆی بە نسبەت کوردستانی بندەستی خۆی دەشارێتەوە. هەندێ ڕۆژهەڵاتیی ، لە نێو جەماوەر و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا لە سەر ڕۆژئاوا زکی خۆیان دەدرن، کە چی ئێران بە وڵاتی خۆ و خاوەن شکۆ و بەهێز ناودێر دەکەن. پێشینەی ئەم تاقمە، هەڵوێستیان لە ڕەوتی نەتەوەخواز کە وەکوو کوردێک کەڵکەڵەی ڕۆژئاوایان هەیە، جودا دەکاتەوە.

زانیارییەکانی سەرەوە کاتێ لە ژێر تەمومژی نائەقڵانی بوونی (بیر لە بەرژەوەندیی نەتەوەیی نەکردنەوە) کورد و ئەندازیاریی داگیرکەر دێنە دەرەوە و دەبنە هەنگاوی یەکەمی ڕێگای ڕزگاری، کە میکانیزمی تێگەیشتن و بوێر بوون لێک بئاڵێن. واتە میکانیزمی گەوجاندن و ترساندنی داگیرکەر بەراوەژوو بکرێتەوە. تێگەیشتن سێ کوچکەی قەتیس بوونی زەینی کوردی تێک دەدات و بوێر بوون تێگەیشتن دەکاتە کردەوە. کاتێ ئەم هەوڵە ببێ بە ڕەوت، ئاپاراتووسی داگیرکەر لە کار دەخات.

> بۆ تێگەیشتن لە دۆخی کوردستان دەبێ لە گشت واتە (کول)ەوە بەرەو پاژ بچین. کۆی زانیارییەکان تۆڕی بەربەستیی ڕزگاریی کوردستان پێک دێنن. هەر کامیان ئاستێکی بەربەستین

لە چی و چۆن تێبگەین؟

بۆ کورد لەو شەش زانیارییە سڵ دەکات؟ لەبەر ئەوەی زەینی بە هەوێنی خێڵەکییەوە بە گوتای داگیرکەر گۆش کراوە و لە سۆنگەی داگیرکەرەوە خۆی پێناسە دەکات. سا خۆی لە دەسەڵاتداری تورک و عەرەب و عەجەم بە خوارتر دەزانێ. ئەم هەڵوێستە دەروونییە تاک و هەندێ ڕەوتی کوردی وا لێدەکات کە هەوڵ بدەن خۆیان بە داگیرکەر بسەلمێنن. دەلکێن بە پان ئێرانیست و پانی عەرەب و تورکەوە. ئەگەر داگیرکەر وەریانبگرێت، بۆ وێنە لە ئێراندا لە عەجەم ئێرانیتر دەبن. بە

کورتـــی خۆیان لە چوارچێـــوەی داگیرکەردا پێناسە دەکەن.

ئەقڵییەتی خێڵەکی لـە هێز، تا مەودای دەسەڵاتی خێڵ تێدەگات و هەردەم خۆی بە پەراوێزی حکوومەتی ناوەند دەزانێت. هەر ئەو میکانیزمەی خێڵە کوردەکان، تا سەرهەڵدانی مۆدێرنیتـە بنەمـای هەڵسوکەوتیان لەگەڵ ناوەندەکانی دەسەڵاتدا بوو. بۆشایی مەعریفیی کوردی و زەینی پاشکۆی داگیرکەر یەکتری بەرهەم دێننـەوە. لەم لاوازییـە ناوخۆییەدا باڵادەسـتبوونـی سیاسـی- کەلتووریـی داگیرکەر خەسارەکە قووڵتر و بەرینتر دەکات.

واتە زەینی کوردی ترسەنۆکتر دەبێت و ئاستـی داخوازییەکان زۆرتر دادەبەزێت. لەم بەستێنەدا گوتاری کوردستـانی لە بازنەی گوتاری داگیرکەردا دەتوێتەوە.

ئێران لە کەڵـک وەرگرتن لـەم میکانیزمـە سـەرکەوتوو بـووە. کۆمـاری ئیسـلامی بۆ حەواندنـەوەی ڕەخنەگرانـی ناوخۆیـی ڕەوتی ئیسـلاحاتی ڕێکخست. ئیسلاح تەڵەبی کورد پەیوەسـتێکی نابەجێی ڕەوتی ئیسـلاحات بوو. دامەزرێنەرانی ئیسـلاحات هەر ئەو کەسـانە بـوون- هـەر بـەو بیرۆکەوە- کە شـەڕی کوردستـانیان کـرد. هەوڵیان ئـەوە بوو بۆ بووژاندنەوەی کۆماری ئیسـلامی ئیسلاحات بکرێت. واتە لە گوتاری کۆماری ئیسـلامیی ئێراندا دەجووڵانەوە و دەیانویست دەمامکێکی پەسـەندی لێ بدەن. ئیسـلاح تەڵەبی کورد چ داخوازییەکی هەبوو؟ بە زەینی پاشـکۆی داگیرکەرەوە، لە گوتاری جمهووریی ئیسامیدا بانگەوازی دەسـتەبەر کردنـی مافی کوردی دەکـرد. «ئەتوانین لە چوارچێـوەی قانوونی ئەساسیدا مافی کورد دەستەبەر بکەین»، «لە ڕێگەی ئاشـتیخوازانەوە لە دەسەڵاتدا بەشدار دەبین»، «تازە باوی چـەک هەڵگرتن نەماوە و نابـێ کـوڕی خەڵک بە کوشـت بدەین» و...، ئەو دورشـمگەلە بوون کە کەسـایەتیی داهێزراوی ئیسلاح تەڵەبی کورد بانگەشەی بۆ دەکرد. داگیرکەریش هەردەم لە کارناواڵێکی هەڵبـژاردن و سـناریۆیەکی حکوومەتیـدا بەشداری دەکردن.

> **ئەو زەینە کە کوردی نییە و لە ژێرخانی مەعریفی بێبەرییە، ڕزگاری وێنا ناکات. ئەگەر ئاگامەندیش بێیتەوە سڵی لێ دەکات. سا کێشەی کورد لە ڕێی ڕزگاریدا، لە یەکەم هەنگاودا بزر بوونی زەینی کوردی و نەبوونی ژێرخانی مەعریفییە کە دەبێ پڕ بکرێتەوە**

سیسـتەمی دەسـەڵاتداریی کۆمـاری ئیسـلامی تۆڕێکی ئەمنییەتی- سیاسـی - ئابووریيـە کە لایەنەکانی سـەر بـە گوتاری ناوەند- لە پێنـاو تەمامییەتی ئەرزیی ئێراندا، خۆیانی تێدا دەبیننەوە. ئیسلاح تەڵەبی کورد خوارترین ئاسـتی ئـەو تۆڕەن. لە ڕۆژهەڵاتـدا، ئێرانچێتی واتە گوتاری داگیرکـەر. لە نەبوونی ژێرخانـی مەعریفـی و زەینی سەربەخۆدا، لایەنە کوردییەکانی دژ بـە کۆمـاری ئیسـلامی، دەکەونـە داوی ئێرانچێتییەوە. ڕەوتە ئایینییە ڕیفۆرمخوازەکان وەکوو جەماعەتـی دەعوەت و ئیسلاح بە بنەمایەکی ناشیعەوە کـە چوونەتـە نێـو گوتـاری جمهـووری ئیسـلامییەوە، ڕێگەی ئیسـلاح تەڵەبانی کورد دەپێونەوە. کـە دێنە گۆ دەڵێن سیاسەت دەکەین. پرسـیارێک دێتە گۆڕێ، ئـەو لایەنگەلە کە ڕەوتێکی بێ دەسـەڵاتن، چۆن دەتوانن لەگەڵ حکوومەتێکدا سیاسەت بکەن؟ ئاخۆ لە بەرانبەرەکەیان ژیرتر، شارەزاتر یان بەهێزترن؟ کە چاو لە دەسـکەوتەکانیان دەکەیـت، تەنیا بەرژەوەندیی تـاک و تاقم، ئەویش لە ئاستێکی نزمدا، بەر چاو دەکەوێت. ئاکامی گشـتیی ئـەم ڕەوتگەلە بەربەسـت بوونیانە بۆ ڕزگاری.

ڕزگاری ئەو ئامانجەیە کە لەو گوتارگەلەدا کە لەگەڵ کۆماری ئیسـلامیی ئێراندا کۆکن، بزرە. ئەم بزر بوونە لە پاشـکۆی داگیرکەرانی

تری کوردستانیشدا هەیە.

ئــەو زەینە کە کوردی نییە و لە ژێرخانی مەعریفی بێبەرییە، ڕزگاری وێنا ناکات. ئەگەر ئاگامەندیش ببێتەوە سـڵی لێ دەکات. سـا کێشـەی کورد لە ڕێی ڕزگاریـدا، لە یەکەم هەنگاودا بزر بوونی زەینی کوردی و نەبوونی ژێرخانی مەعریفییـە کە دەبێ پڕ بکرێتەوە. ژێرخانی مەعریفی واتە وەگەڕ خستنی زانست بە هەموو لقوپۆپییەوە بۆ کوردستان. دواهاتی ئەم بزراییە تێگەیشتنی هەڵە و- لە باشترین شێوەدا- تەسک و ئاڵۆزە. ستراتێژیی نەتەوەیی لە زەین و مەعریفەی کوردییەوە سـەرچاوە دەگرێت و دەبێت بە کردەوە.

ڕزگاری

کارلێکیی هۆکارە ناوخۆیی و دەرەکییەکان یەکتری بەرهەم دێننەوە و کەسایەتیی تاکی کورد زۆرتر دەخەنە پەراوێزی ناسنامەی داگیرکەرەوە. ئەوەی کە هەندێ ڕەوت و لایەنی کوردی پابەستەی ناسنامەی داگیرکەر دەبن، لە داهێزرانی کەسایەتیی تاکی کوردەوە سەرچاوە دەگرێت. خوێندەواری کورد ئەگەر لە تێگەیشتندا بوێر بێت، دێتەوە سەر زانیارییە بنەماییەکان و دەیانکات بە پرسیار و پێشگریمانەی دارشتنی ڕێگای ڕزگاری. سا ڕزگاری لە هەڵوێستەیەکی زەینی- دەروونیی تاکەکەسییەوە دەست پێ دەکات. تاکی کورد ئاگامەند دەبێتەوە کە داگیرکەر داگیرکەرە و ئەم وەکوو ژێردەستە لە هەر پلەوپایەیەکدا بێت ژێردەستەی ئەو سەردەستەیە. پاساو هێنانەوە بۆ خۆپاراستن و شەڕ نەکردن و کاری سیاسی و پارلەمانی لە پێکهاتەی داگیرکەردا لای زەینی ئاگامەندی نەتەوەیی وەرناگیردرێت. ئەگەر لە زمانی گوتارەوە بۆی بچین، داگیرکەر هەر دیاردەیەکی دژ بە گوتاری خۆی دەسڕێتەوە. داگیرکەر لە بازنەی خۆیدا مشتومڕ و ڕەخنە و گازندە بە ئەوپەڕ دەگەیەنێت، بەو مەرجەی بنەما و بوونی ناسنامە و پێگەی تێک نەدرێت. ڕیفۆرمیستی کورد، ڕەوتە ئایینییەکان، یان هەر هێزێکی کوردی کە ئامانج و ئیدیۆلۆژییەکەی ، داگیرکاریی داگیرکەر دەسەلمێنێ، بەشێکە لە هێزی سەقامگیرکەری داگیرکەر. داگیرکەرانی کوردستان هەر ئیدیۆلۆژی و بۆچوونێک وەردەگرن، تەنیا نەتەوەخوازیی کوردی نەبێت. لە وەها سیستەمێکدا لە ئێران، ئێراق، سووریا و تورکیا چ ڕیفۆرمێک دەکرێت کە مافی نەتەوەیی کورد دەستەبەر بکرێت؟ داگیرکەر ماف دەدات، بەڵام لە چوارچێوەی خۆیدا. ناسنامەی کوردی بە جۆرێک وەردەگیردرێت کە کورد بە ناشارستانی، دوور لە زانست، خێڵەکی (دەمارگرژی بۆ نامووس و...)، لادێیی، خاوەن هونەر و کەلتووری پەراوێز کە بە محەللی ناودێری دەکەن، دەناسێنێ. لەگەڵ ئەوەشدا ئاستی کەلتوور و هونەری کوردی لە ڕێگەی میدیای خۆیەوە دادەبەزێنێت. بۆیە لەسەر کەلتوور زۆرتر ڕۆیشتم، پرۆسەی بە سووژە کردنی کورد بۆ داگیرکەر لەو ڕێگەیەوە جێ دەبێ. دەنا بۆ کوردەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی حاشا هەڵنەگرە لە باری ئابووری و سیاسییەوە کوردستان پەراوێزە و بە پەراوێزی دەمێنێتەوە. تا داگیرکەرێک وەکوو کۆماری ئیسلامی پشکی کوردی ڕۆژهەڵات لە سەرچاوەی دەسەڵاتی ئابووری و سیاسی و کەلتووری ڕادەست نەکاتەوە، بە داگیرکەر دەناسرێت. بێگومان ئەویش مل بەو خواستە نادات. بوونی ناسنامەی داگیرکەر لە سەرکوت کردنی نەتەوەکانی تردا مسۆگەر دەبێت. ئەگەر کورد شەڕی مانونەمان دەکات، داگیرکەریش هەر شەڕی مانونەمان دەکات. بەڵام بەو جیاوازییەی کە ناسنامەی داگیرکەر لەوە زۆرتر گەشە ناکات. بەو هۆیەی کە تێکرای هێزی خۆی لە سەردەست مانەوەدا خەسار دەکات. هەر بۆیە تورکیا و ئێران لە سەرهەڵدانی ڕەزاشا و ئاتاتورکەوە تا ئێستە نەیانتوانیوە ناسنامەی یەکانگیر و گشتگیر

بۆ یەکەی سیاسیی خۆیان پێک بهێنن. نەتەوەی سەردەست لە سیاسەت و ئابووری و کەلتووردا پاوانخوازانە و سەرکوتکەرانە جوولاوەتەوە. نەتەوەی بندەست بۆی نییە دەنگی مافخوازی هەڵبڕێت. سا ڕیفۆرمخوازی تەنیا بۆ گەوجاندنی کۆمەڵگا لە کوردستان و نەتەوە بندەستەکانی تردا پەرەی پێ درا. وەک پێشتر باسم کرد، ڕیفۆرمخوازی بۆ بەستێنی خودی داگیرکەر کارکردێکی دیکەی هەبوو.

لایەنە سیاسییە کوردستانییەکان کە شەرعییەتی خۆیان لە کورد و کوردستانەوە وەردەگرن دەبێت هەوڵیان پەروەردە کردنی تاکەکەسی کوردستانی بێت. ئەگەر خەباتکاری کورد لە ئامانج و ڕێباز تێگەیشتبێت، واتە پەروەردە کرابێت، هەرگیز لە دەستەبەر کردنی مافی پێویستی کورد، کە بەدەوڵەت بوونە، پاشەکشە ناکات. کورد بەگشتی لە بواری پەروەردەدا خەمسارد بووە. بە وتەیەکی تر، نەیتوانیوە سووژەی کوردستانی پەروەردە بکات. هۆکاری سەرەکیی نسکۆی شۆڕشە کوردییەکان، دوای لاوازی لە ستراتێژیدا، شەهید بوونی کەسایەتییە کاریگەرەکانی بووە. ئەو کەسانەی بە شێوازی خۆکرد پەروەردە بوون. هەڵبەت مەبەست لە پەروەردە کردن داڕشتنەوەی کەسایەتی نییە. ئەم ویستە نەگونجە. ئەگەر جێبەجێش بکرێت هەوڵێکی فاشیستی و تووتالیتاریستییە. تاکی کورد بە تایبەتمەندی و ئاوەز و ویستی خۆیەوە لە ڕێبازی نەتەوەییدا پەروەردە دەکرێت. مەرجی یەکەم بۆ نەتەوەیی بوون بە پێشمەرج دانانی زانیارییە بنەماییەکانە. پاشان زانستە مرۆییەکان و ئاگامەند بوون لە ڕابردوو و ئێستە و وێنا کردنی داهاتوو.

هاوکات لەگەڵ داڕشتنی سیستەمی پەروەردە، سیستەمی خەباتی نەتەوەیی دادەڕێژرێت. واتە کەسی پەروەردە کراو لە چ کار و چالاکی و کات و شوێنێکدا خەبات بکات. سەرەڕای ئەوەی ئەم کارە بەڕێژە

کراوە و دەکرێ، بەڵام نەبووەتە ڕەوتێکی گشتگیر. سیستەمی خەبات پێویستی بە هەموو بەهرەکان و دەفرایەتییەکان هەیە. سا پەروەردەی زەینی هەر تاکەکەسێک بە پێی بەهرەی خۆی، هەنگاوی یەکەمی پەروەردە بوونە. لە هەنگاوی دووەمدا تاکەکەس بە پێی لێهاتوویی یان بەهرەی فێربوون لە بەشێکی سیستەمی خەباتدا جێگیر دەکرێت. ئەمە پرۆسەیەکی بگۆڕە و بە ئاراستەی ستراتێژیی بەرەی نەتەوەیی گۆڕانی بە سەردا دێت.

ستراتێژیی خەبات لە پێناو ڕزگاریدا دادەڕێژرێت. ڕەهەندەکانی خەبات بریتین لە:

یەکەم: پەروەردەی زەینی هەر تاکێکی کوردستانی بە ڕێبازی نەتەوەیی کە لە زەینی ئەو کەسەدا کەڵێنە کۆمەڵایەتییەکانی ناوخۆی کوردستان پڕ دەبنەوە.

دووەم: سیستەمی خەبات فرەپۆیە. واتە لە هێزی پێشمەرگەوە تاکوو چیرۆک بۆ منداڵان لە خۆ دەگرێت. خوێندنەوەی پیلانی داگیرکەر زۆر پێویستە. ئەو پێی خۆشە خەباتی کوردستان یەکڕەهەندی بێت. ئەگەر بەرەی کوردستانی تەنیا لە سەر هێزی پێشمەرگە داکۆکی بکات و لایەنەکانی تر پشتگوێ بخات، لە دژی سیستەمی پرپێچی داگیرکەردا بە ئامانج ناگات. ئەگەر هێزی پێشمەرگەیش پشت گوێ بخات، هەرگیز بە ئامانج ناگات.

دەبێت وێنا و واتای پێشمەرگە هەتا تایبەتمەندییەکانی ژێرسیستەمەکانی ناو سیستەمی خەبات بەرین بکرێتەوە. واتە هەر کەسێک کە بۆ ئامانجی ڕزگاری لە پێکهاتەی خەباتدا ئەرکی وەرگرتووە، پێشمەرگەیە. ئەمە بەرپەرچ دانەوەی ویستی داگیرکەر بۆ بە یەک ڕەهەند دابەزاندنی خەباتی کوردستانە. سیستەمی خەبات دەبێت لە هەموو بەرەکاندا چالاک بکرێتەوە. پیشەسازی کەلتووری و میدیا (بە ناوەرکی کوردستانییەوە) کە دەبنە هۆی ڕۆچوونی زۆرتر لە قووڵاییی کۆمەڵگادا و ڕەوتی هزریی نەتەوەیی دەبێتە کردەوەیەکی کۆمەڵایەتی. واتە نەریتی نەتەوەیی لە هەڵسوکەوتی ڕۆژ و شەوی جەماوەردا بەڕێوە دەبرێت و ئەندازیاریی کۆمەڵایەتیی داگیرکەر بەراوەژوو دەبێتەوە. ئەمە ئەرکی پێشمەرگەی شارە. هێزی چەکدار پارێزەرە. چالاکیی چەکداری ئەو دوژمنە ناوخۆیی و دەرەکییە دەکاتە ئەمانج کە بەربەستی بەڕێوەچوونی ستراتێژیی خەباتی شارن. لە کاتی تێکهەڵچوونی پێشمەرگەی شاخ لەگەڵ هێزی دوژمندا، پێشمەرگەی شار دەبێتە پشتیوان. سا ئەم دوو هێزە بە کاراکتێری جیاواز و شێوەخەباتی جیاوازەوە لە پێناو ئامانجدا تەواوکەری یەکدین. داگیرکەر لەوە دڵخۆش دەبێ کە ئەرک و کاراکتێری ئەو دوو هێزە تێکەڵ بکرێت. پێشمەرگەی شار بە کاراکتێری پێشمەرگەی شاخەوە خێرا بەرچاو دەکەوێ و ناتوانێ بەرەنگاری هێزی سەرکوت ببێتەوە. ئەمە لە کاتێکدایە کە پێشمەرگەی شار نابێ بەرچاو بکەوێت. ئەگەر هەر لایەنێک ئەرکی خۆی بە جێ بهێنێت، کاروانی خەبات کەمترین تێچووی دەبێت

کۆتایی

دەرباز بوونی زەینی تاکی کورد لە ترس و کۆیلەتیی داگیرکەر خاڵی دەسپێکی شۆڕشی کوردستانە. ئەم خاڵە پێویست بوونی پەروەردەی نەتەوەیی- زانستی دەردەخات. هاوکات سیستەمی مۆدێرنی خەبات دادەڕێژرێت. لەم سیستەمەدا فرەڕەهەند بوونی خەبات، و بگۆڕ بوونی شێوازی خەبات دەبێت بە کردەوە. هێزی پێشمەرگە لەو تاکەکەسانە پێک دێن کە لە تۆڕی زەینیی داگیرکەر دەرباز بوونە و لە خەباتی فرەڕەهەند و فرەپۆدا جێ دەگرن. بەردەوام بوون لە بەڕێوەبردنی ئەم میکامیزمە، هێزی نەتەوەیی دەکاتە ئەو هێزەی کۆمەڵگای کوردستان بە ئامانجی ڕزگاری و بە بەدەوڵەت بوون دەگەیەنێت.

کارکردەکانی دەسەڵات؛
چەواشەکاری و نەزۆک‌کرنی بیر

مامەند عەلیار

نەزۆک کردنی مرۆڤی داهێنەر لە بواری بیرکردنەوە بە چەند هۆ دەتوانێ پلانێک بێ کە کۆی دانیشتوانی وڵاتێک بخاتە دۆخێکی دژوارەوە. چون بە هۆی دووپات بوونەوەی بیر و ئایدۆلۆژیای حاکم، گوتارێک دەتوانێ بەرە بەرە لە ڕواڵەتی توند و تیژەوە بە شێوەیەکی نەرم و نیان بخزێتە ناو سیستەمی خوێندن و ئیداری و ڕەسانەییەوە و لە بارێکی وادا و چون دامودەزگای تەریبی هەواڵگری، گوشار و ... خەریکی کۆنترۆڵی مرۆڤەکانن؛ ئەو مرۆڤانەی لە گوتاری سەپاو و زاڵ لادەدەن و خەریکی بەرهەمهێنانی مەعریفەیەکی جودا و دژ بە مەعریفەی باوی دەسەڵاتن؛ دواتر دەکرێنە ئامانج کە لە درێژەدا باسی دەکەین.

١

«جۆرجیۆ ئاگامبێن»، لە کتێبی «رووتییەکان» و لە بەشی «لەمەڕ ئەوە شتانەوە کە دەتوانین نەیان کەین»دا، گوتەیەک لە «ژیل دۆلۆز» بە قەرز وەدردەگرێ و بابەتەکەی خۆی پێ دەست پێدەکا؛ ئەویش باسی کارکردی دەسەڵاتە. دۆلۆز پێی وایە کارکردی دەسەڵات، بە واتای جودا کردنەوە و دابڕاندنی مرۆڤەکانە لەوەی کە دەتوانن بیکەن. بە واتایەکی دی، یەکێک لە کارکردەکان ئەوەیە کە ببێتە لەمپەر لەبەرامبەر مرۆڤدا، بۆوەی لە تواناییەکانی دابڕێ و پاشگەز بێتەوە لەوەی دەتوانێ و دەبێ بیکا. واتە مرۆڤەکان لە وزە و تواناییەکان بەتاڵ کاتەوە. لەو وزە شاراوانەی کە دەبێ و پێویستە بێنە ئاستی کردارەوە. «جا ئەو بەکردەیی نەبوونە، ڕەنگە بە دوو هۆکار روو بدا. یان بە هۆی نەرەخسانی بوار و دۆخێک بۆ ئەنجام دانیان و، یان بە هۆی قەدەغەیەک کە لەسەر ڕێی ئەو بە کردە دەرهێنانەی تواناییی مرۆڤەکان، خراوەتە روو. لە هەر دوو بواردا، دەسەڵات مرۆڤەکان لە تواناییی خۆیان دادەبڕێ و، بەو شێوەیە نەزۆکیان دەکا. ئەوەش تاقەت پڕووکێنترین و دژوارترین سیمای دەسەڵاتە.»

بەو شێوەیە ئەگەر ئاوڕێک لە ڕابردووی سیستەمەکانی دەسەڵاتی سەپاو لە چەند دەیەی ڕابردووی ئێران بدەینەوە، دەتوانین بە هێندێک ئاکام بگەیەن کە بۆ شیکاریی زیاتر و بۆ خستنەوە سەر یەکی بەشە لێک جوداکانی سیاسەتی دەسەڵاتی زاڵ بەکارمان دێ.

وەگەڕ خستنی دەزگای هەواڵگری و پەلوپۆ هاویشتنی ئەو دەزگایانە بۆ ناو تەواوی بەشە ئیدارییەکان لە هەمو ئاستێکدا، ئەگەرچی سیستەم لە ژێر ناوی پاراستن دایمەزراندوون و بە شێوازی جۆراوجۆر بەڕێوەیان دەبا، لە ڕاستیدا بۆ بە کەرەستە کردن و بەتاڵ کردنەوەی هەموو مرۆڤەکانە، لە تێکرای ئەو بیر و کردەوەیەی جودا لە ویستی سیستەم و ویستی دەسەڵات بەرهەم دێ. ئەو کردەیە لە چەشنی ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ تەنانەت ڕەخنەگرانی هەر بەشێک لە بەشەکانی جومگەی دەسەڵاتدا دەردەکەوێ. چون سیستەم نایهەوێ جگە لە نەخشەڕێگا و هێڵێکی فکری کە خۆی پەرەی پێ دەدا و لەسەری دامەزراوە، هیچ چەشنێکی دی لە بیرکردنەوە لە دایک بێ، هێز بگرێ و لە ئاکامدا ببێتە ڕەقیب.

بەستنی هەموو ڕۆچنەکان، لە ڕێگای کۆنترۆڵی کۆی جومگە ئیدارییەکانەوە لە لایەک و، کۆنترۆڵی ناوەند و بنکە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان، لە ڕێگای سانسۆر و سڕینەوەی هەموو یان بەشێک لەو شتانەی کە دەبوو و دەکرا ئەنجام بدرێن و ئەو ئیزنیان پێ نادا، لە لایەکی دیکەوە، دیسانەوە سڕینەوەی ڕەقیبێکی کۆمەڵایەتی یان هێزێکی لە ناخداهەڵگری کۆمەڵایەتییە. ئەو جومگانەش لە ڕێگای نەهادسازی لە کۆمەڵگادا کۆنترۆڵ دەکرێن. بۆ ڕاپەڕاندنی ئەو کارەش هێزی جۆراوجۆر و بە ناوی جیاوازەوە بە کۆمەڵگا وەردەکا. لە ڕابردوودا نموونەی ئەو هێزانە لە کومیتە جوداکانی ئینقلابیدا کە بە پاشگری ئایدۆلۆژیکەوە خۆیان دەنواند و دەناسران و لە ئێستاشدا هێزی لە گوێن بەسیج و ... کۆی ئەوانە نەهێشتنەوەی دەرەتانە بۆ سەرهەڵێنانی ڕەقیبێکی کۆمەڵایەتی کە هەڵگری ئەوە هەیە هەم کۆمەڵگا و هەم ڕەخنەگران و هێزە سیاسییەکانی کورد، بە وردی لەسەری هەڵوێستە بکەن.

٢

لە بواری سیاسیدا هەمیشە و بە درێژاییی مێژووی زانستی سیاسی، لە نێوان دوو چەمکی «کردەی سیاسی» و «تیوریی سیاسی»دا جیاوازی هەبووە و هەموو بیرمەندانیش لە ڕوانگەی جیاوازەوە، ئەو هێڵە جوداکەرەوانەی، ئەو دوو بوارە لێک هەڵداوێرن، دەستنیشان دەکەن. هەر ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی سەرچاوەکانی پێوەندیدار بە بنەماکانی زانستی سیاسەت لە دوو بەشی سیاسەتی کردەیی و سیاسەتی نەزەری بخەنە بەرباس و پێناسە و، تیشک بخەنە سەر هێڵی

هاوبەش و جیاکەرەوەی ئەو دوو بوارە.

ئەگەر بمانهەوێ ساکارترین جیاوازیی ئەو دوو بوارە بخەینە ڕوو، بێ ئەوەی لە ڕووکارەوە بەرەو قووڵاییی بابەتێکی هەراوی لەو چەشنە بڕۆین، دەبێ لەسەر ئەو خاڵە بدوێین کە سیاسەتی کردەیی ئەوەیە کەسی سیاسەتمەدار بە کردەوە و لە پانتای کاری سیاسیی خۆیدا حەولی بۆ دەدا و بە ئەنجامیان دەگەیەنێ و بەو شێوەیە سەرچاوەکانی دەسەڵات داگیر دەکا یان وەدەستیان دێنێ. جا ئەو سیاسەتمەدارە چ کەسێکی دێموکرات بێ و چ کەسێکی تا سەر ئێسقان تۆتالیتێر و پاوانخواز و ...

سیاسەتی نەزەری کە بە شێوەیەکی دی دەتوانین بڵێین تیۆری و بیروڕا سیاسییەکان لە دێر زەمانەوە تا ئێستا دەگرێتەوە، مەودای باس و هەرێمی جووڵەی، بێ سنوور یان لانیکەم دەتوانین بڵێین زۆر بەربڵاوە و، لە لایەکی دیکەوە هەموو کەسێک دەتوانێ لە سەرچاوەکانی ئەو بوارە بەشی خۆی هەڵێنجێ و پاشان لە ئاستی بەرهەم هێنانی واتا و وتاری سەرچاوە گرتوو لە خوێندنەوەکانی، تیز و قسەی خۆی پێ بێ.

کێشەی سەرەکی و بنەماییی دەسەڵات لێرەوە دەست پێدەکا. بواری سیاسەتی نەزەری بەربڵاوە و پێوەندیی بە کۆمەڵناسی، دەروونناسی، ئابووری، ئەدەبیات و هونەر و ... زۆر بواری دیکەوە هەیە؛ هەر بۆیە بوارە نوێیەکانی زانستی مرۆیی کە خوێندنەوە نێوان ڕشتەییەکانی وەک کۆمەڵناسیی سیاسی و دەروونناسیی سیاسی و ئابووریی سیاسی و ... دەگرێتەوە، سەریان هەڵداوە و پسپۆڕان و بیرمەندانی هەر کام لەو بوارانە، بە شێوەیەک کاریگەرییەکانی سیاسەت و بواری کردەیی خۆیان دەخەنە ڕوو و هەڵیدەسەنگێنن و، لە ئاکامدا بیریکی نوێ بەرهەم دێنن، کە ئەو بیرە لە چوارچێوەی ویستی سیستەمی داسەپاودا نییە؛ بەڵکوو بەرهەمی ئەندێشەی مرۆڤی ئازادی کۆمەڵگایە. مرۆڤێک کە لە دەرەوەی ویستی دەسەڵات خەریکی بەرهەمهێنانی مانایە.

ئەگەر لە ڕوانگەی دۆلۆزەوە بۆ ئەو بابەتە بڕوانین، دەبینین کە کارکردی دەسەڵات ئەوەیە مرۆڤ لە تواناکانی دابڕێ و پاشگەز بێتەوە لەوەی دەتوانێ و دەبێ بیکا. واتە لە هەموو ئەو بوارانەی باس کرا، چ ئەو مرۆڤەی وەک بەشێک لە سیستەمی ئیداری لەو وڵاتانی تووتالیتێردا خەریکە کار دەکا، بە گوشار و هەبوونی سیستەمی چاوەدێری دامەزراو لەو نەهاد و دامەزراوانەدا، ناتوانێ جودا لە هەموو ئەو مودێلانەی سیستەم پێشنیاری پێ دەکا، کردە و بیرێکی دی بخاتە ئارا. خستنەڕووی بیرێکی جیاواز و ڕەخنەگرانە، بێ شک سزای بەدواوەیە و ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی کۆی سیستەمی ئیداریی ئەو حکوومەتانە، پڕ بێ لە دووپاتەبوونەوەی ئەو مرۆڤانەی کە ناتوانن تواناییەکانی خۆیان وەگەڕ و وەدەر خەن و بەو شێوەیە دەسەڵات مرۆڤەکان نەزۆک دەکا.

نەزۆک کردنی مرۆڤی داهێنەر لە بواری بیرکردنەوە بە چەند هۆ دەتوانێ پلانێک بێ کە کۆی دانیشتوانی وڵاتێک بخاتە دۆخێکی دژوارەوە. چون بە هۆی دووپات بوونەوەی بیر و ئایدۆلۆژیای حاکم، گوتارێک دەتوانێ بەرە بەرە لە ڕواڵەتی توند و تیژەوە بە شێوەیەکی نەرم و نیان بخزێتە ناو سیستەمی خوێندن و ئیداری و ڕەسانەییەوە و لە بارێکی وادا و چون دامودەزگای تەریبی هەواڵگری، گوشار و ... خەریکی کۆنترۆڵی مرۆڤەکانن؛ ئەو مرۆڤانەی لە گوتاری سەپاو و زاڵ لادەدەن و خەریکی بەرهەمهێنانی مەعریفەیەکی جودا و دژ بە مەعریفەی باوی دەسەڵاتن؛ دواتر دەکرێنە ئامانج کە لە درێژەدا باسی دەکەین.

ڕووبەڕوو بوونەوەی وا لە سەردەمی زوودا، ڕووکارێکی تووڕە و توندوتیژی هەبوو. ئەو ڕووکارەش بە سیمای چەکداری و دەزگای سەرکوتی دەسەڵاتەوە دیاریی دەکرد. دژکردەوەی کۆمەڵگا و بەتایبەت بەرهەمهێنەرانی واتای نەباو لەگەڵ ئەو گوتارە، بوارێکی ناسیاری بۆ کۆمەڵگا دەرەخساند کە کۆمەڵانی خەڵک لە مابەینی دوو بژاردەی ڕووندا بڕیار بدەن. بژاردەیەک سیمای

رووتی سەرکوت و داگیرکاری بوو کە بە گوتەی بیرمەندانــی بواری کلۆنیالیســم هەموو حەولی بۆ رووشــاندنی ســیمای گوتاری بەرانبەری چڕ دەکاتەوە. بەڵام چون ئەو هێرشــە لە لایەن ئەو بەشە لە دەسەڵاتەوە یاریی دەکرد کە سیمای باو و ناسراو بوو، ناسینەوەی گوتار و ئاکامەکانیشی بــۆ خوێنــدەوارن و رووناکبیــران و تەنانــەت کۆمەڵگاش ســانا بوو. بە درێژاییــی هەموو ئەو ساڵانەی ئەو دوو ئوردووگایە لە پانتای کۆمەڵگادا دژ بــە یەک بــوون، جگە لە تاقمێکی ناسـراو کە شوناســی نەتەوەیی و گوتاری رۆشــنبیرانی خۆیان دۆڕاندووە و فەرامۆش کردووە و بە ناوی جۆراوجۆری نەرێنییەوە پێناســە کراون، کەم وا هەبووە کۆمەڵگا لە ناســینەوەیاندا تووشی رێی ئەستەم بووبێ.

بــڕگەی دووەم کە دیــاردەی دوو دەیەی رابــردووی سیســتەمە و لە دەیــەی رابردوودا بە پانەوە نەهادســازیی بۆ کــراوە، زۆر رەهەند دەگرێتەوە کە پێویستە هەم لایەنە سیاسییەکان و هەم هەموو کۆمەڵانی خەڵک حەولی ناســین و ناســاندنیان بدەن. بۆ وێنە گۆڕینی ئاراستەی رووبــەڕوو بوونــەوەی دەســەڵات لەگەڵ تاک و هێــزە کوردییــەکان، گۆڕینی گۆشــە نیگای گوتاری زاڵ، گۆڕانی هەڵگرانی ئەو گوتارە و زیاد کردنــی لایەنی بە لارێدابەر بــۆ چینەکانی مام ناوەند و خواروی کۆمەڵگا، بەشێک لەو شتانەن پێویستیان بە شرۆڤە و روون کردنەوەی زیاترە. لەو بڕاردەیەدا، سیستەم بە ئەسپاردنی ئەو ئەرکە بە تەیفێکی جودا لە تەیفی ناسـراو و بە کۆمەڵە ســیمایەک بە ئەدەبیاتێکی ئامــاڵ رووناکبیرانە و ئامــاڵ کوردانە و تەنانــەت جارجار ئەدەبیاتی نزیک لەئەدەبیاتی ئۆپۆزیسیۆن؛ حەولێکی چەند مەبەستەی خستووەتە ئارا. یەکەم؛ گۆشەنیگا لە نیــگای داگیرکارانەوە ئاوێتەی نیگایەکی مەیلەو کوردی بــکات. دووهەم؛ بکەرانی ئــەو یارییە، سیمای سیســتەمیان تێدا نەناسرێتەوە. سێهەم؛ ئاراســتەیەکی مەیلەو رەخنەکارانە بگرنە بەر کە بابەتە ناهەســتیارەکانی وەک ئاوەدانیی شــاری

و بەربەســتەکانی پەرەگرتنی پیشەســازی و ... بکەنە هەوێنی باســەکانیان و لــە ئاکامدا کۆی ئەوانەش بە دەستنیشــان کــردن و باس کردن لە نابەرپرســایەتیی هێندێک بەرپرسی ناوچەیی پاســاو بدەنەوە و، بەو شــێوەیە، کێشــەیەکی هەڵقوڵاو لەسەر شوناس، مێژوو، جوگرافیا و مافی نەتەوەیی، دابەزێننە ســەر ئاستی وردە گرفتی «تەوسعەیی» کە لە «کۆمەڵناسیی پەرەستاندن»دا کۆی ئەوانە لە هەڵبژاردنی مودێلەکانی ئابووریدا کورت دەکرێتەوە و رێگای بۆ دەدۆزرێتەوە. واتە سڕینەوەی گۆشــە نیگای کێشەی نەتەوەیی بۆ گرفتــی ئابــووری و ئاوەدان کردنــەوە هەر ئەو بابەتەیــە کە دەکرێ کەســێکی گوند نشــینی دەوروبــەری تــاران یــان تەنانەت باشــووری تارانیــش بە پێی مودێلی کێشــە ئابوورییەکانی جیهانی ســێهەم و وەک کێشــەکانی «باکوور-باشــوور» لە تیۆریی پەرەنەستاندندا بیخاتە روو. ئەوە لە کاتێکدایە کێشــەی کورد و دابەزاندنی ئاستی بۆ ئەو پلەیە، واتە سڕینەوەی مێژوویەکی پڕشــەنگداری خەباتێکی رەوا بــۆ وەدیهێنانی خەونی نەتەوەیەک.

لــە بەرانبــەر ئــەو نەهادســازییە نوێیەی دەســەڵات و خســتنە رووی ئەو گوتارە تازەیە بە نیســبەت کوردی رۆژهەڵاتی کوردستانەوە، بە هۆی ئەوەی ئازادیی رەســانەیی و رادەربرین لــە گۆڕێدا نییــە، رەنگە رادەی ئەو کەســانەی دژ بەو ئاراســتەیە هەڵوێســت دەگرن دەگمەن بن. بەڵام کۆمەڵگای رۆشــنبیری بە هەڵوێستی رۆژهەڵاتی کوردســتان، وا نییە دەستەوەستان بووبــێ و هەرچەند کەمیش؛ بــەڵام لە هەموو شــارەکان هەڵگرانی بیری نەتەوەیی و شوناس خواز بــەردەوام لــە چالاکیدان. سیســتەم بۆ دەمکوت کردن و ســڕینەوەی ئەو تاقمەش دوو ئاراســتەی گرتووەتە بەر. یەکەم بە ترساندن و خستنە ژێر چاوەدێریان رادەی چالاکییەکانیان بەرتەســک دەکاتــەوە. دووەم چــون ئەو تاقمە لــە هەڵگرانی بیری نەتەوەیی و شــوناس خواز، رێگای جۆراوجۆر بۆ پاراستنی ئەو نەریتە فکرییە

دەگرنە بەر و تا ڕادەیەک لە سازکردنەوە و ساغ کردنەوەی سیمای ڕووشـاوی شوناسی کوردی بەرگری دەکەن، هەر ئەوە هەستیاریی کۆمەڵگای کوردستانی بە نیسبەت ئەو تاقمەوە لێکەوتوتەوە. ئـەوەش بابەتێکە کە بـە درێژاییی دوو دەیەی ڕابردوو، ویستی دەسەڵات بۆ لەناوبردنیان پەرەی سـتاندووە. دەسـەڵات، لە خاڵێکدا کە توانایی وەسـتانی ئەو ڕەوتەی نەبوو، ڕێگای کۆتایی یان پلانـی ڕووخان بەڕێوە دەبا تا بەو شـێوەیە، لە ڕێگای دەسـەڵاتی ڕاگەیەنـە و ڕاگەیەندکارانی ژێر پەردەی دەسـەڵاتەوە، بـاوی هەنگاوی ئەو چالاکانە خاو کاتەوە یان بە گوتەی فیلسـووفی گۆرین، ڕێگا بەو تواناییانە بگرێ کە دەبوو وەگەڕ بخرێـن یان لەگەڕ دان و بەرژەوەندیی نەتەوەی خۆیان بـەرەو پێش دەبەن. تاکتیکی ئەو تاقمە، پەنـا بردنە بەر هەمان بیرۆکەیە کە پسـپۆڕانی بواری ڕەخنەکاری تووتالیتاریسم ورووژاندوویانە؛ ئەویش وەگەڕ خسـتنی دەزگای درۆ سـازی و پڕۆپاگاندای چەواشـەکارە. ئەو پرۆسەیە بە دوو ئامانج و دوو ئاراستەدا بەڕێوە دەبا. یەکەم لێدانی پێگـەی کۆمەڵایەتیی ئەو تاکانـەی بزوێنەری کۆمەڵگان و دووەم مەیل بە خۆ نزیک نیشاندانی یەک یان چەند باڵی ئۆپۆزیسـیۆن لە ژێر ناوی «ریفۆرم ویسـت» و «دژە توند و تیژی» و ... کە هـەر دوو پلان، بە مەبەسـتی لیـک ترازاندنی کۆمەڵـگای کوردی و تەوەڵـلا بوونی هێزەکانی ناوخـۆ و دەرەوە لـە یەکتر و لـە کۆمەڵگایە. بەو شـێوەیە هەنگاوێک لە پلانـی داگیرکەرانە و کلۆنیالیسـتیی خۆیدا سـەردەکەوێ، کە لە درێژەدا لێی دەدوێین.

دەسـەڵاتی تووتالیتێر وەکی»کولاکوفسکی» لە وتـاری «پێگەی درۆ و تووتالیتاریسـم»دا بە تەسـەلی باسـی دەکا، دەیهـەوێ لـە هەموو پانتاکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و ژیانی مرۆڤەکاندا، دەوڵەت ببێتە دەسـەڵاتی بـێ بەرامبەر و بێ هاوشـان. ویسـتی تێکرووخاندنـی کۆمەڵگای مەدەنی بـە تەواوەتی لەسـەردایە و دەیهەوێ هەموو شت و هەموو کەسێک بکاتە مولکی بیر و کۆیلەی ئایدۆلۆژیای دەسەلاتی زاڵ و، پارێزگاری لە مانەوەی دەسـەڵاتی فکـری و چەکداری و ئیداریـی دەوڵەت بکا. لـە لایەکی دیکەوە پەرە بەو بیر و بۆچوونە بدا و هەرچەشنە بیرێکی نەیار سەرکوت بکا و ڕێگای گەشەی پێ نەدا.

بەو پێیە ئەگەر لە کردە و نووسـینی هەموو پێگە هەواڵگری و هەواڵدەرییەکان لە ڕۆژهەلاتی کوردسـتان بروانین، حەولی کـۆی ئەو دەزگا زەبەلاحە، مەشرووعییەت دان بەوەیە کە هەموو کـردە کولتـووری، کۆمەڵایەتـی و ...ـەکان لە ژێر پەردەی دەسـەڵاتەوە کراوە و بوودجەی بۆ دابیـن کراوە و پلانی بۆ دارێژراوە و، ئەوەش بەو مەبەستەی کە ئەگەر کۆمەڵە حەولێکی جیددی و سـەربەخۆش هـەن بکەونە ئـەو بازنەیەوە و ڕۆچنەیەک بۆ هەناسەی جیاواز نەبێ.

لەبەشـی ئاخری کتێبی «چەند وتار لەمەڕ تووتالیتاریسم»دا، لەمەڕ پەرەدان بە درۆ و قسەی هەڵبەسـتراو لە لایەن دەسـەڵاتەوە؛ بابەتێکی سـەرنجڕاکێش لەمەڕ کردەیەکی مەترسیداری سیسـتەم خراوەتە بـەر باس، ئەویـش بابەتی چەواشەکاریی دەسـەڵات یان وەشاندنی تۆوی درۆیە بە شێوەیەکی سیسـتماتیک.»درۆزنی بۆ بەرژەوەندیی سیاسـی لە نیزامی تووتالیتێردا، تا کاتێک کە درۆیەکی ساکارە و مەبەستێکی نییە گرینگایەتییەکی نییە و بۆوە نابێ لێی بکۆڵرێتەوە و توێژینەوەی لەسـەر بکرێ. ئەوەی درۆزنی لە نیزامـی تووتالیتێردا دەکاتە جێگای سـەرنج و هەڵوێسـتە؛ کارکردە کۆمەڵایەتـی، دەروونی و ناسیاریناسـییەکانێتی. بۆ وێنە نووسـەر دەڵێ ئەگەر ئەو درۆیانەی لە بلاڤۆکەکانی شـووڕەویدا دەبینـدران هەر بـە زل کردنـەوە و درۆیەکی سیاسـی سـاکار بزانیـن، لێکدانەوەیەکی زۆر نەزۆک و ڕواڵەتیمان ئەنجام داوە. ئەگەر سەرنج بدرێتە چەنـد بنکەی هەواڵی ئەو سیسـتەمە داپلۆسـێنەرە، دەبینین پڕن لە درۆ و بە لارێدا بردن. لە هەر بابەتێکیشـدا مەبەستێک کە ئەو چەواشـەکارانە لـە خزمەتیـدان، دەردەکەوێ. بەڵام ئەو چەواشەکارییە کاتێک دەبێتە جێگای

سەرنج و هەڵوێستە کە لە چوارچێوەی دەزگای زەبەللاحی پڕوپاگاندای «سیستەم» لەو دونیا مودێرنەدا بخوێندرێتەوە و لێک بدرێتەوە.

لایەنی ناسیاریناسیی ئەو دەزگایە لەو ڕاستییەدا کورت دەکرێتەوە کە سنووری نێوان هێڵی سیاسیی ناسراو و ڕاستەقینە بە تەواوی دەسڕێتەوە و بەو شێوەیە لەوپەڕی بێ بەربەستیی ئەخلاقی و سیاسی و ئینسانیدا، کۆمەڵگا تووشی سەرلێشێوان دەکا و، ئەوە بە خەڵک ڕادەگەیەنێ کە هیچ شتێک ڕاستەقینە نییە و هەموو بابەتێک کاتێک بەلای ڕاستەقینەدا دەشکێنەوە کە لە ژێر فەرمانی بەرپرساندا بن و، هەر ئەو سێبەرەی بەرپرسان و ئایدۆلۆژیای حاکمە کە ڕاستەقینەساز و تەنیا ڕێبازە.

لە لایەکی دیکەوە، ئەگەر بە شێوە باوەکانی پێشووی نەیتوانی بە سەر هەر دوو لایەنی تاک و حیزبی دژبەری خۆیدا زاڵ بێ و گوتارەکەی توانای بەربەرەکانێی نەبوو و نەیتوانی متمانەسازی بکا، لە متمانەیەک کە تاک و هێزە دژبەرەکانی لە ناو کورد هەیانە دەترسێ و حەول دەدا هەر دوو لا بخاتە ناو بازنەیەکەوە کە پێی دەگوترێ پانتای گوتاری ئایدۆلۆژیکی دەسەڵات.

لێرەدایە کە سیستەمی ڕەسانەیی چەواشەکاری ڕێژیم دەکەوێتە کار و لە ئاستی یەکەمدا چالاکانی شوناس هەڵگر لە ڕواڵەتدا ناداتە بەر هێرش و تاوانبار کردن بەڵام بە نیشان دانی ئەوەی کە ئەو چالاکانە لە پانتایی کولتووری و کۆمەڵایەتییەکدا یاری دەکەن کە ڕێژیم ڕەخساندوویەتی، بەرە بەرە حەولی دابەزاندنی متمانەی کۆمەڵایەتی و پێگەی جەماوەریی ئەو تاکانە دەدا کە وەک نومادی شوناسی نەتەوەییی کوردی ناسراون. بڵاو کردنەوەی ڕۆژانەی هەواڵی مەبەستمەند و گۆڕینی ڕاستییەکان لە سەر ئەو چالاکانە و لە سەر بواری چالاکییەکانیان و نیشان دانی پێوەندیی کار و چالاکیی ئەو چالاکانە بە دەزگا تەنانەت مەدەنییەکانی وەک شارەداری و ... مەبەستێکی جودا لە ڕووشاندنی سیمای ئەو کەسانە نییە و ئەوەش ڕاست ئەو بابەتەیە ڕێژیم بە ڕاگەیەندنکارانی «خۆ بەدەستەوەدەری» ناوخۆیی دەکا. لە ئاستی دیکەدا و بە شکستی هێنانی ئەو پلانەیە کە ئەوجار ڕاستەوخۆ دەیانداتە بەر پەلامار و بێ هیچ بەربەستێک، ڕێگای سووکایەتی کردن بە چالاکانی سەربەخۆ و نەتەوەیی دەگرێتە بەر.

لە لایەکی دیکەوە دابەشکارییەک کە سیستەم لە ئۆپۆزیسیۆنی چەکداری کوردی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی کردووە، هەڵگری ڕیاکاری و چەواشەکردن و فێڵێکی ئایدیۆلۆژیکە. بە درێژاییی تەمەنی ئۆپۆزیسیۆنی کوردی ڕۆژهەڵات، بە هەموو ڕێبازە جوداکانییەوە، نەدیتراوە لایەنێک بە فەرمی خۆی بە «ڕیفۆرم خواز» و ساغ کەرەوەی پێکهاتەیەک زانیبێ کە پێی دەگوترێ «دەسەڵاتی داگیرکار». بەڵکوو هەموو لایەنەکان لانی کەم لە ویستێکدا هاوبەشن کە ئەویش دابین کردنی ویست و داخوازییە سیاسییەکانی نەتەوەی کوردە. ڕاستە ڕێگا و ئاراستەی ئەو لایەنانە بە پێی پەیڕەو و پڕۆگرامی خۆیان لەیەکدی جیاوازە و ئەوەش هەم پاساوی لۆژیکیی خۆی هەیە و هەمیش لەگەڵ فەلسەفەی وجوودیی هەر کام لەو هێزانە دەتوانێ یەک بگرێتەوە، بەڵام خاڵی سەرنجڕاکێش و هەڵبەت کەمتر ئاوڕ وێدراوی ئەو کایەیەی کە دەسەڵات دەستی پێکردووە، ئەوەیە کە هەندێک لە لایەنەکانی ئۆپۆزیسیۆنی کوردی کردوویەتە ئامانج و ئەوەش تا ڕادەیەک دردۆنگییەکی ساز کردووە کە هەمان ویستی دەسەڵات و سیاسەتی لانی کەم بیست ساڵەی ڕابردوویەتی.

ڕەنگە زۆر تاکی کورد ئەو پرسیارەی بۆ ساز بووبێ؛ ئایا ڕیفۆرمخواز بوونی هێزە کوردییەکان، ئاراستەیەکی تایبەتە یان تانەیەکی سیاسی؟ ئایا لە کاتێکدا هەر کام لەو هێزانە حەول دەدەن لە هەلی گونجاودا لەگەڵ سیستەم وتووێژ و «موزاکەرە» بکەن، باوی ئەوە ماوە کە ڕێفۆرمویستیی لایەنێک ببێتە تانە؟ ئایا ئێمەی کورد و خوێندەوار و سیاسیی کورد تووشی

«وەهمـــی تیۆریـــی پیلانگێـــڕی» نەبوویـــن کە مەبەستی لەو بابەتە دەورووژێنین؟

کۆی ئەو پرسیارانە پێوەندییان بە سەراپای باســەکەمانەوە هەیە کە لە ئاراســتە نوێیەکانی دەســەڵاتەوە تا سیستەمی چەواشەکاریی ڕێژیم دەگرێتەوە.

٣

لە چەند ســاڵی ڕابردوودا چەند دەســتەواژە لە فەزای سیاســی و ڕەسانەییی کورد چ لە باشوور و چ لــە ڕۆژهەڵات زۆر دووپــات بوونەتەوە. بۆ درێژەی باسەکە پێویستە چەند دانەیان ناو بێنین. دەستەواژەی وەک «ڕۆژهەڵات تەوەری»،»ڕاسانی شــاخ و شــار»، «گوتــاری هاوبەش»،»گوتــاری نەتەوەیی»،»ناوەندی هاوکاری» و ...

لە ناو کۆی ئەو دەستەواژانەی لە چەند ساڵی ڕابــردوودا زیاتر لە دەق و ڕاگەیەنەی بیســتراو و بینــدراودا، دەنــگ و ڕەنگیــان داوەتەوە، بە ئەنقەست ئەو چەند دەستە واژەیەم هەڵبژاردووە کە بە دەوری دالی ناوەندی گوتاری ڕۆژهەڵاتدا دەسووڕێنەوە.

هەر هەموو ئەو دەســتەواژانە نیشــان‌دەر و دەربڕی ویســتێکی هاوبەشی سیاسین. ویستی جودا کردنــەوەی شــوناس و ئامانجی کوردی ڕۆژهەڵات لە نەتەوەی سەردەست و سیستەمی دەســەڵاتدار. «ڕۆژهــەڵات تــەوەری» هــەر لە ســەرەتاوە ئەگەر وەک دروشــمی لایەنێکیش خۆی نواندبێ چون هەڵگری بەشێک لەو ویستانە بوو کە پێوەندیی بە کێشە جوداکانی ڕۆژهەڵاتی کوردســتانەوە بوو؛ دەکــرێ بگوترێ ئەگەرچی لایەنەکانی دیکە نەشــیاندرکاندبێ، بەڵام دڵیان وێــڕای ئەو ویســتانە کورکاندوویەتــی و ڕەنگە گوترابێ و نووســرابێش کە ئەوە هەر ئەو شتەیە کە ویســتەکانی ئێمەش تێیدا ڕەنگی داوەتەوە. دەربڕینێکــی لەو چەشــنە بۆیە ئاساییــیە کە کێشەی هاوبەش زۆر جار پلان و نەخشە ڕێگای هاوبــەش دەخولقێنێ. بــەڵام دردۆنگییەک بۆ بەردەنگی ئەو دروشم و نەخشە ڕێگایە بەردەوام لە ئاراد بووە کە بە داخەوە کۆی پرۆژەکە لەگەڵ پرســیاری جیددی ڕووبەڕوو دەکاتەوە. ئەویش ئەوەیــە کە ناکرێ لایەنێک هەڵگری ئەو بیرۆکە و پلانــە بێ و لە لایەکی دیکــەوە لە کردەوەدا وا دەرکــەوێ هاوئاهەنــگ و تەریــب لەگــەڵ ڕەوتە ڕیفۆرمویســتەکان، یارمەتیــی مانەوەی سیســتەمێک دەدا و بە گۆڕانێکی ڕواڵەتی ڕازی و دڵخۆشە. گۆڕانی وا کە دەسکەوتی بۆ خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردســتان لە بیست و چەند ساڵی ڕابــردوودا – هیچ – بووە. هەر بۆیە پێویســتە پلانی ڕۆژهەڵات تەوەری بەرز ڕاگیرێ و ڕواڵەتی کردەکانی لایەک ئەو دڵخۆشییە بۆ سیستەم ساز نــەکا کە لایەنێک لە لایەنــەکان، هەنگاوی پێ شــل بووە بێ ئەوەی کورد دەسکەوتێکی بووبێ. ئەگەرچــی کــردەوە کاری کۆی ئــەو لایەنەش لەبەرانبەر ڕێژیمدا شۆڕشگێرانە و بوێرانەیە، بەڵام ئەو تەمە پێویستە بڕەوێتەوە و سیمای گەش و بێ خەوشی هەموو لایەنە دڵسۆزەکان هاوهەنگاو لەگەڵ یەک دەرکەوێ. شــاراوەیی لە سیاسەتی کوردیدا و نەخشاندنی ســیمای ناڕوون هەمان ویستە کە دەســەڵاتی سەردەست دەیهەوێ بە کردەیی دەربێنێ و بەو شــێوەیە وێنەی ڕوونی ویستی کوردی پێ بڕووشێنێ.

«ڕاســانی شــاخ و شــار»یش ئەگــەر لێک گرێدانــەوەی دوو جەمســەری خەباتی ناوخۆ و دەرەوە، دوو جەمســەری خەباتــی چەکداری و مەدەنییە، تا ئێستا هیچ کام لە هێزە کوردییەکان هیچ لایەک لەو دوانەیان لە بەرژەوەندیی ئەوی دیکە نەســڕیوەتەوە. ڕەنگە لایەنێکیان کەم هێز کردبێ یان بەشــێوەیەکی تاکتیکی وەستاندبێ، بەڵام وەک پلانــی درێژخایەن وا نییە هیچ کام لە هێزەکان حاشایان لە لایەکی ئەو دوو چەمکە و ئەو هێزە بە تەوژمە کردبێ . کەواتە دیســان دەکرێ بڵێین کۆ دەنگییەکی شاراوە لە سەر ئەو بابەتەش هەیە. ئەو کۆدەنگییە شــاراوەیە دواتر لە چەند دەســتەواژەی وەک «گوتاری هاوبەش» و «پلانــی هاوبەش» و دواجار لە دەســتەواژەی «ناوەندی هاوکاری»دا خۆی نواند و ئەوە دوایین

پلانی بەشـــێکی زۆر لە ئۆپۆزیســـیۆنی کوردی ڕۆژهەڵاتە.
ئێستا ئەگەر بە پێی ئەو بابەتانەی باس کران لە پرســـیارەکانی پێشـــوو ورد بینەوە، دەتوانین وڵامی ئەوپرسیارە بدەینەوە کە بۆ هیچکام لەو هێزانە ناتوانن ڕیفۆرمویست بن؟ هیچ هێزێکی لە دەرەوەی دەسەڵات و لە دەرەوەی وڵات، ناتوانی ڕیفۆرم لە پێکهاتەیەکدا پێک بێنێ کە نە ڕۆڵی لە ســـاز کردنیدا هەبووە و نە لـــە بەڕێوەبردنیدا بەشی دراوە و نە دەستی بە هیچ میکانیسمێکی یاســـایی ڕادەگا کە چاکسازیی تێدا بەدی بێنێ. «شـــەڕ نەویســـت» بوون کە دروشـــمی هەموو هێزەکان بووە و هەموو هەر لەســـەرەتاوە باسی «بەرگریی ڕەوا»یان کردووە، لەگەڵ ڕیفۆرمیست بـــوون بۆ پێکهاتەی حاکمییەتێکـــی تووتالیتێر، جیاوازییەکی بەرینیان هەیە.
ئەگەر لە پێوەندیی ئەو باســـە بە سیستەمی چەواشـــەکاری دەســـەڵاتە تووتالیتێـــرەکان بگەڕێین، دەتوانین لەو خاڵەوە دەست پێبکەین کە سیســـتەم، ســـەرەتا لە ڕێـــی هەواڵدەری و هەواڵگری و ڕاگەیاندکار و تەنانەت شرۆڤەکارانی دەســـتەمۆی خۆیەوە، حەولـــی داوە لایەنێک لە لایەنەکان بە گوتارێکەوە بلکێنێ کە فەلسەفەی وجوودیـــی ئەو گوتـــارە بەربەســـتێکی پۆلایینە و ئیـــزن نادا ئەو لایەنـــە دزە بکاتە هیچ کام لە ئەرکانەکانییـــەوە و ئیمکانـــی ئـــەوەی نییە کە تەنانەت ئەگـــەر مەیلێکیش بـــۆ نزیک بوونەوە هەبێ لە خۆیدا وەربیگرێ. هەرچەند ڕاستییەکان مەیلێکـــی وا دەرناخـــەن. ویســـتی وتوویـــژ و گۆڕینـــی بۆ ڕیفۆرمخواز بوون، لە پلەی یەکەمدا پیلان و پلانێکە بۆ لێـــک ترازاندنی لایەنەکانی ئۆپۆزیسیۆنی کوردی. لە پلەی دووەمدا ڕووی ئەو کایە ڕەسانەیییەی دەسەڵات لە خەڵکی ناوخۆیە. بەو مەبەســـتەوە کـــە لایەنێک لـــە لایەنەکان، ئاســـتی داخوازییەکانی تا ڕادەی هاتنە ناو ڕیزی ڕیفۆرمویستەکان دابەزیوە و زیاتر ویستێکی ڕوو لە پۆســـتی ئیداری و سیاسییە نەک ویستێکی شوناســـخوازانە و نەتەوەیی. لەو ڕێیەشـــەوە لە ئاکامی کۆتاییی خۆی واتە ڕووشـــاندنی سیمای لایەنێـــک لـــە لایەنەکانی کـــوردی ڕۆژهەڵات دەگەڕێ. تـــا بتوانێ لەو ڕێیـــەوە متمانەیان لە ناو خەڵکدا لاواز کا و لەو لاشـــەوە لە هێزەکانی دیکەیـــان دابڕێ. ئەو ڕاســـتیە پـــاش دوایین کۆنگـــرەی حـــدک و هەڵوێســـتی هەواڵدەرییە کوردینووسە خۆ بەدەستەوەدەرەکانی ڕۆژهەڵات بە جوانی دەرکەوت کە نووسیان، بە خۆشییەوە ترۆریستان دەنگیان نەهێناوە. ئەو هەواڵە ئەگەر لە زەمینەی باس و خواسەکانی دیکەی نووسراو لە باری هێزە کوردییەکانەوە و بە پێی شـــێوازی «شـــیکاریی نـــاوەڕۆک» بخوێندرێتـــەوە، تەنیا هەواڵێـــک نییە بۆ ڕووی خۆش نیشـــان دان بە لایەنێکی تایبەت، بەڵکوو خســـتنە ژێر پرسیاری کـــۆی خەباتی نەتەوەییی کوردە لە ڕۆژهەڵات و تاوانبار کردنی بە تێرۆریســـت بوون؛ لە لایەکی دیکەشـــەوە دابەزاندنی ئەو شۆڕشـــگێرانەیە کە خوێنیان بەخشـــیوە و گیانیان لە سەر دەستانە، دابەزاندنـــی شۆڕشـــگێڕە تا ئاســـتی چالاکێکی ڕیفۆرمویســـتی بەرژەوەندیخواز لە دەســـەلاتی سەپاو.
چەواشـــەکاریی گـــەورەی ڕەســـانەییی سیســـتەمی تووتالیتێر بۆ ترساندن، ڕووشاندنی سیمای کوردانەی چالاکان و هێزە سیاسییەکان تـــا ئێســـتا ڕۆژ لەگـــەڵ ڕۆژ پـــەرەی گرتووە و لەمەولاش دەوامی دەبێ، هەر بۆیە بۆ هەر دووک بواری باس کراو ئەگەر کۆی هێزە کوردییەکانی ڕۆژهەڵات پلانی هاوبەشـــیان نەبێ، بزووتنەوەی کورد لە ناوخۆ و دەرەوە خەساری گەورەی تووش دەبێ و وەکی «دۆلۆز» دەڵێ، دەســـەلات نایەڵی چ ئـــەو تاکانەی هێمـــای کوردایەتین بە هەموو شەبەنگەکانییەوە چالاک بن و ناچالاک و نەزۆک و لاوازیان دەکا و، چ ئەو لایەنانەی زەمینە بۆ ئەو تێگەیشتنەی دەسەڵات ساز دەکەن؛ متمانەیان لە کـــزی دەدا و ئەوەش خەســـارێکە بۆ هەموو خەباتی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتان و ڕەنگە شیاوی ئـــەوە بێ بە وردی هەمـــوو لایەنەکان بیری لێ بکەنەوە و پلانیان بۆی هەبێ.

مێژووی ڕەوتی ئیسلاحتەڵەبی لە ئێران و ڕۆژهەڵاتی کوردستان

ئایا ئەم ڕەوتە دەتوانێ داوای مافەکانی کورد بکا؟

حەسەن ساڵحزادە

”

لە ناو نیزامی ئیسلامی ئێران هەڵبژاردنەکان نە تەنیا سالم نین، بەڵکوو بە مەبەستی پاوانخوازی زیاتر کەڵکی پێچەوانەیان لێوەردەگیردرێ. لەوێدا یاساکان سەروبنیان دیار نیە و پڕ لە پارادۆکسن. موحەممەد خاتەمی لە زاتی خۆیدا نە تەنیا ئاڵاهەڵگری رزگاری لە ژێر چەکمەی ئیستبداد دا نیە، بەڵکوو درووشمەکانی ئیسڵاحخوازانەشی تەنیا بە مەبەستی دەرچوونی ڕێژیم لە قۆناخێکەوە بۆ قۆناخێکی باشتر بەرز کردۆتەوە. ئیسڵاحتەڵەبانی کورد بە مەبەستی تایبەت مژارگەلێکی لاوەکی دەخەنە بەرباس کە تەنیا هەوڵێکە بۆ ئەوەی ئاستی مەسەلەی کورد دابەزێ و لە ناو گۆلاوێکی بچووک و بەرتەسکدا بە قەتیسی بمێنێتەوە.

“

پێشەکی

لە ماوەی دوو دەیەی ڕابردوودا بەشێکی زۆر لە حکوومەتەکانی جیهان، بە تایبەت لە وڵاتانی عەرەبی، لە ئاکامی ڕاپەڕینی جەماوەری و تەقینەوەی نارەزایەتییەکان یا دارماون یا لە هەمبەر گوشاری خەڵکدا پاشەکشەیان کردووە. حکوومەتی چەند وڵاتێک سەرەڕای ئەوەی کە ڕووبەڕووی چەندین شەپۆلی نارەزایەتیی بە هێز بوونەوە، بەڵام لە بەرانبەر خەڵکی خۆیاندا هیچ جۆرە پاشەکشەیەکیان نەکردووە. لە ڕاستیدا ڕادەی خۆڕاگریی دەوڵەتەکان لە هەمبەر گوشاری بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان و بەرەی ئۆپۆزیسیۆنی هەر وڵاتێک، پێوەندیی ناڕاستەوخۆی بە دیمۆکراتیک بوونی دەسەڵاتەکەیانەوە هەیە. واتە هەتا دەسەڵات دیموکراتیکتر و خەڵکیتر بێ، لە بەرانبەر بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکاندا خۆڕاگریی کەمتر لە خۆی نیشان دەدا. دەسەڵاتە دیموکراتیکەکان لە کاتی هاتنەگۆڕی قەیران و سەرهەڵدانی نارەزایەتی، هاوکات توێژی نارازی بە بەشێک لە خەڵکی کۆمەڵگەی خۆیان دەزانن. هەر بۆیە بۆ چارەسەری گرفتەکان، بەرپرسان پەنا دەبەنە بەر ڕێوشوێنی یاسایی و لە هەمبەر داواکارییەکانی چینی نارازی یا خۆپیشاندەردا خۆیان بە وڵامدەر دەزانن.

به پێچەوانەوە، لە ناو ئەو نیزام و سیستمە توتالیتێرانەی کە مەشرووعیەت و ڕەوایی لە خەڵک وەرناگرن، لە بەرانبەر بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکاندا چاو سوور دەکەنەوە و لە جیاتی وڵام دانەوە بە داخوازییەکانیان تەنیا و تەنیا بیر لە پیلان دەکەنەوە هەتا بتوانن لە ڕێگەی هێزە بەکرێگیراو و سەرکوتکەرەکانیانەوە چینی نارازی بێدەنگ بکەن. هەروەها ئەم جۆرە حکوومەتگەلە لە میانەی سەرهەڵدانی بزووتنەوەی نارەزایەتی، جیا لەوەی کە خۆیان بە نیسبەت داواکارییەکان بە بەرپرس نازانن، بەڵکوو پەنا بۆ تۆقاندن و کردەوەی چەواشەکارانە دەبەن. بە کورتی، لە حاڵەتی یەکەمدا سەرۆکی دەوڵەت هەوڵ دەدا کە ڕێچارەی کێشەو گرفتەکانی خەڵکی نارازی بدۆزێتەوە، بەڵام ئەگەر ڕێکارێکی گونجاوی وەگیر نەکەوت، ئەوجار بە مەبەستی ڕێزدانان بۆ کۆمەڵگە، دەست لە کارەکەی دەکێشێتەوە. بەڵام لە حکوومەتە نادیموکراتیک و خۆسەپێنەکاندا ئامانجی سەرەکی و بنەڕەتی، مانەوەی دەسەڵاتە. بۆ ئەو مەبەستەش خۆ لە هیچ جینایەت و پیلانێکی قیزەون و دزێو ناپارێزن.

لەم دواییانەدا بینرا کە لە وڵاتانی بریتانیا، ئوتریش، ئێراق و ... کەسی یەکەمی دەسەڵات بە هۆی ئەوەی کە نەیتوانی وڵامدەری ویستی نارازییان بێت، دەستی لە کار کێشایەوە. چەند ساڵ لەمەوبەر وەزیری پەروەدەی کوێت بە هۆی مردنی قوتابییەک لە سەر کلاس، وەزارەتەکەی خۆی بە کەمتەرخەم زانی و بۆ ڕێزگرتن لە بنەماڵەی قوربانییەکە دەستی لە کار کێشایەوە. هەروەها وەزیری بودجەی فەرانسە، وەختێک پێی دەزانن کە لە وڵاتی سوئیس حیسابی بانکیی شەخسیی هەیە، لە شەرمی کۆمەڵگە، کابینەی دەوڵەت جێدەهێڵێ. لە بەرانبەردا ئەگەر نیزامی ویلایەتی فەقیهی ئێران لە گەڵ سیستمی ئەو وڵاتانەی سەرەوەدا بەراوەرد بکەین، دەبێ سەرۆک کۆمارو وەزیرەکانی، هەر ڕۆژەی جارێک و ڕێبەری نیزام ڕۆژی دە جار نەک هەر دەست لە کار بکێشنەوە، بەڵکوو دەبووایە لەجێ خۆیان بکوژن، هەتا چاویان بە ئازارو ژانی قوربانیانی دەسەڵاتە جینایەتکارەکەیان نەکەوتبایە. بە دڵنیاییەوە ویژدان و ڕۆحی مرۆڤایەتیی ئەوانە جێی گومانە، ئەگینا چۆن دەیانتوانی لە ئاست کارەساتێک کە بە سەر بنەماڵەی ئێعدامی، زیندانی و هەزاران قوربانی لەمجۆرە دێ، بێوڵام بن؟ یا ئەگەر دڵ و چاوی قەزاوەتیان هەبێ، چۆن دەبێ فەسادی هەمەڕەنگی خۆیان، هەژاریی کۆمەڵگە، دۆخی

قەیراناویی قوتابخانە، ژینگەی کاول کراو، هەڵاواردنی جنسی و ڕەگەزی، ... نەبینن و هەست بە ئازار نەکەن؟ هەرچەند ساڵی ڕابردوو وەزیری دەرەوەی کابینەی ڕۆحانی دەستی لە کار کێشایەوە، بەڵام دیتمان کە لە شەوێک زیاتر درێژەی نەکێشا و جیا لەوەش هەڵوێستەکەی هیچ پێوەندیی بە هاوخەمی و پشتیوانی لە خەڵکەوە نەبوو.

ئەمڕۆ لە زۆربەی نزیک بە تەوای وڵاتان پرۆسەی هەڵبژاردن بە شێوەگەلی جیاواز و لە ئاستی جۆراوجۆردا بەڕێوە دەچێ، هەرچەند ناتوانین پێداگری لەوە بکەین کە تێکرای ئەمانە ئامانجی ڕاستەقینەی هەڵبژاردن دەپێکن. چون مەبەست لە هەڵبژاردن تەنیا دەسنیشان کردنی کاندیداکان بۆ پۆستە دڵخوازەکانیان نیە. بەڵکوو قۆناخەکانی دوای هەڵبژاردن زۆر گرینگن و دەتوانن ڕەواییی پرۆسەکە بسەلمێنن. مەسەلەن ئەگەر دەنگدەرانی وڵاتێک لە بارودۆخی پێویستدا بە سانایی و ئازادانە توانیان دەستیان بە نوێنەرەکانیان ڕابگا و لە ئاکامی لێپرسینەوەدا ناچار بە وڵام دانەوەیان بکەن، بە واتای ئەوەیە کە لەو وڵاتە پرۆسەی هەڵبژاردن مانای خۆی گەیاندووە. ئەو دەوڵەتانەی کە باوەڕیان بە ئازادی و دیموکراسی هەیە، ڕێگە بۆ دەنگدەرانی خۆیان خۆش دەکەن هەتا بتوانن لێپرسینەوە لە نوێنەرانیان بکەن. ئەو نوێنەرە دەتوانێ پارلمانتار، شارەدار، سەرکۆمار یا هەر پلەیەکی دیکەی هەبێ.

لە ناو نیزامی ئیسلامیی ئێراندا هەڵبژاردنەکان نە تەنیا سالم نین، بەڵکوو بە مەبەستی پاوانخوازیی زیاتر کەڵکی پێچەوانەیان لێوەردەگیردرێ. لەوێدا یاساکان سەروبنیان دیار نیە و پڕ لە پارادۆکسن. لەو سیستمەدا سەرسندووقەکانی دەنگدان خاڵی کۆتاییی پرۆسەی هەڵبژاردنە، واتە لەوەبەدوا هیچ بەرنامەیەک لە گۆڕێدا نامێنێ کە بەرهەمی پرۆسەکەی لێ هەڵگرێتەوە.

ئەگەر بەشداری کردن لە هەڵبژاردندا بە مانای نوێ کردنەوەی پەیمان لە گەڵ نیزام بێت، بەدواداچوونی ئاکامی دەنگەکان و لێپرسینەوە لە نوێنەرانی خەڵک هێڵی سوورە و ڕێگەی پێنادرێ. ئەوەش بە مانای ئەوەیە کە لە ناو ئەو نیزامەدا هەڵبژاردن بە مردوویی لە دایک بووە.

پێشەکیی سەرەوە، بەشێک لە بەها و گرینگیی پرۆسەی هەڵبژاردنە کە دەتوانێ وەکوو ئامرازێکی بەنرخ لە سەر ڕەوتی چاکسازی شوێن دابنێ. ئەگەر لە وڵاتێکدا ئاستی ئازادییەکان و مافی مرۆڤ لە خوارەوە بن و ڕێگری لە گەشەی سیاسی، ئابووری، کولتووری و سەنعەتی بکەن، زاتی هەڵبژاردن دەتوانێ لە سەر ڕوانینی بەرپرسان کارتێکەریی هەبێ و فۆرم و قەوارەی سیاسیی ئەو وڵاتە بەرەو چاکسازی ڕێنمایی بکا. ئەوەش کاتێک دێتە بەرهەم کە هەڵبژاردنەکان ئازاد و سالم و لە کەشێکی بە دوور لە فێڵ و دەغەڵکاری بەڕێوە بچن. کۆمەڵناسان و چاودێرانی سیاسی پێیان وایە کە بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنی ئازاد دەتوانێ داهاتووی کۆمەڵگە تەزمین بکات و لە درێژەدا کەموکوورییەکان ئیسلاح بکا.

لێرەدا بەر لەوەی بچینە ناو ناوەڕۆکی سەرەکی و لە سەر تیتری بابەتەکە بڕۆین، پێویستە ئاوڕ لە چەند چەمک و دەستەواژەی پێوەندیدار بدەینەوە کە بۆ بەرفراوان کردنەوەی باسەکە یارمەتیدەرن. هەروەها بە هۆی ئەوەی کە ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی سەردەمی دەسەڵاتداریی ڕێژیمی ویلایەتی فەقیهـ لە میانەی پرۆسەی هەڵبژاردنەکانەوە سەریان هەڵداوە، پێویستە کە لە چەند قۆناخدا کورتە مێژوویەکی شرۆڤەکارانەی بۆ بکرێ و ئاوڕ لە ئاڵوگۆڕەکانی دوو دەیەی دۆماخر بدرێتەوە.

ڕیفۆرم و ڕیفۆرمخوازی

هەووەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ کرا، لەبەر ئەوەی کە زاتی هەڵبژاردن لە لایەک دەتوانێ

بنەمای دیموکراتیک بوونی نیزامی سیاسیی وڵاتان دەربخات و لە لایەکی دیکەوە، بە هۆی ئەوەی کە میژووی دوو دەیەی ڕابردووی ڕەوتی ئیسلاحات لە ئێران و کوردستان لە پەڕاوێزی هەڵبژاردنەکانەوە سەریان هەڵداوە، پێویستە خوێندنەوەیەکی مێژوویی کورتی ئەو قۆناخە کە لە گەڵ ڕەوتی ڕیفۆرم لە ئێران بە گشتی خاڵی هاوبەشیان هەیە بخەینە بەرباس. مەسەلەی ئیسلاحات لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان فاکتۆرێکی سەربەخۆ نیە کە بکرێ سەربەخۆیانە شرۆڤەی بکەین، بەڵکوو وەک پاشکۆیەکی بچووکی گوێرایەڵ و ژێری ڕەوتی ئیسلاحاتی سەراسەری ئێران خۆی دەرخست و ئێستاش هەر لە هەمان ئاستدا ماوەتەوە. هەر بۆیە ئەگەر ئازادانە ڕەوتی ئیسلاحات لە کوردستان بخەینە بەرباس و هەوراز و نشێوەکانی هەڵسەنگێنین، کارێکی بێ‌کەڵکە و دەرەنجامی نادروستی لێ دەکەوێتەوە. چەمکی ئیسلاحتەڵەبی چەند دەیەی دۆماخر لە ئێران لە پەڕاوێزی پرۆسەی هەڵبژادنەکانەوە و بە دەرکەوتنی سەید موحەممەد خاتەمی لە ساڵی ١٣٧٦ سەری هەڵدا. ١٥ ساڵ دواتر لە پاش برینی مێژوویەکی تا ڕادەیەک لێڵ، بە ڕێکەوتنێکی سێ‌قۆڵی لە نێوان خامەنەیی، ڕەفسەنجانی و ڕۆحانی سڕکرا. لە تێکڕای قۆناخەکاندا ڕەوتی ئیسلاحخوازی لە کوردستان چاولێکەرانە بووە و توانای شرۆڤەی سیاسی و کۆمەڵایەتی فەزای کوردستانی نەبووە.

جێگەی سەرنجە کە وشەی «ڕیفۆرم» لە سەدەی شازدەیەمەوە وەک بیرۆکەیەک خۆی هاویشتە گۆڕەپانی کۆمەڵگەی ئورووپا و نووکەش بە لایەنگرانی دەوترێ «ڕیفۆرمیست». لە قامووسی سیاسیی کوردستاندا، وشەی ئیسلاحات بە چاکسازی ناسراوە و بە لایەنگرانی دەڵێن ئیسلاحتەڵەب یا ڕیفۆرمخواز. هەروەها لە فارسیشدا بە «اصلاحات» و «اصلاح طلبی» پێناسە کراون. بە گشتی کاتێک باس لە ڕیفۆرم یا ڕیفۆرمخوازی دەکرێ، ماناکەی پێداگری لە باشتربوونی بارودۆخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەمەڕ وەچنگ هێنانی دەرەنجام و دەسکەوتی گونجاوتر دەگەیەنێ. باشتربوونی بوارەکانی ئەخلاق، یاسا، ڕوانگەی دەسەڵات و دامەزراوە حکوومییەکان بەشێکی بەرچاوی مەبەستی ڕیفۆرم یا چاکسازین. بە واتایەکی تر، ڕیفۆرمخوازان پێیان وایە کە دەتوانن بە کردەوەی نەرم و بەدوور لە هەر چەشنە گرژییەک، بە تایبەت لە ڕێگەی هەڵبژاردنەکانەوە، بە باجێکی کەم دەسەڵاتی سیاسیی ئێران پێمل بکەن کە ڕوانگەی خۆیان بە پێی ویستی کۆمەڵگە بگۆڕن و کەسە زێدەڕۆکان وەلا بنێن.

ڕیفۆرمخوازانی کوردستانیش بەرگری لە کۆپیی هەمان ڕوانگە دەکەن، بێ ئەوەی بیر لەوە بکەنەوە کە ڕوانگەی هەردوو باڵی دەسەڵات بە نیسبەت کوردەوە یەکێکە و هەروەها خەڵکی کوردستان بەشداری دەسەڵات نین هەتا لە سەرەڕۆیی پاشگەزیان بکەنەوە. لە ڕاستیدا دەسەڵاتی تاران سەرچاوەکەی لە تارانە و لەوێوە خۆی بە سەر گەلی کورددا سەپاندووە. کە وایە لە کوردستان بازاڕی دروشمی هەوڵدان بۆ گۆڕانکاری یا ڕیفۆرم هیچ کڕیارێکی نابێت.

دوو دەیە قەلاچۆ و خەفەقان

زۆربەی ڕیفۆرمخوازان و مێژوونووسانی ئێرانی مەسەلەی ڕیفۆرم و ڕیفۆرمخوازی لە وڵاتەکەیان بۆ سەدەیەک لەمەوبەر دەگەڕێننەوە. لە هەمان حاڵدا دەبێ دان بەو ڕاستییەدا بنێین کە مەسەلەی ڕیفۆرمخوازی بە مانای وشە، لە هیچ بڕگەیەکی زەمانیدا بە ڕادەی ٢٠ ساڵی دۆماخر، لە فەزای سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئێراندا بەرچاو نەبووە و لە مەیدانی مژارگەلی فرە ڕەهەند، چالاکانی ئەم بوارەی ئەوەندە بە خۆیەوە سەرقاڵ نەکردووە. ئەگەرچی ڕیفۆرمخوازیی ئێرانی کۆمەڵێک

چالاکـــی کوردیان (دەکرێ لـــە چەند تویێدا پێناسـەیان بۆ بکرێ) لە کوردســـتان هێنایە ســـەر خەت و بەم ڕەوتەوە پەیوەســـت بوون، بەڵام بـــە چەند هۆکارێـــک نەیانتوانی لە ناو کۆمەڵگـــەی کوردســـتان متمانـــەی خەڵک وەدەســـت بێنن. ڕیفۆرمخوازانی کوردســـتان گەلێـــک جـــار پێگـــەی خۆیان بـــە میزانی جیاوازیی نێوان بەرەی بایکۆت لە هەڵبژاردن کە لە لایەن حیزبە کوردستانییەکانەوە دێتە ئاراوە و ڕوانگەی خۆیان کە هاندەری خەڵکن، هەڵدەسەنگێنن. بە واتایەکی تر، ئەوان ڕێژەی دەنگـــدەران بە لایەنگری لە خۆیان پێناســـە دەکـــەن و وادەردەخـــەن کە چـــی خەڵکی کورد دەنگی داوە لە سەر ویست و داخوازیی ئەوان بووە. ئەڵبەت ڕیفۆرمیستە کوردەکان بۆ خۆشیان دەزانن کە ئەم ئیدیعایە بێ بنەمایە، چونکـــوو زۆرینـــەی دەنگدەران، کەســـانی بێ‌لایەنن و چووکەترین زانیارییان لە ســـەر ئەم ڕەوتە نیـــە. زۆرینەی دەنگدەران تەنیا بۆ ئەوەی کە سجیلەکەیان مۆر بخوات بەشداری لە هەڵبژاردندا دەکەن .

هەروەخت بمانەوێ چەمکی ڕیفۆرمخوازی لە ئەدەبیاتی سیاســـیی ئێراندا مانا بکەینەوە، ناتوانیـــن بە ســـاناهی لە ئاســـت نەخشـــی د.موحەممەد موسەدیق وەک کەسایەتییەکی بەرچاوی دەســـپێکی ئیسلاحخوازی بێدەنگ بیـــن. موســـەدیق لـــە دەورانـــی ڕێژیمـــی پاشـــایەتیدا لە ڕێگـــەی بزووتنەوەی «نهضت ملی ایران» هەوڵی دەدا کە ئامانجە سیاســـی و ئابوورییەکانـــی لـــە ڕێگەی ئیســـلاحاتەوە بەرەوپێش ببـــات. جێگـــەی ئاماژەیە کە بە پێی ئەوەی کە دەســـەڵاتەکانی پاشـــایەتی و ئاخوندی لە ئێران فەرق و جیاوازییان هەبوو، لە ســـەر هەمان بنەما تیۆریی ئیسلاحات لە هەر دوو سەردەمدا جیاواز بوون.

دوای ئـــەوەی کـــە ڕەنجـــی شۆڕشـــی هەمەلایەنەی گەلانی ئێران دژ بە سیاســـەتی گەنـــدەڵ و ناســـەردەمیانەی دەســـەڵاتی پەهلەوی هاتە بەر، دەســـەڵاتی کۆنەپەرەست و چەقبەســـتووی ئاخوندە دنیاپەرەســـتەکان بە فرووفێڵ دەرفەتەکەیـــان بە قازانجی بیری بەرتەســـکی خۆیـــان قۆزتەوە و لـــە ئاکامدا خەباتـــی تێکرای تێکۆشـــەران و ئەویندارانی ئـــازادی، وێـــڕای گشـــت چیـــن و پێکهاتە نەتەوەیـــی و ئایینییـــەکان بـــە فیـــڕۆ چوو. ئاخونـــدەکان ناباوەڕانـــە خۆیـــان لە جێگەی تاج و تەختی پادشـــاکاندا دەدیتەوە، هەربۆیە وەها لە دنیای هەوەسی مادی و جەستەییدا نوقم ببوون، نە تەنیا گوێبیســـتی داخوازی و مافە ڕەواکانـــی خەڵک نەبوون، بەڵکوو ولامی هەرجـــۆرە ڕەخنە، بیری ئازاد و نارەزایەتییان بـــە زیندانـــی کـــردن و کوشـــتن دەدایەوە. ئاســـاییە ئاخونـــدەکان کاتێک کە خۆیان بە نوێنەری خوا لە ســـەر عەرز پێناســـە دەکرد، هیـــچ بۆشـــایی و دەرەتانێک بـــۆ چالاکیی جودابیران نەدەمایەوە کە ناوی چاکســـازی یا ڕیفۆرمی لە ســـەر دابنێی. بەمجۆرە تاقە دوو ڕێگە لە بەردەســـتدا مابوویەوە: یا دەبوو وەک گەلی کورد سەربەرزانە «نا» بە سەرەڕۆییەکانی ڕێژیمی نوێ بگوترێ، یا دەبوو وەک بەشێک لە حیزبە مارکسیســـت و مەزهەبییەکان، بە فریوی دەســـەڵاتی پاوانخواز، خۆت ڕادەستی دەسەڵات بکەی.

حاکمیەتی نوێی ئیدیۆلۆژیکی تاران، دوو دەیەی لە تەمەنی نگریسی خۆی کە لە سەر بنەمای ئێعدام و قەلاچۆی ئازادیخوازن بونیات نابـــوو بەڕێ کرد. لەو ماوەیەدا کەشـــوهەوای سیاســـیی کوردستان ئەوەندە تۆقێنەر بوو کە بەشێک لە خەڵک لە ڕۆژی هەڵبژاردندا تەنیا لە ترســـی دەزگا ســـەرکوتکەرەکانی ڕێژیم و بـــە بێ ئەوەی جیاوازی لە نێوان کاندیداکاندا دابنێـــن، بۆ ئەوەی ســـجیلەکانیان مۆر بخوا، خۆیان دەگەیاندە بنکەکانی دەنگدان. هاوکات لە لایەکی دیکەوە، گەلی کورد بە مەبەســـتی دەســـتەبەر کردنی ماف و ئازادییەکانی خۆی، خەباتێکـــی ســـەخت و خوێناویی دەســـت

پێکردبوو.

لێکدانەوەی ئەم هەلومەرجە ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات کە بزووتنەوەیەکی سیاسی وەک ئیسلاحتەلەبەکان کە لە دەرەنجامی دەستەبەندیی ڕێژیمی داگیرکەری ئاخوندیدا وەک پاشکۆی باڵێک خۆی دەرخستووە، وەها بە سانایی ناتوانێ جێ برەوای کۆمەڵگەی برینداری کوردستان بێ و پێشوازیی لێبکەن. لێکدانەوەی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ڕەوتی ئیسلاحتەڵەبی لە کوردستان، پێویستی بە پێداچوونەوەی مێژووی ڕەوتی ئیسلاحات لە ئێراندا هەیە کە لەم سەردەمەدا لە ئاکامی بە دەسەڵات گەیشتنی سەید موحەممەد خاتەمی بۆ پۆستی سەرکۆماری دەستی پێکرد. ڕەوتێک کە لایەنگرانی بە «حماسەی دوم خرداد» ناودێریان کرد.

هەڵقوڵینی بەرەی ڕیفۆرم لە ناو دڵی دەسەڵاتی ئاخوندەکاندا

بەهاری ساڵی ١٣٧٦ی هەتاوی دوایین ساتەکانی سەرکۆماریی ڕەفسەنجانی (عالیجناب خاکستری) بوو. دروشمەکانی بریتی بوون لە «سازندگی» هەر بۆیە هەوڵی دەدا کە خۆی وەک سەرداری سازکردنەوەی وێرانییەکانی شەڕی ٨ ساڵەی ئێران-ئێراق بە کۆمەڵگەی ئێران بسەپێنێ. دوای کۆتایی هاتنی ئەم قۆناخە، نیزامی ویلایەتی فەقیهـ بەمەبەستی بە لارێدا بردنی ڕای گشتی و سەرلێشێواندنی کۆمەڵگە، بڕیاری دا کە ئەگەر لە ڕووی ڕواڵەتیشەوە بێ، دەبێ جێگرەوەی داهاتووی ڕەفسەنجانی بە ڕەنگ و سیمایەکی نوێوە نیشانی کۆمەڵگەی ڕەنگاوڕەنگی ئێران بدرێ. کاندیداتۆریی سەید موحەممەد خاتەمی بە کۆمەڵێک دروشمی ڕەنگاوڕەنگ و جیاوازتر لە جاران کە زۆربەیان ڕەنگی گۆڕانکاری و ئیسلاحاتیان پێوە دەبیندرا، لە فلتێری «شورای نگهبان» دەرچوو. لەو سەردەمەدا گەلانی ئێران خەریکی بەڕێ کردنی نێزیکەی دوو دەیە ئەزموونی دژواری ئیستبدادیان بوون، لە بەر ئەوەش، چکۆلەترین گۆڕانکاری دەیتوانی هیوایان پێ ببەخشێ و لە فەزای خنکێنەری دەسەڵاتی ئاخونددا جینایەتکارەکان ڕزگاریان بکا. دیارە دروشمە نوێکانی موحەممەد خاتەمی کارتێکەریی دیاریان لە سەر کۆمەڵگەی بەرفراوانی ئێران دانا و ڕۆژی ٢ی جۆزەردانی ساڵی ١٣٧٦خەڵک بە ڕێژەیەکی بەرچاو ڕژانە سەر سندووقەلکانی دەنگدان. لە ئاکامدا خاتەمی وەک براوەی هەڵبژاردنەکان بۆ سەرۆکی دەوڵەتی حەوتەم دیاری کرا. یەکێک لە دروشمەکانی خاتەمی «ئێران بۆ هەموو ئێرانییەکان» بوو، کە لە گەڵ پێشوازیی گۆڕانخوازان ڕووبەڕوو بوویەوە. هەروەها دروشمی «گفتگوی تمدنها» سنووری ئێرانیان بەزاند و بە چەند لایەندا مانا کرانەوە. ئەم دروشمانە لە کۆمەڵگای داخراوی ئێران ڕەنگدانەوەی بەرچاویان دایەوە. بەم چەشنە لە ڕۆژی ٢ی جۆزەردانەدا. پاش هەڵبژاردنی خاتەمی، فەزای ژێر سێبەری دروشمەکانی دەوڵەتی حەوتەم بە دەسپێکی چالاکیی ڕێکخراوەکان، سەندیکا و ئەنجومەنە سینفییەکان دەناسرێتەوە. لە درێژەدا توێژی خوێندکار، کرێکار، مامۆستا هتد بەخۆیاندا هاتنەوە و توانیان داواکاری و چالاکییەکانیان بۆ کاری ڕێکخراوەیی و هاوبەش بقۆزنەوە.

زۆربەی کارناسانی ئەو ڕەوتە پێیان وایە کە خاتەمی سەرەتایەکی باشی دەست پێکرد و بە هەڵبژاردنی دروشمگەلێکی تایبەتی، دەستی نایە سەر ئێش و ئازارەکانی کۆمەڵگەی ئەوکاتی ئێران، هەر بۆیە لە گەڵ پێشوازیی گەرموگوڕی خەڵک بەرەوروو بوویەوە. بەڵام مخابن زۆری پێ نەچوو کە متمانەی خۆی لە دەست دا. بەوحاڵەش ڕادەی چاوەڕوانییەکانی خەڵکی تینووی ئازادی، بە ڕادەیەک لە سەرەوە بوو کە لە زۆر حاڵەتدا، لە ژێر

کۆنترۆڵی سەرکۆمار دەچوونە دەرەوە. پەردەی سانسۆر لە سەر ڕۆژنامە و چاپەمەنییەکان، تا ئەندازەیەکی بەرچاو لادرا، ڕوانگە و کردەوەی نوێی وەزیرانی ناوخــۆ، فەرهەنگ، خوێندنی باڵا و چەند بەرپرســی ئیداری لە جاران زۆر جیاوازتر بوون، هەر بۆیە نەریتخوازەکان وەک هەڕەشە بۆ ســەر نیزامی ویلایەتی فەقیهـ و ترس لە چاوکرانەوەی خەڵک حیســابیان بۆ کردن. لە ئاکامی گوشاری بێ‌پسانەوەدا، چەند کەسیان لە سەر کار لابران و بەشێکی بەرچاو لە لایەنگرانی سەرەکیی سەرکۆمار لە پەراوێز خران.

لێرەدا لایەنگرانی ٢ی جۆزەردان چاوەڕوانی هەڵوێستی بوێرانەی خاتەمی بوون، کەچی لە لایەک خۆدزینەوە لە بەڵێنەکان و بێدەنگی لە هەمبەر هەڵکوتانە سەر لایەنگرانی، لە لایەکی تــرەوە گوێڕایەڵیی تەپلۆســانە لــە ڕێبەری نیزام، دەریان خســت موحەممــەدە خاتەمی لە زاتی خۆیدا نە تەنیــا ئاڵای ڕزگاریخوازی دژ بە ئیســتبدادی پێ نیە، بەڵکوو دروشمە ئیســلاحخوازانەکان بــۆ دەرچوونی ڕێژیم لە قۆناخێکەوە بۆ قۆناخێکی باشــتر بە کاردێنێ، بەوحاڵەش بەشــێکی بەرچاو لــە لایەنگرانی کۆڵیان نەدەدا و خوازیاری دریژەدان بە ڕەوتی ئیسلاحات بوون، چون پێیان وابوو کە ڕێگەی گەڕانەوەیان بۆ نەماوەتەوە.

بەم جۆرە ململانێیەکی قورسی تەبلیغاتی لــە نێوان دوو بەرە کە بریتی بوون لە بەرەی لایەنگرانی ٢ی جۆزەردان و بەرەی لایەنگرانی دەسەڵاتی ڕادیکاڵی سوننەتی دەستی پێکرد. دواتــر ئــەم دوو ڕەوتە بە ســەر دوو بەرەی ڕیفۆرمخــواز (اصــلاح طلــب) و نەریتخواز (اصول گرا) کە ئێستاش بەشێک لە مێژووی دەســەڵاتی حکوومەتی تاران، دابەش بوون. زۆربەری جومگە ســەرەکییەکانی دەسەڵات وەک هێزی ئینتزامی، ئەرتەش، ســپا و هێزە ســەرکوتکەرەکانی دیکە لە ژێر دەســەڵاتی ڕێبەری ویلایەتی فەقیهـ بە پشتیوانی کردن لــە بەرەی نەریتخوازدا بــوون و لە دەرەوەی بازنەی یاســاییدا و بە شێوازی جۆراوجۆر لە ڕەوتی ئیسلاحخوازانیان دەسرەواند. لە درێژەی هەمــان ململانێی نابەرانبــەردا نەریتخوازان لــە ژێر فەرمانی ڕاســتەوخۆی ڕێبەری نیزام و بە دەســتی وەزارەتی ئیتلاعات، خێراتر لە جاران پرۆسەی جینایەتکارانە و دژەمرۆڤانەی کوشتنی جودابیران و ڕۆشنبیرانیان درێژە پێدا کە لە سەردەمی سەرکۆماریی ڕەفسەنجانییەوە دەستی پێکردبوو. ئەم کوشتارە سیستماتیک و بێ بەزییە دواتر بە «قەتڵە زنجیرەییەکان» ناوبانگــی دەرکرد. بە وتەی نووســەرانی ئەو سەردەمە، دەســتووری ئیجراییی لەناوبردنی چالاکانی سیاسی و جودابیران لە ژوورە تاریکە ڕۆحییەکانەوە دەردەچوو، دەدرایە عالیجەناب خاکستەری (رفســنجانی) و دواتر لە ڕێگەی شاکلیل (فلاحیان)وە جێبەجێ دەکرا.

شــیاوی وەبیرهێنانەوەیە کــە گەڵاڵەی تێرۆری سیاسەتوانان و چالاکانی کورد وەک د.قاسملوو و د.شەرەفکەندی لە دەرەوەی وڵات، فرووهەرەکان و مامۆســتای نیشتمانپەروەری ئایینی، مەلا موحەممەدە ڕەبیعی لە ناوخۆ، لە بازنــەی هەمان پیلانــی جینایەتکارانە و دژە ئینســانیی قەتڵە زنجیرەییەکاندا جێبەجێ کراون.

مەجلیسی ئیســلاحات و تەشەنەکردنی ئیسلاحات بۆ کوردستان

ماوەی دوو ساڵ دەبوو کە دەوڵەتی ئیسلاحات لە تاران هاتبووە ســەرکار، وەزارەتی ناوخۆی خاتەمی گوشــارەکانی تا ڕادەیەکی بەرچاو لە ســەر پرۆســەی هەڵبژاردن هەڵگرتبوو، هەر بۆیە لە ناو تێکــرای هەڵبژاردنەکانی نیزامدا، مەجلیســی شەشــەم لە ڕووی کاندیداتۆر و فەزای تەبلیغاتییەوە، بە نیســبەت خولەکانی ڕابردوو، کراوەتر و جێی ســەرنج بوو. زۆربەی نێزیــک بە تێکرای چالاکانی سیاســی هاتنە مەیدان و لە ســەر هەڵوێســت و بانگەوازی

لایەن وکەسایەتییە سیاسییەکانی ئێران و تەنانەت پارتە سیاسییەکانی کوردستانیش، لەم پرۆسەیەدا بەشدارییان کرد و بە پێی خوێندنەوەی خۆیان، کەڵکیان لە بارودۆخەکە وەرگرت. بەهاری ١٣٧٩ کە هاوکات بوو لە گەڵ جموجۆڵی تەبلیغاتیی دەوری شەشەمی هەڵبژاردنەکانی نوێنەرانی مەجلیسی شوورای ئیسلامی، زۆربەی چالاکانی بە هەڵوێست بە مەبەستی قۆستنەوە دەرفەتە ڕەخساوەکان، شان بە شانی هەڵسوراوانی بواری سیاسی و مەدەنی ڕوویان کردە شار و گوندەکانی کوردستان و کۆڕ و کۆبوونەوەی جۆراوجۆریان بۆ کۆمەڵانی خەڵک پێکهێنا. بەم شێوەیە چالاکییەکانی ساڵی ١٣٧٩ی هەتاوی وەک ژێربەنای یەکەم ئەزموونی کاری ڕێکخراوەیی لە ناوحکوومەتدا دەرکەوتن.

هەروەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ کرا، مەجلیسی شەشەمی شوورای ئیسلامی لە ژێر چاودێریی دەوڵەتی حەوتەمدا پێکهات. مەجلیسێک کە زۆرینەی پارلمانتارانی ڕیفۆرمخواز بوون، ئەوەش دەرفەتێکی نوێی بە سەرکۆمار و لایەنگرانی دا کە نەریتخوازان زیاتر لە جاران بخەنە تەنگەژە و پەراوێزەوە. بە پێی نەریتێک کە لە خومەینییەوە بۆ دەسەڵاتی ئاخوندی بە میرات مابوویەوە، دەبوو وەزیری ئیتلاعات بە ڕاوێژ و پەسندی ڕێبەری ویلایەت دەستنیشان بکرێ، بەڵام لەم قوناخەدا خاتەمی بە بێ پرس، وەزیری ئیتلاعاتی بە مەجلیسی شوورای ئیسلامی پێشنیار کرد. ئەوەش لە مانادا لە ناو دەسەڵاتێکی دوگمی لە جۆری ویلایەت کە ئیلهامی لە غەیبەوە بۆ دێ، بە دەسکەوتێکی کەم نەدەهاتە ئەژمار. لە حاڵێکدا کە پرۆسەکە بە تەواوی بە دڵی ئیسلاحخوازان دەڕۆیشتە بەرەوە، ڕێبەری نیزام واتە شەخسی خامەنەیی بۆ یەکەم جار هەستی کرد کە خەریکە وەپەراوێز دەخرێ و دەسەڵاتەکەی بە نزمترین ئاستی خۆی لە ماوەی پۆستی ڕێبەریدا گەیشتووە. هاوکات لە گەڵ ئەوەی کە شەخسی سەرکۆمار کۆمیتەیەکی بۆ بەدواداچوون دەربارەی تاوانبارانی قەتڵە زنجیرەیییەکان دامەزراند، خامەنەیی و ڕەفسەنجانی بە شێوەیەکی هاوتەریب و نافەرمی، دەستیان دایە هەوڵی چەواشەکارانە و بە هەمووجۆر دژایەتیی کۆمیتەکەیان دەکرد. ئەگەرچی کۆمیتەکەی خاتەمی سەرەڕای کۆسپ و گرفتەکان ڕاپۆرتێکی بڵاو کردەوە و ناوی چەند کەسی وەک تاوانبار ڕاگەیاند، بەڵام لە ئاکامدا هەموو شتێک بە قازانجی خامەنەیی و ڕەوتی نەریتخوازان کۆتایی پێهات.

لە دەسپێکی یەکەم ئەزموونی ڕیفۆرمدا، وا دەردەکەوت کە زەمینەی کار و تێکۆشان لە کوردستان لەبارە. دڵسۆزان و هەڵسووڕاوانی گەڵ توانییان لە هەر ناوچەیەکدا کاندیدای شیاوی خۆیان بدۆزنەوە و لە توێی دانیشتن و کۆڕ و کۆبوونەوە بەردەوامەکاندا، داخوازییەکانی خەڵکی کوردستان و ناوچەی خۆیانیان لە گەڵ باس بکەن. لە میانەی یەک حەوتوو بانگەشەی ئاشکرای هەڵبژاردندا، ئاستی داواکاری و ئەو مژارانەی کە هاتنە گۆڕێ، گەیشتە بەرزترین ئاستی خۆی. تەنانەت دەنگۆیەک بڵاوبوویەوە کە گۆیا حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، لە هەر ناوچەیەک کاندیدی تایبەت بە خۆی بە نهێنی دیاری کردووە. ئەم تایبەتمەندییانە تین و گوڕێکی جیاوزتریان بە هەڵبژاردنەکان بەخشی. لە زۆربەی شارەکان خەڵک گوشاریان دەخستە سەر کاندیداکان کە دەبێ لە مەجلیس داخوازییەکانی خەڵکی کوردستان بە گوێی دەسەڵات بگەیەنن. ئەو ئەرکەش پێویستی بە پێکهێنانی بەرەیەک هەبوو، هەربۆیە دواتر براوەکانی هەڵبژاردن کە چوونە مەجلیس، فراکسیۆنی نوێنەرانی کوردیان پێکهێنا. لە قۆناخی بانگەشەدا زۆربەی کاندیدا ڕیفۆرمخوازەکان شوێنەکانی خۆیان بە وێنە و

پوستێری «ملی- مذهبی»یەکان و شەخسی موسەدق ڕازاندبۆوە، ئەوەش بە مانای ئەوە بوو کە ئەوان لە تەنیشت داخوازییە ئیسلامییەکان، داوای میلی و نەتەوەییشیان هەیە.

خەڵکی ئێران بە گشتی ڕایان وابوو کە مەجلیسی شەشەم کە وەکوو بازووی بەهێزی دەوڵەتی حەوتەم دەهاتە ئەژمار، دەتوانێ لەو ڕێگەیەوە بە سەر گەلێک کۆسپی دواکەوتووانەی نیزامی ٢٠ ساڵەی ئاخوندەکاندا باز بدات و بە ڕێگای یاسایی دۆخی ئێران بگۆڕێ. هەر بۆیە جارێکی دیکە لیبراڵانەتر لە جاری پێشوو، موحەممەد خاتەمی‌یان بۆ خولی دووهەمی سەرکۆماری هەڵبژاردەوە. بەڵام دوو ساڵ دواتر لە حاڵێکدا کە کەشوهەوای ئێران خۆی بۆ هەڵبژاردنەکانی مەجلیسی هەشتەم ئامادە دەکرد، نیزام لە ڕێگەی شوورای نگەهبانەوە، ڕێگری لە خۆکاندید کردنەوەی تێکڕای ئەو نوێنەرانە گرت کە چالاک بوون و بە جۆرێک پێوەندییان بە بەرەی ئیسلاحاتەوە هەبوو. لە کوردستانیش بە هەمان شێوە، نوێنەرەکانی پێشوو، وێڕای حیزبە کوردستانییەکان کە هیچ ئاسۆیەکی هیوابەخشیان لە مەجلیسی داهاتوودا بەدی نەدەکرد، داوای بایکۆتی هەڵبژارنیان کرد. لە مەیدانی کردەوەدا دەکرێ ئەو قۆناخە بە خاڵی دەسپێکی لە پەراوێزخستنی ڕەوتی ڕیفۆرمخوازیی لە ئێران ناودێر بکەین.

سەرکۆماریی موحەممەد خاتەمی پاش ٨ ساڵ دەسەڵاتداری و تێپەڕکردنی گەلێک قۆناخی پڕ لە هەوراز و نشێو کۆتایی پێ هات. ئەحمەدینژاد لە ناو پۆستی سەرکۆماریدا و وەک گۆپاڵی دەستی خامنەیی هاتە مەیدان. نێزیک بە تەواوی دامەزراوە مەدەنییەکان، ئازادیی ڕادەربڕین، ڕۆژنامە و چاپەمەنی، بلاۆکە خوێندکارییەکان، دەرفەتەکانی ئازادیی پیشەیی و هتد داخران و ڕێگری لە چالاکییەکانیان گیرا. پێکهاتەی مەجلیسی شەشەمیان لە بەر یەک هەڵوەشاندەوە و مەجلیسێکی نەرم و دەستەمۆ بۆ سەرکۆمار ئەحمەدینژادی بناژۆخواز دامەزرا، هەتا بتوانێ بە ئاسانی و بە بێ گرفت پیلانەکانی خامنەیی بەرەوپێش ببات.

بێدەنگیی ڕەفسەنجانی و دواتر سەرهەڵدانی بزووتنەوەی سەوز

دەکرێ بڵێین کە بزووتنەوەی سەوز لە ناخی تاریکیدا سەری هەڵدا. چونکوو دوای یەک دەورەی سەرکۆماری هاتە ئاراوە کە لەودا نیزام لە ڕێگەی ئەحمەدینژادەوە بۆ ماوەی ٤ساڵ بە شێوەی سیستماتیک خەڵکی کوشت و بڕ کرد تا جارێکی تر هەمووان ناچار بکەن سەر بۆ کۆنەپەرەستی دابنەوێنن. لە خولی یەکەمدا هەر زۆر زوو دەرکەوت کە ئەحمەدینژاد لە ململانێ لە گەڵ ڕەفسنجانیدا دەنگی خۆی نەهێناوەتەوە، بەڵکوو وەک ڕاسپاردەیەکی ساختە، خامنەیی دەسەڵاتی پێداوە. ئەو توانی تێکڕای ڕیسەکانی خاتەمی بکاتەوە خوری و چارەنووسی کۆمەڵگەی ئێران بۆ ماوەی ٤ ساڵ ئەوەندە وەدوا بخا تا لە گەڵ هی دەورانی پێش خاتەمی لێکیان گرێ بداتەوە. بەڵام ڕەفسەنجانی لە کردەوەدا نقەی نەهات و بەوە قەناعەتی کرد کە سکالاکەی خۆی دەباتە بارەگای خودا. دروشمەکانی ٤ ساڵەی ئەحمەدینژاد بە پێچەوانەی خاتەمی لە چوارچێوەی «حق انرژی هستەی، نابودی اسرائیل و مشکل اقتصادی» (مافی وزەی ناوکی، لەناوچوونی ئیسرائیل و کێشەی ئابووری)دا دەسوورانەوە. بە کورتی خەڵکی بەوە سەرقاڵ دەکرد کە نان لە دروشم بەنرخترە.

ئەحمەدینژاد پاش ٤ساڵ بۆ خولێکی نوێ هاتەوە گۆڕەپانی هەڵبژاردن. ئەوکات ڕەوتی ڕیفۆرمخوازەکان زەبرێکی گورچووبڕیان لە لایەن حکوومەتی ئەحمەدینژادەوە وەبەر کەوتبوو. بەرەکەیان تا ڕادەیەکی بەرچاو

پـــرش و بڵاو ببۆوە، بەوحاڵەش جارێکی دیکە دەرفەتیان بۆ ڕەخسا کە لە دەوری ٢ کاندیدای دیکە کۆ ببنەوە و بەشێکی بەرچاو لە خەڵک بە بیانووی ئەوەی کە دژی دەسەڵاتی خامەنەیی هەڵوێســـت دەگرن، لە خۆیان کـــۆ بکەنەوە. دیـــارە ئەمجـــارە ڕکابەرەکانی ســـەرکۆماری پێشوو بە تایبەت مووسەوی لە ناو پێکهاتەی دەنگدەراند لە ڕەفسەنجانی زۆر بەهێزتر بوون. قووڵ بوونەوەی ڕوانگەی کاندیداکان بە زیانی ئەحمەدینژاد ئەوەنـــدە بەرچاو بوو کە زۆر بە ســـانایی لە چەند ڕۆژی نێزیک لە هەڵبژاردندا زۆرینەی خەڵک بە لێبڕاوی مووسەوییان وەک براوەی پۆستی ســـەرکۆماری مەزەندە دەکرد. بەوحاڵەش ئەحمەدینژاد هیچ حیســـابێکی بۆ ڕکابەرەکانی بە تایبەت موســـەوی نەدەکرد. دواتر دەرکەوت کە قایمتر لە جاری پێشـــوو پشتی بە خامەنەیی بەستبوو. هەرواشی لێهات. لـــە کۆتاییـــدا، دەرەنجامـــەکان هەڵگەڕانەوە و ڕێبـــەری نیـــزام جارێکـــی تر لـــە ڕێگەی ساختەکارییەوە ئەحمەدینژادی هێنایەوە سەر پۆستی سەرکۆماری، هەتاکوو تا ٤ ساڵی دیکە بە بێ سەرئێشـــە کۆشک و دەسەڵاتە شووم و جینایەتکارانەکەی بۆ بپارێزێ.

ڕاگەیاندنـــی دەرەنجامـــی هەڵبژاردنەکان و دەرچوونـــی بژاردەکـــەی خامەنەیی، هەموو لایەکـــی نوقمی سەرســـامی کـــرد. ملیۆنان کـــەس کە دەنگیان بە مووســـەوی و کەڕوبی دابوو هاتنە سەر شـــەقام و بە دروشمی «کوا دەنگەکـــەم» کۆمەڵـــە نارەزایەتییەکـــی زۆر بەرینیان لە زۆرینەی شـــارەکانی ئێران وەڕێ خســـت. مووســـەوی و کەڕوبی بـــە لێبڕاوی خۆیان کێشـــایە ناو ڕیزی خۆپیشـــاندانێکی بەرین کە بە بزووتنەوەی سەوز ناوی دەرکرد. نارەزایەتییـــەکان لـــە لایەک هەتـــا دەهات بەربڵاوتر دەبوونەوە و ویست و داخوازییەکانی خەڵکیش لە لایەکی دیکەوە مانایەکی دیکەیان بە خۆوە دەگرت. دروشـــمی پێکهاتەشـــکێن و لیبـــراڵ لە نـــاو خۆپیشـــاندەراندا بە ڕوونی هەســـتیان پێ‌دەکرا. ڕێژیم کە هەســـتی بە مەترسی کرد، بە ئاشـــکرا و بە هەموو هێزی سەرکوتکەری خۆیەوە هاتە مەیدان و دەستی دایە کوشتاری کوێرانەی نارازیان، هەتا بەشکم بتوانێ بزووتنەوەی ســـەوز لە جووڵە بخات. لە درێژەی ئەو کوشتارە بێ ڕەحمانەیەدا، دەکرێ ئامـــاژە بە کوژرانی خوێندکاران خاتوو «ندا آقا ســـلطان» لە تاران و کاک «کیانووش ئاســـا» ڕۆڵەیەکی نیشتمانپەروەری کورد لە کرماشان بکەین کـــە جیا لەوەی کۆمەڵگـــەی ئێران و کوردســـتانیان هەژانـــد بەڵکوو لـــە دەرەوەی سنوورەکانیش دەنگی دایەوە.

لەو ســـەروبەندەدا کە دۆخی کۆمەڵگەی نارازیـــی ئێران بـــە گشـــتی قۆناخێکی نوێی هەستیاری دەســـت پێ‌دەکرد، داری هیواکان بە نەمانی دەســـەڵاتی ئەهریمەنیی خامەنەیی ڕۆژ لە گەڵ ڕۆژ زیاتر هەڵدەکشـــا، کۆمەڵگەی جیهانـــی بە وردبینی لە ڕەوتـــی ڕووداوەکانی دەروانـــی، مانەوەی مووســـەوی و کەڕوبی لە گۆڕەپانی ململانێکان و پشـــتیوانی لە خەڵکی ڕاپەڕیو لە هەر وەختێکی دیکە پێویست تر بوو. کەچی لەو گەرمەیەدا هەردووکیان پشتیان بۆ خامەنەیی نەوی کرد و بەدوور لە چاوەڕوانی و بە کردەوە ڕیزی خەڵکی نارازییان بە جێهێشت. پاش ئەوەی کە گڕوتینـــی نارەزایەتییەکان و بزووتنەوەی ســـەوز هێدی هێدی نیشـــتەوە، خامەنەیـــی و پارێزەرانی کۆنەپەرەســـتی، بە خەیاڵـــی تەخت پرۆژەیەکـــی دوور و درێژی ڕەشـــبگیریان وەڕێ خســـت و جارێکی تر لە زیندان و گرتنگەکانی ئیتلاعات دەســـتیان بە جینایەت خولقاندن کـــردەوە. ئەوجار نۆرەی ڕێبەرانی بزووتنەوەی سەوز هات و کەڕوبی و مووسەوی دەستبەسەر کران.

خاتەمـــی ڕەوتـــی ئیســـلاحاتی دایەوە دەست ڕەفسەنجانی

هەروەک لە ســـەرەوە باس کرا، دوای ئەوەی بزووتنـــەوەی ســـەوز لە مەیدانـــی کردەوەدا

لە جوولە کەوت، دەفتەری خامەنەیی لە ڕێگەی ئۆرگانە ئەمنیەتییەکانەوە بۆ جاری دووهەم زەمینەی بۆ ئەحمەدینژاد خۆش کرد تا دەوڵەتێکی یەکدەست بە بێ بەشداریی ڕێفۆرمخوازان دابمەزرێنێ. ڕێبەرانی بزووتنەوەی سەوز وەک ئەمرۆ هەر لە دەستبەسەریدا بوون و هیچ حیسابێکیان بۆ نەدەکرا.

سەید موحەممەد خاتەمی کە وەک دامەزرێنەری ڕەوتی ئیسلاحات لەم نیزامەدا دەناسرێتەوە، وێڕای هەبوونی سانسۆری میدیایی، لە بۆنە هەستیارەکاندا پەیامی بڵاوەکردەوە کە ئەم جۆرە هەوتایی و یەکدەستییەی حکوومەتی ئەحمەدینژاد بە قازانجی داهاتووی نیزامی ئیسلامی نیە و دەبێ پێداچوونەوەی بە سەردا بکرێ.

دەورەی سەرکۆماریی ئەحمەدینژاد بەرەو کۆتایی دەڕۆشت. دەسەڵات بە مەبەستی خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی بە مەسڵەحەتی دەزانی کە سیمایەکی بێڕۆح لە ئیسلاحتەڵەبان ساخ بکاتەوە. هەر بۆیە ئاست و بەهای بەرەی ئیسلاحات ئەوەندە هاتە خوارەوە تا ئەو جێگەی کە ڕەفسەنجانی جینایەتکاریش بۆ ئەوەی ڕابردووی خۆی بشواتەوە، وەک یەکێک لە هێماکانی بەرەی ئیسلاحات دەردەکەوت و حیسابی بۆ دەکرا. لەوەش سەیرتر بەشێک لە ڕیفورمخوازان وەک نوێنەرایەتی ڕێفۆرمخوازان چوونە خزمەت خامەنەیی و بەیعەتیان پێ کرد. لە ڕاستیدا ئەوە خاڵێکی وەرچەرخان لە مێژووی ئیسلاحتەڵەبان بوو کە هەم لە مەیدانی کردەوەدا شوێندانەرییان نەما و حەسەن ڕۆحانیش ئەوانی لە ناو دەسەڵاتی سیاسیی خۆیدا تواندەوە.

جێگەی وەبیر هێنانەوەیە کە خاتەمی لە ٢ی جۆزەردانی ٧٦ خەڵکی بەوە لە دەوری خۆی کۆکردەوە کە بە پێچەوانەی دەوڵەتی ڕەفسەنجانی، پشتیوانیی لە ئازادیی ڕادەربڕین و مافی شارۆمەندی دەکا و باوەڕی وایە کە ئێران بۆ هەموو ئێرانییەکانە. ئەوەش بە مانای دژایەتی لە گەڵ دەسەڵاتی ڕەفسەنجانی و ڕێبەری نیزام مانا دەکرایەوە، کەچی سەیر لەوەدابوو خاتەمی پاش ٨ساڵ، بە مانای ڕاستەقینە ڕەوتی ئیسلاحاتی تەسلیم بە کۆنە جینایەتکار ڕەفسەنجانی کرد.

بەرلەوەی باس لە دۆخی ئێستاکانێی ئیسلاحتەڵەبان بکەین، وا باشە وڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە بۆچی ڕێبەرانی ڕێفۆرمخوازان لە کاتە هەستیارەکاندا ڕیزی خەڵک جێ دەهێڵن و پەیوەست بە ڕیزی پاوانخوازەکانەوە دەبن؟ خاتەمی، کەرووبی، مووسەوی، تەنانەت ڕۆحانی، گشتیان لە خاڵێکدا کە دەبێ پشتی دەنگدەران و لایەنگرانیان بگرن، هەڵدەگەڕێنەوە! لە ڕاستیدا ڕازی هەڵوێستی پێچەوانەی ڕێبەرانی ئیسلاحات لە ئێران ئەوەیە کە گشتیان لە ڕابردووی خۆیان دەترسن. کەسانێک کە لە کوشتاری زیندانییە بێ دیفاعەکانی دیەی ٦٠ دەستی باڵایان هەبووە، بە جینایەت و فەساد توانیویانە ڕوانگەی ڕێبەری نیزام بۆ لای خۆیان ڕابکێشن، لە هێڵەکی تاقیکردنەوەی جادوویی شووڕای نگەهبان بە سەلامەتی دەرچوون و دەیان و سەدان خاڵی ڕەشیان لە جینایەت و پێشێلکاریی مافی مرۆڤ لە ئەستۆدایە، هیچ کات ناتوانن دەست لە نیزام بەربدەن. ئەوان بە ڕوونی دەزانن کە ئەگەر نیزامە شوومەکەیان تێک بڕمێ، دەبێ لە دوارۆژدا لە بەرانبەر عەداڵەتدا ئامادە بن و محاکمە بکرێن، هەر بۆیە ئەگەر مەرگیش بە پیریانەوە بێ، پشت لە گەل و ڕوو لە خامەنەیی و هەڵدەبژێرن.

دۆخی ئیمرۆژەی ئیسلاحتەڵەبان

لە سەرەتای دەسپێکی سەرکۆماریی ئەحمەدینژادەوە تا ئەمڕۆ، ئەگەرچی ئیسلاحتەڵەبەکان هەم لە ناو مەجلیس

و هــەم لە نــاو حکومەتدا بەشــداران، بەڵام بەشــداریی ئەوان بــە هیچ جۆرێــک نە بە مانــای پشــتیوانی لــە ڕەوتی ئیســلاحاتی سەردەمی خاتەمییە، نە دەیانەوێ داکۆکی لە ویســت و داواکارییەکانی خەڵک بکەن و نە پەیامێکیشــیان پێیە کە دژایەتیی دەسەڵاتی ویلایەتی فەقیهـ و شەخسی خامەنەیی بکەن. بە گشتی ئەوەی ئێستا ئیسلاحتەڵەبان شەڕی لە ســەر دەکەن، لە داواکاریی بەرژەوەندیی شەخسیدا کورت دەکرێتەوە. بە واتایەکی تر، ئەوان پێداگری لــەوە دەکەن کە دەبێ نیزام لە بەخشــینی پلە و پایە ئەوان لە بیر نەکات و جێگەیــان بکاتەوە. ڕوانگەی بەرتەســکی ئیمــڕۆژەی ئیســلاحتەڵەبان، نــە تەنیــا لە ناوەندەکانی دەسەڵات، بەڵکوو تێکڕای بەرەی ئیسلاحخوازان لە کوردستانیش دەگرێتەوە.

هــەروەک دەبینین ماوەی چەند دەورەیە کە دروشــمی ســەرەکیی ڕێفورمخوازان لە هەڵبژاردنەکاندا، ترساندنی خەڵک بە کاندیدا نەریتخوازەکانــە. بــۆ وێنە، خاتەمــی مانای ئیسلاحات لەوەدا کورت دەکاتەوە کە خەڵک لە بەرانبەر «ڕی شــەهری» یا «ڕئیسی» دەنگ بە ڕۆحانی بدەن. حەسەن ڕۆحانی لە هەمان کاتدا کە پەسەندکراوی ڕێفۆرمخوازانە، کەچی ڕوخساری ئیتلاعاتی پێوە دیارە و لە پرۆژەی کوشتاری خەڵکدا دەستی باڵای هەیە. هەوڵی ئێســتای ئیســلاحتەڵەبان بەرگری کردن لە ڕووخانــی نیزامی ویلایەتــی فەقیهە. ئەوان خەڵکی نارازی بەو مەبەستە لە دەوری خۆیان کۆدەکەنــەوە هەتا بــەرەی نارەزایەتییەکان گەشە نەکەن و بە لایەنە ساختار شکێنەکانەوە پەیوەوەســت نەبن. بەڵام بە خۆشــحاڵییەوە ئێستا ڕازەکانی پشت پەردەی ئیسلاحتەڵەب و نەریت خوازان بــۆ کۆمەڵگەی ئێران ڕوون بۆتەوە و جیاوازییان تێدا نییە.

ڕێفۆرمخوازانی کوردستان چیان دەوێ؟

ئــەوەی دەربــارەی ڕەوتــی ئیســلاحات لە ئێــران ئاماژەی پــێ کرا، دۆخــی ئەوانەی کوردســتانیش لە خــۆ دەگــرێ. هەروەک چــۆن ســەید موحەممــەد خاتەمــی لــە بارودۆخە هەســتیارەکاندا، بــۆ ڕزگارکردنی نیزامــی ویلایەتی فەقیهــ وەک تریبۆنێکی کارا دەردەکــەوێ، ئیســلاحتەڵەبەکانیش لە کوردســتان هەمــان ڕۆڵیان هەیــە بەڵام لە ســۆنگەی جیاوازترەوە. ئــەرک و داواکاریی ســەرەکیی کوردەکانی ئەم ڕەوتە، لە هاندانی خەڵک بۆ سەر سندووقەکانی دەنگدان کورت دەکرێتــەوە. تەنیا کەرەســەی دەســتیان بۆ بانگەشە، ترساندنی خەڵک لە هاتنە سەرکاری نەریتخوازانــە، واتە هەڵبژاردن لە نێوان «بد و بدتر» و نابێ ڕێگەی «بی تفاوتی» هەڵبژێرین. هەر لە بەر ئەم هەڵســەنگاندنە ناڵۆژیکانەشە کە ئێســتا ڕەوتی ئیســلاحات لە کوردستان لەوپەڕی بێزراوی دایە، چون خەڵک بۆ خۆیان دەزانــن کە ئێســتا ئاکامــی هەڵبژاردنەکان پێشــوەخت دەخوێندرێنــەوە و دەســەڵاتی سەرەکی بە قازانجی خامەنەیی وەک ڕێبەری نەریتخوازان فۆرموولە کراوە.

دەســەڵاتدارانی تــاران لــە کاناڵــی جۆربەجــۆرەوە بــەردەوام کەســانێکی نەفسنزمیــان بــۆ پیادەکردنــی پــلان و بەرنامەکانی خۆیان لە کوردستان دۆزیوەتەوە. بــۆ وێنە ســەردەمێک ڕەفســەنجانی بەر لە هەڵبــژاردن یا ســەفەر بــۆ پارێزگایەک لە ڕێگەی کەســانی بە ناو ڕۆژنامەوان و لە سەر خەرجی خــۆی بڵاوکگەڵێکی بڵاو دەکردەوە کە لە قازانجــی پێگەی خۆیدا بن و توانایی شــوێندانەرییان لە ســەر خەڵکــی ناوچەکە دا ببێت. کاتنامەی «ســقز و توســعە» چەند ژمارەیەکی لە سەر خەرجی ڕەفسەنجانی لێ بڵاو کرایەوە. یا لە درێژەی هەمان سیاسەت و کولتووری نەشــیاودا بڵاوکــی «گەلاوێژ» کە جــاری وا هەبوو لە قــەوارەی ٢٠ هەزار نوســخەدا و بە خەرجی ڕۆحانی و لە لایەن ڕۆژنامەوانانی دەربارەوە، کە گشــتیان سەر بە

دەربار بوون، بڵاو دەکرایەوە.

ئەگەر لە بارودۆخی ئیسلاحتەڵەبانی کورد ورد بینەوە، دەبینین کە گەلێک بەرنامەیان لە قازانجی کەسێتیی خۆیاندا گەڵاڵە کردووە. ئەوان کە لە کاتە هەستیارەکاندا تەپڵی شادییان بۆ زۆر کەسی پلە باڵا لێداوە، پردی پێوەندییان لە گەڵ بەشێکی زۆر لە کەسە نفووزدارە حکوومییەکان دامەزراندووە و ئیمتیازیان لێوەردەگرن. دەکرێ بۆ نموونە ئاماژە بە ناوگەلێکی وەک ڕۆحانی سەرکۆمار، موعین کاندیدی سەرکۆمار و وەزیری خوێندنی باڵای ئەو کات، ڕەمەزان زادە پارێزگاری وەخت، ڕەزا عارف و ... بکەین. تەنانەت باس لەوە دەکرێ کە پلەی دوکتۆرای چەند کەس لە ئیسلاحتەڵەبانی کوردستان لە ڕێگەی گەندەڵی و بە پشتیوانیی مستەفا موعین بووە. لە زۆربەی شارەکان لەگەڵ شارەدارییەکان پێوەندیی نێزیکیان هەیە و لە «مرکز خدمات» بۆ کاروباری نەخۆشخانەو پرسی «بهداشت» بە قازانجی خۆیان کەڵک وەردەگرن. شاراوە نیە ئێستا بە هۆی ئەوەی کە بەرژەوەندییەکانی ئیسلاحتەڵەبان وەبەر یەک دەکەون لە یەکتر زۆر ناکۆکن و بەرەکەیان لەوپەڕی پرشوبڵاوی دایە. بەڵام بەوحاڵەش دوور نیە کە جاردانی هەڵبژاردنەکان و مەترسیی ئەمنیەتی نیزام جارێکی دیکە لە ژێر یەک چەتردا کۆیان بکاتەوە.

لە لایەکی ترەوە، ئیسلاحتەڵەبانی کورد بە مەبەستی تایبەت مژارگەلێکی لاوەکی دەخەنە بەرباس کە تەنیا هەوڵێکە بۆ ئەوەی ئاستی مەسەلەی کورد دابەزێ و لە ناو گۆلاوێکی بچووک و بەرتەسکدا بە قەتیسی بمێنێتەوە. بۆ وێنە هێنانە ئارای مژاری «جارنامەی شارۆمەندی» و کردنەوەی دەرگەی باس لەو چوارچێوەیەدا، خۆئەرکدار کردنە بە دەستەواژەی «منشور حقوق شهروندی» کە لە لایەن ڕۆحانییەوە ڕێکلامی بۆ دەکرێ. دیارە هارووژاندنی ئەم بابەتانە ئەگەر ئاراستەی داخوازییەکانی کورد بەرەو ئاقارگەلێکی لێڵ نەبات هیچ دەسکەوتێکیان بۆ کورد لێ ناکەوێتەوە. بە واتایەکی تر، هەوڵێکی چەواشەکارانەیە کە گەرەکیانە بڵێن کە لە دەسەڵاتی تاراندا هەڵاواردن جێگەی نابێتەوە و تێکڕای پێکهاتەکانی ئێران بە یەک چاو دەبینرێن. لە ڕوانگەی ئەوانەوە چەمکێک بە ناوی مەسەلەی کورد و بەها نەتەوەییەکانی لە ئارادا نین، ڕۆژێک داخوازیی نەتەوایەتی بە ناسیۆنالیزمی سەرەتایی (کاتنامەی گەلاوێژ) ناودێر دەکەن و ڕۆژێک بەرگریی چەکدارانە بە بیانووی «اعمال خشونت» بە هەوڵێکی ناسەردەمیانە دە ناسێنن.

هەر وەک بە گشتی باس کرا، بزووتنەوەی ڕیفۆرمخووازی لە ناو جەرگەی دەسەڵاتی ئاخوندەکانەوە سەری هەڵدا و خۆشیان بە باڵێک پێناسە دەکرد کە لە هەمبەر باڵی نەریتخوازەکاندا سەقامگیر ببوون. دوو قۆڵی مرۆڤ یا دوو باڵی باڵندە مەحکووم بەوەن کە بژیوی خۆیان لە یەک مێشکەوە دابین بکەن. بەم بەراوردە، ئەگەر باڵی نەریتخوازەکان بە بیری ویلایەتی فەقیهەوە لکێندرابێ، بە دڵنیاییەوە هزری فکری باڵی بەرانبەریش بە لووتکەی دەسەڵات، واتە ڕێبەریی نیزامەوە گرێ دراوە. گەلۆ ئیسلاحتەڵەبانی کورد لە باری تیۆریکەوە خۆیان بە قوتابیی «حمید رضا جلایی پور» (فەرمانداری جینایەتکاری سەرتای هاتنەسەرکاری ڕێژیم لە مەهاباد) بزانن، «سید هاشم هدایتی» (یەکێک لە ڕێکخەرانی «سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ایران» کە ڕۆڵی سەرەکی لە سەرکوتی ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستاندا هەبووە و وەکوو کوردێکی سوننی ئەندامی دامەزرێنەری « پیشمرگان مسلمان کرد»، لە کوردستان ڕۆڵی بەرچاوی گێڕاوە) بە سەمبولی ڕیفۆرمخوازێکی نەترس دابنێن و ... کام پێوەر و ئایەرە دەیسەلمێنێ کە ئیسلاحتەڵەبە کوردەکان داکۆکی لە مافەکانی

گەلی کورد دەکەن؟ لە لایەکی ترەوە خوێندنەوەی بیۆگرافیی یەکە بە یەکەی ئیسلاحخوازان ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن کە لە لای ئەوان پاراستنی نیزام لە سەرووی هەموو بەهاکانەوەیە. ئەوەش لە کاتێکدایە کە گەلی کورد ماوەی ٤٠ ساڵە لە پێناو سڕینەوەی وەها نیزامێکی کۆنەپەرەست و دواکەوتوودا تێدەکۆشێ. کە واتە ڕەوتی ئیسلاحتەڵەبان و هێزی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی گەلی کورد تا ئەم ساتە نەک هەر لە یەک بەرەدا نین بەڵکوو لە بەرانبەر یەکدا جێگیر کراون.

ڕیفۆرمخوازە کوردەکان بە هۆی ئەوەی کە ڕێگەی مانۆڕ و هەڵسووڕانی بەرچاوی زۆریان بە نیسبەت چالاکانی مەدەنی و فەرهەنگی دیکەی ناوخۆی کوردستان پێ دراوە و ئازادیی ڕادەربڕینیان هەیە، لە ناو خوێندنگە و شوێنە گشتییەکان بە بێسڵ ئامادەی موناقشە و بە چالش کێشانی ڕای بەرانبەرەکەیانن. هەروەها بە نازناوی جۆراوجۆر، بە ساڵانی لە میدیای دەرەکی دەردەکەون و هەر وەخت پێویست بێ سەردانی باشووری کوردستان دەکەن. ئەم جۆرە ئاکارانە چەند فاکتەری گرینگن کە بوونەتە هۆی ئەوەی کە هەم لە لای خەڵک و هەم لە لای حیزبە سیاسییەکانی کوردستان بناسرێن. ئەوەش کە لە ڕێگەی کاناڵی جۆراوجۆرەوە پێوەندی بە ڕێبەرایەتیی حیزبەکانەوە دەگرن و بە ڕواڵەت لە شوێن میکانیزمێک بۆ چارەسەری مەسەلەی کورد دەگەڕێن، جێگەی گومان و لێ وردبوونەوەیە. لە چەند ساڵی دوماخردا نیشانەگەلێک دەری دەخەن کە ئیسلاحتەڵەبانی کورد بە سەرکەوتوویی پێوەندیان لە گەڵ بەشێک لە ئۆپۆزیسیۆنی کورد دامەزراندووە. ئەگەرچی چۆنیەتیی پێوەندییەکە و ناوەڕۆکەکەی بۆ ڕای گشتی دیار نیە، بەڵام ئەگەری ڕاسپاردەیی ئەوان بۆ لێکترازاندنی بەرەی ئۆپۆزیسیۆنی کورد لە هەموو ئەگەرەکان بە هێزترە.

سایتی هەواڵنێریی «کوردپرێس» کە ئەرکی زەق کردنەوەی ئیسلاحتەڵەبانی کورد و بە لاڕێدا بردنی مەسەلەی کوردی لە ئەستۆیە، لە سەرەتای مانگی سەرماوەزی ئەمساڵەوە لە تویێ چەندین دیمانەدا پرسی «هەڵبژاردنەکانی نوێنەرانی مەجلیسی شووڕای ئیسلامی»ی هێناوەتە بەرباس. ئەو دیمانەگەلە لێکدانەوەو شرۆڤەی زانستی نین، بەڵکوو سەبارەت بە پرۆسەی هەڵبژاردنی داهاتوو، کۆمەڵێک پرسیاری دیاریان ڕووبەڕووی ئیسلاحتەڵەبە ناسراوەکانی کوردستان کردۆتەوە. کۆی وڵامەکان بەرەو ئاراستەیەکی یەکدەست کاناڵیزە کراون و هەوڵی زەمینە خۆش کردن و پەردەلادان لە پرۆژەی جووڵانەوەیەکی نوێ لە کوردستان دەدەن. تێکرای میوانانی ئەو زنجیرە دیمانەیە لە سەر ئەوە کۆکن کە چیدی ناکرێ لە ژێر تیتری «اصلاح طلب» و «اصولگرا» داوا لە خەڵکی کوردستان بکەین لە سەر سندووقەکانی دەنگدان کۆ ببنەوە. هەروەها بۆ گرفتی «تێپەڕین لە قەیران»ی ئەمڕۆی کۆمەڵگەی سیاسیی کوردستان و ئێران، پێداگری لەوە دەکەن کە دەبێ بیر لە ڕەوتی سێهەم بکرێتەوە. جا ئەو داهاتووەی باسی لێوە دەکرێ زۆر دوور نیە و هەر ئێستایە، بۆیە بەزوویی دەردەکەوێ کە نیگەرانیی ئەوان قەیرانی نیزامی جینایەتکاری ویلایەتی فەقیهە یا قەیرانی دۆخی خۆیان یا ... ؟!

سەرچاوە

[١] تراژدی دموکراسی در ایران- عمادالدین باقی

[٢] نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی- دکتر حسین بشیریه

[٣] عالیجناب سرخپوش و عالیجنابان خاکستری، آسیب شناسی گذار به دولت دمکراتیک- اکبر گنجی

[4] Jeunesse d’Iran, les voix du changement (لاوانی ئێران و دەنگی گۆڕان)

[5] https://www.franceinter.fr/monde/tous-ce-que-vous-avez-toujours-voulu-savoir-sur-les-dictateurs (ئەوەی پێویستە دەربارەی دەسەڵاتە دیکتاتۆرەکان بیزانن)

له ئازایەتییەوە تا ئازادی

(خوێندنەوەیەکی خەسارناسانەی بەستێنی خەباتی مەدەنی لە ئێران)

ئاگری ئیسماعیل‌نژاد

لەم وتارەدا باس لە خەباتی مەدەنی لە ئاستی ئێران و خۆڕاگریی مەدەنی لە ئاستی کوردستاندا دەکرێت و باقیی چەمەکانی تر ناهێنینە بەرباس. بنەمای ئەم لێکدانەوەیە لەسەر ئەوە دامەزراوە کە پەیوەندیی نێوان کوردستان و ئێران پەیوەندیی دەسەڵاتی داگیرکەر و وڵاتی داگیرکراوە و، هاوکات لەگەڵ ئەوە بەهۆی ئەوەی دەسەڵاتداریی تاران ڕاستەوخۆ کارتێکەریی لەسەر پەیوەندیی داگیرکەریی کوردستان هەیە، کۆسپەکانی پێشدەم خەباتی مەدەنی لە ئاستی ئێران و ئەو دەرفەتانەی کە وەک دەرفەتی بەڕێوەبردنی دەسەڵاتی سەرەڕۆ لە کۆمەڵگای ئێراندا پێناسە دەکرێت، هەمووی بە بەشێک لە کۆسپی پێش خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستان دادەندرێت.

خەباتــی مەدەنی ســاڵانێکە لــە کۆمەڵگای کوردستاندا، وەک شــێوازێکی خەبات باسی دەکرێت، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە هەتا ئێســتا بزووتنەوەی کوردستان بە شێوازێکی جیــددی ئەم بوارە گرینگەی خەباتی تاوتوێ نەکردووە و ســنوور و کەوشــەنەکانی دیاری نەکردووە و لەســەر کەندوکۆســپەکانی سەر ڕێگای نەدواوە.

پێناسەنەکردنی وردی ئەوەی کە خەباتی مەدەنی چییە؟ بۆ دەبێ بکرێت و چۆن دەبێ بکرێت؟ وای کردووە کــە زۆربەی جاران لە ڕای گشتیی کوردستاندا کۆمەڵگای مەدەنی، خەباتــی پارلەمانی و خەباتــی مەدەنی، یان نافەرمانیی مەدەنی پێکەوە تێکەڵ دەکرێت و بەهەڵە لەباتی یەک بەکار دەهێنرێن.

بۆ ئەوەی بۆمان ڕوون بێتەوە کە ئێمە لەو وتارەدا باســی چی دەکەین، پێشەکی لێرەدا هەرســێ چەمکەکەکانی، خەباتــی مەدەنی، خەباتــی پارلەمانــی و نافەرمانیــی مەدەنی بەجودا پێناسە دەکەین.

١ کۆمەڵگای مەدەنی: ئەم چەمکە، چەمکێکی ئاڵــۆزە و، لــە درێژاییی زەمانــدا بیاڤەکان و واتاکانی تووشــی گەلێک گۆڕانکاری هاتووە، بەڵام دەکرێ بە شێوەیەکی ڕێژەیی و گشتی، وەک پانتــای دەرەوەی بنەماڵــە و بــازاڕ و حکوومەت پێناسە بکرێت. بیاڤەکانی چالاکی و چالاکانــی ئەم پانتاییە بریتین لە: کەســی چــالاک، ڕێکخــراوە و گرووپگەلــی جیاواز، کە بە شــێوەی دڵخــواز و خۆبەخش لەپێناو ئامانجێکی ڕوون بۆ کورتکردنەوەی دەسەڵاتی دەوڵەت، سەرخستنی کلتووری پەراوێزخراو، دابینکردنی مافی یەکسانی، پاراستنی ئێتنیک و پێناســەی پەراوێزخراوەکان، ڕوونبوونەوەی پەیوەندییــە ئابــووری و سیاســییەکان لــە کۆمەڵگایەکدا چالاکی دەکەن.

لــە وڵات و کۆمەڵــگا دیمۆکراتیــک و لیبراڵەکاندا، کۆمەڵگای مەدەنی بە شــێوەی قانوونــی بــواری گەشــە و خەملاندنــی بۆ دەرەخســێندرێت و کاریگەریــی بەرچــاوی لە کۆمەڵــگادا هەیە و دەســەڵات بە چاوی تەناهی سەیری ناکات و لەگەڵی هەڵدەکات[١] (سازمان ملل، ٢٠١٤، ١).[٢]

٢ خەباتــی پارلەمانی: شــێوازێک لە خەباتە کە لــە چوارچێوەی پارلەمان و دەســەڵاتی قانووندانــەردا دەکرێت؛ ئەو شــێوازە خەباتە، لــە هەڵبژاردنەوە هەتا دانانــی قانوون لەخۆ دەگرێت.

٣ خەباتــی مەدەنی: بریتییــە لە کۆمەڵێک ڕێکاری ناتوندوتیــژ، کە لەو ڕێکارانەدا ئامانج ئەوەیە، پەکی کار و چالاکی و گەیشــتن بە ئامانجی دەسەڵاتی ســەرەڕۆ بخرێت، بۆ ئەو مەبەســتەی کە ئەو دەسەڵاتە لەکار بکەوێت و هەڵوەشێتەوە؛ تا دەســەڵاتێکی دادپەروەر، دیمۆکراتیک و یەکســانتەوەر لە شوێنەکەی دامەزرێــت. ئەو شــێوازە لە خەبــات وەک نافەرمانیی مەدەنیش پێناسە دەکرێت.

لەم وتارەدا باس لــە خەباتی مەدەنی لە ئاســتی ئێران و خۆڕاگریی مەدەنی لە ئاستی کوردســتاندا دەکرێت و باقیی چەمەکانی تر ناهێنینــە بەرباس. بنەمای ئــەم لێکدانەوەیە لەســەر ئەوە دامەزراوە کە پەیوەندیی نێوان کوردســتان و ئێران پەیوەندیی دەســەڵاتی داگیرکــەر و وڵاتی داگیرکــراوە و، هاوکات لەگەڵ ئــەوە بەهۆی ئەوەی دەســەڵاتداریی تــاران ڕاســتەوخۆ کارتێکەریــی لەســەر پەیوەندیــی داگیرکەریی کوردســتان هەیە، کۆســپەکانی پێشــدەم خەباتــی مەدەنی لە ئاســتی ئێران و ئەو دەرفەتانــەی کە وەک دەرفەتی بەڕێوەبردنی دەســەڵاتی سەرەڕۆ لە کۆمەڵگای ئێراندا پێناســە دەکرێت، هەمووی بە بەشــێک لە کۆســپی پێــش خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستان دادەندرێت.

لێرە مەبەســت ئــەوە نییە کــە خەباتی مەدەنی لە تاران حەتمەن بە قازانجی کوردە، بەڵام ئەگــەر خەباتی مەدەنیی تاران بتوانێت دەسەڵاتی سەرەڕۆ لاواز بکات، ئەو لاوازبوونە

بەقازانجی کوردە. لە کۆمەڵگای تۆتالیتاریزمی ئیسلامیدا، ئیمکانی ئەوەی خەباتی مەدەنی بتوانێ سەرکەوێت، نزیک لە سفرە، بەڵام بەو حاڵەش، ناکرێ ئەو شێوەیەی خەبات بە تەواوی پەراوێز بخرێت و کەڵکی لێ وەرنەگیرێ. بەتایبەت لە ئاستی کوردستاندا کە پێناسەی کورد و مافی فەرهەنگی، سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتیی کورد پێشێل و زەوت دەکرێت. لێرەدا هەوڵ دەدەم سەرەتا تیشک بخەمە سەر ئەوەی کە بەربەستەکانی پێش خەباتی مەدەنی لە کۆمەڵگای تۆتالیتاریزمی ئیسلامیدا کامانەن، هاوکات لەگەڵ ئەوە ئاورێک لە خۆراگریی مەدەنیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ۲۵ ساڵی ڕابردوودا دەدەمەوە و لاوازی و قەیرانە نێوخۆییەکانی دەستنیشان دەکەم.

زاراوە گرینگەکان: خەباتی مەدەنی، خۆراگریی مەدەنی، کۆمەڵگای ڕۆژهەڵات، ئازادی، مافی نەتەوەیی، کوردستان، ڕۆژهەڵات

دەستپێک

بەشی یەکەم

قەیرانە ئیسلامییەکانی پێشدەم خەباتی مەدەنی لە ئاستی ئێراندا

کۆماری ئیسلامی، ڕێژیمێکی تۆتالیتەرە، ئەگەر بمانەوێت لە زمانی کوردیدا هاوواتایەک بۆ وشەی تۆتالیتەر دابنێین، دەکرێ وشەی «پاوانخواز» بەکار بێنین. ئەو ڕێژیمە کە خۆی لە چوارچێوەی «ویلایەتی ڕەهای فەقیهدا» دەبینێتەوە، ڕێژیمێکی سەرەڕۆیە و ڕوانینی بۆ چەمکی دەسەڵات، ڕوانینێکی ئیسلامییە، کە بەپێی ئەو ڕوانینە دەسەڵات لە ڕاستیدا هی خودایە، (قانوون اساسی، ماده ۲)[۳] خودا ئەو دەسەڵاتەی ڕادەستی ئیمامی زەمان کردووە و، ئەویش ڕادەستی جێگرەوەی خۆی لە سەردەمی بەرپێواربوونی (غەیببوونی)دا کردووە.(قانوون اساسی، ماده ۵)[۴] جێگرەوەی ئیمامی زەمان لە سەردەمی بەرپێواربوونیدا، وەلیی ڕەهای فەقیهە، کە کەسێکە هەموو جومگەکانی دەسەڵاتی بەدەستەوەیە و ئەو کەسە لە ڕاستیدا وەلیی خەڵکی ژێر دەسەڵاتی خۆیەتی. (قانوون اساسی ـ ماده۵۷)[۵] بەو پێیە لێرەدا سەرچاوی دەسەڵات بۆ خودا دەگەڕێتەوە، نەک بۆ خەڵک، هاوکات لەگەڵ ئەوەش خەڵک وەک بوونەوەرێک، کە ناتوانن چاکە و خراپەی خۆیان لێک بکەنەوە و پێویستیان بە وەلی هەیە، لەقەڵەم دەدرێن. کەوایە دەسەڵاتداریی کۆماری ئیسلامی، دەسەڵاتدارییەکی تۆتالیتەری ئیسلامییە، لە دەسەڵاتدارێتیی تۆتالیتەری ئیسلامیدا، ئەو بەربەستە ئیسلامییانە هەن و ناکرێ حاشا لە بوونیان بکرێت، بەڵام بۆ ئەوەی خەباتی مەدەنی بتوانێ سەر کەوێت، دەبێ:

یەکەم: ئیسلام وەک ئایینی زۆرینەی کۆمەڵگا

هەرچەند دەیان خوێندنەوەی جیاواز لە بەستێنی شەریعەتی ئیسلامدا هەیە، بەڵام ئەو بزووتنەوەیەی کە پێی دەگوترێ «ڕابوونی ئیسلامی» و سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ نیوەڕاستی سەدەی ۱۹، لە ڕاستیدا شێوەیەکی خوێندنەوەی لەنێو کۆمەڵگای موسڵماناندا باو کرد، کە بەپێی ئەو خوێندنەوەیە، دەسەڵاتی سیاسی هی خودایە و ئەرکی سەرەکیی حکوومەتیش ئەوەیە خەڵکی ژێردەسەڵاتی بەرێتە بەهەشت و، ئێستا چ لە دەسەڵاتی سیاسیی سوننەمەزهەب و چ لە دەسەڵاتی سیاسیی شیعەمەزهەبدا، بەگشتی دوو چەمکی گرینگ هەن، کە بریتین لە:

ئا: دەسەڵاتی سیاسی تەنیا هی خودایە، کە بەفەرمی لە دەستووری کۆماری ئیسلامیدا هاتووە.

ب: دەسەڵاتی سیاسی ئەرکیەتی خەڵک بەرێتە بەهەشت.

لێرەدا ئەوەی کە گرینگە ئەوەیە کە ئەو باسانە لەپشت دینی ئیسلام، وەک ئایینی زۆرینەی کۆمەڵگادا دەکرێت، لایەنگری لەو،

بە لایەنگری لە «ئیسلامی نابی محەممەدی» و دژایەتی لەگەڵ ئەو، بە دژایەتی لەگەڵ خودا دادەندرێ و کەسێ دژبەر تاوانی «بەغی»ی دەدرێتە پاڵ.[۶] (اسماعیل رحیمی‌نژاد، محدثه صفرخانی، ۱۳۹۳، ۲).

بە هاتنە گۆڕێی دینی ئیسلام وەک پشتیوانی دەسەڵاتی سیاسی لە کۆماری ئیسلامیدا، دەتوانین لانی کەم شەش قەیران لە پێش خەباتی مەدەنی لە کۆمەڵگای ئێراندا، کە لە زۆرینەی خەڵکی موسڵمان پێک هاتووە و پشتیوانی دەسەڵاتی سیاسیش، ئایینی ئیسلامە، دەستنیشان بکەین:

۱ ئیسلام وەک ئایینی زۆرینەی خەڵکی ئێران:

ئایینی ئیسلام، ئایینی زۆرینەی خەڵکە و ئەو ئایینە دەتوانێ ڕێگاخۆشکەر بێت، بۆ ئەوەی دەسەڵاتی سیاسی لەنێو چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگادا پێگەی هەبێت، واتا لە دەرەوەی ئەوەی دەسەڵاتی سیاسی پاوانخوازە، یان نا، بۆ خەباتی مەدەنی گرینگە کە کۆمەڵگای ژێر دەسەڵاتی ئەو دەسەڵاتە، پاوانخوازیی دەسەڵاتیان قبووڵ بێت، یان ئەوەی بڕیار بدەن، لە دژی ڕاوەستن.

لێرەدا کە ئایینی ئیسلام دێتە گۆڕێ، خەڵکانێکی زۆر لەبەر ڕێزێک کە بۆ ئەو ئایینەیان هەیە، یان لەبەر ئەوەی باوەڕیان بە شێواز و ڕوانینی ئایینەکە بەرانبەر بە دەسەڵات هەیە، ئامادە نین، لەگەڵ دەسەڵاتێکی سیاسی بەرەوڕوو ببنەوە کە پشتیوانی ئایینی ئیسلامە! کەوایە بەشێکی بەرچاو لە کۆمەڵگا هەمیشە ئەگەر پشتیوانی دەسەڵاتی پاوانخوازی ئیسلامیش نەبێت، ئەوە لە بەرانبەریدا بێدەنگە و ئامادە نییە هیچ چالاکییەک لە دژی بکات.

۲ باوەڕ بە ئیمام مەهدی

زۆرینەی کۆمەڵگای ئێران باوەڕمەندن بە شیعەی ۱۲ ئیمامی و، باوەڕمەندان بە شیعەی ۱۲ ئیمامی ڕوانینیان بۆ مێژوو ئەوەیە کە لە کۆتاییی دنیادا پیاوچاکێک لە تۆرەمەی پێغەمبەری ئیسلام دێت و، هەموو ناحەزی، هەڵاواردن و خراپەکان لەنێو دەبات و، دنیا یەک دەخات و هەمووی دەکاتە جوانی، تەبایی و یەکسانی؛ لە ڕوانگەیەکی وادا تاکی موسڵمان تەنیا ئەرکی ئەوەیە کە چاوەڕێی سەرۆکەکەی بێت و، پاش هاتنی ئەو، دەست بکات بە ئەوەی دنیا بگۆڕێ![۷] کەوایە ئەگەر کەس، یان کەسانێکی شیعەمەزهەبیش هەبن کە باوەڕی ئایینیان بە کۆماری ئیسلامی نەبێت، ئەگەری کەمە ئەو کەسانە لەدژی ئەو ڕێژیمە ڕاپەڕن، چونکە ئەوان لە باوەڕی خۆیاندا پێیان وایە ئیمامی زەمان دێت و ئەگەر ئەویش هات هەموو پێکەوە بە سەرکردایەتیی ئەو ڕادەپەڕن.

۳ دامەزراوەی ئایینیی شیعە

سێیەمین قەیرانی بەردەم خەباتی مەدەنی لە کۆمەڵگای موسڵمانی شیعەمەزهەبدا، دامەزراوە ئایینییەکانە! لە کۆمەڵگای ئێران لە ۵۰۰ ساڵی ڕابردوودا دامەزراوەی مەرجەعی تەقلید، مەدرەسەی ئایینی و مزگەوت هەن. ئەو دامەزراوانە لە ڕاستیدا بەپێی ڕێنوێنییەکانی ئایین، کۆمەڵگای ئێران ڕێک دەخەن، هەرچەند ئەوانە دامەزراوەی پێشمۆدێرنن، بەڵام ئێستاش پێگەی گرینگیان هەیە و قسەیان لە کۆمەڵگادا ڕەوایە.

سەرەڕای ئەوەش، مەرجەعی تەقلید لە ڕاستیدا دەسەڵاتێکی نیسبیە، کە سەرچاوەی داهاتی خۆی هەیە و موقەلیدی ژێردەسەڵاتی خۆی بەڕێوە دەبات. ئەو ڕێکخراوە پێشمۆدێرنانە لە ۴۰ ساڵی ڕابردوودا لە پاراستنی کۆماری ئیسلامیدا ڕۆڵی سەرەکییان هەبووە و، هەر لە ڕەواییدان بە ئەو ڕێژیمە لەنێو خەڵکدا هەتا پاساوهێنانەوە بۆ تاوانەکانی، بەردەوام پشتیوان و پارێزەری ڕێژیم بوون؛ ڕوونە ئەو ڕێکخراوانە لەبەردەم خەباتی مەدەنیی ئێراندا کۆسپن، چونکە:

ئا: ئەوان گوتاری خۆیان هەیە و

گوتارەکەیان بەرانبەر بە بابەتەکانی کۆمەڵگا لە ئایینەوە سەرچاوە دەگرێ، نەک لە سکۆلاریزم.

ب: دەسەڵاتی ئەوەیان هەیە کە ڕێگر بن لەوەی خەڵک بە خەباتی مەدەنییەوە پەیوەست بن، چونکە لە پرسی خەباتی مەدەنیدا ڕێژەی بەشداربوو زۆری کارتێکەری لەسەر ئاراستەی خەباتەکە هەیە و، ئەگەر ڕێژەی بەشداربووان کەم بێت، خەباتەکە بە ئامانج ناگات.

۴ بۆنە ئایینییەکان

بۆنە ئایینییەکان لە ئێراندا چوارەمین کۆسپی بەردەم خەباتی مەدەنین، بۆنە ئایینییەکان بەگشتی و دوو بۆنەی ماتەمینی شەهیدبوونی «ئیمام حسێن کوڕی عەلی» و جێژنی لەدایکبوونی «ئیمام مێهدی» بەتایبەتی، بەردەوام وەک واکسەنێکی بیرهێنانەوە لە لایەن دەسەڵاتەوە بۆ ڕەوایی خۆی و قایمکردنی پێگەی کۆمەڵایەتیی خۆی بەکار دەهێندرێن.

زۆربوونی ڕێژەی بۆنە ئایینییەکان وای کردووە کە تاکی موسڵمانی باوەڕمەندی شیعە لە لایەن دەزگای پڕۆپاگاندای ڕێژیمەوە بەردەوام بۆمبارانی زانیاری بکرێت و، دەرفەتی ئەوەی نەبێت کە هەڵسوکەوتی ڕێژیم لەگەڵ باوەڕە ئایینییەکانی خۆی هەڵسەنگێنێ و، بەردەوام لەسەر دووڕیانێک بێت و نەتوانێ بە ڕوونی دیاریی بکات کە ئایا دەسەڵاتی سیاسی، دەسەڵاتێکی ئیسلامییە، یان دەسەڵاتێکی سەرەڕۆیە و، بە ناوی ئیسلامەوە کارەکانی خۆی دەباتە پێشێ.

۵ هێزی سەرکوتکەری باوەڕمەند بە ئایین

گرینگترین کۆڵەکەی مانەوەی ڕێژیم لە ۱۰ ساڵی ڕابردوودا، بوونی هێزی سەرکوتکەری باوەڕمەند بە ئایینە. ئەو هێزە تایبەتمەندیی دەروونیی خۆی هەیە، ئەوان سەرکوت و کوشتوبڕی خەڵک بە تاعەت و خزمەتی خودا دەزانن و ئەگەر خۆیشیان لەو ڕێگایەدا تێدا بچن، ئەوە خۆ بە «شەهید» دەزانن و پێیان وایە کە بێ پرسوجۆ دەچنە بەهەشتەوە. ئەو ڕوانینە وای کردووە زۆر جار کەسانی تۆبەکار (کەسانێک کە پێشتر بەپێی ڕوانگەی ئیسلام تاوانبار بوون و ئێستا گەڕاونەوە) بچنە نێو ڕیزەکانی هێزی سەرکوتی ڕێژیم. تۆبەکارەکان لە ڕاستیدا لایان وایە کە بە سەرکوتی دژبەران، تاوانەکانی خۆیان دەشۆنەوە و خۆیان لە گوناە پاک دەکەنەوە. هێزی سەرکوتکەری باوەڕمەند بە ئایین زۆر بەئاسانی دەتوانێ توندوتیژی بکات، چونکە نەک تەنیا ترسێکی لە لێپرسینەوەی قانوونی نییە، بەڵکوو لە دەروونیشیدا بەربەستێکی بۆ توندوتیژی نییە، چونکە توندوتیژی بە ڕێگایەک بۆ پاراستنی دەسەڵاتی خودا و ڕزگاربوون و ڕووسووربوون لە هەردوو دنیادا دەزانێت.

بۆیەش ئەگەر سەیر بکەن، نە شێوازی شەڕی ئێرانییەکان لە شەڕی ئێران و عێراقدا و نە شێوازی شەڕی داعش و ئەلقاعیدە بە هیچ مەنتقێکی شەڕ لێک نادرێتەوە و دەبینن کە فەرماندەی سپای پاسدارانی سەردەمی شەڕ بە ئۆپەراسیۆنی کەربەلای چوار دەڵێ، دەستگەرمییەک بوو کردمان![۸] ئەو قسەیە لە کاتێدا دەکرێت کە لە شەڕی کەربەلای چواردا زیاتر لە ۳۰۰۰ کەس کوژران.

۶ چەمکی گوناە لە ئایینی ئیسلامدا

لە ئیسلامدا هەرشتێ کە پێچەوانەی ڕێنوێنییەکانی ئەو ئایینە بێت بە گوناە دادەندرێت و ئایینی ئیسلام چەمکی گوناە ئاوا پێناسە دەکات: هەر کردەوەیەک کە پێچەوانەی ڕێنوێنییەکانی خودا بێت و، ئەو کردەوەیە بەپێی ئیرادەی بکەر بوو بێت، دەبێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی موسڵمان لە خودا دوور کەوێتەوە.[۹] ئەوەی لێرەدا گرینگە ئەوەیە کە دەسەڵاتداری ئیسلامی، خەباتی مەدەنی وەک گوناە پێناسە دەکات. پێناسەکردنی خەباتی مەدەنی وەک گوناە، دەرفەتی ئەوە بۆ دەسەڵاتداری ئیسلامی دەخولقێنێ، کە

بەپێی پێویستی خۆی توندوتیژی بەرانبەر بە خەباتی مەدەنی بکات.

لە فەلسەفەی خەباتی مەدەنییدا، خەباتکار بۆ ئەوەی توندوتیژی بەرانبەر بە خۆی کەم بکاتەوە دەست دەداتە ئەو شێوازەی خەبات، بەڵام کاتێ خەباتی مەدەنی وەک گوناه لە دەسەڵاتێکی ئیسلامیدا پێناسە دەکرێت، ڕێژیم لە دەرەوەی ئەوەی خەباتکار لە چ ئاستێکدا توندوتیژیی کردووە، ئەو، ڕێژەی توندوتیژیی خۆی بەپێی چەمکی گوناه لە دینی ئیسلامدا دەستنیشان دەکات؛ بۆیەش لە پرسی کچانی شەقامی شۆڕش لە تاران، ڕێژیم بۆ کەسانێک کە لەچکەیان لەسەر لابرد حوکمی قورسی زیندانی بڕییەوە، چونکە پێداگری لەسەر سەرڕووتکردن لە چەمکی گوناهی ئیسلامیدا، دەبێتە گوناهی کەبیرە.[١٠] ئەوەش ڕێگا بە ڕێژیم دەدات کە زۆر توندوتیژی لە دژی بکات.

کەوایە لە دەرەوەی ئەوەی خەباتکاری بواری خەباتی مەدەنی چ ڕێژەیەک لە توندوتیژی بەکار دێنێ، حکوومەتی ئیسلامی خۆی بەپێی چەمکی گوناه ڕێژەی توندوتیژیی خۆی بەرانبەر بەوان دیاری دەکات، بۆیەش لە خەباتی مەدەنی لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا ناتوانین بڵێین کە بە کەمکردنەوەی ئاستی توندوتیژیی خەباتکار، دەکرێ حکوومەتیش ڕێژەیەکی کەمتری توندوتیژی بەکار بێنێت.

بەشی دووەم
بەربەستەکانی تری بەردەم خەباتی مەدەنی لە ئاستی ئێراندا

ئەگەر بەوردی کۆمەڵگای ئێران بخوێنییەوە، تەنیا قەیرانی ئیسلامی نییە کە دەتوانێ پێش بە خەباتی مەدەنی لە ئێراندا بگرێت، بەڵکوو هێندێ قەیرانی تریش هەن، کە ڕەگی ئیسلامییان نییە، بەڵام بەربەستن بۆ سەرهەڵدان، یان پەرەسەندنی خەباتی مەدەنی لە ئاستی ئێراندا.

یەکەم: ئۆلیگارشیی ئێرانی

جوغرافیای ئێران، پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی دێهاتی_عەشایری بووە و لە ماوەی چەندسەدە ساڵی ڕابردوودا، ئێمە دیاردەی دەسەڵاتداری عەشیرەتمان هەبووە، واتا چەند عەشیرەت یەکیان گرتووە و بە سەرکوتی عەشیرەتەکانی تر دەسەڵاتیان بەدەستەوە گرتووە، هاوکات لەگەڵ ئەوە ڕێژیمی دەرەبەگایەتی لە هەموو جوغرافیای ئێراندا حاکم بووە و لە ڕێژیمی دەرەبەگایەتیدا کۆمەڵگا لە دەربەگ (خاوەنملک) و ڕەشایی (رەعیەت)، یان کەسی بێملک) پێک هاتووە و جاری وا بووە کە کەسێکی دەرەبەگ چەندین گوندی پێکەوە هەبووە و ئەو ناوچەیەی بەپێی دڵخوازی خۆی ئیدارە کردووە، تێکهەڵکێشی نێوان ڕێژیمی دەرەبەگایەتی و دەسەڵاتداری عەشایری، چنێکی لە ئاستی ئێراندا پێک هێناوە، کە چینی ئۆلیگارشیی ئێرانییە، ئەو چینەی کۆمەڵگای فارس، پاش دامەزرانی دەوڵەتی مۆدێرن بوون بە بەشێک لە دەسەڵاتداری ئێرانی و دامەزرێنەری ناسیۆنالیزمی فارسی ـ حکوومەتی.

ئەوانە وێرای ئەوەی کە لە ڕێگای قانوون و دامەزراوە فەرمییەکانەوە پەرەیان بە دەسەڵاتداریی خۆیان دا، هاوکات دەسەڵاتداری ئۆلیگارشیی ئێرانی، ڕێژیمی ئۆلیگارشیی نافارسی لە جوغرافیای ئێراندا بە شێوەی جۆراوجۆر لاواز کرد و لەناوی برد. بۆیە ئێستا دەتوانین بڵێین تەنیا ئۆلیگارشیی ئێرانی لە کۆمەڵگای ئێراندا هەیە و، نەتەوە نافارسەکان پێکهاتەی ئۆلیگارشییان نییە. ئەو ئۆلیگارشییە پایەیەکی تریشی هەیە، ئەویش پێگە و پێکهاتەی مەرجەعی تەقلید لە کۆمەڵگای شیعەدایە. مەرجەعی تەقلید، بالاترین پێگەی دینییە لە کۆمەڵگای شیعەی ١٢ ئیمامیدا. کەسانێک دەتوانن ببن بە مەرجەعی تەقلید، کە ساڵانێکی زۆر لە خوێندنگە دینییەکان دەرسیان خوێندبێت و

دەرسیان گوتبێتەوە و تا ڕادەی «ئیجتیهاد» بە شارەزایی لە دین گەیشتبێتن.

ئەوە ڕواڵەتی باسەکەیە، بەڵام لە کردەوەدا مەرجەعی تەقلید دەزگایەکی دەسەڵاتدارییە کە بۆ مانەوەی خـۆی، هەم مەرجەع و هەم موقەلیـد بەرهەم دێنێت، بۆیـەش دەتوانین دامـەزراوەی مەرجەعـی تەقلید لـە دینی شـیعەدا وەک ئۆلیگارشـیی ئیسلامی سەیر بکەن. لە مێژووی ئێراندا بەردەوام ئۆلیگارشیی ئیسـلامی و ئۆلیگارشیی نائیسـلامی ئامادە بوون کـە پێکـەوە هەڵبکـەن، تەنانەت بۆ پاراسـتنی خۆیـان ژن و ژنخوازییان لەنێودا ڕەوا و بەجـێ بـووە و، ئۆلیگارشـیی ئایینی پارێزەی ئۆلیگارشـیی نائایینی لەنێو خەڵکی ڕەشۆکیدا بووە و، ئەوەش وای کردووە ئێستا ئێمە لەگەڵ دیاردەیەک بە ناوی ئۆلیگارشیی ئێرانی_ئیسلامی بەرەڕووین.

ئۆلیگارشـیی ئێرانی ـ ئیسـلامی پشکی زۆری ئابووری و دەسـەڵاتی سیاسـیی ١٠٠ سـاڵی ڕابردووی ئێرانی لەبەر دەسـت بووە. هەرچەشـنە ئاڵوگۆڕێک کـە بیهەوێت بێتە گـۆڕێ، ئـەو ئۆلیگارشـییە لـە بەرانبەریدا ڕادەوەسـتێ و خوازیاری پشکی خۆی دەبێت، بۆیـەش دەکرێت بڵێین یەکێ لە بەربەسـتە گەورەکانی خەباتی مەدەنی لە ئێراندا ئەوەیە کە ئۆلیگارشیی ئێرانی ـ ئیسلامی ئەو خەباتە بە مەترسـی لە دژی خـۆی دەزانێ و وێڕای حکوومـەت هەوڵی سـەرکوت و لەنێوبردنی دەدات. چونکـە بنەمـای خەباتـی مەدەنی لەسـەر مافی یەکسانی و شوێندانەری لەسەر دەسەڵاتی سیاسی دامەزراوە، بابەتێک کە بۆ ئۆلیگارشیی ئێرانی ـ ئیسلامی قووت ناچێت.

دووەم: نەبوونی ڕێکخراوە

خەباتـی مەدەنـی، خەباتێکـی درێژخایەن و چەندتوێیـە و پێویسـتە هەمـوو ئـەو توێیانـەی پێکەوە گـرێ بدرێت، هەتا بکرێ کارتێکەرییەکەی هێندە بچێتە سـەرێ، کە هەموو دەسـەڵاتداریی تۆتالیتەری ئیسلامی لەنێـو بەرێت. یەکێ لە گرینگترین خاڵەکانی ئەو خەباتە ئەوەیە کـە دەبێ ڕێکخراوەتەوەر بێـت و، ئـەو ڕێکخراوەیە دەیـان خەبات و چالاکیی ورد و درشـت پێکەوە گرێ بدات، بـەڵام لە شـەقامی ئێسـتای ئێرانـدا نەک ڕێکخراوەی بەرچاو و گرینگمان نییە، بەڵکوو ڕووناکبیری ئێسـتای ئێرانـی بایەخێک بە ڕێکخـراوە نادات و، زۆرجار لەبەردەم خەباتدا بە بەربەستی دەزانێت. ئەو ڕوانگەیە و ئەوەی کە ڕێکخراوەکان ناتوانن ئاراستەی کۆمەڵگای ئێران دیـاری بکەن، یەکێ لـە گەورەترین بەربەسـتەکانی خەباتی مەدەنیی ئێسـتای ئێرانە.

سێیەم: گوتاری ناسیۆنالیزمی ئێرانی

گوتـاری ناسـیۆنالیزمی ئێرانـی لەپـاش دەسـەڵاتداریی ڕەزا پەهلـەوی چـووە نێو دەسـەڵاتەوە و پـەرەی گـرت. بنەمای ئەو گوتارە لەسەر «یەک دەوڵەت ـ یەک نەتەوە» و «یـەک وڵات» دامەزراوە و هەڵسـوکەوتی لەگـەڵ ئێرانی چەندنەتەوەیـی ئەوە بوو، کە بە زەبری زۆر دەیەویسـت هەموو نەتەوەکان لە نەتەوەی فارسـدا بتوێنێتەوە و، ناوی بنێ نەتـەوەی ئێران! دیارە نەتـەوەی ئێران هەتا ئێسـتا لە کردەوەدا نەهاتۆتە دی و، ئەوەش وای کردووە کە گوتاری ناسیۆنالیزمی ئێرانی بەردەوام هاوشـانی دەسـەڵاتداری لە تاران دژی خەباتی نەتەوە نافارسەکان بجووڵێتەوە. ئێسـتا کـە ڕاگەیاندنی فارسـی و جڵەوی ڕووناکبیریی فارسی بەدەست بەرەی سەر بە گوتاری ناسیۆنالیزمی ئێرانییەوەیە، ئەو بەرەیە بەربەسـتێکن لەبەردەم خەباتـی مەدەنی لە کۆمەڵگای نافارسی ئێراندا.

چوارەم: پێکهاتەی ئابووریی ئێران

ئابووریـی ئێـران، ئابووریـی تاکبەرهەمـە و ئـەو تاکە بەرهەمـەش نەوتـە! نەوت لە

ئێران وەک سەرچاوەیەکی داهاتی ژێر دەسەڵاتی حکوومەت سەیری دەکرێت و لە دەسەڵاتدارییەکی تۆتالیتەردا، کە مافی دەسەڵاتداری تایبەتە بە خودا و حکوومەت ئەرکی ئەوەیە خەڵکی ژێر دەسەڵاتی خۆی بەرێتە بەهەشت، روونە سەرچاوەی داهاتی ئەو حکوومەتە بەبێ پرسکردن و بایەخدان بە ژیانی شارمەند (هاووڵاتی)، بە منەتەوە لە کاروباری ئیدیۆلۆژیی حکوومەتەکە خەرج دەکرێت. ئەوەی کە حکوومەت سەرچاوەیەکی داهاتی تایبەتی و زۆری هەیە، دەتوانێ بەردەوام هێزی سەرکوتی خۆی لە رێگای ئەو سەرچاوەیەوە پۆشتە و بۆشناغ بکات و پەرەی پێ بدات. ئێستا دەبینن حکوومەت لە رێگای داهاتی زۆری نەوتەوەیە کە سیاسەتە ناوچەییەکانی بەرێوە دەبات، دەیان تۆڕی سەرکوت و چاودێریی مەجازیی داناوە و هێزی بەربڵاوی سەرکوتکەری لەبەردەستدایە. ئەگەریش مێژووی ئەو وڵاتانەی کە خەباتی مەدەنی تێیاندا سەر کەوتووە، سەیر بکەین، هیچ کامیان سەرچاوەی داهاتی سروشتی، گرینگترین سەرچاوەی داهاتی سەرەکیی دەوڵەتەکانیان نەبووە. بەکورتی، ئەو دەوڵەتانەی بە خەباتی مەدەنی تێک رووخاون، سەرچاوەی داهاتی سروشتییان لەبەردەست نەبووە.

بەشی سێیەم
بەربەستە نێودەوڵەتییەکانی بەردەم خەباتی مەدەنی لە ئێراندا

لە دوای شەڕی دووەمی جیهانی، گوتاری مافی مرۆڤ بوو بە بەشێک لە سیاسەتی نێودەوڵەتیی ئەمریکا. لە سەردەمی جیهانی دوو جەمسەری و پاش ئەویشدا ئەو گوتارە لەگەڵ هەموو کەموکوورییەکانی پشتیوانێک بووە بۆ سەرکەوتنی خواستی زۆرینەی خەڵک بەسەر خواستی دەسەڵاتی دیکتاتۆریەتیدا.

لە راستیدا ئەگەر دەوڵەتی ئەمریکا هەڵگری ئەو گوتارە نەبایە و حکوومەتی حەمەرەزا پەهلەوی هێندە کارتێکەریی دەوڵەتی ئەمریکای بەسەرەوە نەبایە، ئەگەری سەرکەوتنی شۆڕشی ١٣٥٧ لە ئێراندا زۆر کەم دەبۆوە؛ تەنانەت ئەگەر سەریش کەوتبایە، زۆر پرتێچووتر دەبوو.

کۆماری ئیسلامی بەو سیاسەتەی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا گرتوویەتیە بەر، وای کردووە کە رێژەی کارتێکەریی رێکخراوە مافی مرۆڤییەکانی دنیای لەسەر خۆی کەم کردۆتەوە و، نە لە ئاستی نێودەوڵەتی و، نە لە ئاستی نێوخۆییدا، هیچ بایەخێکی بۆ ئەو رێکخراوانە نییە و نەبووە و هێندە لێیان بێمنەتە، کە زۆر جار بە شێوەی فەرمی هێرش دەکاتە سەریان. ئەو کارەی کۆماری ئیسلامی لە راستیدا بۆ ئەو مەبەستەیە کە پێش بەوە بگرێت کە خەباتی مەدەنیی ئێران لە ئاستی دەرەکیدا پشتیوانی هەبێت. هاوکات لەگەڵ ئەوە، کۆماری ئیسلامی هاوشانی ئەو رێکخراوانە، چەندین رێکخراوەی هاوناو و هاوشانی ئەوانی بە یەک جیاوازیی بچووکەوە لەنێو ئێراندا دامەزراندووە و، لە چوارچێوەی ئەواندا دژی خەباتی مەدەنیی ئێران دەجووڵێتەوە. وەکوو دەزانین رێکخراوی مافی مرۆڤی ئیسلامیی دامەزراندووە و ساڵانە بە ناوی ئەو رێکخراوەیەوە خەڵات بە ئەم و ئەو دەدات. یان رێکخراوی تایبەتی مافی مرۆڤی داناوە و لە رێگای ئەوانەوە لە کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکاندا بەشدار دەبێت.

هاوکات لەگەڵ ئەوە ترس لە هەناردەکردنی تیرۆریزم و گرینگیی بابەتی هاوسەنگیی هێز لە ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەراستدا وای کردووە کە هیچکام لە زلهێزانی جیهان بابەتی مافی مرۆڤ و پرسی دیمۆکراسی و ئازادی لە ئێراندا، لە سیاسەتی خۆیاندا بەرانبەر بە ئێران بەکار نەهێنن و، مانای ئەو قسەیەش ئەوەیە، کە کۆماری ئیسلامی بە مۆڵەتی رانەگەیەندراوی کۆمەڵگای جیهانی دەستی بۆ سەرکوتی

خەباتـــی مەدەنیی خەڵکی ئێـــران ئاواڵەیە و، خەباتی مەدەنیی ئێران و شـــێوازەکانی تری خەبات هیچ پشتیوانێکی نێودەوڵەتییان نییە. ئەو بەربەســـتانەی لە سەرەوە باسیان لێ کرا، بۆ خەباتی مەدەنی لە ئێراندا بەربەستن و، بۆ دەسەڵاتی سەرکوتکەر دەرفەت؛ زۆر جاریش دیومانـــە کە لە قۆناغی هەســـتیاردا ڕێژیم لە کۆی ئـــەو دەرفەتانە کەڵکی وەرگرتووە، هەتا بتوانێت بەسەر شەپۆلی قۆناغەکەدا سوار بێت و پاشەکشە بە خەباتی مەدەنی بکات.

بەشی چوارەم
خەباتی مەدەنی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات

لە قۆناغی دوای خەباتی چەکداری، پرســـی خەباتـــی جێگـــرەوەی خەباتـــی چەکداری، وەک پرســـێکی گرینگ بەرەورووی خەباتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆوە، لێرەدا ئامانج ئەوە نییە کە تاوتوێی ئەو وڵامانە بکەین، کە وەک پرسی خەباتی جێگرەوەی خەباتی چەکداری لە قۆناغی جیـــاوازدا لە لایەن کۆڕی خەباتی کوردستانی ڕۆژهەڵاتەوە هاتوونە گۆڕێ، بەڵکوو تەنیا باس لەســـەر پرسی خەباتی مەدەنی لە کوردســـتانی ڕۆژهەڵات دەکەین. لەو بەشەدا وەک لە سەرەوە باسمان کرد، ڕوونە مەبەست لـــە خەباتـــی مەدەنی کام شـــێوازی خەباتە. لە نێوەڕاســـتی دەیـــەی ١٣٨٠ی هەتاویدا، هەلی خەباتـــی مەدەنیی ڕێکخـــراو، بەهۆی کراوەنـــەوەی تەلەڤزیۆنـــە کوردییەکانەوە بۆ کوردســـتانی ڕۆژهەڵات ڕەخسا، بەڵام پێش ئـــەوەش، خەباتـــی مەدەنیـــی نارێکخراو لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا هەر هەبوو.

بەگشـــتی دەتوانین ٢٥ ســـاڵ مێژوو بۆ خەباتی مەدەنیی کوردستانی ڕۆژهەڵات دیاری بکەین، ڕوونە کە ئامانجی ئەو شێوازەی خەبات لە ئامانجی خەباتی چەکداری جیا نییە و، لە ڕووی تێگەیشتنەوە لەسەر بناغەیەک داندراون و هاوئامانجن، تەنیا لە شێوازدا لێک جیاوازن. کەوایـــە ئامانجی کۆتاییـــی خەباتی مەدەنیی کوردســـتانی ڕۆژهەڵاتیـــش، وەک خەباتـــی پێشـــمەرگانەی ئەو پارچەیەی کوردســـتان، هەمان «مافـــی دیاریکردنـــی چارەنووس» و دەســـتەبەرکردنی مافی نەتەوەیی، سیاســـی، ئابـــووری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی بۆ تاک و کۆمەڵگای کوردستانە.

کۆی ئەو بەربەستانەی لە سەرەوە باسیان لـــێ کرا، وەک بەربەســـتی دەرەوەی گوتاری خەباتی مەدەنیی کوردســـتان لەپێشـــیەتی، بەڵام سەرەڕای ئەو باسەش، خەباتی مەدەنی لە ئاســـتی نێوخۆییدا، چەندین بەربەســـتی لە پێشـــە. پێش تاوتوێکردنی بەربەستەکانی پێشـــدەمی خەباتی مەدەنی لـــە ڕۆژهەڵات، دەبـــێ ڕوونکردنەوەیەک لەســـەر ئەو چەمکە بێتە بەرباس، من پێم وایە بەو هۆکارانەی لە خوارەوە باسیان دەکەم، واباشە لەباتی خەباتی مەدەنی لە کوردســـتاندا «خۆڕاگریی مەدەنی» بەکار بێنین، چونکە:

یەکـــەم: ئامانجـــی خەبـــات گۆڕینـــە و دەســـەڵاتی ئەو گۆڕینەشـــی هەیـــە، بەڵام لەگەڵ ئەوەی کـــە ئامانجی خەباتی مەدەنی لە کوردستان گۆڕینی شێوازی دەسەڵاتداریی ئێرانـــە، هەڵبـــەت بەو هەموو بەربەســـتانەی لەسەر ڕێیەتی دەسەڵاتی گۆڕینی نییە.

دووەم: خەباتـــی مەدەنیـــی کوردســـتان پشـــکێکی زۆر کەمی دەکەوێتە چوارچێوەی نافەرمانیـــی مەدەنییـــەوە و، پشـــکی زۆری دەکەوێتە چوارچێوەی چالاکیی مەدەنییەوە، گرینگیی ئەو چالاکییە بۆ مانەوەی فەرهەنگ، مۆســـیقا، ژینگـــە، نەتوانـــەوەی پێناســـەی کوردی، پاراســـتنی زمانی کوردی و پەرەدان بە بیری نەتەوەیـــی، زۆر زۆر گرینگە، چونکە حکوومەت لە ڕاســـتیدا لە هەمـــوو بوارەکاندا گەڵاڵـــەی ســـەرکوتی کـــوردی هەیـــە و، هەرچەشنە چالاکییەک لەو بوارەدا بە مانای پووچەڵکردنەوەی گەڵاڵەکانی ڕێژیمە. بۆیەش کۆی نافەرمانیی مەدەنی و چالاکیی مەدەنی پێکـــەوە ناو دەنێیـــن، خۆڕاگریـــی مەدەنیی

کوردستانی ڕۆژهەڵات. کەوایە لێرە بەولاوە بە خەباتی مەدەنی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات دەڵێین، خۆڕاگریی مەدەنی.

بەربەستە نێوخۆییەکانی خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستانی ڕۆژهەڵات چین؟

یەکەم: یەکێ لە گرینگترین بەربەستەکانی خۆڕاگریی مەدەنی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات، پرسی ڕەوابوونی سەرکوتی کورد لە ئاستی ئێراندایە. ئێمە وەک نەتەوەی پەراوێزخراو سەرکوتمان لە لایەن نەتەوەی باڵادەستەوە ڕەوایە و، لە ڕاستیدا کوردستان وڵاتێکی داگیرکراوی ژێردەستی نەتەوە و حکوومەتی فارسە. ئەوان وەک نەتەوەی باڵادەست هەتا ئێستا سوورن لەسەر ئەوەی ئەو وڵاتە داگیرکراوە لەژێر چۆکی خۆیان نین. سەرکوتی کورد لە ئاستی ئێراندا بە هەرشێوازێک بێت، لەنێو کۆمەڵگای فارسدا ڕەوایە و هیچ سنوورێک بۆ دەوڵەتی فارسی تاران نییە؛ وەکوو دەشبینین لەگەڵ ئەوەی کە کورد تەنیا ١٠٪ی ڕێژەی دانیشتووانی ئێران پێک دێنێت، بەڵام ٥٠٪ی زیندانیانی سیاسیی ئێران کوردن.[١١] (Javaid Rehman:20) [١٢]

دووەم: لەو بەشەدا پێویستە هێندێ شیکاری و وەردی فەرهەنگی خەبات لە کوردستاندا بکەین. فەرهەنگی خەبات لە کوردستاندا، لە ڕاستیدا دووەمین بەربەستی گەورەی پێشدەمی خۆڕاگریی مەدەنییە. بەپێی ئەوەی کە خەباتی پێشمەرگانە زیاترین قورسایی بزووتنەوەی کوردستانی کەوتۆتە سەرشان، ئێمە لە فەرهەنگی خەباتی کوردستاندا دیاردەی شۆڕشگێڕی تەواوکاتمان هەیە. شۆڕشگێڕی تەواوکات، بۆ خەباتی چەکداری کە پێوستی بە هێزی سنووردار، بەڵام چالاک هەیە، شۆڕشگێڕێک پێویستە، بەڵام لە خۆڕاگریی مەدەنییدا، بەهۆی بەربڵاویی شێوازی ئەو خۆڕاگرییە و درێژخایەنبوونییەوە پێویستە زۆرینەی خەڵک لەو خەباتەدا بەشدار بن و ناکرێ لەو شێوە خەباتەدا قایل بە شۆڕشگێڕی تەواوکات بین؛ ئەوە بەو مانایە نییە کە ئانارشییەک ساز بێت و خۆڕاگریی مەدەنی فۆرمی بێسەر بەخۆیەوە بگرێت، یان بەو مانایە نییە، کە پسپۆڕی لە خۆڕاگریی مەدەنیدا گرینگ نییە، بەڵکوو بەو مانایەیە کە دەبێ ئەو خۆڕاگرییە لە دوو ئاستی ئاسۆیی و ئەستونیدا هەبێت و هاوکات ڕواڵەتەکانی نێو ئەو خۆڕاگرییە بەر لەوەی فەرماندەر بن، دەبێ ڕۆڵی گێڕدانەوە لە ئاستی قۆناغ و خواستی خۆڕاگری و ڕوونکردنەوەی خواستی ئەو خۆڕاگرییە بگرنە ئەستۆ.

لە بەشی فەرهەنگیی خەباتدا دەکرێ سێ باسی تر بهێنییە بەرباس:

ئا: سەری خۆڕاگریی مەدەنی لە کوردستان بەدەست حیزبەکانی ڕۆژهەڵاتە. ئەو ڕێکخراوانە لە ململانێی بەردەوام لەگەڵ یەکدان و هیچ سنوورێکیان نییە بەرانبەر بە یەک و، بە هەموو شێوەیەک دژایەتیی یەک دەکەن، ئەوە خۆڕاگریی مەدەنیی ڕۆژهەڵات تووشی ئاڵۆزی و ناهومێدی دەکات.

ب: حیزبەکانی ڕۆژهەڵات نە خۆڕاگریی مەدەنی و نە خۆڕاگرانی مەدەنی وەک کەسایەتیی حقووقی پێناسە ناکەن و زۆرجار بەبێ ئەوەی گرینگی بە خواستی تاکتیکیی ئەوان بدەن، خواستی تاکتیکی لەگەڵ خواستی ستراتژیک تێکەڵ دەکەن. ئەوەش قەیرانی تەناهی دەخاتە بەردەم خۆڕاگرانی مەدەنی. بۆ وێنە، ناوەندی هاوکاری و حیزبەکانی ڕۆژهەڵات بە لۆگۆی خۆیان داوای چالاکیی مەدەنی لە خۆڕاگرانی نێوخۆ دەکەن. ئەوە لە ڕووی تەناهییەوە مانای ئەوەیە کە هەرکەس لەو چالاکییانەدا بەشدار بێت، ئەندامی نێوخۆی ئەو حیزبانەیە و، ئەندامبوونی ئەو حیزبانەش مانای چەندین ساڵ زیندانی هەیە، ئەوە لە کاتێدایە کە هەموو دەزانین بەشداربووانی چالاکییەکانی نێوخۆ، هەموویان ئەندامی

حیزبەکانی ڕۆژهەڵات نین.
ئەوان ئەگەر تەنیا لە نیسـیدا پشتگیری خۆراگریـی نێوخۆ بکەن، تێچـووی تەناهیی خۆراگرییەکـە دێننە خـواریّ، بەڵام بەهۆی ململانێـی حیزبییەوە هیـچ لایەنێک ئامادە نییە، بە شێوەی نیسیّ پشتگری لە خۆراگریی نێوخۆ بکات.
پ: ڕاگەیاندنـی حیزبـەکان زۆر بـە کەمبایەخییـەوە دەڕواننە چالاکیی مەدەنیی نێوخـۆ، یان پشـتگوێیان دەخـەن، یان لە پەراوێزدا باسـیان دەکـەن و، زیاتر بایەخ بە چالاکیـی ئاشـکرای ڕێکخراوەیەکی خۆیان دەدەن. بۆ وێنە، ڕاگەیاندنی حیزبەکان بەرەو بۆنەکانی ئەو ڕێکخراوانـەن، چەندین هەواڵ لەسـەر بڵاوکردنـەوەی تراکتـی حیزبی لە ڕاگەیاندنەکانی خۆیان دادەنێن، بەڵام زۆر بە کەمی هەڵدەکەوێـت هەواڵی کۆبوونەوەیەکی ئەنجومەنی ئەدەبـی، یـان کۆبوونەوەیەکی فەرهەنگی، یان سـمینارێکی زانستی لەسەر پرسی کورد بڵاو بکەنەوە. بۆ ئەوەی خۆراگریی مەدەنـی بتوانێت ئامانجەکانـی بە تێچووی کەمتـر بەدەسـت بێنێت، حەتمـەن دەبیّ قەیرانـە فەرهەنگییەکانی نێـو بزووتنەوەی کورد چارەسەر بکرێن.

سـێیەم: بێمەبالاتیی نێـو بزووتنەوەی کوردستان

سـێیەمین تاقمـی قەیرانـە نێوخۆییەکانی خۆراگریـی مەدەنـی، بێمەبالاتـی لـە بزووتنەوەدایـە. لـە ڕاسـتیدا ئێمـە وەک کـورد بەرانبەر بـە کۆماری ئیسـلامی زۆر بێمەبالاتانـە دەجووڵێینەوە، هـاوکات کار و چالاکیی خۆمان زۆر جار بەلاوە سـووکە، جا ئەو بە چاوی سـووک سـەیرکردنە، یان لە لایەن هاوخەباتەکانمانەوەیـە، یان لە لایەن خۆمانەوەیە، چونکە ڕەنگە بە ئامانجی دڵخواز نەگەیشتبێتین! ئەوە ڕەوتی خۆراگریی مەدەنی سارد دەکاتەوە و ناهومێدی دەکات. نائومێدی لـە خۆراگریی مەدەنیـدا، دواخـر دەتوانیّ تەنانەت سەری ئەو شێوازەی خەبات بخوات. بەڵام بەگشتی دەتوانین چوار جۆر بێمەبالاتی لەنێو خۆراگریی مەدەنیدا دەستنیشان بکەین:
ئا: بێمەبالاتیی تەناهی: خۆراگرانی نێوخۆ و هاورێیانی دەرەویان لـە بواری تەناهییەوە زۆر بێمەبالاتانە دەجووڵێنەوە و، بە شـرۆڤەی لاپـەڕەی سۆشـیالمیدیا بەئاسـانی بـۆت دەردەکەوێـت، کە خۆراگرییەکـی مەدەنی، چ ئامانجێکی سیاسـی لەپشت کارەکانیەتی، یان کام حیزب پشـتگیریی کردووە، ئەوەش تێچـووی خۆراگریی مەدەنی دەباتە سـەریّ و تەنانـەت ڕێنیشـاندەرە بۆ ئـەوەی دەزگا سـەرکوتکەرەکانی ڕێژیم کەسـانی گرینگی نێوخۆراگریی مەدەنی بەئاسـانی بدۆزنەوە و دەستبەسەریان بکەن.
ب: گرینگینـەدان بە پێداویسـتییەکانی خۆراگریی مەدەنی: لەگەڵ ئەوەی ٢٥ سـاڵ بەسـەر خۆراگریی مەدەنیدا تـێ دەپەڕێت، بەڵام هەتا ئێسـتا تەنانەت ئـەو خۆراگرییە لۆگۆیەکـی تایبەت بە خۆی نییە و، وەک لە سـەریّ باسی کرا، حیزبەکان وەک لایەنێکی سەربەخۆ سـەیری ناکەن و ڕێزی لیّ ناگرن و، خواستەکانی لەبەرچاو ناگرن، بەڵکوو وەک بەشێک لە خۆیان لەگەڵی دەجووڵێنەوە.
پ: لـە سـەردەمی سۆشـیالمیدیادا بزووتنـەوەی کـورد هیـچ گەڵاڵەیەکـی ستراتژیکی بۆ پەرەی خۆراگریی مەدەنی نییە و بـە شـێوەی زۆر ئاڵـۆز و دوور لە لۆژیکی خۆراگـری، سۆشـیالمیدیا لـە چوارچێوەی خۆراگریی مەدەنیدا بەکار دەهێندرێت.
د: گرینگتریـن بێمەبالاتیـی لـە بواری نافەرمانیی مەدەنی لـە خۆراگریی مەدەنیدا، لەسەر شێوازی نافەرمانییە. ئێمە لە ٢٥ ساڵی ڕابـردوودا تەنیـا یەک شـێوازی نافەرمانیی مەدەنیمان بەکار هێناوە؛ کە ئەویش شێوازی مانگرتنـی بـازاڕە. ئـەو کارە وای کـردووە چینی بازاڕیی کوردسـتان، لەگـەڵ ئەوەی

دەیان قەیرانی ئابووریيان لەبەردەمە تووشی تێچووی زۆری تەناهیش ببن. ئەوەی هەوڵ بۆ دۆزینەوەی شێوازی نوێ لە نافەرمانیی مەدەنی نەدراوە و لە نێوان چینەکانی کۆمەڵگادا نافەرمانیی جیاواز نەکراوە، نیشانەی بێمەبالاتیی نافەرمانیی مەدەنی لە کۆمەڵگای کوردستانە و کۆی خۆڕاگریی مەدەنی دەخاتە نێو چەڵەمەوە.

چوارەم: پارچەکانی تر و خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستانی ڕۆژهەڵات

چوارەمین قەیرانی پێشەدەمی خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستانی ڕۆژهەڵات، ئەوەیە کە هەم حیزبەکانی ڕۆژهەڵات، هەم حیزبەکانی پارچەکانی تر، قورسایيی قەیرانەکانی پارچەکانی تریشان خستۆتە سەر خۆڕاگریی مەدەنیی ڕۆژهەڵات؛ ئەوە لە کاتێکدایە کە خۆڕاگریی مەدەنیی ڕۆژهەڵات، خۆی دەیان قەیرانی گەورە و بچووکی هەیە و، بە قورسایيی قەیرانی پارچەکانی تر تەنیا ئەو خۆڕاگرییە لاواز دەکرێت و تووشی تێچووی زیاتر دەکرێت.

پێنجەم: ئابووری

پێنجەمین قەیرانی بەردەم خۆڕاگریی مەدەنی، هەژاریی کۆمەڵگای کوردستان و، گرێدراوبوونی ئابووریی کوردستان بە ئابووریی ناوەندیی ئێرانەوەیە. ئەوەی ئابووریی کوردستان لە دەرەوەی ئیرادەی ئابووریی ناوەندیی ئێران ناتوانێ هەبێت و هاوکات کۆمەڵگای کوردستان، کۆمەڵگایەکە کە لە ئاستی ئێراندا لە هەموو ئامارە چارەرەشییەکاندا یەکەمە، ئەوە وا دەکات کۆی ئیرادەی خۆڕاگریی مەدەنی لە کۆمەڵگای کوردستاندا دابەزێت.

کۆتا قسە

خۆڕاگریی مەدەنی، بەشێک لە بزووتنەوەی کوردستانە، کە لە ڕووی ستراتژییەوە لەگەڵ بزووتنەوەی پێشمەرگانە یەک ستراتژیی هەیە، بەڵام بۆ پەرەی ئەو شێوازەی خەبات، پێویستە بە چاوی شێوازی پێشمەرگانە سەیری نەکەین و، وەک شێوازێکی سەربەخۆ لە بزووتنەوەی کوردیدا ببینین. هاوکات ئەوەمان لەبیر بێت، کە ئەوەی لە کوردستان لە چوارچێوەی خۆڕاگریی مەدەنیدا دەکرێت، ئازادی نییە، بەڵکوو ئازایەتییە و لەپێناو ئازادیدا دەکرێت.

لە هەموو لێکدانەوەکانیشدا، ئێمە دەبێ ئەوەمان لەبیر بێت، کە فاکتۆرەکانی ئێران کارتێکەریی ڕاستەوخۆیان لەسەر پێگەی خۆڕاگریی مەدەنیی ڕۆژهەڵات هەیە. نابێ ئەو فاکتۆرانە پشتگوێ بخرێن و لە لێکدانەوەکاندا لەبەرچاو نەگیرێن. بەکورتی، هەموو ئەو فاکتۆرانەی لەسەر خەباتی مەدەنیی ئێران کارتێکەرییان هەیە، ناڕاستەوخۆ لەسەر خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستانیش کارتێکەرییان هەیە. ئەوە بەو مانایە نییە خەباتی مەدەنیی ئێران هاوپەیمانی ئێمەیە، بەڵکوو بەو مانایەیە، کە ئەو خەباتە دەتوانێ دەسەڵاتی تۆتالیتاریزمی کۆماری ئیسلامی لاواز بکات و ئەو لاوازییەش بە قازانجی خۆڕاگریی مەدەنیی کوردستانە.

پەراوێز

[۱]. اینترنیت، ۲۰۱۴ کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد، رهنمود عملی برای جامعه مدنی،
[2]. https://bit.ly/2PnvzoB
[۳]. قانون اساسی جمهوری اسلامی اصلاح شده در ۱۳۶۸
[۴]. هەمان
[۵]. هەمان
[۶]. اسماعیل رحیمی‌نژاد، محدثه صفرخانی،۱۳۹۳ بررسی جرم بغی در فقه امامیه و حقوق ایران، حقوق اسلامی دوره ۱۱ شمار ۱۰۵،۴۰_۱۳۳
[7]. https://bit.ly/35krSoY
[8]. https://bit.ly/2Efk4Jt
[9]. https://bit.ly/2sm2DEd
[10]. https://bit.ly/38FdKIT
[11]. https://bit.ly/34hSIwz
[12]. https://undocs.org/en/A/74/188

ڕێفورمیسم یان فەندەمێنتاڵی ئێرانی

ڕۆژبین بۆکانی

”

دەسەڵاتە یەک لە دوای یەکەکانی ئێران بە گشتی و
دەسەڵاتی توتالیتێری هێژمۆنی خوازی دینی ئێستای ئێران
بە درێژایی دەسەڵاتەکانیان «فریو و چەواشەکاری» ڕۆڵ
گێڕی سەرەکیی بیرو ئەندێشەی چەوتیان بووە. ئێستاش
چوار دەیەیە ڕای زۆرینە و ڕێفورمیستی ڕوکاڵیانە سیاسەتی
دەسەڵاتە ڕەها و موتڵەقەکەی بووە.

“

لــە ڕوانگەی ئاییــن و ئیدئۆلۆگــی ئایینی و حکوومەتــە ئێئۆکراتەکانــەوە، ژێرخان و بنەمای کۆمەڵگا ئەخلاقــە یان بە واتایەکی ڕوونتــر دین و ئاییــن، ژێربینای کۆمەڵگای نەریتــی و نوێخواز واتــا مودێرنیتەیە؛ یانی هەموو چەمکە مرۆڤایەتییەکان و دەسکەوتە پڕبەهاکانی سەر گۆی زەوی دەبێ بەرهەمی ڕاستەوخۆی ئایین بێ.

لە ڕاســتیدا ئەخلاق بەشێکە لە زانستی فەلســەفی و ئایین کە زانستێکی مەعریفی/ کەلامییــە، گەرەکیەتــی خۆی بــە قەوارە و بالای فەلســەفەدا هەڵزنێــت و هەر بۆیە زۆربەی چەمکە ئایینییەکان دەبەســترێنەوە بــە ئەخـــلاق و هەڵســوکەوتی کردەیــی ئەخلاقی/مرۆڤایەتی. مەبەســت لـــەو کارە زۆرتر بۆ ئەوەیە ڕەنگ و بۆیەکی فەلســەفی پێوە بلکێندرێ تاکوو سەنگ و بەهای ئایین سەنگین و ڕەنگینتر بنوێندرێ.

لە لایەکی‌ترەوە لــە ڕوانگەی ئابووری و ڕامیاریستەکان و هەروەها سۆسیۆلۆژیستەکان و بە گشتی بە بۆچوونی زانستی مۆدێرنیتە، سیاسەت بناغەی کۆمەڵگایە و شیرازەی هەر کۆمەڵگایەک لە سەر چەرخ و خولی سیاسەت دەچەرخێ و ئایدیای ڕامیاریســتەکانی هەر وڵاتێــک دەرخــەری بۆچـــوون و ڕوانگەی گشــتیی ئــەو کۆمەڵگایەیە. جــا دەتوانین بڵێین ئەگەر سیاســەت بناغــەی کۆمەڵگا بێ و هەر چەشــنە چەمکێکی مەعریفی بە تایبەت چەمکی ئابووری لە ســەر دامەزرێ، فەلسەفە دەبێتە ئەساسی ئەندێشە و لۆژیکی سیاسەتی ئەو کۆمەڵگایە.

ئێســتا پرســیار ئەوەیــە فەلســەفە و سیاســەت بۆ یەکانگیر بـــوون؟ لە وڵامێکی سەرەکی و خێرادا دەتوانین بڵێین بۆ ئەوەیە تاکوو سیاســەتێکی سکۆلاری مودێرن پێک بێنن، یانی دارشتنی فەلسەفەی سیاسەتێکی مۆدێرن. ڕەنگە بگوترێ ئەی ســکۆللار بوون چییە! بۆچــی هێندێ لایەنی ئایینخواز لێی تورە و تۆســنن! بــە کورتی و بــە کوردی کۆمەڵگایەکی ســکۆلار یانی هەرشــتەیەک لە ســەر قــەوارە و مێتــۆدی دیاریکراوی خــۆی هەڵســوکەوت بــکات و هیچکام لە چەمکەکانی ناو کۆمەڵــگا، گوتاری دژبەر و دژکــرداری نەخولقێنێ، تاکــوو کۆنتاکت و پارادۆکس لە جەوهــەری کۆمەڵگادا نەبێتە نەریت. کورد گوتەنی: هیچ کەســێک با پێ لە بەرەی خۆی زیاتر ڕانەکێشێ و دەست لە کاروباری لایەنەکانی دیکە وەرنەدرێ.

جیا لەوەی حکوومەتە ئیدیئۆلۆژیستەکان ســەبارەت بە سیاســەت و زانستی سیاسی دەدوێــن و دەڵێن کە گۆیا سیاســەت یانی کەڵەک و کولەک و پاشــقولدان، ئەوەش بە پێی هەڵســوکەوتی بە ناو سیاســی بوونیان و ئەنتی لۆژیکی بوونی بــەرزە عەقڵیەتیانە، وەک دەســەڵاتی توتالیتێر/تیئۆکراتی ئێران، یان کۆریای باکوور و.... . چونکە لە ئەساسدا سیاســەت و ڕامیــاری، ماکیاویلیزمی بوون نییە، بەڵکوو بە قەولی د. قاسملووی هەرمان « سیاســەت هونــەری مومکینەیــە». یانی ئەوەی زانســتەکانی دیکە لە عۆدەی نایەنە دەرێ و ئەوە هونەری سیاسەتە دەیگەیێنێتە لووتکــەی ســەرەنجام. سیاســەت هونەرە، زانستە، دیالۆگی دوو لایەنەیە بە نێوبژیکاری لۆژیکێکی ئینسانییەوە.

پرســیار، فەلســەفە و سیاســەت، یان فەلســەفە و زانستی سیاســی بۆ یەکانگیر بوون و زۆرجار گوتاری هاوبەش دەئافرێنن؛ لە ئەساســدا فەلسەفە و زانســتی ڕامیاری دوو باڵــی کۆمەڵــگان و دەتوانــن کۆمەڵگا لــە پەرچەکرداری دژیەکی بــوون بپارێزن. دیارە کاتێ سیاسەتێکی مۆدێرن پرەنسیبە پۆزەتیڤەکانــی ڕەچــاو کــرد، نۆرمی بەها پێشــکەوتن خــوازەکان دەبێتــە نەریت بۆ چەســپاندنی ژیانێکــی یەکســانی خواز و بەختەوەرانە.

هەموو هەوڵ و تێکۆشانی فەیلەسۆفان و

شارەزایانی ئەو بوارە پارێزەری ئازادی و مافی کەسـیـەتیی تاک و کۆیە بۆ ئەوەی باڵانسی دەسەڵات و ئۆتۆریتە رایگیرێت و کۆمەڵگایەکی دینامیکی دێموکرات پەروەری لێ بزاوێتەوە. دەشـزانین کـە چەمکـی دەوڵەت/نەتەوە، لێکەوتە و خوڵقاوی سیاسـەتی مودێرنیتەیە بۆ ئەوەی بەرابەری و عەداڵەتی کۆمەڵایەتی ببێتە بەها و پشتیوانیی کۆمەڵانی رەشۆکی و هـەر وەهـا بەرچاورِوونیـی کەمینەکان وئتنیکـە جیاوازەکانی کۆمەڵگا. لەو بارەیەوە رۆسۆ و پوپێر و مارکس بە برشتەوە جەخت لە فەلسەفەی مودێرنی رامیاری دەکەن.

شک لەوەدا نییە کە مرۆڤ بوونەوەرێکی بە تەمـاح و تێرنەخواردووی دەسـەڵاتە و گەر هەلی بۆ برەخسـێ زۆرجار لە گەندەڵی و سـەرەرۆیی ناپرینگێتەوە، بە تێفکرینێکی ئاوەزمەندانـە لـە پۆلێنبەندیـی دارێژەی مێتۆدە جۆراوجۆرەکانی دەسـەڵاتداریەتیی نەتـەوەکان، بۆمان دەردەکـەوێ دەوڵەت و دەسـەڵات لە دوو بەشـی نەنووسراوە پێک هاتوون:

١ بەشـێکی تەرخـان کـراوو تێروانیینە سـەبارەت بـە خەمخۆریی کۆمەڵـگا. یانی دروسـت کردنی دەسـەڵات و میرایەتی بۆ ئەوەیە تاکوو ئازارەکانی مرۆڤایەتی دامرکێنێ و کۆمەڵانـی وڵات بەرەو یەکانگیری و یەک بوون هان بدرێن.

٢ بەشێکی هەرە گرینگی دیکەی بۆ پاراستن و باڵانسی ئۆتۆریتەی دەسـەڵاتدارانە تاکوو لە «جۆت قەبزە» کردنی سـەدارەتی خۆیان نەروانـن و بە مڵک و میراتـی هەتاهەتایی خۆیانیان نەزانن. دابەش کردنی دەسـەڵاتی حوکمی بە سەر چەندنین لایەن و دەزگای جۆراوجۆردا، بۆ ئەوەیە تاکوو حاکم پاوانخواز نەبێـت و لەوەش گرینگتر فکـر و ئایدیای پاوانخوازی و ئەبسلووت بوون نەبێتە دیاردەی ئەندێشـەی فەرمانـرەوای حکوومەتی. هەر بۆیە دەبینین بۆ ئـەوەی گەل ماف پارێزراو

بێـت هەڵبژاردن لە قەوارەی دێموکراسـی بووندا بنیـاد نراوە و ئەگـەر هەر لایەنێک زۆرینەی دەنگەکانی دەستەبەر کرد براوەی هەڵبژاردنە و دەسەڵاتدارە، دەی خۆ کۆماری ئیسلامیش ساڵ نییە هەڵبژاردنێک بە رێوە نەبات! جەنابی سەدام حوسەین هەر چەند مانگ پێش گلاندن و دارمانی دەسەڵاتەکەی لە هەڵبژاردنێکی شانۆییدا زیاتر لە نەوەد لە سـەدی دەنگەکانی مسـۆگەر کردا! ئەی بۆ دێموکراسی و بەها مرۆڤایەتییەکان لە وەها دەسەڵاتێکی سەرەرۆ و رەهادا نابێتە نەریت، لـەو بارەیەوە و بـۆ ئەوەی زۆرینـە نەبێتە دێوجامەی دەسـەڵات، ویلیام جێفرسـۆن کـە دوکتورینـی جارنامەی سـەربەخۆیی ئەمریکای دارشتوە دەڵێ: نابێ بێڵین زۆرینە ببێتە دەسـەڵاتێکی ئەبسلووتیسمی وڵات. چونکە فەرمانرەوای رەهای لێ دەخوڵقێتەوە. هـەر بۆیـە دەبینین لـە ئەمریـکادا دوای هەڵبژارنەکانی سەرۆک کۆماری ئەوە دەنگە ئەلکترالەکانە هەڵبژاردن یەکلایی دەکاتەوە نەک دەنگی گشتیی کۆمەڵگا. چونکە ئێستا بە داخـەوە لە ئێرانی ئیسـلامیدا دەبینین دەنگـی زۆرینەیەکـی موهەندیسـی کراو قسەی یەکەم دەکات. لە راوڵەتدا هەڵبژاردن کراوە و زۆرینە دەنگەکان بە دەست دێنێ و دەبێتە خاوەن دەسـەڵات. بەڵام لە راستیدا رئالیسـتی دەوڵەتێکی قـەوارە دێموکرات دەڵێ دەبێ هەمیشە چاوت بە سەر زۆرینەوە بێ نـەوەک ببێتە زۆرینەیەکی سـەرەرۆ و سـتەمکار. چونکە لە راسـتیدا نابێ زۆرینە بریاردەری سەرەکیی حکومەتی زۆرینە بێ، واتا هێژمۆنی زۆرینە نابێ بە سەر دەسەڵات و کۆمەڵگادا زاڵ بێ.

دەسەڵاتە یەک لە دوای یەکەکانی ئێران بە گشتی و دەسەڵاتی توتالیتێری هێژمۆنی خوازی دینی ئێسـتای ئێران بـە درێژایی دەسەڵاتەکانیان «فریو و چەواشەکاری» رۆڵ گێرِی سـەرەکیی بیرو ئەندێشەی چەوتیان

بووە. ئێستاش چوار دەیەیە رای زۆرینە و ڕیفورمیستی روکاڵیانە سیاسەتی دەسەڵاتە ڕەها و موتلەقەکەی بووە. لە حاڵێکدا وەختایەک رای زۆرینە پەسندە کە مافی کەمینە پێشێل نەکرابێ. لە رابردوو و ئێستادا وەک دەسەڵاتی ڕەشی ئێران بە حوکمی زۆرینەی خۆویست و خۆکرد دەست کراوە بە پاڵاوتن و پاکتاو کردنی قەوارە سیاسییەکانی ناوخۆ و هاوتەریبی دەسەڵات. لە زۆرێک لە شۆڕشە بەنێوبانگەکانی جیهاندا دیکتاتۆرێک بە خەبات و خوێنی بەش مەینەتانی وڵات دەگاتە ئاکام و کەناری ئارەزوو، بەڵام بە هۆی چەواشەکاری و ئاڵۆزی و نەبوونی مکانیزمێکی ڕوون و ئاشکرا، ئاڵتێرناتیوێکی خراپترو زاڵمانەتر شوێنی دیکتاتۆری پێشوو دەگرێتەوە. وەک دەڵێن شۆڕش جگەر گۆشەکانی خۆی دەخوات:

١ لە شۆڕشی فەرانسە (١٧٨٩) رۆبێسپێر بە یارمەتی ژاکۆبێنەکان حیزبێکیان دامەزراند و هەر دوابەدوای ئەو کارە هەموو ئەنجومەن و کۆمۆنەکانی فەرانسە و پاریسیان قەڵاچۆ کرد. بەڵام هێندەی نەخایاند ڕەوڕەوەی شۆڕش کەوتەوە سەر ڕەهەندی دیاری کراوی خۆی و ئەو ئاکامەی لێ کەوتەوە کە ئێستا دەیبینین، لە خۆڕا نییە وەختایەکی دەڵێن فەرانسە کانگای دێموکراسی و ئازادیخوازییە، چونکە بنەمایەکی فەلسەفیی باوڕ پێکراوی ئینسانیی هەبوو.

٢ لە شۆڕشی ئۆکتوبری ڕووسییە (١٩١٧) حیزبی بێلشویک هەموو پارتەکانی دیکەی قەڵاچۆ کرد و سیستمی شۆرایی لە ناو برد.

٣ لە شۆڕشی گەلانی وەزاڵەهاتووی ئێراندا(١٣٥٧)حیزبی کۆماری ئیسلامی سەرەتا شۆڕای شارەکانی تێکەوە پێچا و دوایە بە هاوکاریی حیزبی توودە باقی حیزب و پارت و کەسایەتییەکانی دیکەی سەرکوت کرد، هەڵبەتە وەفای بۆ ئەو هەمووە خۆش خزمەتییەی توودەش نەبوو و بە حوکمی حکوومەتی ئیسلامی بوون توودەشی گلاند و زۆربەی سەرکردەکانی ئێعدام و بێ سەروشوێن کرد و دوایە حکوومەتی توتالیتێری ترس و شەڕاژۆیی خوازیی دامەزراند.

لە ئێرانی ئەمڕۆ لە هەموو دەسەڵاتە ئیدۆلۆژیکەکاندا ئەوەی حیسابی بۆ نەکراوە و ناکرێ ویست و داخوازیی گەلە. بە قەولی ڕۆسۆ یەکێ لە نیشانەکانی دێموکراتی بوون « ئیرادەی گەلە» ، ئیرادەی گەل لەمپەرێکە بۆ دەسەڵاتی ڕەها و سەرەڕۆ. لە وڵاتانی دێموکراسی پەروەردا کاریزمابوون زۆرتر جومگەکانی ناو کۆمەڵگا لە خۆ دەگرێ، وەک ئوستوورەکان، ئەدیبان، وەرزشوانان و ... . بەڵام لە وڵاتێکی وەک ئێراندا ڕێبەری حکوومەت نەک وەک کاریزمایەک بەڵکو وەک خوداوەندیارێک پێناسە دەکرێ.

> له ڕواڵەتدا هەڵبژاردن کراوە و زۆرینە دەنگەکان بە دەست دێنێ و دەبێتە خاوەن دەسەڵات. بەڵام لە ڕاستیدا ڕئالیستی دەوڵەتێکی قەوارە دێموکرات دەڵێ دەبێ هەمیشە چاوت بە سەر زۆرینەوە بێ نەوەک ببێتە زۆرینەیەکی سەرەڕۆ و ستەمکار

لە وەها دۆخ و کەشێکدا کە ناتوانرێ ڕەخنە لە ئاکاری ڕێبەر بگیردرێ و هیچ بنیاد و ناوەند و هیچ کام لە تاکەکانی کۆمەڵگا و دەسەڵات ناتوانن بەرهەڵستی وەها کەسێک ببنەوە، ئیدی چاکسازی و ڕیفورم دەبێ چ مانایەکی هەبێ بێجگە لە درۆ و چەواشەکاری و خۆڵ کردنە چاوی جەماوەر؛ ئیدی ڕەخنە گرتنێکی بەرایی و ڕیفۆرماسیۆنی هەر باسی سەرە. بە داخەوە ئەو کەلێن و بیر تەسکییانە هەمووی دەگەڕێتەوە سەر دیکتاتۆر بوونی فکر و ئەندیشە، چونکە لەوەها حاڵەتێکدا هیچ چەمکێکی مەعریفی و نامەعریفی،

سنوورێکی دیاری کراویان نییە. هانا ئارێنت لە زمان مونتێسکیۆوە دەڵێ ئازادی سیاسی لە توانستدایە نەک لە خواستدا؛ یانی دەبێ بە کردەوە و پراکتیکخوازانە هەوڵ و کۆششی بۆ بدرێ. هەر کۆمەڵگایەک ئەگەر دەیهەوێ تووشی حکوومەتی سەرەڕۆ و ڕەهای پێشووی نەبێتەوە دەبێ ئەو ترس و خۆفە ببێتە قەوارەیەکی لۆژیکی، وەک شۆڕشەکەی (١٧٧٦) ئەمریکا و لە هەموو کەلێنەکانی یاسای بنەڕەتیی وڵاتدا ئەو خاڵە گرینگە بگونجێندرێ. وەک جان ئادامز دەڵێ: عیلاج و چارەی دیکتاتۆر، هاوسەنگی و باڵانسی دەسەڵاتە نەک جیاکردنەوەی سێ دەسەڵاتی حکوومی لە یەکتر وەک یاسادانەر، داد، بەڕێوەبەر. هەر وڵاتێکی ئەگەر بە تەمای مسۆگەر کردنی ئازادیی سیاسییە، دەبێ ئاستی توانستی ئازادی و ئۆتۆریتەی حکوومەت یەکسان و سنووردار بکات، یانی هیچیان نەتوانن ئەوی تریان ژێردەستە و دەستەمۆ کەن، لە عەینی حاڵدا دەبێ سنووری دەسەڵاتی هەردووکیان دیاری کراو و ڕوون بێ. بۆ ئەوەی هەر کەسێک و لایەنێک بێ جیاوازی ئاستی دیاری کراوی دەسەڵاتی خۆی بزانێ، تەنانەت دەبێ چەمکە پیرۆزەکانی کۆمەڵگاش حدوودێکی دیاری کراوی دەسەڵاتیان بۆ دەستنیشان کرابێ، ئەگەر لە یاسای بنەڕەتی - دەسەڵاتداری - وڵاتدا ئەو سنوورە دیاری کرا، ئەوکات ڕەخنە گرتن و ڕیفۆرم لە هەر کەس و لایەنێک یاسایی و ئاسایی دەبێ.

لە دەسەڵاتی توتالیتێری ئێراندا، دوابە دوای کەیسی شەهید شەرەفکەندی مەزن و هاوڕێیانی، کەلێنێکی گەورە کەوتە نێوان دەسەڵاتی پاوانخوازی ئێران و دنیای ڕۆژئاوا و بە تایبەتی یەکیەتیی ئەورووپا. دوای ڕەئی دادگای ئاڵمان زۆربەی باڵوێزەکانی ئەورووپا ئێرانیان بە جێ هێشت و هەر دوابە دوای ئاکامی ئەو کەیسە، محەممەدی خاتەمی وەک نوێنەری ڕیفۆرمیستەکان هاتە سەر کار و ئیدی ڕەوتی بەناو ڕیفۆرمیست و چاکسازی لە ئێراندا باڵی گرت. زۆر کەس و لایەن و تەنانەت ئەورووپا هەڵخڵەتێندران و باڵوێزەکانیان ناردەوە تاران. لەو وەختەوە هەتاکوو ئێستاشی لەگەڵدابێ ڕەوتی ڕیفۆرمیست -کە ئێستا وردە وردە بەرەو نوشوستی دەڕوات - هیچ خێرێکی بنەمایی و بنەڕەتیی بۆ گەلانی زوڵم لێ کراوی ئێران نەبووە، بەڵکوو بووەتە هۆی ئەوەی هەموو جارێ ئازادیخواز و ڕووناکبیر، لە قەوارەی ژانری هونەری، خۆپیشاندان، زانکۆ و بزاڤە پیشەیییەکانی دیکەدا، دەستنیشان کراون و هەر چەند ساڵ جارێک سەرکوت و قەڵاچۆ کراون. لە وڵاتێکدا کە دامەزرێنەرە دەسەڵاتخوازەکەی واتا خومەینی دەڵێ: کۆماری ئیسلامی ، «نە وشەیەک کەمتر نە وشەیەک زیاتر» ، ئیدی هیچ ڕێگایەک بۆ ریفۆرم و تەنانەت هیچ ڕێگایەک بۆ ڕێفراندۆمیش نییە. بۆ ئەوەی باشتر لە وەها دەسەڵاتێکی نگریس تێبگەین واچاکە بیر و هزر و فەلسەفەی بنەڕەتی و گونجاوی سێ شۆڕشی بە نێوبانگ هەڵسەنگێنین:

> گەلانی چەوساوەی جوغرافیای ئێران بە لەش و بە گیان لە بیستنی ناو و ناتۆرەی ئەو ڕژیمە فاشیست و تیرۆریست پەروەرە بێزارن، نیشانەی ئەو بێزارییەش بە سەدان بەڵگە و هۆگەلی سەلمێندراو دەتوانین بخەینە ڕوو

١ شۆڕشی ئەمریکا لە سەر ئەندێشە و تیئۆریی مۆنتێسکیۆ دامەزرا و یاسای بنەڕەتی وڵاتیان لە سەر ئەساسی هاوسەنگی و باڵانسی ئۆتۆریتەی فکریی مۆنتێسکیۆ دارشت.

٢ شۆڕشی فەڕانسە لە سەر ئەندێشەی

بیرمەندی گەورە ژان ژاک ڕۆسۆ دامەزراوە.
٣ حکومەتی ئیسلامیی ئێرانیش لە سەر ئەساسی فکر و ئەندێشەی عەلی شەریعەتی گەورە تێئۆریسیەنی شیعە بنیاد نراوە. لە لایەکی تریشەوە بۆچوون و تێبینیەکانی سەید قوتبمان نابێ لە بەر چاو نەبێ کە کارتێکەریی بنەڕەتیی لە سەر بیر و بزاڤی ئەنتۆلۆژیکی دەسەڵاتدارانی تاران هەبوە و هەیەتی.
شۆڕشێک کە تێئۆریسیەن و ئایدیاکەی شەریعەتی و سەید قوتب بێ و ئەو چەشنە کەسایەتییانە ببنە ئاوانگاردی شۆڕش و ئەندێشە پۆپۆلیستییەکەی پێت وایە بەرهەمێکی لەوە چاکتری لێ دەکەوێتەوە؟! بێ شک نە چاکسازی و ڕیفۆرم مانای هەیە، نە مافی کەمینە و باقی ئێتنیکەکانی جوغرافیای ئێران.
بۆ ئەوەی هەر دەسەڵات و شۆڕشێک باش بناسی پێش ئەوەی فەرمانڕەواکانیان بناسی واچاکە سەرەتا تێئۆریسیەنەکانیان هەڵسەنگێنی. چونکە لە کانیاوی ئەندێشەی ئەوان پاراو بوون. دەسەڵاتدارانێکی وەک خومەینی و خامەنەیی کە لە باری نارسیست و نارسیسم بوونەوە گرەویان لە هیتلێر و ئیستالین و نیرۆنیش بردووەتەوە، وەختایەک ناتوانن چکۆلەترین ڕخنە وەرگرن چۆن ڕازی بە ڕیفۆرم دەبن، هەرچەندە دەبێ ئەو ڕاستییەشمان هەمیشە لە بەر چاو بێت، خامەنەیی ڕێبەر و لیدەری یەکەم و هەمەکارەی ئەم دەسەڵاتە نییە، بەڵکوو لە ڕاستیدا ئەویش مۆرەیەکە وەک باقی مۆرەکانی سپا و کەسانێکی پڕ دەسەڵاتی سپان کە لە پشت پەردەوە قورمیشی دەکەن و وەک کاریزمایەک - با- دەکەنە قولی.
گەلانی چەوساوەی جوغرافیای ئێران بە لەش و بە گیان لە بیستنی ناو و ناتۆرەی ئەو ڕژیمە فاشیست و تیرۆریست پەروەرە بێزارن، نیشانەی ئەو بێزارییەش بە سەدان بەڵگە و هۆگەلی سەلێمێندراو دەتوانین بخەینە ڕوو تەنیا دوو خاڵی بەرچاو دەست نیشان دەکەین:
١ کۆچی میلیۆنان ئێرانی کە لە هەموو دنیادا «وەک مشتێ دانەوێڵە» پرش و بڵاو بوونەتەوە، زۆربەشیان بیرمەندان و پسپۆڕانی لێهاتووی بوارە جیاجیاکانی ئابووری و ڕامیاری و پزیشکی و ...
٢ ئەگەر لە بارەی پسیکۆلۆژیست و خەسارناسیی کۆمەڵایەتییەوە لە کۆمەڵگای ئێران بڕوانین ئاشکرایە کە کەشێکی ناهومێدی و خەفەتاوی خەمۆکی، وەک دۆڵپا بە سەر شانی تاک تاکی گەلانی ئێرانەوە قورسایی دەکات.
٣ هەمووی ئەوانەو زۆری تریش نیشانەی داهاتوویەکی تاریک و بێ بڕوایی بە وەها دەسەڵاتیکی نگریسە. بە گشتی جەماوەر ڕووخانی هەمە لایەنەی ئەو ڕێژیمەی دەوێ، بەڵام ڕیفۆرمیست تەواوەتی دەسەڵاتی دەوێ و جار جار ڕەنگە لەگەڵ لق و پۆپەکانی کێشە و گرفتی هەبێ، دەنا لەگەڵ مانەوەی وەها ئوتۆریتەیەکدا هیچ کێشە و گرفتێکی نییە، ئەگەریش هەیبێ ڕووکاڵی و ڕواڵەتییە، ڕەوت و ئیدیئۆلۆژیی ڕیفۆرمیست لە چوارچێوەی یاسا و ئەساسی دەسەڵاتدایە و لەگەڵ ڕەوتی بناژۆخواز و فەندەمینتاڵیزمی ڕێژیمدا دژایەتییەکی بنەڕەتییان نییە و هێڵێکی سووری دیاری کراویان هەیە.
بە گشتی ڕەوتێکی پۆپۆلیسمە بۆ فریو و چەواشەکاری و هەروەها بۆ دروست کردن و زەق کردنی سێلبریتی حوکمی و لە ئاکامدا درێژ کردنەوەی تەمەنی دەسەڵاتی تیئۆکراتی شیعەی ئێرانە، هەرچەندە لەم سالانەی دواییدا ئەم ڕەوتە بەو باگراوەندە چەندین ساڵەی ڕابردووی، ئێستا، پاسیڤ و کۆڵە و پشتیوانی لە ڕادیکالیسم/ئاگۆئیسمی ئیسلامی ئێرانی دەکات.

مێژووی ئاڵای کوردستان و
مێژووی هێمای نەتەوەییی کورد لە دیرۆکی کوردستاندا

هادی عەزیزی

لە مێژووی هەموو نەتەوەیەکدا یەکێک لەو جومگە سەرەکیانەی کە هەمان نەتەوەی پێ دەناسرێتەوە، ئاڵای نەتەوایەتییە کە ئاڵاش وەک زمان دەتوانێ سنووری جوگرافیایی سیاسیی وڵاتێک دیاری بکات. ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بەم شێوەیە پێناسەی ئاڵای کردووە، ـ» ئاڵا واتە هێما و ناسنامە و نەتەوە و دەوڵەت و هەرێم و حیزب و گرووپەکان، شانازییەکی بەرجەستەکراویانە.» هەبوونی ئاڵا بۆ نەتەوەیەکی بێ دەوڵەتی وەک کورد، گرینگییەکەی لە هەبوونی دەوڵەت کەمتر نییە. ئاڵای کوردستان بە پێی قۆناغەکانی ناسیۆنالیزمی کورد، گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە کە هەر جارە کۆتێزی ئەو فەلسەفە و سەردەمە بووە کە کورد تێیدا ژیاوە...

خوێنەری هێژا، لەم بەستێن و نووسراوەیەدا حەول دراوە کە بە شێوەیەکی تایبەت باس لە مێژووی ئاڵای کوردستان لەقۆناغی ڕۆشنبیریی نەتەوایەتیی کورد لە دوای ساڵەکانی ١٩٠٠ی زایینییەوە بکرێت و هەروەها تێکۆشاوین کە هێما و سیمبولە نەتەوەییەکانی کورد، کە دواتر لە سەردەمی ئاڵای کوردستاندا کەڵکیان لێ وەرگیراوە، بە شێوەی میراتی مێژوویی شی بکەینەوە.

ئەوەی لە سەر خوێنەری بەڕێز پێویستە، ئەوەیە کە لە ناو خوێندنەوەدا، دوو خاڵ لێک جیا بکاتەوە و، ئەویش ئەوەیە کە مێژووی هێما بە واتای مێژووی ئاڵا نییە، بەڵام ڕەنگدانەوەی خۆرەتاو لە ناو ئاڵای کوردستان بە جۆرێک کەڵک وەرگرتنە لە هێماکانی ناو مێژووی کوردستان کە ئەمەش سرووشتییە کە نیشاندەری مێژووی یەکێک لە کۆنترین نەتەوە بێ دەوڵەتانی سەر گۆی زەوییە.

پێشەکی

لە مێژووی هەر نەتەوەیەکدا، یەکێک لەو کۆڵەکە ئەو جومگە سەرەکییانەی کە نەتەوەی پێ دەناسرێتەوە، ئاڵای هەمان نەتەوەیە کە ئاڵاش وەک زمان، دەتوانێ سنووری جوگرافیای سیاسیی هەر نەتەوەیەک دیاری بکات.

ڕەنگە بۆ ئێمەی نەتەوەی کورد کە خاوەنی کیانی خۆمان نین، ئەم ڕەوشە لە هەڵدانی ئاڵاوە بۆ بڕوای نەتەوایەتی بگۆڕدرێ کە ئەمەش لە ناو نەتەوەی کورددا، بە هۆی سیاسەتی حیزبایەتییەوە، یەکگرتوو نەبووە.

لە پیرۆزیی ئاڵادا، ڕەنگە فەلسەفەی خۆشویستن و ڕێزگرتنی، لە نەتەوەیەکی ئازاد و نەتەوەیەکی بندەستدا وەک یەک نەبن، نەتەوە ئازادەکان لە هەر شوێنێکی گۆی زەوی بە ئاڵای وڵاتی خۆیان و نەتەوەی خۆیان دەیانناسنەوە، بەڵام نەتەوەی بندەست، دەبێ لە چوارچێوەی ئەو ئاڵایەی کە داگیرکەرێک لە وڵاتەکەی ئەو هەڵیداوە، پێناسەی خۆی بکات و کاتێکیش خۆی لەم جۆرە ناساندنە دەبوێرێ، زیاتر وەک مرۆڤێکی بێ وڵات و بێ ناسنامە دیار دەکەوێ.

خاڵێکی دیکە کە شیاوی ئاماژە پێ کردنە، نەتەوەی ئێمە بە دەست نەبوونی چەند شتێکەوە دەناڵێنێ کە یەکێک لەوانە، سەرەڕای هەبوونی هێز و دەرفەت، نەبوونی ژوورێکی هزری نەتەوایەتییە کە بتوانێ پێناسە و شیکاری ئەو ڕەمزانە بکات و، ئاسۆیەکی ڕوون بۆ نەوەی نوێی کوردستان بەدی بهێنێت، کە ئەوەش بەداخەوە بە هۆی ململانێی حیزبی و شەخسی نەکراوە و، زۆرینەی پارتە سیاسییەکانی کوردستانیش بە جێی ئەوەی بۆ داهاتووی نەتەوەکەمان بڕوانن، زیاتر حەول دەدەن کە هەژمونی خۆیان لە شوێنەکانی دیکەی کوردستان بسەپێنن.

لە سەر دەرکەوتنی ئاڵای کوردستان ئێمە پێویستمان بە شیکارییەکی قۆناغی ناسیۆنالیستی و نەتەوایەتیی کوردستانە، کە دەتوانین دەرکەوتنی ئاڵا بە دوایین قۆناغ هەژمار بکەین.

ئەگەر باری نەتەوایەتیی کوردستان بە سەر چەند بەشدا دابەش بکەین، دەبێ ئەو قۆناغانەمان لە بەر چاو بێت.

یەکەم؛ سەرهەڵدانی قۆناغی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کورد لە هەڵبەستەکانی یارسان و خانی و بە سەردەمی میرانی کوردستانەوە کە میر بەدرخان لە هەموویان نەتەوەییتر بووە و ئەو قۆناغە هەتا سەرهەڵدانی شۆڕشی نەهری واتە ساڵەکانی ١٨٨٠ درێژەی هەیە.

قۆناغی دووهەم؛ سەردەمێکی ناسیۆنالیزمی کورد کە جڵەوی خەبات لە دەست شێخ و تەریقەتەکانی کوردستاندایە و لە شۆڕشی نەهری ١٨٨٠ ی زایینی دەست پێدەکات و هەتا شێخ سەعیدی پیران و سەیدڕەزای دەرسیم درێژەی هەیە.

قۆناغی سێهەم و کۆتایی؛ ئەم ناسیۆنالیزمە

لە نێوان ١٩٢٥ تا ١٩٣٠ سەرهەڵدەدا و بۆ یەکەمجار ڕۆشنبیران و نووسەرانی کورد حەول دەدەن نەتەوە بە ئاراستەی حەقیقەتی خۆی بناسرێت و دەکرێت خۆیبوون، بە بەردی ئەو بناغەیە دابنرێت و مژاری ئاڵای کوردستانیش لە سەردەمی خۆیبووندا زیاتر لە هەموو سەردەمێک زەقتر کراوەتەوە.

ئەم قۆناغە بە حەقیقەت قۆناغی دوای مەشروتەی قاجار و عوسمانییە کە ئەو کات کوردستان دوو پارچە بووە، ئێش و ئازاری کەسانی نەتەوەیی کورد، بە تایبەت ئەوانەی لە ئەستەنبوڵ دەیانخوێند، بوو بە هۆکاری ئەوەی لە هەمبەر داگیرکەرانی کوردستاندا بیرێکی ئەساسی بکەنەوە کە ئەگەر کوردستانی ئەو کات بە سێ ناوەندی ڕۆشنبیری دابەش بکەین، هەموویان تا رادەیەک یەک گوتارن.

ناوەندی ورمێ و ناوەندی سلێمانی و ناوەندی ئەستەنبوڵ، کە وەک سێ ناوەندی هزر و شۆڕشی ساڵەکانی ١٩٠٠ بەولاوە، گرینگترین ڕۆڵیان هەبووە، کە دواتر لە لایەن ناوەندی ئەستەنبوڵەوە ئاڵای کوردستان دیاری کرا.

هێماکانی کورد لە مێژووی کۆنەوە و دەوڵەتشارە کۆنەکانی کوردستان:

١.پیرۆزیی خۆر لە لای هورییەکان

بە پێی لێکۆڵینەوە ئارکیۆلۆژی و شوێنەوارناسییەکان لەم سەدەیەی ڕابردوودا، زمانی هوری و میتانی و سوباری و گوتی هەموویان سەرچاوەیەکی هاوبەشیان هەیە و دەتوانین بڵێین وەکوو شێوەزارکانی ئەورۆی زمانی کوردی بوون، بەڵام هەموویان سەر بە جوگرافیایەک بوون.

هورییەکان لە نزیکترین شوێنی نزیک لە سومەرییەکان یان بە واتایەک لە باکووری سومەر ژیاون، بەڵام دواتر کە رەگەزی سامی وەک ئاشووری و ئەکەدی لە باکووری ئافریقاوە شوێن پێیان بۆ مێزۆپۆتامیا کراوە، لە دوای شەڕ و بەرگریکردن خۆیان بە ناوی فەرمانڕەوای میتانی ڕێکخستووە.

هورییەکان بە خۆیان گوتووە «خۆروویی» و بە بەری بەیانیان گوتووە خۆری، کە هەتا ئێستاش لە ڕۆژی ئەمڕۆدا لە زمانی کوردیدا بەکاردێت.

هورییەکان، بە پێی سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوە، خۆرپەرست بوون و لە پەیکەری دیتراوەی خواوەندی تەشوب (خواوەندی ئاسمان و با و باران و برووسک) کە لە موزەخانەی حەلەب هەڵگیراوە، ئەوە بە جوانی دەسەلمێ و لە پەیکەرەکەدا خوای تەشوب، لە سەر پشتی جوانەگایەک ڕاوەستاوە و خۆرێکی باڵداری بە سەر سەرەوەیە.

یەکەم کەس کە بە دوای گەڕان و پشکنیندا ئەوەی سەلماند کە هوری باپیرانی کوردن، سپایزەر بوو کە توانی تەنانەت پشتیوانیی ناوەندە ئانترۆپۆلۆژییەکانیش بۆ ئەم مەبەستە ڕابکێشێت. (ebhraim avigdor speiser 1902-1965,

(mesopotamia orogins, 1930, r: 110, 119

هەروەها بە دەیان و سەدان بەڵگەی دیکە

لەو سەردەمەدا هەن کە پیرۆزیی خۆر لە کوردستانی کۆندا نیشان دەدەن، کە لە مۆری لوولەیی بەجێماو لەو سەردەمەدا وەدیار دەکەون.

بۆ نموونە شێر و هەتاو لە نەخشی بەجێماوی میتانییەکان کە دواتر لە سیمبولی پیرۆزی ئێزدییەکانیشدا ڕەنگی داوەتەوە، لەم نەخشەدا هەتاوی باڵدار وەک پیرۆزییەک نەخشێندراوە کە دوو شێر لە خوارەوە پارێزگاریی لێ دەکەن و، لە سەر پشتیان، دوو باڵندە نیشتووەتەوە کە دواتر لە ئایینی ئێزدیدا، باڵندەکان لە شێوەی تاووس خۆیان دەنوێنن.

ئەم پیرۆزییەی هەتاو هەتا ڕۆژگاری ئەمڕۆش لە ناو ئایینی ئێزدیدا ماوەتەوە و تەواوی ئەو قوببانەی کە لە پەرستگای لالشن، کاتێک لە ئاسمانەوە چاویان لێ دەکەی، وەکوو تیرێژی خۆر خۆیان نیشان دەدەن و ئەو پانتاییەی کە لە سەری درووست کراوە، وەکوو چوار گۆشەیەک ئاماژە بە چوار ئاخشیگی خاک و با و ئاو و ئاگر دەکا، کە ئەمەش نیشاندەری ئەوەیە مرۆڤی کورد بە هۆی ڕەسەنایەتی لە ناوچەکەدا، تەنانەت لە ئایینە کوردییەکانیشدا لە هێماکانی ناو سروشتی کوردستان کەڵکی وەرگرتووە.

Royal seal of Modern Kurdish Ezdanism Religion

Royal seal of Šauštatar of Kurdish Mitanni Empire

نموونەیەکی دیکە کە دەتوانین لە پیرۆزیی خۆرەتاوی کوردستاندا وەک نموونە لێی بدوێین، هێمای هەتاو و شێرە کە لە شاری عەفرین لە لایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە تێکدرا، ئەویش نەخشێکی شائوشکە، کچی خوای ئاسمانە، لە نەخشێکدا کە لە سەر پشتی شێرێک ڕاوەستاوە، خۆرەتاوێک لە سەری نەخشێندراوە کە ئەمەش دەرخەری ئەم ڕاستییەیە کە هورییەکان ئایینەکەیان بە هەموو ناوچەی کوردستانی کۆندا بڵاو ببۆوە.

شاری نوزی کە شارێک بووە نزیک لە کەرکووکی ئەمڕۆ یەکێک لە گرینگترین شارەکانی ئەو سەردەمە بووە.

٢. پیرۆزیی چلیپا swastika لە لای سۆمەرییەکان

بە پێی هەموو ئەو سەرچاوانەی کە ئارکیۆلۆژی و زانناسیی مێژوویی سەلماندوویەتی، سۆمەرییەکان لە پێش سامییەکان لە مێزۆپۆتامیدا ژیاون و وەکوو ڕەچەڵەکیش زۆرینەی لێکۆڵەران ڕەگەزی ئەوانیان بۆ چیاکانی باکووری مێزوپۆتامیا گەڕاندووەتەوە

که دواتر بەرەوە پێدەشتەکانی خوارەوە ڕۆیشتوون.

کاتێک کە ئەوە سەلماوە کە سۆمەری جیاوازن لە سامی و خەڵکی خۆجێیی ناوچەی مێزۆپۆتامیا بوون، چەند خاڵێکی گرینگ دێتە بەر دەستمان کە دەتوانین بە نوێترین لێکۆڵینەوەکانی ژینۆلۆژی یان جوگرافیای مێژوویی ژێنەکانی مرۆڤەوە گرێیان بدەین، کە لە دوا لێکۆڵینەوەدا کورد وەکوو باپیری ئەو شوانانە ناسراون کە لە باکووری ناوچەی نیئۆلتیکدا ژیاون.

ئەوەی لێرە مەبەستمە، ئەوەیە کە ڕەچەڵەکی ڕاستەقینەی سۆمەرییە کە لە چیاکانەوە بەرەو خوارەوە ڕۆیشتوون و ناوە ناوەش، لە چیاکان سەردانی خزم و کەسانی ۆۆیانیان کردووە. (braid wood and how, prehistoric investigation in iraqi kurdistan) (the origin of kurds, ferdinand hennerbichler) (کورد کێیە؟ سۆران حەمە ڕەش) تێزی هێند و ئاریایی، هادی عەزیزی، ژمارە ٥٢ ی گۆڤاری تیشک)

لە گرینگترین ئەو ئاسەوارانە دەتوانین ئاماژە بە گری ناڤۆکی لە خەرابەرشکی ڕوحا و شانەدەر و هەزار مێرد و گوندی چەرموو و هتد بکەین کە مێژووەکانیان لە چەندین هەزار ساڵ تێپەڕیوە و بە پێی هەموو لێکۆڵینەوەکانیش هەتا ڕۆژی ئەمڕۆ تەنیا کورد لەو ناوچانە ژیاون.

ئەم پێشەکییە کە باسمان کرد بۆ ئەوەیە کە دەمانهەوێ باس لە قاپێکی دیتراوەی دەشتی سامڕا بکەین کە بۆ سەردەمی سومەرییەکان دەگەڕێتەوە، سەردەمانێک کە ڕەگەزی سامی هێشتا هیچ بوونێکیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوین نەبووە. ئەم قاپە لە ساڵەکانی ١٩١١ -١٩١٤ لە لایەن کەسێک بە ناوی ئێرنێست هێرزفلدەوە دۆزراوە(ernest herzfeld).

ئەو سواڵەتە ئێستا لە موزەخانەی بەرلین پارێزراوە. لەم قاپەدا باس لە نەخشەیەکی جوگرافیایی و چەند شتێکی جیاواز کراوە کە دەکرێت هێماکانی شی بکرێتەوە.

لە قاپەکەدا سەد و بیست خەتی تێدایە کە وەک چوار خەت لە سەر سی خەت دەبیندرێ و ئەوەش بۆ پیرۆز بوونی ژمارە شەش یان شەست لە ناو سۆمەرییەکان دەگەڕێتەوە و هەشت ماسی لە ناو قاپەکەدان کە چواریان بە دەوری قاپەکەدا دەگەڕێن و چوار دانەشیان بە دندووکی باڵندەی ماسیگرەوە شۆڕ بوونەتەوە بۆ ناو قاپەکە و باڵی باڵندەکانیش وەکوو جووت خەت نیشاندەری دەریان.

لێــرەدا کاتێک ئەو قاپە وەکوو نەخشـــەیەک سەیر بکەین، بە پێی نەخشە و سەرچاوەکان ڕێــک ئەو چــوار دەریایــە دەگرێتــەوە کە کوردستان لە ناوەڕاستی هەڵکەوتووە و بە پێی هەموو مێژووی کۆنیش وڵاتی کورد هەتا سەر چوار دەریاکە بووە.

هێمای چلیپــا کە دواتر بە هۆی نەبوونی پیتی «چ » و پیتی «پ» بۆ سەلیب گۆڕاوە، لە ناوەڕاستی قاپەکە باس لەو باوەڕە سرووشتییە دەکا کە لە مێزۆپۆتامیا لە کۆنەوە بڕوایان پێی هەبووە.

نەخشـــی چلیپا دواتر لە هەموو شوێنیکی ڕۆژهەڵاتی ناویندا ڕەنگی داوەتەوە و لە ئاڵای پاشـــاکانی ئورارتوو، هەتا دەوڵەتی ساســـانی و، مێعماریـــی مزگەوتەکانـــدا دەبیندرێـــت، تەنانەت ئاڵمانەکانیـــش وەکوو هێما کەڵکیان لـــێ وەرگرتبوو کە بیانهەوێ ڕەچەڵەکێک بۆ خۆیان بدۆزنەوە.

٣.بەردەنووس و نەخشـــی نارام سینی ئەکەدی و ئانۆبانینی سەرپێڵی زەهاو

لێرەدا بۆیــە ئەم دوو نەخشــە پێکەوە باس دەکەیـــن، چونکــە هەر دووکیـــان بۆ یەک سەردەم دەگەڕێنەوە.

لە نەخشـــی ئانۆبانینی سەرپێڵی زەهاودا، پاشا بەرەوە ڕووی شـــاژنی ئینانا ڕاوەستاوە و لێرەدا باس لە ســـەرکەوتنی کوردانی لۆلۆیی کراوە کە مژاری ئێمە لێرەدا شـــیکردنەوەی شـــەڕەکە نییە، بەڵکوو دەمانهەوێ باسی ئەو خۆرەتاوەی نێوان سەری پاشا و شاژن بکەین کە پێشـــەکەی بە ئەســـتێرەی چوار پەڕ یان چلیپا گیراوە.

لــە فەلســـەفەی هەتاوی ئێزدیدا باســـی ئەوەمان کرد کە لە پەرستگای لالش قوببەی هەتاو لە سەر چوار گۆشە درووست کراوە کە هەر گۆشـــەیەک باس لە ئاخشێگێک دەکات کە بریتین لە ئاو و ئاگر و خاک و با.

لەم نەخشەشدا کە سەیری بکەین پێش هەتاوەکە بە چلیپا گیراوە.

نەخشی دووهەم کە کاتی خۆی ژان مەرگانی فەڕەنســـی دۆزیویەتـــە، باســـی شکســـتی لۆلۆییەکانە کە نارام سینی ئەکەدی شکستی داون و، لە نەخشـــەکەدا، کـــوردەکان لە بن چیایەک کەوتوون و یەکیان بەرەوە چیاکە و خۆری ســـەر چیاکە هاوار دەکا، لەم نەخشەدا نارام سین بەرامبەر بە چیاکە ڕاوەستاوە.

لــە ســـەر چیاکــە ســـێ خۆرەتـــاوی نەخشێندراوی تێدایە کە بەداخەوە یەکیان بە جوانی ماوە و لە وێش ئەستێرەی چوار پەڕ لە پێش هەتاو نەخشێندراوە.

لەم نەخشانە لە کوردستاندا زۆرن و لە دەربەندی گاوڕ و پاشایەتیی سمیرۆم لە بناری قەندیلیش هاوشێوەیان بەدی دەکرێت.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەتوانین هەڵوێست لە سەر ئەوە بگرین کە زۆرینەی ئەو هێمایانەی کە وەک شێر و هەتاو و چلیپا دواتر لە هەموو ڕۆژهەڵاتی ناویندا ڕەنگی داوەتەوە، هەمووی بۆ مێزۆپۆتامیا و بە تایبەتی کوردستانی کۆن دەگەڕێتەوە، لە هەندێک جار کە باسی کوردانی ئێزدیم هێناوەتەوە، ویستوومە وەک نموونەی زیندوو باسی بکەم کە چۆن میراتی ئایینیان لە سرووشتی کوردستان وەرگرتووە.

مێژووی ئاڵای کوردستان

لە مێژووی کورددا چ کاتێک ئاڵا بە فەرمی وەک ئاڵا بە کار هاتبێت، مێژووکەی لە بەر دەست نییە، بەڵام وەکوو لە بەشی پێشتردا باسمان کرد، وەکوو هێما لە نەخش و نیگارەکاند کەڵکی لێ وەرگیراوە.

ئەگەر بە پێی مێژوو ئاڵای کاوەی ئاسنگەر وەکوو یەکەمین ئاڵای کورد هەژمار بکەین، دەبێ زۆر بە وردی ئاگامان لە چەواشەکارییەکانی مێژووی خۆمان بێ کە فارس زۆر سیستماتیک دەیکا و کردوویەتی.

لە هەڵبەستەکانی فیردەوسیی فارسدا، زەحاک کوڕی مەرداسی تازییە، کەواتە کوڕی مەرداسی عەرەبە و هیچ پەیوەندیی بە کوردەوە نییە.

ناشکرێ کورد بێت و ڕێز لە ئاڵایەک بگرێ کە دژی پاشایەتیی مێدی/ماد هەڵکرابێ، کەواتە نووسینەکانی ئەحمەدی شاملووش دەچێتە چواچێوەی ناڕاستبوونی جاشێتی لە سەر کاوە.

ئەبو حەنیفەی دینەوەری لە کتێبی اخبارالطوال کە سۆرانی حەمە ڕەش وەک سەرچاوە باسی دەکا، دوو سەد ساڵ زووتر لە فیردەوسی باسی کاوەی کردووە و شەڕەکە دەگەڕێتەوە بۆ کوردانی لۆلۆیی لە گەڵ نەمرود.

بەهێزترین میری کوردستان کە لە سەدەی ئاڵا نزیک بێت و، حەولی پێکهێنانی کوردستانی سەربەخۆی داوە، میر بەدرخان(١٨٠٢-١٨٦٨) بووە کە ئەو کات کوردانی ناردووە بۆ خوێندن لە دەرەوە، گەمی جەنگی و بازرگانی درووست کردووە، بەڵام وەک بەڵگە بۆ هەبوونی ئاڵا لەو سەردەمە هیچمان لە بەردەست نییە.

یەزدانشێری برازای کە ساڵەکانی ١٨٥٣-١٨٥٦ کوردستانی بەدەستەوە بووە، جیا لە کۆپلەیەک گۆرانیی فۆلکلۆری کوردی، کە ئەویش لە دەم جوولەیەکی کوردستانەوە تۆمار کراوە، هیچ شتێکی لە سەر هەبوونی ئاڵا لە پاش بە جێ نەماوە.

گۆ ئەو زاخۆیێ ب ڕووت و کەڤوتان / بەیراق بوونە جۆت بە جۆتان / بەرێ خوە دانە جزیرا بۆتان prym and socin, kurdische) (sammlungen, erzälurgan,st, petersburg 1887,r:64

لە سەردەمی کۆنیشدا پێش حەزرەتی خانی وشەی ئاڵا لە وێژەی کوردیدا بە کار هاتووە، بەڵام هیچ بەڵگەیەک لە سەر هەبوونی ئاڵای کوردان نییە و لە هەڵبەستەکانی مەلای جزیری بە چەندین جار تووشی وشەی ئاڵا دەبین کە بۆ ساڵەکانی ١٤٠٠ی زایینی دەگەڕێتەوە.

ئاڵای ئەمڕۆی کوردستان کە کورد تا ڕادەیەک بە گشتی قەبووڵی کردووە، لە سەر هزری درووستکردن و ئەو کاتەی نەخشێندراوە، بەڵگە زۆرن و بە پێی هەموو بەڵگەکان مرۆڤ ئەوەی بۆ دەردەکەوێ کە ساڵ١٩١٩-١٩٢٠ ی زایینی درووست کراوە.

کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان، لە سەر کاغەزی پێناسەکانیان، زەمینەکەیان وەک ئاڵای کوردستان نەخشاندبوو کە دەڵێن بۆ یەکەمین جار هزری نووسەری ئەو کاتی کۆمەڵەکە زینەلعابدین بووە.

ماڵمیسانژ و زۆرینەی ئەو نووسەرانەی کە

له سەر دادگاییکردنی ئەندامانی کۆمەڵەی ئیستقلالی کوردستان لێکۆڵینەوەیان کردووە، باسی ئاڵای کوردستانیان کردووە و، بە بەڵگە سەلماوە کە یەکێک لەو خاڵانەی کە کوردەکانی لە سەر دادگایی کراوە، وێنەی ئاڵای کوردستان بووە کە لە سەر پێناسەکانیان نەخشێندرابوو. (malmîsanij, bitlîsî kemal fevzî, ve kurt orgutleri içindeki yeri, stockholm 1993, r: 127, 129, 148)

زنار سلۆپی، لە کتێبی «دۆزا کوردستان»دا، لە سەر ئاڵای کوردستان ئاوا دەنووسێ: ئەو ئاڵایە کە لە لایەن کۆمەڵەیا ڕێکخستنا جڤاکی(تەشکیلات ئیجتماعی جەمعیەتی) درووست کراوە و بە فەرمی ناسراوە، سێ ڕەنگە کە سەرەوەی سوورە، ناوەڕاستەکەی سپییە و خوارەوەی سەوزە و ناوەڕاستەکەشی بە خۆرێک نەخشێندراوە.

هەر چەندە بۆ مێژوو و ڕێکەوتە ڕێکەکەی بەڵگە لە بەر دەستدا نییە، بەڵام دەتوانین بڵێین ئاڵاکە بۆ یەکەمجار ١٩١٩ لە لایەن کۆمەڵەیا ڕێکخستنا جڤاکییەوە درووست کرابێ و جارێکی دیکەش لە ١٩٢٠ لە لایەن هەمان کۆمەڵەوە بە فەرمی ناسرابێتەوە. (zinar silopî, doza kurdistan, beyrut.1969. R : 60)

ساڵی ١٩٢١ مستەفا پاشا یامولکی و هەندێک کەس لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە، وەک خەلیل ڕامی بەدرخان و کەماڵ فەوزی و مەولانزادە ڕەفعەت، دەیانەوێ بچن بۆ سلێمانی، بەڵام ئینگلیز ناهێڵن بڕۆنە سلێمانی و تەنیا مستەفا پاشا چونکە خەڵکی سلێمانی بووە دەرباز دەبێت.

مستەفا پاشا لە حکومەتی خوارووی کوردستان کە لە ١٩٢٢/١٠/١٠ دادەمەزرێت بەشداری دەکا و وەک وەزیری پەروەردە و سەرنووسەری ڕۆژنامەی بانگی کوردستان دەردەکەوێ. مستەفا پاشا سەرەڕای ئەوەی بۆخۆی لە دەستەی دامەزرێنەرانی کۆمەڵەیا ڕێکخستنی جڤاکی بوو، بەڵام بۆ گواستنەوەی ئاڵاکەی کۆمەڵە بۆ حکوومەت کاریگەریی نەبووە و بە ڕەنگی ئاڵاکەی حکومەتی شێخ مەحموودیدا ئەوە دەردەکەوێ.

ئاڵاکەی خوارووی کوردستان، زەمینییەکی سەوزی هەبوو کە ناوەڕاستەکەی مانگێکی سپی تێدابوو کە لە سەر بازنەیەکی

سوور نەخشێندرابوو.

ئەو سیاسەتمەدار و روناکبیرە کوردانەی کە لە ساڵەکانی ١٩٠٠ تا ١٩٢٨ لە ئەستەنبوڵ لە ناو یانە و کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکاندا بوون، دوای ئەوەی کوردستان بەسەر چوار بەشدا دابەش کرا، زۆرینەیان لە دوای ١٩٢٥ ڕوویان لە ڕۆژاوای کوردستان کردووە و تا ساڵی ١٩٣٠ هەر لەو پارچەیە بە یەکجاری جێگیر بوون.

لە ساڵی ١٩٢٧ کە کۆمەڵەی خویبوون بە بەستنی یەکەم کۆنگرەی خۆی لە لوبنان، هەبوونی خۆی ڕاگەیاند، دواتر کۆمەڵێک کاری باش و ڕێکخراوەیی کرد کە هەتا ڕۆژی ئەمڕۆش بە تاقانە دەژمێردرێن.

لە ناو نووسین و گۆڤار و وەشانی کۆمەڵەی خۆیبووندا، ئەو ڕاستییە سەلماوە کە ئاڵاکەی ١٩١٩ ی کۆمەڵەیا ڕێکخستنا جڤاکی، وەک ئاڵا لە لایان پەسند کراوە و دەنگۆی ئەوە هەیە کە مەمدووح سەلیم بەگی وانی جارێکی دیکە ئاڵاکەی دیزاین کردووە و تێشکە وردەکانی و بۆ تیشکی درشت گۆڕیوە.

ئێحسان نووری پاشا لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ:

ساڵی ١٩٢٦ بڕوێ حرسکی تێللی کە لە جەلالییەکانی چاڵدران بوو، لە چیای ئاگری ڕاپەڕینی کردبوو، ئەو پشتی بە چیاکانەوە دابوو.

١٩٢٧ ئێحسان نووری پاشا دەچێتە ئاگری و بەڕێوەبەرایەتیی شۆڕشەکە دەگرێتە دەست و دواتریش فەرماندەرایەتیی سەربازیی ڕاپەڕینەکەش خۆیبوون بۆیان دیاری دەکات.

لە هەمان ساڵدا ئاڵاکەی کۆمەڵەی ڕیکخستنا جڤاکی کە دواتر خۆیبوون بە فەرمیی ناسیبوو، لە لایەن خۆیبوونەوە بۆ ئێحسان نووری پاشای دەنێرن و ئەویش بۆ یەکەمجار لە چیای ئاگری هەڵیدەدا. (hêvî, kovara çandîya giştî, parîs, no 2 gulan 1984)

هەر وەها لە سەر بەرگی کتێبەکەی سورەیا بەدرخان، کە ئەویش ئەندامی کومیتەی ناوەندیی خۆیبوون بوو، کاتێک لە ئامریکا چاپی دەکا، ئاڵای کوردستانیشی بە ڕەنگی لە بەر چاپ دەکا و لە ژێری دەنووسێ (kurdistan flag) (suraya badrkhan, the case of kurdistan against turkey, by authority of hoyboon, philadelphia, 1928)

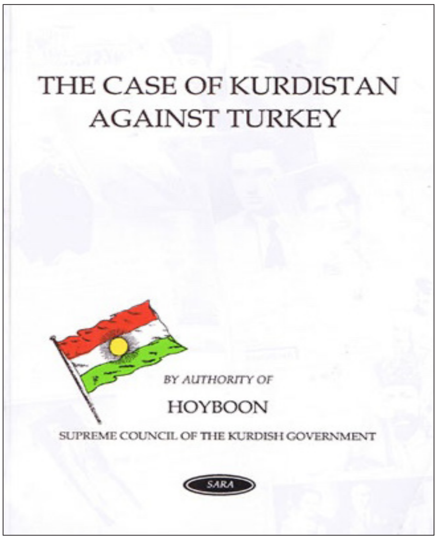

ساڵی ١٩٣٢ کە نەمر میرجەلادەت بەدرخان، ئیمتیازی دەرکردن و چاپکردنی گۆڤاری هاوار لە دەوڵەتی سورییە وەردەگرێت، لە زۆرینەی ژمارەکاندا بە نووسین و هەڵبەست، باسی ئاڵای کوردستان دەکا و لە سەر بەرگی گۆڤارەکەش بە وێنەی ڕەنگی، ئاڵای کوردستانی چاپ کردووە. (kovara hawar, 1932, jimare 5, 8, 10 , 11, mîr celadet bedirxan)

ساڵی ١٩٤٦ لە کۆماری کوردستان لە ڕۆژهەڵاتی نیشتمان ئاڵای کوردستان هەڵکرایەوە و لە ٢٦ی سەرماوەزدا وەک فەرمیی بوونی ئاڵاکە ڕاگەیێندرا، (ئەم ڕۆژە لە گەڵ دووی ڕێبەندان جیاوازە و دووی ڕێبەندان ڕاگەیاندانی کۆمارە).

زنار سلۆپی ناسراو بە قەدری جەمیل پاشا، کە حەوت مانگ دوای دامەزراندنی کۆمار

سـەردانی مهابادی کردووە، لــە کتێبەکەیدا دەڵێ: حکومەتی کۆماری کوردستان، ئاڵاکەی کــە ١٩١٩ لە لایــەن کۆمەڵەیا ڕێکخســتنا جڤاکییەوە پەسەند کراوە، بە فەرمی ناسیوە و تەنیا لە تەنیشــتی خۆرەکە دوو گوڵە گەنم و پێنووسێکیان پێ زیاد کردووە و لە سەرووش بە خرێ لێیان نووسیوە: دەوڵەتی جمهووریی کوردستان.

بە بـڕوای منی نووسـەری ئـەم وتارە، قـەدری بەگ دەبــێ لۆگــۆی حکوومەت و ئاڵای لــێ تێکچووبێ، چونکە ئەوە لە لۆگۆی کاغەزی ڕەســمیی حکومەتدا لێی نووسراوە دەولەتی جمهووری کوردستان، دەنا لە ئاڵاکە نەنووســراوە. (zinar silopî, doza kurdistan, 1969, beyrut, r: 200, 203, 204)

بۆ جیاوازیی لۆگۆی کۆماری کوردســتان، دەبــێ گریمانــەی ئەوە بکەین کــە بە هۆی ئەوەی فیرقــەی دیموکراتــی ئازەربایجان و کۆماری کوردســتان هەر دووکیان پشــتیان

بـە سـۆڤییەت بەسـتبوو و لە سـەردەمی ئەو کاتیشـدا سـۆڤیێەت وەک فریادرەسی نەتەوە بندەسـتەکان چاو لێدەکرا، هەر بۆیە وێکچوونێـک لە نێوان لۆگـۆی ئاڵای کۆمار و لۆگۆی ئـاڵای ئازەربایجـان و لۆگۆی ئەو کاتی سـۆڤییەت هەیە کە گوڵـە گەنمەکان و رووبانـە سـوورەکەی دەوری گەنمـەکان هاوبەشـی کردوون، بـەڵام هەتـاوی ئاڵای کۆماری کوردسـتان لە فەلسـەفەی هەتاوی ئـەوان جیـاوازە و پێشـتریش لـە گۆڤاری نیشـتمانی ژ.ک دا هاوشـێوەی چاپ کراوە. ئەم وێکچوونەش نابێ بە شتێکی خراپ لێک بدەینەوە، ئەو کات سـۆڤییەت رێزێکی زۆری لەو ناوچەیەی سـەرووی کوردستان هەبوو و بە دەیان جار لە رۆژنامەی کوردستاندا باسی کراوە.

لە سـەر ئاڵای کۆماری کوردستان ویلیام ئیگڵتن دەڵێ:

لـە گولانی ١٩٤٢ ی زاییندا، ئەندامانی کۆمەڵـەی ژ.ک بە هاوکاریـی ئەندامانی حیزبـی هیـوا کە دیـارە مەبەسـتی سـەردانی میرحـاج ئاکرەییـە بۆ لای زەبیحی، ئاڵایەکیان درووست کردبوو کە رەنگەکانـی بە پێچەوانـەی ئاڵای ئێران بوو، لە سەرەوە سـوور، ناوەڕاست سپی، خوارەوەی سەوز.

ناوەڕاسـتەکەی خۆرێکـی تێدابـوو کـە بە دەوریـەوە دوو گوڵە گەنم هەبوو، لە ناوەوەش خۆرێک و چیایەک و قەڵەمێکی تێدابوو.

ئەو قسـانەی ئیگڵتن مرۆڤ دەباتە سەر تێفکرین لەوەیکە یانی لە سـەردەمی ژ.ک دا ئاڵای کۆماری کوردستان درووست کراوە؟!؟!

william eagleton jr, the kurdish republic 1946, ox-)
(ford university press, 1963 london

لە ساڵی ١٩٤٨ تا ١٩٥٠ لە ژێر چاودێریی دکتـۆر کامـەران بەدرخـان لە فەرانسـە گۆڤارێکی فەرەنسی دەردەچوو کە ناوە ناوەش بـە ئینگلیزی تێیدا دەنووسـرا. گۆڤارەکە لە

سەر کورد دەنووســـرا و چەند جارێک ئاڵای کوردستانی وەک ســـەردەمی خۆیبوون تێدا چاپ کراوە. (bullet du centre d›etudes,1948)

پارلمانـــی باشـــووری کوردســـتان لـــە ١٩٩٩/١١/١١ بە پێی بڕیاری ژمارە ٢٦ کە لە یاسای ژمارە ١٤ ی ساڵی ١٩٩١ سەرچاوەی گرتووە، ئاڵای خۆیبوونی بە فەرمی ناساندەوە و تیشـــکەکانیان دەسکاری کرد و بۆ بیست و یەک تیشـــک بە فەلسەفەی ٢١ ی ئادار کە دەکاتە نەورۆز و یەکی بەهار گۆڕدرا.

سەرچاوەکان

Ferdinand hennerbichler, the origin of kurd

William eagleton, the kurdish republic 1946, london, 1963

Kamuran badrkhan, bulletin du centre d›etudes, 1948, paris

Zinar silopî, doza kurdistan, 1969, beyrut

Suraya badrkhan, the case of kurdistan against turkey, by authority of hoyboon, philadelphia 1928

Celadet bedirxan, kovara hawar, 1932

کورد کێیە؟ سۆران حەمە ڕەش

Hêvî, kovara çandîya giştî, paris 1984

Malmîsanij, bitlisi kemal fevzi ve kurt orgutleri içindeki, stockholm, 1993

Prym und socin, kurdishche sammlungen, erahlurgan u. Lieder in dialekt des tur abidin, st, petersbourg, 1887

بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین، بەرگی یەکەم، نەوشیروان مستەفا

مێژووی دێرینی کورد، ئاکۆ محەممەد میرزایی

ژیانی عەبدوڕەزاق بەدرخان، سەلاح محەممەد سەلیم

جێلوە و مسحەفا ڕەش، ئەنستانس ماری کەرمەلی، لە فەرەنسییەوە نەجاتی عەبدوڵڵا

ئەڵبۆمی شێخ مەحموودی حەفید، سدیق ساڵح

جەمعییەتی تەعاون و تەرەقی کورد، ماڵمیسانژ، لە تورکییەوە زریان ڕۆژهەڵاتی

ڕۆژنامەی کوردستان، ١٩٤٦

کۆمەڵــە و ڕێکخراوە کوردییـــەکان ١٩١٣-١٩١٨ لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فەرەنســا و بریتانیا، وەرگێرانی لە فەرەنســـییەوە نەجاتی عەبدوڵڵا

نیشتمان، بڵاوکەرەوەی بیری ژ.ک، عەلی کەریمی

نقش تشکل های غیر دولتی
(Non governmental Organization)
در توسعه و آموزش اخلاق زیست محیطی

منصور سهرابی
دکترای تخصصی اگرواکولوژی

اعتقاد بر این است که آگاهی زیست محیطی کلید حل بسیاری از مشکلات زیست محیطی است به عقیده محققان، بخش عمده‌ای از مشکلات زیست محیطی، ریشه در عدم شناخت و آگاهی لازم انسان نسبت به طبیعت دارد

چکیده

فعالیت های انسان پیامدهای جبران ناپذیری برکره زمین گذاشته است و طبیعت در مسیرنابودی تدریجی است. به عقیده محققان، بخش عمده‌ای از مشکلات زیست محیطی، ریشه در عدم شناخت و آگاهی لازم انسان نسبت به طبیعت دارد. افزایش شناخت و آگاهی مردم با آموزش اصولی و صحیح امکانپذیر است، آموزشی که رفتار و اخلاق را دگرگون سازد. برای عملی‌کردن این مهم نقش تشکل های غیر دولتی (NGOs) حائز اهمیت فراوان است.

امروزه، با افزایش روزافزون جمعیت، مشکلات زیست محیطی در حال افزایش است، محیط زیست بیش از گذشته نیاز مبرم به حمایت دارد. اثر فعالیتِ های انسانی بر زیست بوم؛ عمیق، معمولاً مرزگذر و گاه بازگشت ناپذیر است. در خوشبینانه‌ترین حالت و با فرض اینکه دولتها اراده سیاسی لازم برای حفاظت از محیط زیست را داشته باشند باز هم نمیتوان انتظار داشت پدیده‌های مرزگذر با پاسخهای موردی وناهماهنگ دولتها و بدون همکاری همه بازیگران بین المللی تحت کنترل درآید. عملا نیز اقداماتی هم که کشورهای جهان برای حفاظت از محیط زیست انجام داده‌اند، به دلیل ناهماهنگی و عدم همکاری آنها با یکدیگر نتایج قابل قبولی در بر نداشته و نتوانسته پاسخ مناسبی به تخریب محیط زیست، از جمله: تغییرات اقلیمی، گرم شدن کره زمین، آلودگی هوا، خاک و آب، خطرات هسته ای، دستکاری ژنتیک، کاهش بی رویه ذخایر طبیعی و نابودی تنوع زیستی و چشم اندازها و افزایش رد پای اکولوژی، ارائه دهد. بخش

افزایش شناخت و آگاهی مردم با آموزش اصولی و صحیح امکانپذیر است، آموزشی که رفتار و اخلاق را دگرگون سازد

عمده‌ای از مفاد صدها موافقتنامه چندجانبه زیست محیطی که انرژی، وقت و منابع مالی فراوان برای ایجاد آنها صرف شده است نیز به دلیل ناهماهنگی و عدم همکاری بازیگران بین المللی هرگز اجرایی و عملی نشده و این امر موجب شده تا بسیاری از این اسناد هیچگاه به اهدافی که به خاطر آنها به وجود آمده بودند دست پیدا نکنند.(Najam et al., 2006; Sohrabi, 2019)

در این شرایط انسان باید به این پرسش جدی پاسخ دهد؛ هنگامیکه افراد خواهان به حداکثر رساندن سود خود هستند چگونه میتوان از بهره‌برداری بیش از حد و تخریب منابع طبیعی جلوگیری کرد؟ اعتقاد بر این است که آگاهی زیست محیطی کلید حل بسیاری از مشکلات زیست محیطی است به عقیده محققان، بخش عمده‌ای از مشکلات زیست محیطی، ریشه در عدم شناخت و آگاهی لازم انسان نسبت به طبیعت دارد(صالحی و پازوکی نژاد ۱۳۹۵).

افزایش شناخت و آگاهی مردم با آموزش اصولی و صحیح امکانپذیر است، آموزشی که رفتار و اخلاق را دگرگون سازد. آموزش اخلاق زیست محیطی سبب شناسایی ارزشها و توضیح مفاهیم به منظور ایجاد مهارتها و گرایشهای مورد نیاز برای درک و شناخت وابستگیهای میان انسان، فرهنگ او و محیط زیست پیرامون او می شود. اخلاق زیست محیطی اشاره به اخلاق و عادتهای زیست محیطی ای دارد که الگوهای رفتاری را به وجود می آورد که هدف نهایی آن، افزایش کاملا آگاهانه و فعالانه فردفرد اعضای جامعه در حمایت از محیط زیست و استفاده محتاطانه و عاقلانه از منابع طبیعی است. (سهرابی، ۲۰۱۹).

آموزش محیط زیست باید در دو سطح رسمی و غیررسمی صورت گیرد و برای دستیابی به ظرفیتهای انسانی مورد نیاز بایستی تلاشهای آموزشی، در زمینه رسمی و غیررسمی به طور همزمان صورت گیرد آموزش باید به نحوی باشد که بتواند تمامی افراد را به منظور تحقق آموزشی برای همه عمر پوشش دهد و بایستی دانش جامعی را تولید کند که علوم اجتماعی و طبیعی را شامل شود و بینشی در مورد تعامل میان منابع طبیعی و انسانی و توسعه و محیط زیست ایجاد کند (یعقوبی و منصوری، ۱۳۸۹؛ مختاری و همکاران ۱۳۹۳).

ارتباط و تعامل با محیط زیست نقش موثری در آموزش اخلاق زیست محیطی دارد، آموزش اخلاق زیست محیطی می تواند راهی برای ایجاد آگاهی از موضوعات مربوط به توسعه پایدار و تقویت دانش و مهارت های کار فردی و جمعی برای حل و پیشگیری از مشکلات زیست محیطی باشد (Baker, et al.2019).

> استمرار فعالیتهای تشکلهای زیست محیطی موجب اثر بخشی بیشتر در جامعه می شود و زمینه توسعه اخلاق زیست محیطی را فراهم می کند

مشارکت فعال جامعه در حوزه محیط زیست هنگامی نمود پیدا می‌کند که مردم بدانند محیط زیست آنان با چه تهدیداتی مواجه است، علت آن چیست و چگونه می‌توان با بهبود عملکرد یا تغییر رفتار به رفع و یا کاهش آنها کمک کرد.

برخی گزینه‌های قابل استفاده برای افزایش آگاهی زیست محیطی و تغییر رفتار و اخلاق در سطح جامعه، شامل: آموزش زیست محیطی برای رهبران، سیاستمداران، مدیران و آموزش همگانی درباره اخلاق اکولوژی است که برای عملی کردن این مهم نقش تشکل های غیر دولتی (NGOs) حائز اهمیت فراوان

است. در عصر حاضر تشکل های غیر دولتی در اداره کشورها و مدیریت سرزمین نقش موثر و مفیدی را دارند.

سازمان مردم نهاد (NGO)، سازمانی غیردولتی و غیرانتفاعی است که افراد در آن به طور داوطلبانه عضویت دارند. امروزه سازمان‌های مردم‌نهاد به دلیل ارتباط مستقیم و بدون واسطه با مردم، بسیار موثر و کارآمد عمل می‌کنند. فعالیت های سازنده به سازمان‌های مردم‌نهاد، اعتبار می بخشد. نظر به‌اینکه سازمان‌های غیردولتی ساختارهای انعطاف‌پذیر و گسترده دارند، قادر به فعالیت در دوردست‌ترین نقاط کشورها هستند و توان فعالیت‌هایی را دارند که دولت‌ها و بخش خصوصی از انجام آن عاجزند.

سعیدی (۱۳۹۳) عنوان می دارد که مهمترین ویژگیهای سازمانهای غیردولتی عبارتند از:

۱ دارای اساسنامه، اهداف، تشکیلات و ساختاری مشخص می باشند.

۲ غیرانتفاعی هستند و به داوطلبین و اعضای آن سود و درآمدی تعلق نمی گیرد.

۳ اعضای آن افراد داوطلب می باشند و عضو پذیرند و برای عضویت شرایط خاصی جز پذیرش مفاد اساسنامه و علاقه‌مندی به کار داوطلبانه در آن سازمان وجود ندارد.

۴ وضعیت مالی این سازمانها که شامل درآمدها و هزینه ها است، روشن، مشخص و قابل دسترس برای اعضا و سایرین میباشد.

۵ هدف این سازمانها کمک به بهبود وضع جامعه، حفظ منافع و مصالح عمومی می باشد.

۶ به هیچ سازمان و یا نهاد دولتی وابسته نمی باشند.

سازمانهای غیر دولتی زیست محیطی، سازمانهایی هستند که فعالیتهایشان را بر محور منابع طبیعی و محیط زیست (در جهت حفظ، احیاء، توسعه پایدار) متمرکز نموده اند و نقش بسیار اساسی درجلب مشارکت مردمی به منظور حمایت و حفاظت از محیط زیست دارند.

دامغانی و همکاران (۱۳۹۶) مهمترین اهداف سازمانهای مردم نهاد زیست محیطی را موارد ذیل برشمردند:

۱ اطلاع رسانی و آگاه سازی درباره مسائل و موضوعات زیست محیطی، ملی، منطقه ای و بین المللی

۲ مبارزه با تخریب محیط زیست در جهت اصلاح الگوهای ناپایدار تولید و مصرف

۳ نهادینه کردن و سازماندهی مشارکت مردمی

۴ گسترش نظارت عمومی بر پروژه های زیست محیطی

۵ ایجاد، گسترش و تقویت هماهنگی بین بخشهای دولتی و مردمی ذیربط با مسائل زیست محیطی

۶ ارتقاء سطح دانش اعضاء در زمینه محیط زیست از طریق برگزاری کارگاههای آموزشی و سمینارهای علمی

۷ انتشار نشریه، فیلم، نوارهای آموزشی و خبری به منظور انعکاس موضوعات مربوط به حفاظت و حمایت از محیط زیست

۸ انجام پروژه‌های تحقیقاتی و اجرایی در زمینه محیط زیست

۹ همکاری با سازمانهای بین المللی حفاظت محیط زیست.

استمرار فعالیتهای تشکلهای زیست محیطی موجب اثر بخشی بیشتر در جامعه می شود و زمینه توسعه اخلاق زیست محیطی را فراهم می کند. سازمان های مردم نهادی که به دنبال یک حادثه ایجاد شده اند دوام و بقای کمتری دارند. بقای سازمان باید یکی ا ز اهداف اصلی تشکلها باشد و برای آن برنامه‌ریزی داشت.

کارکرد اصلی NGOها طبق ماهیت فعالیتهای آن، کارکرد «مشارکتی و حمایتی» است و طبیعتاً این کارکرد از طریق گسترش

ارتباطات NGOها با حکومتها و دســتگاههای دیوانسالاری به منظور تبادل عقاید برای بهبود بخشــیدن به اجرای طرح های توسعه‌ای قابل تحقق اســت (زاهــدی مازندرانــی، ۱۳۹۴). اما در کشــورهایی که بصورت دیکتاتــوری اداره می شوند فعالیت NGOها با محدودیتهای فراوانی روبرو ســت. حاکمیت از فعالیت و عملکرد آنها می ترسد چرا که فعالیتهای گروهی می تواند ســطح مطالبــات را به صورت جــدی افزایش دهد. هرگاه که مردم به صورت دســته‌جمعی و منســجم نســبت به وضعیت موجود واکنش نشان داده‌اند، حاکمیت با آنها به شدت برخورد نموده است (خسروی فرد، ۱۳۹۴).

فعالیت آموزشی تشــکلهای غیردولتی به امکانات و شــرایط سیاسی حاکم وابسته است. این ســازمان هــا در صورت امــکان، میتوانند بــا به‌کارگیری رســانه‌ها ســبب ارتقای دانش زیســت محیطی و توســعه اخــلاق اکولوژیک شوند. رســانه‌ها شامل: شــبکه‌های اجتماعی، وب‌سایتها ، تلویزیون و رادیو، رسانه‌های چاپی و غیره می باشند که پتانسیل بسیار زیادی در زمینــه ارائه اطلاعات، آموزش دانش و پرورش مهارتهــا و نگرشــها دارند. نقش رســانه‌ها در آگاهی بخشــی مردم از مسائل زیست محیطی و اقداماتی برای محافظت از آن، طی ســالهای متمادی به اثبات رســیده اســت (Kirac, et al., 2012; Karami Darabkhani, et al.,2019).

تشــکیل کارگاههــای آموزشــی بــرای همســالان نیز توســط NGOها نقش بسزایی در یادگیــری اجتماعــی و تغییــر رفتــار ایفا میکند. مطابق «نظریــه یادگیری اجتماعی»، هرگونــه یادگیری که به صورت گروهی و بین همســالان صورت می گیرد، مــی تواند برای توســعه انتخابهای اخلاقی فردی بســیار مهم باشد. هنگامی که افراد درگیر گفتگوی گروهی در زمینــه اخلاق زیســت محیطی میشــوند، میتواننــد نظر خود را تغییــر دهند وبه اخلاق جدیدی دست یابند (Baker, et al.2019). اخلاقی ژرفانگــر که از تمرکز ارزش ذاتی بر یک عنصر خاص اجتناب مــی‌ورزد و تنوع طبیعی را ذاتاً ارزشــمند می‌داند که انسان جزئی از این تنوع است(سهرابی، ۲۰۱۹).

لازم به ذکر اســت که کارکرد مفید و موثر تشــکلهای غیر دولتی به سطح دانش و آگاهی اعضای آن و داشتن روحیه کار گروهی و تیمی وابسته است. این تشــکلها باید از فردگرایی و منفعــت گرایــی شــخصی پرهیــز کننــد در غیراینصورت دیــری نخواهد پایید که فعالیت آنهــا یا متوقف می شــود یا بــه بیراهه خواهد رفت.

نظــر بــه اینکــه در رۆژهــه‌ڵات (شــرق کردســتان) فعالیت های گروهی و تشکیلاتی مســبوق به سابقه اســت آمادگی جامعه برای پذیرش تشــکلهای غیر دولتی بیش از ســایر نقاط کشــور ایران است و این مهم سبب شده اســت که در اکثر مناطق رۆژهه‌ڵات علی رغم تهدیدات ناشــی از برخورد امنیتی حاکمیت، شــاهد حضور چشــمگیر این تشــکلها باشیم که بیشــتر آنها در حوزه محیط زیســت فعال هستند. پیشــنهاد می گردد که تشکلهای غیر دولتی در همه‌ی عرصه‌هــا از جمله در بخش محیط زیســت در رۆژهه‌ڵات گسترش یابند و این تشــکلها نیز ضمن ارتقــای دانش جامعه، موجبات به روز بــودن آگاهی و دانش اعضای خویش را در دســتور کار قــرار دهند. از آحاد جامعه درخواســت می شــود که با تشکلهای فعــال به هر نــوع ممکن همــکاری نمایند. به احزاب سیاســی که تجربه‌های فراوانی در کار تیمــی و فعالیت تشــکیلاتی دارند توصیه می شود که با همه‌ی توان به تشکلهای غیردولتی رۆژهه‌ڵات کمک نماینــد. نباید فراموش کرد که آینده سرزمین رۆژهه‌ڵات در گرو مشارکت مردم در حمایت و حفاظت از سرزمین است.

فهرست مراجع

خســروی فرد، ســام . ۳۹۴ . نقش تشــکلهای غیردولتی در حفاظت

محیط زیست. وبنیار آموزشی سازمان توانا.
(https://tavaana.org)
صالحی، صادق و زهرا پازوکی نژاد. ۱۳۹۵.نوسازی بوم‌شناختی و مصرف انرژی، پژوهشنامه توسعه فرهنگی اجتماعی دوره ۱، شماره ۱صفحه ۱۲۴-۱۳۶
(http://jscd.journals.pnu.ac.ir/)
سهرابی، منصور.۲۰۱۹. آموزش اخلاق اکولوژیک ضرورتی انکار ناپذیر. العربیه فارسی.
(https://ara.tv/cevb2)
یعقوبی، جعفر و ساره منصوری، ۱۳۸۹، تحلیل نقش و جایگاه آموزش در سطوح مختلف در حفاظت از محیط زیست، چهارمین همایش تخصصی مهندسی محیط زیست، تهران، دانشگاه تهران، دانشکده محیط زیست.
(https://www.civilica.com/Paper-CEE04-CEE04_830.html)
مختاری ملک آبادی، رضا. عظیمه السادات عبدالهی و حمیدرضا صادقی. ۱۳۹۳ . تحلیل و باز شناسی رفتارهای زیست محیطی شهری مطالعه موردی شهر اصفهان. فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۵ شماره ۱۸ ، تهران.
(http://jupm.miau.ac.ir)
زاهدی مازندرانی، محمد جواد.۱۳۹۴. نقش سازمان های غیردولتی در پایداری محیط زیست.
(https://rasekhoon.net/article/show/1071934)
سعیدی، محمدرضا. ۱۳۹۳. درآمدی بر مشارکت مردمی و سازمانهای غیر دولتی. ناشر سازمان سمت. صفحات کتاب ، ۳۱۲. شابک : ۹۷۸۹۶۴۵۳۰۷۴۹۱
مریم دامغانی، غلامرضاعبدلی و هومن بهمن پور.۱۳۹۶. بازشناسایی دیدگاه کارشناسان و فعالان محیط زیست نسبت به جایگاه حقوقی و نقش سازمانهای مردم نهاد محیط زیستی در کشور. دوماهنامه پژوهش در هنر و علوم انسانی. سال دوم، شماره چهار(پیاپی شش). صفحه ۹ تا ۲۳
)http://rahs.ir/post.aspx?id=514(
Baker, Melissa M., Grundy, Mardi ., Junmookda, Kimberly D., Macer, Darryl R.J Manzanero, Lea Ivy O., Reyes, Donna Paz T., Ngo Thi Tuyen .,Waller, Alexander Robert.2019. Christchurch, New Zealand : Eubios Ethics Institute. Environmental Ethics Education. Christchurch, New Zealand : Eubios Ethics Institute.
http://www.eubios.info/ 1 v. ISBN 978-0-908897-32-2
Karami Darabkhani, R., Hejazi, S, Y and Rezaei, A. 2019. The role of media and environmental education components on the behavior of environmental NGOs members in Tehran Province. Environmental Sciences Vol.17, No.1, Page:195-210.
) http://envs.sbu.ac.ir/article/view/19896(
Kirac, T.O., Yildiz, M., Cobanoglu, N. 2012. Role of the news in the education of
environmental ethics: a critical approach. Procedia - Social and Behavioral Sciences 47: 938 – 942.
Najam, P., Papa, M., and Taiyab, B., 2006. Global Environmental Governance: A Reform Agenda, Canada, International Institute for Sustainable Development (IISD), Winnipeg

ئیسلاحات و خولانەوە بە دەوری بازنەدا!

زانیار ڕۆژهەڵاتی

لە ماوەی دووسەت سالی ڕابردووی ئێراندا کە بزووتنەوەی ڕیفۆرمخوازی سەری هەڵدا، هۆکارەکەی بۆ دەیان دیاردەی دەرەکی و نێوخۆیی دەگەڕێتەوە کە هەر کامەو بە ئەندازە و قەبارەی خۆی، لەسەر نێوەرۆک و پێناسەی بزوتنەوەی ڕیفۆرمیستی لە ئێراندا ڕۆلی هەبوو. سەبارەت بە هۆکارگەلی شکستی ڕیفۆرمخوازی حکومەتی لە ئێران دەکرێ هێندێک خاڵی بنەمایی دەستنیشان بکەین کە ئەو ڕەوتە هەرگیز نەیخواست یان نەیتوانی بە ئەنجامی بگەیێنێت.

پێشەکی

له ماوەی دووسەت ساڵی ڕابردووی ئێراندا که بزووتنەوەی ڕیفۆرمخوازی سەری هەڵدا، هۆکارەکەی بۆ دەیان دیاردەی دەرەکی و نێوخۆیی دەگەڕێتەوە کە هەر کامەو بە ئەندازە و قەبارەی خۆی، لەسەر نێوەڕۆک و پێناسەی بزوتنەوەی ڕیفۆرمیستی لە ئێراندا ڕۆڵی هەبوو.

نازمولئیسلامی کرمانی دەڵێ لەپاش دۆڕانی یەک لەسەر سێی خاکی ولاتی ئێران لە شەڕەکانی عروسان و پرش و بلاو کردنی سوپای ئێران کە پشتیوانی و فتوای هەمو مەرجەعە ئایینیەکانیشی لەپشت بوو، خەڵکی ئێرانی لە ڕوی زەینی و ڕەوانییەوە توشی سەرسامی و بێدەنگی و زەلالەتێکی بێ وێنە کردبو کە لە هەردووک بواری شوناسی دینی و قەومییەوە هەستیان بە زەلیلی دەکرد. بەڵام هێندەی پێ نەچوو کە هەواڵی شکست دانی ئەرتەشی عەزیمی تێزاری لە لایەن ولاتێکی چکۆلەی وەکو ژاپۆنەوە، کێچی دە کەولی خەڵکی ئێران هاویشت و ئێرانییەکان پێیان خۆش بوو بزانن هۆکاری ئەو سەرکەوتنەی ژاپۆن چی بوو تا ئەوانیش تاقیی بکەنەوە!

ڕەنگدانەوەی ئەو ڕوانگە و بۆچوونە لە دەسەهەڵاتی قاجاردا خۆی لە بڕیارەکانی عەباس میرزای وەلیعەهددا دیتەوە کە « ڕیفۆرمی لە پەروەردەی چینێکی تێکنۆکرات و پێگەیشتوو لە فەرەنگدا دەدیتەوە کە بێنەوە و دەزگای بروکراسیی ئێران نۆژەن بکەنەوە».

ئەوە یەکەم پێناسە بوو لە ڕیفۆرمی حکومەتی لە ئێران و تا ئەو چرکە ساتەش کە لە ئێران ڕیفۆرمخوازی حکومەتی گەیشتۆتە بنبەست و دەسەڵات خەریکی کوشت و بری نارازییانە، هێشتا ئەو پێناسەیە لە ڕیفۆرم جەوهەری داخوازییەکانی ڕیفۆرمخوازانی حکوومەتییە و نەیانتوانیوە ڕیفۆرمیزمی سیاسی ئاراستەی ناوەندی سەرەکیی دەسەڵات و چەمکی دەسەڵاتداری لە ئێراندا بکەن.

ئەگەرچی سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبری بۆلشەویکەکان لە شۆڕەوی و شوێن دانەری بیر و هزری ئەم شۆڕشە لەسەر مێشکی دەیان هەزار کرێکاری پارێزگاکانی باکووری ئێران کە بۆ کار و کاسبی ڕوویان لەو ولاتە کردبو، توانی چەخماغەی دەسپێکی ڕەوتێکی تازە و ڕادیکال لە ئێران لێدات و ئاراستەی ڕوانگەی تێکنۆکراتەکان لە خزمەتی چینی دەسەڵاتدارەوە بگۆڕێت بۆ ڕوانینی وەدەستەوە گرتنی دەسەڵات و سازدانی ئالوگۆڕ لە ناوەندی بڕیار، بەڵام هێور بوونەوەی تەبی شۆڕشی بولشەویکەکان و عادەت گرتنیان بە داب و نەریتەکانی نەزمی نێونەتەوەیی لە سیاسەتی دەرەوەدا، شوێن دانەری لەسەر ڕەوتی سیاسیی ڕادیکال لە ئێران هەبوو و بێجگە لە دارمینیان لە بزووتنەوەیەکی ڕادیکال و شۆڕشگێڕەوە بۆ حیزبێکی گوێ لەمست و موحافزەکار، ڕەوتێکی دژە دیموکرات و مورتەجیعی لێ سازبو کە نەیتوانی خزمەتی گەشەی سیاسیی ولاتەکەی بکات.

شەپۆلی سێهەمی ڕیفۆرمخوازی لە ئێران کە بە قەولی سەعید حەجاریان هەمان درێژەی ڕەوتی ڕیفۆرمیستیی دەورانی مەشروتەی ئێرانە (کە ئەمن پێم وایە بە نیو هێندی ئەوانیش سادق و بە شەهامەت نین) لە کۆتاییەکانی ساڵانی دەیەی شێستی کۆچی هەتاوی سەری هەڵدا. شەڕی ئێران و ئێراق لە بواری ئابورییەوە گوشارێکی خستبووە سەر شانی دەوڵەت کە مەجبووری کردبوو شەرت و مەرجەکانی بانکی نێودەوڵەتیی پووڵ بۆ دانی وام بە ئێران قەبوڵ بکات. شەرت و مەرج گەلێک کە داسەپاندنی سیاسەتی لیبرالیزمی ئابوری، بەسەر شێوە کاری دەوڵەتی ڕەفسەنجانیدا فەرز دەکرد. لە بواری

قوتبی ئیدئۆلۆژیکی جیهانی دوو جەمسەری، دەوڵەتی شۆڕەوی لەژێر گوشار و خەریکی دارمان بوو و گوتاری ئیسلامیی ئێران بۆ نۆژەن کردنەوەی خۆی مەجبور بوو دەست بەرداری ئەو خوێندنەوە چەپیە لە ئیسلام بێت کە ئیدئۆلۆگ گەلی وەکوو شەریعەتی و موتەهەری پەرەیان پێ دابوو. بۆ ئەو مەبەستە ڕەوتی «نواندیشان دینی» خەریکی تێئۆریزە کردنی خوێندنەوەیەکی لیبرال بوون لە دین کە شێواز و ئاراستەیەکی تازەتری نیشانی کۆمەڵگای ئەوکاتی ئێران دەدا.

لە هەموی ئەوانە گرینگتر دەورانی شەڕی ئێران و عێراق و جەوی تەبلیغاتی شەڕ، دەرفەتێکی دابوو بە دەسەڵات کە تەواوی دژبەران و تەنانەت ڕەقیبانی خۆی لەنێوخۆی ئێران زیندانی و قەتلوعام بکات و خەڵکیش لە ترسی پاراستنی تەواویەتی ئەرزیی وڵاتی ئێران، ناڕەزایەتییەکی ئەوتۆ دەرنەبڕن. بەڵام تەواو بونی شەڕ دەرفەتێک بوو بۆ نیشاندان و لێک ترازانی وردە سەلیقەکانی نێو بازنەی ئیدئۆلۆژی و دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی تا هەر کەسە و لایەنەی هێژمۆن و بەرژەوەندییەکانی ماڵی خۆی لە کورسیی حوکمرانی بچەسپێنێت.

لە ئاستی پێوەندیی نێودەوڵەتیدا لە سەرەتاکانی دەیەی حەفتای کۆچی هەتاوی، ئێران لەسەر ئاوێتە بوونی دەستی ڕێبەرانی ئەو ڕێژمە لە جەریانی تیرۆری میکۆنووس گرفتاری مەحکومییەتی نێودەوڵەتی و نێونەتەوەیی بوو و وڵاتانی ئەورووپی بە نیشانەی ناڕەزایەتی بەو تیرۆرە و دژایەتی کردنی سیاسەتی تیرۆری دژبەران، خەریکی داخستنی باڵوێزخانەکانیان بوون.

لە وەها هەلومەرجێکدا بوو کە هەر ئەو ڕەوتەی کە لە ساڵانی ڕابردوودا سەرپەرەشتیاری داگیرکردنی سفارەتی ئامریکا بوو و سەرۆک وەزیرانی ساڵانی شێست کە هەمو زیندانیانی سیاسی تێیدا ئیعدام کرابون و ئینقلابی فەرهەنگییان لە زانکۆکان بەڕێوەبردبوو و بەرپرسانیان لە وەزارەتی ئێرشاد چارشێویان لە سەری ژنان قایم کردبوو و وەزارەتی ئامووزش و پەروەرشیان بەدەستەوە بوو، بوونە سەرپەرشتیاری ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی لە ئێران و تەواوی هەوڵیان ئەوە بوو کە وا بنوێنن چارەسەری ئێران و چارەی ئەو ڕێژیمە و پرسی دێموکراسی و مافی کەمە ئاینییەکان و نەتەوەکان هەموی لە گیرفانی ڕیفۆرمخوازاندایە و لایەنە ڕادیکاڵەکانی کۆمەڵگا غەیری زەرەر و توند و تیژی بەرهەمی دیکەیان بۆ خەڵک نابێت.

دەوڵەتی ئیسلاحات بۆ بەڕێوە بردنی ئەو ئیستراتژیە هەم لە ئاستی دەرەوە و هەم لە ئاستی نێوخۆ تا ئاستێکی زۆر سەرکەوتوو بو.

لە ئاستی نێودەوڵەتیدا توانی قەیرانی دیپلۆماتیکی پاش میکۆنۆس چارەسەر بکات و دەوڵەتی تازە هەڵبژێردراو بە کرانەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بە دنیا بناسێنێت و تەنانەت نوسخەی ئاشتیخوازانەی خۆی بۆ

دنیا لە ژێر ناوی» وتوێژی شارستانییەتەکان»
تەجویز بکات.
لە ئاستی نێوخۆییدا توانی هەمان تەجروبەی گوتاری توودە-ئەکسەرییەتی دوپاتە بکاتەوە و بەو گوتارە نوخبەکانی نێو ڕەوتە ڕادیکاڵەکان هەلفریوێنێ و ڕەوتە شۆڕشگێڕەکان بەرەو ئاقاری تەسلیم تەڵبی بەرێت.
تەنیا لە مەیدانگەلی وەکوو ئێستا کە تەقینەوەی نارەزایەتیی خەڵک خەریکە بەسەر کوماری ئیسلامیدا دەرووخێ، زەرەر و خەساری نەمانی ئەو گوتار و ڕێکخراوە ڕادیکاڵانە بەدی دەکرێت کە دەتوانن ئاراستەی شۆڕش بە دەستەوە بگرن.
سەبارەت بە هۆکارگەلی شکستی ڕیفۆرمخوازی حکومەتی لە ئێران دەکرێ هێندێک خاڵی بنەمایی دەستنیشان بکەین کە ئەو ڕەوتە هەرگیز نەیخواست یان نەیتوانی بە ئەنجامی بگەیێنێت و تووشی شکست و دارمانی ئەخلاقی و سیاسیی کرد:

١ پابەندبوون و تەئکید کردنەوە لەسەر جێبەجێ کردنی یاسای بنەڕەتیی ئێران.
٢ خۆ ساغ نەکردنەوە لە نێوان خەڵک و دەسەڵات و بێ ئیعتبار بوون لای هەردووکیان.
٣ پشتیوانی لە حاکمییەت لەو کاتە هەستیارانەی خەڵک دەرفەتی ئاڵوگۆڕی هەبوو.
٤ بێدەنگی لە ئاست تەنگ کردنەوەی بازنەی ئازادییەکان و داخستن و گیرانی ڕۆژنامەوانان.
٥ هەبوونی دەسەڵاتی سێبەر کە سیاسەتی کەلانی وڵاتی لە دەرەوەی بازنەی توانستی دەوڵەت بەڕێوە دەبرد.

لەسەر ئەو خاڵانە دەبێ ئاماژە بەوە بکرێت کە پابەند بوون بە یاسای بنەڕەتیی ئێران و حەول نەدان بۆ گۆڕینی، یەک لە هۆکارە سەرەکییەکانی شکستی ڕەوتی ڕێفۆرم بوو. ئەو یاسایە خاوەنی ئەسڵی ویلایەتی موتڵەقەی فەقیە بوو. ئەو یاسایە تەفکیکی قوای لە بەین بردبوو و هەر سێکیانی خستبووە ژێر چۆکی ڕێبەرا! ئەو یاسایە تەفسیری قانوونی دابوو بە شورای نیگابان و مەجالی هەر چەشنە هەڵکراندنی بەشەردۆستانە و ئازادیخوازانە لێ وەرگرتبوووەوە. کەچی ڕیفۆرمخوازان کردبوویانە سەنگەری بەرگری!
خۆساغ نەکردنەوە لە نێوان خەڵک و دەسەڵات، بوو بە هۆکاری ئەوەی کە لە تەواوی ئەو دەورانەی کە حاکمییەت کەوتە بەر پەلاماری خەڵک و خامنەیی لە ترسان بە چاوی گریانەوە باسی گیانبازیی خۆی بۆ ئینقلاب دەکرد، ببنە سوپاپی متمانەی نیزام و پاراستنی تەواوییەتی نیزام وەئەستۆ بگرن. یاسای چاپەمەنییەکان بە دەستوری خامنەیی لە کاری مەجلیس لادەن و هەم ڕوورەشیی خۆیان بۆ خەڵک بسەلمێنن و هەم خزمەتێکی بێ مەواجیب بۆ دیکتاتۆر بکەن.
لە کۆی گشتیی ئەوانە گرینگتر ئەوەیە کە تەواوی ئەو کەسانەی وەکوو سەرۆک کۆماری ئێران دیاری دەکرێن، پاش شکستی بەرنامە و پرۆگرامەکانیان و لە کۆتاییی تەمەنی سیاسییاندا، هاواریان لێ هەڵدەستێ کە کاربەڕێکەر و تەداروکاتچی و هیچکارەن و دەستانی پشتی پەردە مەجالی ئاڵوگۆڕ نادەن!
بەڵێ، بە پێی یاسا دیاری کردنی سیاسەتە گشتییەکانی ئێران بە ئەستۆی ڕێبەرە و سەرۆک کۆمار لە ئاستی سیاسەتی خاریجە و سیاسەتی دیفاعی و ئەمنییەتی و ئیتلاعاتی و ئازادییە ئەساسییەکاندا هیچکارەیە و ئەگەر سەت هێندی تر بە دەوری ئەو نیزامە و هەڵبژاردنەکانیدا بخولێینەوە هەر دەگەینەوە ئەو نوقتەیەی کە خاتەمی و ئەحمەدینژاد و ڕۆحانی هاوار دەکەن کە ئێمە: تەداروکاتچی و بی مەسئولییەت و بێ دەسەڵاتین!

لێکەوتەی ڕیفۆڕم

ڕزگار بەهاری

مێژووی کورد ئاوێتەیە لە خەبات و خوێن دان بە چەشنێک کە ڕۆژژمێری پڕە لە تراژیدیای ژینۆساید و کۆمەڵکوژی؛ ڕەنگە کەمتر گەلێک بەمشێوەیە خاوەن مێژوویەکی پڕ لە ئازار بووبێت بەڵام ئێستاکە خاوەن کیان و دەسەڵاتی خۆیانن. دەشێ هەر تاکێکی کورد لەخۆی بپرسێت هۆکاری هاتنەئارای وەها ڕەوشێک چەندە پێوەندیی بە هاوکێشەی دەرەکیەوە هەیە و هاوکات چەندە کورد بەگشتی و دەسەڵاتی سیاسی بەتایبەتی تاوانبارە لێی.

هاوکێشە جیهانییەکانی هاوچەرخ لەخۆیدا و بەبێ دەستێوەردانی گەلان پێک نەهاتووە، بەڵکوو خواست و پێویستی بۆ دارشتنەوەی قەوارەی نوێ، گەلان و پێکهاتەکانی هان داوە بەردەوام خۆیان نۆژەن بکەنەوە و لەمنێوەدا، سیستمگەلێکی گەورەتر، هەوڵی تواندنەوەی لایەنی دیکە دەدەن کە قەوارە و هێزیان لاوازترە. هاوکێشەکانی چەند سەدەی ڕابردوو کە زلهێز و داگیرکەران ڕۆڵی سەرەکییان لە دیاریکردنیاندا هەبووە، ڕێگر بوون لەوەی کورد ببێتە دەوڵەت و کیانێکی سەربەخۆی هەبێت بەڵام وەک ئاماژە درا، «خواست» و «پێویستی» کاریگەرە لە دارشتنەوەی سەرلەنوێی چارەنووسی گەلان و پێکهاتەکەن؛ یان دەکرێت ڕوونتر بڵێین گەلی کورد کە هەوڵ بۆ گەیشتن بە خواستەکانی دەدات، لە ئاکامدا گۆڕانکاری بەسەر هاوکێشەکاندا دەهێنێت، چونکە ئەمە خواستی نەتەوەیەکە و قەوارەی جیهان بەردەوام لەئاکامی تەقەلای گەلانی وەک کورد خۆی نۆژەن دەکاتەوە.

مێژوو پڕە لە چیرۆکی ئەو دەسەڵاتانەی تەکرەهەند و پێداگر بوون لە سەپاندنی یەک ئایدۆلۆژیا و پشتگوێخستنی گەلەکانیان بەڵام درەنگ یا زوو کۆتاییان پێ هاتووە و هاوکات تەمەنی ئەو دەسەڵاتانەی بە ویست و خواستی ڕۆژی خەڵک، خۆیان نوێ کردبێتەوە درێژتر و بەردەوام بووە. هەرچەندە کۆلۆنیالیزم بە شێوازی ئەمڕۆیی بەردەوامە، بەڵام ئەگەر هەندێک وڵاتانی زلهێزی داگیرکەر، بە چەشنی ڕابردوو لە کۆلۆنیالیزم بەردەوام دەبوون، پەراوێز دەخران و هاوکات، ئەگەر گەلانی بەکۆلۆنیکراو، بەدەستی ئەم وڵاتانە تەقەلای خۆرزگارکردنیان نەکردبا، ئێستاکە خاوەنی وڵاتی سەربەخۆ نەدەبوون.

لە دەسەڵاتێکی دیکتاتۆری هاوشێوەی ئێراندا کە مەترسیی ڕاپەڕین و ڕووخانی لەسەر بێت، چاکسازی و ڕیفۆرم شێوازێکە لە ئاڵوگۆڕی سیستەمی سیاسی و دەروازەی تێپەڕین بەم دۆخەدا بە کەمترین تێچوو. وەها کە دیتمان ڕەوتی ڕیفۆرم ناسراو بە «اصلاحطلبی»، بە هۆکاری چەقبەستوویی سیاسی شکستی هێنا و لە داهاتوودا و لەکاتی گۆڕینی سیستمدا، هەردوو لایەنی خەڵک و دەسەڵات تێچووی زۆری بۆ دەدەن؛ بەڵام بابەتێک کە ڕوونە ئەوەیە کە بەهۆی نەبوونی ڕیفۆرم، دەسەڵاتی ئێران لەڕووی سیاسی و ئایدۆلۆژییەوە شکستی هێناوە و لە داهاتووشدا بە کردەوە شکست دەهێنێت و ناوی دەچێتە مێژووەوە. ڕیفۆرم و خۆ نوێکردنەوە (لە ئایدۆلۆژیا و ستراتیژییەکی هەڵە)، کەمتێچووترین و هاسانترین ڕێگەیە بۆ ڕزگار کردنی حیزب و دەسەڵاتێک لە تێکچوون و بەئەنجامگەیاندنی خواستەکانی گەلێک، بە شێوازێکی نوێ.

لە هەڵسەنگاندنی ڕژێمی ئێران لەگەڵ حیزبەکان لەبواری سەربازی، هەژموون و سیاسیدا، ڕژێمی تاران لەڕووی سەربازییەوە هەڵکشانی هەبووە بەڵام لەبواری هەژموون و سیاسیدا لەوپەڕی لاوازیدایە. لەکاتێکدا حیزبەکان بەهۆی نەبوونی سەرچاوەی داهاتی بەهێز، لەبواری چەکوچۆڵەوە پێشکەوتنێکی ئەوتۆیان نەبووە، بەڵام لەڕووی سیاسی و هەژموونەوە جێگە و پێگەیان لەناو کۆمەڵانی کوردستاندا بەهێزترە.

هەرچەند ڕژێمی ئێران چوار دەیە پێشتر توانی لەڕووی سەربازییەوە حیزبە کوردییەکان ناچار بە پاشەکشێ بۆ ناو خاکی باشووری کوردستان بکات، بەڵام چونکە لەڕووی سیاسییەوە شکستی هێناوە، دەکرێ وەک دەرفەتێک ببیندرێت بۆ حیزبەکانی ڕۆژهەڵات (لەگەڵ بەهێزکردنی لایەنی سەربازی)، ئەو نابەرابەرییە لە ڕووەکانی دیکەی وەک بواری سیاسی و دیپلۆماسی چرتر بکرێتەوە. حیزبە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵات، وەکوو پێویست لەم کاتەدا کە ڕژێم لەڕووی سەربازییەوە لە ناوەوە و دەرەوە لاوازە، کەڵکیان وەر نەگرتووە و

ئەگەری هەیە پاش ئاڵوگۆڕ بەسەر سیستەمدا، ئەرکەکانیان قورستر بێت؛ چونکە لە داهاتوودا هەر سیستمێک لە تاران پێک بێت، پەیوەندیی بەهێزتری لەگەڵ وڵاتان دەبێت و کارتەکانی بەردەستی حیزبە کوردییەکان ئاڵوگۆڕی بەسەردا دێت.

تایبەتمەندیی پرسی گەلی کورد لەوەدایە کە یەکلایی کردنەوەی چارەنووسی، پەیوەندیی بە ساڵەکانی ١٩٢٣ و پاش شەڕی جیهانیی یەکەمەوە هەیە بەڵام ناچارە ئێستا و لە مێژووی هاوچەرخدا کە سنووری وڵاتان بە نێودەوڵەتی کراوەن و دەوڵەت-نەتەوەکان دەسەڵاتدارن، مافی خۆی بسێنێت یان بە واتایەک لە جیهانی ئەمڕۆدا، گەلی کورد ململانێی زیاتر لە سەدەیەک پێش ئێستا دەکات، لەگەڵ هێزە ناوچەیی و ڕۆژاواییەکان. ئەم تایبەتمەندییەی پرسی کورد، ستراتیژیی ناوازە دەخوازێت بۆ ئەوەی لانیکەم هاوسەنگیی هێز لەقازانجی خۆی بگۆڕێت. لەم دۆخەدا دیتنەوەی ڕێگەچارەیەک کە هێز و گەلانی ناوچەکە و دەوڵەتانی ڕۆژئاوا پێمل یان هاوئاهەنگ بە خواستەکانیان بکات، خوازیاری تەگبیری ژیرانە و پلانی پوختەیە.

تایبەتمەندییەکی دیکەی خەباتی حیزبی لەوەدایە کە لەگەڵ هێشتنەوەی هێزی سەربازی وەک ئامرازی گوشار، ناچارە وەک هێزێکی ئاشتیخواز دەربکەوێت و ئەمەش بەبێ چالاک کردنی بەشی سیاسی و دیپلۆماسی بەرهەم نایەت. هاوکات لەگەڵ ئەو تایبەتمەندییە، یاسا و ڕێسای جیهانی ئەمڕۆ دژی شەڕی چەکدارییە و لەکاتێکدا جەخت لە ململانێی سیاسی دەکرێتەوە کە داگیرکەران ئامادە نابن لایەنی سیاسی کوردی بە فەرمیی بناسن. لە وەها ڕەوشێکدا جگە لەو خەباتگەلەی ئێستا لەئارادایە، دەبێت حیزبی سیاسیی کوردی، باڵی دیپلۆماسی بەهێز بکات و سەرنجی حیزب و دەسەڵاتی وڵاتانی ڕۆژاوا بەرەو خۆی ڕابکێشێت کە لە کات و شوێنی خۆیدا وەک کارت و لۆبی کەڵکیان لێ وەربگرێت بۆ شەرعیەتدان بە گوتاری بەرگریی ڕەوا.

> **هەرچەند ڕژێمی ئێران چوار دەیە پێشتر توانی لەڕووی سەربازییەوە حیزبە کوردییەکان ناچار بە پاشەکشێ بۆ ناو خاکی باشووری کوردستان بکات، بەڵام چونکە لەڕووی سیاسییەوە شکستی هێناوە، دەکرێ وەک دەرفەتێک ببیندرێت بۆ حیزبەکانی ڕۆژهەڵات**

مێژووی کورد ئاوێتەیە لە خەبات و خوێن دان بە چەشنێک کە ڕۆژژمێری پڕە لە تراژیدیای ژینۆساید و کۆمەڵکوژی؛ ڕەنگە کەمتر گەلێک بەمشێوەیە خاوەن مێژوویەکی پڕ لە ئازار بووبێت بەڵام ئێستاکە خاوەن کیان و دەسەڵاتی خۆیانن. دەشێ هەر تاکێکی کورد لەخۆی بپرسێت هۆکاری هاتنەئارای وەها ڕەوشێک چەندە پەیوەندیی بە هاوکێشەی دەرەکییەوە هەیە و هاوکات چەندە کورد بەگشتی و دەسەڵاتی سیاسی بەتایبەتی تاوانبارە لێی. یەک لە دیارترین ڕەخنەکان کە کۆمەڵگەی کوردی بەرەورووی لایەنی سیاسیی دەکاتەوە، ڕەچاونەگرتنی شێوازەکانی نوێی خەباتە کە خۆدارشتنەوە و ڕیفۆرمی نێوخۆیی دەخوازێت.

هێز و دەسەڵاتە جیهانییەکان بەردەوام لە ڕیفۆرم و خۆ نوێ کردنەوەدان و هۆیە بۆ بەهێز مانەوە و گەشەی زیاتر. ئەگەر حیزب و پێکهاتەیەکی سیاسی بە لەشی مرۆڤ بشوبهێنین، خۆ نۆێ کردنەوەی خانەکانی لەش دەبێتە دروستبوونی پێستی نوێ و ڕێگرتن لە سڕبوون و تێکچوونی لەش کەواتە ڕیفۆرم و خۆ نوێ کردنەوە بۆ پێکهاتەی سیاسی، حوکمی گەشە و بەرگری دێت لە کەوتنە قۆناغی پەراوێز کەوتن و مەرگی

سیاسی.
داگیرکەران هەرکام بەشێوازی تایبەتبەخۆیان هەوڵی بچووک کردنەوەی کورد دەدەن؛ وڵاتانی داگیرکەر بەگشتی و ئێران بەتایبەتی، هیچ بەهرەیەکی گۆڕانکارییان تێدا نییە کە مافی گەلان بەڕێی ئاشتیدا بدەن و پرسی کورد چارەسەر بکەن. بناژۆخوازان و دەوڵەتانی ئێران کە وەک دوو ڕەهەندی ڕکابەر، شانۆگەری دەکەن، لە بنەڕەتدا بەرانبەر مافەکانی کورد یەکهەڵوێست و یەکشێوە بیرکردنەوەیان هەیە و لە تەنگەژەکاندا تاوانەکان دەخەنە ئەستۆی یەک. قۆناغی چارەسەریی کێشەی کورد لە ژیانی سیاسیی دەسەڵاتی ئێستای تاراندا چارەسەر نابێت و نەتەنها دەسەڵات، گۆڕانکاری و ڕیفۆرم لە خۆیدا ناکات، بەڵکو تا دێت گوشارەکانی سەر گەلان چڕتر دەکاتەوە. کاتێکیش دانوسان لەگەڵ حیزب و لایەنی سیاسی دەکات کە گوشاری لەسەر بێت و پاش کۆتایی هاتنی گوشارەکان، لەژێر هەموو بەڵێنەکانی دەدات و وەک نەریتی ڕابردووی درێژە بە سەرکوتکاری دەدات.

نوخبەی گەنج و سەرکردایەتی

خەباتی حیزب و دەسەڵاتی سیاسیی کوردی بە بەراورد لەگەڵ دەوڵەتێکی وەک فەنلاند لە دوو وێستگەی جیاوازدا جێ دەگرێت بەڵام ستراتیژیی هەردووک لەپێناو کەرامەت و خۆش‌گوزەرانی و بەگشتی خزمەت بە خەڵکە. دەکرێت بە ڕەخساندنی دەرفەتی زیاتر بۆ چینی گەنجان و ژنانی نوخبەی لێهاتوو، نەک هەر وزە و بیری نوێ بێتە مەیدان بەڵکو توانای دەسپێشخەریی هزری نوێ (iniative) لە خەباتی ئەمڕۆییدا ئەزموون بکرێت؛ بۆ نموونە پێنج لە گەورە بەرپرسانی وڵاتی پێشکەوتووی فەنلاند ژنانی گەنجن، هەروەها لە وڵاتێکی بەهێزی وەک بریتانیا لە ماوەی ٥ ساڵدا ٣ هەڵبژاردن بەڕێوە چووە و بەگشتی، ڕەوتی دارشتن و پەسەندکردنی یاسای نوێ لە وڵاتانی بەهێز و دیموکڕاتدا، خێرایە و یاساکان بەپێی پێویست بەردەوام دەگۆڕێن و لە سۆنگەی دیموکراسیەوە جێگۆڕکێ بە هزر و چینە جیاوازەکان دەکریت.
ئەگەرچی ناوەڕۆک و ستراتیژیی خەباتی کورد، بە وڵاتانی ڕۆژاوا پێوەر ناکرێت، بەڵام دەتواندرێت ڕەهەندی خەباتی سیاسیی کورد لە هەمان چوارچێو و شێوازی کاری سیاسدای خۆی دابڕێژێتەوە. پێویستە جێگۆڕکێی کاراکتەرە سیاسییەکانی حیزب و لایەنی سیاسی لە سەرجەم بەشەکانی کوردستان، بە چەند کەس قەتیس نەمێنێتەوە و کەڵک لە وزە و هزری چینی تازەپێگەیشتووی نوخبە وەربگیرێت. بەرهەمی گرتنەبەری وەها سیاسەتگەلێک، جگە لە دەستپێشخەری لە ئەزموونی هزری نوێی خەباتی سیاسی، دەبێتە هۆی دەرکەوتن وەک لایەنێکی دیموکراتیک، کە هاوتای یاسا و ڕێسای دەسەڵاتی دیموکراتیکی جیهانی ئەمڕۆیە. ڕەوتی سیاسیی ڕۆژهەڵات بە سەرجەم بیرە جیاوازەکانییەوە، تینووی ڕیفۆرم و پێداچوونەوەیە بە تاکتیک و ستراتیژییەکانی بەرانبەر دەسەڵاتی ناوەند و لە پێناو بەرژەوەندیی نیشتمانی؛ بە کۆتایی هێنان بە سیاسەتی خۆپارێز (محافظەکار) و نەریتی و بە کەڵک وەرگرتن لە زانستی جیلی نوێی نوخبە، خۆ نوێ بکاتەوە.

بەرهەڵستکارانی ئێرانی و هاوپەیمانیەتی کورد

زیاتر لە هەرکاتێک گوشارەکانی سەر دەسەڵاتی ئێران زیادی کردووە و چەندین بەرەی سیاسی و بەرهەڵستکاری کۆن و نوێی دانیشتووی ئەورووپا و ئەمریکا، چالاکییەکانیان چڕتر کردووە و ئامادەکاری بۆ پاش ڕووخانی دەسەڵاتی ئێستای ئێران دەکەن بەڵام، سەرجەمیان بە هەمان چەشن

و مێشکی دەسەڵاتدارانی ئێستای دانیشتووی تاران بیر دەکەنەوە و بڕوایەکیان بە پرسی کورد و مافەکانی نییە. تەنانەت هەندێک جار سیاسەتوان و ڕۆژنامەنووسی دیاری نێو بەرهەڵستکارە ئێرانییەکان، زمان، کلتوور و هەبووەکانی نەتەوەی کورد کەم دەنرخێنن، یان بایکۆت دەخەنە سەر داواکاریی گەلی کورد کە ئەمە خۆی پەیامێکی ڕوونە بۆ پاش هەر گۆڕانکارییەک لە ئێراندا و هێمای درێژەدانە بە سیاسەتی دەسەڵاتدارانی ئێستای ئێران لە داهاتوودا.

دەسەڵاتی سیاسیی کورد، کاتێک دەتوانێت ئامانجەکانی بپێکێت کە تواناکانی خۆی و دوژمن بناسێت و خوێندنەوەی هەبێت بۆ ستراتیژییەکانی بەرانبەر. بۆ زانینی جوولەی داهاتووی دەسەڵاتدارانی ئێران، پێویستە ئاوڕ لە پێشینەی بدرێتەوە و بە چاوخشاندن بە کارنامەیدا، دەکرێت فام بکەین کە هیچ دەرەتانێک لە چارەسەریی پرسی کورد لە داهاتووی دەسەڵاتی ئێستا و داهاتووی ئێراندا بەدی ناکرێت. سەرەڕای ئەوە، هێندێک لایەنی سیاسیی ڕۆژهەڵات، بەیناوبەین دانیشتن لەگەڵ نوێنەرانی تاران دەکەن و هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئەو بەرهەڵستکارانە واژۆ دەکەن کە هێمایان دیموکراتیکە بەڵام یەک ڕوانگەیان بۆ پرسی کورد هەیە.

وەها سیاسەتگەلێک لەلایەن حیزبی کوردەوە، ڕەوایی دەداتە کلتووری لە سەرەوە ڕوانین بۆ ئێتنیکەکانی دیکە، لەلایەن دەسەڵاتی تاران یان ئۆپۆزسیۆنی فارسی دانیشتووی دەرەوە و هەڵوێست و سیاسەتی ئەم لایەنانە. بەگشتی، سەرجەم چین و بەرهەڵستکارە ئێرانییەکانی ئەورووپا و ئەمریکا

داگیرکەران هەرکام بەشێوازی تایبەتبەخۆیان هەوڵی بچووک کردنەوەی کورد دەدەن؛ وڵاتانی داگیرکەر بەگشتی و ئێران بەتایبەتی، هیچ بەهرەیەکی گۆڕانکارییان تیدا نییە کە مافی گەلان بەرێی ئاشتیدا بدەن و پرسی کورد چارەسەر بکەن

هەوڵ بۆ پێکهێنانی دەسەڵاتێکی فارسی سێکۆلار دەدەن کە جیاوازیی ڕوانگەیان، سێکۆلاریسم و جیاکردنەوەی دینە لە سیاسەت کە پاشان وەک دیارییەک بیدەنە نەتەوەکانی دیکە، ئەگەرنا لەبواری ئێتنیکیدا هەمان سیاسەتی ئێستای ئێران پەیڕەو دەکەن.

بنەماڵەی دەسەڵاتداری ڕابردووی ئێران هەوڵ بۆ گرتنەوەی دووبارەی دەسەڵات دەدات و لەلایەن میدیاکانەوە بە چڕی و زیاتر لە هەر چینێکی بەرهەڵستکار زەق دەکرێنەوە؛ وەها ڕەوشێک لە داماویی گەلانی ئێرانە و هۆکاریشی ئەوەیە کە تا ئێستا جێگرەوەیەکی بەهێز نەیتوانیوە وەها شەرعیەتێک بداتە خۆی. تا پێش خۆپیشاندانەکانی خەزەڵوەری ئەمساڵ کە هەژاری هۆکاری بوو، خواستی سیاسیی برێکی زۆر لە گەنجانی ئێران بۆ ئازادیی جلوبەرگ دابەزیبوو بەڵام ئێستاکە، گرفتی پیشە و برسیەتی، بووەتە خواستی یەکەمی گەلانی ئێران. بناخە و مێژووی خەباتی لایەنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پتر لەوەیە کە پەلە بکات لە هاوپەیمانبوون لەگەڵ ئۆپۆزسیۆنێک کە سەردەمانێک دەستیان بە خوێنی کورد سووربووە و لە ئێستاوە نایانهەوێت مافەکانی کورد و ئێتنیکەکانی دیکە ببینن. ڕەنگە لە ئەگەری یەکگرتنی سەرجەم لایەنە سیاسییە کوردییەکان، هاوسەنگییەکان بگۆڕێن و ئەوکات بەرهەڵستکارە ئێرانییەکان وەخۆ کەون بۆ خۆ نزیکخستنەوە لە هاوپەیمانیی بەهێزی کوردی، چونکە کورد ئەزموون و قورساییی سیاسیی بەهێزتری هەیە لەنێو پێکهاتەکانی جوگرافیای سیاسیی هەنووکەی ئێراندا.

”ڕوانگە“

بۆخەبات چ زۆرە؟ ڕێگا!

د. سەعید شەرەفکەندی

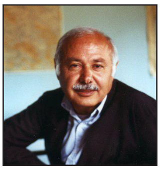

یەک بە یەکی خەڵکی کوردستان، بە ژن و پیاو و لاو و پیر، پێویستە لە بەڕێوەبردنی ئەم ئەرکە گشتییەدا کە کەوتۆتە سەرشانی هەموو خەڵکی کوردستان، نەخشی تایبەتی خۆیان بگێڕن. ئاشکرایە کە لێرەدا دیاریکردنی ئەم نەخشانە بە وردی مومکین نیە. هەروەک گوتمان گرینگ ئەوەیە کە هەر کەس لەوە بگا، لەم پێناوەدا ئەرکی لەسەر شانە و پێویستە بەڕێوەی ببا. ئەگەر ئەم تێگەیشتنە و هەست بە مەسئوولییەت کردنە هەبێ، ئەودەم هەر کەس بە پێی هەلومەرج و بە گوێرەی ئیمکانات و وەزعی تایبەتی خۆی، ڕێگایەک بۆ بەڕێوەبردنی ئەرکی سەرشانی دەبینێتەوە، چونکە مەیدانێکی پان و بەرین بۆ خەبات لە پێش چاوە و شێوەی خەبات ڕەنگاوڕەنگ و جۆراوجۆرن.

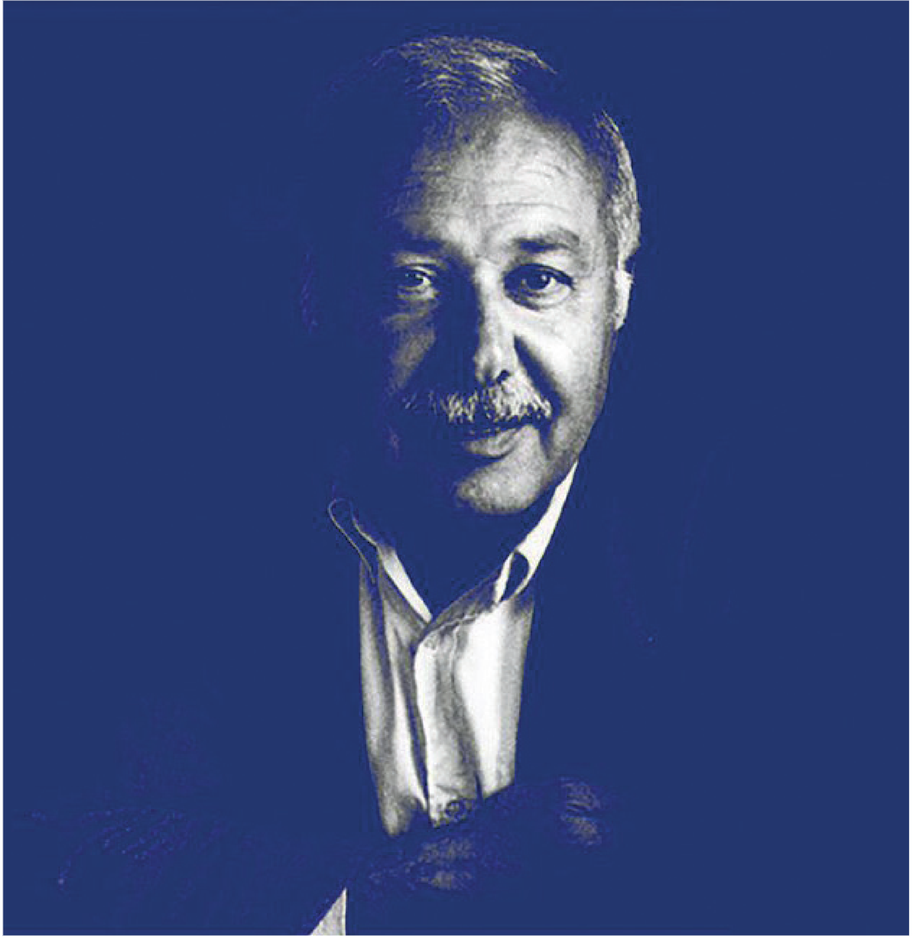

چەند مەسەلەیەک وەک پێشینەی مێژوویی و وەزعی جوغرافیایی، لەگەڵ هێندێک تایبەتمەندیی کۆمەڵایەتی و مەزهەبی و پلەی بەرزی تێگەیشتوویی سیاسی، بوونە هۆی ئەوە کە خەڵکی کوردستان نەک هەر زۆر زۆرتر لە خەڵکی بەشەکانی دیکەی ئێران، لە نێوەرۆکی کۆنەپەرستانە و دژی گەلیی ڕێژیمی ئاخوندی بگەن، بەڵکوو بتوانن قارەمانانە لە بەرامبەریدا ڕابوەستن و لە ماوەی ئەم ٩-١٠ ساڵەدا لە هەموو شێوەکانی خەبات بە دژی ئەو ڕێژیمە و، بەتایبەت لە بەرزترین و توندوتیژترین شێوە کە خەباتی چەکدارانە بێ، کەڵک وەربگرن. لە نەتیجەدا خەباتی گشتی لە کوردستاندا، بووەتە جێگای هیوا و هۆمێدی هەموو خەڵکی ئێران؛ بە جۆرێک کە ئەمرۆ، مێژوو دوو ئەرکی زۆر گرینگ و لە عەینی کاتدا دژواری خستۆتە سەرشانی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران.

یەکەم:
جێگیربوون لە سەنگەری هەرە پێشەوەی خەبات بۆ ئازادی و دیمۆکراسی لە سەرانسەری ئێراندا و بۆ هەموو خەڵکی ئێران.

دووهەم:
ئاڵا هەڵگریی خەبات بۆ ئەستاندنی مافی نەتەوایەتیی گەلانی مافخوراو و ژێردەستی ئێران وەک گەلانی بەلووچ، تورکمەن، عەرەب و ئازەری.

خەڵکی تێکۆشەر و و قارەمانی کوردستان دەبێ لە گرنگی و لە عەینی کاتدا لە پرشانازی بوونی ئەم ئەرکانە کە هەروەک گوتمان هەلومەرجی مێژوویی خستوونیە سەر شانیان، باش ئاگادار بن و تێبکۆشن کە بە لێوەشاوەیی و تێکۆشانی شۆڕشگێرانەی بێ وچانی خۆیان، ئەم

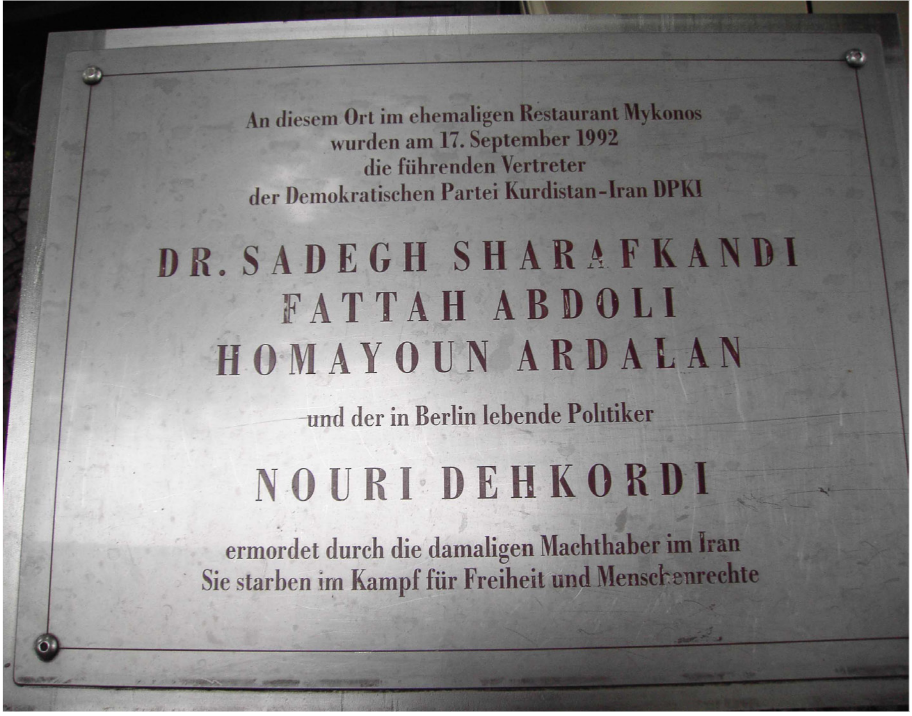

ئەرکە قورسە مێژووییە بە ئەنجام بگەیەنن.

ئەمە ئەرکێکە کە لە سەر شانی فەرد بە فەردی خەڵکی کوردستانە، نەک هێزی پێشمەرگە بە تەنیایی. خەباتی چەکدارانەی هێزی پێشمەرگە، تەنیا ڕوانگەیەک لە خەباتی گشتی و جەماوەریی کوردستان و شێوەیەک لە ئەنواعی شێوەکانی خەبات و بەربەرەکانێیە.

بە وتەیەکی دیکە، یەک بە یەکی خەڵکی کوردستان، بە ژن و پیاو و لاو و پیر، پێویستە لە بەڕێوەبردنی ئەم ئەرکە گشتییەدا کە کەوتۆتە سەرشانی هەموو خەڵکی کوردستان، نەخشی تایبەتی خۆیان بگێڕن. ئاشکرایە کە لێرەدا دیاریکردنی ئەم نەخشانە بە وردی مومکین نیە. هەروەک گوتمان گرینگ ئەوەیە کە هەر کەس لەوە بگا، لەم پێناوەدا ئەرکی لەسەر شانە و پێویستە بەڕێوەی ببا. ئەگەر ئەم تێگەیشتنە و هەست بە مەسئوولییەت کردنە هەبێ، ئەودەم هەر کەس بە پێی هەلومەرج و بە گوێرەی ئیمکانات و وەزعی تایبەتی خۆی، ڕێگایەک بۆ بەڕێوەبردنی ئەرکی سەرشانی دەبینێتەوە، چونکە مەیدانێکی پان و بەرین بۆ خەبات لە پێش چاوە و شێوەی خەبات ڕەنگاوڕەنگ و جۆراوجۆرن.

لە وتارێکی وەک ئەم وتارەدا ئەگەریش قامک لە سەر شتێک یان چەند شت دابنرێ، تەنیا وەک نموونە وایە و بەس. هەرچەند هێندێک شتی گشتی هەن کە وەک ئەسڵێک یان بناغەیەک پێویستە هەمیشە لە بەرچاو بن. سەرەتای ئەم ئەسڵانە دیارە خەبات و تێکۆشان لە ڕیزەکانی حیزبی دێموکرات و لە نێو هێزی پێشمەرگەدایە. حیزبی دێموکراتی کوردستان نەک بە قسە، بەڵکوو بە کردەوە نیشانی داوە کە حیزبی پێشڕەو و شۆڕشگێری گەلی کورد لە کوردستانی ئێرانە. ئامانجەکان و هەڵوێستە سیاسییەکانی حیزبی دێموکرات ئێستا ئیتر بۆ هەموو خەڵک ڕوون و دیارە. بۆ کەسێک کە هەستی نیشتمانپەروەری و ئامانجی ڕزگاری، لە دڵ ومێشکی دایە و، خەبات لەڕێگای ئازادی و دێموکراسی و وەرگرتنی مافە سەرەتاییە ئینسانییەکانی بۆ خەڵکی ئێران بە گشتی و خەڵکی کوردستان بە تایبەتی، بە ئەرکی خۆی دەزانێ، چ ڕێگایەک ڕوونتر لە ڕێگای حیزبی دێمۆکرات و چ تێکۆشانێک پڕ لە شانازیتر و کاریگەرتر لە تێکۆشان لە ڕیزەکانی حیزبی دیمۆکراتدایە؟ هەر لاوێکی کورد کە وره و توانا لە خۆیدا دەبینێ، ئەوە ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگەی

حیزبی دیموکرات؛ با بێ و سەربەرزو قارەمان خەبات بکا و لە کوورەی خەباتی شۆڕشگێرانەدا قاڵ بێ.

لە پاشان ئەگەر هەر کەسێک بە هەر هۆیەک ناتوانێ ڕاستەوخۆ لە ڕیزەکانی حیزبی دیموکرات و شانبەشانی پێشمەرگەکان، ژیانی خۆی تەرخانی خەباتی لێبڕاوو شێلگیردا بکا، خۆ ڕێگای یارمەتیکردن بە تێکۆشەرانی حیزبی دیموکرات و پێشمەرگە نەبەزەکانی ئەم حیزبە ئاواڵەیە. کێ هەیە بیهەوێ تێکۆشانی سیاسی و نیزامیی حیزبی شۆڕشگێری دیموکرات لە کوردستانی ئەمڕۆدا، یارمەتی بدا و زۆر ڕێگای بۆ ئەم کارە شۆڕشگێرانەیە لە پێش خۆی نەبینێ؟ بە تایبەت لە گوندەکانی کوردستاندا، لە دابینکردنی جێگا و ڕێگا و ئیمکاناتی دیکەی خەبات ڕا بگرە، هەتا پێ ڕاگەیاندنی ئەو ئاگاداریيانەی لە سەر وەزعی دوژمن هەیە بە کادرە تێکۆشەرەکان و پێشمەرگە نەبەزەکانی حیزب.

پێویست بە گوتن ناکا کە بە هۆی فشار و زەبروزەنگی ڕێژیم لە لایەک و، بەربلاویی مەیدانی خەبات لە لایەکی دیکەوە، چاوەڕوانی لە حیزبی دیموکرات، کە لە ڕێگای کاری تەشکیلاتییەوە هەموو ئەو کەسانەی ئاواتەخواز و ئامادەی تێکۆشان لە ڕیزەکانی حیزبدان سازمان بدا، چاوەڕوانییەکی واقیعی نیە. ئەفرادی شۆڕشگێری ڕاستەقینە بۆ خۆیان زۆر باش دەتوانن لە گەڵ کەسانی وەک خۆیان کەم و زۆر تەشکیلات و پێکەوە کارکردنی لە شێوەی ڕێکخراوی حیزبی ساز بکەن و بە گوێرەی ئیمکاناتی خۆیان تێبکۆشن و خەبات بکەن، هەتا لە کاتی خۆی و لە هەلی موناسیبدا پێوەندی لە گەڵ حیزب دابمەزرێنن و، بە ڕەسمی و بە یەکجاری لە گەڵ ڕیزەکانی حیزب بکەون.

با لە شار و گوندەکانی ئەم کوردستانە پان و بەرینەدا، سەدان و هەزاران شانەی گەورە و بچووک لە شێوەی شانەکانی حیزبی بە دەست و بە ئیبتکاری خودی ئەفرادی بەهەست و شۆڕشگێر پێک بێ و، ئەو تێکۆشانە بکا کە شانە و ڕێکخراوی حیزبی دەبێ بیکەن. کوردستانی ڕاپەڕیوی ئەمڕۆ، سەبارەت بە بەشەکانی دیکەی ئێران ئەم ئیمتیازەی هەیە کە هەر کەسێک یان هەر تاقمێک لە ئەفرادی شۆڕشگێر کە خەبات و تێکۆشانی لە لای ڕێژیم ئاشکرا بوو و گیانی کەوتە مەترسییەوە، دەتوانێ بە زوویی و بە زەحمەتێکی زۆر کەمەوە خۆی لە چنگ ڕێژیم ڕزگار بکا و، خۆی بگەیەنێتە ڕیزەکانی حیزب و هێزی پێشمەرگە.

بەڕاستی کێ هەیە کە هەستی نیشتمانپەروەری و خەباتگێریی هەبێ و بیهەوێ بە کردەوە لەو خەباتە پان و بەرینەدا کە ئەمڕۆ لە گۆڕێدایە بەشداری بکا و ئیمکانێک بۆ ئەم کارە نەبینێ؟ کێ هەیە کە بیهەوێ بە تەنیا یان لەگەڵ چەند کەسی وەک خۆی، تەبلیغی سیاسەتەکان و هەڵوێستەکانی حیزبی دیموکرات بکا، ئامانجەکانی جووڵانەوە بۆ خەڵک ڕوون بکاتەوە، خەڵک بۆ ڕاوەستان و بەربەرەکانی لە گەڵ ڕێژیم هان بدا، یارمەتی بە بنەماڵەی شەهیدان، زیندانیانی سیاسی و تێکۆشەرانی حیزبی بدا و دەیان کاری دیکەی لەم بابەتانە و ئیمکانی بۆ نەڕەخسێ؟

هەروەک گوتمان، مەیدانێکی پان و بەرین بۆ خەبات لە بەردەستدایە. ئەنواعی ڕێگا بۆ هاتنە نێو ئەو مەیدانە و بەشداری لە خەباتدا لە پێشە، گرینگ ئەوەیە کە هەستی نیشتمانپەروەری و شۆڕشگێریمان هەبێ و لە گەڵ خۆمان و گەلە ژێردەستەکەمان پەیمانی خەبات و تێکۆشان بۆ ئازادی و ڕزگاری ببەستین. ئەگینا چ زۆرە؟ ڕێگا!

٭. ئەم وتارە ڕێکەوتی ١١/ ٨/ ١٣٦٨ لە ڕادیۆ دەنگی کوردستانی ئێرانەوە بلاو کراوەتەوە.

ڕاسان و ڕەهەندە تیۆرییەکانی (٣)

ئاوڕدانەوەیەکی تیۆری لە خەباتی نوێی کوردستانی ڕۆژهەڵات

سمایل شەریفی

ڕاسان بریتییە لە تێپەڕین لە دۆخێکی «ستەندبای»ی داسەپاو و زۆرەملی بۆ دۆخێک کە زیاترین پتانسییەلی شۆڕشگێرانە لە ماسوولکە و دەمار و ئێسقانی بزووتنەوەیەکی ڕزگاریبەخشدا بۆ وە جووڵە کەوتن و وە جووڵە خستن پاشەکەت کراوە. لەم پێناسەیەدا ڕاسان بریتییە لە گەیشتن بە شێوازێک لە هەڵسووڕان و ڕێکخستنی حیزبی کە زیاترین «سەرمایەی شۆڕشگێرانە» بۆ بزووتنەوەی کوردی دابین بکا.

ئێستا لە ئاستێکداین کە بتوانین بەشێوەیەکی بنەڕەتی بابەتی ڕاسان تیۆریزە بکەین. تا ڕادەیەک باسی ئەوەمان کرد ڕاسان لە کورتترین پێناسەی خۆیدا، بریتییە لە توانستی بەرهەم هێنانی سەرمایەی شۆڕشگێرانە. سەرمایەی شۆڕشگێرانەشمان بە توانستی پێک هێنانی ئاڵوگۆڕی بەرچاو لە کۆمەڵگادا پێناسە کرد.

ئەم تیۆرییەی ئێمە بۆ پێناسەی ڕاسان لەڕاستیدا لەسەر بنەمای پەرەپێدانی تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ناسراوی فەرانسەوی پییەر بۆردیۆ دامەزراوە. بۆردیۆ لە بواری کۆمەڵناسیدا بەمە ناسراوە کە پەرەی بە چەمکی «سەرمایە» داوە. چەمکی سەرمایە بەر لە بۆردیۆ زیاتر مانایەکی ئابووری هەبوو واتە هەر بەتەنیا سەرمایەی ئابووری بە سەرمایە ئەژمار دەکرا. بۆردیۆ چوار جۆر سەرمایەی لێک هەڵاوارد. ئەم سەرمایەگەلە بریتی بوون لە:

۱ سەرمایەی ئابووری: کۆمەڵەی ئەو داهات و داراییە ماددییانە دەگرێتەوە کە کەسێک یان کەسانێک وەدەستیان هێناوە یان پێیان گەیشتووە. مڵک و کار و کارخانە لەلایەک و، میرات و داهات و کۆی ئەو کاڵا ماددییانەی لەبەردەستدان لەلایەکی دیکە، بە سەرمایەی ماددی ئەژمار دەکرێن.

۲ سەرمایەی فەرهەنگی: بریتییە لە کۆی دارایی فیکری کە کەسێک یان کۆمەڵگایەک هەیەتی. ئەم داراییە فیکرییانە، یان لەلایەن سیستەمی فێرکارییەوە بەرهەم دێن، یان لە بەرەکانی پێشووەوە بۆ بەرەکانی ئێستا ڕادەگوێزرێن. لە بەراورد لەگەڵ سەرمایەی ئابووری، ئەو داراییە فیکرییانەی لە بەرەکانی پێشووەوە بۆ بەرەی نوێ ڕادەگوێزرێن، لە حوکمی «میرات» دان و ئەو داراییە فیکرییەش کە تازە بەرهەم دێ، لە حوکمی کاسبییەکدایە کە کەسێک بۆخۆی دەیکا. سەرمایەی فەرهەنگی، شێوەی جۆراوجۆری هەیە. شێوەیەکی لە ئاستی تاکەکەسیدا بریتییە لە دۆخێک کە بووە بە لێهاتووییەکی پایەداری جەستەیی، وەک هێزی لێدوان لەبەرانبەر خەڵکدا، جۆرێکی تری بە شێوەی خاوەندارێتیی کاڵای فەرهەنگی وەک بەرهەمی هونەری و تابلۆی وێنەگەری و ... خۆی دەنوێنێ. جۆرێکی تریشی ئەو سەرمایە فەرهەنگییەیە کە لەلایەن دۆخێکی سەقامگیری کۆمەڵایەتییەوە بەرەسمی دەناسرێ وەک بڕوانامەی خوێندن.

۳ سەرمایەی کۆمەڵایەتی: بریتییە لە کۆی ئەو پێوەندییە کۆمەڵایەتییانەی کەسێک یان دەستەیێک لەبەر دەستیاندایە. با نموونەیەک بێنینەوە. کەسێکی ئاسایی ڕەنگە نەتوانێ لە سەفەرێکی دەرەوەدا لەگەڵ مەقاماتی سیاسیی وڵاتێکی بیانی چاوپێکەوتن و وتووێژی هەبێ، بەڵام ئەگەر ئەو کەسە، ئەندامی باڵای حیزبێکی ناسراو بێ، دەتوانێ بە سیفەتی ئەندامەتی لەم حیزبەدا، چاوپێکەوتنی لەگەڵ بەرپرسانی باڵای وڵاتێک هەبێ. لەم نموونەیەدا «ئەندامەتی لە حیزبێکی ناسراودا» بۆ کەسە ئەندامەکە چەشنێک سەرمایەی کۆمەڵایەتییە کە کەسی نائەندام لێی بێبەرییە.

۴ سەرمایەی سەمبۆلیک: پێوەندیی بەم ئیعتبار و پرێستیژەوە هەیە کە کەسێک یان کەسانێک لە کەسانی دیکە و لە کۆمەڵگای وەردەگرن و دەتوانن شانازیی پێوە بکەن. سەرمایەکانی جۆری یەکەم و دووەم و سێیەم زیاتر لە ڕێگای سەرمایەی سەمبۆلیکەوە بەرەسمی دەناسرێن.

بۆچی ئێمە پێمان وایە دەبێ سووکە پێداچوونەوەیەکمان بەسەر ئەم تیۆرییەی بۆردیۆدا هەبێ و بە داهێنانێکی تیۆری دەوڵەمەندتری بکەین؟

سەرنجدان بەم خاڵە پێویستە کە بۆردیۆ لە کۆمەڵگایەکدا ئەو تیۆرییەی داهێناوە کە

خاوەنی دینامیسم و جووڵە و گۆڕانکارییەکانی تایبەت بە خۆیەتی. بۆردیۆ کە لە وڵاتێکی ئورووپاییدا دەژی پێش‌گریمانەکەی ئەوە بووە کە کۆمەڵگای ئازاد بە چەشنێک ڕێک خراوە کە جووڵە و دینامیسمەکانی بەشێوەیەکی سروشتی سەرمایەی تازە ـ لە هەر چوار جۆرە سەرمایەکە ـ بەرهەم دێنن و سەرمایەکانی پێشوو ڕادەگوێزن. بەڵام با بۆ ساتێک کۆمەڵگایەکی دیکە لە خەیاڵی خۆماندا گریمانە بکەین: کۆمەڵگایەک کە بە هەندێک هۆ بۆ نموونە بەهۆی دەستبەسەرداگیرانی لەلایەن سیستمێکی سیاسیی تۆتالیتێرەوە جووڵە و دینامیسمی سروشتیی خۆی لەکیس داوە و، ڕەوتی بەرهەم هاتن و ڕاگوێزرانی هەر چوار جۆری سەرمایەکە، هەتا ئەوپەڕی خۆی خاو بووەتەوە و لە وەستان نزیک بووەتەوە. دیسان با گریمانەکەمان نەختێک بەربلاوتر بکەین: دوو کۆمەڵگای جیاواز لەبەر چاو دەگرین کە وەکوو یەک جووڵە و دینامیسمەکەیان لێ ئەستێنراوەتەوە. وای دابنێین ئەو دوو کۆمەڵگایە، لە هەموو بارێکەوە جگە لە تایبەتمەندییەک، وەکوو یەکن. لەم دوو کۆمەڵگایانە کە هەردووکیان بۆ ماوەیەکی درێژە لەژێر حوکمی داپڵۆسێنەری سیستمێکی تۆتالیتێردان، یەکێکیان دوای ماوەیەک بە هەندێک ڕێکار دەگا هەتا بتوانێ گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی لە خۆیدا پێک بێنێ و سێبەری قورسی سیستمە تۆتالیتێرەکە لەسەر خۆی برەوێنێتەوە و، سەرمایە دەستبەسەرداگیراوەکانی ـ لە هەر چوار جۆر سەرمایەکە ـ ئازاد بکا و، بتوانێ سەرمایەی تازەشیان پێوە زیاد بکا، بەڵام کۆمەڵگای دووەم لە توانای پێک هێنانی گۆڕانکارییەکی لەم چەشنە بێبەرییە و هەر بۆیە ڕەوتی بەزایە چوونی سەرمایەکانی پێشووی، درێژەی دەبێ و سەرمایەی تازەشی بۆ بەرهەم نایە.

ئێستا دەتوانین چەند پرسیارێک لە خۆمان بکەین؛ پرسیاری یەکەم ئەوەیە: کۆمەڵگای یەکەم چ تایبەتمەندییەکی هەیە کە کۆمەڵگای دووەم نییەتی؟ پرسیاری دووەم ئەوەیە کە ئایا ئەم تایبەتمەندییەی کۆمەڵگای یەکەم هەیەتی بۆی بە «سەرمایە» حیساب دەکرێ؟ و هەر بەم شێوەیە ئایا نەبوونی ئەم تایبەتمەندییە لە کۆمەڵگای دووەمدا دەبێ وەک نەبوونی سەرمایە حیساب بکرێ؟ ئەگەر ئەم تایبەتمەندییە بە سەرمایە ئەژمار دەکرێ پرسیاری سێیەم ئەمەیە: ئایا لەم دۆخەدا سەرمایەکانی دیکە لەڕووی پارێزران و پێوە زیادبوونەوە نابەسترێنەوە بەم سەرمایەیەوە؟ و دواجار پرسیاری چوارەم ئەوەیە ئەگەر ئەم تایبەتمەندییە بە جۆرێک سەرمایە بزانین چ ناوێک لەسەر ئەم سەرمایەیە دابنێین؟

> ئەم تیۆرییەی ئێمە بۆ پێناسەی ڕاسان لەڕاستیدا لەسەر بنەمای پەرەپێدانی تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ناسراوی فەرانسەوی پییەر بۆردیۆ دامەزراوە. بۆردیۆ لە بواری کۆمەڵناسیدا بەمە ناسراوە کە پەرەی بە چەمکی «سەرمایە» داوە.

گومان لە سەرمایە بوونی ئەم تایبەتمەندییەدا نییە، لەبەر ئەوەی هەتا ئەم تایبەتمەندییە سەری هەڵنەدابوو کۆمەڵگا لە حاڵەتی هەژارییەکی بەرچاو ـ لە هەموو ڕوویەکدا ـ مابووەوە. کۆمەڵگای یەکەم کاتێک توانی پشوویەکی بێتەوە بەر، خۆی و سامانێکی تازە بەرهەم بێنێ و سامانی پێشووی وەکار خاتەوە، کە گۆڕانکارییەکی بەرچاوی لەخۆیدا پێک هێنا. واتە هەتا ئەم گۆڕانکارییە لەئارادا نەبوو، سەرمایەی دیکەش هەر بەرهەم نەدەهات. لەبەر ئەوەی ئەم سەرمایەی جۆری پێنجەمە، توانای پێک هێنانی «گۆڕانکاریی قووڵ» بوو، کەوابوو باشترین ناو بۆ ئەم چەشنە سەرمایەیە بریتییە لە سەرمایەی شۆڕشگێڕانە.

بۆ ئەوەی باشتر لەم چەشنە سەرمایەیە تێبگەین، با دۆخی وڵاتی ڕۆمانی بەر لە

رووخانی ڕێژیمی نیکۆلا چاووشێسکۆ و دوای ڕووخانی لەبەرچاو بگرین. بەر لە ڕووخانی ڕێژیمی چاووشێسکۆ، ڕۆمانی وڵاتێکی هەژار و خەڵکەکەی لە دۆخێکی نالەباری ئابووریدا دەژیان(کەمیی سەرمایەی ئابووری). ڕێژیمی دواکەوتوو و ئایدۆلۆژیکی چاووشێسکۆ ئیزنی هیچ داهێنانێکی فیکریی نەدەدا کە لە دەرەوەی جەغزی تەنگی ئایدۆلۆژیکی خۆیدا بێ(کەمیی سەرمایەی فەرهەنگی). بە هۆی سیستمی سیخوڕی و ڕاپۆرت لێدان متمانەی خەڵک پێکتر زۆر دابەزیبوو و لەبەر ئەوەی حیزبە سیاسییەکان و دامەزراوە مەدەنییەکان بەکردەوە حەزف کرابوون، کۆی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان یەکجار لەکزیان دابوو (کەمیی سەرمایەی کۆمەڵایەتی) و دواجار وڵاتی ڕۆمانی لە هەموو جیهاندا، جگە لە وڵاتێکی وەک ئێران، یەکێک لە بێئیعتبارترین وڵاتەکان بوو ـ چاووشێسکۆ چەند ڕۆژ بەر لە شۆڕشی خەڵکی وڵاتەکەی و گیران و ئیعدامەکەی هاتبووە ئێران و تاجە گوڵینەی لەسەر قەبری خومەینی دانابوو ـ (کەمیی سەرمایەی سەمبۆلیک). دوای ئەوەی خەڵکی ڕۆمانی بەدژی سیستمی چاووشێسکۆ شۆڕشیان کرد و توانییان گۆڕانکاریی زۆر لە سیستمی سیاسی و کۆمەڵگای ڕۆمانیدا پێک بێنن، سەرمایەی ئەم وڵاتە لە هەموو بارێکەوە ڕووی لە زیاد بوون کرد. دۆخی گوزەران و داهاتی خەڵک بەشێوەیەکی بەرچاو باشتر بوو (هەڵکشانی سەرمایەی ئابووری). بە گەریانی ئازادیی زانیاری و دەستڕاگەیشتنی خەڵک بە تۆڕە زانستییەکان لە دەرەوەی وڵات، باری فەرهەنگی، گۆڕانکاریی زۆری بەسەرداهات. (هەڵکشانی سەرمایەی فەرهەنگی) کۆمەڵگای مەدەنی ژیایەوە و وڵات لەو قاقڕستانە سیاسی و کۆمەڵایەتییەی تێیدا بوو ڕزگاری بوو (هەڵکشانی سەرمایەی کۆمەڵایەتی) و دواجار ڕۆمانی توانی ئەوەندە ئیعتبار وەدەست بێنێ هەتا ببێتە ئەندامی یەکێتیی ئورووپا (هەڵکشانی سەرمایەی سیمبۆلیک). ئەو هەموو پێشکەوتنە لە سایەی چی بوو؟ لە سایەی ئەو شۆڕشەی وا خەڵکی ڕۆمانی بەدژی سیستمی سیاسیی زاڵ بەسەر وڵاتەکەیاندا کردیان. ئەگەر هێزی ئەم شۆڕشەی خەڵک ئازاد نەکرابا، هیچکام لەم سەرمایەگەلەی دیکە زیادیان نەدەکرد. کەواتە سەرمایەی سەرەکی لەم نموونەیەدا، بریتی بوو لەو توانایییەی بۆ گۆڕانکاریی ڕادیکاڵ لەخۆیان نیشان دا؛ واتە سەرمایەی شۆڕشگێڕانە.

زۆر پێویستە ئاماژە بەم خاڵە بکەین کە سروشتی سیاسەت لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە چەشنێکە کە بە هەر هۆیەک بێ ئیستعدادی دامەزران و دووپات بوونەوەی تۆتالیتاریسم لەم وڵاتانەدا لەچاو وڵاتانی دیکە یەکجار زۆر لەسەرە. سروشتی تۆتالیتاریزمیش بەچەشنێکە کە زۆربەی توانستەکانی کۆمەڵگا و زۆربەی سەرمایەکانی زەوت دەکا. کەوابوو لەم وڵاتانەدا قسە کردن لە جۆری پێنجەمی سەرمایە واتە «سەرمایەی شۆڕشگێڕانە» پێویستییەکی تیۆریی زۆری هەیە.

دوای ئەم ڕاستییە لەبارەی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ڕاستییەکی دیکەش لەبارەی ئەو وڵاتانەی بەشێک لە کوردستان لەناو سنوورە سیاسییەکانیاندا هەڵکەوتووە، خۆی نیشان دەدا، ئەویش ئەوەیە کە تەنانەت ئەگەر لە سیستمی سیاسیی ئەم وڵاتانەدا سیکۆلاریسم و دیمۆکراسیش بەشێوەیەکی ڕێژەیی چەسپابن، لە کوردستاندا دۆخەکە دەگۆڕێ و جێگای خۆی دەدا بە دۆخێکی ئۆردووگایی و هەلومەرجێکی شێوە موستەعمەراتیی زەق و ئاشکرا.

واتە لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا پاشەکەوت کردنی سەرمایەی جۆری پێنجەم واتە سەرمایەی شۆڕشگێڕانە، پێداویستییەکی دووقات و چەندقاتی هەیە. لە بنەڕەتدا نەک هەر لە کوردستاندا پاشەکەوت کردن و زیاد کردنی هەر چوار جۆرە سەرمایەکەی دیکە

بەستراوەتەوە بە پاشەکەوت کردنی سەرمایەی شۆڕشگێڕانە، بەڵکوو هەر بەگشتی مانەوەی شوناسی نەتەوەییی کوردیش، بەستراوەتەوە بە ڕادەی سەرمایەی شۆڕشگێرانە.

ئێستا دەتوانین هەنگاوێک بەرەو پێشتر هەڵبێنینەوە: فیگۆر و ئارایشی سیاسیی حیزبەکان، بەگشتی دەکرێ بە دوو شێواز ڕێک بخرێ: شێوازی یەکەم ئەوەیە پێکهاتەی سیاسی و ڕێکخستنی تەشکیلاتی بەچەشنێک بێ کە زیاترین پاشەکەوتی شۆڕشگێرانەی تێدا کۆ بێتەوە. شێوازی دووەمیش ئەوەیە ئەم گۆڕانکارییانە بە زیادی و باجهەڵگر و مەترسیهێن بزانین و پێمان وابێ نەک ئێستا بەڵکوو لە ڕۆژی خۆیدا، حیزبیش شێوەی ڕێکخستن و چەشنی جووڵە و هەڵسووڕانی خۆی دەگۆڕێ.

ئێستا زۆر ڕاستیمان لەسەر ڕاسان بۆ ئاشکرا دەبێ. ڕاسان هەر بەتەنیا دەنگی تەقەی پێشمەرگە لە ناوخۆی کوردستان نییە کە ئەگەر ساڵێک ئەو دەنگە بیسترا پێمان وابێ ڕاسان لەگۆڕێدایە و ئەگەر نەبیسترا پێمان وابێ ڕاسان ڕاوەستاوە. ڕاسان وەدەست هێنانی پتانسییەلێکی شۆڕشگێرانەی ئەوتۆیە کە ئامادەباشی هێزی پێشمەرگە بۆ بەڕێوە بردنی پلانە سیاسی و سەربازی و تەشکیلاتییەکان لەوپەڕی خۆیدا بێ، جا چ پێشمەرگە عەمەلیاتی ئاشکرا لە ناوخۆدا بکا یان نەیکا.

ئێستا لەبەر تیشکی تیۆریی سەرمایەی شۆڕشگێڕانە دوو پرسی گرینگ دەخەینە بەر باس.

پرسی یەکەم

لە مێژووی هاوچەرخی ئێراندا کوردستان لەچاو هەموو ناوچەکانی دیکەی ئێران خاوەنی زیاترین سەرمایەی شۆڕشگێرانە بووە. لە کوردستاندا سەرمایەی ئابووری کەمتر لە ناوچەکانی دیکە بووە بەڵام سەرمایەی شۆڕشگێڕانە لە هەموو ناوچەکانی دیکە زیاتر بووە. نەک هەر لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بگرە لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا سەرمایەی شۆڕشگێڕانە لەوپەڕی خۆیدا بووە. یەکێک لە کێشەکانی دەوڵەتانی زاڵ بەسەر پارچەکانی کوردستاندا ئەوە بووە کە ئەم سەرمایە شۆڕشگێرانەیە لە قۆناغی یەکەمدا لە ناوخۆی کوردستان کۆنترۆڵ بکەن و لە قۆناغی دواتردا نەهێڵن ئەم سەرمایە شۆڕشگێڕانەیە تەشەنە بکا بۆ ناوچەکانی دیکە.

یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی سەرمایە ـ لە هەر پێنج جۆرەکەیدا ـ ئەوەیە کە سەرمایە لە هەر شوێنێک بێ هێزی کاری تایبەت بە خۆی بۆلای خۆی ڕادەکێشێ. هێزی کار بۆ هەر چەشنە لە سەرمایەکان بە هێزێک دەگوترێ کە ئۆگری بە بەرهەم هێنانی سەرمایەکە هەیە و بە کردەوە هەوڵی بەرهەم هێنانی بۆ دەدا. ڕاکێشرانی هێزی کار بۆ لای جۆرەکانی سەرمایە لە بواری سەرمایەی ئابووریدا بەرچاوتر لە جۆرەکانی دیکەیە بەڵام ئەم دیاردەیە لە جۆرەکانی دیکەی سەرمایەشدا هەیە.

ئەگەر شۆڕشێکی ڕەسەن لە ئارادا بێ و سەرمایەی شۆڕشگێڕانەی تێدا بەرهەم بێ، هێزی شۆڕشگێر لە هەموو شوێنەکانی دیکە بۆلای ڕادەکێشرێ. هەموو پارچەکانی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا شاهیدی ئەم چەشنە ڕاکێشانە بوونە. دوایین نموونەی ئەم دیاردەیە ڕۆژئاوا بوو کە سەرەڕای کەمایەسییەکانی، بەرخۆدانەکەی سەرنج و ئامادەیی هەموو هێزە شۆڕشگێرەکانی جیهانی بۆلای خۆی ڕاکێشا. ڕۆژئاوا تازەترین نموونە بوو بەڵام یەکەمین نموونە لە کوردستاندا نەبوو. ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر لە سەردەمی شۆڕشی ۴۶ و ۴۷ەوە هێزە پێشکەوتوو و شۆڕشگێرە چەپە ئێرانییەکانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا. بیرەوەریی کەسانێکی وەک کوروش لاشایی دەرخەری ئەم ڕاستییەن. ئەم دۆخە دوای شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ۵۷یش

له ڕۆژهەڵاتدا درێژەی هەبوو.

پرسی دووەم

هەموو هەوڵی حاکمییەت ئەوەیە ئاستی ئەم سەرمایەیە لە کوردستان دابەزێنێ. دەسەڵات بەشێوەی جۆراوجۆر پلان بۆ خاو کردنەوەی ڕەوتی شۆڕشگێڕیی ڕاستەقینە و هێنانەخواری ئاستی سەرمایەی شۆڕشگێڕانە لە کوردستاندا دەدا. دوو شێواز کە دەسەڵات لەم ساڵانەی دواییدا بۆ دابەزاندنی سەرمایەی شۆڕشگێرانە لە کوردستاندا بەکاری هێناوە ئەمانەن:

یەکەم. تێوەگلاندنی کەسانێک لە ڕەوتێکی بە ڕواڵەت ڕێفۆرمخوازانە

دووەم. پاڵ پێوە نانی بزووتنەوەی کورد بەرەو ئاراستەیەکی ڕاسیستی و ڕاستئاژۆیانە

نامانەوێ ئێستا لەم نووسراوەیەدا لەسەر باسی دووەم زۆر لەنگەر بگرین. هەر ئەوەندە دەڵێین بزووتنەوەی کوردی هەتا ئێستا ئەوەندەی نەتەوەخوازانە بووە ئەوەندەش تایبەتمەندیی ئەنترناسیۆنالیستیی هەبووە و وێڕای ناوەرۆکی نەتەوەیی، خاوەنی ناوەرۆکێکی دێموکرات و مۆدێرنیش بووە و هەر بۆیە لەلای هەموو ئازادیخوازانی جیهان وەک بزووتنەوەیەکی ڕەوا چاوی لێ کراوە. بەڵام ناحەزانی بزووتنەوەی کورد ماوەیەکە بە وەرمێن خستنی چەشنێک ڕاستئاژۆیی و جۆرێک لە شۆڤینیسم لەناو بزووتنەوەی کوردایەتیدا، دەیانەوێ ئەم بیرۆکەیە بڵاو بکەنەوە کە ئەگەر کورد پێی وایە لەناو دەسەڵات و نەتەوەی باڵادەستدا بیری شۆڤینیستی دەرحەق بە کورد زاڵە، بزووتنەوەی خۆیشیان لە چەشنێک جەوهەری شۆڤینی بەتاڵ نییە. هەر لەبنەڕەتدا پاڵ پێوەنانی بزووتنەوەی کورد بەرەو ڕاستئاژۆیی و ڕاسیزم بەمانای ئەستاندنەوەی داینەمۆ و گوڕوتینی شۆڕشگێڕانەی ئەم بزووتنەوەیەیە. سەرکردایەتیی بزووتنەوەی کورد دەبێ هەر وەک پێشوو لەسەر دیتنەوەی بزووتنەوەی خۆی لەناو بەرەی هێزە پێشکەوتنخوازەکانی جیهان و بەرەی دوژمنانی ڕاستئاژۆیی و کۆنەپارێزی پێداگر بێ.

بەڵام پێویستە لەسەر باسی یەکەم لەنگەرێکی زۆرتر بگرین. ئێمە سەرمایەی شۆڕشگێڕانەمان وەک پتانسییەلێک بۆ پێک هێنانی گۆڕانگاری لە کۆمەڵگادا پێناسە کرد. دەکرێ پرسیار بکرێ ئایا گۆڕانکارییەکان هەر بە تەنیا بە کردەوەی ڕادیکاڵ وەدی دێن؟ ناکرێ بیر لەوە بکەینەوە لە ڕەوتێکی ئارام و لەسەرەخۆ بەڵام بەردەوام و پشوودرێژدا ئەم گۆڕانکارییانە لەناو کۆمەڵگادا وەدی بێنین؟ هەندێک کەس لەسەر ئەم بڕوایەن مێژوو سەلماندوویە ئەو گۆڕانکارییانەی بە پشوودرێژی و لە ماوەیەکی دووروورێژ لە کۆمەڵگادا پێک دێن، لەچاو ئەو گۆڕانکارییانەی دەسبەجێ و بەشێوەی یەکدابەدوو پێک دێن، زیاتر جێگای متمانەنن و سەقامگیرتر دەبن و لەو لاشەوە گۆڕانکارییە لەناکاوەکان دوای نیشتنەوەی تەپوتۆزی کوڵوکۆیەکان هەمیسان دەگەڕێنەوە بۆ دۆخی پێشوویان.

لەم ساڵانەی دواییدا بەشێک لە حاکمییەتی کۆماری ئیسلامی هەوڵی داوە بە وەدەست گرتنی جڵەوی بزووتنەوەی ڕێفۆرمخوازانە هەم هیوایەک لە دەروونی هێزە گۆڕانخوازەکاندا زیندوو ڕاگرێ و هەم وەکوو «زەربەگیر»ێک شەپۆلەکانی بێئامانی نارەزایەتیی کۆمەڵانی وەزاڵە هاتووی خەڵکی ئێران بگیرێتەوە و ئەو شەپۆلانە هێدی بکاتەوە.

> ئەگەر شۆڕشێکی ڕەسەن لە ئارادا بێ و سەرمایەی شۆڕشگێڕانەی تێیدا بەرهەم بێ، هێزی شۆڕشگێر لە هەموو شوێنەکانی دیکە بۆلای ڕادەکێشری. هەموو پارچەکانی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا شاهیدی ئەم چەشنە ڕاکێشانە بوونە

بەشێک لە خوێندەوارانی کوردیش بە هەر هۆیەک بێ وەگەڵ ئەم ڕەوتە کەوتوون و گەرەکیانە وا لە خەڵک بگەیەنن کە تاقە دەرەتانی پێک هێنانی گۆڕانکارییەکی سەقامگیر و جێگای متمانە کە خەڵکی کوردی پێ بحەسێتەوە، تێکەڵ بوونە بە ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی. تەنانەت ڕەوتی ڕووداوەکان بەرەو ئاراستەیەک ڕۆیشتووە کە لەگەڵ پەژیوان بوونەوەی زۆریەک لە ڕیفۆرمخوازانی ناوەندگەرا و کەشفی ئەم ڕاستییە کە ڕیفۆرمخوازیی حکوومەتی لە جەوهەری ڕاستەقینەی خۆی بەتاڵ بووەتەوە، هەندێک لە ڕیفۆرمخوازە کوردەکان ئامادە نین لە هەڵوێستەکانیان پاشەکشە بکەن.

حەز دەکەم بە شێوەیەکی زەلاڵ و شەفاف هەڵوێستی تیۆریی خۆمان دەرحەق بە وتەزای ڕیفۆرمخوازی ڕوون بکەینەوە. ئێمە ڕیفۆرمخوازی بەمانای ڕاستەقینەی خۆی ڕەت ناکەینەوە. لایەنگریی ئێمە لە ڕادیکاڵیسمیش هۆی تایبەت بە خۆی هەیە.

ڕاستییەکەی ئەوەیە لە هەر شوێنێکدا سترەکتۆرە سیاسییەکان، ئیزنی بزووتنەوەی ڕاستەقینەی ڕیفۆرمخوازانە بدەن، ئەم بزووتنەوەیە لە درێژخایەندا دەتوانێ شوێنی خۆی لەسەر ڕەوتی ڕووداوەکان بەجێ بێڵێ. بەڵام لە زۆربەی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوین و بە تایبەتی لە ئێراندا، ئەم سترەکتۆرە سیاسیانە ونن. نەک هەر ونن بگرە سترەکتۆرەکان بەچەشنێک گووراون کە بزووتنەوە ڕیفۆرمخوازانەکان، بکەن بە کارتی دەستی حاکمییەت و، هێزی مانۆر دان و هەڵسووڕانی زیاتر لە ناوخۆ و لە دەرەوەدا بدەن بە حاکمییەت.

ئێمە چۆن دەتوانین ڕیفۆرمخوازیی ڕاستەقینە لە ڕیفۆرمخوازیی چەواشە جیا بکەینەوە؟ دیارە ئەم دوو ڕەوتە بە تێپەڕینی کات بەرە بەرە لێک جیا دەبنەوە؛ هەر وەک چۆن ئەگەر وای دابنێین ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی لە ئێراندا لە ساڵی ٧٦وە هاوکات لەگەڵ دەورەی سەرکۆماریی سەید محەممەد خاتەمییەوە دەستی پێ کرد، ئێستا دوای ٢٢ ساڵ، ئیتر بۆ زۆربەی چالاکە سیاسییەکان دەرکەوتووە کە ئەم ڕەوتە ڕەوتێکی ڕاستەقینەی ڕیفۆرمخوازی نییە و کەڵکەڵەی زیاتری ئەم ڕەوتە، بریتییە لە تاقی کردنەوەی شێوازێکی جیاواز بۆ پاراستنی حاکمییەتی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی؛ بەڵام ئێمە لەم نووسینەدا مەبەستمان ئەوەیە پێوەرێکی تیۆری بۆ لێک جیا کردنەوەی ئەم دوو ڕەوتە بە دەستەوە بدەین.

بۆ وڵام دانەوەی ڕوون بەم پرسیارە سێ پێشەکیی کورت دێنینە بەرباس.

پێشەکیی یەکەم

هەر بزووتنەوەیەک چ ڕیفۆرمخواز و چ ڕادیکاڵ، دینامیسمی خۆی لە شوێنێکی تایبەتەوە وەردەگرێ. لێرەدا مەبەستمان لە دینامیسم سەرچاوەی ئەو گوڕوتینەیە کە بزووتنەوەکە زیندوو ڕادەگرێ و بەرەو پێشی دەبا.

پێشەکیی دووەم

پێویستە پێکهاتەی دەسەڵات و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، بە شێوەی گریمانەیی لێک جیا بکەینەوە. ناوکی حاکمییەت سەر بە پێکهاتەی دەسەڵاتە و کۆمەڵگای مەدەنیش سەر بە پێکهاتەی کۆمەڵایەتییە.

پێشەکیی سێیەم

پێکهاتەی کۆمەڵایەتیش دەتوانین بەسەر دوو دەستەدا دابەش بکەین: یەکەم، پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی کە ئەگەر دەسەڵات گەمارۆی بدا، بەشی زۆری وزە دەروونییەکەی لێ زەوت دەبێ و دووەم، پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی کە تەنانەت بە گەمارۆدرانی لەلایەن حاکمییەتیشەوە، وزەکەی لێ زەوت ناکرێ.

ئێستا بە باشترین شێوە دەتوانین وڵامی

ئەم پرسیارە بدەینەوە کە بە چ پێوانەیەکی تیۆری، دەتوانین ڕەوتی ڕیفۆرمخوازیی شوێندانەر لەگەڵ ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی ناڕاستەقینە لێک هەڵاوێرین.

ئەو ڕیفۆرمخوازییەی سەرچاوەی سووتەمەنی و دینامیسمەکەی لەناو پێکهاتەی دەستەڵاتدایە ڕەوتێکی چەواشەیە.

ئەو ڕیفۆرمخوازییەی سەرچاوەی سووتەمەنی و دینامیسمەکەی لەناو پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدایە بەڵام دەستەڵات دەتوانێ پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکە گەمارۆ بدا و پتانسییەلەکانی زەوت بکا، ڕیفۆرمخوازییەکی چەواشە نییە بەڵام شوێندانەریش نییە.

ڕیفۆرمخوازیی ڕاستەقینە ڕیفۆرمخوازییەکە کە دینامیسمەکەی لە ناو پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا بێ و هەر کات دەستەڵاتیش کۆمەڵگاکەی گەمارۆ دا، سەرچاوەی بزووتنەوەکە ویشکایی نەیێ.

دژایەتیی ئێمە لەگەڵ ئەو ڕەوتەی وا بە ناوی ڕیفۆرمخوازیی حکوومەتی ناوی دەرکردووە بەهۆی دژایەتیمان لەگەڵ نەفسی ڕیفۆرمخوازی نییە. ئێمە لەسەر ئەو بڕوایەین ئەگەر دۆخی عەینی بۆ خەباتی ڕیفۆرمخوازانە ئامادە بێ، ئەم شێوە خەباتە لەپاڵ شێوەکانی تری خەبات دەتوانێ لە کۆمەڵگادا سەرمایەی شۆڕشگێرانە بەرهەم بێنێ. لە ڕوانگەی ئێمەوە، ڕیفۆرمخوازیی حکوومەتی لە خانەی یەکەمی ڕیفۆرمخوازیدا جێگای بۆ دەبێتەوە کە ڕەوتێکی چەواشەیە.

ئێستا پرسیارێکی دیکە دەورووژێنین. گوتمان لە چەشنی سێیەمی ڕیفۆرمخوازیدا سووتەمەنیی خەباتی مەدەنی لە شوێنێکەوە دابین دکرێ کە دەستەڵاتی تۆتالیتێر وزەی ئەم شوێنەی پێ کپ ناکرێ. خەباتی مەدەنی ناو شار ئەگەر بە وزەی ئەم شوێنە پشتئەستوور بێ بە گەمارۆی حاکمییەت لە پێ ناکەوێ و شەپۆلەکانی دانامرکێنەوە. ئەو سەرچاوەیەی وا سووتەمەنیی خەبات دابین دەکا، خەباتی شاخە.

ئێستا مانای زۆریەک لە ستراتێژییەکانمان بۆ ڕوون دەبێتەوە. کاتێک ئێمە باسی لێک بەستنەوەی خەباتی شار و شاخ دەکەین، مەبەستمان گرینگی دان بە شێوەی سێیەمی خەباتی مەدەنی و ڕیفۆرمخوازانە و ڕەتکردنەوەی دوو شێوەکەی دیکەیە. لە خودی دەستەواژەی «خەباتی شاخ»دا وشەی «شاخ» ناوی شوێنێکی جوغرافیایی نییە بەڵکوو ناوی «دۆخ»ێکە کە سەرچاوەی خەبات و ڕاپەرینە. جا ئەو شوێنە چ لە بەغدای بەر لە شۆڕشی ١٣٥٧ بێ و چ لە قەندیلی سەرەتاکانی دەیەی حەفتا بێ و چ لە کێلەشینی دوای ڕاسان.

> راستییەکەی ئەوەیە لە هەر شوێنێکدا سترەکتۆرە سیاسییەکان، ئیزنی بزووتنەوەی راستەقینەی ریفۆرمخوازانە بدەن، ئەم بزووتنەوەیە لە دریژخایەندا دەتوانێ شوێنی خۆی لەسەر رەوتی رووداوەکان بەجێ بێڵێ

خەباتی شاخ نەک هەر مانا دەدا بە خەباتی شار، بەڵکوو بەگوێرەی پرەنسیپەکانی ڕێئال پۆلێتیک، دەتوانین بگەین بەم قەناعەتە کە بە بێ هەبوونی هێزی خەباتی شاخ، ئێمە تەنانەت لەسەر مێزی وتووێژیشدا سەنگێکی ئەوتۆمان نابێ. کاتێک دکتۆر قاسملوو ئامادە دەبوو لەسەر مێزی وتووێژ دابنیشێ کە هێزی پێشمەرگەی کوردستان لەوپەڕی ئامادەییی خۆیدا بوو. ئێستا لە دۆخێکی ئەوتۆدا، هەندێک کەسایەتیی سیاسیی کارتۆنی دەیانەوێ لاسایی دیپلۆماسیی وتوویژی دکتور قاسملوو بکەنەوە کە نەک هەر خاوەنی کەمترین سەرمایەی شۆڕشگێرانە نین، بەڵکوو هاوئاهەنگ لەگەڵ ناحەزانی بزووتنەوەی کورد ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دژایەتیی ڕاسانیش دەکەن.

“ وتووێژ ”

ئەزموونی نەتەوەی کورد لە هەر چوارپارچەکە بەدەر لە شێوازێک لە کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی نییە

وتوویژ لەگەڵ د. سەعید شەمس

سەعید شەمس لە ساڵی ٢٠٠٦ لە زانکۆی ڕۆیاڵ هالۆوەی دوکتۆرای کۆمەڵناسیی وەرگرتووە. لە ئێستادا مامۆستای کۆمەڵناسییە لە زانکۆی سۆران، هەرێمی کوردستان. بەشێک لە نووسراوەکانی بریتین لە: ناسیۆنالیزم، ئیسلامی سیاسی و پرسی کورد لە ئێران: تێڕامانێک سەبارەت بە هەڵکشان و پەرەسەندنی ئیسلامی سیاسی لە ئێران (DVM Verlg, 2011)؛ ایرانیت و کردیت: همزیستی یا همستیزی (دەزگای موکریانی، ٢٠١١) و تیۆریی کۆمەڵایەتیی هاوچەرخ (چاپەمەنیی مانگ، ٢٠١٩).

۱ *ئێوە لە ساڵی ۲۰۱۱ کتێبێکتان بە ناوی ایرانیت و کردیت: همزیستی یا همستیزی [ئێرانییەت و کوردایەتی: پێکەوەژیان یان دژبەیەکبوون] چاپ کردووە و لە دەستپێکدا هەوڵتان داوە بە شێوازێکی نوێ پەیوەندییەک لە نێوان ناسیۆنالیزمی رووسی و ناسیۆنالیزمی ئێرانی ساز بکەن. دەکرێ بۆمان شی بکەنەوە کە بۆ پێتان وایە رۆشنبیرانی ئێرانی لە ناو کولتووریکدا پەروەردە بوون کە لە ژێر کاریگەریی ئایدیۆلۆژیی رەسمی ئیمپراتۆریی رووسیادایە؟*

لەو نامیلکەیەدا سەرنجی سەرەکی لەسەر پەروەردەبوونی رووناکبیرانی ئێرانی لە ژێر کاریگەریی ئایدۆلۆژیی رووسیدا نییە، بەڵکوو ناسیۆنالیزمی ئێرانی وەکوو "ناسیۆنالیزمی فەرمی› (official nationalism)، کە لە رووی تیۆریکەوە ناسیۆنالیزمی رووسی نموونەی ناسراوی ئەو شێوازە لە ناسیۆنالیزمەیە، شرۆڤە و گەڵاڵە کراوە. وەکوو ئێوەش ئاگادارن ئەو نامیلکەیە لە سێ بەش پێکهاتووە و بەشی یەکەم باسی ناسیۆنالیزمی فەرمی (رەسمی) دەکات.

لە راستییدا، من سەرەتا بەشی سێیەمی ئەو نامیلکەیەم نووسی. هۆکارەکەشی ئەوە بوو کە بۆ یەکەم جار لە پاییزی ساڵی ۱۳۸۸ (۲۰۰۹.ز) لە ماڵی هاورێیەکم لە لەندەن میوان بووم و بۆ یەکەم جار چاوم بە نامیلکەی «کردستان: علت تداوم بحران آن پس از انقلاب اسلامی» نووسینی حەمید رەزا جەلایی پوور کەوت. من دەمزانی کە جەلایی پوور بۆ ماوەیەک فەرمانداری مەهاباد بووە و شاهید و بەشداری سەدان تاوانی رژیمی کۆماری ئیسلامی لە ناوچەکەیە، بۆ وێنە کوشتنی ۵۹ کچ و کوری بێ تاوان لە مەهاباد بوو کە لە ساڵی ۱۳۶۲ هەتاوی بە شێوەیەکی بێ بەزەییانە، هاوشێوەی نەریتی نازییەکانی ئاڵمانی و نموونەیەکی بەرچاوی تاوان لە دژی مرۆڤایەتی بوو، کوژران. هەر بۆیەش ئەو نامیلکەیەم قەرز کرد و خوێندمەوە و پێم سەیر بوو کەسێکی کۆمەڵناس کە ئێستا لایەنگری چاکسازییە (ئیسلاحات)، پاش ئەزموونی خۆی لە موکریان بەو شێوەیە باسی مەسەلەی کورد دەکات.

ئەو کاتە نیزیک بە شەش ساڵ بوو کە رژیمی سەددام حوسێن رووخابوو و کورد لە سیستمی نوێی عێراقدا خاوەنی پێگەیەکی بەرچاو بوو و مەسەلەی کورد لە نێو رووناکبیرانی ئێرانی جێی باس و موناقشە بوو، هەر بۆیەش بڕیارمدا ئەو نامیلکەیە بخەمە بەر باس، کە کورتکراوەی ئەو پێداچوونەوەیە، بەشی سێیەمی «نامیلکەی کوردییەت و ئێرانییەت ...» پێکدێنێ. ئەڵبەت لەو بەشەدا لە چەند شوێن ئاماژەم بەوە کردوبوو کە بەدەر لە کەموکوڕییەکانی باسی جەلایی پوور، ئەو باسە جیددیترین کاری هاوچەرخی نووسەرانی ئێرانییە کە سەبارەت بە مەسەلەی کورد نووسراوە و تێروانینی زۆریەی رووناکبیرانی ئێرانی لە چوارچێوەی ئەو باسەی جەلایی پووردا جێدەگرێ و هەر بۆیەش دەبێ باسی لە سەر بکرێت.

هاورێیەکەم کە رەشنووسی یەکەمی خوێندەوە، گوتی ئەو وتەیە، واتا روانگەی جەلایی پوور، نوێنەرایەتیی تێفکرینی زۆربەی رووناکبیرانی ئێرانی دەکات، پێویستی بە باسێکی تێروتەسەلتر و زۆرترە. هەر بۆیەش من دوو بەشی یەکەم (ناسیۆنالیزمی رەسمی) و دوووەم (گۆران لە وێژمانی مەشرووتە و سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی رەسمی لە ئێران) م ئامادە کرد و بەشی سێیەمیشم کورت کردەوە و لە سەرەتای ساڵی ۱۳۸۹ه. (۲۰۱۰.ز) لە وێبلاگی "اخباری روز› لە سێ ئالقەدا بڵاو بووە. ئەو سێ ئالقەیە دوایە لە ساڵی ۲۰۱۱ لە باشووری کوردستان وەکوو

نامیلکە چاپ بوو.

وەکوو ئاماژەی پێ کرا ئێستا نیزیک بە دە ساڵ دەبێ کە بەشی یەکەمی ڕەشنووسی ئەو بابەتە نووسراوە. ئەو کات هەرچەند گۆڕانێکی جیددی لە ڕوانگەی ڕووناکبیرانی ئێرانی، بە تایبەت گرووپە چەپەکان سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوایەتی لە ئێراندا دەبیندرا، بەڵام لە هەمان کاتدا زۆربەی ئەوان بە ڕاشکاوی بەرگرییان لە سیاسەتی دەوڵەتی ئێران بەرانبەر بە پرسی کورد نەدەکرد. لە ڕاستیدا، زۆرینەی ئەو ڕووناکبیرانە سنوورێکی پڕ ڕەنگیان لە نێوان میرات، ئەزموون و نەریتی شۆڕشی مەشرووتە و سەڵتەنەتی پەهلەویدا وێنا دەکرد. بە واتایەکی تر، هێشتاش ئەو باوەڕە باو بوو کە وێژمانی شۆڕشی مەشرووتە وەکوو وێژمانێکی نەتەوایەتی جیاوازیی گەوهەریی لەگەڵ سیاسەتی پەیڕەوکراوی ڕژیمی پەهلەوی بەرانبەر بە کورد و نەتەوە ژێردەستە و غیر فارس زمانەکانی دانیشتووی ئێران هەیە. ئەو کات زۆربەی ئەو ڕووناکبیرانە ڕەزاشایان بە باوکی ناسیۆنالیزمی ئێرانی قەبوول نەبوو.

من بە پێچەوانە پێموابوو کە پەیوەندییەکی قووڵ هەیە لە نێوان ئەو دوو بۆچوونە و ئەو پەیوەندییەم لە چوارچێوەی وێژمانی «ناسیۆنالیزمی فەرمی یان ڕەسمی» ئاراستە کرد. یانی لێرەدا من باسی ئەوە ناکەم کە ڕووناکبیرانی ئێرانی لە بەستێنی کولتوورێکدا پەروەردە بوون کە لە ژێر کاریگەریی ئایدیۆلۆژیی ڕەسمیی ئیمپراتۆریی ڕووسیادایە. بەڵکوو باسەکە بەو شێوەیە کە ناسیۆنالیزمی ئێرانی کە لە جووڵانەوەی مەشرووتەدا پێکهاتەیەکی جەماوەری بەخۆیەوە دەگرێ لە ماوەی یەک دەیە (١٩١٠-١٩٢١) و لە ژێر کاریگەریی ڕووداوەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی و مەترسیی هەڵوەشاندنەوەی ئێران بەرەوە ناسیۆنالیزمی فەرمی (ڕەسمی) دەگۆڕدرێ.

٢ *ئەگەر سەردەمی مەشرووتەی ئێرانی وەکوو دەستپێکی ناسیۆنالیزمی ئێرانی سەیر بکەین، ئێوە هەوڵتان داوە لە نێوان لایەنی ڕۆمانتیکی ئەم ناسیۆنالیزمە و لایەنی سیاسیی ئەم ناسیۆنالیزمە، بە واتایەکی ڤیبەری، خزمایەتییەکی هەڵبژێرانە (Elective Affinity) ساز بکەن. دەکرێ تایبەتمەندییەکانی ئەم دوو بۆچوونە زیاتر شی بکەنەوە؟*

من لەو باسەدا ئاماژە بە بۆچوونی ڕۆمانتیکی-ناسیۆنالیستی جیلی دووەمی مەشرووتەخوازەکان و پەیوەندیی ئەوان لەگەڵ توێژێکی سیاسەتوان، کاربەدەست و بۆرۆکراتیک دەکەم. بۆ ئەو مەبەستە یارمەتیم لە چەمکی "خزمایەتی هەڵبژێرانە"ی ماکس ڤیبەر وەرگرتووە. لەو نامیلکەیەدا من هەوڵم داوە بە کورتی ئەو چەمکە شی کەمەوە، بێگومان باسێکی جیددی ئاکادێمی سەبارەت بە ئەو بابەتە لە دەرەوەی باسی سەرەکیی ئەو نامیلکەیە بوو.

سەبارەت بە ئەو دوو گرووپە و تایبەتمەندییەکان کە پرسیاری ئێوەیە، لە لایەکەوە باسی توێژێکی پۆپۆلیست و ئارمانخواز کە نوێنەری بەردەوامی شەپۆلی ناسیۆنالیستیی قۆناغی مەشرووتە بوون، کراوە. لە لایەکی ترەوە، باس لە گرووپی دووەم کراوە کە بریتیی بوون لە سیاسەتوان، ڕووناکبیری دەوڵەتی و بۆرۆکراتیکەکانی ڕژیمی قاجار. گرووپی یەکەم، وەکوو قوتابییانی شەپۆل و نەریتی شۆڕشی مەشرووتە، خولیای چاکسازیی ئێرانییان لە سەر بنەمای شارستانییەتی ڕۆژئاوایی و دینامیزمی مۆدێرنیتەدا لە بەرنامە و فیکردا بوو. کۆمەڵێک توێژەر ئەو بۆچوونە وەکوو ناسیۆنالیزمی ڕۆمانتیک شی دەکەنەوە.[1] ئەو گرووپە هەستێکی توندی ناسیۆنالیستییان لە گەڵ ئۆتوپیای پەرەسەندن و چاکسازی

و نوێسازیی ئێرانی ئاوێتەی یەکتری کردبوو. ناودارترین کەسایەتییەکانی ئەو گرووپە عارف قەزوینی، لاهووتی و میرزادەی عیشقی بوون. ئەو تێڕوانینــە ناسیۆنالیســتییە بۆچوونێکی پۆپۆلیستی بوو کە لایەنگری لە خەڵکی ئاسایی و نەتەوەی ئێران لە بەرانبەر دەوڵەتدا دەکرد. بـەڵام، دۆخی ئاڵۆز و قەیرانی وڵاتی ئێران لە سـاڵانی پێش و دوای شەڕی جیهانی، کە تا ئاسـتی دابەش بـوون و نەمانی ئێران وەگەڕ کەوتبوو، بە شـێوەیەکی ئاشکرا ناتەباییەکی قووڵی خستبووە ناو وێژمانی ئەو گرووپە. یانی لە لایەکـەوە، ئەو جیلە رووناکبیرە لایەنگری مۆدێرنیتـە و شارسـتانییەتی رۆژئاوایی بوون، بەڵام لە لایەکی ترەوە بە توندی هەستێکی دژە-رۆژئاواییان هەبوو. لە لایەکەوە، هۆگری چاکسازی و نوێسازیی وڵات بوون و لە هەموو میراتی نەریتیی ئێرانی بێزار بوون؛ لە لایەکی تـرەوە، شـانازییان بە ئێرانی باستان و دەسکەوتەکانی دەکـرد. هــەر ئــەو ناتەباییە بنەمایـەک بۆ شـیوازێک لە ”خزمایەتیی هەڵبژێرانە›ی ئەو گرووپە لەگـەڵ گرووپی دووەم بوو.

گرووپـی دووەم، زۆرتر سیاسـەتوانان و کاربەدەستانی ئیداری و ئەفسەرانی بەرپرسی ئەرتەش بوون. لەو نامیلکەیەدا باس کراوە کە گرووپی دووەم وەکوو کاربەدەسـتی دەوڵەتی بە هیـچ جۆرێک لە روانگـەی رۆمانتیکی و هەستییانەوە سەیری دۆخی ئەو سەردەمەیان نەدەکرد، ئەو گرووپە سەربەخۆیی سیاسیی وڵاتی کرد بە ناوەندی وێژمان ئێرانی و هێڵە سەرەکییەکانی شۆڕشی مەشـرووتەی تەنیا وەکوو پاشـکۆی ئەو هێڵە ناساند. ئەوەی لەو باسـەدا گرینگە تایبەتمەندییەکانی ئەو دوو گرووپە نییە بەڵکوو ئەو بەستێنەیە وا لە سەر

> ناسیۆنالیزمی ئێرانی کە لە جووڵانەوەی مەشرووتە دا پێکهاتەیەکی جەماوەری بەخۆیەوە دەگرێ لە ماوەی یەک دەیە (١٩١٠-١٩٢١) و لە ژێر کاریگەریی رووداوەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی و مەترسیی هەڵوەشاندنەوەی ئێران بەرەوە ناسیۆنالیزمی فەرمی (رەسمی) دەگۆڕدرێ

بنەمای تایبەتمەندییەکانیان رێخۆشـکەری خزمایەتیی هەڵبژێرانەی ئەوان بوو.

وەکـو ئـاگاداران ماکـس ڤیبـەر ئەو چەمکـەی لـە نامیلکـەی «ئەخلاقـی پرۆتێسـتانی و رۆحـی سـەرمایەداری» دا گەڵاڵەکـردووە. ڤیبەر ئـەو نامیلکەیەی لە سـاڵی ١٩٠٤ی زایینیدا بڵاو کردۆتەوە. لەو نامیلکەیـەدا پەیوەندییەکی تایبەت لە نێوان بـاوەڕی ئایینی کە لە دوای ریفۆرماسـیۆن (چاکسازی)ی دینی گەشەی کردبوو لەگەڵ بـاوەڕی عەقڵانی و کردەوەیـی، کە ئاکامی پیشەسازی بوو، لە شارە گەورەکانی ئەورووپا وەگـەڕ کەوتبوو و ڤیبەر نێوی دەنێت رۆحی سـەرمایەداری، شی کراوەتەوە. سەرنج دان بە سـاڵی چاپی ئەو باسە گرینگە، چونکـە زۆر کـەس روانگەی ڤیبەر وەکـوو رەدکردنەوەی راسـتەخۆی تیـۆری و میتـۆدی مارکس سـەبارەت بە هۆکارەکانی سـەرهەڵدانی سـەرمایەداری لێکدەدەنـەوە. بـە متمانـەوە دەتوانین بڵێین ئامانجـی ڤیبەر لە نووسـینی «ئەخلاقـی پرۆتێسـتانی و رۆحی سەرمایەداری» دژایەتی و رەدکردنـەوەی روانگـەی مارکس نەبوو. بە پێچەوانەوە ڤیبـەر گرینگییەکی تایبەتی دەدا بە فەلسەفە و ئانالیزی مارکس. کێشەی سـەرەکیی ڤیبەر لەگەڵ مارکسیستەکان و بە تایبەت لەگەڵ مارکسیسـتەکانی ئاڵمانی و دوایەش لەگەڵ باڵشویکەکانی رووسی بوو. ڤیبەر بەردەوام ئەو مارکسیسـتانەی تاوانبار دەکرد کە بە شـێوەیەکی رەمەکی (عامیانە) لە هـزری مارکس گەیشـتوون. ڤیبەر پێی وابوو کە لە ساڵانی دوایی مەرگی مارکس روانگەیەکی ویشـک و پۆزیویستی بە سەر مارکسیسـتەکانی ئاڵمانیـدا زاڵ بووە کە لە

ئاکامیدا ڕوانگەی مارکسیان لە ناوەڕۆکی خۆی بەتاڵ کردەوە.

بە گشتی ڤیبەر سەرهەڵدانی هیچ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیی تەک ڕەهەندی نەدەدیت و لەو گۆشەنیگایەوە سەرهەڵدانی سەرمایەداری لە بەشێکی ئەورووپا بێگومان ئاکامی گۆڕانێکی تەک ڕەهەندی نەبوو و پێشی وانەبوو مارکس سەرهەڵدانی سەرمایەداری تەک ڕەهەندییانە لێکداوەتەوە و ڕوانگەی جیاواز لە مارکس بە واتای ڕەدکردنەوەی یەکلایەنەی مارکس نییە. هەر بۆیەش دەڵێت: «بە هیچ شێوەیەک ئامانجی ئەوەی نییە کە شرۆڤەیەکی یەک لایەنەی ماتریالیستی کە سەرهەڵدانی سەرمایەداری تەنیا دەبەستێتەوە بە هۆکاری ئابوورییەوە، لەگەڵ لێکدانەوەی یەکلایەنەی کولتووری بۆ ئەو دیاردەیە بگۆڕێ. یانی بگوترێ زاڵ بوونی پرۆتێستانیزم بۆتە هۆی سەرهەڵدان و سەقامگیریی سەرمایەداری لە ڕۆژئاوا.»[٢]

چونکە ڤیبەر سەرهەڵدانی سەرمایەداریی وەکوو دیاردەیەکی چەند ڕەهەندی دەبینی، ویناکردنی شێوەیەکی جیاواز لە شرۆڤەی مارکس (نەک ڕەدکردنەوەی) بە پێویست دەزانی. لەو نامیلکەیەدا بەپێچەوانەی مارکس، جەختی سەرەکیی توێژینەوەی ڤیبەر لە سەر پێکهاتە و ڕێکخراوەی سەرمایەداری نییە بەڵکوو لە سەر ڕۆحی سەرمایەدارییە. فەسڵی دووەمی ئەو نامیلکەیەش بۆ ئەو مەبەستە تەرخان کراوە. لەو فەسڵەدا باس لەوە دەکرێت کە تایبەتمەندیی ڕۆحی سەرمایەداری، نابێت لە ویست و خولیای کەڵەکەکردنی سوود و قازانج بۆ بەکارهێنانی شەخسیدا ببیندرێت، بەڵکوو لە لە «بەڵێنداریی دیسیپلینانە بۆ کارکردنی وەکوو ئەرک و وەزیفەیە، کارکردن بۆ تەڵەکەکردنی سەرمایە و بەکارنەهێنانی بۆ پێداویستی و بخوری شەخسی» سەیر بکرێت. ڕۆحی سەرمایەداری بۆ ڤیبەر لە هەمان کاتدا دیاردەیەیەکی نائەقڵانییە کە لەگەڵ ئەخلاقی پرۆتێستانی «خزمایەتییەکی هەڵبژێرانەی» هەیە و تەنیا لە پەیوەندیی چالاکیی ئابووریی سەرمایەداری وەکوو سیستەم، حاڵەتی ئەقڵانی بەخۆیەوە دەگرێ.

> بە باوەڕی من نوخبەی ئێرانی، لانیکەم بەشی سیکۆلاری لە شۆڕشی مەشرووتەوە تا ساڵی ١٣٣٢ ی هەتاوی لە سیاسەتدا کەمتر گرفتی نەریتی ئیسلامی هەبوو. هەڵبەت ئەو نوخبەیە ژمارەیەکی زۆر نەبوون

لێرەدا پارادۆکسێک لە نێوان تەڵەکەکردنی سەرمایە و بەکارنەهێنانی بۆ مەبەستی تاکیانە، لە نێوان ڕۆحی سەرمایەداری و پێکهاتە و ڕێکخراوەی سەرمایەداری، خۆی دەردەخات. پاژی ئانالیزی و ڕێگەی چارەسەرکردنی ئەو پارادۆکسە بۆ ڤیبەر لە پەیوەندی لە نێوان ڕۆحی سەرمایەداری و کاکڵی ئەخلاقیی پرۆتێستانی دەبێت لێکبدرێتەوە. ڤیبەر بە تایبەت سەرنجێکی تایبەت بۆ شرۆڤەی لێکدانەوەی چەمکی «بانگ کردن» کە هێڵێکی گرینگی تیۆلۆژی پرۆتێستانی بوو و لە کاتی ڕیفۆرماسیۆنەوە گەشەیەکی بێ وێنەی بەخۆیەوە دیبوو، دەدات. بە واتایەک، ئەو باوەڕە ئەگەر تاک بەرپرسایەتیی ئەخلاقیی خۆی بەرانبەر بە خودا لە ژیانی ڕۆژانە و لە کاری ڕۆژانە بە جێ بگەیەنێ دەتوانێ متمانەی ئەوەی هەبێت کە یەکێک لە هەڵبژاردەکان بێت بۆ ڕزگاری.

لە ڕوانگەی پرۆتێستانیزم و کالڤینیزمەوە کاری جیددی و دووری لە تەنبەڵی لە ژیانی ڕۆژانە و بەرهەمهێنانی بەها ماددییەکان و تەڵەکەی سەرمایە باشترین ڕێگەیە بۆ بەئەنجام گەیاندنی بەرپرسایەتیی ئەخلاقی بەرانبەر بە خودا. ئەڵبەت سەرمایە و سەروەت

بۆ خۆی ڕزگاریی بەخت «زەمانەت» ناکات، بەڵام تەڵەکەکردنی سەرمایە و سەروەت دەتوانێ نیشانەی وەدواکەوتنی بەرپرسایەتیی ئەخلاقی و ڕێگەیەک بۆ بانگ کردن بێت. هاوکات پرۆتێستانیزم و بە تایبەت کالڤینیزم لە سەر ئەم باوەڕە بوو کە کاری سەخت و کۆکردنەوەی پارە و سەرمایە بۆ ڕابواردن، ژیانی خۆش نییە و ئەو پارەیە دەبێت بۆ خەڵکی هەژار و خێر لە ڕێگەی خودادا بەکار بهێندرێ. گرینگیی ئەخلاقی پرۆتێستانی بۆ ڕۆحی سەرمایەداری لە بەئەقڵانی کردنی ئەو کردەیەدایە کە پێشکەشی دەکات. ئەمە لە حاڵێکدایە کە پرۆتێستانەکان بە هۆی باوەڕی ئایینییەوە وەدوای کاری سەخت و دژوار دەکەون و ڕۆحی سەرمایەداری لە سەر بنەمای بازاڕی کار و دابەش بوونی هێزی کار پێداگری لە سەر کاری دیسپلینی دەکات. لە ئاکامدا بەستێنێکی لەبار بۆ پەیوەندیی هەڵبژێری لە نێوان ئەو دوو بۆچوونە دەرەخسێت. لە ڕوانگەی ڤیبەرەوە ڕەنگە ئەو دوو لایەنە هەست بە ئەو پەیوەندییە نەکەن و کاریگەریی دەستنیشان کردن و ئانالیزی «خزمایەتی هەڵبژێرانە» لێرەوە هەڵدەقوڵێ کە زۆر ئاشکرا و ڕوون نییە.

من لەو نامیلکەیەدا، ئاماژە بە شێوازێک لە خزمایەتیی هەڵبژێرانە لە نێوان دوو گرووپی ڕووناکبیری ئێرانی و ئەو قۆناغەی مێژووی ئێرانم کردووە. وەکوو لەوێدا باسکراوە بە هیچ جۆرێک نابێ پێگەی جیاوازی کۆمەڵایەتی و چینایەتی و هەروەها تێڕوانینی فیکریی جیاوازی ئەو دوو گرووپە لە بیر بکەین.

۳ *ڕۆشنبیرانی ئێرانی (وەکوو زۆربەی ڕۆشنبیرانی ڕۆژهەڵاتی ناوین) کاتێک بەرەورووی مۆدێرنیتەی ڕۆژئاوایی دەبنەوە دەیانەوێ بە مەیلی خۆیان بەشێک لە تایبەتمەندییەکانی مۆدێرنیتە هەڵبژێرن. ئەگەر بۆ مارکس بگەڕێینەوە مۆدێرنیتە هەموو ئەو شتانەی کە ڕەق و بەهێز بوون دەکاتە تۆزی بانان، بەڵام ئیلیتی ئێرانی نایەوێ دەستبەرداری بنەما فیکرییەکانی نەریتی ئیسلامی بێتەوە. بە باوەڕی ئێوە ئەم شێوازە تێگەیشتنە چ کاریگەرییەکی لەسەر ناسیۆنالیزمی ئێرانی داناوە؟*

بە باوەڕی من نوخبەی ئێرانی، لانیکەم بەشی سێکۆلاری لە شۆڕشی مەشرووتەوە تا ساڵی ١٣٣٢ ی هەتاوی لە سیاسەتدا کەمتر گرفتی نەریتی ئیسلامی هەبوو. هەڵبەت ئەو نوخبەیە ژمارەیەکی زۆر نەبوون و بەشی زۆریان ئەو کەسانە بوون کە یا دەرفەتی ئەوەیان بۆ ڕەخسابوو ژیان و کولتووری ڕۆژئاوا ڕاستەخۆ ئەزموون بکەن و یان ئاگاداری بن. لە نێوان ١٣٣٢ تا کۆتایی دەیەی چلی هەتاوی ئێمە شاهیدی قەیرانی سێکۆلاریزم لە ئێران بووین. سەرهەڵدانی وێژمانی «گەڕانەوە بۆ ڕەچەڵک» کە بەستێنێکی لەباری بۆ گەشەی بیری ئیسلامی سیاسی خۆش کرد. بیری ئیسلامی سیاسی لە ڕەوتی شۆڕشی ١٣٥٧ بوو بە وێژمانی زاڵ. هەر بۆیەش ئەو گوزارەیەم بە دڵ نییە کە بڵێن نوخبەی ئێرانی ناخوازێ واز لە بنەما فیکرییەکانی ئیسلامی بێنێت. من پێم وایە نابێت ئەو سێ قۆناغە و تایبەتمەندییەکانیان لە بیر بکەین. باس لە سەر ئەو سێ قۆناغە و نابەردەوامیی مێژوویی هەم لە دەرەوەی پرسیاری ئێوەیە و هەمیش کاتێکی زۆری دەوێت.

۴ *لە کتێبی ئێرانیت و کردیتدا بەکورتی باس لە ڕوانگەی هێشتر سەبارەت بە کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی دەکەن. هەرچەند لەوێدا وردەکارییەکانی تیۆرییەکەی هێشترتان شی نەکردووەتەوە، بەڵام ئایا پێتان وایە دەکرێ لە ڕوانگەی کۆلۆنیالیزمەوە سەیری پرسی کورد لە*

بەڵێ، من تەنیا ئاماژەیەکی سەر پێییم بە کتێبەکەی مایکل هیشتر کردووە. لە ڕاستییدا ئەو کتێبە هەر چەند لە ساڵی ١٩٧٥ی زایینیدا چاپ بوو، یەکێک لە سەرچاوە سەرەکییەکانی بابەت و باسی ناسیۆنالیزمە (ئەڵبەت لە ڕوانگەی منەوە). سەردێڕی کتێبەکە خۆی زۆر شت دیاری دەکات: «کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی: زیواری سێڵتیک لە ڕەوتی گەشەی ناسیۆنالیزمی بریتانیایی». وەکوو خۆتان دەزانن دوورگەی بریتانیا لە چوار نەتەوەی ئینگلیسی، سکاتلەندی، وێلزی و ئیرلەندی پێکهاتووە. لەو گۆشەنیگایەوە سەردێڕی کتێبەکە تا ئاستێک ئاشکرای دەکات باسەکە لە سەر چییە، چونکە ئاماژەیەکی ڕاستەخۆ هەیە بە ئەوە کە زمان، کولتوور و پێکهاتەی ئێتنیکی ئینگلیسی لە ڕەوتی ویناکردنی نەتەوەی بریتانیایی خۆی بە سەر کولتوور و ئێتنیکی سێڵتیکیدا زاڵ کردووە.

مایکل هیشتر لە دەستپێکدا چەند پرسیار و سەرنج ئاراستە دەکات. یەکەم، چۆن کۆمەڵگاکان قۆناغی عەشیرەیی و قەومی بەجێ دێڵن؟ چۆن ئەو گرووپە کۆمەڵایەتییە جیاواز و خۆبژێو و ناپەیوەستەی ناوچەکان لە ڕەوتێکی مێژووییدا لە ڕوخسار و پێکهاتەیەکی یەکگرتووی نەوەییدا خۆیان جێگیر دەکەن؟ دووەم، چ تشتێک بناغە و بنەمای دیاردەی نەتەوایەتی پێکدێنێت؟ هەر دوو پرسیارەکە تێکئالاون، چون زۆربەی نەتەوەکان کە ئێستا بە فەرمی ناسراون لە دوو یان چەن گرووپی کولتووری پێکهاتوون.

لە جوابی پرسیاری دووەمدا هیشتر دەڵێت کۆمەڵناسیی کلاسیک لە ڕوانگەی دۆرکایمەوە جوابی ئەو پرسیارەی داوەتەوە: «لە ناخی هەر نەزمێکی کۆمەڵایەتیدا شێوازێک لە «ڕامانی کۆمەڵی»[٣]، واتا کۆمەڵێک بەهای کۆمەڵایەتی و نۆرم کە شەرعییەت دەدەن بە هەڵسوکەوت و ڕەفتاری کۆمەڵایەتی تاکەکانی کۆمەڵگا، بوونی هەیە. ئەو ڕامانە کۆمەڵایەتییانە پێوەری سەرەکین بۆ ئەوەی کە کولتوورێک لە کولتورێکی تر جیا کەینەوە، و هەر ئەوەش پێوەری ناوەندییە بۆ جیاکردنەوە و پێناسەی نەتەوەکان لەیەکتر.

هیشتر لێرەدا لە پاڵ گرینگی دان بە ڕوانگەی دۆرکایم، خاڵێکی پرسیارئامێز ئاراستە دەکات و دەڵێت: ”چەمکی نەزمی کۆمەڵایەتی لە ناوەندی تیۆریی کۆمەڵناسانە و توێژینەوەدایە. بەڵام پێ داگری لە سەر ئەوە کە دیاردەیەک بە نێوی «ڕامانی کۆمەڵی» لە پێکهاتە و بناغەی کۆمەڵگایەکدا بوونی هەیە، پێداویستیی خوێندنەوەی کاریگەری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە سەر ڕامانی کۆمەڵی زەق دەکاتەوە (هیشتر: ٤). بە واتایەکی تر، گەلۆ ناتوانین دەوری ڕامانی کۆمەڵی لە وێناکردنی کولتووری نەتەوەیی بە جیددی نەگرین، بەڵام ئەو دیاردەیە خۆی لە ڕەوتی مێژووییدا لە گۆڕاندایە.

لە پاڵ ئەو تەوەرە، هیشتر ڕاستییەکی مێژوویی زەق دەکاتەوە و سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە ڕادەکێشی کە بۆ یەکەم جار لە ناوچەکانی باستیل لە ئیسپانیا، ویسێکس و دوایە لەندەن لە بریتانیا و هتد، بوو کە دەوڵەتی ناوەندی بە دەسەڵات سەریهەڵدا و سەقامگیر بوو. بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ڕاستییە کە ئەو ناوەندانە (باسیل، لەندەن) جیاوازیی کولتوورییان لە گەڵ ناوچەکان هەبوو، پێشمەرجی وێناکردنی کولتووری نەتەوەیی ئەوە بوو کە کولتووری ناوچەییەکان ئاویتەی ئەو کولتوورە ناوەندییانە ببن تا لە ئاکامدا دەوڵەتی ناوەندیی بەهێز ڕوخساری دەوڵەتی نەتەوایەتی بەخۆیەوە بگرێ. لە سەر بنەمای ئەو دەستپێکەدا کتێب و توێژینەوەی هیشتر خوێندنەوەیەکە بۆ یەکگرتوویی و ململانێ ئێتنیکی و گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە نێوان

سالانی ۱۹۶۶-۱۵۳۶ لە ڕەوتی پەیدابوونی نەتەوەی بریتانیا. هیشتر ئەو توێژینەوەی بە چاوپێداخشاندن و بەکارهێنانی کۆمەڵێک سەرچاوە و داتا و بەڵگەلی گرینگی دەوڵەتی بەئەنجام گەیاندووە.

باسی سەرەکی سەبارەت بە پەیوەندیی ناوەند و ناوچە، یان ناوچەکانە لە ڕەوتی وێناکردنی کولتوور و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی-سیاسی نەتەوەییدا. هیشتر دوو قۆناغی مێژوویی بۆ ئەو مەبەستە لێک جیادەکاتەوە. یەکەم، قۆناغی پیش پیشەسازی. لەو قۆناغەدا ناوەند و ناوچەکان جیاواز لەیەکتر پێکهاتە و شێوەی ژیانی تایبەت بە خۆیان هەبوو و هەرچەند ناوەند بە هۆی دەسەلاتی سیاسی زۆرتر کاریگەریی لە سەر ناوچەکان هەبوو، بەلام ئەو کاریگەرییە نەدەگەیشتە ئاستی گۆڕینی پێکهاتەی کۆمەلایەتیی ناوچەکان. لە قۆناغی دووەم کە لە ژێر کاریگەریی شۆڕشی پیشەسازییدا دەست پێ دەکات، مەسەلەکە دەگۆڕدرێ. یانی ئەو شێوازە پێکهاتە کۆمەلایەتییە کە لە ناوەندەکاندا گەشە دەکات پاش ماوەیەک خۆی بە تەواوی بە سەر ناوچەکاندا دەسەپێنێ .

لەو باسەیدا هیشتر دەڵێت: «ئەگەر بکرێت بە شێوەیەکی تۆکمە پێناسەیەک بۆ چەمکی نەتەوە گونجاو بێت، ئەو پێناسەیە ناکرێ لە سەر بنەمای چۆنایەتیی ئەزموونی یان چەندایەتیی ئەندامانی پێکهێنەری نەتەوە گەلالە بکرێت. واتا ئەو چەمکە پێش لە هەر تشتێک بریتییە لە هەستی یەکگرتوویی گرووپێک بەرانبەر بە گرووپێکی تر. واتا ئەو چەمکە گرێدراوی بەهاکانی چۆنایەتییە نەک داتای چەندایەتی. هەر بۆیەش، سەربەخۆ و تەنانەت لە دەرەوەی ڕووداوە سیاسییەکانی وەکو جیابوونەوە و یان داگیرکردن، نەتەوەکان لە دایک دەبن و یان لە ناودەچن. دەوڵەت و دەوڵەتی نەتەوەیی تا ئەو ئاستەی کە ئۆتۆریتەی لە لایەن گرووپە جیاوازە کۆمەڵایەتییەکانەوە پەسند کرابێت شایانی نازناوی دەوڵەتی نەتەوەیییە و دەکرێ بڵێین شەرعییەتی هەیە و هەر ئەو دەوڵەتەیە کە بە دەوڵەت-نەتەوە ناسراوە.»[۴]

لە بەشێکی تری باسەکەیدا هیشتر باس لە دوو ئاکامی داگیرکاریی سەرزەمینی دەکات. یانی ئەگەر وڵاتێک سەرزەمین یان بەشێک لە خاکی لایەنێکی تر داگیر بکات، دەکرێ ئەو داگیرکارییە لە لایەن خەڵکانی ئەو ناوچەیەوە هەم شەرعی و هەمیش ناشەرعی لێکبدرێتەوە. ڕەنگە لە زۆر حاڵەتدا زۆرینەی خەڵک ئەو کارەی ڕژیمی داگیرکەر بە ناشەرعی بنرخێنن. بەلام ئەگەر ئەو دەوڵەتە دوای چەند جیل بتوانێ لایەنگری و مەشرووعییەت لە لایەن خەڵکی ئەو ناوچەیەوە بۆ خۆی مسۆگەر بکات ئەو کات داگیرکاری دەبێت بە پەرەسەندنی نەتەوەیی. لە لایەکی ترەوە، ئەگەر ئەو دەوڵەتە لە درێژخایەندا نەتوانێ خۆی وەکو ڕژیمێکی قانوونی لەو ناوچەیە جێگیر بکات و دەنگ و ڕای ئەو خەڵکە بۆ لای خۆی ڕاکێشێ، ئەو کات ئەو کارە پەرەسەندنی ئیمپریالیستییە، چونکە ئمپراتۆرییەکان لە سەر بنەمای نەزمێکی ناهاوسەنگی کولتووری و کۆمەلایەتی وێنا دەکرێن.

> ئەزموونی نەتەوەی کورد لە هەر چوارپارچەکە بەدەر لە شێوازێک لە کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی نییە. بۆ وێنە، لە دوای ڕووخانی ڕژیمی پاشایی لە ئێران، نەتەوەی کورد لە ئێران بە گشتی دژی ڕژیمی ئایینی و ویلایەتی بوو و ڕژیمی نوێی دەسەلاتدار لە تاران هیچ پێگەیەکی لە کوردستان نەبوو

هیشتر لەو باسەیدا چەمکی کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی لە سەر ئەزموونی ۴۰۰ ساڵەی ئینگلیزییەکان لە دورگەی بریتانیا بۆ دروست کردنی ئیمپراتۆریی بریتانیا، گەلالە دەکات. بۆچوونێک لە کۆمەلناسیی

سیاسیدا لە سەر ئەو گریمانەیە وەستاوە کە پێکهاتەی سیاسی نەزمی ئیمپراتۆری لە درێژخایەندا بەرەو ناسەقامگیری دەڕوات. هەر بۆیەش، چارەنووسی ئیمپراتۆرییەکان لە دوو حاڵەت بەدەر نییە، یەکەم، بەرەو لاوازی و ڕەوتی بەباڵکانی کردن واتا دابەش بوون بەسەر یەکینە کولتوورییە جیاوازەکان و هەڵوەشاندنەوە، بڕۆن. لە حاڵەتی دووەم، کە لە مێژوودا زۆر دەگمەنە، لە ڕەوتێکی مێژووییدا ئیمپراتۆرییەکی چەند نەتەوەیی بە نەتەوەیەکی هاوپەیوەستە لە دایک بێت.

لە سەر بنەمای ئەو باسەی هێشتر، ئەزموونی نەتەوەی کورد لە هەر چوارپارچەکە بەدەر لە شێوازێک لە کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی نییە. بۆ وێنە، لە دوای ڕووخانی ڕژیمی پاشایی لە ئێران، نەتەوەی کورد لە ئێران بە گشتی دژی ڕژیمی ئایینی و ویلایەتی بوو و ڕژیمی نوێی دەسەڵاتدار لە تاران هیچ پێگەیەکی لە کوردستان نەبوو. لە شەڕێکی دژوار و نابەرانبەردا چەندین ساڵ ڕژیم شار بە شار و دێ بە دێی کوردستانی داگیر کردووە. لەو ڕەوتەدا ڕژیمی کۆماری ئیسلامی یەکەمین دەسەڵاتی سیاسی بوو کە بە مەبەستی داگیرکردنی کوردستان، بە ڕاشکاوی پاکسازیی ئێتنیکی کردە بنەمای سیاسەتی دەوڵەتی خۆی. کاتێ لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لە ڕۆژئاوا دەستەواژەی پاکسازیی ئێتنیکی بۆ پێناسەی تاوانی سێربەکان لە دژی نەتەوەکانی تری یۆگوسلاوی لە شەڕی ناوخۆییدا گەڵاڵەکرا، سێربەکان قەت ئەو پێناسەیان قەبووڵ نەکرد. لە حاڵێکدا، ڕێبەرانی کۆماری ئیسلامی، بە تایبەت ئایەتووڵڵا خۆمەینی، بە دەیان جار و بە ئاشکرا فەرمانیان دەکرد تا سیاسەتی پاکسازیی کافرەکان (واتا نەتەوەی کورد) لە کوردستان جێبەجێ بکرێت. دوای نیزیک بە چوار دەیە داگیرکردنی کوردستانی بە هەموو بەها مرۆڤیی و ماددییەکانیەوە تا ئێستاش ڕژیمی ئێران نەیتوانیوە شەرعییەتی لە ناو خەڵکدا هەبێت. چ جیاوازییەک لە نێوان داگیرکردنی شاری سنە لە ساڵی ١٣٦٠ی هەتاوی لە لایەن ئەرتەش و سوپای پاسدارانی کۆماری ئیسلامی لەگەڵ داگیرکردنی شاری عەفرین لە کوردستانی ڕۆژئاوا هەیە؟ بەڵێ دەکرێ و دەبێ لە ڕوانگەی کۆلۆنیالیزمەوە سەیری پرسی کورد بکەین.

٥ *لە مۆدێلی سێ ڕەهەندی بۆ ناسیۆنالیزم دێڤید میللەر سەرەڕای گرنگی دان بە هەر کام لە ڕەهەندەکانی ناسنامەی تاکەکەسی و هەروەها پرسی ئەخلاقی بۆ ناسنامە، باس لەوە دەکات کە ئەندامەکانی هەر نەتەوەیەک خوازیاری ئەوەن لە چوارچێوەیەکی سیاسیدا چارەنووسی خۆیان دیاری بکەن. بە باوەڕی ئێوە ئایا دەکرێ کورد لە ناو چوارچێوەی دەوڵەت نەتەوەکانی چوار وڵاتی ئێران، تورکیا، سوریا و عێراق چارەنووسی خۆی دیاری بکا؟ بە سەرنجدان بەوەی کە میلەر ئاماژە بەوە دەکا ئەندامەکانی هەر نەتەوەیەک بۆ سازکردنی ناسنامەیەکی نەتەوەیی پێویستە بە نەتەوەیەکەوە گرێ بدرێنەوە (واتە نەتەوەی خۆیان خۆش بوێ) و لە هەمان کاتدا ڕقیان لە ئەویترەکانیان (لێرەدا تورک، فارس و عەرەب) هەبێ.*

بە کورتی و کرمانجی نا، و پێم وایە پێویست بە باسێکی زۆری نییە. پتر لە یەک سەدەیە و لە کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی و لەو کاتەوە کە ئەو چوار دەوڵەتە لە سیستەمی نێونەتەوەییدا بە فەرمی ناسراون، خەباتی نەتەوەی کورد بەردەوام بووە و پرسی کورد بۆتە کێشەیەکی گەورە کە وزەی مرۆڤی و ماددییەکی زۆری ئەو چوار وڵاتەی بۆ کووژاندنەوەی تەرخان کراوە. بەڵام نەک

هەر چارەسەر نەکراوە بەڵکوو لە ئاستێکی پان و بەرینتردا یەخەی ئەو وڵاتانەی گرتووە. مەسەلەی کورد تەنیا باسێکی فیکری و تیۆریکی و رووناکبیرانە نییە، بەڵکوو لە کردەوەدا خەباتی نەتەوەیەک بۆ زیندوو مانەوە و مێژوویەکی پتر لە یەک سەدەی هەیە، ئەگەر دەرەتانی چارەسەری ئاشتییانەی پرسی کورد لە یەکێک لەو چوار وڵاتە بابایە، تا ئێستا شاهیدی دەبووین.

۶ *عەباس وەلی سەبارەت بە ئاخێزگەی ناسیۆنالیزمی کوردی بۆ دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دەگەڕێتەوە و پێیوایە کە سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی دەرەنجامی سیاسەتی نکۆڵی کردنی دەوڵەت - نەتەوە مۆدێرنەکانی ناوچەکە بووە و کوردەکان بەرپەرچی ئەم حاشاکردنەیان داوەتەوە. هەروەها ئەو باس لەوە دەکا ئەم دیالێکتیکی نکۆڵی کردن و بەرنگاربوونەوە، تاکوو ئێستاش، سروشتی ناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتی) دیاری دەکا. ئاشکرایە ئەم خوێندنەوەیە لە ناو پارادایمی مۆدێرنیستیدا ساز کراوە، بەڵام هەم لە رووی مێژووییەوە رەخنەی لێ دەگیرێ، هەم ناتوانێ تایبەتمەندیی لێک گرێدراویی بزووتنەوەی کوردایەتی لە پارچەکان راڤە بکا. لە هەمان کاتیشدا پرسیاری سەرەکی ئەوەیە ئەگەر کوردایەتی تەنیا بەرەنگاری ناسیۆنالیزمی رەسمی ئەم چوار دەوڵەت نەتەوە بووەتەوە، چۆن توانیویەتی دیسکۆرسی تایبەت بە خۆی ساز بکا؟*

پرسیارێکی سەرنجراکێشە و زۆریش بە جێیە، بەڵام باشترە راستەخۆ ئاراستەی د. وەلی بکەی. لە سەر بۆچوونی د. وەلی من لە چەند شوێن قسە و باسم کردووە و وپێم خۆش نییە لێرەدا ئەو باسانە دووپات کەمەوە. ئێوە بەدروستی دەڵێن روانگەی کاک عەباس لە رووی مێژووییەوە رەخنەی لێگیراوە. کاتێ بۆ یەکەم جار وتارەکەی کاک عەباس لە گۆڤاری «کریتیک» لە ژێر سەردێری «دروست کردنی ناسنامەی کوردی لە ئێران» لە ساڵی ۱۹۹۵ بڵاو بووەوە، شارەزایانی مێژووکار کۆمەڵێک سەرنجیان سەبارەت بەو باسە هەبوو. بۆ وێنە کاتێ کاکڵی باسەکەی د. وەلی وەکوو پرۆژەیەک لە ژێر ناوی «سیاسەتی نەتەوە بێ دەوڵەتەکان: پەیدابوون و رەچەڵەکی ناسیۆنالیزمی کورد لە ئێران» بڵاو بووەوە، کاک ئەنوەر سوڵتانی وەکوو مێژووکاری ناسراوی کورد کۆمەڵێک تێبینیی هەبوو کە بە مەبەستی چاککردن و پێداچوونەوە ناردەبووی بۆ د. وەلی. بەڵام کاتێ د. وەلی تەنیا تووورەیی خۆی دەربڕیبوو لە ئەوەی کە کەسێک رێگە بە خۆی دەدا لە سەر وتاری ئەو تێبینی هەبێت، لە سەر داوای دوستانی، وەکوو وتارێک ناردی بۆ گۆڤاری رابوون و لە ژمارەی ۱۷ی ئەو گۆڤارە، لە ساڵی ۱۹۹۶ چاپ بوو. مەبەستم لە وەبیرهێنانەوەی ئەوەیە کە ئەو باسە مێژوویەکی بیست و چەند ساڵەی هەیە و دووپات کردنەوەی لەو مەجالەدا نە پێویستە و نە گونجاو.

بەس لە رووی فیکرییەوە رەنگە ئاماژە بە خاڵێک پێویست بێت. هەم لە وتارەکەی ساڵی ۱۹۹۵ و باسەکانی دوای ئەو وتارە و هەمیش لە کتێبی «کوردەکان و دەوڵەت لە ئێراندا: وێناکردنی ناسنامەی کوردی لە ئێران» کە لە ساڵی ۲۰۱۱ ئای.ب. تۆریس چاپ و بڵاوی کردووە، کاک عەباس وەلی پێداگری لە سەر هاوسەنگبوون و دروستیی روانگەی تیۆریکی سەبارەت بە رەچەڵەکی ناسنامەی کورد لە ئێران دەکات.

لە رووی مێتۆدیکەوە ئەوە باسێکە لە سەر کاریگەریی فاکت و بەڵگە مێژووییەکان لە خوێندنەوەی رابردوو، کە کاک عەباس لە

شوێنێک بە «مێژوویی تیۆریک» ناوی دەبات. بە کورتی ئەو بۆچوونە لە دژی دوو نەریتی فیکری، ئەزموونباوەری (ئیمپێریسیزم) و مێژووباوەری (هیستۆریسیزم)، پێی لە سەرئەوە دادەگرێ کە فاکتەکانی مێژوویی دیارکراو و حەی و حازر نین بەڵکوو پێکهاتەیەکی چەمکییانەیان هەیە. بە واتایەکی تر، بەڵگە و فاکتەکانی مێژوویی خۆبێژەر نین، بۆ شرۆڤە و ماناکردنیان پێویستیمان بە چەمک و تیۆری هەیە. ئەو روانگەیە لە دژی ئۆبژێکتیویتی (عەینییەت) لە مێژووکارییە و ئێستا بۆچوونێکی باوە لە زانستەمرۆڤییەکان و زۆر کەس باوەڕی پێیەتی و بەکاری دێنێ. هەڵوێستە و بۆچوونی تایبەتی د. وەلی لە گشتاندنی ئەو روانگەیە و بەکارهێنانی لە باسی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کورد لە ئێران و دەوری کۆمەڵەی ژ.ک. لەو بارەوە ڕەنگیداوەتەوە. هەڵبەت تێبینیی من لیرە لە سەر بنەمای وتارەکەی ساڵی ١٩٩٦ و کتێبی ساڵی ٢٠١١یە و ئاخرین کاری د. وەلیە کە ئەمساڵ بڵاو بۆتەوە جارێ نەخوێندۆتەوە و نازانم ئایا ئەو بۆچوونە لەو کارەدا گۆڕاوە یان نا.

تێبینیی من لە سەر روانگەی تیۆریکی ئەو باسە نییە بەڵکوو لە سەر چۆنایەتیی بەکارهێنانی لە مێژووکاریی کورد دایە و ئەو ئاکامەی کە دەیپێکێ. واتا، روانگەی پاش-پێکهاتەباوەری کە ڕەنگە زۆربەی ئێمە بە شێوازیک ئۆگری بین، لە لایەکەوە زۆر سەرنجراکیشە، لە لایکی ترەوە گشتاندنی لە کردەوەدا زۆر هاسان نییە. بۆ وێنە کاک عەباس بۆ یەکەم جار ئەو مێتۆدەی لە تێزی دکتوراکەی کە دوایە لە ژێر سەر دێری «ئێران: پیش-سەرمایەداری» وەکوو کتێب چاپ بوو،

> مەسەلەی کورد تەنیا باسێکی فیکری و تیۆریکی و ڕووناکبیرانە نییە، بەڵکوو لە کردەوەدا خەباتی نەتەوەیەک بۆ زیندوو مانەوە و مێژوویەکی پتر لە یەک سەدەی هەیە، ئەگەر دەرەتانی چارەسەری ئاشتییانەی پرسی کورد لە یەکێک لەو چوار وڵاتە بیایە، تا ئێستا شاهیدی دەبووین

بەکار دێنێ. لە پێشەکیی ئەو کتێبەدا چەند تەوەر ڕوون دەکاتە کە یارمەتیدەرن بۆ تێگەیشتن لە هەڵوێستەکەی. لە دەستپێکدا، د.وەلی دەڵێت: «ئەو وتارە نە هەوڵێکە لە مێژووکاریدا و نە گەڵاڵەیەک بۆ سەلماندنی پێداویستیی تیۆری لە نووسراوەی مێژووییدا، بەڵکوو تەنیا باسێکە سەبارەت بە تایبەتمەندیی تیۆریکی ویژمانی مێژوویی.»[٥] ئینجا بەردەوام دەبێت و لە چەند لاپەڕەی دواییدا دەڵێت: «ئەو پرۆژەیە دوو ئامانجی هەیە: یەکەم، پێداچوونەوە بە پێکهاتەی چەمکییانەی ویژمانی مێژوویی مۆدێرن سەبارەت بە ئێرانی پیش سەرمایەداری؛ و دووەم، خوڵقاندنی چوارچێوەیەکی تیۆریکی بەدیل بە مەبەستی بەچەمک کردن (برای مفهومی کردن)ی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، پێکهاتە ئابوورییەکان و دامەزراوە سیاسییەکانی.[٦] پەنجەراکیشان بۆ بەڵگە مێژووییەکانی ئێران لەو پێداچوونەوەیەدا زۆرجاران بەکاردەهێندرێت، ئەو یارمەتی خوازییە لە بەڵگە مێژووییەکان بە مەبەستێکی تایبەت ڕوو دەدا کە وێناکردن و شیاوی سەلماندنی پاژە تیۆرییەکانە کە لە ڕەوتی ئەو پێداچوونەوەیەدا ئاراستە کراون. ئامرازێک بۆ نرخاندنی ناسینی مێژوویی نییە.»[٧]

بێگومان ئەگەر سوودمەندی بەڵگە و فاکتی مێژوویی تەنیا بۆ سەلماندنی پاژی تیۆری بێت، نەک بۆ شرۆڤەی مانا و واتای ڕووداوە مێژووییەکان، هەم لە کاتی ڕووداونیان و هەمیش لە هەنووکە، ئەو دەم باسەکەی بە ئاقارێکی تردا دەڕوات. ئەگەر گەڵاڵەکردنی چوارچێوەیەکی تیۆریکی بەدیل بە مەبەستی نرخاندنی زانیاری و زانستی مێژوویی نەبێت، ئەی کارکردی چییە؟ ئەو دەم مەبەستە لە

پێداچوونەوە بە ڕووداوە مێژووییەکان چییە و بۆ چییە؟ هاوکات کاک عەبباس لە پێشەکی بۆ تەرجومەی فارسیی کتێبەکەی پێچەوانەی ئەوە دەڵێت: «مێژووکاری دووبارە وێناکردنەوەی ڕابردوو لە وێژماندایە، و شێوازە تیۆرییەکان و ئامرازە چەمکییەکان کە ڕەوتی بەرهەمهێنانەوەی مێژوو مسۆگەر دەکەن لە نەزم و پێکهاتەی وێژمانی مێژوویی کە نەزم و پێکهاتەی ناسینی مێژوون کاریگەریی مسۆگەریان هەیە.»[۸]

من گرژییەک لە نیوان ئەو هەڵویستەی و پیشەکیی دەقی ئینگلیزیی کتێبەکەیدا دەبینم. ڕەچەڵەکی ئەو گرژییە لە ڕاستییدا دەگەڕێتەوە بۆ ڕوانگەی لۆیی ئاڵتوسێر، و قوتابییە بریتانیاییەکانی وەکو پۆل هێرست. ئەڵبەت ئاڵتوسێر دوو یۆچوونی جیاواز و دژبەیەکی سەبارەت بە تیۆری هەیە. بە گوتەی ئین کرایب[۹] یەکیان سوودمەندە و ئەویتریان کێشەی هەیە. من لێرەدا باس لە ڕوانگەی دووەم دەکەم. لە ڕوانگەی ئاڵتۆسێرەوە هەر تیۆرییەک پێویستی بە کۆمەڵێک ئامراز هەیە، کە ناویان دەنێت «تشتە تیۆرییەکییەکان». هەر تیۆرییەک لە سەر بنەمای ئەو تشتە تیۆرکییانە هەوڵ دەدات واقیع و دونیای ماددی شی بکاتەوە. لەو ڕوانگەیەوە هەر بیرۆکەیەک و هەر سیستمێکی فیکری چوارچێوەیەکی تیۆریکی (تشتە تیۆرییەکان) تایبەت بە خۆی هەیە و لە سەر بنەمای ئەو چوارچێوەیە ڕووداوەکان، دیاردەکان و دونیای واقیعی کە بوونییان هەیە بەڵام هەستپێکراو نیین، دەستنیشان، پێناسە و شی دەکاتەوە.

گرژی لە ڕوانگەی ئاڵتۆسێر سەبارەت بە تیۆری لە تێروانینێکی مێتافیزیکی-پێکهاتەباوەڕانەوە سەرچاوەدەگرێ. کێشەی سەرەکیی ئەو باسە دەکرێ لە دوو یان سێ تەوەردا دەستنیشان بکەین. یەکەم، ئەگەر بێت و هەر تیۆرییەک، دونیای واقیعی لە چوارچێوەی «تشتە تیۆریکییەکانی» خۆی وینا بکات، ئەودەم تشتێک بە نیوی دونیای واقیعی و لە دەرەوەی تیۆری بوونی نییە، لە ئەنجامدا کارکرد (فۆنکسیۆن)ی تیۆری بە گشتی و لە ڕووی ئەزموونییەوە بێ سوود و بێ فایدەیە. دووەم، ئێمە هیچ ڕێگە و پیوەرێکمان بۆ ئەوەی تیۆرییەک لە گەڵ تیۆرییەکی دیکە بەراورد و یان داوەری بکەین نییە،چونکە ئەگەر پێوەری سەرەکیی داوەری لە سەر زانستی بوون و یان نەبوونی تیۆری خودی «تشتە تیۆرییەکانی» هەر تیۆرێک بێت، ئەو دەم بەراوردکردنی تیۆرییەکان لەگەڵ یەکتری ڕەوا نییە. سێیەم، ئەگەر تیۆری تشتە تیۆرییەکانی خۆی وێنا دەکات و ئێمە داوەریمان سەبارەت بە تیۆری تەنیا لە سەر هاوسەنگی (مووزنی) فیکری و ئەقڵانی بوونی ئەو تیۆرییە بێت، ئەو دەم دەبێت قەبوول بکەین جیهان و واقیع لە ڕووی لۆژیکییەوە هاوسەنگە. حاڵەتیک کە ئەگەر وابێت، ئەو دەم مرۆڤ هیچ پێویستی بە تیۆری نابێت.

گرژییەکە لێرەوە سەرچاوە دەگرێ: یا تیۆری تشتە واقیعییەکانی خۆی دروست دەکات و یان بە پێچەوانەوە هەوڵ دەدات شرۆڤەی تشتە واقیعییەکان و جیهانی دەرەوەی فیکری مرۆڤ بکات. ئاڵتۆسێر و قوتابییانی حاڵەتی دووەم وەلا دەنێن. لە ئاکامدا هیچ چاریان نامێنێ بیجگە لەوەی خوازەی ئەوەیان هەبێت کە جیهان و واقیع بەرهەمی فیکری ئەوانە.

۷ *بە سەرنجدان بە ڕووداوەکانی هەر سێ پارچەکەی دیکە لە چەند ساڵی ڕابردوودا، بە باوەڕی ئێوە دووپات کردنەوەی خەباتی مەدەنی و بەرتەسک کردنەوەی داواکارییەکانی کورد لە ناو چەمکی هاووڵاتیی ئێرانی دەتوانێ چارەسەرێک بۆ پرسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دیاری بکات؟*

من لە دەسپێکی ئەو نامیلکەیەدا ئاماژە بە پارادۆکسێک دەکەم کە لە بەر دەمی هەر کەسێکدا زەق دەبێتەوە ئەگەر بێت و ئەو کەسە سەرنجی ڕوانگەی باو لە ئێران سەبارەت بە ناسنامەی نەتەوایەتیی کورد بدات. یانی لە لایەکەوە زۆرینەی ڕووناکبیرانی ئێرانی کورد بە ئێرانی ڕەسەن دەناسن، لە لایەکی ترەوە، هەر چەشنە سەرهەڵدان و دەربڕینی هەستی نەتەوایەتیی کورد وەکوو مەترسییەکی مەزن لە سەر ئاسایشی نەتەوایەتیی ئێرانی دەبینن. لە ڕاستییدا چارەسەر بۆ ئەو پارادۆکسە نییە.

بۆ وێنە مەرجی ئەوە کە کورد بتوانێ چارەنووسی سیاسیی خۆی لە ئێران دیاری بکات چییە؟ لە ستراتێژیی حدکادا لە دروشمی «دێمۆکراسی بۆ ئێران، خودموختاری بۆ کوردستان» چڕ و کورت کراوەتەوە، و ئێستا ئەو خودموختارییە بۆتە فێدرالیزم. باشە ئەگەر واز لە دۆخی نەگونجاوی سیاسیی سالانی دوای شۆڕشی ١٣٥٧ بێنین، مەرجی وەدیهاتنی ئەو ستراتێژییە چییە؟ سەقامگیر بوونی جۆرێک لە دێمۆکراسی لە ئێران کە توانستی قەبوول کردن و تەحەمولی خودموختاری بۆ کوردستانی هەبێت.

ئەگەر وای دانێن کە ئەو گریمانەیە لە کردەوەدا وەدی بێت، واتا لە بالانسێکی تایبەتی هێزدا شێوازێک لە دێمۆکراسی لە ماوەیەکی کورتخایەن لە ئێراندا مسۆگەر بکرێت. بەڵام هەم دیسان بە دوو هۆ ئەوە بە واتای وەدی هێنانی مافی خودموختاری بۆ کوردستان نییە. یەکەم، هیچ زەمانەتێک بۆ بەدامەزراوەیی بوون (نەهادیکردن)ی ئەو دێمۆکراسییە نییە و لەگەڵ گۆڕانی بالانسی هێز لە تاران و لە دژی کورد ئەو خودموختاری و ئەو مافانەی کە بۆ کورد بەڕەوا بیندرابوو پووچەڵ دەکرێنەوە. دووەم، حەتا ئەگەر بە پێچەوانەی هەموو ئەو بەربەستانە کە لە سەر ڕێگەی سەقامگیربوونی دێمۆکراسییەکی ڕاستەقینە لە ئێراندا هەن، ئەو سیناریۆیە وەدی بێت، هەم دیسان ڕوانگەی باوی ئێرانییەکان سەبارەت بە پرسی کورد ڕێگر دەبێت لە وەدیهاتنی ئەو مافەی کورد. چونکە وێژمانی دێمۆکراسی و پلۆرالیزم لە نەریتی ئێرانیدا تا ئێستا کە ئێمە قسەی لە سەر دەکەین، وێژمانێک نییە کە دێمۆکراسی و پلورالیزم لە سەر بنەمای ڕێز لە کولتوورە جیاوازەکانی خەڵکانی غەیرە فارس زمانی دانیشتووی ئێراندا دامەزرابێت و ئەو وجیاوازییانە بکاتە بنەمای فیکری خۆی.

> هیچ ڕێگە و پێوەرێکمان بۆ ئەوەی تیۆرییەک لە گەڵ تیۆرییەکی دیکە بەراورد و یان داوەری بکەین نییە،چونکە ئەگەر پێوەری سەرەکیی داوەری لە سەر زانستی بوون و یان نەبوونی تیۆری خودی «تشتە تیۆرییەکانی» هەر تیۆرێک بێت، ئەو دەم بەراوردکردنی تیۆرییەکان لەگەڵ یەکتری ڕەوا نییە

لە باشترین و گونجاوترین حاڵەتدا ئەوان دەتوانن دێمۆکراسی و پلورالیزمێکی لیبرالی، کە لە بەشێک لە وڵاتانی ڕۆژئاوایی جێگیر بووە، کۆپی بکەن و لە قسەدا ڕێز لە مافی هاووڵاتی و بنەماکانی مافی مرۆڤ بگرن. بەڵام وەکوو ئێوەش ئاگادارن چەمکی هاووڵاتییەتی و مافی هاووڵاتی بوون مافێکی ئابستراکت یان فاکتێکی ڕووت نییە. چەمکی هاووڵاتییەتی، دێمۆکراسی و پلورالیزم لە دەرەوەی پەیوەندییەکانی دەسەڵات مانا و واتایەکی سەربەخۆیان نییە. ناوەرۆکی ئەوان هەڵقوڵاوی پێکهاتە و کاکڵی پەیوەندییەکانی دەسەڵاتی سیاسییە. ئەگەر بێت و وێژمانی سیاسیی زاڵ لە داهاتوودا پێناسەیەک لە چەمکی هاووڵاتییەتی ئاراستە بکات بە شێوەیەکی ڕوون فرەکولتووری، فرە زمانی، و فرە ئێتنیکی بوونی دانیشتووانی وڵاتی ئێران بە فەرمی بناسێت و مافی پێناسە جیاوازەکان لە چوارچێوەی یاساکانی هاووڵاتیدا پەسەند

بکات و بوار و مەیدانی لە کردەوەدا بۆ بکاتەوە، ئـەو کات ئێمـــە دەتوانیـــن باســـی چەمکی هاووڵاتی لە ئێران بـــە جیددی بگرین. بەڵام من پێموایە ئەوە جارێ ئۆتۆپییایە.

٨ *ئەگەر ئەم ڕستەیەی پاز پەسند بکەین کە دەڵێ مۆدێرنیتە چارەنووســی ئێمەیە، ئایا پێتان وایە پرۆژەی مۆدێرنیتەی ئێرانی هیچ کاتێک دەتوانێ وەڵامێکی بۆ پرســی نەتەوەیی کورد هەبێ؟ مەبەستم ئەوەیە ئەگەر دیسانەوە بۆ ڕوانگەی میلەر سەبارەت بە ناســیۆنالیزم بگەڕێینـــەوە و هەروەها مۆدێرنیتەی ئێرانی لە هەمان ســـەرەتاوە گیرۆدەی ناسیۆنالیزمێکی ڕەسمی بووە کە ناســـنامەی نەتەوەی کوردی سڕیوەتەوە و هەروەها لە چەمکی قەوم و میللییەت بۆ کورد کەڵک وەردەگرن. لە بنەڕەتدا تاکی ئێرانـــی دەتوانێ هاوســـۆزییەکی لەگەڵ کورددا هەبێ لە کاتێکدا ڕقی لێیەتی؟*

مـــن لە کۆتایـــی ئـــەو نامیلکەیەدا دەڵێم بێگومان هاوژیانی کوردایەتی و ئێرانییـــەت ئیمکانـــی هەیـــە، بە مەرجێـــک چەمکی ئێرانی بوون و ناســـنامەی نەتەوایەتیـــی ئێرانی لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی وەدواکەوتوو کە پەیوەندییەکانی دەسەڵاتەکەی لە ســـەر نموونەی دوو دانەیـــی ئاغا/ڕەعییەت، ئیمام/لاساییکەر، و هتد، دانەمەزرابێ [...] بەڵکوو ئێرانی بـــوون و شارســـتانییەتی ئێرانی وەکوو کەرەســـتەیەک کـــە پەیوەندیـــی کولتـــووری، مێژوویی و زمانییەکانـــی ببینین کە نیزیک بە ســـێ ســـەد میلیـــۆن ئینســـانی دانیشـــتووی ڕۆژهەڵاتی ناوین پێکەوە گرێ دەدەن و چەندین نەتـــەوەی لە خۆیەوە دەگرێ، لـــەو ڕوانگەیەوە هاوژیانیـــی کوردایەتی و ناســـیۆنالیزمی ئێرانی مومکینە [...] بەڵام لە ســـەر بنەمای پێناسەی ئێمە سەبارەت بە ناسیۆنالیزمی ئێرانی گەڵاڵەمان کرد، ناســـیۆنالیزمی ئێرانی نەک هەر کارزانێکی باش بۆ ئەو مەبەستە نەبووە بەڵکوو بەربەست و ڕێگری سەرەکیی ئەو ئەرکە گرینگە بووە.

بە واتایەکی تر، دەخوازم بڵێم کە پێم وایە تاکی ئێرانی دەتوانێ هاوسۆزیی لەگەڵ کورد هەبێ، و لە هەنووکەدا بێگومان کەســـانێکی زۆر لە ئێران ئەو هاوسۆزییەیان لەگەڵ کورد هەیە. پرسیار ئەوەیە ئایا هاوسۆزیی خەڵکانی ئاســـایی کاریگەریی هەیە لە ســـەر بۆچوون و هەڵوێستەی لایەنە سیاســـییەکانی ئێرانی بەرانبـــەر بە پرســـی کورد؟ تا ئـــەو کاتەی کە تێروانینی سیاســـیی گرووپـــەکان لە ژێر کاریگەریی ناســـیۆنالیزمی ڕەســـمییدا بێت، جواب نەرێنییە و بەڵام ویژمانێکی سیاســـیتر لە ئێـــران ئیمکانی گەشـــەکردن و زاڵبوونی هەیە. لە قۆناغی ئێســـتادا کـــە مۆدێرنیتەی ئێرانـــی، وەکوو ئەزموونـــی تورکی و عەرەبی، تووشـــی قەیرانێکی قووڵ بووە، زۆر ویناچێ ئیمکانی ئەو کارە لەبار بێت.

پەراوێزەکان

[١]. کاتوزیان، م. ع. (١٣٧٢) صادق هدایت: از افسانه تا واقعیت، مترجم: فیروز مهاجر، تهران، طرح نو.

[2]. Weber, M (1968) Economy and Society – an Outlie of Interpretative Sociology, trans. G. Roth & G. Wittich, Bedminster Press, p. 91.

[3]. The conscience collective

[4]. Hechter, M (1975) Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966, pp. 1-7, and 60-61.

[5]. Vali, A (1993) Pre-capitalist Iran: A Theoretical History, New York University Press, p. xi.

[6]. For the conceptualisation of its social relations, economic structures and political institutions.

[7]. Vali, pp. xiv-xv.

[٨]. بروانـــە، ولـــی، عبـــاس (١٣٨٠) ، ایران پیش ســـرمایەداری، ترجمەی حسن شمسآوری، نشر مرکز، تهران، ص. ٥.

[9]. Craib, I (1992) Modern Social Theory: From Parsons to Habermas, 2nd Edition, Harvester Wheatsheaf, pp. 149-155.

“وەرگێڕان”

ئەمنیەتیکردنی ژیان:

ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ژێر فەرمانڕەوایی دەوڵەتی فارسی ـ شیعی‌دا

کەماڵ سولەیمانی و ئەحمەد موحەممەدپوور

وەرگێڕان: کەیوان فاتێحی

پوختە

لە دەسپێکی شۆڕشی ١٩٧٩، دەوڵەتی ئێران، کۆمەڵێک سیاسەتی داتاشراوی بۆ یەکسانسازیی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەڕێوەبردووە. کوردەکان بە بەردەوامی دەبنە ئامانجی سەرەکیی ئۆپەراسیۆنە نیزامییەکانی دەوڵەتی ئێران و ستراتیژییە دنەدەرەکانیان و، لە ژێر چاودێریی ڕێژیمدان. پاش داگیرکردنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ساڵی ١٩٧٩دا، دەوڵەت تێکۆشا لە ڕێی میلیتاریزەکردن و، دامەزراندنی «دامەزراوەی ئینقلابی» و ناوەندی نوێی فەرهەنگی و مەزهەبییەوە، کۆنترۆڵی ناوچەکەی بە دەستەوە بێ بۆ ئەوەی دیمۆگرافیی کوردستان، لە ڕووی مەزهەبی و فەرهەنگییەوە، تێک بدات. ئەم وتارە هەوڵێکە بۆ ڕوونکردنەوەی ناسیۆنالیزمی دینیی دەوڵەت و، فۆرمە جۆربەجۆرەکانی ستراتیژییە دنەدەرکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، کە بۆ گۆڕینی ناوچە کوردییەکان بە کاری هێناوە.

وشە کلیلییەکان

میلیتاریزەکردن، ئەمنیەتی کردن، ناسیونالیسمی فارسی ـ شیعی، ڕۆژهەڵاتی کوردستان

[ڕۆژهەڵاتی کوردستان] لە پایگا نیزامییەکانەوە و لە ڕێگای یاسای نیزامییەوە ئیدارە دەکرێ و، زۆرترین سەرمایە ئابووریەکانیش بۆ ژێربینا نیزامییەکان تەرخان کراوە...ئەم بارودۆخە بە تەواوی هەستی داگیرکراویی لە نێو [کوردەکاندا] پتەو کردووە.

«کریستین ڕاسموس ئەڵینگ (٢٠١٣) کەمینەکان لە ئێراندا: ناسیۆنالیزم و قەومیەت پاش خومەینی»

دەسپێک

حەسەن ڕۆحانی، سەرۆک کۆماری ئێستای ئێران، لە کەمپەینی هەڵبژاردنی خۆیدا بەڵێنی دا کە «ڕوانگەی ئەمنیەتی [دەوڵەت] لە هەمبەرئیتنیکەکانی دیکە[ی نافارس] و فەرهەنگی ئەوان، بگۆڕێ».[١] ئەو بەڵێنی دا کە «پێکهاتەی سیاسی ـ ئەمنیەتیی جێگیر بگۆڕێ بۆ سیستەمێکی زانستیی تۆکمە کە بە باشی لە سەرمایەی ماددی و مرۆیی لە ناوچەکانی دەوروبەردا کەڵکی لێ وەربگرێ».[٢] دانپێدانانی ڕۆحانی لە بێبەشیی نافارسەکان هەقیقەتی بنچینەییی پەیوەندیی نێوان حاکمییەت و کۆمەڵگەی ژێردەستەی شیعەکان، نیشان دەدات. وتەکانی ڕۆحانی، نە تەنیا نیشان دەدات کە نافارسەکان وەکوو هەڕەشە لەقەڵەم دەدرێن، بەڵکوو هەروەها بەڵگەیەکە لە سەرئەو هەقیقەتە کە سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، لەسەر بێبەشکردنی ئەو کۆمەڵگایانە بنیاد نراوە. لەم ڕووەوە، تەعبیرلە «سیستەمێکی زانستیی تۆکمە»، ڕاشکاوانە پەسنی مێژوویەکی دووردرێژی بێبەشیی خەڵکانی نافارسە، کە لە خوارەوە باسی لێ دەکەین.

شکڵی ١. تابلۆی جاددەیەکی ئاسایی کە لە سەری نووسراوە: «بەر لەوەی پێ لە سەر خاکی کوردستان دابنێن دەستنوێژ هەڵبگرن، چونکە بە خوێنی شەهیدان [لە ڕێگای خودا دا] ئاودێر کراوە.

لەم بەدواداچوونەدا، لە ڕێگەی شیکردنەوەی کەیسی کورد، دەمانهەوێ پێوەندیی نێوان «ئیسلامگەرایی» و ناسیۆنالیزم لە ئێراندا ڕوون بکەینەوە. فوکووسی ئێمە لەسەر کەیسی کورد، بە هۆی ئەم هەقیقەتە زیندووەیە کە لە چل ساڵی ڕابردوودا، تەنیا کوردستان نموونەی حاڵەتێکی دەگمەنی لە خۆی نیشان داوە. «کۆمەڵگەی کوردستان، بەرزترین ژمارەی ئێعدامکراوانی بە بەراورد لە گەڵ کەمینە قەومییەکانی دیکە بەرکەتووە...» (بە پێی ڕاپۆرتی ساڵانەی UNHCR ١١،٢٠١٨). هەروەها بەندکراوانی سیاسیی کورد... تەقریبەن نیوەی کۆی بەندکراوانی سیاسی لە کۆماری ئیسلامیی ئێراندا لە خۆ دەگرن... (ڕاپۆرتی تایبەتی بۆ کۆبوونەوەی گشتیی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان، ٢٠، ٢٠١٩).[٣]

هیواداریـن لە ڕێگەی شیکاریی خەڵک ناسانەی ئێمەوە لە بارودۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، سیاسەتی ئەمنییەتیکردنی کۆماری ئیسلامیی ئێران و ڕوانینی گشتیی ناوەند لە هەمبەر کوردبوون، بڕێک ڕوون بێتەوە. مەبەستی ئێمە لە «ناوەند»، سەرەڕای دەوڵەت، کۆی دەزگا فیکری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانە کە ڕەفتاری دەوڵەت لە کوردستاندا بە ڕەوا دەزانن. هەر وەها ئامانجی ئێمە ئەوەیە کە نیشان بدەین، ئە و ئیسلامگەرایانە بە پێچەوانەی ئەوەی کە تەسەور دەکرێ خۆیان زیندانیی مەحدوودیەتی قەومیی خۆیان، کاتێک کەدەسەڵاتیان بە دەستەوەیە، نوقسانیی جەوهەرە ئەخلاقییەکان بە باشی نمایش دەکەن. ئیسلامگەرایی، توانایی چارەسەریی قەومی ژێر دەستەی نییە کە وەکوو برای موسوڵمان بە یەکسانی ڕەفتار بکات. شێوەی حوکمڕانیی ئیسلامیەکان، بەڵگەگەڵێک دەخاتە ڕوو کە، وەکوو هەر کەسێکی دیکە لە ئێران و تورکیە، سنوورەکانی سیاسەتی داسەپاو لە لایەن ناسیۆنالیزمی دەوڵەتییەوە، بنەجێ کراون. ئەم بنەجێ کراوانە، بە نۆرەی خۆیان، سنووری تەفسیری ئیسلامگەرایی لە دین دیاری دەکەن (سولەیمانی ١٥- ١٠، ٢٠١٧).

سەرەڕای بوونی توخمی لێک گرێدراوی فیکری لە دینی ئیسلامدا، کارتێکەریی کانتێکست و بەستێنەکان، دیدگای ئایینیی ئیسلامییەکان دەگۆڕێ. کەواتە، وەکوو هەموو هەوڵە مەعریفەناسییەکانی دیکە، تەفسیری ئایینیی ئیسلامییەکان، تێڕوانیی باو و تایبەتمەندیی کاتی بەخۆوە دەگرێ. ئەزموونی کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگیی کورد وەکوو«نەتەوەیەکی بە کەمینەکراو» لە کۆماری ئیسلامیی ئێران، نموونەیەکی بەرچاو لە وەها هەقیقەتێکی حاشا هەڵنەگرە. لە زۆر ڕووەوە، ئەزموونی کورد لە ژێر حوکمڕانیی ئایینیدا، هاوشێوەی ئەزموونی کۆمەڵگە داگیرکراوەکانی ناوخۆیی دیکەی کوردە لە شوێنەکانی تردا. بەم پێیە، لە دوو بەشییەکەمی ئەم وتارەدا، ئێمە بە کورتە چاوخشاندنێکی تیۆریک بەسەر ناسیۆنالیزمی دەوڵەتیی دینیدا، سەرچاوەکانی، شێوە و سیاسەتە جۆراوجۆرەکانی هەڵاواردن لە ئێراندا و، نیشانەکانی ستەم لەسەر کوردبوون، دەخەینە ڕوو.

ئێمە بە مەبەستی نیشاندانی وێنەیەکی ڕوونتر لە ئەمنییەتیکردنی ژیان لە کوردستاندا، کەڵکمان لە ڕێژەیەکی بەرچاو لە زانیاریی ئەزموونکراو(ئێمپیریکاڵ)، وەرگرتووە. ئێمە بۆ ئەم شیکارییە، ئیلهاممان لە ڕوانگەی لقە جیاوازەکان کە زانستی خەڵکناسیی کۆلۆنیالیزمیش دەگرێتەوە، وەرگرتووە (کوهن ١٩٩٦؛ ئیستۆرم ٢٠١٧؛ مێنوالو و واڵش ٢٠١٨).

بێگومان ئەدەبیات و کاری زانستی، لە زۆربەی ڕەهەندەکانی ژیانی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا لاوازە. ئەوکارە زانستیانەی کە هەن، پشتمان زۆر بە لێکۆڵینەوەی ئێتنۆگرافیک و مەیدانیی خۆمان بەستووە. لەبەر ئەوەی ئەم ناوچەیە بە چڕی ئەمنیەتی کراوە، لێکۆڵەرانی

شکڵی ٢. نموونەیەک لە مانیۆمێنتی سازکراوی خامنەیی

شکڵی ٣. مانیۆمێنتی شەهید، دزڵی/ کوردستان، فۆتۆ ئەحمەد موحەممەدپوور

بیانی و کەسانێک کە بە زمانی ئینگلیزی دەنووسن، بەکەمی دەستیان بە ڕۆژهەلات ڕاگەیشتووە. بەم پێیە، لە جیاتی پەسەندی ێککەوتنی «خەڵکناسیی سوننەتی» (Denzin 1989, 27) نووسراوەکەی ئێمە زۆرتر لەگەڵ «شێوەی پرسیار و بەدواداچوون لە ژێر ئاوردا» یەک دەگرێتەوە. (Denzin 2009) لەم لێکۆڵینەوەیەدا، ئێمە لە شێوەیەکی چەند میتۆدی کەڵکمان وەرگرتووە کە بواری بە ئێمە داوە تاکوو ئاوێتەیەک لە زانیارییەکان و بەڵگەکان لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە بەکار بێنین. ئێمە وتوویژگەلێکی جیاواز و بەربڵاومان لە گەڵ خوێندکاران، ماموستایان، پرۆفسۆر و ئەندامانی ڕۆحانییەت، چ بە شێوەی ڕووبەڕوو و زۆرجاریش لە ڕێگەی سکایپ، واتس ئاپ و کەرەستەکانی دیکەی پێوەندیی ئەلکترۆنیکی، ئەنجامداوە. وەها وتوویژگەلێک لە ڕێی پێوەندییەکانی ئێمەوە بە ناوچەکەوە بە پرسیارکردن دەستەبەر بووە.

ئێمە بە باسێکی کورت لە سەر بنەمای تیوریی ناسیۆنالیزمی دینیی فارسی دەست پێدەکەین. بۆ نیشاندانی ئەو ڕێگایانەی کە کارتێکەریان لە سەر کورد داناوە. درێژەی ئەم وتارە ڕەنگرێژێکە لە خەڵکناسیی مێژوویی لە بارەی بەڵگە پشتراستکراوەکانی دەوڵەت، کە پەروەردەی دینی و «سێکولاریزم» لە خۆ دەگرێ. هەروەها ئێمە ئیستراتیژیی دەوڵەتمان بۆ لەنێوبردنی هەموو نیشانەکانی کوردبوون شی کردووەتەوە.

لێکۆڵینەوەکەی ئێمە، لە بارەی گرینگی دان بە ئەمنیەتیکردنی ژیانی کوردەکانەوە وەکوو ژێردەستەیەک بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی جەوهەری هەمەلایەنەی سیاسەتەکانی دەوڵەت، درێژەی دەبێ. ئێمە بەڵگە دێنینەوە کە بە مەبەستی پارچەپارچە کردنی کۆمەڵگەی کوردی، سیاسەتەکانی پێوەندیدار بە پەروەردەی شیعەسازیی دەوڵەتی و پەرەپێدانی نیزامی، لە گەڵ بەبەرستەکانی بەردەم چالاکییە ڕۆژانەییەکانی بزوتنەوەی کورد لە پێوەندیدان.

کۆمـــاری ئیســـلامیی و ناســـیۆنالیزمی پارسی ـ شیعه

چەنـد دەیەییەکەمـی سـەدەی بیسـتەم، شـایەتی گەشەکردنی شـێوەی جۆراوجۆری ناسـیۆنالیزمی فارسـی بـوو. ئەگەرچی لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، نموونەگەلێک لە هەڤرکێ لە نێوان ناسـیۆنالیزمی دینی و سـێکۆلاریزمی فارسـیدا خۆی نواند، بەڵام هـەردوو لا، تێکۆشـان تاکـوو تێڕوانینێکی «یەکدەست» لە ڕابردووی ئێران و «تاقانەییی میللی» پیشـان بدەن. ڕۆشنیرانی پارسی لەو کاتـەوە جەختیان لە ناکاتی هۆوییەتی کۆنی ئێرانی کردووەتەوە، کە هۆوییەتی خۆیـان وەکووهۆوییەتی هەموو ئێرانییـەکان ناسـاندووە. (بـۆ زانیاریی زیاتـر بڕوانە وەزیری ١٩٩٣؛ مارشـی ٢٠٠٨؛ وەجدانانـی ٢٠١٥؛ مەتیـن ـ عەسـکەری ٢٠١٨). لـە ژێر کارتێکەریـی خوێندنەوەی ڕۆژهەلاتیانـە و دیسکۆرسـی پاش پەهلەوی، پارسـەکان لە پلەییەکەمدا ئێران وەکوو وڵاتێک ڕەنگرێـژ دەکەن کـە هەزاران ساڵە بە ناسنامەیەکییەکدەست و پەیوەستەوە ماوەتەوە (وەزیری ١٩٩٣، سـولەیمانی و موحەممەدپوور ٢٠١٩). لە گەڵ سـەرهەڵدانی خانەدانی پەهلـەوی، دیسکۆرسـی ناسـیۆنالیزمی ئێرانـی، بوو بە پڕۆژەیەکـی زاڵ بە ئامانجی سازکردنی «هۆوییەتێکی بنچینەیی- لە سەر پێکهاتەکانـی زمان، بڕگـەی هەڵبژێردراوی مێژوونیـگاری و ناسـیۆنالیزمێکی ئێرانـی تـەوەر، کە کەمینـە قەومییەکانـی دیکەی پشـتگوێ دەخسـت، بنیاد نراوە» (بروجردی ١٩٩٨، ٤٣). بـە گەڕانـەوە بۆهێندێـک لـە سـەرچاوەکانی دێرینە ناسـی، مێژوونووسی فەرمانڕەوایەکـی داتاشـراوی ڕابردوویـان بۆخۆیـان دەستنیشـان کـرد و ڕیوایەتێکی

> ئێمە بەڵگە دێنینەوە کە بە مەبەستی پارچەپارچە کردنی کۆمەڵگەی کوردی، سیاسەتەکانی پێوەندیدار بە پەروەردەی شیعەسازیی دەوڵەتی و پەرەپێدانی نیزامی، لە گەڵ بەبەرستەکانی بەردەم چالاکییە ڕۆژانەییەکانی بزوتنەوەی کورد لە پێوەندیدان

سـەرەتاییی پارسـییان لە ڕێگەی پەروەردە ودەزگا دەوڵەتیەکانـی دیکـەوە بڵاو کردەوە. هەر وەها لە نیوەییەکەمی سەدەی بیستەمدا ڕۆشـنبیرانی خۆماڵیخوازی(نەیتیڤیست) دژە ڕۆژئاوایی، کە زۆربەیـان لە ژێر کارتێکەریی ئاریائیزمی ئاڵمانیدا بوون (مەتین عەسکەری)، پێکهات و کێشـەکانیان لە داوێنی فیکری و ڕوانگەی «ڕۆژئاواییەکان» خست و ئەوانیان بە غەربزەدەگی لە قەڵەم دا. وەها تێڕوانینێک بە تایبەتـی لە لایەن جەلال ئال ئەحمەدەوە لە وتارێکی ڕەخنەیی بە ناونیشانی غەربزەدەگی، بوو بە پرسـێکی باس هەڵگر (بڕوانە بەخشەندە ٢٠١٥؛ میرسپاسـی ٢٠١٧). بـەم حاڵەوە، ڕۆشـنبیرانی لایەنگری ڕۆژئـاوا و میللی، هـەر دوو لا لە سەرسـاغکردنەوەی پڕۆژەی هۆوییـەت و سـازکردنی «هۆوییەتێکـی میللـی» پابەند بـوون (بروجـردی ٥- ١، ١٩٩٧). هـەر دوو لا، هەمیشـە بـە ڕوونی دەسـتەواژەی پارسـی تـەوەری « میللـی» یـان ڕەنگرێـژ و پێناسـە کـردووە. هەر بە هۆی ئـەم هۆکارەوەیە کـە تەنانـەت ڕۆشـنبیرانی پارسـی لایەنگـری کۆمـاری ئیسـلامیش، بە شێوەیەکی شـاراوە بەرنگار دەبنـەوە و هۆوییەتـی پارسـی و «میللی»، بەپێچەوانـەی ناوچە ناپارسـەکان ،بەیەکەوە گرێ دەدەن. بـۆ وێنە نێعمـەت اللّٰە فازلی بانگەشـە دەکات دامەزراوەکانـی پەهلەوی وەکوو»فەرهەنگسـتانەکان»، بە پێی پلان لە زمان و ئەدەبی گشتی بۆ پاککردنەوەی زمانی پارسـی و بەهێز کردنـی هۆوییەتی میلليی خۆیان بە کارهێنا بۆ زاڵبوون بەسـەر ناسنامە ی قەومی لە ناوچەکانی دیکەدا (فازلی ٢٠٠٦، ٥٣، جەختی لە سـەر کراوەتەوە). ئەم بانگەشەیە کارتێکەریـی ناسـیۆنالیزم لە سـەر فیکری

مودێرنی ئیسلامی پیشان دەدات. بە تایبەتی وەها کارتێکەرییەکی ناسیۆنالیزم، لە سەر فیکری ئیسلامی، پاش گەیشتن بە دەسەڵاتی ئیسلامییەکانی خۆی، باشتر دەردەخات. موسوڵمانە مودێرنەکان (ئیسلامیەکان و ئەوانیتر)، هەڵسوکەوتیان لە پارادایمی ناسیۆنالیزمدایە، هەر بۆیەش دیسکۆرسی دینی و نەتەوەیەییان لێک گرێداوە (بڕوانە دیڤیجی ٢٠١٣، سولەیمانی ٢٠١٦، ٣٢ – ٤١). پارادایمی ناسیۆنالیزم بەم شێوەیە وێنای مرۆڤی موسوڵمان لە نەتەوە بیچم دەدات و تێگەیشتنێکیان پێ دەبەخشێ کە بتوانن جیاوازییە قەومی و نەتەوەییەکانی ناو خۆیان بە لۆژیکی لەقەڵەم بدەن (سولەیمانی ٢٠١٧، ١ – ١٦).[٤] ئەم پارادایمە، لێکەوتەی گرینگی لێ دەکەوێتەوە؛ لەبەرئەوەی وەکوو بەستێنێک لە هەوڵی مەعریفەناسیی ئیسلامی و تەفسیری موسوڵمانان لە ئیسلام لێکدەدرێتەوە. بەم پێیە، لە زۆر ڕووەوە، بیاق و سنوورەکانی فیکری مودێرنی دینیی ئەوان دیاری دەکات.[٥] نەزمەکانی ئەم پارادایمە، بنەما بنەڕەتییەکانی بەیەکەوە هەڵکردنی فیکری مودێرنی دینیی ئیسلامی و ناسیۆنالیزم پێک دەهێنێ. کەواتە، ئەگەر شێوە ئاخاوتنی توندی ئیسلامییەکان پشتگوێ بخەین، تێدەگەین کە ئیدارەدانی دینی و ڕەفتار لەگەڵ ئێتنیکەکانی دیکەی ناوخۆیان، ئیستراتیژیی هاوشێوەی وڵاتە نائیسلامییەکان پێڕەو دەکەن.

پێچەوانەی خانەدانی پەهلەوی ـ کە زۆرتر بە لای ناسیۆنالیزمێکی سێکۆلاردا دەشکایەوە، کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە ناسیۆنالیزمێکی ئایینی، ئێرانی ـ شێعی دەناسرێت کە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ گۆڕانکارییەکانی کۆتاییی سەدەی نۆزدەهەم. لە ساڵی ١٩٧٩، ئیسلامییەکان لە ئێران و شوێنەکانی دیکەدا، دەرفەتگەلێکیان بۆ دەسەڵاتداریەتی وەکوو ئاڵترناتیڤ و مودێلی حوکمڕانی بۆ ڕەخسا. شکستی حکوومەتەکەی ئەوان بە هۆی پێکناکۆکیی بنەڕەتیی بیرکردنەوەی ئیسلامیەکانە لەگەڵ «شێوە ئیدئاڵی» نیزامی زاڵ، کە لە ئارمانی دەوڵەت میللەت دا بەرجەستە بۆتەوە. ئیسلامییەکان کاتێک کە دەسەڵاتیان بە دەستەوە بووە، تێکۆشاون ئایین لە یاسای وڵاتەکانی خۆیاندا باڵادەستر بکەن، بەڵام زەبوونییەکی بێ وێنەیان نواندووە و سەلماندوویانە کە توانای دیتن و سەرکەوتن بەسەر مەحدوودییەتە نیتنیکییەکانی ناسیۆنالیزمی زاڵ (کە هی خۆیانە)یان نییە.

بەمشێوەیەی کە لە ژێرەوە نیشان دەدرێ، کۆماری ئیسلامیی ئێران، جگە لەوەی هەوڵی داوە وەکوو وڵاتێکییەکدەستی ئێرانی ـ شیعە ڕەفتار بکات؛ کاتێک کە بەراورد دەکرێ لە گەڵ وڵاتانی سێکۆلاری دراوسێیدا، دەردەکەوێ کە ئەو تەنانەت زۆرتر دژی هەر هێمایەکی سیاسی، فەرهەنگی و زمانیی نافارسەکانە.

داگیرکاری (فەتح) و ئەمنیەتیکردنی ژیان لە کوردستاندا

لە دیسکۆرسی کۆماری ئیسلامی ئێراندا، داگیرکاریی نیزامی و ئەمنیەتیکردنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان زۆر جار وەکوو فەتحی کوردستان ئاماژەی پێ دەکرێ. ئەم چەمکە مانایەکی بەهێزی ئایینیی هەیە کە بیرۆکەکەی بۆ فەتحی مەکە و شکاندنی بتەکان لە لایەن پەیامبەری ئیسلام، لە ساڵی ٦٢٩ی زایینیدا، دەگەڕێتەوە.» فەتحی کوردستان» بە ڕاگەیاندنی فەرمانی جیهادی خومەینی لە دژی کوردستان، لە ئووتی ساڵی ١٩٧٩ دەستی پێکرد (بڕوانە کەعبی ٢٠١٥, ٦١–٩). لە ساڵی ١٩٧٩وە، ڕەفتاری کۆماری ئیسلامیی ئێران لە گەل کوردەکان و پێشینەی ئیستراتێژیی دەوڵەت لەوانەیە لە برگە ی جیاوازدا بەشێوەی جۆراوجۆر بەیان و فۆرمۆلە کرا. بەڵام ڕێچکەی سیاسیی دەوڵەت،

لە هەمبەر کومەڵگە ژێر دەستەکانی (وەکوو عەرەب، بەلووچ و کورد) بە نەگۆڕی ماوەتەوە.

لە دەیەی ١٩٨٠ ـ پاش «فەتحی کوردستان»، سپای پاسدانی شۆڕشی ئیسلامی و یەکەکانی بەسیجی خەڵک، بوونە بەڕێوەبەرانی «بنیادنانەوەی ئابووری» و دەستیان بە سەر بەشەکانی ئابووریی دەوڵەتی و کەرتی تایبەتدا گرت. دەزگا دەوڵەتی و ئەمنیەتییەکانی وەکوو سپای پاسدارنی شۆرشی ئیسلامیی ئێران IRGC و، ڕیکخراوی بەسیجی خەڵکی IPMU، پاش کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکە، پرۆژەکانی میلیتاریزەکردنی کوردستانیان بەرێوە برد. دەیان هەزار تفەنگچیی کوردی لایەنگری ڕێژیمی (کە لە ناو کورددا بە جاش ناسراون) وەخۆگرت.[٧] ئابووریی لۆکاڵی کوردستان ـ کە زۆرتر کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بوو ـ بە درێژایی شەری نێوان ئێران و ئێراق لە ناو چوو. بە بیانووی نەهێشتنی ئەمنیەتی تۆری دوژمنانی شۆڕش، دەوڵەت ڕێگەی شاخەکانی لە وەرزێرەکان قەدەغە کردووە و زۆربەی ناوچە کشتوکاڵی و دامارییەکانی کردە مەیدانی مین. هەنووکەش، زیاتر لە ١۶ میلیۆن مینی زەوینی بێ شوێنەوار ماوەتەوە، و پانتایی ۴.٢ میلیۆن هێکتار زەوی بە مینرێژ کراوی ماوەتەوە (بروانە خشتەی یەکەم).[٨] بەمشێوەیە، دەوڵەت ئیمکانی زیادکردنی دامداریی خۆماڵیی وەکوو مەڕ و بزن کە یەکێک لە کۆڵەکەکانی ئابووریی لادێی کوردستان بوو، بە چڕی دابەزاند. هاوکاریی سیاسی و سەربازی لە گەڵ دەوڵەت، (یان کارکردن وەکوو جاشێک)، بوو بە سەرچاوەی سەرەکیی داهات و لە هێندێک ناوچەشەدا، ئەمە بوو بە تەنیا ڕێگایەک کە کوردەکان بتوانن بەشداری لە پرۆسەی «یاسایی/ سیاسیدا» بکەن.

هەڵبژاردنی موحەممەد خاتەمی لە ساڵی ١٩٩٧ بە دیسکۆرسی کۆمەڵگەی مەدەنی، مێدیای ئازاد و پلورالیزم، کە بوو بە هۆی بزوتنەوەیەکی نە خوازراوی پڕ جمووجۆڵی خوێندکاری و نیمچە کرانەوەیەک، لە کوردستان بە گەرمی پێشوازیی لێ کرا. لەو ماوەیەدا، یاسای پۆشینی جلوبەرگی ئایینی شل کرایەوە وچاوپۆشیش لە تێکەڵاویی رەگەزی کرا. بە تایبەت لاوانی کورد، لەم کرانەوە سیاسیە ڕێژەییە سوودمەند بوون. بۆ یەکەمجار، کوردەکان لە ئێراندا لەو گومانەدا بوون کە جیاکردنەوەی سیاسەتی کوردەکان لە خەباتی چەکداری لەوانەیە شتێکی مومکین بێ. سەرەڕای ئەمانە، بە خێرایی ڕوون بووەوە کە گۆڕانکاری لە دیسکۆرسی دەوڵەت، نابێ ببێتە هەڵە تێگەیشتن لە گۆڕینی سیاسەت لە هەمبەر کۆمەڵگە ژێردەستەکان. بە ڕواڵەت لە سەردەمی «زێرینی ڕیفورمخوازیدا» نامەیەک ئاشکرا بوو کە وەکوو بەخشنامەیەکی دەوڵەتی بوو بۆ گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچەیەکی دەوڵەمەند بە نەوتی عەرەبی خوزستان، کە بەرئەنجامەکەی بوو بە هۆی ڕووبەڕووبونەوەیەکی خوێنین لە نێوان خەڵکی ئەو ناوچەیە و هێزە دەوڵەتییەکاندا.[٩] ئەم پلانە خوێناوییە، درایە پاڵ موحەممەد عەلی ئەبتەحی، یەکێک لە جێگرەکانی خاتەمی، کاتێک کە بۆ خەڵک ڕوون بووەوە؛ ئەو دواتر خۆی لێ بێبەری کرد.[١٠]

گەیشتنی مەحمەود ئەحمەدینژاد بە دەسەڵات، لە ساڵی ٢٠٠۵، هەموو هیواکانی لە بارەی چاکسازیی سیستمەوە بە نەزۆکی هێشتەوە. ئەحمەدینژاد بوو بە براوەی دوو هەڵبژاردنییەک لە دواییەکی مهەندیسی کراوی وڵات. ئەو یەکەمین دەورەی سەرۆک کۆماریی خۆی لە گەڵ دیمەنی توندوتیژیدا دەستپێکرد، کاتێک هێزە ئەمنیەکان چالاکێکی کورد بە ناوی شوانە سەید قادریان بە پیکابێکەوە بەستەوە و بە زیندوویی لە دەوروبەری شاری مەهاباددا، ڕایانکێشا.

خشتەی ١. ژمارەی قوربانیانی مەیدانی مین (١٩٨٨- ٢٠٠٣)*

ئوستان	چەندپاتە	دەرسەد
کوردستان (ئوستان)	٨٨٩	٢٣,١
ئیلام	٥٩٦	١٦,١
خوزستان	٤٥١	١٢,١
کرماشان	١٢٧٣	٣٤,٣
ورمێ	٤٩٤	١٣,٣
خەتی سنوور	١٠	٠,٣
کۆ	٣٧١٣	١٠٠

*. تەقینەوەی مین و هەزینەی مرۆیی (٢٠٠٦) تاران: ناوەندی لیکۆڵینەوە کەمئەندامی ئەندازیاریی و زانستی پزشکی، ٧٧.

بەرئەنجامی هەڵبژاردنەوەی ئەحمەدینژاد، ئاژاوەی نایەوە و بزوتنەوەی سەوزی لێ کەوتەوە. بە خێرایی ڕێبەرانی بزوتنەوەکە، بە تۆمەتی هاندانی خەڵک و «فیتنەگێری» - دەستەواژەیەک کە لە ڕووی مێژووییەوە فەرمانڕەوایانی موسوڵمان بۆ پاساوهێنانەوەی توندوتیژی بە کاریان هێناوە ـ لە ماڵەکانیاندا دەستبەسەرکران.[١١]

خەڵکی کوردستان، لە گەڵ بزوتنەوەی سەوز هاوڕاییان نیشان نەدا. هۆکاری پشتیوانی نەکردنی کوردەکان، ترسێکی قووڵ لە توندوتیژی نواندنی لەرادەبەدەری دەوڵەت و چاوەدێریی بەربڵاوی کوردستانی میلیتاریزەکراو و پشتیوانیی مێژوویی فەرمانڕەوایانی پارسی شیعە لە دەوڵەت بوو. تەنانەت هەندێک جار، ڕۆشنبیرانی ئێرانی کە لە ڕۆژئاوا دا دەژین، پشتیوانیان لە ئەحمەدینژاد وەکوو سەرۆکێکی هەڵبژێردراوی دیمۆکراتیکی خۆیان دەکرد. لە بەیانی گشتیدا بە دژکردەوە نیشاندان بە سەرۆکی زانکۆی کولۆمبیا، لی بۆلینجێر، ئەنجومەنی خوێندکاریی ئێران، ئەحمەدینژادیان وەکوو سەرۆککۆماری «هەڵبژێردراوی دیمۆکراتیکی» ئێران ناو برد.[١٢] هەروەها، حەمید دەباشی، ئەکادیمیسیەنی پۆست کولۆنیالیزمی پارس، وتارێکی نووسی و لەویدا بانگەشە دەکات کە ئەحمەدینژاد، ڕێبەرێکی هەڵبژێردراوە نە « دیکتاتۆرێک».[١٣] دەباشی بە بەربڵاوی بەرگریی لە دەوڵەتی ئیسلامی کرد و ڕایگەیاند کە «کۆمارێک کە [ئەحمەدینژاد] نوێنەرایەتیی دەکات دینداریە، بەڵام ئەم حکومەتە دینییە، لە ڕێگەی دابەشکارییەکی ئاڵۆزی دەسەڵاتەوە کار دەکات... کە پێدەچی بۆلینجێر هیچ شتێک لەم بارەوە نەزانێ.»

بە هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠١٣، سەرۆک کۆماری ئێستا، ڕۆحانی، سیاسەتەکانی دەوڵەتی ئیسلامیی لە هەمبەر نافارسەکاندا نەگۆڕی. ڕۆحانی لە کەمپەینی هەڵبژاردنی خۆیدا دانی بەوەدا هێنا کە کۆماری ئیسلامیی ئێران لە سەر بنەمای کۆمەڵێک پرەنسیپی سیاسی دامەزراوە کە نا فارسەکان بێبەش دەکات. سەرەرای ئەم ئیعترافە چاوەڕوان نەکراوە، حکوومەتەکەی ئەو لە بواری کردەییەوە هیچ جیاوازییەکی لە گەڵ ئەوانی پێشوودا نییە. ئەو لەو ماوەیەدا درێژەی بە دروستکردنی هێزی نیزامی لە کوردستان دا و، ژمارەی لە سێدارەدراوانی سوننییەکان، کوردەکان و عەرەبە شیعەکان بە ڕێژەیەکی

بەرچاوتر زیادی کردووە. لە هەقیقەتدا، تەققە هەرەمەکییەکان لە کۆڵبەرانی کورد (cross-border labourers) لە سەردەمی دەوڵەتی تەدبیر و هیوای سەرۆککۆمار ڕۆحانییدا، زیاتر بووە (بڕوانە خشتەی ٢).

خاڵی جێگای ئاماژە ئەوەیەکە لە سەرووی هەموو ئەم کردەوانە، هەڵویستی بژاردەکانی پارس بە شێوەیەکی گشتیی هاوشێوەی دەوڵەتە. جیاوازییەکی بەرچاو لە نێوان تێگەیشتنی بژادەکانی پارس و دەوڵەت لە پێوەندی لە گەڵ کوردەکاندا نییە (سولەیمانی و موحەممەدپوور ٢٠١٩). لە کاتێکدا گرووپە دژبەرەکانی پارسەکان، بە ڕادەیەکی کە زۆر جێی پێزانینە، دیفاعیان لە چالاکوانانی ماقی مرۆڤی پارس وەکوو نەسرین ستوودە کردووە، ئەوان لە بارەی ئاورتێبەردان و کوشتنی چوار چالاکی ژینگە پارێزی کوردستان، شەریف باجوەر و هاورێکانی لە ساڵی ٢٠١٨ دا، بێدەنگی و گەڕیان هەڵبژارد.[١٤] بە تایبەتی، بێدەنگیی ئەوان لە بارەی ئازار و ئەشکەنجەدانی بەندکراوانی وەکوو زەینەب جەلالیان، والی دوردیان، عوسمان مستەفاپوور، موحەممەد نەزەری ـ بەندکراوێکی سیاسی کە لە ساڵی ١٩٩٤ـەوە لە زینداندە ـ یان کوژرانی ڕۆژانەی کوڵبەرانی کورد، پێدەچێ هەوڵێکی سازماندراو بێ. «کاتی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ... داخوازی بۆ مافی کەمینەکان، ڕۆشنبیران و ئەکادیمیسینەکانی سەردەست لە ئێران، بە ئەسپایی و ترسەوە دژکردەوە نیشان دەدەن» (Elling 2013, 2). دژایەتیی کۆمەڵگەی سەردەست تەنیا لە شێوەیەکی تایبەتی سیاسەتی نافارسیدا قەتیس نەماوەتەوە. ئەم سیاسەتە لە گەڵ هەر فۆرمێکی نافارسیدا دژە و، ڕەوایی بە ئیستراتێژیی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بۆ میلیتاریزەکردنی ژینگەی نافارسەکان بەخشیوە.

میلیتاریزەکردنی ژیانی کوردەکان

لە ماوەی شۆڕش و دواتریش، خەڵک زۆربەی پایگا نیزامییەکانیان لە سەرتاسەری ئێراندا بە دەستەوە گرت. هەر بەمشێوەیە، لە ساڵی ١٩٧٩، پارتە سیاسییەکانی کورد، کە حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران (KDPI) لە ناویدا باڵادەست بوو، بۆشاییی ئەمنیەتی و ئیداریی پاش شۆڕشیان پڕ کردەوە. هەر لەو ساڵەدا، خەڵک ناچاربوون لە سەر دوو بابەتی گرینگ دەنگ بدەن: ناوەرۆکی سیستمی سیاسیی پاش شۆڕش و یاسای بنەرەتیی نوێ. جگە لە ئەحمەد موفتی زادە، زانایەکی کوردی سوننی و گرووپێکی چووکە لە شوێنکەوتوانی، کوردەکان بە تێکڕا هەر دوو بژاردەی کۆماری ئیسلامی و یاشایەتییان ڕەد کردەوە.

تەنانەت لە ڕیفراندومی دووهەمدا، موفتیزادەش دەنگی بە یاسای کۆماری ئیسلامی نەدا. بەم شێوەیە، کوردەکان بە تێکڕا ڕەواییی نیزامی دینی و یاسای بنەرەتییان ڕەد کردەوە.[١٥] بەم پێیە، زۆر جار بژاردەکانی پارس ڕەدکردنەوەی سیستمی نوێ بە شێوەی دیمۆکراتیک لە لایەن کوردەکانە وەکوو» شۆڕش» لە قەڵەم دەدەن (بڕوانە دەباشی ٢٠٠٨).

ڕەدکردنەوەی نیزامی دینی لە لایەن کوردەکانەوە، ڕاگەیاندنی فەرمانی جیهادی خومەینی (جیهاد، خومەینی ١٣٦٤/ ١٩٨٥، ٢٩٢) لێ کەوتەوە. فەرمانی جیهادی خومەینی ـ لە ١٩ی ئاگوستی ساڵی ١٩٧٩ ـ لە کوشتاری بە کۆمەڵ و ئێعدامی نایاسایی لە لایەن دەوڵەتی نوێوە بۆ «پاکسازیکردنی کوردستان لە خرابکاران» دەستی پێکرد (ساڵح ٢٠١٣، ٦٩). هەر وەها خومەینی سزای هەموو پارتە سیاسیەکانی (کورد و ناکوردی) بە مەرگ و لە داردان، ڕاگەیاند (کورزمن ٢٠٠٤). پاش فەرمانەکە، هێزە دەوڵەتییەکان هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان دەستپێکرد

خشتەی ٢. کۆڵبەرە (cross-border labourers) کوژراو و بریندارەکان (٢٠١٥ ـ ٢٠١٩)*

		2015	2016	2017	2018	2019	کۆ
ڕووداو	ژمارە	2	0	0	0	0	2
	دەرسەدی کوژراو	100%	0%	0%	0%	0%	100%
	کۆی دەرسەد	0.2%	0%	0%	0%	0%	0.2%
بریندار	ژمارە	19	49	148	226	125	567
	دەرسەدی کوژراو	3.4%	8.6%	26.1%	39.9%	22%	100%
	کۆی دەرسەد	2%	5.3%	16%	24.4%	13.5%	61.2%
کوژراو	ژمارە	49	44	88	127	50	358
	دەرسەدی کوژراو	13.7%	12.3%	24.6%	35.5%	14%	100%
	کۆی دەرسەد	5.3%	4.7%	9.5%	13.7%	5.4%	38.6%
کۆ	ژمارە	70	93	236	253	175	927
	دەرسەدی کوژراو	7.6%	10%	25.5%	38.1%	18.9%	100%
	کۆ	7.6%	10%	25.5%	38.1%	18.9%	100%

*. تا کاتی بڵاوبوونەوەی ئەم وتارە، لەوانەیە ئەم ئامارانە گۆڕانی بەرچاویان بە سەردا بێت لە بەر ئەوەی کە کوشتنی کۆڵبەران لە ئێراندا بوەتە دیاردەیەکی ڕۆژانە.

و شار و شارۆچکەکانیان «پاکسازی» کرد. ئەم لەشکرکێشییە بەربڵاوە، وەحشیگەریی سیاسەتی ڕێژیمی نوێی لە دژی کوردەکان نمایش کرد، کە تێیدا هێزە نیزامییەکان ـ بە فڕۆکەی شەڕکەر، تانک و تۆپخانەوە شارەکانی کوردستانیان داگیر کرد. لەگەڵ وێرانکاریی زیاتری دەوڵەت، دژبەرانی کورد وەکوو حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران، سازمانی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران (کۆمەڵە) و شاخەی کوردستانی ڕێکخراوی فیداییانی خەڵک، هەوڵیان دا لە گەڵ ڕێژیمە نوێیەکەدا وتووێژ بکەن، تاکوو بە شێوەیەک خودموختاری و مافی فەرهەنگی بۆ کوردەکان دەستەبەر بێ. هەر لەو کاتەدا، ئایەتوڵڵا خەڵخاڵی، دادوەری خوێنڕێژ و ناسراوی شۆڕش، سەدان لاوی کوردی لە دادگایەکی هەڕەمەکیدا لە دار دا. ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکی مەدەنی کوژران، هاوکات خەڵکێکی زۆریش بێسەروشوێن کران کە دواتر لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندا دۆزرانەوە.[١٦] لە سەرەتاوە، دەوڵەت بەڵێنی دا کە شێوەیەک لە خودموختاری بە کودستان بدات، بەڵێنێک کە هیچکات جێبەجێ نەکرا. لەو کاتەوە، دەوڵەت پارتە سیاسییەکانی کورد و هەروەها خەڵکە مەدەنییەکەشی، وەکوو قەوم و مەزهەبێکی جیا لە خۆی لە قەڵەم دەدات.

پاش شکەستهێنانی وتووێژەکان، دەوڵەت بە شێوەیەکی سیستماتیک و بەردەوام ستەمی لە سەر کورد زیاتر کرد. دەوڵەت، بوونی پارتە جیاوازەکانی کوردی کردە بیانوو و پاساوهێنانەوە بۆ میلیتاریزەکردنی کوردستان و هەروەها بۆ چاوەدێریکردنی هەموو بوارەکانی ژیان لە ڕووی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەوە. ئۆپۆزسیۆنی کورد لە سەرەتای

دەیەی ١٩٩٠ چالاکییە چەکدارییەکانی خۆیان ڕاگرت و ژیانی ئاوارەییبیان لە باشوری کوردستان دەستپێکرد. ڕاگرتنی خەباتی چەکداریی پارتە کوردییەکان، نە چاوەدێریی کۆماری ئیسلامیی کەمترکردەوە و نە زیاتر میلیتاریزەکردنی کوردستان. بەرئەنجامی زیاترمیلیتاریزەکردن، بووە هۆی هاوکاریی دڵخوازانەی زیاتر لە گەڵ هێزە دەوڵەتییەکاندا. بەڵام، ئەم بارودۆخە، نە ستەمی دەوڵەتی کەم کردەوە ونە بەربەستێکیشی دانا لە ناو دانیشتوانی کۆمەڵگەی سەردەستدا. تەنانەت ئەوانەی کە گیانیشیان لێ ئەستێندرابوو، بێبەری نەبوون لە ستەمی دەوڵەتی کە لە زۆربەی گۆڕە بە کۆمەڵەکانی کورددا دۆزرانەوە. گۆڕستانە جۆراوجۆرە بێ ناونیشان و شاراوەکان لە ئێراندا، توندوتیژیی دەوڵەتی لە سزادانی زیندووەکان و مردووەکانی «کۆمەڵگا نەخوازراوەکانی» دەرخست. بۆ وێنە لە لەعنەت ئاوا: گوندە نفرین کراوەکانی شارەکانی کوردییەکانی کرماشان، بیجاڕ و قوروە، گۆڕستانی نائاساییی کە گۆڕەکان دەبێ لە سەر زەوی دیار نەکەن. بوونی وەها گۆڕستانگەلێک نیشانەیەکە لە لووتکەی وەحشیگەری و ئینکاری دەفن کردنێکی سەربەرزانەیە بۆ کوردەکان و/ جیابیران.[١٧] ئەوەی دەوڵەت هیوای بۆ دەخواست کە لە ڕێگەی میلیتاریزە کردنی کوردستانەوە پێی بگات لە بەشەکانی دواتردا باسی لێ دەکەین.

خێڵەکی سازیی نیزامیگەری

بۆ زیندوکردنەوەی تویژە کۆمەڵایەتییەکان ـ کە لە ڕیفۆرمی زەوی پێش لە ١٩٧١ لە کوردستان بوونی هەبوو ـ کۆماری ئیسلامیی ئێران بە فرتوفێڵ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی هێزی لۆکاڵی و پێش لەهەمووان لە ناو «عەشایرە» کوردەکاندا. ئەمە ئیستراتیژیەک بوو بۆ زیندوکردنەوە و کەڵک وەرگرتن لە کەلینە کۆمەڵایەتییەکان، بە مەبەستی پەرەپێدانی کۆنترۆڵی دەوڵەت لەو ناوچەیەدا. بە گشتی ناوەند و بە تایبەتی کۆماری ئیسلامیی ئێران، هەوڵیان دا کە بزوتنەوەی کورد لە بنەڕەتدا بە خێڵەکی لە قەڵەم بدەن. لە ڕووی مێژوویەوە، ئەوان هەوڵیان داوە کۆمەڵگە نافارسەکان وەکوو «خێڵ» پێناسە بکەن (ئیبراهمیان ٢٠٠٨، ٢٠ -٢١). بەم شێوەیە، دەوڵەت بڕیاری دا تا هەر کاتێک کە وەها دەربڕینێک لە گەڵ سیاسەتی میلیتاریزەکردن و دنەدانەکەیدا بێتەوە، دەستەواژەی «عەشایر»، بە سوودی خۆیان سەرلەنوێ پێناسە بکاتەوە وئەوان بە نیشتمانپەروەر لە قەڵەم بدات. کەواتە، لە ساڵەکانی سەرەتای پاش شۆڕش، «عەشایر» سەرنج و بایەخێکی زۆری پێ درا و بە پێناکۆکییەکی زۆرەوە پێناسە و لە ناو بران. وەها دەربڕینێک بە باشترین شێوە دەرخەری وتە بە ناوبانگەکەی خومەینییە کە «عەشایر»ەکان سەرمایە ی شۆڕشن. دەربڕینەکەی خومەینی، دەرخەری سەرمایەگوزاریی کۆماری ئیسلامیی ئێرانە، بۆ بەکارهێنانی «عەشایر»ە کوردەکان، بە مەبەستی کۆنترۆڵ کردن (موحەممەدپوور و سولەیمانی ٢٠١٩). لەم ڕووەوە، کۆماری ئیسلامیی ئێران مەفهومی عەشایری بە پێی بارودۆخ بە کارهێناوە: عەشایر دەتوانێ سەرمایەی شۆڕش بێ بۆ پارچە پارچەکردنی کورد یا خود دەتوانێ بە مانای خێڵەکی بوون و پاشکەوتوویی بێ، کاتێک کە «تاقانەیی میللەت» لە ڕووبەڕووبوونەوە لە گەڵ ئارمانجی سیاسیی نافارسییدا، یەکانگیر نابێ. ئەم تێڕوانینەی دوایی، لە لایەن شەخسی خومەینییەوە لە سەرەتایی ساڵی ١٩٧٩، هێنراوەتە زمان. جارێک، ئەو گلەیی کرد کە ئێستا، هەر خێڵێک بەدەر لەوە کە لە کوێوە هاتووە، وا بیر دەکەنەوە کە ناوچەکەی ئەوان هەژارترین ناوچەیە. گرینگ نییە کە بەختیاری یان بەلووچستانی بن[١٨] یا خۆ کوردستانەوە هاتبن، هەر کام [لەم

خێڵانە] بانگەشەی هاوشێوە دەکەن (جەختی زیاتر).[١٩]

لە سەرەتاوە و بە پێی سیاسەتی خێڵەکیی خۆیان، دەوڵەت هەوڵی دا پێگەیەکی دیاریکراو بە خاوەن زەوییە گەورەکانی پێشوو بدات بۆ ئەوەی تۆوی بێ متمانەیی لە نێو کوردەکاندا بە تایبەتی لە ناوچە لادێیەکاندا، بچێنێ. ئەم بارودۆخە بووە هۆی ئەوەی بەشێک لە خەڵکی لادێیەکان، بە مەبەستی بە دەستهێنانی سەرنج و دابینکردنی بەرژەوەندی هێزە ئەمنییەکانی دەوڵەت ـ کە لە زۆربەی لادێکاندا پایگایان دانابوو ـ بکەونە کێبەرکێیەوە. ئیستراتیژیی دەوڵەت لە سەر بنەمای دروستکردنی کەلێنی کۆمەڵایەتی لە هەموو ناوچەکانی کوردستان، داندرابوو. بەرئەنجام، لە برێک ناوچەی ئوستانی ورمێ، گرووپگەلێک لە خەڵک وەکوو جاش و چاوساغانی خۆجێیی کاریان دەکرد. سپای پاسدارانی شۆرشی ئیسلامیی ئێران IRGC و ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک IPMU بە چەکدارکردنی کوردەکان، ئەوانیان بۆ دروستکردنی ناکۆکیی کۆمەڵایەتی کە ڕووبەڕووبونەوەی جۆراوجۆری چەکداریی لێ کەوتەوە، ئاراستە دەکرد.

لە ڕواڵەتدا، ڕێکخراوە دەوڵەتییەکان، بۆ شەڕکردن لە گەڵ « دوژمنانی شۆرش»، چەک و تەقەمەنییان دابەش دەکرد؛ کە بووە هۆی ئەوەی ئەم چەکانە بە هاسانی بکەونە دەستی خەڵکی خۆجێی و لە دژییەکتری بە کاریان بێنن. ڕێژیم بە بیانووی چارەسەرکردنی ناکۆکییە کۆمەڵایەتییەکان، بواری بۆ پەرەپێدانی چەوساندنەوە لەو ناوچانەی کە وەرزێر و خاوەن زەوییە گەورەکان تێدا نیشتەجێ بوون (و کێشەی زەوی، ئاو و سەرچاوەی دیکەیان تێدابوو، تەنانەت پاش تەواو بوونیش)، خۆش کرد. بۆ وێنە، یەکێک لە شایەتحاڵەکان بە ئێمەی گوت کە چۆن دەمەقاڵەیەکی چووکە، لە ساڵی ١٩٨٨ لە نێزیک سەردەشت، نۆ کوژراو و چەندین بریندارى لە گوندە کەیاندا لێ کەوتەوە. زانیاریی خەڵکی ناسیاوی ئێمە نیشان دەدەن کە ڕووداوی هاوشێوە لە زۆریەک لە ناوچەکاندا ڕوویداوە و کاریگەریەکی گەورەی لە سەر ژیانی خەڵک داناوە، خەڵکی خۆجێیی لە شوێنەکان، بۆ ناکۆکیی لە سەر سەرچاوە سروشتییەکان وەکوو ئاو و ئاودێری چەکی گەرمیان بە کار هێناوە. دژکردەوەی دەوڵەت لە هەمبەر وەها ڕووداوگەلێک بە وردی لێکدرابووەوە: خەڵکی لادێیەکانیش پەلکێشی هێزەکانی ئەوان کرد، لە بەر ئەوەی نەیاندەتوانی ناکۆکییەکانیان بە بێ دەستێوەردانی دەوڵەت چارەسەر بکەن.

> بۆ زیندووکردنەوەی تۆێژە کۆمەڵایەتییەکان ـ کە لە ڕیفۆرمی زەوی پێش لە ١٩٧١ لە کوردستان بوونی هەبوو ـ کۆماری ئیسلامیی ئێران بە فرتوفێڵ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی هێزی لۆکاڵی و پێش لەهەمووان لە ناو «عەشایرە» کوردەکاندا

لە سەرەتای دەیەی ١٩٨٠ تاکوو کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٩٠، ئەندامانی بنەماڵەی خاوەن زەوییە گەورەکانی پێشوو، بە ڕادەیەکی زۆرتر، لە پێکهاتەی دەوڵەت و دەسەلاتی خۆجێیدا، جێگیر کران. ئەمە پاداشتێک بوو بۆ وەفاداری و خزمەتەکانی ئەوان بە ئەجندای نیزامیگەریی دەوڵەت و، چانسێک بەوان درا کە هەنگاو بە هەنگاو، دەسەڵاتی لەدەستڕۆیشتووی خۆیان بە دەست بێننەوە. سەرەڕای بە دواداچوون بۆ سەرچاوەی ماڵی، خاوەن زەوییەکانی پێشوو لە هەوڵدابوون کە وەکوو پاشکۆی دەوڵەت و دەزگایەکی ئیداری، لە پێوەندی لە گەڵ بەڕێوەبردنی لادێیەکاندا، هەڵسوکەوت بکەن.

لە کاتێکدا کــە ڕێژیم بێباکانــە و بەردەوام پلانەکانــی میلیتاریزەکردنــی بەڕێوە دەبرد، خاوەن موڵکەکانی پێشـــوو، لــە هەوڵدا بوون بــۆ گەڕانەوەی دووبارەی «ڕۆژە خۆشــەکانی ڕابردوویـــان». لە ژێـــر نیزامیگەریی دەوڵەتدا، کۆمەڵگەی مەدەنیی کوردستان بە زۆری لە نێو چووبوو و، بێ متمانەیی و ترس بە شێوەیەکی بەربڵاو پێوەندیی کۆمەڵایەتیی کوردی بێچم دابوو. لەو کاتەوە کە خاوەن موڵکەکانی پێشوو، یەکــەم گرووپ بوون کە بوونە پێش قەراوڵی سیاســەتی چەکداریی دەوڵەت، هێندێک لە وەرزێرەکانیــش ـ وەکـــوو ئیســـتراتێژییەک بۆ مانــەوە ـ وەدووی ئــەو ڕێچکەیە کەوتن. هێندێــک لە خەڵکی ئــەو لادێیانە کە ئێمە بۆ ئەم لێکۆڵینەویە دواندومانن، بە ڕاشــکاوی گوتیان ئێمە تەنیا بۆ زیندوو مانەوە لەو شێوە نوێیەی کێبەرکێکردنە، چەکمان بە دەستەوە گرت. لە ســەر بنەمای لێکۆڵینەوەکەی ئێمە، ڕێژەیەک لە سەرکەوتنی دەوڵەت لە پرچەک کردنی گرووپــە جیاوازەکانی خەڵک بە هۆی ئەم ڕاستیانەی خوارەوەیە:

١ دەوڵەت لە ڕێگەی بە کارهێنانی سیاسەتی میلیتاریزەکردنەوە، ناکۆکییە شــاراوەکانی لە ناوچە لادێیەکاندا، بە هۆی زاڵکردنی ترسێکی بەر بڵاو لە ناو وەرزێرەکاندا زیندوو کردەوە و، لە هەندێک بارودۆخـــدا، وەرزێرەکانیان ناچار بە هاوکاریی دەوڵەت کرد.

٢ ڕێژیم تۆڕێکی بەربــڵاوی لە دامەزراوەی ئەمنیەتــی و نیزامی وەڕێخســت کە شــار و گوندەکانــی لــە ڕێگــەی پایگاکانییەوە بە یەکەوە گرێ دەدا، کە هەرکام لەوان ئامانجی پاوانخوازانەی خۆیان لە کوردســتاندا هەبوو. ئــەوان بە جێگیربوونیان، بە بەردەوامی ژیانی ڕۆژانــەی کوردەکانیــان چاوەدێری دەکرد و خەڵکــی بێکار و لاوانیان، بە تەماح وەبەرنانی ماڵــی و دەرفەتــی کار بە لاڕێــدا دەبرد و، لە کاتــی ڕەدکردنەوەی هــاوکاری لە گەڵ دەوڵەتدا، بە توندی ســزا دەدران. لە ژێر وەها بارودۆخێکی ئەمنیەتیدا، وەکوو هەموو ڕێژیمە توتالیتـــارەکان، ڕەدکردنەوەی هەرچەشـــنە هاوکارییەک لە گەڵ دەوڵەت، بە هاوکاری لە گەڵ دوژمن لە قەڵەم دەدرا.

٣ بارودۆخی تایبەتی کوردســـتانی باشوور ـ جێگایــەک کە ئۆپوزســـیۆنی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتانی تێدا جێگیر بـــوو ـ چالاکییە سیاسی و نیزامییەکانی بزووتنەوەی کوردی کەمڕەنــگ کـــردەوە، و هاوســـەنگییەکەی تێکدا و خەڵکیش ئیـــرادەی بەرگریکردنی لە دەست دا.

٤ هەر لەو کاتەدا، سیاســـەتی ئۆپوزســـیۆن بە هۆکاری سیاســـەتە نەرمونیانەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوا لە هەمبەر کۆماری ئیســـلامیی ئێران، بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدرا.

٥ لــە هەمـــووی گرینگتـــر، لادێیییەکان ـ کــە یەکەمین قوربانییەکانی وەپاشخســـتنی ئابووریی کوردســـتانن، بە زۆری هەســـتیان دەکــرد کــە تاکە ڕێگــەی دەربازبـــوون لە هــەژاری، پەیوەســـت بوونێکــی ناچارییە بە هێزەکانی دەوڵەتــەوە. لە کاتێکدا کە ئاماری فەرمی بە هیچ شێوەیەک جێی متمانە نییە، خشتەی ٣- ٥ دەتوانن هێندێک لە سیاسەتی وەپاشخســـتنی ئابووریی کوردستان لە لایەن ئێرانەوە (بە تایبەتی بە بەراورد لە شوێنەکانی دیکە ئێران) ڕوون بکەنەوە.

بێگومـــان ڕەفتاری کۆماری ئیســـلامیی ئێران لە گەڵ کوردەکانـــدا داگیرکاری بووە. مەحمـــوود مامدانی لە کارەکەیدا لە ســـاڵی ٢٠١٢ پێناســـە و یاسا: خۆجێییەکان وەکوو شوناســـی سیاسی، وەک هەوڵێکی فیکری و فەرهەنگیی هاوشێوە لە لایەن داگیرکەرانەوە، بە مەبەستی پاساوهێنانەوە بۆ ستەمەکانیان و، ڕێگە خۆش کردن بۆ دابەشکاریی گشتیی، دەخاتــە ڕوو. دەســـەڵاتی داگیـــرکار پەنا بۆ سەرلەنوێ پێناســـەکردنەوەی کومەڵگەکان دەبات تاکوو پارچەپارچەکردنی داگیرکراوەکان وەکوو ڕاستییەکی کۆمەڵایەتی نیشان بدات.

خشتەی ۳. بە پێی پێوەری گەشەی مرۆیی و ئاستی خۆشبژێوی لە ۳۰ ئوستانی ۲۹ خۆشبژێوە و تەنیا یەک ئوستان ئاستەکەی نزمە*

گروپ	مەودا	ئاستی خۆشبژێوی	ئوستانەکان	ژمارە	پلەبەند ۳۰
۱	+0/732	خۆشبژێو	تاران، ئیسفەهان، قەزوێن، گیلان، ئەلبۆرز، فارس، یەزد، بوشهر، سمنان	9	29
۲	0/760-0731	کەمتر خۆشبژێو	خوزستان، مازندەران، قوم، چوارمەحاڵ بەختیاری، ئیلام، گوڵستان	7	22.6
۳	0/680- 0/705	مامناوەندی	خوراسان ڕەزەوی، کرمان، هورموزگان، ئازربایجان ڕۆژئاوا	4	13
۴	0/654-0/679	بێبەش	زەنجان، هەمەدان، کرماشان، خوراسان جنوبی، خوراسان شوماڵی، کهکۆیلە و بۆیر ئەحمەد، ئەردەبیل، لورستان	8	25.8
۵	+0/653	زۆر بێبەش	ورمێ، کوردستان، سیستان و بەلووچستان	3	9.6

*. سەرچاوە: زەنگە (۲۰۱۶، ۱۵۶- ۷).

خشتەی ۴. جیاوازی نێوان نرخی بێکاری کوردەکان لە گەڵ ناوەند و لۆکاڵیەکان (۲۰۱۷)

ئوستان	ڕێژەی بێکاریی ئوستانەکان (٪)	بەراوردی بەرپرسانی ئوستانی (٪)	بیرورا
ئاستی ئوستان	۱۳	14.5	وەرگیراو لە سایتی فەرمیی ئوستانداری ورمێ
ورمێ	۱۱	45	وەرگیراو لە سەید ئێحسان عەلەوی، کوردستان وێبسایتی فەرمیی PM
کوردستان	۱۶	20.2	
کرماشان	۱۱	زیاتر لە ۱۴مانگە، لە بەردەست	وەرگیراوە لە وێبسایتی فەرمیی ئوستانداری دیلوران
ئیلام	۱۴	نییە یان ڕاپۆرت نەدراوە	

نرخی بێکاری لە پێنج شاری کوردنشینی ئوستانی ورمێ

شار	ڕێژەی بێکاریی ئوستان (٪)	بەراوردی بەرپرسانی ئوستانی (٪)	بیرورا
پیرانشار	14.3	35.2	وەرگیراو لە: بەرپرسی پلان و بودجە WA
سەردەشت	25.3		
مەهاباد	12.2	30.0	وەرگیراوە لە وێبسایتی ئوستداندرای مەهاباد
بۆکان	12.0	21	وەرگیراوە لە: وێب سایتی فەرمیی بانکی بۆکان
شنۆ	15.4	ناروون	

خشتەی ٥. پێوەری گەشەی مرۆیی (HDI) لە ئوستانی کوردییەکان (لە نیوان ٣٠ ئوستانی ئێران)

ئوستان	پێوەری پەروەردە	پێوەری GDP*	پێوەری سلامەتی	HDI	پلەبەندی لە سەر ٣٠
ورمێ	0.735	0.440	0.727	0.634	29
کوردستان	0.74	0.427	0.730	0.632	30
کرماشان	0.775	0.494	0.725	0.644	23
ئیلام	0.830	0.572	0.750	0.717	15

*. GDP: بەرهەمی خاوی ناوخۆیی

بۆ وێنە مامدانی، ئافریقا وەکوو نموونەیەک دێنێتەوە، هەڤرکێ و جیاوازیی رەگەزی، وەکوو دەستەبەندییەک لە «ناخۆجێیی» بە پێچەوانەی «خێڵەکان» و «خۆجێییەکان» بە کار دێنێ. هەر بەم شێوەیە، سیاسەتی هەمیشەییی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە تاوان زانینی هەرجۆرە باسێکی تایبەتە لە بارەی سیاسەتی کوردستانەوە. دەوڵەت شێوەگەلی تایبەتی بۆ جێ خستنی زمانە نافارسەکان و دەستەبەندیکردنیان وەکوو لەهجەکان یان لەهجە جیاوازەکان چەسپاندووە، بۆ ئەوە کە وەکوو لەهجەکانی زمانی فەرمی، بیانناسێنێ.

پەروەردە

لە کوردستاندا، پەروەردە، دامەزراوە پەروەردەیی و خوێندنگەکان کراونەتە ناوەندی نیزامی. دەزگا ئەمنیەتییەکانی دەوڵەت، لە هەموو شوێنێکدا بوونیان هەیە. ئەوان ژیانی قوتابیان لە قۆناغی ناوەندییەوە تاکوو کۆتاییی خوێندنی باڵا چاوەدێری دەکەن. زۆرتر، هاوکاریکردن لە گەڵ دەوڵەت وەکوو ئەرخایەنیی پرۆسەی خوێندن و دواتریش دامەزراندن لە دامەزراوە دەوڵەتییەکاندا دەستە بەر دەکات. لەقەبێک وەکوو جاش قەڵەم لە وتەزا نوێیە داتاشراوەکانی کوردە. جاش قەڵەم تایبەت بۆ «لێکۆڵەرانی» زانستە کۆمەڵایەتییەکانی پەسندی دەوڵەت، وەکوو ئێحسان هۆشمەند (٢٠٠۴) و عیرفان قانعیفەرد (٢٠٠٩) بە کار برا، کە هەوڵیان دا بوونی نەتەوەیی کورد ببەنە ژێر پرسیارەوە. بە گشتی جاش قەڵەم ناونیشانێکە بۆ هەموو ئەو لێکۆڵەر، مامۆستا و خوێندکارانەی زانستگەکان، کە وەکوو خۆفرۆشێکی رۆشنبیر، لە گەڵ دەوڵەتدا هاوکاری دەکەن. هارکاریی فیکری، دەکرێ فۆرمی جیاواز لە خۆ بگرێ: لە قسە کردن و نووسین بە قازانجی دەوڵەتەوە بگرە، تاکوو بەشداری لە پرۆژە دەوڵەتییەکان، یان ئەو پرۆژانەی کە لە لایەن دامەزراوە ئەمنیەتی و نیزامییەکانەوە ئیدارە دەکرێن و بەرێوەدەچن.

سەرەرای ئەمانە، دەوڵەت، دامەزراندن وەکوو کارت و تەماح وەبەرنان بە کار دێنێ کە خوێندەوارانی کورد، هاوکاریی دەزگا ئەمنییەکان بکەن. زۆر جار سزای هاوکاری نەکردن، دەستبەجێ لێ وەرگرتنەوەی کاری بە دواوەیە. وێرای ئەم ئیستراتێژیانەی سەرەوە، رێژیم لە رێی ستەم و چاوەدێریی دەوڵەتییەوە، بەرگریی جەماوەریی لاواز کردووە. زاڵکردنی فەزای ترس، تیرۆر و رەشبینی ـ تایبەتمەندییەکی هاوبەشی ژیان لە وڵاتە توتالیتارەکاندایە ـ کە بە شێوەی لاوەکی بەرهەم دەهێنرێتەوە. برێک لە شایتحاڵەکانی ئێمە بە هۆی خووگرتوویی هاوکاریکردنیان لە گەڵ دەوڵەت، بە پێی لۆژیکی خۆیان، کارەکەیان بە خزمەت دەزانی: «ئەگەر من ئەم کارە ئەنجام نەدەم، خەڵکانی

دیکە ـ بە ناپاکییەوە ـ ئەنجامی دەدەن».

چەندین ڕێکخراوی ئەمنیەتی تایبەت بوونیان هەیە کە چالاکییەکانی خۆیان لە بەشی پەروەردە بەڕێوە دەبەن. ئەرکی ئەوان جۆراوجۆرە، وەکوو چاوەدێریکردنی بیروباوەڕی سیاسی و ئایینیی قوتابیان و مامۆستاکان، هەڵسوکەوتیان، نووسین و قسە کردنیان، جلوبەرگیان، چالاکیەکانیان لە تۆڕە کۆمەلایەتیەکان و تا دوایی.

پرۆفایلی قوتابیان لە قۆناخی ناوەندییەوە دەستپێدەکات، لەم ڕێگەیەوە دەوڵەت دیاری دەکات کە ئیزن بە چ کەسگەلێک بدرێ کە خوێندنی باڵا بخوێنن و دواتریش لە بەشە دەوڵەتییەکاندا کاریان پێ بدەن. بەو شێوەیە ئەکادیمیسیەنێکی کورد بە ئێمەی گوت، « پێشینەی تاکەکەسیی خوێندکاران، تەنیا پێوەرێک نییە بۆ پەسەندی دەوڵەتی». لێژنەی پەسەندکردن {گوزینش}، یەکێک لەو چوار بەشە ئەمنیەتیەی ناو وەزارەتی پەروەردەیە کە بە مەبەستی دیاریکردنی لێهاتوویی ئەوان بۆ خوێندنی باڵا و کار، لە پێشینەی دوور و نیزیکی بنەماڵەی قوتابیان دەکۆڵنەوە. ڕێژیم لە ڕێی دەستوپێوەندی خۆی و ڕێکخراوەکانی وەکوو ئەنجومەنی قوتابیانی ئیسلامی/ خوێندکاران و قوتابیانی بەسیجیی ئیسلامییەوە، بە چڕی چاوەدێریی هەموو خوێندنگە و زانستگەکان دەکات. خوێندکارانی بەسیجی ئیسلامی، لقێکە لە ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک IPMU. IPMU ڕێکخراوێکی فیداییە و یەک لە پێنج هێزەکەی سپای پاسدارنی شۆرشی ئیسلامیی ئێرانە کە لە ساڵی ١٩٨٠ بە فەرمانی خومەینی دامەزرا. ئەم ڕێکخراوەیە، بۆ ڕێکخستن و بارهێنانی خوازیارانی بەشداریی شەڕی نێوان ئێران و ئێراق دامەزرا (گوڵکار٢٠١٥). دەستبەجێ پاش دامەزراندنی، ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک، لقەکانی لە شوێنەکانی دیکەش دروستکرد. لەو کاتەوە دەرگیرکردن یان پەیوستبوونی کوردەکان بە ڕێکخراوی بەسیجی خەڵک ـ وێڕای ڕێکخراوە ئەمنیەتی و نیزامییەکانی دیکە بایەخی تایبەتی هەبووە ـ ئەوان هانی لاوان و تازە لاوان کە زۆربەشیان قوتابی و خوێندکار بوون دەدەن کە لە لقە لۆکاڵییەکانی ڕێکخراوی بەسیجی خەڵکدا، خۆیان ناونووس بکەن. لە بەرابنەردا پاداشتەکەی بۆ ئەوان، کار، وەرگیران لە زانستگە، گەشت و سەیران، دەرفەتی کار و زووتر تەواوکردنی خزمەتی زۆرەملێی سەربازییە.

> لە کوردستاندا، پەروەردە، دامەزراوە پەروەردەیی و خوێندنگەکان کراونەتە ناوەندی نیزامی. دەزگا ئەمنیەتییەکانی دەوڵەت، لە هەموو شوێنێکدا بوونیان هەیە. ئەوان ژیانی قوتابیان لە قۆناغی ناوەندییەوە تاکوو کۆتاییی خوێندنی باڵا چاوەدێری دەکەن

فارساندن بە نیزامیگەری

کوردەکان و زمانەکانی دیکەی کۆمەڵگە ژێر دەستەکان، بابەتی ئینکار و سووکایەتی پێ کردن لە لایەن ڕێژیم و زۆربەی ڕۆشنبیرانی پارسەوە.[٢٠] ئەکادیمیسیەنەکانی ناسیۆنالیستە پارسەکان لە سەر ئەو بڕوایەن: بە فەرمی ناسیی هەر زمانێکی ناپارس، دەبێتە هۆی لەبەریەک هەڵوەشانەوەی ئێران. بە ئێمە دەڵێن وەها بەفەرمی ناسینێک، وەکوو جوانکاریی بڕوێە بۆ لە دەستدانی چاو.[٢١] سەرەڕای پەسەندی بنەرەتیی زمانە کانی ناپارس لە یاسای بنەڕتیی لە ١٩٧٩، ئەم زمانانە وەکوو مەترسییەک بۆ سەر یەکپارچەیی ئێران و زمانی کۆمەڵگەی سەردەستە ڕەفتاریان لە گەڵ کراوە.[٢٢] لە ژوئەنی ساڵی ٢٠١٩، لە سەر بنەمای سیاسەتێکی نوێ کە دەوڵەت هێناویە ئاراوە، لە باخچەی ساوایان، ئەو قوتابییە غەیرەپارسانەی بە سەر زمانی پارسیدا زاڵ

نەبن، وەکوو منداڵانی بە «پێداویستی تایبەت» (یان با نیازهای خاص) لە قەڵەم دەدرێن.[٢٣] لە هێندێک ڕووەوە، ئەم سیاسەتە کۆڵۆنیالییە نوێیە بۆ زاڵبوون بە سەر زماندا، زمان دەکاتە دیاردەیەکی بیۆلۆژیک (زیندەوەرناسی) کە باری بەهێزی ڕەگەزپەرەستیی هەیە. بەم شێوەیە، کۆمەڵگەی سەردەست و بژاردەکانی بە بێدەنگی و بیرۆکەی هاوبەشەوە، ئەم سیاسەتە نوێیەیان بنەجێ کردووە.

کۆمەڵگەی سەردەست ئەو هەقیقەتە دەزانێ تا کاتێک کە زمانەکەیان بە زمانی فەرمیی وڵات بمێنێتەوە، یارمەتییان دەکات کە پێگەی ئەم کۆمەڵگەیە لە لوتکەی سیستمەکەدا پارێزراوبێ. وەکوو ئەشکرافت و... پشتراستیان کردووەتەوە، زمان-پێوەندییەکە کە لە ڕێگەیەوە پێکهاتەی پلەبەندیی دەسەڵات جێگیر دەبێت، و پەیوەندییەکە کە لە ڕێگەیەوە تێگەیشتن لە «هەقیقەت»، «نەزم» و «بوون» بنەجێ دەبن» (١٩٩٨،٧). پاش چوار دەیە لە پەسەندکردنی یاسای بنەڕەتی، دەوڵەوت و ڕۆشنبیرانی پارس هەنووکەش پێداگری دەکەن لەسەر کێشە تەکنیکییەکان وەکوو هۆکاری نەخوێندنی زمانەکانی دیکە لە قوتابخانەکاندا. هەڵبەت وەها بەڵگە هێنانەوەیەک بە تێگەیشتنی فەیلەسووفی کانەدایی چارلز تەیلێر تەنیا «پاساوی تەکنیکیی شوڤینیزمێکە کە بە ڕاشکاوی دەریناخەن (تەیلێر ١٩٩٩،٢٢٢).

بە پێی ڕاپۆرتی هەواڵدەریی دەوڵەتیی ئیسنا، بە شێک لە ڕۆشنبیرانی پارس بە ئاشکرا دەڵین « خوێندن بە زمانی نافارس ...زیان بە یەکگرتوویی میللی دەگەیەنێ. [ئەوان] نیگەرانن کە جێبەجێکردنی مادەی ١٥ دەتوانێ هەڕەشە بی بۆ سەر زمانی پارسی

> ڕێژیم بە بیانووی چارەسەرکردنی ناکۆکییە کۆمەڵایەتییەکان، بواری بۆ پەرەپێدانی چەوساندنەوە لەو ناوچانەی کە وەرزێر و خاوەن زەوییە گەورەکان تێدا نیشتەجێ بوون (و کێشەی زەوی، ئاو و سەرچاوەی دیکەیان تێدابوو، تەنانەت پاش تەواو بوونیش)، خۆش کرد

و پێگەی لاواز بکات.[٢٥-٢٤] ڕۆشنبیرانی پارس - بێ لە بەرچاوگرتنی دیدگای ئیدئولۆژی و وڵاتی نێشتەجێ بوونیان - نیگەرانییەکی هاوشێوەیان لە بارەی زمانی پارسی و پەیوەندی بە «هۆویتی ئێرانییەوە» هەیە (بڕوانە یارشاتر ١٩٩٣). لە دیدگای کۆمەڵگەی سەردەستەوە، هاوتا کردنی زمانی پارسی لەگەڵ زمانەکانی دیکەدا یان نرخاندنی زمانی پارسی وەکوو زمانێک لە ناو فرەزمانیی ئێراندا، هەوڵ و کردەوەیەکی سەربەخۆییخوازانەیە. لە بەر ئەم هۆکارەیە کە ڕۆشنبیرانی پارس پێداگیری دەکەن کە زمانی ئەوان زمانی میللییە. ئیلاهە بوقرات، نووسەری پارس، هۆشداری دەدات کە تەنیا خائینان - هەوڵ دەدەن بۆزمانی پارسی، زمانی هەموو ئێرانییەکان قەومیک دروست بکەن.[٢٦] بەو مانایە کە شتێک بە ناوی قەومی فارس بوونی نییە.[٢٧] ئەوان ئەو هەقیقەتەی ڕوانگەی لێکۆڵەرێکی پارس وەکوو بروجێردی، بە بێ بنەما وەردەگرن، کە « هێژمونی» زمانی پارسی لە ڕێی توندوتیژی و کەمپێنێکی دەوڵەتییەوە، بۆ گەشەی ناسیۆنالیزمێکی کوشندە سەپێندرا (٢٠٠٧، ٥٠).

سیاسەتەکانی دەوڵەت لە سەر وەها بنەماگەلێکی هەڵاواردن دامەزراوە. کەواتە، سیستمی سیاسی، بە پێی یاسای بنەڕەتی، کۆمەڵگەی ناپارس و ناشیعە، بێبەش دەکات.[٢٨] بەوشێوەیە کە مێهرزاد بروجردی بە دروستی دەڵێ، بژاردەکانی پارس پاراستنی زمانی پارسییان، (زمانێکی ئاوێتە لە گەڵ زمانەکانی تری "lingua franca" ئێران)، وەکوو مەعجونێک کە بتوانێ مانەوەی هۆوییەتی ئێرانی گەرەنتی بکات، ناساندووە (٢٠٠٧، ٤٣). کەیسی موحەممەد ڕەزا

شــەفیعی کەدکەنی، مامۆســتای ناسراو لە زانســتگەی تاران ببینن. لە سەرەتای جولای ســاڵی ٢٠١٨، کەدکەنی هەرچەشنە باسێک لە بارەی مافی زمانیی ناپارســەکانی، وەکوو بەڵگەیــەک بــۆ پلانی دەرکیی بــە تایبەتی ئینگلیســەکان لــە قەڵەم دا.[٢٩] سیســتمی ئێســتا، هاوشێوەی سیستمی پەهلەوی، تەنیا لــە ڕێگەی بەکارهێنانی ســەرکوت و هێزی ئابوورییەوە لەســەرپێ نییە. ئەم بەپێوەبوون و پشــتیوانییە، ســوننەتێکی ڕۆشنبیرییە کە ســەدەیەکە «دەوڵەت وەکــوو تەنیا نوێنگە و هۆکاری گۆڕانکاری» دەزانێ (کرۆنن، ٢٠٠٣، ٣). دیسکۆرسی زاڵی پارســیزم، هەناسەکێشانی غەیرە پارســەکان بە جێی گومــان یان بە هۆکاری دنــەدان و دەســتێوەردانی دەرکی دەشــوبهێنێ. هەر بۆیە، دیدگای ڕۆشنبیرانی پارس لــە هەمبــەر «ئارمانجەکانی کورد» بە کەمی لە گەڵ دەوڵەتدا جیاوازە.

شیعەکردنی فەزای کوردی

بــە پێچەوانــەی ڕێژیمــی پەهلــەوی کە پەیگیری سەپاندنی هێژمونی ڕەهای سیاسی و نیزامــی لــە کوردســتان بــوو، دەوڵەتی ئیســلامی، دەســتیکرد بــە دامەزراندنــی کۆمەڵێــک دامــەزراوەی هاوشێوەســازی ئایینی، بــۆ گۆڕینــی تایبەتمەندیی ئایینیی ناوچە ســوننییەکانی کوردستان و چاوەدێری کردنــی کوردەکان لــە ڕووی پەروەردەیی و دامەزراوەکانی پێوەندیدار بە ئاداب و ڕسوومی ئایینییەوە. سیاســەتی دەوڵەت لە کوردستان لە ســەر دوو ئامانجی بنەڕەتی بەندە: یەکەم دروستکردنی سیســتمی پاڵپشتی، گۆڕین و ستانداریزەکردنی ڕێوشــوێنە دیاریکراوەکان، بۆ کەمکردنەوەی سەربەخۆیی دامەزراوەکانی پــەروەردەی ئایینیی کوردەکان. ســەرەڕای ئەمانە، بەو شــێوەیەی کە مەلایەکی کورد بە ئێمەی گوت، دەوڵەت دەستکاریی پەروەردەی سوننییەکانی کرد «تاکوو بتوانێ فەزایەک زاڵ بکات کە زمانەکانی نافارسی تێدا بسڕێتەوە». تەنانەت لە نێو ســوننییەکانی بەلوچستانیش، پەروەردە بە زمانی دایکییەکێک لە ڕێوشوێنە دیاریکراوەکانــی دامــەزراوە ئایینیــەکان بووە.[٣٠] دووهەم، دەوڵــەت بە ئاوێتە کردنی وەها سیســتمێک، پەروەردەیەکی سوننەتیی لە ژێــر چاوەدێریی ڕێژیمدا بەرهەم هێنا. کە واتە، لەگەڵ بوونی سیستمێکی نوێ، دەوڵەت بوو بــە تاکە ناوەندی ســەلاحییەتی ئیعتبار بەخشــین بە پــەروەردەی ئایینیــی کوردە سوننییەکان. بالادەســتییەکی لەم شێوەیەی کۆماری ئیسلامی، هێزی سڕینەوە و وەلانانی فێرکارە نەســازەکان، وانــەی پەروەردەیی و «بزوتنەوەی بە لاڕێدابردنی قوتابیانی» هەبوو. دامەزراندنــی دامەزراوەیەکــی نوێی ئایینی وەکوو «مرکز بزرگ اسلامی»، دامەزراوەیەکی فەرهەنگسازی کۆلۆنیال و ئیسعماری، کە لەم ڕێگەیەوە دەوڵــەت هەوڵی دا کە پەروەردەی ئایینیــی کــوردە ســوننییەکان بــە لاڕێدا بەرێ.[٣١]

«مراکــز بــزرگ اســلامی»، تەنیــا لــە ناوچــە ســوننی نشــینەکاندا دامەزرێندران. ئــەو دامەزراوانە، زۆرتر لە لایــەن ڕۆحانییە شــیعەکانەوە ئیدارە دەکرێن.[٣٢] بەڕێوەبەری هــەر یــەک لــەو دامەزراوانــە لــە لایەن نوێنەری خامنەیی لە ئوســتانەکاندا دیاری دەکرێن.[٣٣] ئەرکی ئەم دامەزراوانە کۆنترۆڵی بۆنــە ئایینییەکان، ڕێکخســتن و پلەبەندیی قوتابیانی ئایینی سوننی مەزهەب، بەخشینی بڕوانامەی خوێندنی ئایینی و چاوەدێریکردنی باوەڕمەندییــە ئایینیەکانــی لە ئەســتۆیە. زانایانی کوردی ســوننی، بۆ پەیوەست بوون بــەم ناوەندانــەوە، ئیمتیازگەلــی تایبەتــی وەردەگرن. بۆ وێنە، دەکرێ ئەوان لە خزمەتی زۆرەملێی ســەربازی مەعاف بکرێن. لە ڕووی مووچەوە ـ بە پێی وتەی شایەتحاڵەکانی ئێمە ـ مەلاکانی کورد مانگانە کەمتر لە ٥٠ دولار وەردەگرن. لە تیوریدا، دەگوترێ کە ڕیساڵەتی

ئــەم ناوەندانە بە تــەواوی ئایینییــە، بەڵام ئەوان هەمیشــە سەرتر لە سنووری ڕیسالەتە ڕاگەیاندراوەکەیانەوە کار دەکەن. ڕۆڵی ئەوان وەکوو پلانداڕێژەرانــی دەزگا ئەمنیەتییەکانی دەوڵــەت، چاوەدێریکردنی دژبەرانی ئایینی و باوەڕمەندە ئایینییە ســەربەخۆکانی کورد و، لابردن یان دانانی ئیمام جمعە خۆجێییەکان و، هاوشێوەی بڕیار و ڕێوشوێنە خزمەتگوزاییە ئەمنیەتییەکانی ناوچەکە و، بەشداریکردن لە هەڵمەتی هەڵبژاردنەکانە.

شــاراوە نییە کە شــکڵگرتنی ئیسلامی دڵخــوازی دەوڵــەت یەکێــک لــە ئامانجە ئیســتراتێژیکەکان لــە هەمــوو ولاتانــی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاســت بووە، بە ســێکۆلار و ئیسلامییەوە. هەوڵەکانی کۆماری ئیسلامیی ئێران، بۆ پێکهێنانی ئیســلامی دەوڵەتی لە ناوچــە کوردییە ســوننیەکاندا، ســنووردار نەکــراوە. تەنانــەت ئایەتوڵڵایەکی گەورەی شیعەی وەکوو حســەین عەلی مونتەزیری، لە هەر شــوێنێک کە تەفسیرەکانی لە گەڵ ئیســلامی فەرمیدا جیاواز بووە، دەستبەسەر و لێپێچینــەوەی لــێ کــراوە. پێکهێنانــی دامــەزراوەی هاوتەریبــی شــیعی لە ناوچە ســوننییەکاندا سیاســەتێکی کۆلۆنیالیــی بەردەوام، بۆ ســوننیبڕکردنی کوردســتانە. وەها سیاســەتێک، بایەخی ئیســتراتێژیکی هەیە، لــە بەر ئەوەی لە کۆتاییی ســەدەی نۆزدەهەمــدا، زانایانــی ئایینیی کــورد، لە هەمبەری خۆڕاگریی کوردەکان هاوسۆزی و پشتیوانییەکی زۆیان لە خۆیان نیشان داوە. لە ڕووی مێژووییەوە، ناوچە ســوننییەکانی کوردســتان، تا یەک دوو دەیە پێش ئێستا، وەکوو ناوەندی سەرەکیی ناسیۆنالیزمی کورد لــە قەڵەم دەدران (ســولەیمانی ٢٠١٧، ٩٩٥-٧ هەر وەها بڕوانە سولەیمانی ٢٠١٦). ناسیۆنالیزمی کوردی لــە ناوچە کوردییە شــیعییەکاندا، دیاردەیەکە کە لەم دواییانەدا سەری هەڵداوە و لەم ڕووەوە ســوننیبڕ کردنی کوردستان، بایەخێکــی تایبەتی هەیە لە فارســاندن و داگیرکردنی کوردستاندا. ســەرەڕای بوونی پێگەیەکی لاواز، کۆماری ئیسلامیی ئێران، بە شێوەیەکی ناڕوون مەزهەبەکانی سوننیی بە فەرمیی ناسیوە، لە کاتێکدا جەخت دەکاتەوە کە ئیسلامی شیعە مەزهەب فەرمییە (مادەی ١٢). لە کردەوەدا، ئەم مادەی یاسای بنەڕەتیە لەبارەی سوننی مەزهەبەکانەوە،هیچکات بە هیچ کوێ نەگەیشــت. سەرەڕای ئەمانە، ئەو مادەیەش بە مادەی دیکەی یاسای بنەڕەتی ڕەد دەکرێتەوە، کــە بەرچاوترینیان مادەی ٧٤ــە کە لەوێدا هاتووە: هیچ یاســایەک بە دژایەتی لە گەڵ ئایینی فەرمی [واتە شیعە] پەسەند ناکرێ.[٣٤]

بۆ بڵاوکردنەوەی شیعەگەری، دەوڵەت بــە شــێوەیەکی بەربــڵاو دامەزراوەکانی وەکــوو، حوســەینییەکان،[٣٥] حــوزەی عیلمییە[٣٦] (حەوزەی عیلمییەی شــیعە) و نوێنەرانــی خۆجێیــی زیــاد کــردووە. دامەزراندنی حوسەینییەکان دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستەکانی دەیەی ١٩٨٠. سەرەڕتا ئەوان بە زیادکردنی دەزگا ئیداری و دەوڵەتییەکان و، هەوڵ بۆ گەورەتریــن جێگۆڕکێی هێزە نیزامییە ناکوردەکان لە کوردستان، سەریان وەدەرهێنا. لە ماوەی سێ دەیەی ڕابردوودا، بە پاســاوی حاواندنەوەی هێــزە نیزامی و ئەمنیەتییەکان، دەوڵەت حوســەینییەی لە هەموو شارەکانی کوردستاندا دامەزراندووە. تەنانــەت، لــەو ماوەیــەدا دروســتکردنی مزگەوتێک بۆ ســوننییەکان لــە ناوچەی شیعەکانی وەکوو تاران، شارێک کە نیزیک یەک میلیۆن خەلکی ســوننیی لێی دەژی، قەدەغەیە.[٣٧] سەرەڕای ئەمانە، دەوڵەت لە ڕێگەی دروستکردنی مانیۆمێنت و شوێنی ئایینییــەوە، هــەوڵ دەدات پیرۆزییەکانی شــیعەی دەوڵەتــی لــە کوردســتاندا، بنەخشــێنێ. بە نۆرەی خۆی، ئەم هەوڵانە هێمایە بۆ ناســاندنی «ئیسلامی ڕاستەقینە»

لەو ناوچەیەدا. بۆ وێنە، بەو شێوەیە کە لە فتواکەی خوارەوەدا دیبینن، لە هێندێک لە گوندە چووکەکانی ناوچەی هەورامان، دەوڵەت شوێنگەلێکی پیرۆزی وەکوو مانیۆمێنتی شەهیدان (یادمان شهدا) یا شوێن پێی(قدمگاه) خامنەیی، دروستکردووە: دەگوترێ کە خامنەیی لە ماوەی شەڕی ئێران و ئێراقدا سەردانی ئەو ناوچەیەی کردووە.[٣٨] ئامانجی ڕێژیم هەنگاو بە هەنگاو داگیر کردنی فەزای مەزهەبییە بۆ زیاتر ئاسیمیلە کردنی کوردە سوننییەکان. بەربەرەکانێی کوردە سوننییەکان لە گەڵ ئیستراتێژیی ئاسیمیلە کردن، زۆرجار لە گەڵ بەکارهێنانی هێزە بێ بەزەیی وسەرکوتکەرەکان بەرەوڕوو دەبنەوە.

هەروەها ڕێژیم سیاسەتێکی چەند ڕەهەندیی حەشیمەتی لە کوردستان پێڕەو کردووە. لەم ڕاستایەدا، سەرەتا پرۆژەگەلی بنکە و بارەگای تایبەتی وەکوو ئیستراتێژییەک بۆ جێگیرکردنی ژمارەیەکی بەرچاو لە هێزە ناخۆجێییەکان، مۆرە ئەمنیەتییەکان و بەرپرسە ناخۆجێییەکان لە تەواوی ناوچەکدا، دەستپێکرد. دواتر، دەوڵەت دەستی کرد بە بەڕێوەبردنی سیاسەتێکی تۆکمە بۆ گۆڕینی دێمۆگرافیای شار و شارۆچکەکانی کوردستان لە ڕێگەی پرۆژەکانی نیشتەجێ کردنەوەی هێزە نیزامییە داگیرکارەکانییەوە. بەم شێوەیە: دەوڵەت سیاسەتێکی دوو لایەنەی گرتە بەر: یەکەم، پرۆژەی بنکە نیزامییەکانی پەرە پێدا تاکوو ناوچەی جیاواز لە شار و شارۆچکەکاندا لە خۆ بگرێ. پلانی دووهەمی دەوڵەت جێگیرکردنی شارۆمەندە شیعەکان بوو لە زۆربەی ناوچە کوردییە سوننەکاندا. بەرئەنجامی پلانی دووهەم بوە هۆی گۆڕینی دیمۆگرافیای هێندێک گەرەک و ناوچەی شارەکانیکوردستان و کراونەتە ناوچەی شیعی.[٣٩]

کۆبەند

ئەگەر هەوێنی ئیستراتێژیی بەشیعەکردنی کۆماری ئیسلامی لە بەرچاو نەگرین، هەموو سیاسەتەکانی لە هەمبەر کۆمەڵگە ژێردەستەکان، هیچ جیاوازییەکی لە گەڵ وڵاتە سێکۆلارەکانی دراوسێیدا نییە. هەروەها، سیاسەتە بنەڕەتییەکانی بەشیعەکردن، زیاتر ئامرازی ئاسیمیلە کردن و هۆویەت گۆڕینن تاکوو هەوڵێکی چڕی فیرقایی. ئەم ئامانجە لە پێشدا دارێژراوە، پەرەپێدانی شیعیزمە وەکوو فۆرمێک لە شوناس کە پێکهاتەی کۆمەڵگە بیچم دەدات. لە ئێران، پاش ساڵی ١٩٧٩، زمان و فەرهەنگی پارسیسزم و شیعیزم کرانە مانیفیستێکی لێک گرێدارو. هەروەها ڕۆشنبیرانی سێکۆلاری پارسیش، بایەخی لێکگرێدانی شیعیزمیان بە سیاسەتی ئێرانیەوە، پشتراست کردووەتەوە (ئیمانت ٢٠١٧).[٤٠]

لە دەیەی ڕابردوودا، ناسیۆنالیستە پارسەکان بە ڕادەیەکی بەرچاو فۆرمی «شوناسی ئێرانییەکانیان» نوێ کردووەتەوە کە لەگەڵ ڕیوایەتی شیعی لە ڕابردووی ئێران یەک بگرێتەوە (همان سەرچاوە). کەواتە، لاوازکردنی سوننییزم دەتوانێ، «یەکپارچەیی شوناس» بە مەبەستی پارس ـ شیعیزم دا بێ، بە لەبەرچاوگرتنی ئەو هەقیقەتە کە ناوچە کوردییە ـ سوننەکان لە ڕووی مێژوویییەوە ناوەندی هەژان و بەرگری لە ناسیۆنالیزمی کورد بوون. لەوانەیە سیاسەتەکانی دەوڵەت لە کوردستاندا بە ئاشکرا پێڕەویی لە خەتێکی دیاریکراو نەکردبێ. بەمشێوەیە، لە سەرەتای دەیەی ١٩٨٠، دەوڵەت بنچینەی ئیستراتێژییەکەی، لە سەر نکۆڵی، ئاسیمیلە کردن و ستەم لە سەر کوردەکان، دارشت. پاش ١٩٧٩، لە یەکەمین ڕەشنووسی یاسای بنەڕەتییدا، هێندێک لە مافە فەرهەنگی و زمانییەکانی کۆمەڵگە ژێردەستەکان بە فەرمی ناسێندران. هەر بەو شێوەیە کە ئاماژەی پێ

دران، سەرەڕای پێگەیەکی سەرتری شیعیزم، وەکوو ئایینی دەوڵەت، مەزهەبەکانی دیکەش بە فەرمی ناسێندراون. بەم حاڵەشەوە، ئەم بە فەرمی ناسینە، لە کردەوەدا هیچکات ڕێی بە هیچ شوێنێک نەبردووە، لە بەر ئەوەی بەڕێوەبردنی هەر چەشنە ئەرکێکی گشتی، بەستراوەتەوە بە ئیتاعەتی نەزەری و بر کردەوە لە «ویلایەتی فەقێ». لە ڕووی ئایینییەوە، ئەم بابەتە بۆ موسوڵمانی ناشیعە زۆر کێشەساز بووە. فەزای زاڵی سیاسیی ڕەشنوسی یەکەمی یاسای بنەڕەتی، دەرفەتی نکۆلی کردن لە فەرهەنگ و زمانە ناپارسییەکانی بە ڕاشکاوی نەدەدا. لەم ڕووەوە، یاسای بنەڕەتی لە ڕووی تیورییەوە، ئیزنی فێربوونی زمانەکانی دیکەی، لە پاڵ زمانی پارسی، داوە. بەڵام لە کردەوەدا هیچکات جێبەجێ نەکرا. لە ڕاستییدا، لە ١٥ی جوولای ٢٠١٨، وەزیری پەروەردە و بارهێنانی دەوڵەت، موحەممەد بەتحایی ڕایگەیاند: «لە چەند ناوچەیەک، زمانی ناوچەیی [واتە ناپارس] فێر دەکرێ... ئەمە مەترسیدارە. منداڵەکان دەبێ تەنیا بە زمانی فەرمیی وڵات [ئەویش کە زمانی پارسییە] پەروەردە بکرێن.[٤٢] لە ماوەی چەند ساڵی پاش شۆڕش، هێزە دەوڵەتییەکان، توانیان دەست بە سەر زۆربەی ناوچە کوردییەکاندا بگرن. لەم ناوچانەدا، جێگایەک بۆ دژبەریی سیاسی بوونی نەبوو. بەم حاڵەشەوە خەباتگێڕانی کورد لە ناوچە لادێیەکاندا درێژەیان بە خەباتی سیاسی و نیزامیی خۆیان دا. تا کۆتایی شەڕی ئێران و ئێراق لە ساڵی ١٩٨٨، کوردەکان لە بارودۆخێکی تایبەتیدا دەژیان و ئەوان نەیاندەتوانی لە خۆرئاوا بوونەوە تاکوو خۆرهەڵاتن لە ماڵەکانی خۆیان بێنە دەر. ئەمە لە کاتێکدا بوو کە دەوڵەت دەستی بە دامەزراندنی سیستەمێکی یەکجار بەربڵاوی چاوەدێری و کۆنترۆڵ کردبوو. قوتابیانی دواناوەندی و خوێندکارانی زانکۆ، بە هۆکاری خوێندنەوەی کتێب و وتاری ڕەخنەییەوە، دەخرانە بەندیخانەکانەوە. ئەوان ناچاربوون کە پیڕەوی لە بڕیاراتی سەختگیرانەی پۆشینی جلوبەرگی ئایینی و مۆڕاڵی گشتی بکەن. لە (چەند ئوستانێکی) کوردستان، بە هۆکاری جیاواز بوون لە ڕووی قەومی و مەزهەبییەوە، ژیانی ئاسایی لەڕادەبەر دژوار ببوو. شایەتحاڵە بە تەمەنەکانی ئێمە، زۆربەی ئەو کاتە ناخۆش و بە ئازارانەی ئەو سەردەمە دەگێڕنەوە کە چۆن «هەر چەشنە ڕەفتارێک دەکرا وەکوو دژایەتیی مەزهەبی یان سیاسی لە لایەن دەوڵەتەوە لە قەڵەم درابایە.» هەر لەو سەردەمەدا، دەوڵەت ئیستراتێژیی خۆی بۆ میلیتاریزەکردنی کوردستان، وەجۆش هێنانەوەی کەلینە کۆمەڵایەتییەکان و سڕینەوەی تایبەتمەندییە ئیتنیکی، زمانی و فەرهەنگییەکان خستە بواری جێبەجێکردنەوە. دەوڵەتی ئیسلامی لە دەسەڵاتدا، سیاسەتی کۆنەپارێزانەی ناسیۆنالیستی لە زۆر ڕەهەندەوە بەرهەمهێناوەتەوە. هەنووکەش، سەرەڕای دروشمە جیهانپەسەند و ئایینییەکانی دژ بە ڕۆژئاواییەکان، کردەوە سیاسییەکانیان بە تەواوی قەومی ـ ناسیۆنالیستانەن. سیاسەتە ناوخۆییەکانیان، لەسەر بنەمای ناسیۆنالیزمی قەومی پارس هەڵچنراوە و، سیاسەتە دەرەکییەکانیشیان، لە سەر» بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت».

کۆماری ئیسلامیی ئێران، نموونەیەکی بەرچاوە لەو هەقیقەتە کە تێگەیشتنی موسوڵمانان لە ئیسلام، لەگەڵ کارتێکەرییەکانی ناسیۆنالیزمی مودێرن و خوازیاری کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت، بەرابەرە. لە چوار دەیەی ڕابردوودا، کۆماری ئیسلامیی ئێران، نافارسی پشتگوێ خستووە و هەوڵی زۆریشی داوە کە بە شێوەیەکی سیستماتیک، فەرهەنگە نافارسەکان بسڕێتەوە. شێوەی هەڵسوکەوتەکانیان لە گەڵ ئیتنیکەکانی دیکە نموونەیەکی کلاسیکە لە کولۆنیالیزمی ناوخۆیی. هەروەها، خۆناساندنی کۆماری ئیسلامیی

ئێران، وەکوو دەوڵەت ـ نەتەوەکانی سێکۆلار، شێوەیەکی تایبەتە لە تەخەییولی هۆوییەتی دەوڵەتی نەتەوە. بوونی شوناسێکی میللی، بە تێگەیشتنی بلێک، «بوونی ڕێگەگەلێکە بۆ قسە کردنی لە بارەی میللەتەوە» (بلێک: ۸،۱۹۹۵).

کۆماری ئیسلامیی ئێران هەوڵی داوە کە هاوکاریکردن لە گەڵ دەوڵەت، وەکوو ڕێگەیەکی بەردەست بۆ بژێوی ژیان بۆ کوردەکان، دەستنیشان بکات. خەڵکانێک کە وەها شێوە ژیانێکیان ڕەد کردووەتەوە، سەرەڕای بوونی بروانامەی باڵا، تەنانەت ناچار بوون وەکوو کۆڵبەرێک (ئەو کەسانەی کە بە درێژایی ئەو سنوورانە کاڵاکان بە کۆڵ دەگوازنەوە) کار بکەن. هەنووکەش، هەربەو شێوەیە کە لە سەرەوە نیشانمان داوە، لە ئاکامی تەقەی ڕاستەوخۆی هێزە دەوڵەتییەکاندا، زیاتر لە ۹۳۰ کۆڵبەر کوژراو و بریندار بوون. ئەمە تەنیا بوونی ڕوانگەیەکی کولۆنیالیستی لە هەمبەر کوردەکان نیشان دەدات، کە کوشتاری ئەوان ئاسایی بووەتەوە و بکوژان بە تەواوی لە سزا مەعاف کراون. ئەم ڕوانگەیە کە کوشتنی لادێییە کوردەکان بە ڕەوا دەزانێ، بەڵام هەروەها یەکێک لەو بابەتانەیە کە لە شارەکانی ئێران و ئوستانەکانی ناوەندا پاساوی بۆ دێنێتەوە. لە ڕاستییدا، هیچ شوێنێک باشتر لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی ئێران بۆ ئەم بابەتە دەست ناکەوێ. پاساوی کوشتنی کۆڵبەرانی کورد و کارکردن لە سەر سنوورەکان، گرێ دەدرێ بە «سەربەخۆیی خوازییانەوە». ئەم تێڕوانینانە دەرخەری ئەوەیە کە مافی بەرگریی کورد زیاتر وەکوو هەڕەشەیەک دێتە ئەژمار نە وەک بەڵگەیەک بۆ سیاسەتی بێبەشکاریی دەوڵەت. بە پێی بانگەشەی فەرمییەکانی دەوڵەت، ئەم کارە لە ڕێگەی سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی یەکدەستکردنی فەرهەنگی و تەنانەت زمانییەوە، لە دەوڵەتی ئێراندا ئەنجام دەدرێ و، هەموو ئەم خاڵانەش بوونەتە هۆکار کە ئەمنیەتیکردنی ژیانی نافارس، لە لایەن دەوڵەتەوە بە ڕەوا لە قەڵەم بدرێ.

پێزانین

ئێمە لە بەر ئەو زانیارییە بەنرخانەی کە ئاراس زارەعی و ئەرسەلان یارئەحمەدی لە بەردەستیان دانایەن و، ئەلکساندر گانوت، مەتین ئەتماک جا، وێرنرهێرتزۆگ، ئۆون ئاڕ، مێلر و ئەنتۆنی کەی شێن، بۆ خوێندنەوەی وتارەکەی ئێمە و، دانی پێشنیارە بە نرخەکانیان، سپاسیان دەکەین.

Notes on contributors

کەماڵ سولەیمانی پسپۆڕی مێژووی سیاسیی ئیسلام و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدایە. سولەیەمانی پلەی دوکتوراکەی (PhD) ساڵی ۲۰۱۴لە بواری مێژووی ئیسلام و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە زانستگەی کولومبیا لە نیۆیۆرک وەرگرتووە و لە زانستگە جیاوازەکانی جیهاندا وانەی وتووەتەوە. سولەیمانی نووسەری وتارگەلێکی لێکۆڵینەوییی جیاوازە کە لە گۆڤارگەلی گرینگی زانستیی وەکوو گۆڤاری کۆمەڵناسیی بریتانیا، قەومیەتەکان، لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلام، بڵاو بوونەتەوە. بەرهەمەکانی سولەیەمانی بە کوردی {سۆرانی و کورمانجی} پارسی و تورکییش وەرگێڕدراون. لە کتێبەکەی خۆیدا «ململانیی ئیسلام و ناسیۆنالیزم لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا»(Palgrave, 2016) سولەیمانی بە جەختکردنەوە لە سەر ڕۆڵی بنچینەیی و لێک گرێدرانی ئیسلام لە سەرهەڵدانی دەوڵەت نەتەوەدا، مەعریفە ناسیی epistemologies بنەڕەتیی دەوڵەت نەتەوە دەباتە ژێر پرسیارەوە. ئەو ڕوونی دەکاتەوە کە ململانێ و دژکردەوەکانی ناسیۆنالیزم و فیکری دینی لە مێژووی مودێڕنی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا چۆن بەڕێوە دەچێ.

ئەحمەد موحەممەدپوور کۆمەڵ ـ مرۆڤناسە socio-anthropologist. پلەی دوکتورای(PhD) کۆمەڵناسیی لە شیراز ـ ئێران وەرگرتووە. هەروەها بەربژێری پلەی دوکتۆرا لە ڕشتەی زانستی مرۆڤناسییە anthropology لە زانسگەی ماساچۆسێت ـ ئەمهرستە؛ شوێنیک کە ئەو وانەی قۆناخەکانی ناسیۆنالیزم و تێکهەڵچوونە قەومی و مەزهەبییەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستی ئەورۆ، دەڵێتەوە. موحەممەدپوور تا ئێستا هەشت لێکۆڵینەوە و زیاتر لە ۵۰ وتاری زانستیی بە زمانی ئینگلیزی، کوردی و پارسی چاپ کردووە. بەرهەمەکانی ئەو بە بەربڵاوی و قووڵی لە بارەی کوردستانن و مودیلگەلێکیان بۆ لێکۆڵینەوەی مرۆڤناسی لە سەر بنەمای تیوری لە ئێران، لە خۆگرتووە. بەرهەمەکانی موحەممەدپوور لە جورناڵە ئینترناشناڵە جۆراوجۆرەکاندا تاوتوێ کراوە، وەکوو گۆڤاری کۆمەڵناسیی بریتانیا، قەومیەتەکان، چەندایەتیی و چۆنایەتیی، گۆڤاری ئینترناشناڵی میتۆدناسی، گۆڤاری لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەلات ناسیی بریتانیا و گۆڤاری ئینترناشناڵی لێکۆڵینەوەی چۆنایەتی لە بواری تەندروستی و خۆشبژێوی، لە ناو ئەوانی دیکە دا.

*. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01436597.2019.1695199?journalCode=ctwq20

فۆکۆ و پێداچوونەوە بە ئێراندا:
شۆڕش، ئایین و نیئۆلیبڕالیزم

میشێل لیزێنبێرگ*
زانکۆی ئامستێردام
وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە: کوردەوان کەریمی

پێشەکی

زیاتر لە سێ دەیە پاش مردنی و نزیکەی چواردەیە لە دوای نووسراوە ڕۆژنامەییە بەناوبانگ یا بەدناوەکانی، لەسەر شۆڕش دژی ڕژێمی پەهلەوی لە ئێران، پێشوازی کردن لە بەرهەمەکانی فۆکۆ تا ئێستاش بەردەوامە و، ئەمەشتا ڕادەیەک بە هۆی چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی لە پاش مردنییەتی کە وای لە ئێمە کردووە بەو شتانەدا بچینەوە کە پێمانوابوو دەیانزانین. یەکەم شەپۆلی ئەم چەشنە بڵاوکراوانە، لە ساڵی ۱۹۹۴ بە بڵاوکرانەوەی کتێبێکی گەورەی چوار بەرگی بە ناوی Dits et écrits[۱] هاتە ئاراوە کە لە نێوان زۆربەی بەرهەمەکانی تر، بۆ یەکەم جار بە فراوانی نووسراوەکانی فۆکۆی لەبارەی ئێرانەوە خستە بەردەست.[۲] شەپۆلی دووهەم، بڵاوکردنەوەی وانەکانی Collège de France ی فۆکۆ لە ساڵی ۱۹۹۷ وە دەستی پێکرد و لانیکەم بە فەرەنسی لە ساڵی ۲۰۱۴دا کۆتایی پێهات (وەرگێڕاوی ئینگلیزیی دوایین بەرگەکەی لە ساڵی ۲۰۱۷دا خرایە بەر دەست)؛ پێشوازی کردن لێی بە ئارامی دەستی پێکردووە. لە ئێستادا، واپێدەچێت دیسان بەشێکی تر لەم جۆرە بەرهەمانە لە دوای مردنی بخرێنە بەردەست: لە سەرەتاکانی ساڵی ۲۰۱۸دا Les aveux de la chair، چوارەمین بەرگی مێژووی سێکسواڵیتە، بڵاو بووەوەو، گوایە بۆ بڵاو کردنەوەی چەند وانەیەکی دەیەی ۱۹۶۰ی، لە مارکسیسمەوە بگرە هەتا وێژە، پلان داندراوە.[۳]

لێکدانەوەکان لەمەڕ فۆکۆ،پاش بڵاو بوونەوەی ئەم بەرهەمانە لە پاش مردنی، گۆڕانکاریی زۆریان بەسەردا هاتووە. بۆ تێگەیشتنمان لە نووسراوەکانی فۆکۆ لەسەر شۆڕشی ئێران، وتارەکانی ۱۹۷۹ی College de France ی فۆکۆ لەسەر نئۆلیبرالیزم و «Naissance de la biopolitique» کە لە ساڵی ۲۰۰۴دا بڵاو کرایەوە، واپێدەچێت گرینگی تایبەتیان هەبێت؛ لەبەر ئەوەی کە ئەم بەرهەمانە ڕاست لە لووتکەی سەرقاڵبوونی فۆکۆ بە ئێرانەوە ئامادە و پێشکەش کراون.[۴] ئەم وانەگەلە، وەکوو یەکێک لە یەکەمین هەوڵەکان بۆ سەرقاڵ بوون بە تیۆریی ئابووریی نیۆلیبراڵ لە ڕوانگەیەکی نامارکسیستییەوە، سەرنج و مشتومڕێکی بەرچاویان بەرەولای خۆیان ڕاکێشاوە؛ بەڵام لێرەدا من بەدوای پەیوەندییان لەگەڵ نووسراوە ئێرانییەکانیدا دەگەڕێم.[۵]

لێرەدا، من، سەرەتا نووسراوەکانی ئێران لە میانەی باسێکی بەربڵاوتری فۆکۆ لەگەڵ مارکسیسم دادەنێم؛ دووەم، باس لەوە دەکەم هەتا چ ڕادەیەک بە هۆی کەڵکەڵەی تیۆریکی بەربڵاوتری ئەو سەردەمەوە بیچمیان گرتووە. سێیەم، من بەدوای ئەوەدا دەگەڕێم کە فۆکۆ، لە توێژینەوەکانی سەبارەت بە ئێران و بە گشتی ڕۆژهەڵات، هەتا چ ڕادەیەک بیرتیژی و ڕوانگە ڕەچەڵەکناسییەکانی (genealogical) دەپارێزێت. چوارەم و لەکۆتاییدا، باس لەوە دەکەم کە چۆن چەندین نووسەر لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە تایبەتی تەلال ئەسەد، سەرەڕای ئەوەی خۆیان بە شوێنکەوتووی فۆکۆ دەزانن، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ مۆدێلە تیۆرییە کۆنباوەکان دەگەڕێنەوە. ئەم بەشە بەناچاری تارادەیەک جێگای مشتومڕە؛ بەڵام ئامانجەکانی بنیاتنەرانەن نەک ڕووخێنەر. ئەم تێبینیانە، پێکەوە ئەم ڕاستییە دەخەنە پێش چاو کە وەرگرتنی میتۆد و ئایدیاکانی فۆکۆ لە بواری توێژینەوەی بەمێژوویی کردن (historicizing)دا، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی مۆدێرن هێشتا بێ کەموکۆڕی نییە.

۱.فۆکۆ، ڕاپەڕین و شۆڕش

لە بەهاری ۱۹۷۸دا فۆکۆ لە لایەن ئیدیتۆری ڕۆژنامەی ئیتاڵی Corrieredella sera بۆ نووسینی زنجیرە وتار و بابەتێک ڕاسپێردرا؛

له جیاتی ئەوە، فۆکۆ پێشنیاری ڕێکخستنی گرووپێک لە نووسەرانی کرد هەتا لە سەر کێشە و گرفتی هەمەجۆری هاوچەرخ بنووسن، بابەتگەلێک کە ئەو هەستی کرد ئایدیای نوێیان لێهەڵدەقولا. وادیارە لە سەرەتادا فۆکۆ، کاتێک بۆ یەکەمجار لە مارسی ١٩٧٨دا، پرۆژەی «ژۆرنالیزمی ئایدیاکانی» گەڵاڵە کرد، هیچ پلانێکی بۆ ئەوە نەبووە کە یەکێک لە ئەندامانی گرووپە پێشنیارکراوەکەی خۆی، بۆ نووسین لە سەر ئێران ڕاسپێرێ. زۆری پێنەچوو کە پاش ١٩ی ئاگێست،(بە هۆی ئاگرکەوتنەوە لە سینەمایەکی ئابادان کە مردنی ٣٧٧ کەسی لێکەوتەوە و، پاشان نارەزایەتی دەربڕینی سەرتاسەریی لە ئێران بە دوای خۆیدا هێنا) فۆکۆ بڕیاری دا، نەک تەنیا ئێران ببێتە بەشێک لە زنجیرە وتارە پێشبینی کراوەکان، بەڵکوو خۆیشی سەردانی ئەم وڵاتە بکا. یەکەم سەفەری بۆ ئێران لە ١٦ تا ٢٤ی سێپتامبری ١٩٧٨ و ئەوەی تریانی لە ٩ تا ١٥ی نۆوامبەری هەمان ساڵدا ئەنجام دا. وتارەکانی لە نێوان کۆتاییی سێپتامبر، هەتا سەرەتای مانگی فێبریەی ١٩٧٩، لە ڕۆژنامەی Corriere چاپ و بڵاو بوونەوە. ئەگەر کەمێک تێبینیی تیۆریکیی فۆکۆ، ڕاستەوخۆ لەم نووسراوە ڕۆژنامەییانەدا بەرچاو دەکەوێ، بە پێچەوانەوە، ئەزموونەکانی ئێرانی لە هیچ شوێنێک، لە وتارەکانیCollège de Franceی ساڵی ١٩٧٩یدا، یان بڵاوکراوە ئاکادێمیکەکانی دیکەدا دەرناکەون. سەرەڕای ئەمەش، هەربەوجۆرەی کە لە درێژەدا باسی لێدەکەم پەیوەندیی ڕوون، بنەڕەتی و بابەتیانە لە خاڵە گرینگەکاندا، لە نێوانیاندا هەیە.

تەنیا لە بابەتی سێهەمدا بوو کە فۆکۆ دەستی کرد بە وردبینی لە سەر ئایین وەکوو فاکتەرێک لە نارەزایەتییەکاندا. بەناوبانگە، ئەو دەینووسی چۆن کاتێک لە خەڵکی خۆجێی دەپرسی چییان دەوێ، لە دەکەس نۆیان دەیانوت نەک شۆڕش(revolution) بەڵکوو دەوڵەتی ئیسلامییان دەوێ.[٦] ئەو هەم بەو وڵامە سەرسام دەبوو و هەمیش پێی دەشڵەژا و، بە تایبەت بە بینینی ئارەزووی بەشێکی زۆر لە ئێرانییەکان بۆ خستنە مەترسیی ژیانیان لە پێناو دروشمێکدا کە ناتوانن ناوەرۆک یان مانایەکی بە وردی بۆ دەستنیشان بکەن. جگە لەمە، ئەم ڕاستییە کە جەماوەر خوازیاری شۆڕش نەبوون، کەموکۆڕی و سنووردار بوونی مێژوویی و جۆگرافیایی ئەو دەستەواژە {Revolution} و لەگەڵ ئەوەشدا، هەڵبەت سنووردار‌بوونی مارکسیسم ـ لێنینیسمی شۆڕشگێڕانەی وەبیری فۆکۆ هێنایەوە. ئەو نە وشیاریی شۆڕشگێڕانەی دەبینی کە بە هۆی ناکۆکییە چینایەتییەکانەوە سازبووبێ و، نە ڕێبەرایەتییەکی شۆڕشگێڕی پێشەنگ، بەو جۆرەی کە تیوری و پراکتیسی لێنینیستی بڕیارە ببێ، بەڵکوو لەبری ئەوانە، ئەوەی دەبینی کە پێی دەوت «ئیرادەی تەواو یەکگرتووی کۆمەڵایەتی» بۆ ئەوەی کە شا بڕوات.

بە پێی چاوپێکەوتنی لە گەڵ شەریعەتمەداری، فۆکۆ ڕایگەیاند کە هیچ کەسێک لە ئێران لەوە تێنەگەیشت کە چەمکی «دەوڵەتی ئیسلامی» ئاواتێکە بۆ ئەوەی کە ئاخوندی شیعەی ئێرانی ببن بە حاکم یان تەنها دەوری دیاریکردنی چوارچێوە و قاوخی حوکمدارێتی بگێڕن. بە کەڵک وەرگرتن لە سوودەکانی ڕامان لە ڕووداوەکانی پێشوو {بە عەقڵی ئێستاوە}، ئەکرێ بە

> **زیاتر لە سێ دەیە پاش مردنی و نزیکەی چواردەیە لە دوای نووسراوە ڕۆژنامەییە بەناوبانگ یا بەدناوەکانی، لەسەر شۆڕش دژی ڕژێمی پەهلەوی لە ئێران، پێشوازی کردن لە بەرهەمەکانی فۆکۆ تا ئێستاش بەردەوامە**

ئاسانی ڕەخنە لە ئەم بانگەشە گەزافانە بگرین.[٧] لە ئاکامدا خواستی خومەینی بۆ کۆماری ئیسلامی، بە ڕێبەرایەتیی ناهەڵبژێردراوی شۆڕای پاسەوانەکان(شۆڕای نیگابان)، پێکهاتوو لە ئاخوندی بەساڵاچووی بە تەنهاپیاو، لە ململانێی دەسەڵاتی ساڵی ١٩٧٩دا سەرکەوتنی بەدەست هێنا. جگە لەمە فۆکۆ تارادەیەک ئایدیالیستی و بەبێ گومان لە بەشێکیدا، لە ژێر کاریگەری و هاندانی توێژینەوەی بەردەوامی لە سەر ڕەفتاری مەسیحیدا، سەرهەڵدانی ئێرانی وکوو پێشاندەری خواستی نەک بەتەنها گۆڕینی دەوڵەت و دەزگای سیاسی، بەڵکوو هەروەها بۆ گۆڕانکاری لە کەسایەتیی خۆیاندا بینی؛ بە تایبەتی ئەو تێبینیی ئەوەی کرد کە ئیسلامی شیعە (هەربەوجۆرەی کە بە دروستی تێبینیی کردبوو) وەکوو هەڵگری بەڵێنی گۆڕانکاری لە سووژەبووندا بە هۆی دیووە ڕۆحانییەکەیەوە، زیاتر لە دروشمی مارکسیستی ـ لێنێنیستیی، ناڕەزایەتییەکانی ئاراستە دەکرد.[٨]

لە نێوان ئەو نووسەرانەی کە ناوبراو بە مەبەستی ئامادەسازی بۆ سەردانەکەی خوێندیانییەوە، کۆمەڵناس پاوێل ویل و ئەوەی کە زۆرتر سەرنجراکێشە، لوویس ماسینیۆن و هانری کۆربینە.[٩] هەربەوجۆرەی قەمەری تەبریزی باسی دەکات، خوێندنەوەی فۆکۆ لە سەر ماسینیۆن و کۆربین، «وای لێکرد کە لە شۆڕشێک تێبگات کە ئەو شۆڕشەی لە پێوەندی لەگەڵ دووبارەبوونەوەی ڕۆحانی «بەدواداگەڕانی حەقیقەت»[١٠]دا بینی». بە ئەگەری زۆر ئەم ڕۆژهەڵاتناسانە و خوێندنەوەی خودی فۆکۆ لە سەر بە سووبێکت کردنی ئەخلاقی و سیاسیی باوکەکانی کڵێسە، وەکوو بەشێک لە توێژینەوەی بۆ بەرگەکانی دواتری «مێژووی سێکسواڵیتە»[١١] بوون کە سەرنجیان بەرەو لایەنە ئایینییەکانی شۆڕش، بە جێگای هۆکارە مادییەکانی ڕاکێشا. بە واتای دیکە: لایەنە ڕۆحی و ئایینییەکانی شۆڕش شتێک نەبوو کە فۆکۆ لە ئاکامی هەڤپەیڤین لە گەڵ خەڵکی ناوخۆ دۆزیبێتیەوە؛ لە جیاتی ئەوە، هۆگریی بەم لایەنانە {ئایینی و ڕۆحانی}لەو ساتەوەختەوە پەیدا کردبوو کە بە شێوەیەکی جیددی، دەستی بە توێژینەوە لە سەر ئەو وڵاتە، وەکوو ئەنجامی هۆگریی بەربڵاوی خۆی لەمەڕ خۆڕاهێنانی ڕۆحی کردبوو.

ئەوەی سەرنجی فۆکۆی لە ئێران بەرەولای خۆی ڕاکێشا، ئاسۆی شۆڕش نەبوو (لە مانگی ئاگێست و سەرەتای سێپتامبێردا، بە هەرحاڵ هێشا دوورەدەست بوو)، بەڵکوو دیاردەی سەرهەڵدان(Revolt) بوو: سەرنجی ئەو زیاتر لە سەر ناڕەزایەتییەکان بە دژی شێوازێکی تایبەتی دەوڵەت و نەک لەسەر شەڕی دەسەڵاتی دواتر، لەمەڕ خولقاندنی ڕێباز و نەزمێکی سیاسیی نوێ بوو. فۆکۆ بە هۆی بینینی دیمەنی جەماوەری بێچەکی بەرهەڵستکار و، سەرئەنجام ڕووخاندنی یەکێک لە بەهێزترین و سەرکوتگەرترین دەوڵەتەکانی دونیا، نەتەنیا بە سوپایەکی تۆکمە، هێزەکانی پۆلیس، تۆڕی هەوڵگری خۆی، بەڵکوو هەروەها بە پشتیوانیی ئامریکا، سەری سوڕمابوو.

ئەو تێبینیی ئەوەی کرد کە بانگەوازەکان بۆ دەوڵەتی ئیسلامی، ئاشنا بەڵام بەئاستەم دڵنیاکەرەوەن[١٢]و، هەروەها دەنگی مەلاکانی کە خوازیاری دەرچوونی شا بوون بە «سامناک» و هتد[١٣] هەڵسەنگاند. کەوابوو ئەستەم کەسێک بتوانێ لیبڕاوانە بانگەشە بکات، بەوجۆرەی کە زۆرێک لە دژبەرانی و بەناوبانگترینیان ژانێت ئافاری و کێوین ئاندێرسۆن وتوویانە کە فۆکۆ بە هۆی دڵگەرمی و پەرۆشییەوە بۆ شۆڕشی ئیسلامی کوێر ببوو، یان ئەوەی کە ئەو بە هۆی ڕێژەگەریی فەرهەنگی بانگەشەبۆکراو و نەفرەت لە مۆدێرنیتەی سێکۆلاری ڕۆژئاوایی، پشتیوانیی لە خومەینی و کۆماری ئیسلامی کرد، دانی پێدانان و بە خێری هێنان.[١٤] ئافاری و ئاندێرسۆن هەم لە شیکاریی

بۆچوونەکانی فۆکۆ و هەم لە گێڕانەوەی شۆڕشی ئێراندا تووشی هەڵەی زەق دەبن؛[۱۵] بەڵام من لێرەدا دەمهەوێ لە سەر جیاوازیی میتۆدیکی نێوان ڕێبازەکانی ئەوان و فۆکۆ هەڵوەستە بکەم. بە تایبەت واپێدەچێ کە ئافاری و ئاندێرسۆن بۆ ژمارەیەک گریمانە و چەمکی مۆدێرن و سێکۆلار گەڕانەوە کە بە ئاشکرا لە لایەن فۆکۆوە، خرابوونە ژێر پرسیارەوە. ئەم نیگەرانییە، بەر لە هەموو شتێک چەمکی شۆڕشە. هەربەوجۆرەی بێهرووز قەمەری تەبریزی بە دروستی تێبینیی دەکات، یەکێک لە سەرەکییترین ئامانجەکانی فۆکۆ لە سەر شیکاریی سەرهەڵدان، داستانی مارکسیستیی شۆڕشە، کە تا ڕادەیەک بە هۆی گفتوگۆکانی ئەوکات، لە دەوری گێڕانەوەی ڕێویزیۆنیستی فرانسوا فۆرێ، لە شۆڕشی ۱۷۸۹ی فەڕانسە، هاتبووە ئاراوە، گێڕانەوەیەک کە بۆچوونە کلاسیک و مارکسیەکانی، کە بیچم گرتووی ئانتاگۆنیسمی چینایەتی بوون، ڕەد دەکردەوە.[۱۶] نابێ توندوتۆڵ گرتنی درێژەدان بە مارکسیسم لە ناو بەشێکی بەرچاوی چەپی فەڕانسە لە دەیەی ۱۹۷۰دا بە کەم سەیر بکرێ. ڕوانگەی بێ ئامانی دژی مارکسیستی کە لە نووسراوەکانی ئێرانی فۆکۆدا (و بە شێوەیەکی نەرمتر لە وتارەکانی لە سەر نیئۆلیبراڵیزمدا) دەردەکەوێ، بێگومان ئەوەی کە فرەتر پێی پەست دەبێ، خوێنەرانی مۆدێرنیست و سێکۆلاری ئەو لە باڵی چەپ وەکوو ئافاری و ئاندێرسۆن و بەم دواییانە زامۆرا و بێهرێنتن.[۱۷] فۆکۆ سیاسەتی شۆڕشگێڕانەی ڕزگاریخوازانە زۆریش ڕەد ناکاتەوە، ئەگەرچی وەکوو پرسیار، کاربوردی تایبەت و لەڕووی مێژوویی و جوگرافیاییەوە دیاریکراوی، چەمکی شۆڕش دەخاتە ژێر پرسیارەوە: ناوبراو جەخت لە سەر دژوارییەکانی ڕوونکردنەوەی تایبەتمەندی شۆڕشە ئیلهامگرتووەکان لە ئایینەوە لە ئێران، وەکوو شۆڕشێک کە لە خۆگری ململانێی چینایەتی، پێشەنگەکانی شۆڕش و خاڵی دیکەی هاوشێوە بێت، دەکاتەوە.[۱۸] ئەو بە هەڵسەنگاندنی شۆڕشی ئێرانی وەکوو ڕووداوێکی شانۆیی و، وەکوو بۆنەیەکی بەکۆمەڵی قابیلی بەراوەردکردن لە گەڵ تراژیدیایەکی یۆنانی، بەڵگە دەهێنێتەوە کە ئەمە گۆڕەپانی خەباتی چینایەتی وەکوو توخمی سەرەکی یان دەستەواژەکانی یان ئاکامەکەی(énouement)نییە.[۱۹]

بە وتەی ناوبراو ئەم شۆڕشە، بە هۆی داخوازیی کێشەی ئابوورییەوە ئاراستە ناکرێ بەڵام کاراکتێرێکی بە تەواوی سیاسیی هەیە و لە ئایینێکەوە ئیلهام وەردەگرێ کە لەچاو گۆڕینی دونیا، کەمتر باسی قیامەت دەکات.[۲۰] جگە لەمە گەلێک جاران بەڵگە دەهێنێتەوە کە ئەم شۆڕشە بە نەبوونی پێکناکۆکیی چینایەتی و غیابی حیزبێکی پێشەنگ ئەناسرێتەوە و بانگەشە دەکات کە چین وتوێژە جیاوازەکانی کۆمەڵگای ئێران، بە ئیرادەیەکی گشتیی یەکپارچە و بە هێزەوە، لە دەوری خواستی دەست لەکارکێشانەوەی شا، بە تەواوی یەکی گرتووە.[۲۱] کەچی ئەو لە درێژەدا دەڵێ کە ئەم ئیرادە گشتییە، لەبری پرۆگرامێکی سیاسیی دیاریکراو، خۆی لە سەرهەڵدانێک بە دژی سیاسەتەکاندا دەردەخات: ئەمە مودێرنترین و شێتانەترین سەرهەڵدان بە دژی هەم لیبراڵیزم و هەم سۆسیالیزمە و لەگەڵ پەرەگرتنی بە دژی زەینییەتی مۆدێرن و سێکۆلار، هەر دوو فۆرمی دەوڵەت یان حوکمداریێتی بە سەر جەماوەرەکەیدا دەسەپێنێ.[۲۲]

ئەم جەخت کردنە ـ لەڕاستیدا جەختی زیاد لە پێویست ـ لە سەر کاراکتێری یەکگرتووی ئیرادەیەک کە فۆکۆ لە سەرهەڵدانەکاندا دەیبینێ، لەوانەیە زۆر بە هۆی چاوپۆشی کردن لە جیاوازیی فیرقەیی، ئەتنیکی و سیاسی وەکوو جەخت کردنەوە بە دژی بۆچوونەکانی مارکسیستی نەبێت، بەڵکوو جەخت کردنەوە لەسەر ئەوە بێت

که ڕاپەڕینەکان بە هۆی ململانێی چینایەتی سەریان هەڵنەدابوو یان لە لایان حیزبێکی پێشەنگەوە، ڕێبەرایەتی نەدەکران و یان وشیار نەکرابوونەوە.تا ڕادەیێک فۆکۆ لەمەیاندا ڕاستی دەکرد: ئەو بە دروستی سەرنجی بەرەو یەکێک لە دیارترین دیوەکانی شۆڕش ڕاکێشا: ـ کاتی بەڵام زۆر گرینگ ـ یەکیەتی نێوان چەوساوەکان و بازارییەکان یان بازرگانە شارنشینەکان. ئەو هەروەها پرکێشی کرد باس لەوە بکات کە ئیسلام لەوانەیە ببێت بە هێزێکی شۆڕشگێڕانە لە دونیای ئیسلامدا، کە ئەتوانێ خەڵک زۆر ئاسانتر لە ڕێتۆریکی مارکسیستی- لێنینیستی بە تایبەت بۆ کێشەی فەلەستین بجووڵێنێ. بیرکردنەویەکی هەڵە بێت یان، بەڕاستی ئەمە لە پێشبینی پێغەمبەرانە دەچێت : بە درێژایی دەیەی ١٩٨٠ و، بەتایبەت پاش دارمانی بەرەی ڕۆژهەڵاتی کۆمۆنیست، فۆرمگەلی نوێی ئیسلامی سیاسی شۆڕشگێڕانە، لە ڕاستیدا دەبن بە جێگرەوەی کۆمۆنیزم وەکوو سەرەکیترین گوتاری دژی لیبراڵی و دژی ڕۆژئاوایی. ئەوەی کە فۆکۆ نەیبینی یان ئەوەی بە ئاستەم بتوانێ پێشبینی بکات ئەم ڕاستییەیە کە ئەم هێزە سیاسی و شۆڕشگێڕانە نوێیانەی ئیسلام، چ شیعە و چ سوننە، ئەتوانن زۆر توخمی مارکسیست/لێنینیستی لە ناو ئایدۆلۆژیاکان و ڕێکخراوە فرەچەشنەکانی خۆیاندا تێکەڵ بکەن یان بەرهەمیان بهێننەوە.

٢.نیئۆلیبڕالیزم، دەوڵەت و بەرەنگاری

پاش ئەم باسە سەبارەت بە تێبینییەکانی فۆکۆ لە سەر چەمکی مارکسیستیی شۆڕش، ئێستا با سەرنجێکی ئەم ڕاستییە بدەین کە ئەو ئامادەکارییە و وتنەوەی بەشێک لە زنجیرە وانەکانی «کۆلێژدوو فرانسی»، لە سەر نیئۆلیبڕالیزم، ڕاست لە کاتێکدابووکە سەرقاڵی سەردانیکردنی ئێران بوو و لەسەری دەنووسی- ڕاستییەک کە واپێدەچێ لە لایەن ئافاری و ئاندێرسۆن و هەروەها زامۆرا و بێهرێنت لە پێش چاو نەگیراوە. فۆکۆ بەهەمان ڕادە کە سەرنجی بەرەو تەکنۆلۆژیاکانی نێئۆلیبڕالیی دەوڵەت ڕاکێشرا، شەیدای شۆڕشی ئێران بوو: ئەو هەردووکیانی وەکوو پێشکەشکردنی دەرفەت یان هیواگەلێک بەمەبەستی زاڵبوون یانی لانیکەم بەرەنگاریی فۆرمە باوەکانی دەوڵەت، یان عەقڵانییەتی سیاسی بە تایبەت لە نموونەکانی سۆسیالیزم، سۆسیال دیموکراسی و، دەوڵەتی خۆشگوزەرانی لەو ئەورووپا و، دیکتاتۆری سێکۆلار لە ئێران دەبینی. ئەمە بەو مانایە نییە کە بەهەرحاڵ ئەو سەبارەت بە هەرکام لەو دووبابەتە گەشبین بوو. بە سەرنجدان بە پەسەند نەکردنی توندوتۆڵ و پێشوەختی هەموو فۆرمەکانی یۆتۆپیاخوازی، لە ڕاستیدا جێگای سەرسوڕمان دەبوو ئەگەر بیویستایە هەردووک پرۆژە یۆتۆپیاییەکانی نیئۆلیبرال یان ئیسلامییەکان وەربگرێ یان دانیان پێدابنێ.

> فۆکۆ سیاسەتی شۆڕشگێڕانەی ڕزگاریخوازانە زۆریش ڕەد ناکاتەوە، ئەگەرچی وەکوو پرسیار، کاربوردی تایبەت و لەڕووی مێژوویی و جوگرافیاییەوە دیاریکراوی، چەمکی شۆڕش دەخاتە ژێر پرسیارەوە

ئاشکرایە کە هیچ بوون یان دیاردەیەک بە ناوی نیئۆلیبرالیزمەوە بوونی نییە، هەربەو جۆرەی کە فۆکۆ یەکەمین کەس بووە کە دانی پێداناوە. لەڕاستیدا ئەوبە توندی لە نێوان دوو لە ناسراوترین جۆرەکانی، واتە ئۆردوولیبرالیزمی پاش جەنگ لەئاڵمان، قوتابخانەی شیکاگۆ کە لەدەورووبەری میلتۆن فریدمەن لە دەیەی ١٩٧٠دا شێوەگیربوو، خۆی بە جیاواز دەزانی. ئەم دەیەیە لانیکەم

لەئەورووپا و ئامریکا، وەکوو مەرگی کینزیسم ناسـرا، بەشـێکی بەهۆی بەردوامیی ڕکوود (stagnation) و بەشـێکی تـری بەهـۆی گۆڕانکارییە بنەڕەتییەکان کە دەگوترا بە هۆی گەشەی کۆمەڵگای پاش پیشەسازی و لەگەڵ ئەویشـدا گۆڕینی پێکهاتەی «چینی کرێکار» بەو چەشـنەی لە لایان مارکس و ئەنگێلزەوە چەمکسـازیی بۆ کراوە. لەڕوانینێکدا بۆ دواوە، ئاشـکرایە کـە قەیرانەکانی دەیـەی ١٩٧٠ چەندە قووڵ بوون و، سیاسـەتی چاکسازییە نیئۆلیبرالییەکانی تاچێـر و ڕەیگان و ئەوانی دیکـە چەندە ڕادیکاڵن، بەڵام ئێمە نازانین تا چ ڕادەیەک فۆکۆ و ئەوانی دیکە، لەمە تێگەیشـتن کە شـتێکی نوێ لە هەرەتی دەرکەوتندابوو. ئاشـکرایە نابێ ئەوەی ئێسـتا دەیزانیـن بەسـەر ڕابـردوودا بیسـەپێنین، لـە کاتێکـدا بە هیچ جۆرێک کەس نەیدەتوانی بزانێ کاریگەرییەکانی چەندین دەیـە دواتـر چەندە قـووڵ و سەرنجڕاکێش دەبێ.

ئاشـکرایە فۆکـۆ ئـەم وتارانەی وەکوو سەرەتایەک بۆ باسێکی تێروتەسەلتر سەبارەت بـە بایۆسیاسـەتی مۆدێـرن دەبینی(لەکاتێکدا دەرکەوتبوو کە کەڵکەڵەی تیۆریکـی ئـەو لـە شـێوازە مۆدێرنەکانی دەسـەڵاتەوە بۆ تەکنیکەکانی بە سـوبێکت کردنی (subjection) سەرەتای مەسیحییەت لـە حاڵی گۆڕاندا بوو)؛ بـەڵام ئەمەی دوایی هیـچ کات بـەدی نەهـات. بەهەرحاڵ نابێ چاوپۆشی لەم ڕاسـتییە بکرێت کە بۆ فۆکۆ، شیکاریی لیبراڵیزم وەکوو ڕژیمێکی دەوڵەتی کە چەمکی کلاسـیکی عەقڵانییەتی دەوڵەت (raison d'état) ڕەد ئەکاتەوە، پێشمەرجێک بۆ تێگەیشـتن لـە بایۆسیاسـەتە. لە وڵامی پرسـیارێکدا لـە سـەر لیبراڵیـزم هەروەها دەڵـێ: هەربەوجۆرەی کـە نارەزایەتییەکان بە ناوی دەوڵەتی ئیسـلامییەوە سـاز دەبێ، «ڕاسـتیی کۆنکرێت و خێرای»[٢٣] ئێمە خۆی دەردەخات. هەم لیبراڵیزم وەکوو شـێوازێکی حوکمـداری و هەم ئێران وەکوو شـێوازێکی سەرهەڵدان، بەشێک لە نیگەرانیی فەلسەفیی بەربڵاوتری لـە گەڵ ڕاسـتێتی(actuality) بوون، واتە بە هێنانە ئارای پرسی ڕۆشنبیری وەکـوو پیشـاندانی مەسـەلەی فەلسـەفی ڕاستێتی وەکوو ڕووداوێک و، بەگەڵاڵەکردنی ئەم پرسـیارە کە ڕاسـت لە ئێستادا چیمان بەسەردا دێت؟[٢٤]

> **فۆکۆ به باشی دەیزانی ئێرانی ژێر دەسەڵاتی شا، نە دەوڵەتی لیبراڵ و نە ئابووریی نیئۆلیبراڵی نەدەناسی، تەنانەت ئەگەر هاوپەیمانی ئامریکاش بێت؛ لەباتی، ئەو شتە بوو کە ناوبراو پێی دەگوت «دیکتاتۆری پاشکۆ»**

تارادەیـەک بـە هـۆی گواستنەوەی فۆکۆ لەسەرقاڵی بە چەمکی بەرەنگاری و پێکناکۆکی بـەرەو حـکوومەتمەنـدی (governmentality)، لەوانەیـە هەروەهـا بە هۆی فۆکووسـی ناوبراو لە سەر ژمارەیەک دەقی بنەڕەتـی لە بری پراکتیسـی نیئۆلیبراڵـی هـاوچەرخـی ڕاسـتەقینە، (کـە بـۆ نموونە ئەکـری لەم وتەی پێنۆشـەدا بدۆزرێتـەوە La Naissance: de la biopolitique) لـە چـاو هەندێکـی تـر لـە بەرهەمە ڕەچەڵەکناسـییەکانی، سـەرنجێکی کەمتر بـە بەرەنـگاری و خەبـات ئـەدات.[٢٥] بەم حاڵـەش ناتوانین لەمە بـەم ئەنجامە بگەین کە فۆکۆ بە هۆی دژایەتیکردنی مارکسیسـم و بەدەوڵەتـی کردنـەوە (étatism)، ئەوەندە کوێر ببوو کە دیوە هەرە تاریکەکانی نەبینێ؛ بەڵام ئەمە ڕاسـت ئەو ئەنجامەیە کەهەندێ لە بەشداربووانی بەرگی ساڵی ٢٠١٥ لە سەر فۆکۆ و نیئۆلیبراڵیـزم، کە لە لایەن زامۆرا و بێهرەنتـەوە ئیدیت کراوە، پێی گەیشـتوون. خاڵی سـەرەکیی ئەم بەرهەمـە ئەوەیە کە فۆکۆ تەنها هۆگریی بـە نیئۆلیبراڵیزم نەبوو،

بەڵکۆ بەشێوەیەکی ئەرێنی هاوسۆزیی بۆی هەبوو، بەشێکی بە هۆی ئەوەی کە بە دوای جێگرەوەیەک بۆ چەپی فەرانسەدا دەگەڕا کە لە ژێر دەستی مارکسیسم و حیزبی کۆمۆنیستی فەرانسە (PCF)دا بوو و بەشێکی بە هۆی ئەوەی کە دەگوترێ ناوبراو تا ساڵی ١٩٧٧ لەمەڕ ئیمکان و بەسوود بوونی شۆڕش گومانی هەبوو.[٢٦] بەتایبەتی، زامۆڕا و بێهرێنت دەڵێن لەم قۆناغەدا فۆکۆ لەگەڵ ئەو{بەرەی} پێیدەگوترێ چەپی دووهەم، کەوتبوو،کەلەبری دەست تێوەردانی دەوڵەت، سەرنجی خستبووە سەر خۆبەڕێوەبەرێتی(Autogestion) و ئایدۆلۆژیستە سەرەکیەکەی پییێر ڕۆزانۆوالۆن، قوتابیی فۆکۆ بوو. ئەوان ئەم تێکەڵبوونەیان وەکوو نیشانەی خواستی فۆکۆ بۆ گەڕان بە دوای جێگرەوەیەک بۆ هەرکام لە سیاسەتی شۆڕشگێڕانە و دەوڵەتی سۆسیالیستی سەیر دەکەن.

لە دەربڕینێکدا کە بە تەواوی لە ئافاری و ئاندێرسۆن دەچێت، زامۆڕا و بێهرێنت بەڵگە دەهێننەوە کە فۆکۆ بڕوایەکی مەوهوومی هەبوو کە فۆڕمە نیێئۆلیبڕاڵەکانی دەسەڵات، لە فۆڕمە لیبڕاڵ و سۆسیال دیمۆکراتەکانی حوکمدارێتی، دیسیپلینی کەمتریان هەیە،[٢٧] بەڵام لە مشتومڕی دڵ گەرمانەیاندا، چاوپۆشی لە خاڵێکی شیکاری دەکەن کە فۆکۆ لێرەدا هەوڵ دەدا سازی بکات. ئەو بەڵگە دەهێنێتەوە کە تەکنۆلۆژیای نیێئۆلیبڕاڵیی دەوڵەت، لە خۆگری فۆرمگەلی نادیسیپلینی دەسەڵاتە، بەم مانایە کە لەسەر بنەمای ئاسایی کردنەوەی بابەتی نائاسایی، یان قەدەغەکردن (یان تەریک خستنەوە)ی ئەوەی کە ناتوانێ ئاسایی ببێتەوە، نییە. بەهەرحاڵ ئەمە بەو مانایە نییە کە هیچ جۆرێکی دەسەڵات یان پڕۆسەیەکی تێدا نییە.

ڕەخنەکانی فۆکۆ لەسەر دەوڵەتی خۆشگوزەرانی هەتا ئێستاش تا ڕادەیەکی زۆر بێ سەرئەنجام ماوەتەوە یان کەڵکیان لی وەرنەگیراوە. هەرچۆنێک بێت، ئەمانە زامۆڕا لەگەڵ بەڵگەهێنانەوەی نیێئۆلیبڕاڵی پێکەوە نابەستنەوە، بەڵام ڕوانینێکی زۆر ڕادیکاڵتر دەگرێتەوە کە پێی وایە نیگەرانی سەبارەت بە تەندروستیی گشتی و خۆشگوزەرانیی تاکەکەسی، پیشاندەری ئاسایی بوونەوەی کاریگەریی خۆشگوزەرانی ئینزیباتییە (disciplinary). هاوشێوەی ئافاری و ئاندێرسۆن، زامۆرا و بێهرێنت، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پشتیان بە بابەتی تەواو ئۆمانیستی، سێکۆلاریستی و/یان مارکسیستی بەستووە، کە خودی فۆکۆ پەسەندی نەکردن و، دەیانەوێ مەحکووم نەکردن وەکوو دانپێدانان پیشان بدەن؛ جگە لەمە ئەوان هەوڵە میتۆدیکەکانی فۆکۆ بۆ دابڕان لە دەوڵەت، وەکوو چەمکێکی شیکاری یان ڕاڤەیی، وەکوو نەفرەتێکی بنەڕەتی لە دەوڵەت لێک ئەدەنەوە. لەکۆتاییدا و لە هەمووی گرینگتر لە کۆنتێکستی ئێستادا، بانگەشەی ئەوەی کە فۆکۆ دەستبەرداری سیاسەتی شۆڕشگێڕانە ببوو– کەبە بەردەوامی لە لایان زامۆرا و ئەوانی دیکەوە دووپات کراوەتەوە- ، کاتێک کە کەسێک نووسراوەکانی لە سەر شۆڕشی ئێران لەبەرچاو دەگرێ –وەکوو وترا هاوکات لەگەڵ ئامادەسازی و پێشکەش کردنی وتارەکانی نیێئۆلیبڕالی نووسراوە- هەرەس دێنێ. لەمانەوە دەردەکەوێ کە فۆکۆ سیاسەتی شۆڕشگێڕانەی ڕەد نەکردبووەوە، بەڵکوو تەنها چەمکی پۆست ڕۆسۆیی مارکسیست/لێنینیستیی شۆڕشی ڕەد کردەوە؛ ئەو وای بۆدەچوو ئەم چەمکە تایبەتە، بێ کەم و زیاد مێژوویەکی تایبەتی ئەورووپایی هەبوو کە لە کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٧٠دا دوایی پێهاتبوو.

بەڵام فۆکۆ تەنها سەبارەت بە چەمکی مارکسیستیی شۆڕش گومانی زیادی نەدەکرد. لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٨دا، ئەو هەروەها وادیار بوو بەو ئاکامە گەیشتبێ کە

بارودۆخی دەوڵەتی ئینزیباتی (disciplinary state) لــە قەیراندایــە، بەشــێکی وەکــوو ئاکامــی فۆرمــە نوێیەکانی بەرەنــگاری؛[٢٨] لە ئەنجامــدا واپێدەچێ کــە گومانەکانی لە ســەر دیســیپلین پەرەپێدابێ یــان بۆ ئەو مەســەلەیە، بایۆ سیاســەتی وەکوو پێناسەی چۆنییەتیــی دەســەڵاتی مۆدێرنیتە هێنابێتە ئاراوە. کەوابوو خوێندنەوەی ورد لە وتارەکانی ١٩٧٩ی، ئاشــکرای دەکات کە ئەو لیبراڵیزم ـ و بەتایبــەت نیئۆلیبرالیــزم ـ ی، راســت وەکوو بێ دیســیپلینی (non-disciplinary) دەبینێ کە تەکنۆلۆژیای نائاســاییی مۆدێرنی دەوڵەتــە.[٢٩] بەشــێوەیەکی گشــتی لــەم کاتەدا، کەڵکەڵــە بیردۆزییەکانی بەرەبەرە لە دەسەڵات و زانستەوە بەرەو فۆکووس کردنی پێکناکۆکیتەوەری کەمتر جیهانی، لەســەر دەسەڵات و حەقیقەت گۆرانی بەسەرداهات، کە دەیتوانی خودی دەوڵەتیش لەخۆ بگرێت. تا ئەو رادەیە کە هەرکام لەم خولیا تیۆریکانە، بە روونی لــە کارە رۆژنامەییەکانی فۆکۆ لە سەر ئێران دەرناکەوێ، ئەمە لە کەڵکەڵەکانی ســەبارەت بە دەوڵــەت (و لە یــەک بابەتدا رژیمەکانــی حەقیقەت) لەبری دەســەڵات و زانســت، تا بگات بە چەمکە تەکنیکییەکانی وەکوو «دیســیپلین» یــان «بایۆسیاســەت» دەبینــدرێ. تەنانەت نووســراوەکانی ئێرانی درگای ئەم پرســیارە دەخەنە سەرپشــت کە چ شێوازگەلێکی دەســەڵات و، فۆرمگەلێکی حکوومەتمەنــدی (governmentality)، هــەردووی پادشــایی پەهلــەوی و کۆماری ئیسلامیان دارشتووە و، ئەگەر هەبێ ئابووری چ دەورێکی لەواندا گێراوە. لەرێگەی بەرفراوان کردنییەوە، توێژینەوەیەکی رەچەڵەکناسیانەی بەردەوامی دەوڵەتــە مۆدێرنەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراســت کە دانەبەزێ بۆ هەرکام لە پۆلێن بەندییەکانی مارکسیست یان لیبراڵ، بە زۆری هێشتا ماویەتی بنووسرێ.[٣٠]

کەوابــووو لــە یەکــەم دەرخســتندا وادەردەکەوێ کە لە نێوان وتارە ئاکادێمیکەکانی فۆکــۆ و رێپۆرتــاژە رۆژنامەوانییەکانیــدا، لێکچوونێکی کەم هەیە. بەو پێیەی کە فۆکۆ بە باشــی دەیزانی ئێرانی ژێر دەسەڵاتی شا، نە دەوڵەتی لیبراڵ و نە ئابووریی نیئۆلیبراڵی نەدەناســی، تەنانــەت ئەگــەر هاوپەیمانــی ئامریکاش بێت؛ لەباتی، ئەو شتە بوو کە ناوبراو پێــی دەگوت «دیکتاتۆری پاشــکۆ».[٣١] لەبەر ئەمە کۆی سەرباســی لیبراڵیزم، بەو جۆرەی کە لــە LaNaissance de la biopolitique دا باســی لێکــراوە، واپێدەچــێ بە ســانایی پەیوەندیــی بە کەڵکەڵەکانــی لەمەڕ ئێرانەوە نەبێت. لە راســتیدا،فۆکۆ لــە رێپۆرتاژەکانی ئێرانی خۆیدا، سەبارەت بە چۆنییەتیی هەوڵی رژێمی شا بۆ بەرێوەبەرێتیی ئابووری کەمێکی نووســیوە، بێ ئەوەی باسی شکستی پرۆژەی «شۆرشی سپی» بازارتەوەر و مودێرنی دەیەی ١٩٦٠بــکات.[٣٢] بەهەرحاڵ نابــێ لە یادمان بچێت کە فۆکۆ نەک وەک رێبازێکی ئابووری یــان وەکــوو ئایدۆلۆژیای بۆرژوایــی، بەڵکوو وەکــوو تەکنۆلۆژیاکانی دەوڵــەت بایەخی بە لیبرالیزم و نیئۆلیبرالیزم ئەدا.

لەگەڵ ئەوەشدا، نیشانەگەلێک سەبارەت بــەوەی کــە کەڵکەڵــە توێژینەوەییەکانی پێشــتر لە دەوڵەتی مۆدێرنی رۆژئاوایی بەرەو رۆحانییەت(مەعنەویــەت) وەکوو فۆرمێک لە بەرەنــگاری دوور کەوتووەتەوە، بوونیان هەیە. بەم پێیە لە چاوپێکەوتنێکدا کە لە سەرەتای ســاڵی ١٩٧٩دا بەرێوەچوو بەڵام هەتا ساڵی ٢٠١٨ بڵاو نەکرایەوە، ئەو جیاوازی لە نێوان رۆحانییــەت و ئایین دادەنــێ و رۆحانییەت وەکوو «بوون بە شــتێکی تر بێجگە لەوشتەی کە ئێستا کەسێک هەیە» و وەکوو ئیمکانییەتی سەرهەڵدان بە دژی پێگە و هەڵوێستی سووژە کە لە لایان دەسەڵاتی سیاسی، ئایینی و هی تــروەوە دیاری کراوە، پێناســە ئەکات. ئەو لە درێژەدا پێی وایە کە هەموو گۆرانکارییە مەزنە سیاســی، کۆمەڵایەتــی و فەرهەنگیەکان لە

بزاڤە ڕۆحیەکانەوە پەیدا بووگن.[۳۳] هەروەها فۆکۆ لە گفتوگۆی ۱۹۷۸ی خۆی لە گەڵ گرووپێک لە مامۆستایانی زێن (Zen) لە پەرستگەی سیۆنجی، ڕایگەیاند کە کۆتایی ئیمپریالیزمی ڕۆژئاوایی، هاوکاتە لە گەڵ قەیران لە فلسەفەی ڕۆژئاواییدا، ئەگەر کۆتایی سەردەمی فەلسەفەی ڕۆژئاوایی نەبێ.[۳۴] ئەستەمە هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێ کە ئاخۆ ئەمە شتێک فرەتر لە دەربڕینی ڕێزێک بۆ خانەخوێکانی بووە، بەڵام ئەوەی کە سەبارەت بەم لێدوانانە زۆر مانادارە، ـ لانیکەم لە ڕوانینێک بۆ دواوە ـ قسەکانی دواتریەتی کە دەڵێ ئەم قەیرانە لە ئەندێشەی ڕۆژئاواییدا، پەیوەندیی بە چەمکی ڕۆژئاوایی شۆڕشەوە هەیە. ئەو لە درێژەدا دەڵێ، ئەم ئایدیایە لە شۆڕش لە ساڵی ۱۷۸۹وە بە سەر مێژووی ئەورووپادا زاڵە؛ بەڵام لە دەیەی ۱۹۷۰دا لە گەڵ دەرکەوتنی ڕەوتی ناشۆڕشگێرانەی وەکوو یۆرۆکۆمۆنیزم، خەریکە لە نێو دەچێ.[۳۵] لە درێژەدا دەڵێ لە پەیوەندی لە گەڵ دونیای نائەورووپیدا، فەیلەسووفەکان، دەبێ خۆیان لە پێشبینیی(پێغەمبەرانەی) ئایندە شیمانەکراوەکان ببوێرن، چ بگات بەوەی کە دیاری بکەن کە دەبێ چ بکرێ. ئەو پێی وایە لە باتی ئەوە، فەیلەسووفەکان دەبێ لەوە بدوێن کە لە ئێستادا چی ڕوو دەدات (ce qui se passeactuellement)، هەروەها دەڵێ هەر چەشنە فەلسەفەیەکی داهاتوو دەبێ لە دەرەوەی ئەورووپا یان لە دەرەوەی بەریەککەوتنی نێوان ئەورووپا و نائەورووپا لە دایک بێت.[۳۶]

لێرەدا جارێکی تر ئەو بیرۆکەیەی فۆکۆ دێتە پێش کە ئەبێ فەیلەسووفەکان سەرقاڵی سەردەمی ئێستا بن. لە هەمووی گرینگتر ئەو هەروەها پێی وابوو ئەوان دەبێ سەرنجێکی فەیلەسووفانەی فرەتر بە جیهانی ناڕۆژئاوایی بدەن.ئەم قسانە پێمان دەڵێن ئەگەرچی بیرۆکەی شۆڕش لەوانەیە لە حاڵی لەدەست دانی هێزی خۆی لە ئەورووپا بێت، دەبێ وریای فۆرم و جومگەبەندییەکانی نارەزایەتی و سەرهەڵدان لە بەشەکانی دیکەی جیهان بین. لە ڕاستیدا ئەمە هەر ئەو شتەیە کە فۆکۆ چەن مانگ دوای شۆڕشی ئێران دەیویست لێکۆڵینەوەی لەسەر بکات.

> **بەهەرحاڵ نابێ لە یادمان بچێت کە فۆکۆ نەک وەک ڕێبازێکی ئابووری یان وەکوو ئایدۆلۆژیای بۆرژوایی، بەڵکوو وەکوو تەکنۆلۆژیاکانی دەوڵەت بایەخی بە لیبرالیزم و نیئۆلیبرالیزم ئەدا**

فۆکۆ لە ڕاگەیاندراوێکی کورتدا، لەگەڵ ڕاپۆرتەکانی لە ڕۆژنامەی کۆریێرەدێلا سێرا، ئەم چەشنە لە لێکۆڵینەوەی بە «ڕۆژنامەگەری ئایدیاکان» وەسف کرد و، لە درێژەدا وتی «ئەبێ لە کاتی لە دایک بوونی ئایدیاکان و تەقینەوەی هێزەکەیاندا ئامادە بین؛ نەک تەنها لەو کتێبانەی کە باسی ئەو ئایدیایانە دەکەن، بەڵکوو لەو ڕووداو و کێشمەکێشانەی وا ئەو ئایدیایانە هێزی خۆیانی تێدا ئاشکرا ئەکەن».[۳۷]

ئەم شارەزاییە لە تایبەتمەندیی جوگرافی و مێژوویی چەمکە ئەورووپییەکانی دەوڵەت و شۆڕش، هەروەها لە دەقەکانی دیکەی ئەم قۆناغەدا دەردەکەوێ. لە «فەلسەفەی شیکاریی سیاسەت»دا، و هەروەها لە وتارێکداکە لە ژاپۆن پێشکەش کرا، فۆکۆ هەندێ ڕوونکردنەوەی دیکەی لە سەر چەمکی فەلسەفیی ڕۆژئاوایی شۆڕش باس کرد کە لەوانەیە بتوانێ بۆ تێگەیشتن لە فۆکووسی ناوبراو لە سەر ئێران یارمەتیدەر بێ.ئەو ئەم بانگەشەیە کەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەم، وەکوو کۆتاییی سەردەمی شۆڕش ناودێر دەکات، وەکوو بابەتێکی جێگەی

پێکەنین ڕەد ئەکاتەوە و بەڵگە دەهێنێتەوە کە کۆتایی زاڵبوون، یان قۆرخکاریی ئایدیای شۆڕش، بە سانایی خۆی لە گەڕانەوە بۆ سیاسەتە ڕیفۆرمیستییەکاندا نابینێتەوە؛ ئەو باسی لەوەکرد کە ئەوەی نارەزایەتیی ڕۆژ(سەردەم) پیشانی ئەدات، خەباتکردن بە دژی هەمان حەقیقەتی دەسەڵاتە، واتە لەگەڵ بەکارهێنانی پەتیی ئەو دەسەڵاتە هەڵناکات.[٣٨]

بە واتایەکی دیکە، نووسینەکانی فۆکۆ لە سەر ئێران، ئیدەی دەوڵەتی ئیسلامیان هەر بەو ئەندازەیە دەسەلماند کە وتارەکانی کۆلێژ دۆفرانس، نیو لیبرالیزمیان وەکوو سیستمێکی دەوڵەتی؛ بەپێچەوانەوە ئەو نووسینانە بەوردی ئاماژە بە ڕێگای داهێنەرانە بۆ شیکاری و ڕەخنەی هەردووکیان ئەکەن. بەو جۆرەی کە خۆی لە نامە سەرئاوەڵاکەی بۆ مەهدی بازرگان دەڵێ: «لە لێدوانی دەوڵەتی ئیسلامیدا، بۆچی خێرا گومان لە ئاوەڵناوی ئیسلامی دەکرێ؟ وشەی دەوڵەت خۆی لە خۆیدا بۆ بزواندنی وریایی کەسێک بەسە».[٣٩] هەروەها، شرۆڤەی فۆکۆ لە نیۆلیبرالیسم، شێوازێکی ناراستەوخۆ بۆ سەلماندن و دانپێدانانی نییە، بەڵکوو ڕێگایەکی تازە بۆ ڕەخنەگرتن لێی، وەکوو تەکنۆلۆژیای حکوومەت نەک ڕێبازێکی ئابووری یان ئایدۆلۆژیایەکی سیاسی، دەکاتەوە.

ئەوەی وتارەکانی فۆکۆ لە سەر نیۆلیبڕالیزم، بە ڕوانگەکانی لە سەر ئێران و ژاپۆن ئەبەستێتەوە، نەک تەنها کەڵکەڵەی فەلسەفیی ناوبراو بۆ سەردەمی ئێستا و هۆگری بە فۆرمە جیاوازەکانی حکوومەتمەندییەوەیە (governmentality)، بەڵکوو هەروەها پێشنیارەکەی سەبارەت بە چەمکی مۆدێرنی شۆڕش (و بە شێوەیەکی بەربڵاوتر کۆی فەرهەنگی دەستەواژەی شۆڕشگێڕانەی مارکسیست ـ لێنینیست) چەمکێکی کاربوردیی جیهانی نییە؛ بەڵکوو دیاردەیەکی تایبەتی جۆگرافیایی و مێژوویییە. نووسین لە سەردەمێکدا هەردووک دیاردەی ئیسلامی سیاسی و دەوڵەتی نیولیبراڵ، لە هەرەتی تەقینەوە لە سەر گۆڕەپانی مێژوویی جیهانی بوون، هەروەها نووسین نزیکەی ١٠ ساڵ بەر لە مەرگی خێرای سۆسیالیزمی ڕاستەقینەی مەوجوود و مارکسیسم ـ لێنینیسم وەکوو هێزی سەرەکیی سیاسی، ناتوانین ئافەرین بۆ تیژبینیی فۆکۆ لە هەمبەر بینینی ئەو شتەی لە سەردەمی ئێمەدا بێ وێنەیە، نەکەین.

> دەبێ وریای فۆڕم و جومگەبەندییەکانی نارەزایەتی و سەرهەڵدان لە بەشەکانی دیکەی جیهان بین. لە ڕاستیدا ئەمە هەر ئەو شتەیە کە فۆکۆ چەن مانگ دواى شۆڕشی ئێران دەیویست لێکۆڵینەوەی لەسەر بکات

۳. فۆکۆ، ڕەچەڵەکناسی، ڕۆژهەڵاتناسی

بێگومان نوسراوەکانی فۆکۆ لە ڕۆژگاری خۆیدا ڕەسەن و داهێنەرانە بوون؛بەڵام ئاخۆ چل ساڵ دواتریش هێشتا بابەتیانەن؟ ئەکرێ ئەم پرسیارە بە شێوەیەکی سوودمەند بکرێ بە دوو بەشەوە: لە لایەکەوە ئەم پرسیارە کە ئاخۆ فۆکۆ لەو کێشە و داوانە خۆی بە دوور گرت کە ئیدوارد سەعید پێی دەگوت ڕۆژهەڵاتناسی و ڕەخنەی لێدەگرت، لە لایەکی دیکەوە ئاخۆ نووسینەکانی فۆکۆ لە سەر ئیسلام و لە سەر ڕۆژهەڵات و هەروەها نووسینی ئەوانەی دیکە کە بانگەشەی پێڕەوی لە مێتۆدی فۆکۆ دەکەن، لە گەڵ پێویستییەکانی میتۆدی ڕەچەڵەکناسیی ناوبراو، دێنەوە.

لە یەکەم دەرخستندا واپێدەچێ، فۆکۆ ئارەزوویەکی زۆری بۆ ناسینی لایەنە نوێیەکانی شۆڕشی ئێرانی هەبوو. لەوکاتەدا خودی ئیدەی سەرەکیی ڕۆحانییەتی(spirituality) سیاسی،

وەکوو ناسیکۆلار یان نا سیکۆلاریست، شێوازی مۆدێرنی سووژە بوون یان ئاژانسی سیاسی، (ئەگەر دژوازییەکی ئاشکرا نەبێ بەوجۆرەی کە فۆکۆ بە روونی لێی شارەزا بوو)، لە ئاتەیویسم(باوان خوازی، بنچینەخوازی) ی پارێزکارانە دەچوو. لە دەیەکانی دواتردا، جیهان خووی بە شێوازی جۆراوجۆری سیاسیی نوێ، یان ئایینی بە سیاسی کراو و ئاژانسی ئایینی، لە ڕەوتە جیاوازەکانی ئیسلامی سیاسیەوە هەتا نەتەوەخوازیی هیندوو لە هیندستان، نیۆکۆنفۆسیسم لە چینی پاش ساڵی ١٩٨٩، هەروەها ژیانەوەی شەڕی ساردی کلێسە نەتەوەییەکان لە ئەورووپای ڕۆژهەڵات گرتووە.

بەم پێیە پێویست بە وتن ناکات کە فۆکۆ بەهەرحاڵ لە ڕێبازی خۆی بۆ خوێندنەوەی مێژووی ئایدیا نارۆژئاواییەکان، لە سەر ڕێگای دروست بوو. ئەمە ئیمە بەرەو پرسیاری ڕۆژهەڵاتناسی پەلکێش ئەکات. بێهرووز قەمەری تەبریزی بانگەشە دەکات کە فۆکۆ هەربەو جۆرەی کە ماتریالیسمی دیالێکتیکی مارکسیستی ڕەد کردەوە، خۆی لە کێشەکانی ڕۆژهەڵاتناسیی فەلسەفی بە دوور گرت،[٤٠] بەڵام لەوانەیە لەمبارەوە شک و گومان هەبێت. ئەگەر چی بەشێکی زۆری کتێبی «The order of things»ی فۆکۆ، لەوانەیە بە گشتی وەکوو ڕەخنەی زمانناسی ببیندرێ،(هەروەها لە ڕێگای بەرفراوان کردنی ڕۆژهەڵاتناسی فەلسەفی) نە لێرە و نە لە هێچ شوێنێکی دیکەدا فۆکۆ، هێچ جۆرە نرخاندنێکی ڕەخنەگرانە بۆ زانستی ڕۆژهەڵاتناسەکان ناکات کە وەکوو بەشێک لە ئەندێشە و وێنای جۆگرافیایی دەریدەبڕێت، ئەم غیابی کاردانەوە (Reflection) بە تایبەت لە نووسراوەکانی ئێرانیدا ئاشکرا دەبێت. یەکەم، بڕوای مێژوویی فۆکۆ بە ڕۆحانیەتێکی ئیسلامیی ئێرانیی شیعەی لەبنەڕەتداهەمیشەیی (timeless) شاراوە، کە شیمانەی ئەوەی لێ دەکرا سەرچاوەی پێناسەکراو، بە مەبەستی دژایەتیی هەرچەشنە دەسەڵاتێکی دەوڵەتی لە سەرەتای مێژووەوە لە بەردەست دەخات،[٤١] ئاشکرا کردنی کاریگەریی ڕۆژهەڵاتناسێکی بە هێز، بە تایبەت هانری کەربۆنە، واتە کەسێکە لە زۆر لایەنەوە نموونەیەکی ویترینی (ناو جامخانە) ڕۆژهەڵاتناسی فەلسەفییە.[٤٢] دووەم، جۆرج ئێستات بەڵگەی هێناوەتەوە کە خودی چەمکی ڕۆحانییەتی سیاسی، پێشاندەری گەڕانەوە بۆ ڕوانگەی ڕۆژهەڵاتناسەکانە، کە پێیان وایە ئیدە(ئایینیە)کان وەکوو هۆکاری بڕیاردەری کردەی کۆمەڵایەتین.[٤٣] لە حاڵێکدا لەوانەیە ئەمە زلکردنەوە یان زیادی سادەکردنەوەی ڕوانگەی ڕاستەقینەی فۆکۆ بێت، بەڵام لەوانەیە کەسێک جەختی ئەو لەمەڕ بەکارهێنانی فاکتەرە ئاینییە پێش مۆدێرنەکان، بۆ شرۆڤەی دیاردەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هاوچەرخ، بخاتە ژێر پرسیارەوە. سێیەم ڕەنگە گرینگتر لە هەمووی، خودی فۆکۆ، هێچ کات بۆچوونی جۆگرافیایی ڕۆژهەڵاتناسیی نەخستە ژێر پرسیارەوە.

سەرەڕای هۆگریی ناوبراو بە پرسیارەکانی پەیوەندیدار بە شوێن و جوگرافیا، لە سەرتاسەری کتێبی «the order of things» و کارەکانی دیکەیدا، بە شێوەکی گشتی و بێ دوودڵی، دەستەواژەی ڕۆژئاوا، (the west) وەکوو شوێنێکی بە ڕواڵەت شارستانی بەڵگەنەویست و، بەهەمان ڕادەش بێگومان ڕۆژهەڵاتێکی گشتی و تارادەیک ئوستوورەیی، وەکوو ئەویدیی ڕۆژئاوا دادەنێ. بەم پێیە، بەناوبانگترین، پێشەکیی کتێبی«the order of things»، فەرهەنگێکی هەڵبەستراوی چینی بە ناوی (The Celestial Emporium of Imperial Wisdom) دەناسێنێ کە لە دەقێکی کورتی خۆرخە لوویس بۆرخێسدا وەکوو ئاشکراکردنی هێترۆتۆپیای (heterotopia)

ســەرڕۆیی دەردەکــەوێ و، لەوانەیە لاواز کردنی هەمان لۆجیکی پۆلێنبەندیی ڕۆژئاوایی بێ کە لەناو دەقی سەرەکیی کتێبەکەدا باسی لێکراوە. هــەر بەم پێیە جیاوازی دانانی فۆکۆ لە نێوان ScientiaSexualis وArs Eroticaی ڕۆژهەڵاتــی پێش مۆدێرن، لەبەرگی یەکەمی مێژووی سێکســواڵیتە، وەکوو ڕۆژهەڵاتناسی نارەخنەگرانــە، بەشــێوەیەکی بەربڵاو تانەی لێــدراوە. واپێدەچێ ناوبراو پەرەســتگەکانی ژاپــۆن و شــەقامەکانی ئێرانــی وەکــوو هێترۆتۆپیاگەلێــک (hetrotopias) دەبینــی کــە هەندێ لە بنچینەییتریــن گریمانەکانی مۆدێرنیتە یــان وردتر بلێیــن عەقڵانییەتی سیاســیی مۆدێرن و ســێکۆلاری ڕۆژئاوایی تووشی گومان و چالێنج ئەکەن.

بەهەرحاڵ تایبەتمەندیی ڕۆژهەڵاتناسیی دیکەی بیــروڕای فۆکۆ لەســەر ئیســلامی شــیعەی ئێرانــی هەیە کــە وەک دەگوترێ ئەگەر بێکەڵک نەبــن لانیکەم باویان نەماوە. ئەمە شکستی جددیی ناوبراوە لە پرسیارکردن سەبارەت بەم پرسە، کە ئاخۆ لەوانەیە جیهانی ئیســلام، هیچ چەشنە تازەگەری و دابڕانێکی ئێپیستمۆلۆژی، بەو جۆرەی کە لە کۆنینەناسی (archaeology)ی زانســتیی ڕۆژئاواییەکەی دەخرێتەڕوو، ناســێبێ. تەنانەت ئەگەر ناوبراو پرســیاری کــرد، ئاخــۆ دەبێ کەســێک لە شۆڕشــی ئێراندا لەدایکبوونی شــتێکی تازە بەجێگای گەڕانەوەی شــتی کۆن ببینێ؟[۴۴] ئەو دەیویســت ئیســلامی ئێرانیی شــیعە، وەکوو گشــتێکی نەگــۆڕی یەکپارچە ببینێ و بە شــێوەیەکی جددی ئیمکان و شیمانەی هەرچەشــنە گۆڕانکاریی گــەورەی لەبەرچاو نەگرت، چ بــگات بەوەی کە بەدواداچوون بۆ وردەکاریی ئەم گۆڕانکاریيانە بکات. کەوابوو بۆ نموونە، بە بێدەنگی بەســەر تەواوی مێژووی سیاسیی بوونی ئیسلام لە ئێراندا، ـ بابەتێکی ئاڵۆز و هێشتاش کەم ناسراو ـ تێپەڕی کە بە شۆڕشی مەشرووتەی ١٩٠٥ دەستی پێکرد و لــەودا ڕێژەیەکی بەرچاو لە مەلاکان دەوریان گێڕا.

هەڵبــەت پەیوەندیدارتریــن دەق کــە ئەیتوانــێ پەیوەندیی بــە بابەتەکەی ئێمەوە هەبــێ، کتێبەکــەی ١٩٧٢ی خومەینــی لە ســەر حکوومەتــی ئیســلامییە، کەلەودا چەمکــی ویلایەتــی فەقیی ناســاند؛ بەڵام ئەم کتێبە هێشــتا بۆ ســەر هیــچ زمانێکی ڕۆژئاوایــی وەرنەگێڕدرابــوو و تەنانەت لە نێو پســپۆڕانی فیکری ئیسلامیی ئێرانی مۆدێرن، بەتــەواوی نەناســراوبوو.[۴۵] هەرچۆنێک بێت، فۆکــۆ باســی ئیدەکانی خومەینــی ناکات ـ بەپێچەوانەی لێدوانە گشتییەکان و قسەکانی بۆ ڕۆژنامەنووسان[۴۶] و تەنها بە کورتی ئاماژە بە عەلی شەریعەتی دەکات ـ کەسێک کە تا ڕادەیەکی زۆر بە دروستی وەکوو مێعمارێکی سەرەکیی دەوڵەتی ئیسلامی بە مانای ناساندنی توخمێکــی ڕۆحی بە ژیانی سیاســی دیاری دەکات.[۴۷] ئەم لێدوانە کورتانە، ســەبارەت بە نەفی کردنەوەی ئیدارە و لە ڕووی سیاسییەوە بێدەنگیی ئاخوندی شیعەی ئێرانی بە قازانجی ئایینــی چەوساوەکان(موســتەزعەفین)، کە چەمکێکە لە لایەن ئارمانە سۆسیالیستییەکانی عەدالەت و یەکســانییەوە پاڵــی پێوە دەنرێ وتەنانــەت لایەنێکــی شۆڕشگێڕانەیشــی هەیــە، بە گوێرەی پێویســت مافی خۆی بە کەســایەتیی نــوێ و ڕادیکاڵی شــەریعەتی نادات. واپێناچێ کە فۆکــۆ ئاگادار بووبێ کە تازەگەرییەکانی شــەریعەتی، بە شــێوەیەکی ئاشکرا وەکوو کفر، لە لایان نزیک بە تەواوی ئاخوندە گەورەکانی ئێرانەوە بێجگە خومەینی مەحکووم کــرا. دووبارە پێناســە کردنەوەی ئیسلامی شــیعە لە لایەن شــەریعەتییەوە، نەک تەنها ڕادیکاڵ و بە شــێوەیەکی ئاشکرا لــە مارکسیســت ـ لێنینیســت ئیلهامــی وەرگرتووە، بەڵکوو شیعیسم بەرەو ئایینێکی شۆڕشگێڕانە دەگۆڕێ، بابەتێک کە لەوە پێش هیچکات نەبینرابوو؛ هەروەها سەرەڕای هەموو

داواکارییەکانی پێداچوونەوە، فۆکۆ ڕۆحانییەتی شاراوەی وەکوو ناوەندی ڕژیمی حەقیقیی ئێرانییەکان دەبینێ.هەرچەند فۆکۆ دانی پێدادەنێ کە شەریعەتیی نووسەری وەکوو فانۆن و ماسینیۆنی خوێندووەتەوە، واپێدەچێ بایەخێکی ڕواڵەتیی بە بابەتی «شەرعیەتدان بە خۆ» (self-legitimations)ی شەریعەتی دابێ وەکوو بانگەشەی پێشتری کە دەیگوت یەکەمین ئیمامی شیعە، وانەی یەکسانی و عەداڵەتی کۆمەڵایەتیی فێردەکرد.[48]

کەوابوو فۆکۆ ئەم باوەڕە دروست ئەکا کەلەگەڵ پێشڤەچوونی تەکنۆلۆژیای مۆدێرنی ڕۆژئاوایی هیچ شتێکی بنەڕەتی لە کۆمەڵگای ئێرانی یان ژاپۆنی گۆڕانی بە سەردا نەهاتووە و، ئەمەی کە لە بنەڕەتدا ڕێگا نەریتییەکانی بیرکردنەوە لە تەنیشت شێوازەکانی مۆدێرندا پێکەوە ئەژین بە گشتی وەکوو بابەتێکی بە تەواوی ئەورووپی دەبینرێ.[49] ئەم وتە زۆر سادەکراوانە، ڕووناکبیرانی گەورە و گۆڕانکاریی شێوازەکانیدیکەی نارۆژئاوایی بیرکردنەوە، ئاشکرایە ئاکامی هەردوو هۆکاری دینامیکی ناخۆیی خۆیان و بەریەککەوتن لە گەڵ فاکتەرەکانی دیکە و نەک بە تەنها فاکتۆری ڕۆژئاوای مۆدێرن، پشت گوێ ئەخەن.

٤. ڕەچەڵەکناسیی پۆست فۆکۆیی ئیسلام

بڕوای ئاشکرای فۆکۆ، سەبارەت بەوەی کە نەریتی ڕۆژهەڵاتی وەکوو زێن بوودیسم و ئیسلامی شیعە، لە بنەڕەتدا هەمیشەیی(timeless)، پێش مۆدێرن و یان نەگۆڕن، بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر، لە گەڵ ڕوانگەی ڕەچەڵەکناسی و کۆنینەناسییەکەی خۆی و هۆگریی بە ئاشکرا کردنی پچڕپچڕی و دابڕان، دژ بەیەک و جیاوازە. لە شوێنێکی دیکەدا، ئەو بە ئاشکرا ڕایدەگەیەنێ کە ئامانجی ڕەچەڵەکناسی بە وردی دەرخستنی هەرچەشنە سیمایەکی ڕواڵەتیی شوناس، یەکیەتی، یان بەردەوامبوونە، کە لە دەستەواژەی وەکوو نەریت یان نەتەوەدا خۆی دەبینێتەوە.[50] نابەدڵییەکی هاوشێوە بۆ پاڵپشتی کردنی بوونی نابەردەوامی (گسست) لە نەریتە ڕۆژئاواییەکاندا، هەروەها لە توێژینەوەیەکی تر دا کە ناوی ڕەچەڵەکناسی لە خۆی ناوە، لە لایەن تەلال ئەسەد، یەکێک لە کاریگەرترین بیردۆزانی هاوچەرخی جیهانی ئیسلامی مۆدێرنەوە دەرئەکەوێ. ئەسەد، (مرۆڤناسێک بە ڕوانگەیەکی لە سەرەتاوە بەهێزی مارکسیستی) بە وەرچەرخانێکی فۆکۆیی چەشنەکان، بەرەو توێژینەوەی زانستی ڕەهبانی لە مەسیحییەتی سەدەکانی ناوەڕاست و پاشان بەرەو شرۆڤەی ڕەچەڵەکناسانەی چەمکە پۆست ڕۆشنگەرییەکانی «ئایین» و «سیکۆلار» گوازرایەوە، هەردووی ئەم چەمکانە وەکوو گرێدراوی مێژوویەکی دەسەڵاتی ڕۆژئاوایی(و تارادەیەک کۆلۆنیاڵ) ئاشکرا ئەکات.[51] بە سەرنجدان بەم وەرچەرخانە، واپێدەچێ، ئەسەد کەسێکی شیاو بۆ پەرە پێدان بە ڕێبازێکی ڕەچەڵەکناسانەی پێگەیشتوو، بۆ جیهانی ئیسلام بێت؛ بەڵام بە سەرسوڕمانەوە نووسراوە زۆرەکانی لە سەر بابەتە ئیسلامییەکان ئەم چاوەڕوانییە بەدی ناهێنێ. لە بەناوبانگترین کتێبیدا، «ئایدیای مرۆڤناسیی ئیسلام»، ئەسەد بە دژی دوو بۆچوون بەڵگە دەهێنێتەوە و مشتومڕ دەکات؛ ئەم ئایدیایە کە ئیسلام، بە پێچەوانەی مەسیحییەت، لە جەوهەری خۆیدا خاوەن هێزە، هەروەها ئەم بۆچوونە کە بوونی جیاوازیی بەربڵاو لە بیروڕا و پراکسیسی بسوڵمانەکان، ڕیگریمان لێدەکا کە بتوانین هەر چەشنە چەمکێکی شیکاریی یەکگرتوو لە ئیسلام ئاوا بکەین. وەکوو جێگرەوە، ناوبراو پێشنیار دەکات کە وەکوو نەریتێکی دیسکۆرسیڤ لە ئیسلام نزیک بینەوە.[52] ئەم ڕوانگەیە، بە هۆی جەختی زیاد لە پێویست، لە سەر لایەنەکانی تیۆلۆجی و حقووقی، بە

زیانی توخمگەلی شاعیرانە و عیرفانی کە لە ژیانی رۆژانەی مسوڵمانەکاندا، بە درێژایی سەدەکان زۆر گرینگتر بوون، ڕەخنەی لێگیراوە؛[۵۳] بەڵام لێرەدا من دەمهەوێ بزانم ئاخۆ ئەم شیکارییانە، لە سروشتی خۆیاندا، بەو جۆرەی ئەسەد خۆی ڕایدەگەیەنێ، بەردەوام ڕەچەڵەکناسانەن. لە یەکەم دەرخستندا، بۆچوونی ئەو لەمەڕ نەریتێکی دیسکۆرسیو، واپێدەچێ لە گەڵ دووبارەبەرهەمهێنانەوەی ڕەچەڵەکناسیی/کۆنینەناسانەی پێکهاتە دیسکۆرسیڤەکان و دواتر، پراکتیسە دیسکورسیڤەکان لە سەر وشیاری تێگەیشتنی فەلسەفی و/یان مارکسیستی ئایدیاکان، ئایدۆلۆژییەکان یان بیروبڕواکانە؛ هەرچۆنێک بێت لە پشکنینێکی وەردتردا، دەردەکەوێ چەمکێکی کۆمەڵباوەڕانە (communitarian) بێت نەک چەمکێکی ڕەچەڵەکناسانە یان کۆنینەناسانە.[۵۴] ئەسەد بە سانایی دانی پێدادەنێ کە سەرچاوەی سەرەکیی هاندانی، فەیلەسووفی کۆمەڵباوەڕ(communitarian) مەک ئینتایر بووە؛ بەڵام ناوبراو بە بێدەنگی لەم ڕاستیە تێدەپەڕێ کە کۆمەڵباوەریی (communitarianism)، ناتوانێ بە سانایی (ئەگەر شتی وا بشێ)، لەگەڵ ڕوانگەیەکی ڕەچەڵەکناسانە خۆی بگونجێنێ و لە ڕاستیدا بە بەردەوامی ڕەخنە لە ڕەچەڵەکناسیی نیچە دەگرێ ـ ڕەخنەیەک کە لەوانەیە هەروەها بۆ کەڵکوەرگرتنی فۆکۆ لە نیچەش بیگوازێتەوە.[۵۵]

بە پێچەوانەوە، وا پێدەچێ سەرەرای پێشنیارەکانی ئەسەد خۆی، کاراکتێری کۆمەڵباوەری ناوبراو، لە چەندین خاڵدا لە گەڵ ڕوونکردنەوەیەکی ڕەچەڵەکناسانەی پێگەیشتووی ئیسلامی مۆدێرن نەگونجێ. یەکەم، ئەسەد بە ئاشکرا نکۆڵی لە هەرچەشنە دابڕانێک لەم نەریتە دیسکۆرسیڤەدا دەکات: «بۆ ئامانجە شیکارییەکان، هیچ جیاوازیەکی بنەڕەتی...لە نێوان ئیسلامی کلاسیک و مۆدێرندا نییە».[۵۶] کەواتە واپێدەچێ کە ئەو هەمان شوناس و بەردەوامییەک کە ڕەچەڵەکناسیی فۆکۆ دەیهەوێ لە نێوی ببات، بە بنەما دەگرێ. دووهەم، ئەسەد پێی خۆشە جەخت بکاتەوە کە ئەم نەریتە دیسکۆرسیڤە ئیسلامییە، عەقڵانییە، بە تەواوی بە گوێ نەدان بە تێبینیی فۆکۆ، عەقڵ یان عەقڵانییەتی سیاسی، لەوانەیە خۆی لە پەیوەندییەکانی دەسەڵاتدا دەوری هەبێ.

سێهەم و تەنانەت سەیرتر، نیگەرانیی ڕەچەڵەکناسانەی ناوبراو سەبارەت بە دەسەڵات (power)، لە ڕوانگەی ئەم گێڕانەوەیە لە تایبەتمەندیی ئیسلام، دیار نامێنێ. ئەگەرچی ئەسەد بە ڕواڵەت لایەنگری لە پرسیارەکان لەمەڕ دەسەڵات دەکات، {بەڵام لە ڕاستیدا} بۆ ئەکتەرێکی ناچالاک و نەریتێکی نامۆ لە ژێر پەردەی ئۆتۆریتەدا دەیگۆڕێ: «پراکتیسێک ئیسلامییە، لە بەرئەوەی کە بە پێی نەریتە دیسکۆرسیڤەکانی ئیسلامەوە ڕێگاپێدراوە».[۵۷]

لەبیرمان نەچێ کە کەڵک وەرگرتن لە دەنگی پاسیڤ لێرەدا و جێگۆڕکێی وشەی دەسەڵات (power) لە گەڵ زاراوەی وەکوو ئۆتۆریتە(authority) و دەسەڵات پێدان (authorization)، دەلالەت یان ئاماژە بەوە دەکەن کە هەرچەشنە پەیوەندیی دەسەڵاتکە لە ناو نەریتی دیسکۆرسیڤی ئیسلامیدان، جێگای پەسەند و/یان ڕێگاپێدراون.

کەوابوو، وادەردەکەوێ، ئەسەد سوورە لە سەر ئەوەی، جەخت لە سەر عەقڵانییەت و ژیریی نەریتی گوتاری ئیسلامی بکاتەوە، چوونکوو دەیهەوێ دەسەڵاتی شاراوە لە هەناوی چەمکە تیۆرییەکانی ڕۆژئاواییدا ئاشکرا بکات. خۆی لە خۆیدا ئەمە لەوانەیە دژەژەهرێکی بەسوود بە دژی ئەم گریمانە تاک گەرایانە و/یان سێکۆلاریستییە شاردراوە بێت کە نەریتەکان جێگایەکیان بۆ بیرکردنەوە، گفتۆگۆی عەقڵانی یان ئازادیی

تاکەکەسی تێدا نییە؛ بەڵام واپێدەچی کە ئەسەد، لێرەدا خاڵی شیکاریی ڕەچەڵەکناسیی لە دەست دابێت. وەکوو ئەنجامێک، ناوبراو تێبینییەکی ڕەچەڵەکناسانەی زۆر بنچینەییتر لە دەست دەدات کە پێی وایە هەر فۆڕمێک لە عەقڵانییەت یان ژیری، چ مۆدێرن بێت یان پێش مۆدێرن، چ سێکۆلار بێت یان ئایینی، لە ڕووی ناوخۆییەوە لە پەیوەندی لە گەڵ شێوازە تایبەتەکانی دەسەڵات لە ڕووی جوگرافیایی و مێژووییدایە. ئەمە ڕوونترین و ـ ناخۆشترین ـ کێشەی بەرچاو لە توێژینەوەی ئەسەد لە سەر بابەتی ڕەخنەی گشتی لە عەرەبستانی سەعوودی هاوچەرخدایە.[٥٨] ئەسەد نەک تەنها لێرەدا بە شێوەیەکی تەفرەدەرانە دەڵێ کە گوایە بەرپرسیاریەتییەکی سوننەتی لە سەر تاک بە تاکی مسوڵمانەکان، سەبارەت بە ڕەخنە گرتن لە حاکمی سەربەخۆ، بوونی هەیە؛ بەڵکوو هەروەها بە تەواوی چاوی بە سەر ئەم ڕاستیەدا دادەخا کە عەرەبستان وڵاتێکی دیکتاتۆرییە کە لەودا ڕێبەرایەتیی ئایینیی کۆنەپارێز، دەزگایەکی دەوڵەتیی سەرکوتگەر، بە مەبەستی خنکاندنی هەموو چەشنە نارەزایەتییەک بە کار دێنێ. بە واتای سادەتر: ئەسەد دەیهەوێ چاوپۆشی لە تایبەتمەندیی هەرە گرینگی دەسەڵات بە قازانجی وێنەیەک لە سوننەتێکی هاوئاهەنگ و هاوئاوازانەی «گفتۆگۆی عەقڵانی» و «ڕەخنەی ئایینی» بکات و یان لە گرینگیی کەم بکاتەوە.

ئەم خواستە بۆ سنووردارکردنەوەی ڕەخنەی ڕەچەڵەکناسی بە ڕەوتە ڕۆژئاواییەکان و، گەرانەوە بۆ چەمکە کۆمەڵباوەر، لیبراڵ و/ یان مارکسیستییەکان بۆ جیهانی ئیسلامی، هەروەها دەتوانرێ لە ناو ئەو کەسانەش دا ببیندرێ کە خۆیان بە شوێنکەوتووی فۆکۆ دەخوێننەوە . بۆ نموونە چەندین نووسەر، سەبارەت بە سێکسواڵیتە لە جیهانی ئیسلامی مۆدێرندا دەنووسن، سەرەڕای ئەوەی کە تەنانەت بە ڕواڵەت لایەنگری لە نووسراوەکانی فۆکۆ دەکەن، لە سەر گەرانەوە بۆ پۆلێنبەندییەکانی «سێکسواڵیتەی بۆرژوایی» و «سەرکوتی ویکتۆریایی» سوورن، تەنانەت سەرەرای ئەوەی فۆکۆ بە ئاشکرا بەڵگەی هێنایەوە کە توێژینەوەی سێکسواڵیتەی مۆدێرن، پێویستی بە فەرهەنگۆکێک هەیە کە لە چەمکی مارکسیستی «چین» (class) و، ئەوەی سەردەمی ویکتۆریا بە جێگای گوتاری سەرکوتکراو سەبارەت بە سێکس بەرهەمی هێنا، وردبینانەتر بێت.[٥٩] بە ڕێژەی جیاواز ئەم مەسەلەیە بۆ لێکۆڵینەوەی نووسەری وەکوو جۆجێف مەسعەد، خالید ئەلڕوەیب و ئەفسانە نەجم ئابادیش بە ڕێژەی جیاواز ڕاستە.[٦٠] (کە ئەگەر وانەبێ جێگای ڕێزە) ئەمانە و نووسەرانێکی دیکە کە حەز دەکەن بگەرێنەوە بۆ دەرکەوتەکانی ئایدیۆلۆژی وەکوو شێوێنەری ڕاستییە کۆمەڵایەتیە ئۆبژێکتیوەکان؛ چین (class) وەکوو دیاریکەری پێناسەی لایەنەکانی مۆدێرنیتە و، دەسەڵات (power) کە لەزاتی خۆیدا سەرکوتگەرە ـ هەموو خاڵەکان بە شێوەیەکی سیستماتیک و بنەڕەتی لە لایەن فۆکۆوە ڕەخنەیان لێگیرا.

بە کورتی گەرانەوەیەکی نەخوازراو، بۆ گریمانەیەکی سێکۆلاریستی و مۆدێرنیستی بۆچوونی مارکسیستی و/یان ئۆمانیستی، کە بە شێوەیەکی سیستماتیک و ئاشکرا لە لایان فۆکۆوە ڕەخنەیان لێگیراوە؛ بە هیچ شێوەیەک تەنها بۆ ڕەخنەگرانی بۆچوونەکانی ئەو سنووردار ناکرێتەوە؛ هەروەها واپێدەچێ ئەم ڕەخنەیە لە نێو نووسەراندا کەسانێکیش دەگرێتەوە کە خۆیان بە شوێنکەوتەوی ئەو دەبینن. بەم مانایەکە بە کردەیی کردن و بەرۆژ کردنی بۆچوونەکانی فۆکۆ، بە سەرنجدان بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە بێ گەرانەوە بۆ نەریتە باوەکانی بیرکردنەوە، تا ڕادەیەکی زۆر پرۆژەیەکی ناتەواوە.

دوا وتە

فۆکۆ زیاتر هۆگریی بە ڕاپەڕینی ئێران هەبوو هەتا شۆڕشی ئیسلامی و هەروەها بە لایەنە ڕۆحییەکانی بەرخودان بە جێگای فۆرمە ئیسلامییەکانی دەوڵەت. لە ڕاستیدا خولیای هەمیشەییی ئەو، بە فۆرم و شێوازەکانی دەوڵەت و ڕەخنە گرتن لێیان، ڕێگری لە هەرچەشنە یۆتۆپیاخوازییەکی خۆجێیی، سەبارەت بەمەی دوایی دەکات. ئەگەر سەرزەنشت نەکردن بە مەبەستی پەسەند کردن هەڵە نەبێ، ئەوە کەس ناتوانێ فۆکۆ بە هۆی هاوسۆزی نارەخنەگرانە یان هیوا و هومێدی یۆتۆپیایی بۆ ڕێژیمی تازە لە ئێراندا، تاوانبار بکات. هەروەها باسەکانی لە سەر نیئۆلیبرالیسم، لەوانەیە لە مشتومر بە دوور بێ، بەڵام نابێ وەکوو پەسەند کردن بخوێنرێنەوە. بە پێچەوانەوە کاتێک کە هەردووکیان پێکەوە دەخوێنرێنەوە دەریدەخەن کە چەمکی شۆڕش، لە لایەن مارکسیستە هاوچەرخەکانی خۆی(هەوەها زۆرێک لە چەپەکانی ئەمڕۆشەوە)، وەکوو بابەتێکی جیهانی (لە ڕاستیدا لە ڕوانگەی فەرهەنگی و مێژووییەوە بە تایبەتی)، لە بەرچاو گیراوە. بەم پێیە ئەم نووسراوانە، داوامان لێدەکەن هەتا لە سەر تاقانە بوونی ڕووداوی شۆڕش لە ئێران ڕابمێنین، بە جێگای ئەوەی کە ئەو ڕووداوە بۆ دەستەبەندیی بەرواڵەت جیهانی، بەڵام لە کۆتاییدا ئەورووپاتەوەری دابەزێنین.

وتە گرینگەکانی فۆکۆ سەبارەت بە ئیسلام وەکوو ئایین یان نەریتێک، بەدەر لە ڕەخنە نییە: لە هەمووی گرینگتر و سەیرتر، وا دەردەکەوێ کە ناوبراو، کاتێ لە سەر ئیسلامی شیعەی ئێرانی دەینووسی، تایبەتمەندیگەلێکی وەکوو بە مێژوویی کردنی بەردەوام، دابڕان ونەبوونی بەردەوامی، تێکدانی شوناس کە «توخمی بنەڕەتیی» میتۆدەکانی خۆی واتەڕەچەڵەکناسی و کۆنینەناسی بوونی بە هەند وەرنەگرتبێ.

هەروەها ئەگەر ئەو ڕەخنەگەلەی لە سەرەوە ئاماژەیان بۆ کرا، ئەسەد، شوێن کەوتووەکانی و، ئەو هەوڵانەی دیکە بۆ جیهانی ئیسلامیش کە خۆیان بە فۆکۆوە ئەلکێنن بگرێتەوە، ئەوە لەوانەیە ئەم گریمانەیە بێتە ئاراوە کە مێژووی دروست یان بەردەوامی ڕەچەڵەکناسانەی جیهانی ئیسلامی مۆدێرن، هێشتا و بە زۆری ماوەیتی بنووسرێ. ئەم بانگەشەیە لەوانەیە بە سەرنجدان بە کاریگەریی مەزنی فۆکۆ لە سەر بەشی توێژینەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و، لە زانستی کۆمەڵایەتی و مرۆییدا بە گشتی، سەیر بێت. دەبێ لە یادی نەکەین کە بەهەرحاڵ فۆکۆ بێگومان نەیدەویست کە چەمکە سەرەکییەکانی خۆی وەکوو چەمکی تیوریکی شیاوی کارپێکردن لە ئاستی جیهانیدا، بە کاربرێ، بەڵکوو فرەتر وەکوو ئامرازگەلێک بەمەبەستی تۆمار کردن و نووسینەوەی ئەزموون و ڕووداوی ئەگەر نە تاقانە لەڕووی جۆگرافیایی و مێژووییەوە، بوون. هەربەو جۆرەی کە خۆی جارێک باسی لێ کرد، سەرقاڵی پەرەپێدانی لێکۆڵینەوەیەک و نەک تیورییەک لە سەر دەسەڵات(power) بوو.[٦١]

کەوابوو میتۆدێکی ڕەچەڵەکناسی بۆ جیهانی ئیسلام ـ و ڕەنگە نابێ ببێ ـ لە سەرەتاوە هەوەجێی بەم پرسیارە نییە کە ئاخۆ وڵاتێکی مۆدێرن یان لە حاڵی مۆدێرن بوونەوەی تایبەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی، «دیسیپلینییە یان ئەوەی کە ئاخۆ سیاسەتەکانی «بایۆپاڵیتیکە»، بەڵکوو لێکۆڵینەوە لە سەر ئەوە بکەن کە ئاخۆ کێها بەش لە دانیشتوانی وڵات و لە کام گۆڕەپانی بەسەرهات و تاقیکردنەوە و لە چ کاتێکدا، بووگن بە ئۆبژەی حکوومەت و چ فۆرمگەلێک لە زانست ـ ئایینی یان هی دیکە ـ یان حەقیقەت، لەم پرۆسانەدا تێوەگلاون. هەندێ نموونەی شێوازی پێشوو، بە کۆلۆنی کردنی

میسری تیمووتی میچێله، که ڕیفۆرمەکانی محەمەد عەلی وەکوو دیسیپلین ئەناسێنێ و، هەر بەم پێیە، بەکۆلۆنی کردن خۆی لە خۆیدا، بە بێ لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە ئاخۆ میسر لەوکاتەدا لە ژێر حوکمی داگیرکەری ڕاستەقینەدا بوو یان نا؛ و توێژینەوەی گرینگی داریووش ڕێجاڵی لە سەر ئەشکەنجە لە ئێرانی مۆدێرندا، کە ئەم پرسیارە ئەورووژێنێ کە چما ئەشکەنجە لە ناو کۆمەڵگا ئینزیباتییەمۆدێرنەکاندا درێژەی هەیە، لە کوێ ـ لە دیدی فۆکۆوە ـ پێویستی بە سزادانی بێ بەزەییانە و توند و تیژ، لە ناو چووە.[۶۲]

لێرەدا ئاگادارکردنەوەیەکی دووهەم لە نەفی کردنی فۆکۆ لە بابەتە گەردوونییەکاندا (universals) هەیە. گرینگترین بابەتی یونیڤێرساڵ لەم بوارەدا بێگومان دەوڵەتە؛ بەڵام ڕەخنەی فۆکۆ لێی، زۆرتر بە هۆی بێزاری لە دەوڵەتەوە نییە، هەمان ئەو نەفرەتەی کە زامۆرا و بێهرێنت هەیانبوو؛ ئەمە لە پلەی یەکەمدا بابەتێکی میتۆدۆلۆژیکە. لە ساڵی ۱۹۷۶دا، پێی وایە کە سەرنجدانی زیاد لە پێویست بە دەسەڵاتی حوکمداریتی هەڵکەوتوو لە هەناوی دەوڵەتدا، ڕێگریمان لێدەکا لەوەی کە بە دوای فۆرمە ناحکوومیەکانی ئەو هێزانەدا بگەڕێین کە لە شوێنی دیکە بە کار دەهێنرێن.[۶۳] هەروەها فۆکۆ لە وتارە بەناوبانگەکەی لەسەر حوکمداریێتی، بەڵگە دەهێنێتەوە کە دەوڵەت وەکوو فاکتەر یان دامەزراوەی یەکگرتن، بابەتێکی دەرهەستی ئوستوورەییە، واتە بە تەواوی خەیاڵییە.[۶۴] دواجار لە وانەکەی ۳۱ی ژانوییەی ۱۹۷۹ی دا، لە پەراوێزی باس کردن سەبارەت بەو بابەتەی کە خۆی پێیدەڵێ «فۆبیای دەوڵەت»ی هەندێ لە نووسەران، فۆکۆ جارێکی تر باس لە ئارەزووی خۆی سەبارەت بە پارێزکردن لە مەڕ هێنانە ئارای تیۆرێک سەبارەت بە دەوڵەت دەکات کە گوایە ئەمە ژەمە خواردنێکە بۆ هەزم کردن ناشێ و هەروەها ئارەزووی خۆی بۆ قسەکردن بە زاراوەی زیاتر پرۆسەی بە نەتەوەیی کردن (یان بە دەوڵەتی کردن) (étatization) دەردەبڕێ.[۶۵]

ئەم بانگەوازە بۆ گەڕان بە دوای شێوازەکان، شوێنەکان و جومگەبەندییەکانی تری هێز لە چاو هێزی میری کە دەوڵەت بەکاری دێنێ لەوانەیە، هیوا لێکراوترین تێبینی و بۆچوون بێ کە بە شێوەیەکی ئاشکرا یان لابەلا لە نووسراوەکانی فۆکۆدا هەیە، تەنانەت ئەگەر لە کەیسی ئێراندا بێت چ بگات بە وڵاتانی سەرەڕۆی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە هیچ جۆرێک بە ڕوونی ئاشکرا نییە کە چ بەرهەمێکی دەبێ. بەهەرحاڵ لەوانەیە ئەمە وەکوو دژەژەهرێک بۆ ئارەزووی بەردەوام بۆ «فووتێکردن و گەورەکردنەوەی دەوڵەتی عەرەبی» بە سوود بێت، وەکوو ئەوەی توێژینەوەیەکی بەناوبانگ پێشنیاری دەکات؛[۶۶] یان سوودبەخشتر، لەوانەیە یارمەتیمان بدات هەتا بە وردی، ئەوەی کە لە جیهانی ئیسلامی مۆدێرندا تایبەتی مۆدێرنیتەیە و چ فۆرمگەلێک لە دەسەڵات و زانست لە سازکردنیدا بە کارهێنراوە، دەستنیشان بکەین بە بێ ئەوەی لە داوی خۆ بەجیاواز زانینی ئیسلامی، کۆمەڵباوەڕی و یۆرۆسینتریسم بکەوین.

پەراوێز

*. میشێل لیزینبێرگ لە بەشی خوێندنەوە فەلسەفی و ئایینیەکان لە زانکۆی ئامستێردام وانە دەڵێتەوە. ناوبراو چەندین وتاری لە سەر مێژووی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی جیهانی ئیسلام و هەروەها لە سەر مێژوو و فەلسەفەی زانستی مرۆیی بڵاو کردوەتەوە.

[1]. Michel Foucault, Daniel Defert, and Jacques Lagrange, Dits et écrits, 1954-1988 (Paris: Gallimard, 1994).

[۲]. کۆکراوەیێکی بچووکتر لە ژێر ناوی Essential Writings لە ساڵی ۲۰۰۴، لە سێ بەرگدا بە زمانی ئینگلیزی بڵاو بوەتەوە: Pen-guin, 2004. Ditsetécrits ڕاست لە کاتێکدا بڵاو کرایەوە کە من دەمویست واز لە گەڕانی بێسوود لە مەڕ دەقی ڕیپۆڕتاژەکانی فۆکۆ لە سەر ئێران کە بە زۆری بە زمانی ئیتالی بوون، بهێنم. من پێشتر توێژینەوەیەکم سەبارەت بەم نووسراوانە لە ژێر ناوی

«دەسەڵات و ڕۆحانیەتی سیاسی: میشێل فۆکۆ دەربارەی شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران» بڵاو کردووەتەوە، arcadia 33 (1998): 72-80. ڕوون نیە کە ئاخۆ دەقی Dits et écrits بە پێی چاپی سەرەکەی فەڕەنسی فۆکۆیە یان پشتی بە وەرگێڕدراوێک لە ئیتالیاییەوە بەستووە. چاپی ئیتالیایی Taccuinopersiano Guerini, 1998) هەروەها وتارێکی بە ناوی "Ritorno al pro-feta?" تێدایە کە لە دەقی Dits et écrits دا نیە بەڵام بە زۆری لە گەڵ دەقی فەڕەنسی «À quoi rêvent les iraniens» هەمان شتن: Dits et écritsIII: 688-694 .
[3]. Stuart Elden, personal communication, 31 May 2017.
[4]. Michel Foucault, François Ewald, Alessandro Fontana, and Michel Senellart, La Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France (1978-1979) (Paris: Gallimard/Seuil, 2004). English translation: Michel Foucault, Michel Senellart, Graham Burchell, François Ewald, and Alessandro Fontana,The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979(Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008).
[5]. See, in particular, Daniel Zamora and Michael C. Behrent, Foucault and Neoliberalism (Polity Press 2015).
[6]. Foucault, Ditsetécrits III: 600-691.
[7]. Foucault, Ditsetécrits III: 749.
[8]. Foucault, Ditsetécrits III: 749.
[9]. Following the latter's highly idiosyncratic, and even downright ahistorical reading of Irani-an-Islamic intellectual history, Foucault tends to see mystical and esoteric Shiʿism as embody-ing a timeless Iranian spirituality. I will return to this point below.
[10]. BehroozGhamari-Tabrizi, Foucault in Iran (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016), 73.
[11]. cf. Foucault ,Dits et écrits I: 55.
[12]. Foucault, Ditsetécrits III: 692.
[13]. Foucault, Ditsetécrits III: 686.
[14]. Janet Afary and Kevin Anderson, Michel Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the Seductions of Islamism
(University of Chicago Press, 2005), Introduction.
[15]. For a detailed argument, see Ghamari-Tabrizi, Foucault in Iran, ch. 3.
[16]. Ghamari-Tabrizi, Foucault in Iran, 68ff. Cf. François Furet, Penser la révolutionfrançaise (Par-is: Gallimerd, 1978).
[17]. Daniel Zamora and Michael C. Behrent, eds. Foucault and Neoliberalism (Cambridge, UK: Pol-ity Press, 2015).
[18]. Foucault, Ditsetécrits III: 759.
[19]. Foucault, Ditsetécrits III: 745.
[20]. Foucault, Ditsetécrits III: 712-3, cf. 748.
[21]. Foucault, Ditsetécrits III: 703, 715, 746.
[22]. Foucault ,Dits et écrits III: 716.
[23]. Foucault et al., Naissance de la biopolitique, 23-4,The Birth of Biopolitics, 22.
[24]. Foucault, DitsetécritsIII: 783.
[25]. This absence should not, of course, be con-strued as an endorsement of any particular kind of government; Foucault's entire project seems pre-cisely to make visible liberalism as a technol-ogy of government rather than merely an economic doctrine. It may be worth keeping in mind that even Discipline and Punish: The Birth of the Prison was long seen as lacking any notion of resistance to dis-ciplinary power, even if Foucault unemphatically but unambiguously states that Bentham's panopti-con is not so much a reality as a "diagram of a form of power: its ideal form, […]abstracted away from all resistance" (Discipline and Punish: The Birth of the Prison (London: Penguin Books 1979), 205; emph. added).
[26]. See in particular, Christofferson, Foucault and Neoliberalism, 17; cf. Behrent, Foucault and Neoliberalism, 47; Zamora, Foucault and Neolib-eralism, 63.
[27]. Zamora and Behrent, Foucault and Neolib-eralism, 3.
[28]. Foucault, DitsetécritsIII: 532.
[29]. La Naissance de la biopolitique, 254ff.;The Birth of Biopolitics, 248ff.
[٣٠]. بۆ باسێکی بێ پەردە لە سەر کەیسی میسری مۆدێرن، کە هیچ شتێک بە ناوی «ئابووری» وەکوو گۆڕەپانی تایبەت یان ئۆبژەی زانست و دەوڵەت کە لە لۆژیکی پەتی .Timothy Mitchell, Rule of Experts (Oakland: University of Cali-for-nia Press, 2002)ئابووریپێڕەویبکاتبوونینیە،بڕواننە:
[31]. Foucault ,Dits et écrits III: 714.
[٣٢]. هەرچۆنێک بێت، ئەو دیمەنێکی لەڕادەبەدەر گەش بینانە لە ئابووری ئێران لە دەیەی ١٩٧٠دا دەکێشێ،(کە لە ڕاستیدا کێشەی جیددی وەکوو هەڵئاوسان و زێدە مەسرەفی هەبوو)، ئەمە بێگومان بە دەر لە خواستێک بۆ بەربەرەکانێی ڕاڤە مارکسیستیەکان بوو کە هەژاری یان بێ ئەنوایی وەکوو هۆکارەکانی شۆڕشە چینایەتیەکان ئەناسێنێ.
[33]. ÉricAeschmann, "Quand Foucault s'enthousiasmait pour la révolteiranienne," L'Obs, 8 Feb-ruary 2018: 73-78.
[34]. Foucault ,Dits et écrits III: 620.

Sen-sibility of TalalAsad," in David Scott and Charles Hirschkind, Powers of the Secular Mod-ern: TalalAsad and His Interlocutors (Stanford University Press 2006), esp. 138-45; for Asad's reply, see 233-5.
[54]. For these anti-genealogical criticisms, see in particular AlisdairMacIntyre, After Virtue (Lon-don: Duckworth, 1981), ch. 9 and
Whose Justice? Which Rationality? (London: Duckworth 1988), ch. 2, 9.
[55]. Asad,The Idea of an Anthropology of Is-lam,15.
[56]. Asad,The Idea of an Anthropology of Is-lam,15.
[58]. TalalAsad, "The Limits of Religious Criti-cism in the Middle East: Notes on Islamic Public Argument," in Genealogies of Religion (Balti-more: John Hopkins University Press, 1993), 200-236.
[59]. Foucault,The History of Sexuality I: 17, 114, 123.
[60]. Cf. Joseph Massad, Islam in Liberalism (University of Chicago Press, 2015); Khaled el-Rouayheb, Before Homosexuality in the Arab-Is-lamic World, 1500-1800 (Chicago: Univer-sity of Chicago Press, 2005); AfsanehNajmabadi,Women with Beards and Men Without Mous-taches: Gen-der and Sexual Anxieties of Iranian Modernity (Oakland: University of California Press, 2005). Unfortunately, considerations of space preclude a fuller discussion of these works.
[61]. Foucault,The History of Sexuality, 92-102.
[62]. Timothy Mitchell,Colonizing Egypt (Cam-bridge: Cambridge University Press, 1988); Darius Rejali,
Torture and Modernity: Self, Society, and State in Modern Iran (Boulder, Colo.: West-view Press 1998).
[63]. Foucault,The History of Sexuality I, 87-91.
[64]. Foucault, Dits et écrits III: 655-6.
[65]. Foucault, La Naissance de la biopolitique, 78-9;The Birth of Biopolitics, 77.
[66]. NazihAyubi , Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East (Lon-don: I.B. Tauris, 1995). This study remains, however, within a political economy framework of state-society relations, class structure, modes of produc-tion, and the like.
[35]. Foucault ,Dits et écrits III: 620.
[36]. Foucault ,Dits et écrits III: 622.
[37]. Foucailt,Dits et ecrits III :707
[38]. Foucault, Dits et ecrits III: 545-7
[39]. Foucualt, Essential writtings 3: 44؛Ditsete-crits III: 781.
[40]. Ghamari-Tabrizi, Foucault in Iran, 65-68.
[41]. Foucault , Ditsetécrits III: 694
[42]. Thus, historian Claude Cahen has referred to Corbin's in uential1964 Histoire de la philos-ophieislamique as "disconcertingly ahistorical." Claude Cahen, Der Islam I (Fischer Welt-ge-schichte, Bd. 14, Fischer Verlag, 1968), 353; for more details, cf. Leezenberg (1998):82-3
[43]. Georg Stauth, "Revolutions in Spiritless Times: An Essay on Michel Foucault's Enquiries into the Iranian Revolution," International Sociol-ogy 6, no.3 (1991): 259 -280.
[44]. Foucault ,Dits et écrits III: 694.
[45]. For an English translation, see Hamid Algar, trans., Islam and Revolution I: Writings and Dec-larations of Imam Khomeini (1941-1980)(Berke-ley: Mizan Press 1981), 25-166
[46]. Foucault , Dits et écrits III: 691.
[47]. Foucault ,Dits et écrits III: 693.
[48]. Foucault ,Dits et écrits III: 693.
[49]. Foucault ,Dits et écrits III: 526, 681, 716.
[50]. See in particular Foucault, "Nietzsche, gé-néalogie, histoire" (Dits et écrits I : 141, 147-8), where he adds that historical sense has a "dissocia-tive" usage which "is opposed to history as conti-nuity or tradition" (153).
[51]. See, among others, "On Discipline and Hu-mility in Medieval Christian Monasticism" and "The Construction of Religion as an Anthropologi-cal Category," in Genealogies of Religion (Johns Hopkins University Press, 1993) and "What Might an Anthropology of Secularism Look Like?," in Formations of the Secular (Redwood City, Calif.: Stanford University Press, 2003).
[52]. TalalAsad,The Idea of an Anthropology of Islam, Occasional Papers Series (Washington, DC: Georgetown University Center for Contemporary Arab Studies, 1986), esp. 14-17.
[53]. See ShahabAhmed,What Is Islam? The Im-portance of Being Islamic (Princeton University Press 2016), in particular, 268-90.
[54]. For another critique of Asad's genealogy along these lines, see David Scott, "The Tragic

دوکتور قاسملوو:

ڕوخساری پۆستمارکسیزمی کورد

موستەفا زەنگین

وەرگێڕان: سیپان ڕۆژهەڵاتی

کورتە

ئاشکرایە کە دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملوو لە نێوان ساڵانی ١٩٧١-١٩٨٩دا، هەم لە بواری تیۆری و هەم لە بواری پراکتیکدا ڕۆڵێکی سەرکەوتووانە و داهێنەرانەی هەبووە، ئەو تایبەتمەندییە لە قۆناغی یەکەمی سەرکردایەتیکردنەکەیدا بەئاشکرا دەبینرێت، بەڵام لە نێوان قۆناغەکانی یەکەم و دووەمدا لە بواری چۆنیەتی و ناوەرۆکدا جیاوازییەکی واتادار هەیە، ساڵانی نێوان ١٩٤٧-١٩٤١، کە دەتوانین بە قۆناغی یەکەمی قاسملوو ناوی بنێین، لەسەر هێڵی کلاسیکی مارکسیست-لینینیست دەڕوات و بابەتەکان لەسەر ئەم هێڵە شرۆڤە دەکات، لە قۆناغی دوای ساڵی ١٩٧١، کە قۆناغی سەرکردایەتیکردنی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێرانە، قوربانیی بەو هێڵە داوە و لە کۆمۆنیزمەوە بەرەو سۆسیالیزمی دیمۆکراتی ڕۆیشتووە و هێڵی بەرگریکردن لە سۆسیالیزمی دیمۆکراتیی هەڵبژرادووە.

ئەو ئەزموونە تیۆری و سیاسییەی دوکتۆر قاسملوو لەو حەوزەیەدا بەدەستی هێناوە، بووە هۆی ئەوەی کە بە ڕوانینێکی جیاواز بابەتە بنچینەییەکانی وەکوو خەباتی نەتەوەیی کورد، سۆسیالیزم، ئازادی و دیمۆکراسی بە تێگەیشتن و ناوەرۆک و میتۆدێکی جیاواز شی بکاتەوە.

دوکتۆر قاسملوو کە لە قۆناغی یەکەمدا ڕوانینی چینایەتی (پێشەنگایەتی)ی مارکسیست ـ لینینیستی پەسەند کردبوو، لە قۆناغی دووەمدا تیۆری و تێزێکی جێبەجێ کردووە، کە پێی لە بابەتی چینایەتی بەرزتر بووە و چینی کرێکاری وەکوو هۆکاری سەرەکیی کۆمەڵگە و هێز پەسەند کردووە و لەسەر ئەم بنەمایە تیۆری و کارێکی نوێی دارشتووە.

لە قاسملووی سەردەمی نوێدا دەبینین، کە نەتەوە و کۆمەڵگە جێگەی چینایەتی دەگرێتەوە، گەشەکردنی فکرێکی بەم شێوەیە لە لایەن دوکتۆر قاسملووەوە دەرفەتی ئەوەمان پێ دەدات، کە لە قۆناغی نوێدا وەکوو (پۆستمارکسیزم) هەڵیسەنگێنین.

دەتوانین بڵێین تیۆریی «پۆستمارکسیسزم»، کە زیاتر لە لایەن تیۆریسیەنی ناوداری ئارژانتینی، «ئێرنێستۆ لاکلائۆ» و هاوسەرکەی، «چانتال مۆفێ»وە دەناسرێت، سەرلەنوێ لە بەر ڕۆشنایی گۆڕانکارییەکانی سەردەم خوێندنەوەی نوێیان بۆ تیۆریی مارکسیستی کردووە و هەوڵیان داوە ناوەرۆکی سەرەکیی ئەو تیۆرییە سەرلەنوێ دابرێژنەوە، کە لەگەڵ گۆڕانکارییەکان بگونجێت.

دەتوانین بڵێین ئەو تایبەتمەندییە سەرەکییەی پۆستمارکسیزم جیا دەکاتەوە، ئەوەیە کە ڕوانینی چەپی کلاسیک، چین (تەبەقە)، وەکوو تاکە بنەمای سیاسی پەسەند دەکات، بە واتایەکی دیکە، بە ڕوانینێکی (دیترمینیست) هەردوو شێوازی سیاسەتی چینایەتی و ئوسوولگەرایی چینایەتی مەحکووم دەکات.

ئەو شرۆڤەیەی پۆستمارکسیزم، کە لە لایەن ئەو ژنومێردە، «لاکلائۆ» و «مۆفێ»وە کراوە، لە دوای ساڵی ١٩٧١ لە ئەندێشەی دوکتۆر قاسملوودا گەشە دەکات و لە دوای ساڵی ١٩٨٣ بە شێوەیەکی پراکتیکی لە ئەندێشەی د. قاسملوودا ڕەنگ دەداتەوە. ڕەخنەی دوکتۆر قاسملوو لە سۆسیالیزم ئەوەیە کە دیمۆکراسی سنووردار دەکات و ڕەخنەی لەوە گرتووە، کە گەورەترین کێشە، نەبوون، یان ناتەواوبوونی دیمۆکراسییە و، وەک جێگرەوە (ئالتەرناتیڤ)ی ئەمە، بۆ ئەوانەی کە بە ڕێگاگەلی ئازاد و دیمۆکراتدا دێنە سەر دەسەڵات، وەکوو ستراتیژییەکی سۆسیالیست، تیۆریی «سۆسیالیزمی دیمۆکرات»ی دارشتووە، کە دبێتە بنەمای سەرەکیی ئەم مەقالەیە، کە لێرەدا قسەی لەسەر دەکەین و شرۆڤەی دەکەین. هەروەها

دادپەروەریـــی کۆمەڵایەتـــی، دیموکراســـی سیاسی، یەکسانیی ئابووری، پێگەی ناوەندی و دیاری دیموکراسی و ئازادی، ڕەتکردنەوەی دیکتاتۆریەتیی پرۆلیتاریا، ڕوانینی مارکسیزمی ڕۆژئاوایی لەسەر نموونەی پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسا، بەرگریکردن لە مافی ژنان و پلۆرالیزم بە واتای بەشـــداریی سیاســـی لـــەو بابەتانە دەبن، کە لەســـەر پێگەیشـــتنی قاسملووی پۆستمارکسیزم، گفتوگۆ لەبارەیانەوە دەکەین.

پێشەکییەکی کورت

دوکتـــۆر قاســـملوو ڕۆژی ١٠ی ئاگوســـتی ١٩٨٣ لـــە کۆبوونەوەی کۆمیتـــەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردســـتاندا، کە ئەوکات ســـکرتێری گشـــتی بووە، نامیلکەیەک لەژێر سەرناوی «کورتەباســـێک لەسەر سۆسیالیزم» پیشـــکێش دەکات.[١] ئەو نامیلکەیە بە واتای تێپەڕبوونـــی دوکتۆر قاســـملووە لـــە تیۆریی ڕادیکاڵی مارکسیست_لینینیست، کە تاوەکوو کۆتاییی ساڵەکانی ١٩٦٠ بە بنەمای سەرەکیی ئیدیۆلۆژی و سیاســـیی خۆی دادەنێت، بەرەو سۆسیالیزمی دیموکرات، یان وەکوو هەندێک نووسەر دەڵێن، بەرەو سۆسیالدیموکراسی، کە دیارە گەیشتووەتە لووتکەی ئەو باوەڕە.

ئـــەو ڕووداوەی کـــە کاریگەریی گەورەی لەســـەر دوکتۆر قاســـملوو دانـــا و بووە هۆی ســـەرهەڵدانی ئەو باوەڕە، ڕووداوی «بەهاری پراگ» بوو، کە لە ٥ی ژانویەی ســـاڵی ١٩٦٨ بە بڕیاری سیاسی لە لایەن ڕیفۆرمخوازەکانەوە، بە ســـەرۆکایەتیی ئەلیکســـاندر دوبچێک، بۆ ئازادیی چێکوســـلۆڤاکیا دەستی پێ کرد و لە ٢١ی ئاگوستی هەمان ساڵدا بە دەستوەردانی ســـەربازیی هێزەکانـــی شـــووڕەویی ئەوکات کۆتاییی هات.

قاســـملوو، کە لەو ســـەردەمەدا لە پراگ دەژیـــا، لە نزیکەوە هەوڵەکانـــی جێگرکردنی سۆســـیالیزم بـــە شـــێوازی شـــووڕەوی و توندوتیژییەکانی ئارتەشـــی ســـووری بینیوە. قاسملوو کە لە ئەنیستیتۆی ئابووری لە شاری پراگی پایتەختی چێکوسلۆڤاکیا مامۆستا بوو، بەهۆی ئەوەی کە پشـــتگیریی لەو بزووتنەوە چاکســـازییە کردبوو، کە لە لایەن دوبچێکەوە دەســـتی پـــێ کردبـــوو، هەروەهـــا بەهۆی دژایەتیکردنـــی داگیرکردنی چێکوســـلۆڤاکیا لە لایەن ســـەربازانی شـــووڕەوییەوە، لەگەڵ هاوســـەرەکەی لە زانکۆ دوور خرانەوە و بوونە یەکێک لە زیانبەرکەوتووانی ئەو پشتگیرییە.

نابـێ ئـــەوە لەبەرچاو نەگریـــن، کە ئەم ڕووداوانە کاریگەرییەکی ســـەرەکییان لەسەر بیری سیاسی و ئیدیۆلۆژیی دوکتۆر قاسملوو داناوە.

ژیانـــی سیاســـیی دوکتۆر قاســـملوو لە تەمەنی ١٥ ســـاڵیدا و لە کاتی بەشداربوونی لە ڕێکخراوی ئازادیی لاوانی کوردســـتاندا لە شـــاری ورمێی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەست پـێ دەکات.[٢] بـــەڵام ئیســـماعیل بازیار لە نووسینێکدا لەژێر ناوی «قاسملوو، ناسیۆنالیزم و ئەندێشـــەی چەپ»دا دەڵێت: «تێکەڵبوونی دوکتـــۆر قاســـملوو بە شـــێوەیەکی چالاکانە لەنێـــو سیاســـەتدا، دەگەڕێتەوە بۆ ســـاڵانی خوێندنی لە زانکۆی پاریس، کە بەشداریی لە چالاکییەکانی حیزبی توودەدا کردووە.»

لە ڕاســـتیدا ئەگەر تەماشـــا بکەین، لەو ســـەردەمە و لـــە قۆناغـــی دواییـــدا، حیزبی تـــوودەی ئێران، کـــە نوێنەرایەتیـــی بیرێکی کۆمۆنیســـتیی ڕادیکاڵـــی دەکـــرد و حیزبی دیموکراتی کوردســـتانی ئێران، هەردووکیان بە یەک شێوەی ڕێکخســـتن کاروبارەکانیان جێبەجێ کردووە. تەنانەت حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران وەکوو لقی حیزبی توودە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ڕۆڵی بینیوە.

بارودۆخی سیاســـەتی گشتیی جیهانی و ئەو گۆڕانکارییانەی لەو ســـەردەمەدا لە ئێران ڕوویان داوە، کاریگەریی ســـەرەکییان لەسەر دوکتۆر قاســـملوو داناوە بۆ ئـــەوەی ببێتە لایەنگری تیۆریی مارکسیســـت ـ لینینیستی

ڕادیکاڵ. هەرچۆنێک بێت، شەڕی دووەمی جیهانی تازە کۆتایی هاتووە و شووروەوی هێزی سەرەکی لە تێکشکاندنی نازیسمدا بووە و، حیزبی توودەش، کە کۆمۆنیستیکی ڕادیکاڵ بووە، بەهێزترین و کاریگەرترین ڕێکخستنی ئەو سەردەمەی ئێران بووە.

دوکتۆر قاسملوو بۆ خۆی دەڵێت، هاتنی ئارتەشی سوور بۆ ئێران و سەرکەوتنی یەکیتیی سۆڤیەت لە بەرانبەر فاشیزمدا بووە هۆی ئەوەی کە لە نێوخۆی ئێراندا هەست و سۆزێکی زۆر بۆ شووروەوی پەیدا ببێت، بەڵام دەبێ ئەوەش بڵێین، د. قاسملوو کە ساڵی ١٩٤٩ بە مەبەستی خوێندنی لیسانس (بەکالۆریۆس) لە پاریس بووە، لە ئەنجامی فشارە سیاسییەکاندا چووە شاری پراگی پایتەختی چێکوسلۆڤاکی و، لەوێ دەکەوێتە ژێر کاریگەریی کۆمۆنیزمەوە.

تێزی دوکتۆراکەی عەبدولڕەحمان قاسملوو، کە ساڵی ١٩٦٢ لەژێر ناوی «کورد و کوردستان»دا نووسیویەتی، وەکوو بەڵگەیەکی تیۆرییە کە د. قاسملوو تاوەکوو ساڵی ١٩٦٠ لایەنگری تیۆریی مارکسیست ـ لینینیستی ڕادیکاڵ بووە.

هەروەکوو چۆن یاروسلاڤ مارتینە، لە پێشەکیی چاپی ئینگلیزیی کتێبەکەدا، کە ساڵی ١٩٦٥ چاپ کراوە و، هەروەها حەمید بوزئەرسلان لە پێشەکیی چاپی تورکیی کتێبەکەدا، کە ساڵی ٢٠٠٩ چاپ کراوە، باسی دەکەن، ڕوانگەی مارکسیست ـ لینینیستی تێیدا دەبینرێت و کتێبەکە لەسەر بنەمای زانستی سیاسەتی ئابووریی مارکسیستی نووسراوە.

بەڵام پێویستە بگوترێت کە د. قاسملوو لە تەواوی ژیانی سیاسیی خۆیدا بە هەمان جۆش و حەماسەتەوە لەسەر ئەم هێڵە ئیدیۆلۆژی و سیاسییە نەڕۆیشتووە؛ ئەگەر بتوانین بڵێین کە بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هێڵی چەپ پاراستووە، بەڵام لە هەموو قۆناغەکاندا بە یەک ڕیتم نەڕۆیشتووە.

وەک لە سەرەوەش باسمان کرد، قاسملوو لە سەردەمی سەرەتاییدا (١٩٤٧-١٩٧٠) لایەنگر و پارێزەرێکی سەرسەختی مارکسیزم_لینینیزمی ڕووسی بووە، بەڵام لە قۆناغی دواییدا ئەو قاسملووەی کە دەتوانین پێناسەی بکەین (١٩٧١-١٩٨٩)، ڕوانگەی سۆسیالیزمی دیموکراتیی هەڵبژاردووە، بە واتایەکی دیکە، لە مارکسیزمی ئۆرتۆدۆکسەوە گۆڕاوە بۆ سۆسیالیزم.

> **بارودۆخی سیاسەتی گشتیی جیهانی و ئەو گۆڕانکارییانەی لەو سەردەمەدا لە ئێران ڕوویان داوە، کاریگەریی سەرەکییان لەسەر دوکتۆر قاسملوو داناوە بۆ ئەوەی ببێتە لایەنگری تیۆریی مارکسیست ـ لینینیستی ڕادیکاڵ**

لەگەڵ بوونی دەرفەتی گفتوگۆکردنی ئەم گۆڕانەی دوکتۆر قاسملوو لە مارکسیزمەوە بۆ لیبرالیزم، ئەو بابەتە لە لایەن عەلی مونەزەمی، نووسەری کتێبی «اندیشەهای دکتر قاسملوو»، وەکوو گۆڕانی سەردەمی ئایزایا بەرلین وەسف کراوە.[٣]

ئەزموونی ئیدیۆلۆژی و سیاسیی دوکتۆر قاسملوو لەو قۆناغەدا دەتوانین بە «سەردەمی پێشوو» وەسف بکەین، کە گۆڕانێکی ڕیشەیی لە هزر و تێگەیشتنیدا بەدی هێناوە.

قاسملوو کە لە ڕاستیدا پارێزەری سۆسیالیزمی ڕیالیستی بە فۆرمی شووروەوی بووە، لە سەردەمی دواییدا، کە دەتوانین بە «قۆناغی کۆن» ناوی بەرین، دەبێتە لایەنگر و پارێزەری سۆسیالیزم.

دەتوانین بڵێین بۆشاییەک لەو پێگە ناوەندییەدا دەبینێت، کە بۆ چینی کرێکار لە خەباتی کۆمەڵایەتیدا دانراوە و لە جەبری ئابوورییەوە دەکەوێتە ڕێگەیەکەوە کە گرنگی

بــە بواری سیاســی و کۆمەڵایەتــی دەدات. گرنگترین خاڵ ئەوەیە کە پێگەیەکی تایبەت و جیاواز بە دیمۆکراســی دەدات و، جەخت لەســەر ئــەوە دەکات کە ئەو سۆســیالیزمە نوێیەی دایدەڕێژێت بە دیمۆکراســی تەجهیز بکات.

ئەمانــە و گەلــەک بابەتــی دیکەی لەو شــێوەیە دەبنە کەرەستەی ســەرەکیی ئێمە بــۆ بەرگریکردن لــە ڕوخســاری کوردانەی پۆستمارکســیزمی دوکتــۆر قاســملوو، یان «ڕووی پۆستمارکسیزمی کورد».

تیۆریی پۆستمارکســیزم و دیمۆکراسیی ڕادیــکاڵ، کــە بــە دووانــەی «ئێرنێســتۆ لاکلائــۆ و چانتال مۆفێ» دەناسرێن، دەبنە بنەمای ســەرەکی بــۆ شــیکردنەوەی ڕوخســاری پۆستمارکســیزمی قاســملوو، بەڵام پێــش ئەوە، پێویســتە هەندێک شت لەسەر پۆستمارکسیزم و دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ بڵێین.

لە داویی ســاڵانی ١٩٢٠دا، بەتایبەت لە ئەڵمانیا، فەرەنســا و ئیتاڵیا، ڕەوتی ڕەخنەگرتن لە مارکســیزمی کلاسیک دەستی پێ کــرد. زیاتر لــۆکاچ، کۆرچ و گرامشــی، وەکوو ســەرتەڵ (پێشەنگ)ی ئەو ڕەوتە دەناســران و لــە ئەدەبیاتدا وەکوو تیۆرییەکی ڕۆشــنبیری ناوی دەبرا و بە ناوی مارکسیزمی ڕۆژئاوایی تۆمار کراوە.

لە لایەکی دیکــەوە، بنەمای ئەو تیۆرییە لەســەر بناغەی هزری ئیدیۆلۆژیی کولتووری و ئیستاتیستی دەڕوات، کە فەیلەسووفەکانی ڕۆشــنگەری بۆ پەیوەندیگرتن لەگەڵ خەڵک و کۆمەڵگە دایاننــاوە. تایبەتمەندییەکی نوێ کە لە ناوەندی ڕۆشــنگەریی مارکسیســزمی ڕۆژئاواییدا جــێ دەگرێت، جگە لە بابەتگەلی وەکوو ئازادی، یەکســانی و جیهانیبوون، بیر و بەرهەمەکانی کارل مارکســی ســەردەمی گەنجیەتیی لە خۆیدا هەڵگرتووە.[۴]

لەو بارەیەوە پێری ئەندێرســۆن دەڵێت، لایەنگرانــی مارکســیزمی ڕۆژئاوایــی، لــە دوای ســاڵانی ١٩٢٠، لــە فەلســەفە دوور کەوتوونەتەوە و، ســەرەتا ڕوویان لە سیاسەت کردووە و دواتر گرنگییەکی زۆریان بە ئابووری داوە، کە کۆڵەکەی ســەرەکیی بیرکردنەوەی مارکس بووە و پشــتیان کردووەتە بابەتگەلی وەکوو «سیاســەت» و «ئابووری» و، دەتوانین بڵێین مارکس بەرەو ســەردەمی گەنجیەتی ڕۆیشتووە.[۵]

قاسملوو
کە لە ڕاستیدا
پارێزەری
سۆسیالیزمی ڕیالیستی
بە فۆرمی
شووره‌ویی بووە،
لە سەردەمی
دواییدا، کە دەتوانین
بە «قۆناغی کۆن» ناوی
بەرین، دەبێتە لایەنگر و
پارێزەری
سۆسیالیزم

لەگەڵ ئەوانەی لە سەرەوە باســمان کــرد، تیۆریســییەنە ســەرەکییەکانی قوتابخانــەی فرانکفورت، کە بە قوتابخانەیەکی ڕەخنەگرانــە دەناســرێت، بــە بۆچــوون و لێکۆڵینەوەکانیــان لە بەردەوامبوونی مارکســیزمی ڕۆژئاواییدا ڕۆڵیان هەبووە.

ڕاســـــتە کــە دوارۆژی مارکســـیزمی ڕۆژئاوایــی و گفتوگۆکــردن لەســەر بیــر و باوەڕی پێشەنگەکانی ئەو ڕەوتە گرنگە، بەڵام لێرەدا تاکە شتێک کە پەیوەندیی بە ئێمەوە هەیە، ئــەو زەمینــە و دەرفەتەیە کە لــە ئەنجامی ڕووداوەکانــی کۆتاییی ســاڵەکانی ١٩٦٠ و سەرەتای ســاڵەکانی ١٩٨٠دا هاتووەتە ئاراوە و بووەتە هۆی گەشــەکردنی پۆستمارکسیزم؛ تەنانــەت دەتوانین پۆستمارکســیزم وەکوو دوایــن قۆناغی گەشــەکردنی مارکســیزمی ڕادیکاڵی ڕۆژئاوایی باس بکەین.[۶]

هەریــەک لــە ئێرنێســتۆ لاکلائــۆ و چانتال مۆفێ، وەکــوو بناغەدانەرانی تیۆریی پۆستمارکســیزم دەناسرێن، کە ساڵی ١٩٨٥ «هێژمۆنی و ســتراتیژیی سۆسیالیستی بەرەو سیاســەتێکی دیمۆکراسیی ڕاســتەقینە»یان

پێشکێش کردووە.

نووسەرانی ئەو بابەتە وەکوو ئاماژەکردن بە بابەتێکی کە بڕیارە گفتوگۆی لەسەر بکەن، بە ڕستەی «بیری چەپ لەم سەردەمەدا لەسەر چوارڕێیانێکە» دەست پێ دەکەن.

ئەوان لە بۆچوونەکەیاندا پشتیان بەو گۆڕانکارییە سیاسیانە بەستووە کە لەسەر ئاستی جیهان لە کۆتاییی سالانی ١٩٦٠ تاوەکوو ناوەڕاستی سالانی ١٩٨٠ بەردەوام دەبن و ڕووداوگەلی وەکوو داگیرکردنی پراگ لە ساڵی ١٩٦٨، کودەتای لیهستان (پۆڵەندا)، سەرکەوتنی کۆمۆنیستەکان لە ڤێتنام و کامبودیە و، سەرهەڵدانی بزاڤە نوییەکانی سۆسیۆپۆلیتیک ڕوویان داوە.

لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییانەدا بابەتگەلی تایبەت بە گەنگەشەکردنی سۆسیالیزم بە شێوازی جودا جودا گەشەیان دەکرد و، لە وڵاتانی سۆسیالیستی ڕیالیست، کە بەرەو هەڵوەشانەوە دەچوون، ڕەخنەگرتن لە مارکسیزم زۆر قووڵتر ببووەوە.

لەم قۆناغەدا ژنومێردەکەی لاکلائۆ_مۆفی، کە خاوەنی ئەم هزرە ڕەخنەییەن، دەڵێن لەگەڵ بەردەوامبوونی لێکۆڵینەوەکانیان لەسەر سۆسیالیزم و ڕێگاکانی بەرەو سۆسیالیزم توانیویانە وەڵامی زۆر پرسیار بدەنەوە.[٧]

بەکورتی بە بڕوای لاکلائۆ_مۆفی، ئەو سۆسیالیزمەی کە هەبووە تووشی قەیران بووە، ئەوەش بەهۆی ئەوەی کە سیاسەتی چەپ نەیدەتوانی وەڵامی داواکاریی بزووتنەوەکانی ژنان، هاوڕەگەزخوازان، پێکهاتە نەتەوەیی و ئەتنییەکان، ئەنتی فاشیزم و سیاسەتە ژینگەییەکان بداتەوە.

لەبەر ئەوەی ئەو تێگەیشتنە سۆسیالیزمەی کە هەبووە، کەوتبووە ناو تێگەیشتنێکی هەڵەوە، کە گەورەیی و هێژمۆنیی خۆی لە چینی کرێکار و لە تایبەتمەندیی «جیاوازیی چینایەتی»دا دەبینی و، چینی کرێکاری وەکو «بکەری جیاواز» لە سەنتەری گۆڕانکارییەکاندا هەژمار کردووە، کە دەبێتە هۆی بێواتابوونی سیاسەت.[٨] واتا لەسەر ئاستی کۆمەڵگە، زۆربەی ئەو ئاکتەرە سیاسیانەی لەخۆ نەدەگرت، کە بە ناسنامەی جیاواز و لە بوارە جیاوازەکاندا بە مەبەستی بەدەستهێنانی ئازادی خەباتیان دەکرد؛ واتا نەیدتوانی بیانبینێت.

ژنومێردەکەی لاکلائۆ و مۆفی باس لە ڕەخنەگرتن و شیکردنەوەی مارکسیسزمی ئۆرتۆدۆکس و کلاسیک دەکەن، کە لە لایەن ئەوانەوە شیکردنەوەی گرنگ بۆ ئەو شێوازەی مارکسیزم دەکرێت کە دەتوانێت لە سەردەم و کۆمەڵگەدا بگونجێت. واتا ئەمە کاتێک بەدەست دێت کە لەسەر ئاستی جیهان واز لە سەرجەم ئەو تایبەتمەندییانە بێنین کە لە شوێنە جیاوازەکانی جیهان بۆ چینی کرێکار دانراون؛ واتا بۆ ناسینی ستراتیژیی سۆسیالیزمی نوێ، دەبێ واز لە سۆسیالیزمی پێشوو بهێنین، کە لەسەر بنەمای چینایەتی بنیات نراوە.

لەمەوبەدواوە دەبێ ژنومێردەکەی لاکلائۆ و مۆفی خۆیان یەکلا بکەنەوە، کە لەنێو مەیدانی پۆستمارکسیستدا وەستاون، چیتر ناتوانن درێژە بە بیرۆکەی جیاوازیی چینایەتی و تایبەتمەندییەکانی مارکسیسم و بۆچوونی مێژوویی دەربارەی فرەوانبوونی کاپیتالیزم و کۆمۆنیزم، وەک کۆمەڵگەیەکی شەفاف بدەن.

ئەو، لەو بڕوایەدایە کە بوونی هێژمۆنێک بە ئامانجی هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی دووانەی ڕادیکاڵ و ئازادیخوازی و دیموکراسی، دەتوانێت سوودمەند بێت و، بۆ ئەم مەبەستەش دەکرێ سوود لە گۆڕین، فرەوانترکردن و گەشەپێدانی گفتوگۆکانی نەومارکسیزم وەربگیرێت.[٩]

ژنومێردەکەی لاکلائۆ و مۆفی جەخت دەکەن لەسەر ڕەتکردنی تێگەی چینی کرێکار، کە بە چینێکی جیهانی ناسراوە، بە مەبەستی بەرجەستەکردنی فرەییی

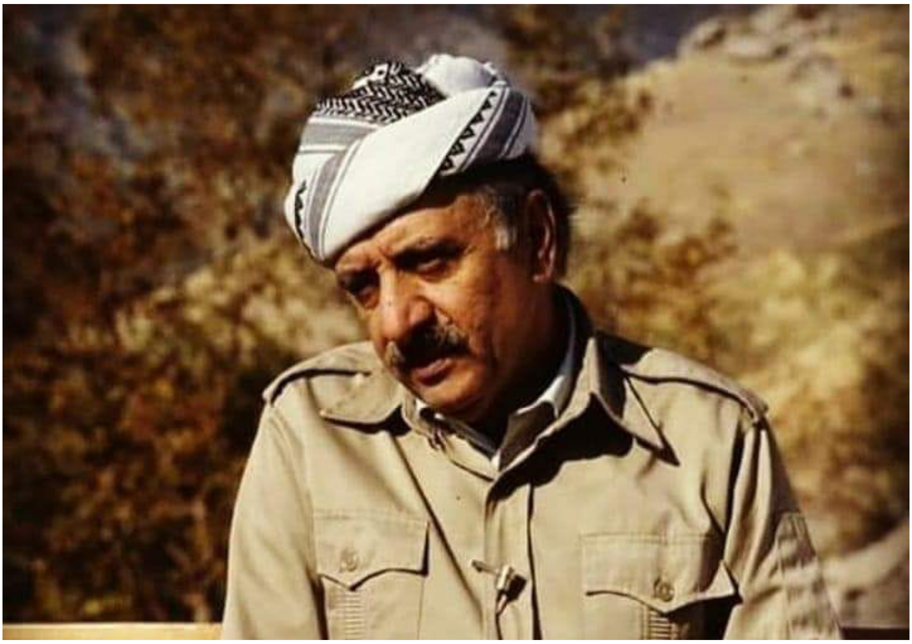

کۆمەڵایەتی و ڕۆڵی لە قووڵکردنەوەی دیمۆکراسی، یان گەشەپێدانی دیمۆکراسیی ڕادیکاڵدا.

واتای «ئانتاگۆنیزم» لێرەدا ئەو پەیوەندییەیە کە هەر ناسنامەیەک لەگەڵ پێناسە، یان ناسنامەیەکی دیکەدا هەڵیدەبەستێت. ئانتاگۆنیزمی کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی ئەوەی کە هیچ یەک لە ناسنامە جیاوازەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسی نەتوانێت خۆی وەکوو تۆخم و بنەمای سەرەکی و بەرچاوی فکری دامەزراندنی کۆمەڵگە پێناسە بکات.

فرەییی ناسنامە و ئەکتەری کۆمەڵایەتی، یان وەکوو مۆفێ دەڵێت، «جەمسەربەندیی ئاگۆنیستیک»،[١٠] لە تیۆریی «لاکلائۆ-مۆفێ»دا وەکوو بنەمای سەرەکیی پرۆژەی پۆستمارکسیزم دەناسرێت، کە ئەوان لەژێر ناوی بنەمای «سەرەکیی دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ»دا بەرگریی لێ دەکەن، لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵگەیەکدا کە دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ هەیە، نابێ لێکدژییەکانی کۆمەڵگە لە ڕێگەی کۆدەنگییەوە چارە بکرێن، بەڵکوو دەبێ بەریەک بکەون و بە شێوەی دژایەتیکردن چارە بکرێن. واتا ئەم دووانە بەو شێوەیە، هەم دژایەتیی ڕۆڵی ئاشتی تاکەکەسی لە پێگەی لیبراڵ و نادیمۆکرات و، هەمیش دژایەتیی ئەو پێگە تایبەتە دەکەن، کە مارکس بە چینی کرێکاری دەدات، ڕەتکردنەوە و پێنەدانی هیچ تایبەتمەندییەکی جیاواز و ناوەندی بە هیچ ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە پرۆسەی گەشەکردنی کۆمەڵگەدا، وەکوو چینی کرێکار و بەدەستهێنانی هێژمۆنی بە ڕێگەی بەریەککەوتن (ئانتاگۆنیزم)، تایبەتمەندییەکی ئەو بیرۆکەیەیە، بە واتایەکی دیکە، لە بواری بەریەککەوتنی کۆمەڵگەدا نابێ هیچ ئەکتەر و فاکتەرێک هێژمۆنیی هەبێت.

وەک چۆن «دەمیر» ئاماژەی پێ کردووە، بنەما و ناوەرۆکی پرۆژەی دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ بە «فرەوانبوون و قووڵبوونی شۆڕشی دیمۆکراتی» بەدەست دێت، کە ئامانجەکەی ڕادیکاڵکردنی ئازادی و یەکسانییە لە سەرجەم کۆمەڵگەدا.[١١] مەبەست ئەوەیە کە بیرۆکەی فرەییی کۆمەڵایەتی و ئەکتەرەکانی

ببێتە بنەمای سەرەکیی دانانی پرۆژەیەکی سۆسیالیستی.

دەرفەتی پۆستمۆدێرنیزم لە هزری قاسملوودا

دەتوانین ژیانی سیاسیی دوکتۆر قاسملوو لە بواری ئیدیۆلۆژیکدا بەسەر دوو قۆناغدا دابەش بکەین؛ ژیانی لە نێوان ساڵانی ١٩٤٧-١٩٧١، کە وەکوو یەکەمین قۆناغ دادەنرێت و لە دوای ١٩٧١ـەوە قۆناغی دووەم سەرهەڵدەدات.

لە قۆناغی یەکەمدا کە د. قاسملوو لەسەر هێڵی کلاسیکی مارکسیست ـ لینینیست دەڕوات، بە شێوەیەکی چینایەتی دەڕوانییە بابەتگەلی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری و کلتووری. بەڵام لە دوای ساڵی ١٩٧١ـەوە واز لە هزری کۆمۆنیستی دێنێت، کە چینی کرێکار، وەکوو تاکە فاکتەری خەباتی کۆمەڵایەتی دەبینێت و دەچێتە بەرەی سۆسیالیزمی دیمۆکراتییەوە، کە دیمۆکراسی بە بنەما دادەنێت. بەو شێوەیە، قاسملوویەک دەبینین کە لە سیاسەتی چینایەتی و کەمینەی ئابووری تێپەڕ دەبێت و بیری جیهانی و کۆمەڵایەتیی تێدا بەرجەستە دەبێت و گرنگی بە بواری سیاسی دەدات. ئیسماعیل بازیار دەڵێت: «دوکتۆر قاسملوو لە چەپێکی ڕادیکاڵەوە دەگۆڕێت بۆ چەپێکی میانڕەو، یان چەپێکی زانستی.» بەپێی قسەکانی بازیار، قۆناغی یەکەمی ژیانی ئیدیۆلۆژی و سیاسی (١٩٤٧-١٩٧١) سەرەتا چەپ و دواتر کورد بووە، بەڵام لە قۆناغی دووەمدا کە باسمان کرد لە دوای ساڵانی ١٩٧١وە سەرەتا کورد و دواتر چەپ بووە. بازیار بەئاشکرا دەڵێ: «قاسملوو لە قۆناغێکدا (کلاسیک) کە کێشەی چینایەتی لە پێش کێشەی جیهانی دادەنێت، چووەتە بەرەیەکەوە کە کێشەی جیهانی پێش کێشەی چینایەتی دەخات، بەڵام ئەگەر لەم قۆناغەدا زیاتر بیر و بۆچوونەکانی قاسملوو شی بکەینەوە، شتی زیاترمان بەدەست دەکەوێت، کە ئەمە لە نامیلکەی «کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم»دا بەئاشکرا دەبینرێت، کە قاسملوو لە کۆنگرەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران لە ١٠ی ئاگوستی ١٩٨٣دا پێشکێشی دەکات، کە ئەوکات سکرتێری گشتیی ئەو حیزبە بووە. قاسملوو لە ڕێگەی «کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم»ەوە بە حیزبەکەی دەڵێت کە «ئامانجی ئێمە بۆ دواڕۆژ پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی سۆسیالیستییە کە بتوانێت وەڵامی کێشەکانی کوردستان بداتەوە.» کاتێک پرسیار دەکرێت سەبارەت بەوەی کە ئێوە مارکسیست، مارکسیست ـ لینینیست، یان کۆمۆنیست، یان حیزبێکی چینایەتی نین، بۆ باس لە سۆسیالیزم دەکەن؟ دوکتۆر قاسملوو لە وەڵامدا دەڵێت کە ئەوان حیزبێکی دیمۆکراتی نەتەوەیی و پێشکەوتنخوازن. لێرەدا مەبەست لە پێشکەوتنخواز ئەوەیە کە لەگەڵ چارەکردنی کێشەی نەتەوەی کورد و بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی، چارەیەک بۆ کێشە کۆمەڵایەتییەکانی بدۆزنەوە. لە ڕاستیدا دەبینین کە لە ڕوانگەی د. قاسملوودا دوو بابەتی سەرەکی و بنەڕەتی هەن، کە ئەوانیش بابەتی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتین. بەم ڕیزبەندییەی کە دوکتۆر قاسملوو کردوویەتی، پێویستە تێ بگەین، کە بۆچی گرنگی بەم دوو بابەتە دەدات؟ لەبەر ئەوەی بۆ خۆی دەڵێت: «ئەگەر حیزبێک گرنگی بە بابەتی نەتەوەیی بدات، بەڵام کێشە کۆمەڵایەتییەکان پاشگوێ

> ئانتاگۆنیزمی کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی ئەوەی کە هیچ یەک لە ناسنامە جیاوازەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسی نەتوانێت خۆی وەکوو تۆخم و بنەمای سەرەکی و بەرچاوی فکری دامەزراندنی کۆمەڵگە پێناسە بکات

بخات، یانیش بەپێچەوانەوە بابەتی نەتەوەیی لە پلانی دووەمدا دابنێت و زیاتر گرنگی بە کێشە کۆمەڵایەتییەکان، بۆ نموونە کێشەی چینایەتی بدات، حیزبێکی سەرکەوتوو نابێت و شکست دەهێنێت.» دوکتۆر قاسملوو بە سوودوەرگرتنی لە ئەزموونی کوردانی باشووری کوردستان لە عێراق باس لەو بابەتە دەکات. بە بڕوای ئەو، پارتی دیمۆکراتی کوردستانی عێراق تەنیا گرنگیی بە باتی نەتەوەیی داوە، پارتی کۆمۆنیستی کوردستانیش تەنیا لە ئاست کرێکاران و ڕەنجدەراندا خەریکی کێشەی چینایەتی بووە و بەو هۆیەوە هەردووکیان سەرکەوتوو نەبوون. ئەو هەڵویستەی دوکتۆر قاسملوو کە لێرەدا دەبینرێت، لە ئاستی چینایەتی دەردەچێت و چین وەکو تاکە فاکتەری کاریگەری کۆمەڵگە نابینێت. بەمە دەتوانین لێرەدا ئەمە ببینین کە قاسملوو دەبێتە هاوبیری پۆستمارکسیزمی لاکلائۆ-مۆفی، کە چینی کرێکار وەکوو تاکە بکەر و دیارکەری کۆمەڵگە نابینن. دوکتۆر قاسملوو تاکە ڕێگە بۆ چارەکردنی کێشەگەلی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی لە دەسەڵاتێکدا دەبینێت، کە بە ئازادی و دیمۆکراسی هاتبێت و بە سۆسیالیزمی دیمۆکرات وەسفی دەکات. دەسەڵاتێکی سۆسیالیستی، کە گرنگی بە دیمۆکراسی و ئازادیی کۆمەڵایەتی نەدات دەبێتە چەکێک لە دەستی تاقمێکی ڕادیکاڵدا کە هەوڵ دەدەن لەو ڕێگەیەوە بیری خۆیان بەسەر کۆمەڵگەدا بسەپێنن. بۆ ئەوەی دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ بتوانێت ببێتە گەرەنتەری بەدەستهێنانی سۆسیالیزمی دیمۆکراتیک، دەبێ کۆمەڵگەیەک پێک بهێنرێت کە سێکۆچکەی یەکسانیی ئابووری، دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و سیاسەتی دیمۆکراتیی تێدا پارێزراو بێت، قاسملوو لەو بڕوایەدا بوو کە لە ڕێی سۆسیالیزمی دیمۆکراتێکەوە دەسەڵاتێکی دیمۆکرات جێی ئەو ڕێژیمە دیکتاتۆرە دەگرێتەوە کە لە ئێران هەیە، ناعەدالەتیی سیاسی چارە دەکات و لە ئاکامدا هەژاری و نایەکسانیی ئابووری لە ئێران و کوردستاندا ناهێڵێت.

> **کاتێک پرسیار دەکرێت سەبارەت بەوەی کە ئێوە مارکسیستیت، مارکسیستیت ـ لینینیستیت، یان کۆمۆنیستیت، یان حیزبێکی چینایەتی نین، بۆ باس لە سۆسیالیزم دەکەن؟ دوکتۆر قاسملوو لە وەڵامدا دەڵێت کە ئەوان حیزبێکی دیمۆکراتی نەتەوەیی و پێشکەوتنخوازن**

دەتوانین ببینین کە دوکتۆر قاسملوو لە قۆناغی نوێی ژیانی سیاسی و ئیدیۆلۆژیخۆیدا لەجێی ئابووری، گرنگی بە سیاسەت دەدات، جگە لەوە، ئەو «سۆسیالیزمی دیمۆکراسی»یە نوێیەی کە دوکتۆر قاسملوو دەیەوێت دایبمەزرێنێت، دەڵێت کە ئەم سیستەمە ئیداری و سیاسییە لە کوردستاندا تەنیا بە بەدەستهێنانی ستاتۆ (کیان، یان هەرێم)ی ئۆتۆنۆم بەدەست دێت و لێرەدا بە ڕێژەیەکی کەم، زیاتر بایەخ بە بابەتی ئیدیۆلۆژیک دەدات تا بابەتی سیاسی.

لەوەش زیاتر، ئەو ئۆتۆنۆمییەی کە لە چوارچێوەی خودموختاریدا باسی لێوە دەکات، بۆ چارەکردنی کێشە نەتەوایەتییەکان و ئەو سۆسیالیزمە نوێیەش بە مەبەستی چارەکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان وەڵامدەر دەبن و، بە دەستهێنانی خودموختاریش وەکوو پێشمەرجی بیناکردنی سۆسیالیزمی دیمۆکراتیک وەسف دەکات، کە بە هیچ شێوەیەک ناتوانن دەستبەردای بن.[١٢]

وەکوو چۆن کاوە بەهرامی لە بابەتی «دوکتۆر قاسملوو، ڕێبەرێکی مۆدێرن و شۆڕشگێرێکی دیمۆکرات»دا دەڵێت: «لە قۆناغی نوێی ژیانی دوکتۆر قاسملوودا ئەو بابەتە سەرەکییەی کە وەکوو ژنومێردەکەی «لاکلائۆ و مۆفی» جەختی لەسەر دەکات،

ديمۆكراسييه.» ئەو، دوو هۆكار بۆ ئەم رژدبوونە دێنێتەوە: یەكەم، دیمۆكراسی رۆڵێكی سەرەكی دەبینێت لە بەدەستهێنانی سەرجەم داواكارییە سۆسیالیستییەكاندا؛ دووەم، ئەو شێوازە ئۆتۆنۆمییەی كە بۆ كوردستانی رۆژهەڵاتی داوا دەكەن لە رێی دیمۆكراسییەوە بەدەست دێت. هەربۆیە بە بڕوای ئەو، تەنیا لە دیمۆكراسییەكی راستەقینەدا خەڵك دەتوانێت بە ئازادی رای خۆی بڵێت و حیزب و رێكخراوە سیاسی و كۆمەڵایەتییەكانیش بە ئازادی دەتوان كار و چالاكی بكەن.

دوكتۆر قاسملوو تەنیا بۆ حیزبەكەی خۆی داوای دیمۆكراسی ناكات، بەڵكوو دەڵێ ئەم داواكارییە بۆ سەرجەم رێكخراوە سیاسی و كۆمەڵایەتییەكانە، بۆ ئەوەی پێكەوە كار بكەن. لە روانگەی دوكتۆر قاسملووەوە نابێ بە هیچ شێوەیەک خەباتی نەتەوەیی و چینایەتی كاریگەری لەسەر هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی دیمۆكراسی دابنێت و پەراوێزی بخات. لەبەر ئەوەی ئەگەر رێژیمێكی دیمۆكرات نەبێت، ناتوانن مافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد دابین بكەن و تا ئەوكاتەی كە سەرجەم مافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد دەستەبەر نەكرێن، رێژیم بە تەواوی مەعنا رێژیمێكی دیمۆكراتیک نییە. ئەگەر دیمۆكراسییەكی بەهێز و هەمیشەیی نەبێت ئەو دەسەڵات (ستاتۆ) سیاسی و ئیدارییەی كە لە كوردستان دادەمەزرێت، هەمیشە مەترسیی نەمان و لەنێوچوونی لەسەر دەبێت و مانەوە و بەردەوامبوونی ئەم سەربەخۆییە تەنیا كاتێک بەدەست دێت، كە لە ئێران دیمۆكراسییەكی بەردەوام هەبێت.[١٣]

دوكتۆر قاسملوو لە گفتوگۆیەكدا لەگەڵ «راه ایران» دەڵێت: «لە نێوان ئۆتۆنۆمی و دیمۆكراسیدا پەیوەندییەكی بەهێز هەیە، لەبەر ئەوەی كە هەردووكیان زۆر بابەتیان هەیە، تێكەڵكێشی یەكدی دەبن.» واتا دوكتۆر قاسملوو ئۆتۆنۆمی بە بەشێكی تەواوكەری دیمۆكراسی دەبینێت و، لە روانگەی ئەووە ئەگەر دیمۆكراسی هەمەكی (گشت) بێت، ئۆتۆنۆمی «پاژ»ە و، ئەو هەمەكییە لە كۆكردنەوەی پاژەكان پێک دێت و تەواو دەبێت و دەڵێت: «ئەگەر رۆژێک ئێرانی ئیسلامی داواكارییەكانی ئێمە لەبارەی كوردستانەوە قبووڵ بكات، ئەوە بۆ ئێمە سەركەوتنێكی گەورە دەبێت.»

لەو چوارچێوە سۆسیالیستییە نوێیەدا، كە دوكتۆر قاسملوو دەیەوێت دایمەزرێنێت، ئەو بابەتە سەرەكییەكەی كە لە رەخنەی خۆیدا بەرانبەر سۆسیالیزمی ریالیستی باسی لێوە دەكات، دیمۆكراسی و ئازادییە.

بە زمانێكی روونتر، كێشەی سەرەكیی ئەو سۆسیالیزمە ریالیستییەی كە هەیە، ئەوەیە كە هەم لە بواری تاكەكەسی و هەم لە كۆمەڵگەدا دیمۆكراسیی سیاسی، یان سنووردار كراوە، یان هەر نییە. لە راستیدا دەڵێت، لەو ستراتیژییە سۆسیالیزمەی كە دەیەوێت دایمەزرێنێت و بانگەشەی بۆ دەكات، دیمۆكراسی و ئازادی دوو پایەی سەرەكین، كە ناتوانن دەستبەرداری ببن.

ئەوان نایانەوێت كە دیمۆكراسی و ئازادی سنووردار بكەن، بەڵكوو بەپێچەوانەوە، خەبات دەكەن بۆ فرەوانتركردن و قووڵكردنی ئازادی و دیمۆكراسی. دیارە كە ئەم دوو خاڵە جەوهەرییە، واتا دیمۆكراسی و ئازادی، سەرەكیترین پێداویستیی شۆرشگێرە نەتەوەییەكانی كورد و خەڵكی ئێرانن، كە بە ساڵانە لەژێر دەسەڵاتی رێژیمێكی زۆردار و دیكتاتۆردا زەوت كراون. ئەو سۆسیالیزمەی كە بە مەبەستی دۆزینەوەی چارە بۆ بنبەست و كێشەكانی ئێران دادەمەزرێت، بەبێ ئەم دوو بنەمایە نابێت.

لە رەخنەی د. قاسملوو دەربارەی سۆسیالیزمی ریالستیدا لەجیێ سنووردار كردنی دیمۆكراسی، جەخت لەسەر

سۆسیالیزمێک دەکاتەوە، کە دیموکراسی فرەوان و بەهێز بکات، وەکوو لاکلائۆ و مۆفێ دەڵێن، بۆ هێژمۆنیی ستراتیژییەکی چەپ، لەجیاتی چۆڵکردنی مەیدانی دیموکراسی، بەپێچەوانەوە، دەبێ بە فرەوانترکردنی زەمینەی دیموکراسی لە ڕێگەی خەباتی دیموکراسییەوە زەمینەی هاوبەش بۆ سەرجەم ڕێکخراوە مەدەنییەکان و حکوومەت بدۆزرێتەوە.[١٤]

ئەو بەرگرییەی مۆفێ و لاکلائۆ بەبێ هیچ سڵکردنەوەیەک لە «دیموکراسیی ڕادیکاڵ»ی دەکەن، وەکوو چۆن عەلی مونەزەمی شرۆڤەی دەکات، هاوتەریبە لەگەڵ بیرۆکەی «مارکسیزمی دیموکراسی»ی دوکتۆر قاسملوو.

بە بۆچوونی د. قاسملوو، ئەو سۆسیالیزمی دیموکراسییەی کە بنیات دەنرێت، هەم بە بەرژەوەندییە ئابووری و سۆسیالیستییەکانی و هەم بە ئازادییە تاکەکەسی و سیاسییەکانی، واتای بەشداریی ڕاستەوخۆی پێکهاتەکانی کۆمەڵگە لە دەسەڵاتدا دەگەیەنێت. لەو سیستەمە سۆسیالدیموکراسیەدا کە بۆخۆی هەوڵی بنیاتنانی دەدات، نابێ تاک لە بواری ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسیدا سەرکوت بکرێت. دوکتۆر قاسملوو جیاوازی لە نێوان سێ جۆری دیموکراسیی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسیدا دادەنێت. ئەم سێ شێوازە دیموکراسییە لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیست و سەرمایەداری بەراورد دەکات. لە سەرەتادا دیموکراسیی ئابووری لە وڵاتە سۆسیالیستەکاندا بەهێزە، لەبەر ئەوەی کە داهاتە نیشتمانییەکان لەو وڵاتاندا بە شێوەیەکی عادڵانەتر دابەش دەکرێن. د. قاسملوو لێرە باس لە خاڵێکی زۆر گرنگ دەکات، ئەویش دابەشکردنی داهاتە نیشتمانییەکان لە نێوان زۆرینە و کەمینەدا نییە، بەڵکوو بەراوردکردنێکە لەسەر ئەو بنەمایەی کە ئاخۆ ئەو داهاتە بە شێوەیەکی عادڵانە دابەش دەکرێت، یان نا؟

د. قاسملوو بەرگری لەوەش دەکات کە دیموکراسیی کۆمەڵایەتی لە وڵاتانی سۆسیالیستدا بە ڕێژەیەک باشترە لە وڵاتە سەرمایەدارییەکان، کەواتا لە وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا حکوومەت لەگەڵ پێشکێشکردنی خزمەتە کۆمەڵایەتییەکانی وەکوو خوێندن، نیشتەجێبوون و تەندروستی، لەو هاوکارییانەشدا کە لە بواری هونەری و کلتووریدا پێشکێشی کردوون، زۆر عادڵانە بووە و هیچ تایبەتمەندییەکی بە کەس نەداوە. بەڵام دوکتۆر قاسملوو دەڵێت، دەربارەی دیموکراسیی سیاسی بارودۆخەکە جیاوازە. بە واتایەکی دیکە، بە بۆچوونی ئەو، پێویستە مافی ئەوە بدەین کە دیموکراسیی سیاسی لە وڵاتانی لیبراڵ ـ سەرمایەداریدا زۆر پێشکەوتووە. واتا دەتوانین بڵێین لەو وڵاتانەدا، ئازادیی تاک لە بوارەکانی ئازادیی بیروڕا و میدیا، گەشتوگوزار و بەشداریی سیاسی لە دەسەڵات و ڕەخنەگرتندا فرەوانترە. هەروەها پێویستە بڵێین کە دوکتۆر قاسملوو باس لە دوو لایەنی سەرەکیی دیموکراسی تاکەسەکی و گشتی دەکات. دیموکراسیی سیاسیی تاکەکەسی، ژیانی تایبەتیی تاکەکەسە، واتا تاک هەرچۆنێکی بیهەوێت ژیانی تایبەتیی خۆی بنیات دەنێت و بەو شێوازە دەژیت؛ بەو جۆرەی کە دەیەوێت شێوازی فیزیکیی تاک دابرێژێت. بابەتەکانی تایبەت بە ئازادیی جلوبەرگی تاکەکەسی، لە خاڵە هەر دیارەکانی ژیانی تاکەکەسین لە دیموکراسیی سیاسیدا. لە جێگەیەک کە پەیوەندیی نێوان تاک و کۆمەڵ، یان دەوڵەت دەست پێ دەکات، باس لە هێڵی گشتیی سۆسیالدیموکراتی دەکرێت. لە بابەتی وەکوو ئەوەی تاک بتوانێت بۆچوون، یان ڕەخنەی خۆی بەرانبەر بە دەسەڵات، یان بەڕێوەبەرەکەی بڵێت. دوکتۆر قاسملوو لەنێو وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا بە ڕێژەیەکی کەم تایبەتمەندیی ڕیزپەڕ (استثناء) بۆ هەریەک لە یۆگوسلاڤیا و مەجارستان (هەنگاریا) دادەنێت

و دەڵێت، دیموکراسیی سیاسی بۆ تاکەکەس و بە شێوەی گشتی نییە.

دوکتور قاسملوو رەخنە لە شێوازی سۆسیالدیموکرات لە وڵاتانی سۆسیالیستی و هەروەها دیموکراسیی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە وڵاتانی لیبرال ـ سەرمایەداری، کە لە وڵاتانی رۆژئاوایی هەیە، دەگرێت و دەڵێت، لە هەردوو بلۆکەکەدا دیموکراسییەکی تەواو نییە. بەڵام د. قاسملوو لە نێوان ئەم سێ شێوازە دیموکراسییەدا پێشەنگایەتی بە دیموکراسیی سیاسی دەدات. د. قاسملوو کە بۆ نیشاندانی هەبوونی دیموکراسی باس لە نوێنەرایەتی و بەشداربوون دەکات و یەکسانیی کۆمەڵایەتی وەکوو بەرچاوترین نیشانە بۆ ئەو مەبەستە دادەنێت.[۱۵] (اندیشەهای قاسملوو: ۹۸) کە باس لە بەشداربوون و نوێنەرایەتی دەکەین، نابێ بەبێ ئەوە تێ پەڕین کە بڵێین، دوکتور قاسملوو بە ناوی دیموکراسییەوە بڕوایەکی قووڵی بە پلۆرالیزم (بەشداریی فرەلایەن) هەبوو. لەلای دوکتور قاسملوو کە پلۆرالیزم بە رێگەیەکی سەرەکیی گەیشتن بە دیموکراسی دەبینێت، بوونی تەنیا یەک پێکهاتەی سیاسی دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی تۆتالیتاریزم.

د. قاسملوو جەخت دەکات لەسەر ئەوەی کە بە ناوی پلۆرالیزمەوە لە کۆمەڵگەیەکدا دەبێ لایەنی سیاسیی جیاواز هەبێت و ئەمانە لەسەر بەڕێوەبردنی وڵات و خەڵک کێبڕکێ بکەن. خەنیمە سیاسییەکان کە وەکوو پێداویستییەکی سەرەکیی دیموکراسی لەنێو پلۆرالیزمدا جێ دەگرن، دەتوانن وەکوو ئەو (ئانتاگۆنیزم- لێکدژی)یە بن، کە لاکلائۆ و مۆفێ باسی لێوە دەکەن. هەرچۆنێک بێت، خەنیمەکان دوژمنی یەکتر نین، ئەوان رکابەری یەکترن، کە لەسەر بابەتەکان ناکۆکن. یان وەک «رازمینگ کۆچەی» کە باس لە ژنومێردەکەی «لاکلائۆ و مۆفێ» دەکات و دەڵێت، لەنێو ئانتاگۆنیزمدا دەڵێن: «خەنیمەکەت بۆ ئەوە دروست بووە، کە رکابەرایەتیی تۆ بکات و بەو شێوەیە قبووڵی بکە.»[۱۶]

وەکوو چۆن شاهۆ حوسێنی لە مەقالەیەکدا لەژێر ناوی «لە دیموکراسیی رادیکاڵەوە بەرەو سۆسیالیزمی دیموکراتیک»[۱۷] دەڵێت: «د. قاسملوو کە هەردوو کێشەی سیاسی و ئابووری، وەکوو دوو کێشەی سەرەکیی کوردستانی رۆژهەڵات و ئێران دەبینێت و باسیان دەکات و بوونی رژێمێکی دیکتاتۆر وەکوو هۆکاری سەرەکیی هەبوونی ئەو دوو کێشەیە پێناسە دەکات.»

بە بۆچوونی د. قاسملوو، ئەو سۆسیالیزمی دیموکراسییەی کە بنیات دەنرێت، هەم بە بەرژەوەندییە ئابووری و سۆسیالیستییەکانی و هەم بە ئازادییە تاکەکەسی و سیاسییەکانی، واتای بەشداریی راستەوخۆی پێکهاتەکانی کۆمەڵگە لە دەسەڵاتدا دەگەیەنێت

لەم بەینەدا بەپێی بیرکردنەوەی د. قاسملوو، بە شێوەیەکی گشتی لە سیستەمی سۆسیالیستیدا یەکسانیی سیاسی نییە و یەکسانیی ئابووری هەیە، بەڵام بەپێچەوانەوە لە سیستەمی سەرمایەداریی بورژواییدا یەکسانیی ئابووری نییە و یەکسانیی سیاسی هەیە. لە راستیدا لەسەر بنەمای ئەم هەڵسەنگاندنە، دەتوانین ئەوە ببینین کە د. قاسملوو سڵاوێکی لە لیبرالدیموکراسی کردووە (ئاوڕی لێ داوەتەوە). لە راستیدا ئەمە وەکوو یەکێک لەو بابەتە سەرەکیانەی کە بەرگریی لێ دەکات، هەڵوێستێکە لە بابەتی ئازادیی تاک و دیموکراسیدا دێتە بەردەممان. سڵاوێکی بەم شێوەیە، بە واتایەکی گەورەتر، ئەگەر بڵێین وەکوو وتەکانی لاکلائۆ و مۆفێ دەربارەی دیموکراسیی رادیکاڵ دێتەوە، زێدەڕۆییمان نەکردووە. لەبەر ئەوەی ئەوانیش لیبرالدیموکراسی، کە هاوتەریبی چینی

بووڕژوایە، لە بنەڕەتەوە ڕەت ناکەنەوە. بەپێچەوانەوە بەو واتایە، کە قاسملووش هاوبیرە لەگەڵیان، لەنێو سۆسیالیزمدا، تاکی چینی کرێکار تەنیا بەرهەمهێنەر نییە، بگرە هاوکات لە بواری سیاسیشدا بە هاووڵاتی هەژمار دەکرێت. هەڵبەت دەبێ ئەوەش بڵێین کە لە سیستەمی لیبرالیدا دیمۆکراسی تەنیا سنووردار نابێت بە ئازادیی تاکەکەس، بەڵکوو دەبێ لە بواری ئابووریشدا گەشە بکات.

دەبێ ئاماژە بەوە بکەین کە ئەو سۆسیالیزمە نوێیەی کە د. قاسملوو دەیەوێت بنیاتی بنێت جیایە لەو سۆسیالیزمەی کە لە وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا هەیە، بە بڕوای ئەو، شێوازەکانی سۆسیالیزمی هەیی (مەوجوود) ناتوانێت وەڵامدەری کێشەکانی تاکی کورد و کوردستان بێت و دەڵێت: «دەبێ سۆسیالیزمێک بنیات بنێین، کە وەڵامدەری داواکارییەکانی تاکی خۆمان بێت.»

لە وەڵامی پرسیارێکدا سەبارەت بەوەی کە «چ جۆرە سۆسیالیزمێک»؟ د. قاسملوو بە ئاماژەکردن بە پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسا دەڵێت: «دەبێ هەر نەتەوە و وڵاتێک بەپێی تایبەتمەندییەکانی خۆیان، سۆسیالیزم بنیات بنێن. بۆ ئەمەش دەبێ گرنگی بدەین بەو بڕیار و هەڵسەنگاندنانەی کە پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسا لە ٢٤مین کۆنگرەی خۆیدا لە ساڵی ١٩٨٢ بە مەبەستی بنیاتنانی سۆسیالیزمێکی نوێ باسی کردوون.» د. قاسملوو دەڵێت: «پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسا کە ئەو کۆنگرەیەی لەژێر دروشمی «بنیاتنانی سۆسیالیزمێک بە ڕەنگی فەرەنسایی» گرتووە، هەوڵی داوە کە سۆسیالیزمێک بەپێی تایبەتمەندیی وڵاتی خۆیان بنیات بنێت.»

> **د. قاسملوو جەخت دەکات لەسەر ئەوەی کە بە ناوی پلورالیزمەوە لە کۆمەڵگەیەکدا دەبێ لایەنی سیاسیی جیاواز هەبێت و ئەمانە لەسەر بەڕێوەبردنی وڵات و خەڵک کێبڕکێ بکەن**

لە ڕاستیدا دەبێ بەگەرمی پێشوازی لەم هەڵویستەی پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسا بکرێت، کە گەورەترین پارتی کۆمۆنیستی ئەورووپای ڕۆژئاوایە و پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ پارتی کۆمۆنیستی یەکیتیی سۆڤیەت هەبووە، کە ویستوویەتی سۆسیالیزمێک بەم شێوازە بنیات بنێت. سەرەڕای ئەمەش، دەڵێت، کە ئەو سۆسیالیزمەی لە وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا هەیە، بۆ کوردستان گونجاو نییە و بەئاشکرا دەڵێت، کە گەلی کورد لە کوردستان دەبێ بە لەرچاوگرتنی هەلومەرج و تایبەتمەندییەکانی خۆی، سۆسیالیزمێکی نوێ و تایبەت بە خۆی بنیات بنێت و، داوای شێوازێکی نوێ «سۆسیالیزمێک بە ڕەنگی کوردستان» دەکات. بە بڕوای د. قاسملوو دەبێ بنەمای ئەم سۆسیالیزمە دیمۆکراسی بێت. لە کۆنگرەی پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسادا دەڵێت، کە بە مەبەستی وەڵامدانەوەی پێداویستییە نوێیە هەمەجۆرەکانی خەڵک لە وڵاتانی سۆسیالیستیی ئەورووپا دەبێ کۆمەڵگە پێش بکەوێت و بنەمای ئەو پێشکەوتنەش دیمۆکراسییە. پیری ئەندێرسۆن دەڵێت: «نیشانەکانی لیبرالبوونی سنووردار و نەرمینواندن لە بەرانبەر کۆمۆنیزمدا لە وڵاتانی ئەورووپا لە ساڵانی ١٩٦٠ وەدیار کەوتن، کە لە کۆنگرەی پارتی کۆمۆنیستی فەرەنسادا، وەکوو «دیمۆکراسیی پێشکەوتوو» باسی لێوە کراوە.»[١٨]

لە ڕاستیدا د. قاسملوو بۆخۆی لە دوکیومێنتارییەکی «بی.بی.سیی فارسی»دا، کە ئەو میدیایە لەسەر «کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم» ئامادەی کردووە، بەڕوونی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا ڕەت دەکاتەوە و

بەمەش دیـــار دەبێت، کـــە ڕێگاکانی چەندە لەگەڵ مارکسیســـت ـ لینینیستی کلاسیک جودا کردووەتەوە. د. قاســـملوو پشـــتگری لە ستراتیژییەکی نوێی پۆستمارکسیزم دەکات، کـــە پرۆلیتاریای دیکتاتۆری و شۆڕشـــگێڕیی زۆرداری ڕەت دەکاتەوە و، هاورای بیرمەندی نوێخـــوازی ئەڵمانیا «ئێدوارد بەرنشـــتاین»ە. هەرچەندە ڕەتکردنەوەی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا بە واتای ڕەتکردنەوەی پرۆلیتاریا نایەت، بەڵام هاوتەریب و هاوسەنگە لەگەڵ پێگەی تایبەت و ڕەخنەی پرۆلیتاریا لە خەباتی کۆمەڵایەتیدا. د. قاسملوو بەرگریکردنی بەشێک لە ئەندامانی حیزبەکەی لە دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا بە بێواتا و بێجێ دەبینێت و ئەمەش، بەوە گرێ دەدات کە حیزبەکەی ئەو، حیزبێکی «دیمۆکراتیکی نەتەوەیی»ـــە . ڕەتکردنـــەوەی ئـــەم بابەتە لە لایەن د. قاســـملوو تەنیـــا لە بەرژەوەندیی لایەنگریکردنە لە دیمۆکراســـی. لەبەر ئەوەی ئەو، دژی سۆســـیالیزمێکە کە دیمۆکراســـی و ئـــازادی لە ناوەرۆکیدا نەبێـــت. هەڵبەتە د. قاســـملوو لەبارەی ڕەتکردنەوەی دیکتاتۆریی پرۆلیتاریـــاوە خۆی لـــە ســـوودوەرگرتن لە «ڕەوابوونی مارکسیســـتی» بـــەدوور ناگرێت. بە بڕوای ئـــەو، بەر لە هەرشـــتێک مارکس، دیکتاتۆریـــی پرۆلیتاریـــا وەکـــوو ئامانجێک نابینێـــت، بەڵکـــوو ئامانجـــی ســـەرەکیی ئـــەو، «لەنێوبردنی ســـەرجەم چینـــەکان و دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی بێچین»ـــە و، لەو ڕێگەیەدا وەکوو قۆناغێکی کاتی هەڵویستەی لەســـەر دەکات. تەنانـــەت ســـەرۆکی پارتی کۆمۆنیســـتی چین، «ماو تسی تۆنگ»، نەک پرۆلیتاریا، بەڵکوو بەرگری لە «دیکتاتۆریەتیی دیمۆکراسیی گەل» دەکات.

لە کۆتاییـــدا، نامەوێت تێپـــەڕ بم، بەبێ ئەوەی باس لەو خاڵە بکەم، کە لەبەر ئەوەی د. قاسملوو بۆ مەسەلەی کورد و کوردستان باسی لە دامەزراندنی سۆسیالیزمێکی نوێ کردووە، ڕووبـــەڕووی ڕەخنەیـــەک بووەتـــەوە، کە لە «ڕووبەڕووبوونەوەی سەرمایەداری»ـــەوە دێت. لە بابەتی «کورتەباسێک لەسەر سۆسیالیزم» کە بۆ پرۆگرامی حیزبی دیمۆکراتی کوردســـتانی ئێران پێشکێشی کردووە، لە لایەن ڕێکخراوە چەپە ڕادیکاڵییەکانی وەکـــوو کۆمەڵە و «ڕاە کارگـــر»ەوە ڕەخنـــەی لێ گیـــراوە و دەڵێن، گوناهێکی سۆســـیال دیمۆکراسیی کردووە و هەموو مەبەستەکەیشی ئەوە بووە، «ئاو بکاتە ئاشـــی ســـەرمایەدارییەوە». ئەوەی کە لەنێو ئەو نامە (دەق)ـەدا باس لە (مارکسیســـت ـ لینینیست) نەکراوە، ئەوەیە کە بە شێوەیەکی خراپ لەســـەر سۆسیالدیمۆکراسی تۆمەتبار کـــراوە. خودی د. قاســـملوو دەڵێـــت، لەبەر ئەوەی لە گوتار و ســـلۆگانەکانیدا باســـی لە سەرمایەداری نەکردووە، ڕەخنەی لێ گیراوە، بەڵام ئـــەو، دەڵێت بـــەر لە هەرشـــتێک لە کوردستان دەبێ بڵێن «کامە سەرمایەداری؟» لەبەر ئەوەی لە کوردستان سەرمایەداری نییە. ئـــەو، دەڵێ کاپیتالیزم (ســـەرمایەداری) ئەوە نییە، کە هەندێک کەس بیری لێ دەکەنەوە، کە پەیوەندیی بە مـــاڵ و ملکەوە هەبێت، بە ئاماژەکردن بە کارل مارکس، دەڵێت کە ئەمە «شـــێوازێکی پەیوەندیـــی کۆمەڵایەتییە»، لە لایەک کەسی خاوەنسەرمایە، واتا کاپیتالیست و، لە لایەکی دیکە، چینـــی کرێکار هەیە و، شـــێوازێکی کۆمەڵایەتییە کـــە پەیوەندیی بە «زاڵم و زۆڵملێکراو»ەوە هەیە. لەم شـــێوازەدا، چینـــی کرێکاران کەرەســـتەی بەرهەمهێنان نین و ناچار کراون هێزی جەستەیی خۆی بە خاوەنی سەرمایە بفرۆشن، کە ئەو ئامێرانەیان قۆرخ کردووە. د. قاسملوو لەم خاڵەدا جیاوازی دەخاتـــە نێـــوان کاپیتالیســـت و دەوڵەمەند لـــە کوردســـتان و دەڵێـــت، لە کوردســـتان سەرمایەداری نییە. ئەو، بەرگری لەوە دەکات، کە هەموو کاپیتالیســـتێک دەوڵەمەندە، بەڵام هەموو دەوڵەمەندێک کاپیتالیست نییە و، ئەم وەڵامەش دەداتە ئەو کەســـانەی کە ڕەخنەی لێ دەگـــرن، کە لـــە کوردســـتان دژایەتیی

کاپیتالیزم ناکات:
«کاپیتالیست و دەوڵەمەند یەک شت نین، هەموو کاپیتالیستێک دەوڵەمەندە، بەڵام هەموو دەوڵەمەندێک کاپیتالیست نییە. لە کوردستان دەوڵەمەند هەیە، بەڵام کاپیتالیست نییە. هەربۆیە لە کوردستان پێویستیمان بە شوعاری دژی کاپیتالیزم نییە. ئەم قۆناغە، قۆناغێکە کە پێویستە خەباتی نەتەوەیی و دیمۆکراتیی تێدا بکرێت. لەبەر ئەوەی کەسانی خاوەنسەرمایە لە کوردستان، چینێکی ڕێکخراو و یەکگرتوو نین و، دژایەتیی داواکاریی نەتەوەیی و دیمۆکراسییانەی ئێمە ناکەن. بەپێچەوانەوە لە زۆربەی شارەکاندا بورژوا و بورژوازە بچووکەکان، هاوکاریی خەباتی نەتەوەییی کورد دەکەن و دەیانەوێت ڕۆڵیان هەبێت.» جگە لەوە، د. قاسملوو، خۆی دەڵێت: «ئەو سۆسیالیزمە دیمۆکراسییەی کە ئەو بەرگریی لێ دەکات، بە واتای ڕەتکردنەوەی کاپیتالیزم و سۆسیالدیمۆکراسی نییە. لەبەر ئەوەی د. قاسملوو لەو بڕوایەدایە، کە سۆسیالدیمۆکراسی ڕێگەیەکە بۆ ڕیفۆرمکردنی ئەو سۆسیالیزمەی کە بەرگری لە کاپیتالیزم دەکات و بە بیر و باوەڕی سۆسیالیستییەوە هەوڵ دەدات کە چینی کرێکار کاپیتالیزم قبووڵ بکات و لەوەش گرنگتر، ئەوەیە کە دەیەوێت لە چوارچێوەی کاپیتالیزمدا کێشە سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی چینی کرێکار چارە بکات. بە بڕوای من، کە د. قاسملوو لێرەدا سۆسیالدیمۆکراتی دێنێت، بە واتای ئەوە نییە کە وازی لە سۆسیالیزمی ڕیالیستی نەهێناوە. لەبەر ئەوەی کە ئەو، تەنیا باسی لە سۆسیالیزمی دیمۆکراتیک کردووە. بەڵێ دەتوانین بڵێن کە ئەمەی بۆ بەرگریکردن لەو سۆسیالیستبوونەی خۆی گوتووە. بەڵام بۆ ئەوەی کە بڵێین ئەمە مۆدێلێک نییە کە لەسەر ئەو شێوازە سۆسیالیزمە بێت کە هەیە، ئەو بەڵگە و بابەتانەی کە لە سەرەوە دەربارەی بیرکردنەوەی د. قاسملوو باسمان کردن، دەکرێ کیفایەت بن بۆ ئاشکراکردنی ئەمە. خۆ مەشغوولکردن بە بیناکردنی سۆسیالیزمێکی نوێ و کارکردن بۆ ئەوەی کە ئەمە لەسەر هەڵسەنگاندن و ڕەخنەگرتن لە سۆسیالیزمی ڕیالیستیک بنیات بنێت، بەسە بۆ ئەوەی کە بڵێین د. قاسملوو وازی لە سۆسیالیزمی ڕیالیستیک هێناوە.

کۆتایی

لە سەرەتادا دەبێ مافی ئەوە بدەین کە، دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملوو لەو بابەتە کورتەدا کە باسمان کرد، ئاماژەی بە چەند بابەتی گرنگ کردووە، بابەت و ناوەرۆکی ئەو مژارانەی کە گرنگیی پێ دەدات و هەروەها شێواز و ئامانجی گفتوگۆکردن لەسەر ئەو مژارانە، بەڵگەهێنانەوەی پێویستە لەسەر ئەوەی کە دوکتۆر قاسملوو لە بواری هزر و بڕوا و سیاسەتەوە لەگەڵ

مارکسیست ـ سۆسیالیستە کلاسیکەکان جیاوازە و ئەوەندەی کە ئێمە باسمان کردووە، هۆکاری پێویستمان بەدەستەوەیە کە بڵێین دوکتۆر قاسملوو کەسێکی پۆستمارکسیزمە.

لە سەرتاوە باسی بنیاتنانی سۆسیالیزمێکی نوێی کردووە، کە تێیدا سەرجەم پارتە سیاسی و ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان دەتوانن ناوەرۆکێکی دیمۆکراتییان هەبێت و لەوە سەرووتر بن، کە تەنیا چینی کرێکار وەکوو دینامۆی گۆڕانکارییەکان پێناسە بکەن و، لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین بڵێین کە خۆی وەک کەسێکی پۆستمارکسیزم پێشان دەدات. بەم شێوەیە دەتوانین بڵێین بەهۆی ئەوەی تۆتالیتاریالیزمی چینایەتی لە دژی دیمۆکراسی دەبینێت، پرۆلیتاریای دیکتاتۆری ڕەت دەکاتەوە و واز لەو هزرە دەهێنێت، ئەو بابەتەی کە «لاکلائۆ و مۆفێ»ش باسی لێوە دەکەن، «تایبەتمەندیی چینایەتی»، یان «سیاسەتی چینایەتی» بەلاوە دەنێت.

حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران بە ڕێبەرایەتیی دوکتۆر عەبدولڕحمان قاسملوو، خۆی وەک حیزبێکی چینایەتی نابینێت، بەڵکوو خۆی وەک ڕێکخراوێکی «دیمۆکراتی ـ نەتەوەیی» پێناسە کردووە و ڕێک خستووە. «E. M. Wood» باسی «لاکلائۆ» دەکات و دەڵێت، لاکلائۆ شێوازی «میللی نەتەوەیی ـ خەڵکی نەتەوەیی»، یان «میللی ـ دیمۆکراتی»ی بەکار هێناوە و، ئەو کێماسییەی «لاکلائۆ» ساڵی ١٩٢٠ لە پارتی کرێکاری ئاڵمانیادا دۆزیویەتەوە لێپرسینەوە (-gensoru Interpellation) بووە و، لاکلائۆ پاریزگاریی لە نەتەوە کردووە و پۆتانسیەلی بەرگریکردن لە پۆپۆلیستیی دیمۆکراتیکی لە وڵاتەکەی خۆی، واتا ئارژانتینەوە بەدەست هێناوە. هەر بەم شێوەیەی «وۆد» لەبارەی لاکلائۆوە باسی دەکات، د. قاسملووش لە بەرانبەر چینایەتی، نەتەوەگرایی و لە بەرانبەر ئابووریدا، سیاسەت بەهەند وەردەگرێت و، گرنگی بە کۆمەڵگە دەدات.[١٩] لەبەر ئەم هۆکارانە دەتوانین کە دوکتۆر قاسملوو وەکوو پۆستمارکسیزم وەسف بکەین. لێرەدا لە هەڵوێستی ئیدیۆلۆژیک و سیاسیی دوکتۆر قاسملوودا ئەو شتەی کە دەرفەتمان دەداتێ ئەو ڕیزبەندییە بکەین، ئەوەیە کە سۆسیالیزمی ڕیالیستی لەسەر بنەمای ڕەخنەگرتن لە مارکسیزمی کلاسیک بنیات دەنێت. جگە لەمە، لەبارەی سۆسیالیزم و بابەتە جیهانییەکانەوە زۆر جیاوازتر لە پارتی کۆمۆنیستی شوورەوی بیر دەکاتەوە و حیزبەکەی خۆیان بە پارتێکی دیمۆکرات و نەتەوەیی وەسف دەکات، کە دەتوان ڕەخنە لە خۆیان بگرن .بەم شێوەیە بەر لە هەرشتێکی دیکە، ئەرکی بەدەستهێنانی مافەکانی گەلی کورد لەسەر شانی ئەوانە، لەبەر ئەوەی بە گوتەی د. قاسملوو، ئەولەویەتی حیزبی کۆمۆنیستی شوورەویش بەرژەوەندییەکانی خەڵکی خۆیان بووە.

دوکتۆر قاسملوو کە پلۆرالیزم وەکوو پێویستییەک بۆ دیمۆکراسی دەبینێت و لەسەر ئەم بنەمایەش بەرگری لە ناسنامەی مەزهەبی، نەتەوەیی و ژنان و خەباتیان بۆ ئازادی و بەرابەریی کۆمەڵایەتی دەکات، بە تەواوەتی ئەو بابەتە کە لاکلائۆ و مۆفێ باسی لێوە دەکەن و دەڵێن: «فرەوانکردنی زەمینەی دیمۆکراسی و قۆرخنەکردنی، یان کۆنەکردنەوەی دەسەڵات لە خاڵێکی تایبەتدا وەکوو خاڵ و مەرجێکی سەرەکیی دیمۆکراتیزەکردنی کۆمەڵگە دەبینن»[٢٠] و کۆدەنگییەک لەگەڵ ئەم تێزە وەدیار دەخات. ئەو باسەی کە دەتوانین لەو ژنومێردەوە، واتا لە لاکلائۆ و مۆفێوە پێی بگەین، ئەوەیە کە دوکتۆر قاسملوو لە خەباتی کۆمەڵایەتیدا، مارکسیزمی کلاسیک، کە پێگەیەکی تایبەت و بەئیمتیازەوە دەدات بە چینی کرێکار، تێپەڕ دەکات و جەخت دەکاتەوە لەسەر ئەوەی کە لە مەیدانی سیاسەتدا لەسەر بنەمای ئانتاگۆنیزم گرنگی بە فرەیی ناسنامە و خەباتی پێکهاتەکان بدرێت، وەکوو گۆران تێربۆرن[٢١] دەربارەی لاکلائۆ و مۆفێ دەڵێت، ڕوانینی سۆسیالیستی بەرانبەر بە چینەکان، لە هزری سۆسیالیستی دیمۆکراتیکدا لەلای قاسملوو پێگەیەکی دیاری نییە. بەو قسەی کە ئێلن وۆد وەکوو ڕەخنەیەک لەبارەی پۆستمارکسیزمەوە دەیڵێت، دەتوانین بەرگری لەوە بکەین کە د. قاسملوو خۆی لە چینایەتی دزیوەتەوە و لە دژی بووە. جەختکردنی بەردەوام لەسەر

> **د. قاسملوو پشتگری لە ستراتیژییەکی نوێی پۆستمارکسیزم دەکات، کە پرۆلیتاریای دیکتاتۆری و شۆڕشگێریی زۆرداری ڕەت دەکاتەوە و، هاورای بیرمەندی نوێخوازی ئەڵمانیا «ئێدوارد بەرنشتاین»ە**

ئەوەی کە ئەوان ڕێکخراوێکی چینایەتی نین و خۆیان وەکوو حیزبێکی دیمۆکراتی نەتەوەیی پێناسە دەکەن، دیاریکردنی ئەوەی کە لە وڵاتە سۆسیالیستەکاندا دیمۆکراسی نییە و لەسەر ئەم بنەمایە بە شێوازێکی ڕەخنەییی توند و بە زمانێکی پاراو تەئکید دەکەنەوە کە پێویستە خەباتی چینایەتی و کۆمەڵایەتی ببێتە دەرفەتێک بۆ گەشەکردنی دیمۆکراسی، کە ئەمەش وەکوو نیشانەیەکی دیاری پۆستمارکسیزم دەبینرێت. جەختکردنی د. قاسملوو لەسەر ئەوەی کە دیمۆکراسیی ڕادیکاڵ، وەکوو بنەمای بیرۆکە سۆسیالیستییەکەی جێ بگرێت و خەبات لەسەر ئەم بنەمایە بێت، هۆکارێکە بۆ ئەوەی د. قاسملوو لە بەرەی لاکلائۆ و مۆفیێ جێ بگرێت. ئیسماعیل بازیار یەکێک لە ئەندامانی بەڕێوەبەرایەتیی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان کە دوکتۆر قاسملوو وەکوو ڕێبەر قەبووڵ دەکات، بە درێژاییی ئەو بابەتەی کە نووسیویەتی دەڵێت: «دوکتۆر قاسملوو وازی لە کۆمۆنیزم هێناوە»، «دوکتۆر قاسملوو سنوورێکی دیاریکراوی لە نێوان خۆی و چەپی ڕادیکاڵدا داناوە»، «ئەو، چیتر کۆمۆنیست نییە و بە بڕوای ئەو، چیتر کۆمۆنیزم نەماوە»، «ئەو، ئیدی سۆسیالیستە، دەتوانم بەئاشکرا بڵێم کە ئەو ڕووی کردووەتە سۆسیالیزمی دیمۆکراتیک و بەم نووسینە ماڵئاواییی لە میتافیزکی کۆمۆنیزم کردووە». میتافیزیکی کۆمۆنیزم، چینایەتی وەکوو بنەمای سەرجەم خەباتە سیاسییەکان دادەنێت و باس لە مژارەکانی وەکوو ژنان، نەتەوە و کلتوور ناکات و، هەموو شرۆڤە و ئانالیزی سیاسی و خەباتکردنی لەسەر بنەمای چینایەتییە، کە دوکتۆر قاسملوو ماڵئاوایی لەوە کردووە.

پەراوێزەکان

Anderson, Perry, Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, çev. Bülent Aksoy, İletişim: 2007, Birikim Yayınları.

Behramî Kawe, Tavgeyî Heqîqet, Beşêk Le Behremekanî Diktor Qasimlo, yayın yeri, tarihi ve yayınevi yok.

Demir, Gökhan, Post-marksizm Ve Radikal Demokrasi, İstanbul: 2014, PatikaKitap Yayınları.

Keucheyan, Razmig, Aklın Sol Yarısı, çev. Selen Şahin, İstanbul:2016, İletişim Yayınları.

Laclau Ernesto; Mouffe Chantal, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru, İstanbul: 2015, İletişim Yayınları.

Monzemi, Ali, Endîşehayî Qasimlo, trc. Keyhan Yusifî, Erbil: 1392 (2013), Îtîhadiyeyî Danişcuyanî Dimokrat Kurdistanî Îran.

Mouffe, Chantal, Siyasal Üzerine, çev. Mehmet Ratip, İstabul: 2013, İletişim Yayınları.

Sol Popülizm, çev. Aybars Yanık, İstanbul: 2019, İletişim Yayınları.

Qasimlo, Ebdurrehman, Çil Sal Xebat Di Riya Azadiyê de, wer. Ziya Avci, İstanbul: 2002, Avesta Yayınları.

Therborn, Göran, Marksizmden Post-Marksizme, çev. Devrim Evci, Ankara: 2011, Dipnot Yayınları.

Wood, Ellen M., Sınıftan Kaçış, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul:2011, Yordam Yayınları.

[1] İlgili metin için bkz. Dr. Qasimlû, Kurtebasêk Le Ser Sosyalîzm», içinde“Tavgeyî Heqîqet, Beşêk Le Berhemekanî Diktor Qasimlû, amadekar: Kawe Behramî, Bergî Yekem, basım yeri, tarihi ve yayınevi yok. Aksi belirtilmedikçe Dr. Qasimlo ile ilgili değerlendirmede referans alınmış olan bu eserdir.

[2] Ebdulrehman Qasimlo, Çil Sal Xebat Di Riya Azadiyê de, wer. Ziya Avci, İstanbul:2002, Avesta Yayınları, s. 133.

[3] Ali Monzemi, Endîşehayî Qasimlo, trc. Keyhan Yusifî, Erbil: 1392 (2013), Îtîhadiyeyî Danişcuyanî Dimokrat Kurdistanî Îran, s. 78-100.

[4] Bkz. http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/83-aydinlanma-dusuncesi-ve-bat%C4%B1-marksizmi (erişim tarihi: 23. 09. 2019).

[5] Perry Anderson, Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: 2007, Birikim Yayınları, s. 89.

[6] Bkz. http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/74-post-marksizmin-postulatlari (erişim tarihi: 24. 09. 2019)

[7] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji, s. 25

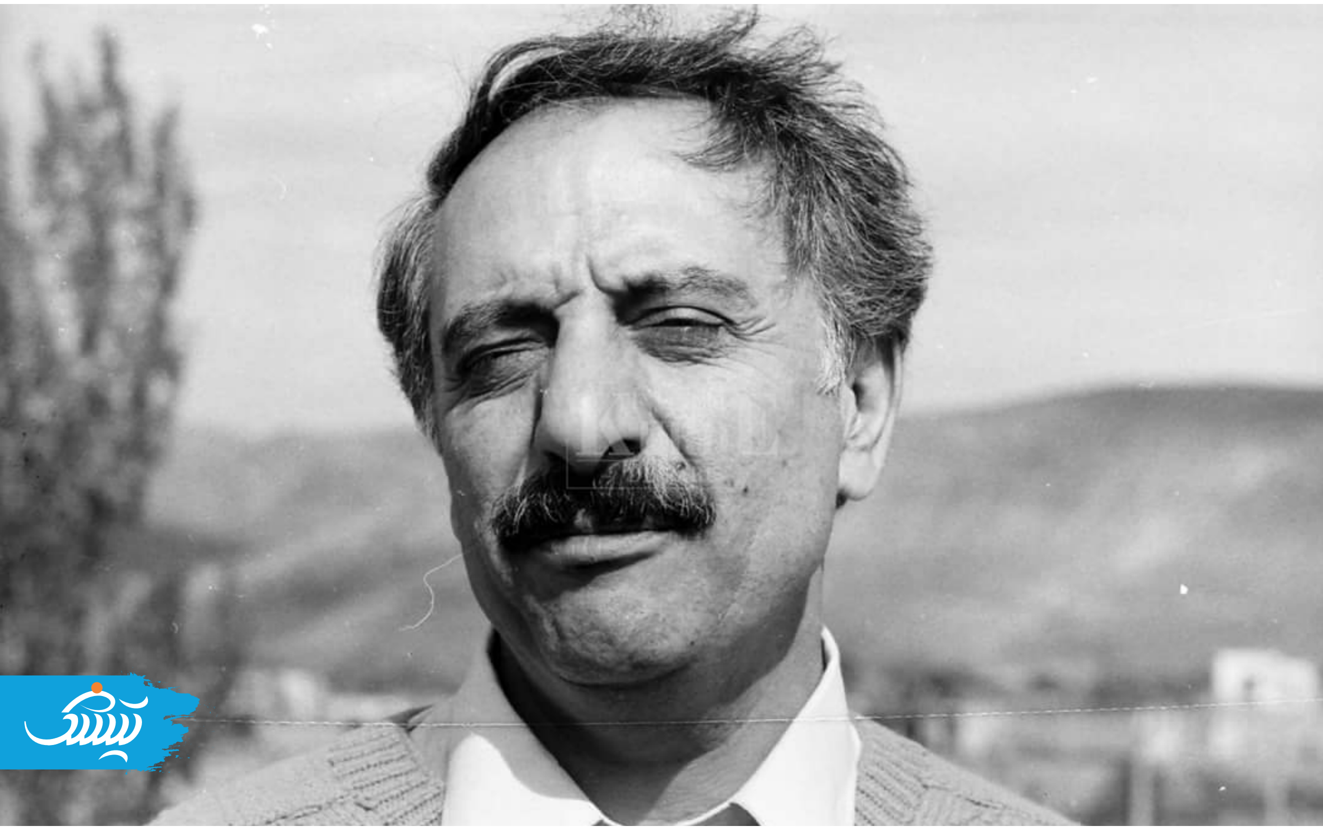

[8] Chantal Mouffe, Sol Popülizm, çev. Aybars Yanık, İstanbul: 2019, İletişim Yayınları, s. 15; Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji, s. 26.
[9] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji,s. 28-29.
[10] Chantal Mouffe, Siyasal Üzerine, çev. Mehmet Ratip, İstanbul: 2013, İletişim Yayınları, s. 39
[11]Gökhan Demir, Post-marksizm Ve Radikal Demokrasi, İstanbul: 2014, PatikaKitap Yayınları, s. 167-68
[12] Burada şunu not düşmek gerekir: Dr. Qasimlo politik-idari bir statü olarak otonomiyi nihai ve üst bir merhale gibi görmüyor. Kürt meselesinin gerçek ve asıl içeriği olarak vurguladığı self-determinasyon hakkını gerçekleştirmenin üç biçiminden bahsetmektedir: Bağımsızlık, federalizm ve otonomi. Doğu Kürdistan›ın, İran›ın ve Kürtlerin Ortadoğu›daki mevcut koşullarına kendince «realist» bir şekilde yaklaşıp ilk ikisinin bu koşullara uygun olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla otonominin tercih edilmesi, var olan koşulların dayattığı bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır.
[13] Kawe Behramî, Duktor Qasimlû: Rêberekî Modern û Şorişgêrêkî Dîmokrat, s.97-99, yayın yeri, tarihi ve yayınevi yok.
[14] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji, s. 270.
[15] Ali Monzemi, Endîşehayî Qasimlo, s. 98.
[16] Razmig Keucheyan, Aklın Sol Yarısı, çev. Selen Şahin, İstanbul:2016, İletişim Yayınları, s. 323
[17] Bkz. http://dengekan.info/archives/3902 (erişim tarihi: 18. 09. 2019)
[18] Perry Anderson, Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, s. 71-72.
[19] Ellen M. Wood, Sınıftan Kaçış, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: 2011, Yordam Yayınları, s. 45-46
[20] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Hegemonya Ve Sosyalist Strateji, s. 272.
[21] Göran Therborn, Marksizmden Post-Marksizme, çev. Devrim Evci, Ankara: 2011, Dipnot Yayınları, s. 174.

برای کوردی موسوڵمانم

دەسەڵاتی کۆلۆنیاڵ و دەوڵەتداریی ئیسلامی لە ناوچە کوردییەکانی تورکیەدا*

مەهمەت کورت / زانکۆی زانستە کۆمەڵایەتییەکان، زانستگای مەنچێستێر، بریتانیا
وەرگێڕان: ڕەزا فەتحوڵڵانژاد

کورتەی باس

ئەم وتارە، بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە، ڕۆڵی دیسکۆرس و سیاسەتەکانی حکوومەتی ئیسلامی، لە ناوچە کوردییەکانی تورکیە تاوتوێ دەکات. توێژینەوە ئاکادیمیەکان لە بارەی ئیسلامگەراییەوە بە زۆری ئەو بەستێنە تاوتوێ دەکەن کە تێیدا بزووتنەوە ئیسلامییەکان و حیزبە سیاسییەکان، وەکوو هەبوونی دژەکۆلۆنیال و بەرهەڵستکارانە لە مەیداندان. هاوکات، ئەم وتارە باسی ئەوە دەکات کە چۆن لە ژێر دەسەڵاتی حیزبی دادپەروەری و گەشە (AKP)دا، ئایدیۆلۆژیی ئیسلامی بوو بە ئامرازێکی دەوڵەتداری لە پێناو ڕاگرتن و ڕەواییدان بە دەسەڵاتی کۆلۆنیالی لە ناوچە کوردییەکانی تورکیەدا. پاش خوێندنەوەی پرسی کورد وەکوو پرۆسەی بەکۆلۆنیالیکردنی ناوخۆیی، هەر لە کاتی سەرهەڵدانی کۆماری تورکیەوە، وتارەکە تەرکیز دەکاتە سەر دەورانی ئاکپارتی، بەمەبەستی شیکردنەوەی کەڵکوەرگرتن لە دیسکۆرسی ئیسلامیی یەکیەتی و برایەتی و، هەوڵدان بۆ سەرهەڵدانی کۆمەڵگایەکی مەدەنیی پارێزگاریخوازی وەفادار لە نێو کوردەکاندا. لەسەر ئەم بنەمایە، وتارەکە ئەو ئیستدلالە دەخاتەڕوو کە پارادایمی کۆلۆنیالی نێوخۆیی، پەیوەندییەکی پڕاوپڕی لەگەڵ شیکاریی پرسی کورد لە ماوەی یەک دەیەی ڕابردوودا هەیە و هەروەها پێی وایە کە، دەوڵەتداریی ئیسلامیی نیۆلیبراڵ، دەبێ وەکوو تەواوکەرێکی ستراتیژیکی بۆ سەرکوتکردن، بۆ بردنەسەرەوەی ئاستی پشتیوانی لە دەوڵەت و، بۆ وەپەراوێزخستنی ئۆپۆزیسیۆن خوێندنەوەی بۆ بکرێت.

پێشەکی

ڕێککەوتننامەی سایکس ـ پیکۆ (١٩١٦) و میراتی کۆلۆنیال، بوو بە هۆی دابەشبوونی خاکی کوردان بەسەر چوار دەوڵەت نەتەوەی بە زۆرینە موسوڵماندا (تورکیە، سوریە، عێراق و ئێران). بۆ چەندین دەیە، ئەو پرسەی کە بە «پرسی کورد» ناسراوە، لە لایەکەوە لەگەڵ ڕەوایەتی سیاسەتی دەوڵەتی سەرکوتکار دەرگیر بووە و لە لایەکی ترەوە لەگەڵ خەباتی خەڵکی کورد بۆ مافە سەرەتاییە تاکەکەسی و بەکۆمەڵەکانیان لە ڕێگەی جۆراوجۆرەوە، لە بەرخۆدانی چەکدارییەوە تا سیاسەتی یاسایی.

لە سالانی ڕابردوودا، تیۆرییەکانی پاش ـ کۆلۆنیال، لە توێژینەوە کوردییەکانی پەیوەندیدار بە باسی لایەنە جیاوازەکانی پرسی کورد، ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر بەکار هێنراون. لایەنگەلێک وەک توندوتیژیی حکوومەتی و ڕاگواستنی بەزۆرەملی، دیسکۆرس و شوناس. لە هەمان کاتدا، ئەم وتارە پێشنیار دەکات لە پێناو شیکاریی ڕەهەندە چاوپۆشلێکراوەکانی پرسی کورد لە تورکیە: ڕۆڵی مەزهەب لە سیاسەت و کرداری حکوومەتدا، لە پارادایمی کۆلۆنیال کەڵک وەربگرێت.

پرسی کورد لە تورکیە بووەتە ماکەیەکی هەڵسەنگێنەر بۆ بیرۆکە سیاسییە ئیسلامییەکان، لەو کاتەوە کە ئاکپارتی لە ٢٠٠٣ەوە هاتە سەر دەسەڵات. پاش سەدەیەک ئازاری کوردان لە ژێر دەسەڵاتی ڕژێمە ناسیۆنالیستە سێکۆلارەکانی کۆماری تورکیەدا، لە دەورانی دەسەڵاتی ئاکپارتیدا، شکڵی پەیوەندیی حکوومەت ـ کۆمەڵگا لە بیاقی سیاسی و جەماوەریی کوردیدا، بە هۆی پیادەکردنی ڕژدی دیسکۆرسی مەزهەبی و، هەوڵدان بۆ ڕاگرتنی دەسەڵاتی کۆلۆنیال بۆ سەدەیەک لە جێی خۆیدا، ئاڵوگۆڕی بەسەردا هات. پەرەدان بە ئایدیای یەکیەتیی ئیسلامی(ئۆممە) و برایەتی لە ڕێگەی ڕاگەیەنە گشتییەکان و مزگەوتەکانەوە، پشتیوانیی ماددی زیاتر لە دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی لە نێو شارە کوردییەکان و هەروەها لە نێو ڕایەڵە گەندەڵکارەکانی دەوروبەریان و، هاوپەیمانیی

نوێی دەوڵەت و «هوودا ـ پارتی» (Hüda-Par) ـ باڵی سیاسیی حیزبوڵڵای ئیسلامیی کوردی ـ هەموویان ڕەنگدانەوەی ئەو گۆڕانکارییەن کە لە سیاسەتی حکوومەتی تورکیە بەرامبەر کوردەکان هاتووەتە ئاراوە. پتر لەمەش، ئەمن ئیدیعا دەکەم کە بیرۆکەی ئۆممە و برایەتی لە ویژمان یان دیسکۆرسی حکوومەتدا، وەکوو ئامرازێکی ویژمانی بۆ بندەستکردنی کوردەکان لە ناوچە کۆلۆنیالییەکان بەکار هێنراوە. ئەگەرچی ئەوەی باس کرا، بە درێژاییی سەدەی بیستەم هەر بەم شێوەیە بووە، گۆڕانگارییە سیاسییەکانی ئەمدواییانەی ناوچە کوردییەکان، بوونەتە هۆی هەرچی زیاتر و بەگوڕتر بەکارهێنانی دیسکۆرسی ئایینی لە ژێر دەسەڵاتی ڕێژیمە ڕادیکاڵ و پارێزگاریخوازەکان لە ماوەی ١٥ ساڵی ڕابردوودا. لە هەڵسەنگاندنماندا بۆ بەکۆلۆنیالکردنی نیوخۆییی کوردەکان لە ژێر تیشکی شەڕەکانی ئەمدواییانەدا، نموونەی کوردستانی تورکیە و جۆری حکوومەتداریی ئاکپارتی، وەکوو نموونەیەکی پەیوەندیدار خۆی دەنوێنێ. سیاسەتی ئایینی، سەرەکیترین ماکەی ستراتیژیکی ئاکپارتی بۆ زاڵبوون بەسەر پرسی کورد لە ناوچەکانی خۆیدا و لە وڵاتانی دراوسێشیدا بووە.

لە ڕووی تیۆرییەوە، ئەم وتارە ئەو پرسیارە دەخاتە ڕوو کە تاچەند کەڵک وەرگرتنی دەوڵەتی تورکیە لە دەسەڵات، لە ناوچە کوردییەکاندا، دەکرێ وەکوو کرداری کۆلۆنیالیی نیوخۆیی سەیر بکرێت و، ڕۆڵی دەوڵەتی ئیسلامی، لە گۆڕین و شکڵدان بە فەزای سیاسی لە دەورانی ئاکپارتیدا چ بووە؟ ئایا دەوڵەتی ئاکپارتی، چارەسەرێکی جێگرەوەی بۆ پرسی کورد، لە ڕێگەی بەکارهێنانی ویژمان و سیاسەتی ئیسلامییەوە، هێناوەتە ئاراوە؟ هاتنەسەر دەسەڵاتی ئاکپارتی چۆن کاریگەریی لەسەر بارودۆخی بەردەوامی سەرکوتکردنی کوردەکان داناوە؟ ئیسلامگەرایی چ ڕۆڵێکی لە بەهێزکردن و ڕەواییدان بە دەسەڵاتی کۆلۆنیالی نیوخۆیی لە فەزای سیاسیی کوردیدا گێڕاوە؟ ئەم وتارە ئیستدلال دەکات کە کەڵکوەرگرتن لە ئایین لە لایەن ئاکپارتییەوە، لە ناوچەی کوردستاندا، هیچ جیاواز نیە لەو هەڵوێستە کۆلۆنیالیستییەی دەیەکانی ڕابردوو، بەڵام بەدوای ڕێگەی نوێدا دەگەڕێ لە پێناو بەهێزکردن و ڕەواییدان بە دەسەڵاتی کۆلۆنیالی لەئارادابوودا.

وتارەکە سێ بەش لەخۆ دەگرێت. بەشی یەکەم لەسەر بنەمای باسی تیۆریی کۆلۆنیالیزمی نیوخۆیی، تیۆریی پاشکۆلۆنیالی، حکوومەت، توندوتیژی و دەسەڵاتە. بەشی دووهەم پرسی کورد و کرداری کۆلۆنیالیی دەوڵەت لە مێژووی تورکیەی مۆدێرن بە وردبوونەوەی تایبەتی لەسەر ڕۆڵی ئایین و سەرکوتکردنی حکوومەتی لە بەستێندا باس دەکات. بەشی کۆتایی لە دیسکۆرسی ئایینی و ئەو ساسەتانەی لە لایەن دەوڵەت و دامەزراوەکانی لایەنگری دەوڵەتەوە لە ناوچە کوردییەکاندا پەرەیان پێدراوە، ورد دەبێتەوە. هاوکات کە پێم وایە چۆنیەتیی وەرگرتنی ئەم سیاسەتە لە لایەن یاریکەرە خۆجێییەکانەوە، لەمەڕ هەڵسەنگاندنی مانا و کاریگەرییە سیاسییەکەیدا زۆر گرینگە، بەڵام چۆنیەتیی وڵامی دامەزراوە کۆمەڵایەتییە مەدەنییە کوردییەکان و، یاریکەرە سیاسی و مەدەنییەکانی نیو گۆڕەپانی سیاسەتە ئایینییەکانی دەوڵەتی تورکیە، شایانی شیکارییەکی قووڵن کە لە تاقەتی ئەم وتارە بەدەرە.

دوو بەشی سەرەتای ئەم وتارە لێکدانەوەی ڕەخنەگرانەیە بۆ ئەدەبیاتی تیۆری لەسەر کۆلۆنیالیزمی نیوخۆیی و بەرهەمە کۆمەڵناسی و مێژووییەکانی پەیوەندیدار بە پرسی کوردەوە. بەشی سێهەم لەسەر بنەمای داتای بەردەستهاتوو لە توێژینەوەیەکی مەیدانی

ئیتنۆگرافی لە ناوچەی کوردستان لە تورکیە، لە شـــارەکانی دیاربەکر، ماردین و بینگۆل لە ٢٠١٥ تا ٢٠١٦دایە. هەڵبژاردنی ئەم شـــارانە بەم مەبەستە بووە کە داتاکان، ڕەنگدەرەوەی بەرینـــی پێکهاتـــە ئیتنیکـــی و ئاینییەکانی مەیدانـــی توێژینەوەکە بـــن: دیاربەکر وەکوو گەورەتریـــن شـــاری کـــوردی و پێتەختـــی سەمبۆلیکی سیاســـەت و کولتووری کوردی، بینگـــۆل وەکـــوو شـــارێکی پارێزگاریخواز بە زۆرینەی حەشیمەتی زازاکییەوە، و ماردینیش وەکوو شـــارێکی فرەکولتوور بە دانیشتووانی کـــورد، عـــەرەب و ســـیریانییەوە. هەروەها، جگە لە چاودێریکردنی بەشـــداربووان، لەگەڵ ڕێبـــەران و ئەندامانی ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییە مەدەنییـــەکان، ئەکتـــەرە مەدەنییـــەکان و نوێنەرانـــی حیزبە سیاسییەکانیشـــدا وتووێژ کراوە.

کۆلۆنیالیزمـــی نیوخۆیی و ئیســـلامی: پەیوەندییەکی نەدۆزراوە

ئیسلامگەرایی و کۆلۆنیالیزم، بەگشتی وەکوو دوو دیاردەی پێکگرێـــدراو و لە هەمان کاتدا دژبەیەک پێناســـەیان بـــۆ کـــراوە. پێکهاتە کۆلۆنیالییـــەکان و میراتەکانـــی دەورانەکانی کۆلۆنیال و پاش ـ کۆلۆنیال یارمەتیدەر بوون لە شکڵگرتنی ئیدیۆلۆژیی ئیسلامی. بیرمەندە ئیســـلامگەراکانی وەک حەســـەن ئەلبەننا و ســـەید قوتب، پێیان وابوو کە ئۆممە ولامێکە بۆ دەســـەڵاتی کۆلۆنیـــال و ڕێژیمە گەندەڵە ســـێکۆلارەکان. بزووتنەوە ئیسلامگەراکان، لە بەشی هەرەزۆری ســـەدەی بیستەمدا، وەکوو شـــکڵێکی ئۆپۆزیســـیۆن بە دژی حکوومەتە کۆلۆنیـــال و پاش ـ کۆلۆنیالـــەکان مانەوە و، بەدەســـت ســـەرکوتی دەوڵەتـــی لـــە لایەن ڕێژیمە سێکۆلاریســـتەکانەوە، لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا ئازاریان چەشت.

لە بیاڤی سیاسیدا، باسی ئیسلامگەرایی بە زۆری لە سێبەری ئۆپۆزیسیۆنی دژەکۆلۆنیالی بناژۆخوازیـــدا دەچێتـــە پێشـــەوە و خۆی بە وێنـــەی کۆمەڵـــگای خەیاڵـــی ســـەردەمی زێڕینەوە بەهێز دەکات. لەم ڕووەوە، باســـەکە لـــە پەیوەندییەکانی دەســـەڵات و هێژمۆنی ســـەربەخۆ نیە و خۆی لە پشت نایەکسانیی پێکهاتەییی ســـەردەمدا دەپارێزێت. هەروەک هـــەر خەیاڵێکـــی ســـەردەمی زێڕیـــن، ئەم ڕوانینەش زیاتر لەســـەر بنەمـــای خەیاڵە تا ڕاستی و هاوکات ڕێگەیەکە بۆ گەیاندنی ئەم بیرۆکانە بە جەماوەر.

ئەگەرچی لەسەر زۆر لایەنی پەرەپێدانی کۆلۆنیالـــی ڕۆژئاوا لـــە وڵات و ناوچە زۆرینە موســـوڵمانەکان و وڵامـــی ئیدیۆلۆژییـــە ئیسلامییەکان (مۆدێرنیســـت، ئیسلامگەرا و بناژۆخواز)، زۆر توێژینەوە کراوە، بەڵام زۆربەری ئەم توێژینەوانە لەسەر نموونەگەلێک تەرکیز دەکەن کە لەواندا کۆمەڵگا موســـوڵمانەکان و ئایدیۆلۆژییەکانیان قوربانیی بەکۆلۆنیالکردنن. لـــە لایەکی دیکـــەوە، ڕۆڵی ئیســـلامگەرایی وەکوو ئامرازێکی دەســـەڵات لـــەو کاتەدا کە بزووتنەوە ئیســـلامگەراکان جڵەوی دەسەڵات دەگرنەدەســـت، بە زۆری وەک دیالێکتیکێک لـــە نێوان ئایین و ســـێکۆلاریزم یان بژاردە و چینـــە جەماوەرییەکان (یـــان ئێلیتی نوێ) شـــیکردنەوەی بۆ کراوە. ئامانجـــی ئەم وتارە لێکۆڵینەوە لە لێککارکردنی ئیســـلامگەرایی و کۆلۆنیالیـــزم لـــە کوردســـتانی تورکیەیە؛ ناوچەیەک، کە ئیسلام تێیدا خاڵی هاوبەشی دەســـەڵات و جەمـــاوەرە. وتارەکـــە هـــەوڵ دەدات بە هۆی پارادایمـــی بەکۆلۆنیالکردنی نیوخۆییەوە، خوێندنەوە بۆ ئەم بابەتە بکات.

چەمکـــی کۆلۆنیالیزمـــی نیوخۆیـــی لە ١٩٥٤ەوە کاری پێدەکرێـــت، کاتێـــک کـــە سەرکوتکردنی غەیرە سپیپێستەکانی ئەفریقای باشـــوور وەکـــوو «کۆلۆنیالیزمی شـــێوەیەکی تایبـــەت» لـــە لایـــەن حیزبی کۆمۆنیســـتی ئەفریقای باشـــوور(SACP)ەوە پێناسە کرا. لە ١٩٦٤دا، «مالکۆم ئیکس» لە یەبڤێکی ناسراوی

خۆیدا، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای بە هێزێکی کۆلۆنیال کە ٢٢ میلیۆن ئەمریکاییی ڕەشپێستی، بە هۆی بێبەشکردنیان لە مافە مرۆییە مەدەنییەکانیانەوە کۆلۆنیالیزە کردووە، ناو برد. لە ١٩٦٧دا، باس لەسەر ئەمریکاییە ڕەشپێستەکان و مافە مەدەنییەکانیان زیاتر و زیاتر بوو، کاتێک مارتین لووتیر کینگ کۆڵانە ڕەشپێست نشینەکانی وەکوو کۆلۆنییەکانی ئەمریکا ناو برد: «ئەو کۆڵانە هەژارنشینانە، وەکوو کۆلۆنیی نێوخۆیی وان، شوێنگەلێک کە دانیشتوانی وا لێدەکات لە باری سیاسییەوە بندەست بن، لە باری ئابوورییەوە بچەوسێنەوە و لە هەر بارێکەوە هەڵاواردن و سووکایەتی پێ کردن لە دژیان بەکار بێت».

ئەوە لە کۆتاییەکانی ١٩٦٠دا بوو کە چەمکی «کۆلۆنیی نێوخۆیی» (domestic colony) بۆ یەکەم جار لە باسی ئاکادیمێکدا هاتە گۆڕێ. ئەگەرچی چەند نووسەرێکی وەک «هارۆڵد کرووز» و «کێنێز کلارک» لە سەرەتاکانی ١٩٦٠ەکاندا، گرینگیی ئەم دیاردەیەیان، بە هۆی بەکارهێنانی چەمکی «کۆلۆنی نێوخۆیی»یەوە بەرجەستە کرد، یەکەمین جار ئەوە «رابێرت بلونێر» بوو کە لە ١٩٦٩دا، شکڵی بە ئیدەی چەمکی «کۆلۆنیی نێوخۆیی» (internal colony) بەخشی. لە وتارێکدا بە ناوی «کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی و ڕاپەڕینی ناوچە پەراوێزخراوەکان» کە لەسەر خوێندنەوەکانی داهاتوویدا کاریگەریی دانا، بلونێر هێڵی جیاکەرەوە دەکێشێ لە نێوان کۆلۆنیالیزم وەکوو سیستمێکی کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی و بەکۆلۆنیالکردن وەکوو پرۆسەیەک کە نەتەنیا تایبەتە بە کۆلۆنییە کلاسیکەکان، بەڵکوو لە نێو سنوورەکانی دەوڵەتیشدا بە ڕادەیەکی زۆر شایانی ئەوەیە ڕدانی پێدابهێنرێت. ئەم لێڕوانینە سەرنجی لەسەر توێژینەوەکانی پەیوەندیدار بە نەژاد لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا گۆڕیوە و، بنەمایەکی دروست کردووە کە بەو پێیە دەکرێ شیکاری بۆ لایەنە جۆراوجۆرەکانی نایەکسانیی پێکهاتەیی، لە نێوان ئەمریکاییە سپیپێیست و ئەمریکاییە ڕەشپێستەکان لە نێو تیۆریی کۆلۆنیالدا بکرێت. بلونێر چوار ماکەی سەرەکیی ئەوەی پێی دەگوت «بەکۆلۆنیالیکردن»ی فۆرمولە کرد و لە نێوان ئەم چەمکە و ئەو پرۆسەیەی کە ئێمە پێشتر وەکوو کۆلۆنییەک بیرمان لێ کردبووەوە، جیاکاریی کرد.

یەکەم: هەڵسەنگاندنی چۆنیەتیی ئاوێتەبوونی گرووپە نەژادییەکان لە نێو کۆمەڵگای سەردەستە (جا هێزێکی کۆلۆنی بێت یان نا). ناوبراو چاودێری دەکات و دەبینێت بەکۆلۆنیکردن، بە خۆتێکردنێکی زۆرەملێ و بێ ئیختیار دەست پێدەکات.

دووهەم: شوێندانەرییەک لەسەر کولتور و دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵکی بەکۆلۆنیکراو هەیە کە لەوە تێدەپەڕێ بڵێین ئاکامی پرۆسەگەلێکی «سروشتی» وەک پەیوەندیگرتن و ئاوێتەبوون لە کولتووری سەردەستدایە. هێزی کۆلۆنیال سیاسەتگەلێک جێبەجێ دەکات کە بەهاکان، مەیلەکان و شێوە جۆراوجۆرەکانی ژیانی خەڵکی خۆجێیی بەرتەسک دەکاتەوە، دەیگۆڕێت و لەنێوی دەبات.

سێیهەم: بەکۆلۆنیکراوەکان لە ژێر دەسەڵاتی نوێنەرانی دەسەڵاتی زاڵدان. ئەوەی ناوبراو دەیبینێت، ئەزموونێکی بەڕێوەبردن و خستنەژێر ڕکێفە لە لایەن کەسانی دەرەوەی خۆیان.

چوارەم: ڕاسیزمە کە لە زۆر نموونەدا شان بە شانی جێبەجێکردنی کۆلۆنیالکردنەوە هەنگاو دەنێت.

ئەگەرچی ئەم چەمکە سەرەتا بۆ ئەمریکاییە ڕەشپێستەکان و ناسپیپێستەکانی ئەفریقای باشوور بەکار هێنرا، ئیمرۆکە، ئەدەبیاتێکی بەربەرین، لەسەر لایەنی جۆراوجۆری ئیتنیکی، چینایەتی، کرێکاری

و مەزهەبیــی کۆلۆنیالیزمــی نێوخۆیی هەیە. «گۆنزالێز کازانۆڤا» یەکەمین کەسێک بوو کە چەمکەکەی بۆ مێکزیک لە دەقی پێشکەوتنی ناهەمواردا بــەکار هێنا. توێژینەوەی «هێچێر» لــە وێلز، ســکاتلەند و ئیرلەنــد، توێژنەوەی «ئێپستین» لەسەر بەکۆلۆنیالیکردنی نێوخۆیی و کاریگەرییەکەی لەســەر فێرکاری لە پێرو، توێژینەوەی «زووریک» لەسەر فەلەستینییەکان لە ئیســرائیل، توێژینەوەی «میترا داز» لەسەر بەنگلادێش و پاکستان، توێژینەوەی «گودمەن» لەســەر کەمایەتییە ئێتنیکییەکان لە چیندا، توێژینەوەی «ئێتکیند» لەســەر رووســیەی ئیمپراتۆری و کۆلۆنییە نێوخۆییەکانی بەشێک لە نموونەگەلی بەکارهێنانی چەمکەکەن.

هەروەک «رابێرت هیند» شیی دەکاتەوە، کۆلۆنیالیزمــی نێوخۆیی لــە بەراوردکردنەوە دێت: خــاوەن کۆلۆنی و بەکۆلۆنیکراوەکە، کە بەپێچەوانەی کۆلۆنیالیزمی کلاسیک کە تێیدا جیاکاریی جیۆگرافیایی بوونی هەیە، لە هەمان وڵاتدا دەژین. لە هەمــان کاتدا، کۆلۆنییەکی نێوخۆیی لــە تایبەتمەندییەکاندا هاوبەشــی هەیە لەگەڵ ئەو کۆلۆنیالیزاســیۆنە باوەی کە لە نێو ســنووری حکوومەتەکاندا بوونی هەیە. تایبەتمەندیگەلێک وەک: پێرەوی سیاســی، چەوساندنەوەی ئابووری، زاڵبوونی کولتووری و ئەو شــەڕە نەژادی/ئێتنیکییەی بە زۆری لە نێو کۆلۆنییە نێوخۆییەکاندا ســەرهەڵدەدەن. «یاسای جیاوازی» هەروەک «پارزا چاتێرجی» پێناســەی دەکات، یاســای ســەرەکیی حکوومەتکردنە لــە کۆلۆنییەکاندا. هەر بۆیە، کۆلۆنییــەکان لە شــوێنێکدا جێ دەگرن کە تێیــدا نابەرابەریی پێکهاتەیی لــە ئابووری، سیاسەت، کولتووری و باوەڕدا بووەتە نۆرم. بەم پێیە، ئەوە ئەم نۆرمەیە کە کۆلۆنییەک دەکاتە بابەتی چەوســاندنەوەی ئابــووری و هاوکات دەیکاتە بابەتی ئەو دیاردەیەی کە «گرامشی» بە «هێژمۆنی کولتووری» ناوزەدی دەکات. لە ئاکامــی هێژمۆنی کولتووریدا، دانیشــتووانی کۆلۆنییــەکان خۆیان وەک بەرکارە لاوازەکان دەبینــن و مەیلێک بــۆ ڕازیبوون بە قەدەری چەوســانەوەی کولتووری و ئابووریی خۆیان، قەدەرێک کــە بە هۆی کۆلۆنیالیزاســیۆنەوە ئەزموونی دەکەن، نیشان دەدەن.

گەر لێرەدا کەســێک بەپێی ئەم فۆرمولە بیر لە پرســی کورد بکاتەوە، ڕەنگە بە ئاسانی وا مەزنــدە بکات کە کوردســتان زۆرێک لە تایبەتمەندییەکانی کۆلۆنیزاســیۆنی نێوخۆیی تێدایە. پێــش لە هەموو شــتێک، خەڵک و ســەرزەوینی کوردی لە ســەدەی بیستەمدا بــەردەوام لە ژێــر «وەزعییەتــی تایبەتی»دا بــوون، ئەویــش بە هــۆی چەندیــن دەیە دەسەڵاتی یاســای ســەربازی، دامەزراوەی تایبــەت، توندوتیژی حکوومەتــی لە هەموو شــێوەکانیدا، ڕاگوێزرانی بەناچاری و شــوێن بزربوون، ســزادان، هەژارکردن، پەرەسەندنی ناهەموار، نەژادپەرســتی، جیاوازیدانان و/یان خرانەدەرەوەی بازنەی پۆســتە پلەبەرزەکان لــە نێــو دامــەزراوە حکوومەتییەکانــدا. ئەگەرچــی ڕەنگە لــە مەجالی ئــەم وتارەدا نەگونجــێ، بــەڵام وردبوونەوە لــەوەی کە چۆن شــارە کوردییەکان لە لایەن فەرماندارە سەربازییەکانەوە وەزعییەتی تایبەتی (OHAL Valisi) حکوومەت کراون یان وردبوونەوە لە دەستەواژەی «جێی متمانەکان»ی دامەزراوەی نوێ کە پاش هەڵپەسێرانی شارەدارە کوردییە هەڵبژێــردراوەکان لە ٢٠١٥ بەمــلاوە بینرا، ڕادەی بەکردەوەییکردنــی کۆلۆنیزاســیۆنی نێوخۆیی نیشان دەدات.

سەرەڕای نموونەی سەرەتاییی کۆمەڵناس «ئیســماعیل بیشــکچی»، پرســی کورد لە ئەدەبیاتی ئاکادێمیکی بەرهەمی پســپۆڕانی تورکیە، بەو جۆرەی پێویستە تیۆریزە نەکراوە. ئیســماعیل بیشــکچی کە لە ١٩٦٠ەکاندا، کوردســتانی بە کۆلۆنییەکی ئینتێرناسیۆناڵ پێناســە کــرد، نموونەیەکــی تایبەتــە لــە پســپۆڕێکی چالاک لەســەر پرســی کورد.

لە ١٩٦٠ەکاندا، بیشکچی سەرەتا لەسەر عەشیرەتی کۆچەری «عەلیخان» کاری کرد، لە کاتێکدا کە سیاسەتە ئاسیمیلاسیۆنەکانی حکوومەت لە کوردستاندا پیادە دەکران و تەنانەت حاشا لە شوناسی جیاوازی کوردی دەکرا. بەپێی قسەی حکوومەتەکە، کوردی دیالێکتێکی تورکی بوو و کوردەکان عەشیرەی تورکی کۆچەر بوون کە لەگەڵ برا تورکەکانیان لە ئاسیای ناوەڕاستەوە ویکڕا بۆ تورکیەی ئەمڕۆکە کۆچیان کردبوو. بیشکچی کوردستان وەکوو کۆلۆنییەکی نێونەتەوەیی ناو دەبات و ئاماژە بە دابەشبوونی کوردستان لە نێوان چوار وڵاتدا دەکات. ئەگەرچی بیشکچی هیچکات لە کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی وەکوو چەمکێک کەڵکی وەرنەگرتووە، ئەوەی ئەو لە توێژینەوەکەیدا پێناسەی دەکات، زۆر نزیکە لە تایبەتمەندییەکانی کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێدان. بیشکچی، لەبەر توێژینەوەکەی، چەندین ساڵ زیندانی کرا، لێکۆڵینەوەکەی لە ناوەندە ئاکادمیکەکاندا بە کەم نرخ نیشان درا و کرایە نموونەیەک بۆ گەیاندنی پەیامێکی ڕوون بە هەر توێژەرێک کە بیوێرایە پرسی کوردستان باس بکات و کوردستان وەکوو کۆلۆنییەکی نێوخۆیی ناو ببات. هەر بۆیە، لە ١٩٧٠کان و ١٩٨٠کاندا، باسی پێوەندیدار بە کۆلۆنیالیزم لە بیاڤی ئاکادمیکدا لە تورکیە بوونی نەبوو، ئەگەرچی ئەم چەمکە ئێستدلالی سەرەکیی پارتی کرێکارانی کوردستانی لەو کاتەدا پێک دەهێنا.

کاتێک لە ١٩٩٠ەکاندا، شەڕی نێوخۆیی پەرەی سەند، لێکۆڵینەوەکان لەسەر کورد سەرنجیان لەسەر هەڵسەنگاندنی ئاکامی توندوتیژیی حکوومەتی و ئاکامە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی بوو، وەک، ناسۆنالیزم، گۆڕینی شوناس، ڕاگوێزرانی بەناچاری و بزربوونەکان. لە کۆتاییەکانی ١٩٩٠ەکاندا و لە دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، توێژینەوەکان لەسەر کورد بەرەبەرە زیاتر سەرنجی ئاکادیمیای نێونەتەوەییان ڕادەکێشا و پەیوەندیداربوونی پارادایمی کۆلۆنیال بە کەیسی کورد هاتە بەر باس. تێزی دوکتورای «ئۆزگور سێوجی گۆڕاڵ» نموونەیەکی باشە لەوەی کە چۆن ئەزموونەکانی ڕاگوێزرانی بە زۆرەملێ و بزربوونەکان لە ١٩٩٠ەکاندا و، باسی بەرینتری سیاسی و گشتی لەسەر ئەم پرسانە، لە دەوروبەری توێژینەوەکانی پەیوەندیدار بە کۆلۆنیالیزم و پۆست کۆلۆنیالیزمدا بە دەق کرا.

شیکاریی هەڵکەوتەیی لە لایەن «گامبێتی» لەسەر سیاسەتی کۆلۆنیالی شاری لە پێتەختی دێفاکتۆی کوردستان، دیاربەکر، و هەروەها شیکاریی گۆڕانکارییە هەڵکەوتەییەکان و سیاسەتی نیۆلیبراڵ لە لایەن «یوکسێل» لە ناوچەی «سوور» لە دیاربەکر، باسی ئەوە دەکەن کە چۆن فەزای شاری بەپێی چەندین سیاسەتی پۆست کۆلۆنیال و نیۆلیبراڵەوە دادەڕێژرێتەوە. تیۆری ئۆریەنتالیزم و پۆست کۆلۆنیالیش بۆ شیکاریی دیسکۆرسی سیاسی AKP و نوێنەرایەتیکردنی کوردەکان لە دیسکۆرسی گشتی و سیاسییدا بەکار هێنراون. پتر لەمەش، لەم ساڵانەی دواییدا، گۆڕانی نوێی بزوتنەوەی سیاسیی کوردی بەرەو ئۆتۆنۆمیی دێموکراتیک و دامەزراندنی لە ڕۆژئاوا (باکووری سووریە) وەکوو ئەزموونێکی دژەکۆلۆنیالیزاسۆن یان جێگرەوەیەک بۆ دەوڵەت ـ نەتەوەکان خوێندنەوەی بۆ کراوە. لە کاتێکدا، هەموو ئەم توێژینەوانە بوونەتە هۆی دارشتنەوەی چوارچێوەیەکی نوێ بۆ پرسی کورد لە ڕوانگەیەکی کۆلۆنیالەوە، گرینگیی کەم دراوە بە ڕۆڵی دیسکۆرس و سیاسەتە ئایینییەکان لەو پرۆژە کۆلۆنیالانەی لە لایەن دەوڵەتی تورکیەوە خراونەتە ڕوو. لە کاتێکدا ڕوونە کە هەڵسەنگاندنی دینامیکی ئایینیی کۆلۆنیالیزمی نێوخۆیی، بە درێژایی ماوەی

حوکمــی کۆمارەکە لە تاقەتی ئــەم وتارەدا نیـە، ئاوردانەوەیەکی ســەرەتایی لە مێژووی پەیوەندیــی دەوڵەت ـ ئایین لــە تورکیە، لە پێناو تێگەیشــتن لــە تایبەتیبوونی دەورانی ئاکەپە، گرینگە.

سیاســەتی ئایینی وەکــوو ئامرازێکی کۆلۆنیــاڵ: ئاوردانەوەیەکــی کورت لە دەورانی کۆمارەکە

ئەگەرچی دروســتبوونی کۆماری تورکیە زۆر جــار وەکوو پرۆژەیەکی مۆدێرن و ســێکۆلار ناو دەبردرێت، بــەڵام لەو هەوڵانەی لە پێناو دروســتکردنی شوناســی نەتەوەییی تورکی دراون، ئاییــن رۆڵێکــی ســەرەکیی گێڕاوە. پــرۆژەی سێکۆلاریســتی کەماڵیســتەکان پرۆژەیەکــی جیــاواز نەبــوو: ئامانجــی بەنەتەوەییکردنی ئیسلام و، ئاوێتەکردنی بوو لە نێو دامەزراوەی حکوومەتیدا. خەلافەتەکە لە ٣ی مارســی ١٩٢٤دا هەڵوەشێندرایەوە و لە ١٩٢٥ بەملاوە یاســاگەلێک وەک یاسای کۆتاییهێنان بە دەســتووری ئایینی (١٩٢٥)، یاســای تایبــەت بە ســەرپۆش و جلوبەرگ (١٩٢٥) و یاســای مەدەنیی تورکی (١٩٢٦) وەکوو کۆڵەکەکانی حکوومەتی سێکۆلاریستی خرانەگــەڕ. ئەم ریفۆرمانــە بەتایبەتی کردار و خاوەن دەســەڵاتە ئایینییــە نەریتییەکانی کردبــووە ئامانج، کە لەودا وەکوو دواکەوتوو و گرفت بۆ دەســەڵاتی حکوومەتی نوێ سووک دەکــران. ســەرەڕای ئەمەش، ئــەم کۆمارە سێکۆلاریســتە، وازی لــە کەڵکوەرگرتن لە ئایین لە پێنــاو ئامانجەکانی خۆی نەهێنا و، بەڕێوەبەرایەتیــی کاروبــاری ئایینی ڕێک لە هەمان ڕۆژدا کە خەلافەتەکە ســەرکوت کرا، دامەزرا. بــە تورکیکردنی بانگی ئیســلام لە ١٩٣٠دا نیشانەیەکی سەمبولیکی هەوڵەکانی حکوومەت بۆ کەڵکوەرگرتن لە ئیسلام وەکوو ماکەیەکی ناوەندیی دروستکردنی کولتووری نەتەوەییی تورکی بوو.

ســەرنجی لێروانینــی کەماڵیســتی بۆ ئایین، لەپەراوێزخســتنی کردار و دامەزراوە ئایینییــە نەریتییەکان بوو، بــەڵام زۆربەیان لــە شــێوەیەکی کەمتــر بەرچــاو و زۆرجار نهێنیــدا مانــەوە. خۆڕاگرییەکە لــە ناوچە کوردییەکاندا بەتایبەتی بەهێز بوو. یەکەمین ســەرهەڵدان لە دژی ڕێژیمی نوێ لە ١٩٢٥ لە دەورووبەری شێخێکی نەقشبەندیی کورد، شێخ ســەعید دەســتی پێکرد و لەو کاتەوە تا ئێســتا ئەوەی کــە هاندەرەکەیان چەندە ئایینی و چەندە ئیتنیکی بووە، بووەتە جێگای باسی مێژوووناسی. ســەرهەڵدانەکە بە توندی ســەرکوت کــرا و دوابەدوایدا دەیــان هەزار کورد بە زۆرەملی کۆچیان پێ کرا. سەرەڕای ئەمــەش، دژایەتی و ســەرهەڵدان لە ناوچە کوردییەکاندا، لە دەیەی پاشــی دا درێژەیان هەبوو؛ ســەرەکیترینیان لە ئاگری (١٩٢٧ ـ ١٩٣٠) و شۆڕشی دێرسیم (١٩٣٦ ـ ١٩٣٨). یەکگرتوویی مەزهەبی و ڕێبەرە ئایینییەکان، ڕۆڵێکی بەرچاویان لەو شۆڕشــانەدا گێڕا کە ئاکامیان ســەرکوتی زیاتر و کۆچی زۆرەملی زیاتر بوو.

لە ١٩٢٠ەکانەوە تا ١٩٨٠کان، دیسکۆرسی حکوومەتی و سیاسەتی لە کوردستاندا لەسەر بنەمای سیاســەتی ئاسیمیلاسیۆن بوو، حاشا لــە بوونی کــوردەکان دەکرا، دەیــان هەزار کورد کوژران، ڕاگوێــزران، تەبعید کران و لە قەراخ شــارەکانی ئاناتۆلیدا نیشتەجێ کران. لــەم دەورانــەدا، حکوومەت پرســی کوردی وا نیشــان دەدا کــە ئاکامــی دواکەوتوویی ناوچەیی، خۆبەدەســتەوەنەدانی عەشــیرەیی و سیاســەتی پاشــکەوتووانەیە و قامکــی بۆ لای نەخوێنــدەواری، خۆبەدەســتەوەنەدانی خــاوەن مڵکــەکان و بــژاردە ئایینییــەکان (شــێخەکان) و پەرەنەســەندوویی ناوچەیی ڕادەکێشا. ســەرەڕای هەوڵەکانی حکوومەت لە پێناو ســەرکوتی پێکهاتە ئایینی ئایینی و سیاسییە نەریتییەکان لە ناوچە کوردییەکاندا،

باشووری ڕۆژهەڵات و ڕۆژهەڵاتی ئاناتۆلیا لە پەراوێزەکانی کۆمارەکەدا مانەوە.

کاتێک لە ١٩٥٠دا گۆڕانکاری بەرەو سیستمی چەندحیزبی هاتە ئاراوە، ئایین وەکوو پلاتفۆرمێک بۆ ئەو حیزبە سیاسییانە کە دژایەتیی لەرابەدەربوونی سێکۆلاریزمیان دەکرد، گەڕایەوە گۆڕەپانی سیاسی. یەکەمین حیزبی سیاسیی ئیسلامی لە سەرەتاکانی ١٩٧٠کاندا دامەزرا و ئایدۆلۆژیگەلێک وەک بزووتنەوەی ئاسۆی نەتەوەیی (میلی گوروش) بە ڕێبەرایەتیی «ئەربەکان» و ئاوێتەبوونی ئیسلامی ـ تورکی بەرەبەرە بەردەنگی زۆرتریان دۆزییەوە. ئەگەرچی حیزبە ئیسلامییەکان لەم سالانەدا دەیانتوانی بێنە نێو بەرەی دەوڵەتییەوە، بەڵام کاریگەرییەکی کەمیان لەسەر سیاسەت هەبوو، چونکە ماوەی دەوڵەتەکانیان تا ڕادەیەک کورت بوو و تووشی کودەتای سەربازی دەبوون. سەرەڕای ئەمەش، لەگەڵ کودەتای سەربازیی ١٩٨٠دا، ئیسلام لە ڕێگەی دەستبەسەرداگرتنی سەربازییەوە کە ئامانجە ڕاگەیەندراوەکەی سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی دەستووری گشتی و شەڕ دژی کۆمۆنیزم بوو، گەڕایەوە گۆڕەپانی گشتی. ئەگەرچی چالاکییە ئیسلامییەکانیش لە ساڵە سەرەتاییەکانی ڕێژیمە سەربازییەکەدا تووشی بەربەست بوون، بەڵام ئیسلام ڕۆڵێکی بەرچاوی گێڕا لە ئایدیۆلۆژیی فەرمیی دەسەڵاتە نوێیەکەدا. بەپێی «جێنکینز»، لەو ساڵانەدا، کۆمەڵگای تورکی بە خێرایی بەرەو هێڵێکی ئیسلامی - نەتەوەیی پاش کودەتا ڕۆیشت، ئەمەش خۆی لە زیادبوونی ژمارەی دەنگەکانی حیزبە نەتەوەیی و ئیسلامییەکان لە ١٠,١٪ وە لە ١٩٨٧دا بۆ ١٦,٩٪لە ١٩٩١، ٢٩,٩٪ لە ١٩٩٥، ٣٤,٩٪ لە ١٩٩٩، ٥٤٪ لە ٢٠٠٢ و ٦٦,٢٪ لە ٢٠٠٧دا دەبینییەوە. حیزبە سیاسییەکانی بزووتنەوەی ئاسۆی نەتەوەیی)حیزبی خزمەتگوزار (Welfare Party)، حیزبی چاکەکاری (Virtue Party)، حیزبی بەختەوەری((Felicity Party) ، حیزبە مەیلەو ڕاستەکان (حیزبی نیشتمان (Motherland Party)، حیزبی ڕێگەی ڕاست (True Path Party) و حیزبی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی(بڕبڕەی پشتی ئەم زیادبوونی پشتیوانییەیان لە گۆڕەپانی سیاسیی تورکیەدا پێک هێنا.

سەرەڕای ئەمەش، دواتر سەرهەڵدانی ئیسلامگەراکان لە ١٩٩٠کاندا وەکوو مەترسییەک بۆ بژاردەی سیاسی و سەربازی سەیر کرا کە لە ئاکامدا کودەتای پۆست ـ مۆدێرنی ٢٨ی فێوریەی ١٩٩٧ی لێ کەوتەوە. جێگرەوەی بزووتنەوەی ئاسۆی نەتەوەیی، واتە ئا.کە.پە (AKP)، وەکوو حیزبێکی مەیلەو ڕاست سەری هەڵدا و حیزبەکانی بزووتنەوەی ئاسۆی نەتەوەیی، پشتیوانیی خۆیان لە پاش زنجیرەیەک قەیرانی ئابووری و سیاسی لەدەست دا و لە ئاکامدا، لە ٢٠٠٣ بەملاوە دەسەڵات لە دەستی AKP کۆبووەتەوە. لەگەڵ دەورانی ئاکپارتی، پەراوێزی پارێزگاریخواز، پشتیوانیی خۆی لە باڵی نیوەڕاستدا لە شکڵی دەوڵەتی تاکحیزبی کۆ کردەوە، ڕەوتێک کە بۆ ١٥ ساڵ هەر بەم شێوەیە مایەوە. لەم دەورانەدا، ئیسلامگەرایی بەرەبەرە بووە یەکێک لە ماکە سەرەکییەکانی دیسکۆرسی حکوومەتی.

ئاکپارتی لە ساڵە سەرەتاییەکانی دەسەڵاتداریی خۆی لە سەرەتاکانی ٢٠٠٠دا بە شێوەیەکی دەرهەست و بە ڕێزەوە لەگەڵ ڕێژیمە سێکۆلارەکە هەڵسوکەوتی کرد، ئەویش بە هۆی چاوەڕوانییەکانی یەکیەتیی ئورووپا و گوشاری هێزی سەربازیی تورکیە. سەرەڕای ئەمەش، کاتێک مەیدانی مانۆڕی لە ساڵی دواییدا زیاتر بوو، ئاکپارتی دەستی کرد بە جێبەجێکردنی سیاسەتە زیاتر ئاشکرا ئیسلامییەکان. ئاکپارتی لە کاتێک بەشی زۆری ئەو ئایدیۆلۆژییە ناسیۆنالیستییەی لە دەیەکانی ڕابردوودا پەرەی سەندبوو،

ڕاگرتبوو، کەڵکی لە دیسکۆرس، کردار و دامەزراوە ئیسلامییەکان وەکوو سەرچاوەیەک بۆ پەرەپێدان بە کاریگەریی سیاسی و ئابووریی خۆی وەرگرت. ناوچەی کوردستان، یەکێک لە ئامانجە سەرەکییەکانی ئەم سیاسەتە بوو کە مەبەستی شەرعییەتدان بە دەسەڵاتی حکوومەت، لە گۆڕەپانێکی لە باری سیاسییەوە پڕکێشمەکێشی، کێشە ئێتنیکی ـ ئایینییەکان بوو. ئەگەرچی ئەم سیاسەتە حکوومەتییە هەندێ جار بە گۆڕینی پارادایم، بەتایبەت لە دەورانی لیبراڵی دەسەڵاتی ئاکپارتیدا، بە ئەژمار هێنراوە، بەڵام من لەو بڕوایەدام کە پارادایمی کۆلۆنیال، بە درێژایی ئەو دەورانە هەر زاڵ بووە و دیسکۆرسی ئیسلامیی یەکیەتی و برایەتی کە لە لایەن ئاکپارتییەوە پەرەی پێ دراوە، مانیفێستێکی سیاسەتی کۆلۆنیالە، لە دەستی دەوڵەتدارییەکی ئیسلامیدا. بەگشتی، ئەوەی ئاکپارتی لە پەیوەندی لەگەڵ پرسی کورد خستیە ڕوو، گۆڕانێکی بنەڕەتی نییە لە پارادایمی حکوومەتی، بەڵکوو ئاڵوگۆڕێکی ستراتیژیکە بۆ بەکارهێنانی دیسکۆرسی ئایینیی یەکیەتیی برایەتی، لە پێناو بازدان بەسەر سروشتی ئێتنیکی ـ سیاسیی پرسی کورددا.

«برای کوردی موسوڵمانم»: ئیسلام وەکوو ئامرازێکی دەوڵەتداری و ڕەواییدان بە سیاسەتی توندوتیژیی حکوومەتی

دەسەڵاتی کۆلۆنیالی حکوومەتی تورکیە لە ناوچە کوردییەکاندا، دەکرێ لە زۆر بواری دامەزراوەکەدا و لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکدا ببینرێت. ئەوەی «بەدرخان» لە دیاربەکر دەیبینێت، دەکرێت بۆ سەرانسەری کوردستانی تورکیە ڕاست بێت: بە شێوەیەکی کۆلۆنیالی بەسەر دوو بەشدا دابەش کراوە، هەم لە ڕووی فەزا و هەم لە ڕووی دانیشتووانەوە. نزیک بە نیوەی شارە کوردییەکان بۆ کۆڵانە سەربازییەکان تەرخان کراوە، بۆ بینا سەربازییەکانی تایبەت بە بنەماڵەکانی سەربازەکان، مامۆستایان و کارمەندانی دەوڵەتی و هەروەها بۆ بەڕێوەبەرایەتیی فەرمانداری، شوێنگەلێک کە بە زۆری نزیک لە یەکتر دروست کراون و بە توندی لە ژێر پارێزگاریکردندان. بەشی دووهەمی ئەم دابەشکردنە، بەشێکی مردووە کە لەودا کەس ئاسایشی ژیانێکی نیە کە بە هۆی یاسا و شارۆمەندییەوە پارێزگاریی لێ کرابێت. ئەمە بارودۆخێکی بەردەوامی تایبەتە کە لەودا، کوردەکان لە ژێر هەڕەشەی بەردەوامی سزادانداندان، شتێک کە لە بەشەکانی تری تورکیەدا نابیندرێت.

ئەوە ڕاستە کە لە ساڵە سەرەتاییەکانی ئاکپارتیدا، هەندێ بەرەوپێشچوون لە پرسی کورددا هاوتەریب لەگەڵ بەرەوپێشچوونەکانی تر لە کۆمەڵگا بە گشتی ڕووی دا. زۆرێک لە شارەزایان ئەمەیان وەکوو گۆڕانکارییەکی پارادایم سەیر کرد و پێیان وابوو کە ئەو مۆدێلەی تورکیە، نموونەیەکی دێموکراسیی ئیسلامییە. لە هەمان حاڵدا، گۆڕانکارییەکانی ئەمدواییانە لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا و ڕۆڵی سەرهەڵدانی کوردی لە هەر دوو وڵاتی سوریە و عێراق ئاشکرای کرد کە نەتەنیا ئەو مۆدێلەی تورکیە نموونەیەک نیە، بەڵکوو درێژەیەکە لە سیاسەتی دەوڵەت ـ نەتەوە لە ژێر دەسەڵاتی هەم ڕێژیمە سێکۆلارەکان و هەم ڕێژیمە پارێزگاریخوازەکاندا. لە کەیسی کورددا، سیاسەتی ئیسلامگەرایی نەک مانای دابڕان لە سیاسەتەکانی حکوومەتی کۆلۆنیال نیە، بەڵکوو زیاتر گەڕانە بەدوای ڕێگەی نوێ لە پێناو سەپاندن و ڕەواییدان بەو دەسەڵاتە کۆلۆنیالەی لە ئارادایە.

لە ڕێگەی چەندین نموونەی دیسکۆرس و سیاسەتی کۆلۆنیالی نێوخۆیی لە سەردەمی دەسەڵاتی ئاکپارتیدا، ئەم بەشە شیکاریی

ئەوە دەکات کە تا چەند ئیدەی یەکیەتیی ئیسلامی (ئوممە) و برایەتی، خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی حکوومەتی تورکی دەکات. پێم وایە کەڵکوەرگرتن لە دیسکۆرس و سیاسەتی ئایینی، ئامرازێکی ڕەواییدانە بۆ حکوومەت، کە جەخت لەسەر باوەڕی هاوبەشی ئایینی بە ئیسلام، کە تورکەکان و کوردەکانی پێکەوە یەکخستووە، دەکاتەوە.

دیسکۆرسی ئیسلامی هەروەها دەرەتانێکی بۆ ئەو یاریکەرە خۆجێییانەی کە دەیانەوێ لە سامانی دابینکراوی دەوڵەتی و ناسراوی سیاسی کەڵک وەرگرن، پێکدەهێنێت. حکوومەت، هاوکات لەگەڵ سەرکوتکردنی بەرهەڵستکارە سیاسییەکانی، ئۆلگوویەکی جێگرەوەی نزیکایەتی لە هاوڵاتییە کوردەکان دەخاتە ڕوو، ئۆلگوویەک کە تایبەتمەندییەکەی ڕەتکردنەوەی کوردبوونە وەکوو فۆرمێکی تایبەتی گرێدراوی سیاسی و کۆمەڵایەتی. سەرەرای ئەمەش، تەئیدکردنی شوناسێکی ئایینی کۆیرکوێرانەی ئیتنیکی لە لایەن ئەم دیسکۆرسە نوێیە حکوومەتییەوە بەدەر نیە لە پێشداوەریی ناسیۆنالیستی، هەروەک لە لایەن «هودا ـ پار»ەوە لە یەکێک لە وتووێژەکانی جەختی لەسەر دەکرێتەوە:

کێشەیەکی تر ئەوەیە کە ئەگەر بە قەدەر پێویست بچینە قووڵایی پرسەکەوە، بەو ئاکامە دەگەین کە زۆربەی ئیسلامگەرا ڕادیکاڵە تورکەکان، لە ڕاستیدا ناسیۆنالیستیشن. من باسی ناسیۆنالیستەکان ناکەم. ئیسلامییەکان بەو جۆرەن. دەزگایەکی درۆدۆز لە ئیسلامگەرایەکی تورک ببەستە و ناوی شوێنگەلێک وەک عەرەبستان، تورکەمەنستان، تورکستان، کوردستان، ئازەربایجانی بۆ ریز بکە. هەر کە دەڵێی کوردستان، دڵیان بە تووڕەیی لێدەدات و دەزگاکە پەرچەکردار دەنوێنێ. تورکەکان لەم پرسەدا دەمارگرژن.

لێرەدا، ئەمن پێم وایە کە سیاسەتی ئاسیمیلاسۆنی حکوومەتی، فۆرمێکی نوێی بەخۆیەوە گرت کە لەودا، دەکرێ کوردستان بە بوونی ئایینی بەهێز و، لە کاتێکدا ئێستدلالە سیاسییەکانی بە هۆی دیسکۆرس و سیاسەتی ئایینییەوە دەردەبڕێت، بوونی هەبێت. ئەگەرچی کە دێتە سەر باسی مافە سیاسی و بەکۆمەڵەکانی کورد، ئەمە پێشکەوتن نیە، بەڵام چەندین هاندەر لە ئارادایە کە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەم دیسکۆرس و سیاسەتە لە ناوچە کوردییەکاندا جێی خۆی بکاتەوە. یەکەم، کوردەکان لەدوای چەندین دەیە توندوتیژی و جیاوازی دانان لە تورکیەدا، هەژار کراون و بە دەگمەن ستراتیژیی زیندوومانەوەیان هەیە. هەر بۆیە، ڕەتکردنەوەی کوردبوون وەکوو شوناسێکی سیاسی یان لانیکەم بوون بە کەسێک کە لە باری ئیتنیکییەوە کوێرە، هەندێ دەرەتان بۆ ئەو کەسانە دەدا بە دەستەوە کە جێگرەوەیەکی دیکە شک نابەن. ئەوە بوونێکی سیاسیی بە تەواوی نوێ نیە، بەڵکوو «هێڵێکی خەباتە» لە وشەکانی «دێلووز و گواتاری»، کە لەودا کوردەکان، بە نرخی لەدەستدانی بوونی سیاسیی کوردی و ئاواتە نەتەوەییەکانیان، ستراتیژییەکی نوێی زیندوومانەوە لەدەست توندوتیژیی حکوومەتی دەدۆزنەوە. دووهەم، ئەو کوردانەی لە قەراخ شارەکاندا دەژین، هێشتا دەژمارگرژی ئایینییان تێدایە کە خۆی لە پارێزگاریخوازیی کۆمەڵایەتی، نەریتە گشتپەسندەکان یان وەفاداری بە بژاردە ئایینییە خۆجێییەکانی وەک شێخەکان دەردەخات. ئەو هەڵوێستە ئایینییە کە لە لایەن بەرپرسە حکوومەتییەکانەوە گیراوەتە بەر، ئەو قازانجەی بۆ ئەو کەسانە هەیە کە تا ڕادەیەکیش بێت سوود لەم وەفادارییەیان ببینن، بەتایبەت ئەگەر باسی نەوەی کۆن بکەین. ئەم سیاسەتە لە ماوەی دەیەی ڕابردوودا بووەتە هۆی زۆربوونی دژایەتی و کێشمەکێشم لە نێوان بەشە جیاوازەکانی

کۆمەڵگادا، وەک ئایینی و سێکۆلار، لاو و پیر، شاری و گوندی، و خوێندەوار و نەخوێندەوار. لە کۆتاییدا، دامەزراوە ئیسلامییەکان، ڕۆڵێکی گرینگیان لە دیاردەی ڕادیکاڵیزەبوونی ئایینی کە لە ناوچەکەدا دەبیندرێت، گێڕاوە. نەتەنیا حیزبوڵڵای کوردی، بەڵکوو زۆر دامەزراوەی دیکەی وەک لایەنگرانی حکوومەتی ئیسلامی و ئەلنوسرە (IS) کە دامەزراوە مەدەنییە کۆمەڵایەتییەکانی لە دەستپێکی شەڕی سووریەوە لە نێو لاواندا زۆر چالاک بووە، ڕۆڵیان گێڕاوە. ڕۆڵی دەوڵەت لە پرۆسەی ڕادیکاڵیزاسیۆن، لە زۆر ئاستدا یەکجار گرینگە. هەروەها، هەژاریی شاری کە لە نێو ئەو کوردانەی بە زۆر ڕاگوێزراون زۆر زەقە، نەتەنیا لە تورکیە بەڵکوو لە زۆر وڵاتی دیکەی زۆرینە موسوڵماندا، یەکێکی دیکە لە دنەدەرە سەرەکییەکانی پشت ڕادیکاڵیزاسیۆنە. سەرەڕای ئەمەش، هەژاریی شاری بە تەنیا نابێتە هۆی ڕادیکاڵیزاسیۆنی ئایینی یان سێکۆلار، بەڵکوو هاوکات لەگەڵ کۆمەڵێک هۆکاری دیکەی وەک نایەکسانیی پێکهاتەیی، توندوتیژیی حکوومەتی و سیاسەتی حاشاکردن کاریگەری دەبێت.

کەمپەینی ئاکپارتی بۆ هەڵبژاردنی گشتی لە ژوئەنی ٢٠١٥دا نموونەیەکی زۆر زەقی کەڵکوەرگرتن لە دیسکۆرسی ئایینییە وەکوو ئامرازێکی ڕەواییدان لە ناوچە کوردییەکاندا. هەڵبژاردنەکانی ٧ی ژوئەنی ٢٠١٥ نەتەنیا خاڵێکی وەرچەرخان لە مێژووی دیموکراسی لە تورکیە بوون، بەڵکوو دەستپێکی وەرسووڕانێکی خێرا و زۆربوونی لەرادەبەدەری توندوتیژی بوون، ئەویش پاش ئەوەی ئەردۆغان لە فێوریەی ٢٠١٥دا بەرەنجامەکانی ڕێککەوتننامەی «دوڵماباچای» (the Dolmabahçe Agreement) هەڵوەشاندەوە. لە کاتی کەمپەینەکەدا، کەڵکوەرگرتن لە دیسکۆرسی ئایینی گەیشتە لووتکەی خۆی. یەکێک لە لایەنە سەمبۆلیکەکانی کەمپەینی ئاکپارتی، کەڵکوەرگرتن لە وەرگێڕانی کوردیی قورئان لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەریی نێگەتیڤی ڕاوەستاندنی پرۆسەی ئاشتی بوو. ئوردۆغان بە وەرگێڕانی کوردیی قورئان لە دەستیدا، بۆ خەڵک لێدوانی دەدا و ستایشی بەڕێوەبەرایەتیی کاروباری ئایینی (دیانەت)ی دەکرد کە قورئانەکەیان وەرگێڕابوو و هەروەها ڕەخنەی لە هێرشی حیزبی دیموکراتی خەڵک (People's Democratic Party - HDP) بۆ سەر «دیانەت» دەگرت. ئەگەرچی وەرگێڕانەکە تەواو نەکرابوو و لەو کاتەدا هێشتا پێداچوونەوەی مابوو، دە هەزار کۆپی لێی بۆ هەڵبژاردنەکە چاپ کرا و لە نێوان ئەو ئیمامانەی کە بە زۆری دامەزراوەی دەوڵەت لە ناوچە کوردییەکان بوون، دابەش کران. باسکردن لەسەر ئەم مەسەلەیە درێژەی هەبوو، ئەندام پارلەمانی هەدەپە و پرۆفسۆری توێژینەوە کوردییەکان «کادری ئیلدریم» ڕایگەیاند کە «دیانەت» داوایان لە ناوبراو کردبوو کە بە وەرگێڕانەکەدا بچێتەوە، بەڵام کتێبەکە دواتر بەبێ پێداچوونەوە و لەبەر ئامانجی سیاسی نزیک لە هەڵبژاردنەکان چاپ کرابوو. ستراتیژیی ئاکپارتی لەم هەڵبژاردنانەدا شکستی خوارد و، هەدەپە زۆرینەی دەنگەکانی لە ناوچە کوردییەکان و لە نێوان کوردە مەزهەبییەکاندا بەدەست هێنا.

ئەمە یەکەمین جار نەبوو کە ئەردۆغان، ئاکپارتی و لایەنگرانیان لە ڕاگەیەنەکاندا کەڵکیان لە دیسکۆرسی ئایینی بەرامبەر کوردەکان وەرگرتبوو. کەڵکوەرگرتن لە ئیدەی ئۆممە، نموونەیەکی تری هەوڵەکانی ڕەواییدان بە دەسەڵاتی حکوومەتی و ناوزڕاندنی ئۆپۆزیسیۆنی کوردی لە ڕێگەی سەرچاوە ئایینییەکانەوە بوو. لە ماوەی کەمپەینی ئەو هەڵبژاردنانەی لە سەرەوە ئاماژەمان پێ دان، ئەردۆغان باوەڕی خۆی بەو جۆرە دەربڕی: «برا موسوڵمانە کوردەکان بە ئایینەکەیان

وەفادارن و لە هەڵبژاردنەکاندا وڵامی پێویست بە سیاسەتەکانی «زەرتەشتییەکان» (واتە هەدەپە) دەدەنەوە.» ساڵێک دواتر، سەرۆک کۆماری تورکیە کاتێک پاش چوار مانگ حکوومەتی سەربازی و خاپووربوونی ناوچەی «سوور» لە مانگی مای ٢٠١٦دا سەردانی دیاربەکری کرد، لە کۆبوونەوەیەک لەگەڵ دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنیدا ڕایگەیاند کە بەڵگە هەیە کە ئەندامانی هەدەپە زەرتەشتی و کافرن و داوای لە «برا موسوڵمانەکانی» کرد کە لە نێوان ئەمبەر و ئەوبەردا هەڵبژاردنی دروستی خۆیان بکەن.
ئەم بڕیارە بۆ هەڵبژاردن بە تەواوی لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی کورددا جێی گرتووە، کاتێک لە لایەن سیاسەتمەداران، کارمەندان، هێزە ئاسایشییەکان و ئەو دامەزراوانەی کۆمەڵگای مەدەنی کە لایەنگری دەوڵەتن، بەردەوام داوایان لێ دەکرێت کە خۆیان لە شوناسی سیاسیی کوردی بەدوور بگرن و بچەسپێن بە جۆری خوێندنەوەی حکوومەتییەوە کە بە پێی ئەم خوێندنەوەیە، پەکەکە و هەدەپە نوێنەرایەتیی کورد ناکەن و «کوردی باش»یش هەیە کە پشتیوانی لە «تیرۆریزم» ناکەن. هەروەها بانگەشە کرا کە تورکەکان و کوردەکان هەموویان برایانی یەک ئۆممەن.
لە ماوەی کاری مەیدانیمدا لەگەڵ دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنیدا، زۆر جار ڕووبەڕووی ئەم خوێندنەوەیە بوومەوە و بەو ئاکامە گەیشتووم کە زۆربەی خەڵکی کورد بە نیسبەت ئەم جۆرە جیاکاری و مەرجبەندییە وشیارن. ڕستەی «من کوردێکی موسوڵمانم و پشتیوانی لە پەکەکە ناکەم» کە جەختکردنەوەیە لەسەر شوناسی ئیسلامی و دژایەتیی بزووتنەوەی کوردی، دەبێتە هێڵێکی خۆپەرینەوە بۆ ئەو کوردانەی کە هەوڵ دەدەن خۆیان لە شەرمی کوردبوون ڕزگار بکەن و خوێندنەوەیەک لەسەر بنەمای برایەتی و یەکیەتیی ئیسلامی هەمدیسان بەرهەم بهێننەوە.
جیاکاری لە نێوان کوردی باش و کوردی خراپدا، خۆی لە خۆیدا بە هۆی دیسکۆرسێکی ئیسلامییەوە دەردەکەوێ؛ دیسکۆرسێک کە تێیدا تورکبوون بە ئاشکرا و نائاشکرا سەردەستە، لە کاتێکدا کوردبوون نادیارە یان کراوەتە شەرم. لە ئاکامدا، ئەگەرچی حاشاکردنی فەرمیی هەبوونی کوردی کۆتایی پێهاتووە، لەبەر ئەوەی ئیدی لەگەڵ وەها حاشاکردنێک هەڵناکرێت، بەڵام حاشاکردن لە پرسی کورد وەکوو پرسێکی ئێتنیکی ـ سیاسی، لە دەورانی ئاکپارتیدا، بەستێنی نوێی دۆزیوەتەوە، ئەویش بە هۆی کەڵکوەرگرتن لە خوێندنەوەی ئیسلامی کە لەسەر دیسکۆرسێکی یەکیەتی و برایەتی دامەزراوە. سەرەڕای ئەمەش، ئەم برایەتییە پێویستی بە لێڕوانینێکی کوێرکوێرانەی ئێتنکی لە هەمبەر بوونی خودی خۆی و هەروەها سەلماندنی وەفاداری لە هەر دەرەتانێکی لەواودا هەیە. ئەم وەفادارییە خۆی بە باشی لە نموونەکانی دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و چالاکانی لایەنگری حکوومەت لە ناوچە کوردییەکان نیشان دەدات.
لێرەدا چەند نموونەیەک لە دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و هاوپەیمانییان لەگەڵ ئاکپارتی لە ١٥ ساڵی ڕابردوودا دەخەمە ڕوو. داتاکان لە ماوەی دوو ساڵ کاری مەیدانی لە شارە کوردییەکان، لەوانە چاودێریی بەشداربوون و وتووێژ لەگەڵ ئەندامان، ڕێبەران و ئەوانەی وەرگری خزمەتگوزاری و چالاکییەکانی دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بوون، کۆ کراونەتەوە.
لە سەرەتاکانی دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەم و یەکەمدا، ناوچە کوردییەکان شایەتی زۆربوونێکی خێرای ژمارەی دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی لە بوارەکانی یارمەتی مرۆیی، فێرکاری، خانوو بۆ قوتابیان، مافەکانی مرۆڤ و پەرەپێدان بوون. زۆربەی

ئەم دامەزراوانەی کە لە ناوچە کوردییەکان چالاکن سەر بە هەندێ حەڵقەی ئیسلامین کە پێش لە دامەزراوەی ئاکپارتیش هەبوون. لە کاتێکدا ژمارەیەکیان لقی لۆکاڵی گرووپە ئیسلامییە تورکییە سەرانسەرییەکانی وەک «بنیاتی ئەنسار»، «عیلم یەیما جەمعییەت» و «بزووتنەوەی گولەن»ن، زۆرێکی دیکەیان سەر بە حیزبوڵڵای کوردی و گرووپە ئیسلامییە کوردییەکانی دیکەن کە لە باڵی نیوەڕاست تا توندڕەویان تێدایە وەک «پلاتفۆرمی ئۆزێ دونووش» (Öze Dönüş Platformu)، ، «ئەنجوومەنی ئایدەر و موستەزەفلەر» ئەگەرچی ئەو دامەزراوانەی کۆمەڵگای مەدەنی کە سەر بە گولەن بوون، لە لایەن ئاکپارتییەوە زۆرترین یارمەتی کران، پێش لە یەکەمین تێکهەڵچوونی نێوانیان لە ٢٠١٣دا، زۆربەی ئەم دامەزراوانە سوودیان لە جۆرە جیاوازەکانی پشتیوانیی حکوومەتی لە لایەن دەسەڵاتی ئاکپارتییەوە بینیوە. نموونەی بەرنامەی پشتیوانیی کۆمەڵایەتی (the Social Support Programme (SODES)) ئەم سیاسەتە ڕوون دەکاتەوە. SODES بەرنامەیەکە بە مەبەستی پەرەپێدان داڕێژراوە و سەرنجی لەسەر ناوچە هەژارەکان و حەشیمەتی کەم نوێنەرە. لە هەمان کاتدا، هانی تاکەکان، دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و کاسبییە بچووکەکان دەدا تا خۆیان لەگەڵ سیاسەتی نیولیبراڵ بگونجێنن و جۆرێکی پارێزگاریخوازانە لە بەرهەمهێنانی کار بخولقێنن. دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی کە سەر بە گولەن بوون، بۆ ساڵانێکی زۆر، زۆربەی یارمەتییەکانی SODESیان وەرگرت، لە سەرانسەری ناوچە کوردییەکاندا پەرەیان سەند، لە نێو لاوانی کورددا ئەندامگیرییان کرد و ئادیۆلۆژییەکی ئیسلامیی نەرم و ناسیۆنالیزمیان پەرە پێدا. لە پاش یەکەمین بەریەککەوتنی ئاکپارتی و گولەن لە کۆتاییەکانی ٢٠١٣دا، پڕۆژەی SODES بەرەو دامەزراوەکانی دیکەی کۆمەڵگای مەدەنی ئاراستەی خۆی گۆڕی، لەوانە ئیسلامگەرا کوردەکان کە خۆیان لەگەڵ سیاسەتەکانی حکوومەت ڕێکدەخست و پەیوەستی «پلاتفۆرمی ویستی نەتەوەیی» یان «پلاتفۆرمەکانی کۆمەڵگای مەدەنیی ئیسلامیی لۆکاڵ» بوون.

ئەم پلاتفۆرمانە کە لە لایەن دامەزراوەی ئاکپارتییەوە داهێنرابوون یان هان درابوون، وەکوو تاقیکارییەکی چارەنووسساز بۆ ئەو دامەزراوانەی کۆمەڵگای مەدەنی کە ئەندامانیان سوودیان لە جۆرە جیاوازەکانی پشتیوانیی ماڵی و سیاسی بینیبوو، خزمەتی دەکرد. حکوومەت لە هاوپەیمانییەکە کەڵکی وەرگرت بۆ پەرەپێدانی دیسکۆرسی یەکیەتی و برایەتی و بەلارێدابردنی خەڵک لە ڕێی دامەزراوە سیاسییەکانی لایەنگری کورد. پێویستە جەخت بکرێتەوە کە پرۆگرامگەلێکی پشتیوانیی کۆمەڵایەتی وەک SODES زیاتر پەرەیان بە دامەزراوەگەلێکی سیاسی و ماڵی بەستراوە دا، تا ئەوەی هێز بە یاریکەرە مەدەنییەکان ببەخشن و یارمەتیدەری ئەو کارخولقێنەرانە بن کە ئەجێندای سەربەخۆیان بۆ بزووتنەوەی جەماوەری و وەگەڕخستنیان دەبوو. ئابووریی سیاسی، هەر وەک چۆن لە دەیەکانی پێشوویشدا هەر وا بووە، وەکوو ئامرازێکی کۆلۆنیال لە لایەن دەسەڵاتی هێژمونیکەوە کەڵکی لێ وەردەگیرا.

ڕووداوی لەدایکبوونی پیرۆز (Kutlu Doğum) کە لە لایەن عاشقانی پێغەمبەر (Peygamber Sevdalıları Platformu) سەر بە پلاتفۆرمی لایەنگرانی حیزبوڵڵا ڕێک خرا و، هەروەها جەژنگرتنی داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر، پێتەختی سەمبۆلیکی سیاسەتی کوردی، دوو نموونەی پەرەپێدانی ئیسلامی سیاسی لە گۆڕەپانی گشتیی کوردیدان. یەکەمینیان بووە ڕووداوێکی گشتیی بەرچاو بۆ ئەو گرووپە ئیسلامییە کوردییانەی کە لە شەڕی نێوخۆیی ١٩٩٠ەکاندا بەشدارییان

کرد و بە کوشـــتنی زیاتر لـــە هەزار خەڵکی مەدەنیی کورد، پشـــتیوانییان لە حکوومەت کرد. حیزبوڵڵای کوردی بۆ دوو دەیە بە نهێنی کاری کرد، بەڵام لە دەیەی یەکەمی سەدەی بیســـت و یەکەمدا لە ڕێگەی دامەزراوەکانی کۆمەڵـــگای مەدەنی و حیزبی سیاســـییەوە (Hüda-Par) لە گۆڕەپانی گشتیدا دەرکەوت. ئەوان لە ســـەردەمی شـــەڕدا خۆیان وەکوو وەفـــادار بە حکوومەت ســـەلماند، ئەگەرچی بەرژەوەندیـــی کۆمەڵایەتـــی و سیاســـیی جیاوازی خۆیانیان هەیە. هاوپەیمانی لە نێوان حکوومـــەت و « Hüda-Par» ڕەنگدانەرەوەی ســـتراتیژیی حکوومەت لەم گۆڕەپانە سیاسیە پڕکێشمەکێشەدا بوو، ستراتیژییەک کە تێیدا گرینگی دەدرا بەوەی کە کێ پشـــتیوانی لە ئەجێنداکەیـــان دەکات، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کـــە ئایا ئەوان هاوپەیمان بەراســـتی یان هاوبەشـــی ســـتراتیژیک بـــوون یان نا. هاندەری ســـەرەکی لێرەدا، باڵانسی هێزەکان و دابەشکردنی کۆمەڵگای کوردییە کە لە ژێر کاریگەریی یەک سەدە سەرکوت و سیاسەتی کۆلۆنیالدایە.

یەکەمین جێژنـــی داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر لـــە لایەن دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی ســـەر بە حیزبوڵلا لـــە مای ۲۰۱۶دا بەڕێوەچوو، کاتێک کە حکوومەتی سەربازیی چوار مانگـــە لە ناوچەی مێژوویی «ســـوور» تازە کۆتایی پێهاتبوو و هێشـــتا خاپوورکردنی بەربلاوی کۆڵان و شـــوێنەوارە مێژووییەکانی ئەو شـــوێنە بـــە باشـــی تۆمـــار نەکرابوون. خاپوورکردنی شـــارە کوردییەکان، شـــان بە شانی دروســـتکردنی هێژمۆنی دیسکۆرسیڤ هاتـــە ئـــاراوە، هێژمۆنییەک کە ســـەمبۆل و خوێندنـــەوەی جۆراوجۆر لە پێناو پاراســـتنی دەســـەڵات و سیاسەتی کۆلۆنیالی حکوومەت بەرهەم دەهێنێـــت. لەدایکبوونی بەبەرەکەتی (حەزرەتـــی موحەممـــەد) یـــان جێژنـــی داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر دەکرێ وەکوو نموونەکانـــی دژ بەو خوێندنەوەیەی لە لایەن حکوومـــەت و دامودەزگاکانیانـــەوە بەرهـــەم دەهێنرێت و پشـــتیوانی دەکرێـــت، هەژمار بکرێت. ســـەرۆک وەزیرانی ئەوکات، ئەحمەد داوود ئۆغلوو، لە هەمان ســـەردەمدا سەردانی شـــارەکەی کـــرد و لـــە بـــەردەم مزگەوتی گەورەی شـــارەکە(Ulu Cami)دا لێدوانی دا، شـــەرەکەی بە ئاماژە بە مێژووی هاوبەشـــی ئیســـلام و ئیدەی یەکیەتی و برایەتی وەکوو داگیرکردنێکی پیرۆز وەسف کرد. لێدوانەکەی لە لایەن دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنییەوە کە تێیدا بەشدار بوون، پێشوازیی لـــێ کـــرا و هەروەها لـــە ســـەرجەم کاناڵە تەلەفزیۆنییـــە لۆکاڵی و سەرانســـەرییەکانەوە بڵاو کرایەوە. ئـــەم بەراوردکارییـــە، نەک بە ڕێکەوت نەبوو بەڵکوو پلانێکی ســـتراتیژیک بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندنەوەیەکی هاوشـــێوە لـــە هەمـــوو ئاســـتەکانی کۆمەڵـــگادا بـــوو. کەوابـــوو، هێنانەئارای باســـی داگیرکردنەکە هەڵبژاردنێکـــی هەڕەمەکـــی نەبـــوو، بەڵکوو ســـتراتیژییەکی بە تەواوی کاربۆکراو بوو کە گۆڕدرابوو بـــە ڕووداوێکی گشـــتی کە تێیدا جەماوەر دەتوانن بەشداری بکەن، شایەتی بن و خوێندنەوەی حکوومەتی لەســـەر شەڕێک لەگەڵ تیرۆر بەرهـــەم بهێننەوە، کە ئەمەش دەبێتـــە نیشـــانەیەکی دیکەی دەســـەڵاتی کۆلۆنیالی.

«لەدایکبوونی بەبەرەکەت» و «داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر»، لە ڕاستیدا وەکوو وڵامێک بە جێژنی ســـەری ســـاڵی کورد، نەورۆز، کە پێشوازیی زۆر بەرچاوی لێ کرابوو و ڕووداو و کۆبوونەوە کوردییە گشتییەکانی دیکە سەیر کـــرا. ئەمە پێمان نیشـــان دەدا کە هێژمۆنی حکوومەتی لە ئاستگەلی جیاوازدا دێتە ئاراوە و گۆڕەپانی سیاسی و گشتیی کوردی دەگۆڕێت بـــە گۆڕەپانێک کـــە لەگـــەڵ بەرژەوەندییە سیاســـییە حکوومەتییەکاندا بگونجێ. شتێک کە ئەمن بە سیاســـەتی کۆلۆنیال ناوی دەبەم

چونکه مەبەستی روونە و دەیەوێ ڕاستیی سیاسیی جەماوەری بەرەو لێروانینێکی پتر حکوومەت ـ تەوەر بۆ پرسی کورد بگۆڕێت. سەرسووڕهێنەر نیە کە هێنانەئارای باسی داگیرکردنەکە، لەگەڵ دارماندنی بەربڵاوی ناوچەی «سوور» هاوکات دەبێت. کاتێک ئەمن شایەت بووم کە چۆن هێزەکانی ئاسایش ئەو خاپوورکردنەیان بە داگیرکردنی پیرۆز و مەیدانێک کە پاش شەڕێکی قورس لە ۲۰۱۶دا تێیدا سەرکەوتوو بوون، وەسف دەکرد، پێم وایە لێرەدا هاوتەریبییەکی بەهێز هەیە لە نێوان ئەو دیسکۆرس و سیاسەتەی کە حکوومەت و دامودەزگا لۆکاڵییەکانی بەرهەمی دەهێنن و بڵاوی دەکەنەوە.

SODES یان ڕووداوگەلێکی گشتی وەک «لەدایکبوونی بەبەرەکەت» یان «داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر» تەنیا ڕێگەگەلێک نین کە بە هۆیانەوە حکوومەتی تورکیە و داموزگا لۆکاڵییەکانی دەیانەوێ کونترۆڵ و ڕەوایەتی خۆیانی پێ زیاد بکەن. نموونەگەلێکی دیکەی ئەم پەیوەندییە دووسەرەیە لە نێوان حکوومەت و هاوپەیمانە لۆکاڵییەکانیدا لە ئارادایە: سامانی دابینکراو لە لایەن حکوومەتەوە وەک «بیناسازی لە ڕادەی زۆر» و «پرۆژە ژێربنەماسازییەکان» لە ئیختیاری پەیمانکارە لاوەکییە وەفادارە کوردەکاندا، ئەو پلەوپایە دامەزراوەییانەی دەدرانە ئەندامانی دامەزراوە ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، دەرکەوتنی تاک و دامەزراوە وەفادارەکان لە ئاستی گشتی و لە ڕاگەیەنە گشتییەکاندا، بەفەرمی ناسینی سیاسی و پشتیوانی لە لایەنگرانی حیزبوڵڵا (Hüda-Par) و دامەزراوە سیاسییەکانی دیکە. پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە حکوومەت، پێویستی بەم جۆرانەی هاوپەیمانی هەیە تا دەسەڵاتی خۆی بپارێزێت و ڕەوایی بە کردەوەکانی لە ناوچەکە بدات. ئەم دامەزراوانەی کۆمەڵگای مەدەنی، گۆڕەپانی هەم فیزیکی و هەم سەمبۆلی بۆ حکوومەت دابین دەکەن، تا دەسەڵاتی کۆلۆنیی خۆی لە ناوچەی کوردستان بەرهەم بهێنێتەوە و بپارێزێت و ڕووبەڕووی هەستی سەرهەڵدانی کوردەکان ببێتەوە. ئەم هاوپەیمانییە نرخێکی بەرزی هەیە چونکە حکوومەت داوایان لێ دەکات وەفاداریی خۆیان لە گۆڕەپانی گشتی و ڕاگەیەنە گشتییەکاندا نیشان بدەن، دیسکۆرسی یەکیەتی و برایەتی بەرهەم بهێننەوە و بڵاو بکەنەوە و لە چەندین کاناڵدا و هەر کات پێویست بوو، پشتیوانی لە حکوومەت بکەن. ئەم سیاسەتە دەبێتە هۆی کێشمەکێشم و شەڕی زیاتر لە گۆڕەپانی گشتی و سیاسیی کوردیدا و پەرچەکرداری جۆراوجۆر و بەربڵاو لە لایەن یاریکەرە لۆکاڵییەکان و حیزبە سیاسییەکانی بەدواوە دەبێت.

ئاکامگیری

بە پشتبەستن بە پارادایمی کۆلۆنالیزاسیۆنی نیوخۆیی، ئەم وتارە ئیستدلالی کرد کە ئەم پارادایمە، بۆ شیکاریی سیاسەتی حکوومەتی تورکیە لە ناوچە کوردییەکان هەر لە دەستپێکی دەورانی کۆمارەکەوە، مانادارە. لەسەر بنەمای لەنێوبردنی پێکهاتە نەریتییەکان، سەرکوتکردنی توندوتیژ و سیاسەتی جیاوازیدانان، ئەم سیاسەتە، کوردستانی تورکیەی کردووە بە کۆلۆنییەکی نیوخۆیی، ئەمە سەرەڕای ئەو دیسکۆرسە ئاسیمیلاسیۆنییەی کە حاشای لە بوونی شوناسی جیاوازی کوردی کردووە. لە کاتێکدا ئەم پارادایمی کۆلۆنیالییە ماوەیەکە خەریکە دەبێتە جێی باسی دوایین توێژینەوەکان لەسەر پرسی کورد، ڕۆڵی سیاسەتی ئایینی لە هەوڵەکانی حکوومەت لە پێناو دامەزراندن و پاراستنی دەسەڵاتە کۆلۆنیالەکەیدا بە کەمی باس کراوە. ئەم وتارە هەوڵی دا بەرهەمێکی ڕەسەن لەم بوارەدا بخاتە ڕوو، ئەویش بە سەرنج خستنەسەر دەورانی ئاکپارتی و

خستنە ژێر پرسیاری کەڵکوەرگرتن لە ئاماژە ئیسلامییەکان لە لایەن دەوڵەت و پشتیوانەکانی لە ناوچە کوردییەکاندا.

برایەتیی ئایینی و باوەڕی هاوبەش بە ئیسلام وەکوو ئامرازێکی ڕێکخستنی سیاسی و ڕەوایی‌دان بە مەبەستی بەدەستهێنانی پشتیوانیی بەشە پارێزگاریخواز و/یان ئیسلامییەکانی کۆمەڵگای کوردی لە لایەن دەسەڵاتی ئاکپارتییەوە کەڵکی لێ وەرگیراوە. یاریکەرە دەوڵەتییەکان و دامەزراوەکانی سەر بە دەوڵەت، بە جەختکردنەوە لەسەر شوناسی هاوبەشی ئیسلامیی خەڵکی تورک و کورد و، هەوڵدان بۆ ناوزڕاندنی بزووتنەوەی سیاسیی کوردی کە بەحەسێب باوەڕی ئایینیی نیە، هەوڵیان دا لە ڕێگەی پشتیوانی لە نوێکارییەکانی کۆمەڵگای ئیسلامیی مەدەنی و پەرەدان بە دابونەریتی نوێ و جێژنی نوێی وەک «لەدایکبوونی بەبەرەکەتی حەزرەتی موحەممەد» و «داگیرکردنی پیرۆزی دیاربەکر»ەوە، کاریگەری لەسەر گۆڕەپانی گشتی دابنێن و شکڵی نوێی پێ بدەن. ئەگەرچی لە نیگای یەکەمدا، ئەم نوێکارییانە وا دەردەکەوێت کە هاندەری بەشداریی زیاتر لە کاروباری دەوڵەتدایە، بەڵام خاڵی بەرامبەرەکەی سەرکوتی زیاتر و زیاتری دژبەرە سیاسییەکان و، وەپەراوێزخستنی زیاتری ئابووریی ئەو یاریکەرانە بووە کە لە دەرەوەی ئەم رایەڵەی لایەنگرییەدا بوون. بە کورتی، هەڵوێستی دەسەڵاتی ئیسلامیی ئاکپارتی، خزمەتی بە بەهێزبوونی پێگەی دەسەڵاتی کۆلۆنیالی لە کوردستاندا کردووە.

تێگەیشتن لەم سیاسەتە پێویستی بە شیکارییەکی قووڵە. هەروەک لە وتارەکەدا ئاماژەی پێ درا، کاریگەرییە سیاسییەکەی لەسەر دەنگدانی خەڵک بەرتەسک بووە. لە هەمان کاتدا، ئەم سیاسەتە ولاّم و خۆراگریی کوردەکانی لێ کەوتووە، وەک «نوێژکەرانی هەینیی مەدەنی» (Civil Friday Prayers) و شکڵگرتنی «کۆنگرەی دێموکراتیکی ئیسلامی» (the Democratic Islam Congress (DIK و دامەزراوەی دیکەی ئیسلامیی کۆمەڵگای مەدەنی بە لایەنگری لە کورد، چەند نموونەیەکن کە پێویستە لەسەر کاریگەربوون و شوێندانەرییان، لێکۆڵینەوەی زیاتریان لەسەر بکرێت. پتر لەمەش پێویستە بپرسرێت، تا چەند سیاسەتی ئاکپارتی لە ناوچە کوردییەکاندا توانی پەرە بە وەفاداری بە دەوڵەت و حکوومەتی تورکی لە نێوان جەماوەری خۆجێیی بدات؟ ئایا ئەم سیاسەتانە کاریگەرییان لەسەر کرداری ئایینی دانا و بوونە هۆی بەرزبوونەوەی ڕادەی پارێزگاریخوازیی ئایینی لە کۆمەڵگای خۆجێییدا و، بزووتنەوەی سیاسییە کوردییەکان چۆن لە بەرامبەر کەڵکوەرگرتنی سەرچاوە ئایینییەکان وەکوو ئامرازێکی ڕێکخستن پەرچەکرداریان نیشان داوە؟

سەرچاوە

*. گۆڤاری لێکۆڵینەوەکانی باڵکان و خۆرهەڵاتی نزیک

پەراوێز

[1]. Ö. S. Göral, 'Enforced disappearance and forced displacement in the context of Kurdish conflict: loss, mourning and politics at the margin', Unpublished PhD Thesis, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2017.

[2]. W. Zeydanlıoğlu, 'Repression or reform? An analysis of AKP's Kurdish language policy',in C. Güneş and W. Zeydanlıoğlu (eds), The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation, Routledge, London, 2014. pp. 162-185..

[3]. S. Ateş, 'Oryantalizm ve Bizim Doğumuz' [Orientalism and our east], Doğudan, 1, 2003. ccessed Online (31.07.2018) : http://faculty.smu.edu/sates/sabri_ates/Blog/Entries/2009/ 4/3_Oryantalizm_ve_Bizim_Dogumuz_(Orientalism_and_Our_East)%2C_Dogudan.

[4]. Zazas are a small ethnic minority living in eastern Turkey. Although they speak a dialect of Kurdish (Zazaki, Dimilî), their references to ethnic, political and religious belonging dier as some consider themselves a separate ethnic identity from the Kurds while others state their Kurdish and/or Alevî identity.
[5]. J. Calvert, Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism, Columbia University Press, New York, 2010.
[6]. M. Ali, Islam and Colonialism: Becoming Muslim in Indonesia and Malaya, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016.
[7]. U. Azak, Islam and Secularism in Turkey: Kemalism, Religion and the Nation State,I.B. Tauris, London, 2010.
[8]. C. Tugal, Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism, Stanford University Press, Stanford, 2009. pp. 97-129. State, Kurdish Question and AK Party' Being Pro-Turkey While Being Pro-Kurdistan' Birikim Journal.
[9]. J. Hicks, On the Application of Theories of 'Internal Colonialism' to Inuit Societies, the Annual Conference of the Canadian Political Science Association, Winnipeg, 2004.
[10]. Malcom X, Malcom X Files, 1964 <http://malcolmxfiles.blogspot.co.uk/2013/07/the-black-revolution-april-8-1964.html> (accessed 11 October 2017).
[11]. B. Arneil, Domestic Colonies: The Turn Inward to Colony, Oxford University Press, Oxford, 2017.
[12]. H. Cruse, Rebellion or Revolution, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1968.
[13]. K. Clark, Dark Ghetto Dilemmas of Social Power, 2nd edition, Wesleyan University Press, Middletown, 1989.
[14]. R. Blauner, 'Internal colonialism and ghetto revolt', Social Problems, 16(4), 1969, pp. 393–408.
[15]. Ibid., p. 396. JOURNAL OF BALKAN AND NEAR EASTERN STUDIES 1316. P. G. Casanova, 'Internal colonialism and national development', Studies in Comparative International Development, 1(4), 1965, pp. 27–37.
[17]. M. Hechter, Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, Routledge, London, 2017.
[18]. E. H. Epstein, 'Education and Peruanidad: "internal" colonialism in the Peruvian high lands', Comparative Education Review, 15(2), 1971, pp. 188–201.
[19]. E. Zureik, The Palestinians in Israel: A Study in Internal Colonialism, Routledge & K. Paul, London, 1979.
[20]. M. Das, 'Internal colonialism and the movement for Bangladesh: a sociological analysis', Contributions to Asian Studies, 12, 1978, pp. 93–104.
[21]. D. Goodman, 'Guizhou and the People's Republic of China: the development of an internal colony', in D. Drakakis-Smith and S. Wyn Williams (eds), Internal Colonialism: Essays Around a Theme, University of Edinburgh Press, Edinburgh, 1983.
[22]. A. Etkind, Internal Colonization: Russia's Imperial Experience, Polity Press, Cambridge, 2011.
[23]. R. J. Hind, 'The internal colonial concept', Comparative Studies in Society and History,26 (3), 1984, pp. 543–568.
[24]. P. Chatterjee, The Nation and its Fragments, Princeton University Press, Princeton, 1993, p. 19.
[25]. A. Gramsci, The Southern Question, Bordighera Press, New York, 2015.
[26]. G. Agamben, State of Exception, Chicago University Press, Chicago, 2005.
[27]. İ.Beşikçi, International Colony Kurdistan, Gomidas Institute, London, 2015.
[28]. Clémence Scalbert-Yüce and Marie Le Ray provide a detailed account of this period and the widespread implementation of state-originated, assimilationist publications. Their article on deconstructing Kurdish studies is also a great account of the development of Kurdish studies. 'Knowledge, ideology and power: deconstructing Kurdish studies', European Journal of Turkish Studies, 5, 2006. Online since 05 March 2015,Accessed on 31.07.2018. URL : http://ejts.revues.org/777
[29]. It is perhaps due to the lack of publications on internal colonization available in Turkish and the impossibility for Beşikçi to obtain and read this literature.
[30]. M. Casier and J. Jongerden (eds.), National-

West Heading East?, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
[47]. Ü. Cizre-Sakallıoğlu and M. Çınar, 'Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and politics in the light of the February 28 process', The South Atlantic Quarterly, 102(2/3), 2003, pp. 309–332.
[48]. Y. Taşkın, AKP Devri Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı, İletişim, İstanbul, 2017.
[49]. Jenkins, op. cit., p. 215.
[50]. F. Arslan, 'Devlet Aklı, Kürt Sorunu ve AK Parti', unpublished PhD Thesis, Selcuk University, Konya, 2016.
[51]. L. Bedirxan, 'Neocolonial geographies of occupation: portrait of Diyarbakır', Open Democracy, 20 September 2017 <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/ leyla-bedirxan/ neocolonial-geographies-of-occupation-portrait-of-diyarbakir> (accessed 17 October 2017).
[52]. J. Pupcenoks, 'Democratic Islamization in Pakistan and Turkey: lessons for the post-Arab Spring Muslim world', Middle East Journal, 66(2), 2012, pp. 273–289.
[53]. C. Tuğal, The Fall of the Turkish Model: How the Arab Uprisings Brought Down Islamic Liberalism, Verso, New York, 2016.
[54]. Personal interview, 3 April 2014.
[55]. G. Deleuze and F. Guattari, A Thousand Plateaus, Bloomsbury Academic, London, 2004.
[56]. M. Mousseau, 'Urban poverty and support for Islamist terror: survey results of Muslims in fourteen countries', Journal of Peace Research, 48(1), 2011, pp. 35–47.
[57]. M. Milburn and S. D. Conrad, The Politics of Denial, MIT Press, Boston, 1996.
[58]. With the Dolmabahçe agreement, the Turkish state and the PKK had come to an agreement to solve the Kurdish question. While President Erdoğan expected that this agreement would increase his votes among the Kurdish population, the polls before the June 2015 elections were showing the reverse. This led Erdogan to reject the Dolmabahçe Agreement around the Kurdish New Year (Newroz) in March 2015. For related news look at Hürriyet Daily News, 20 July 2015 <http://www.hurriyetdailynews.com/ erdogans-denial-of-dolma bahce-agreement-sparks-

isms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue, Routledge, New York, 2011.
[31]. C. Güneş, The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance, Routledge, New York, 2012.
[32]. Ö. Köksal, Aesthetics of Displacement: Turkey and its Minorities on Screen, Bloomsbury, London, 2016.
[33]. Göral, op. cit.
[34]. Z. Gambetti, 'Decolonizing Diyarbakir: culture, identity and the struggle to appropriate urban space', in K. A. Ali and M. Rieker (eds), Comparing Cities The Middle East and South Asia, Oxford University Press, Oxford, 2009.
[35]. A. S. Yüksel, 'Rescaled localities and redefined class relations: neoliberal experience in south-east Turkey', Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 13(4), 2011, pp. 433–455.
[36]. Zeydanlıoğlu, op. cit.
[37]. Ateş, op. cit.
[38]. B. Küçük and C. Özselçuk, 'The Rojava experience: possibilities and challenges of building a democratic life', South Atlantic Quarterly, 115(1), 2016, pp. 184–196.
[39]. D. Greaber, 'Why is the world ignoring the revolutionary Kurds in Syria?', The Guardian, 8 October 2014 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/oct/08/why-world- ignoring-revolutionary-kurds-syria-isis> (accessed 16 October 2017).
[40]. İ. Gözaydın, Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi, İletişim, İstanbul, 2009, pp. 22–23.
[41]. Call for prayers.
[42]. Azak, op. cit. 14 M. KURT43. R. Olson, The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880–1925, University of Texas Press, Austin, 1991.
[44]. M. Yeğen, 'The Turkish state discourse and the exclusion of Kurdish identity', Middle Eastern Studies, 32 (2), 1996, pp. 216–229.
[45]. S. Şengül, 'İslamcılık, Kürtler ve Kürt Sorunu', in Y. Aktay (ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, vol. 6, İletişim, İstanbul, 2014, p. 528.
[46]. G. Jenkins, Political Islam in Turkey Running

[67]. Although there have been small-scale celebrations of Muhammad's birthday in the past few decades, the Blessed Birth (Kutlu Doğum) celebration organized by pro-Hizbullah organizations has become a symbol of Islamist power and their presence in the Kurdish region. Every April, tens of thousands of Islamists gather in the city of Diyarbakırto celebrate the event and show the extent of their power and influence in the Kurdish region. Hence, the celebration is not solely religious but also political in nature. For more information see M. Kurt, Kurdish Hizbullah in Turkey: Islamism, Violence and the State, Pluto Press, London, 2017.

[68]. The event originally took place in 639 AD, during the rule of Khalif Umar. In the last 40 years it has remained at the centre of debates between the secular and religious Kurds, as the former would define the incident as a massacre, while the latter see it as a victory and conquest. However, the celebration is a newly invented event introduced into the Kurdish public space.

[69]. Kurt, Kurdish Hizbullah in Turkey, op. cit.

[70]. The second Conquest programme was organized by another pro-government CSO, Anatolia Youth Association (Anadolu Gençlik Derneği).

[71]. A recent UN report shows the extent of the destruction that has taken place since July 2015, when the peace process terminated and the conflict between the PKK and the state forces reignited. <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx? NewsID=21342> (accessed 18 October 2017).

[72]. M. Kurt, 'The "success" of political Islam in the Kurdish context', Open Democracy, 2 June 2017 <https://www.opendemocracy.net/mehmet-kurt/success-of-political-islam-in-kurd ish-cotext> (accessed 18 October 2017).

[73]. The public gathering of practising Muslim Kurds to protest restrictions on the usage of Kurish in mosques. For further information, please see Turkmen-Dervişoğlu, op. cit.

[74]. Democratic Islam Congress (DIK) was founded after the PKK leader Abdullah Öcalan emphasized the importance of a new perspective for a democratic Islam in the early 2010s. After two national meetings in 2014 and 2015, the DIK's meeting was interrupted under the authoritarian AKP regime.

row.aspx?pageID=238&nID=85656&NewsCatID=338> (accessed 17 October 2017).

[59]. D. Namık, Milliyet News Paper, 9 May 2015 <http://www.milliyet.com.tr/-diyanet-kurt-cekuran-i-incelemek-gundem-2056365/> (acessed 17 October 2017).

[60]. C. Çiçek, 'Türkiyelileşirken Kürdistanileşmek', Birikim Dergisi, 12 June 2015 <http://www. birikimdergisi.com/haftalik/1494/turkiyelilesirken-kurdistanilesmek#.Wen-2za3MxPM> (accessed 20 October 2017).

[61]. This is not the only example where Erdoğan employed language of hatred towards ethnic and religious minorities, as Armenians, Jews, Alevîs, Yazidis and the Kurds have been exposed to the same language on many occasions. By employing such discourse, Erdoğan
aims to benefit from the embedded hatred in society that has already been constructed by the state in previous decades.

[62]. Rûdaw, Rûdaw News, 14 May 2015 <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/140520155> (accessed 17 October 2017).

[63]. Haber Sitesi, Haber Sitesi, 28 May 2016 <http://www.habersitesi.com/erdogan-benim-din dar-kurt-kardesim-bunlarin-ne-mal-oldugunu-bilsin-11622h.htm> (accessed 17 October 2017).

[64]. G. Türkmen-Dervişoğlu, 'United in religion, divided by ethnicity? Why Islam fails as a supranational identity in Turkey', unpublished PhD Thesis, Yale University, New Haven, 2016. JOURNAL OF BALKAN AND NEAR EASTERN STUIES 1565. This fact is also very true for the rest of Turkey under AKP rule. However, the motivations and drivers of the CSOs in the Kurdish region dier from their Turkish counterparts, which will be comparatively analysed in detail in a separate publication.

[66]. National Will Platform (Milli İrade Platformu) was founded in late 2013 during the political clashes between the AKP and the Gulen Movement. The platform was established solely to back the AKP discourse against the Gulenists and it has remained so since then. National Will Platform, 2013 <https://milliiradeplatformu.com> (accessed 18 October 2017).

”هەڵسەنگاندن“

بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد

ڕێباز ئەردەڵان

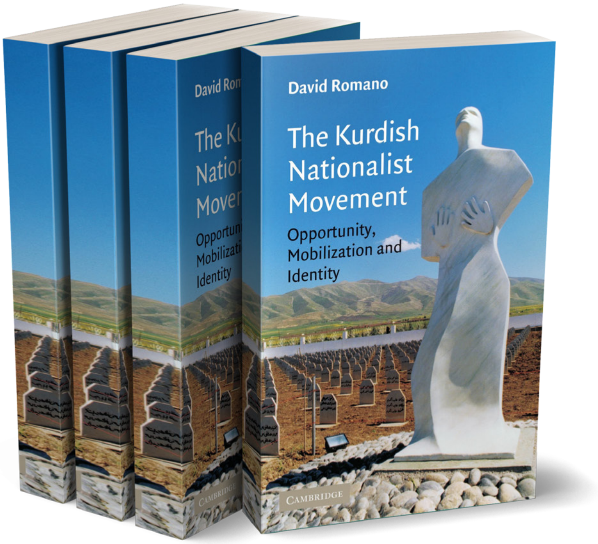

دۆزی کورد یەکێک لە پرسە سەرەکییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە و بابەتێکی سەرنجڕاکێشە بۆ ئـەوەی لە ڕێگەی تیۆرییەکانی زانسـتی کۆمەڵایەتییەوە شرۆڤە و ڕاڤە بکرێت. پرسی کورد و ناسـنامەکەی، پرسـێکی مێژووییە و ئـەم نەتەوەیە بە درێژاییی مێـژوو چەندین دابەشـبوون و لێکدابڕانـی ئەزموون کردووە، بـەڵام دوای جەنگـی جیهانیـی یەکـەم و تێکشـکانی ئیمپراتۆریـی عوسـمانی بـوو، کـە نەتەوەی کـورد لە نێوان چـوار وڵاتدا دابـەش بوو. هەر لـە سـەرەتای دامەزرانی وڵاتانی تورکیای نوێ و عێراق و سـووریاوە، کـوردان بۆ بەدەسـتهێنانی مافی نەتەوەییی خۆیان سـەریان هەڵدا و بۆ دەستەبەرکردنی مافەکانیان تێ کۆشـان و ئەم تێکۆشـانەش هەتا ئێستا بەردەوامە. بە درێژاییی سەدەیەک دەوڵەتانی داگیرکەری کوردسـتان سیاسەتی ئاسیمیلاسـیۆن و توانەوەیان دژ بە کلتوور و ناسنامەی کورد بەکار هێناوە و هەوڵیان داوە تا بوونی ئەم نەتەوەیە بسڕنەوە و لەنێو کلتووری خۆیاندا بیانتوێننەوە. ئەگەرچی ئەم دەوڵەتانە تا ڕادەیەک، بەتایبەت لە باکووری کوردستاندا سـەرکەوتوو بوون، بەڵام کورد بەگشتی ملی بەم سیاسـەتە نەداوە و لە بەرانبەر سیاسەتی ئاسیمیلاسیۆندا داکۆکیی لە ناسنامەی خۆی کردووە. هەرکاتێک سیاسـەتی ناوخۆی ئەم دەوڵەتانە لەژێر کاریگەریی دۆخی نێودەوڵەتی، یان سەرهەڵدانی باڵی چەپدا تۆزێک کرانەوەی بەخۆیەوە دیوە، بزاڤی نەتەوەییی کورد هەوڵی داوە تا لە ڕێگەی ئاشـتییانە و بەپێی یاسـا و دەسـتووری ئەو دەوڵەتانە پەرە بە کلتوور و ناسـنامەی خۆی بدات. لـەو کاتانەش کە سیستمی سیاسیی حکوومەتە داگیرکەرەکانی کوردسـتان داخراو بوونـە، بزاڤی کورد هیچ بژاردەیەکـی جگە لە دەسـتبردن بۆ چەک نەبووە و، ڕوونیشـە کە ئـەم حکوومەتانە بە توندترین شێوە هەوڵی سەرکوتکردنی بزاوتی چەکداریی کوردیان داوە. پرسیاری سەرەکیی توێژینەوەکەی دەیڤید ڕۆمانۆ، کە لەژێر ناوی ‹‹بزاوتی ناسیۆنالیسـتیی کورد››دا بە چاپی گەیاندووە، ئەمەیە کە: سەرەڕای بەکارهێنانی ئامرازەکانـی سـەرکوتی دڕندانـە لە لایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە و، ئەگەری لاوازی سـەرکەوتنی بزاڤـی کورد، بۆچـی خەڵکی کـورد و بەتایبەت لاوان بەشـداری لە وەها بزاڤگەلێکدا دەکەن؟

ڕۆمانـۆ بۆ وەڵامی ئەم پرسـیارە و چەند پرسیاری تری تایبەت بە بزاڤی ناسیۆنالیستیی کـورد لـە تیۆرییەکانی کۆمەڵناسـیی بزاڤە کۆمەڵایەتییەکان کەڵک وەردەگرێت و هەوڵ

دەدات تا ڕوونکردنەوە لەسەر ئەم بژارە پرمەترسییە بدات. بە ڕای ڕۆمانۆ، خەڵکی کورد دەتوانن لە نێوان بژارەکانی: کۆڵدان بە سیاسەتی ئاسیمیلاسیۆن، گۆشەگیری و خۆسەرقاڵکردن بە ژیانی ڕۆژانە و بەشداری لە بزاڤی بەرهەڵستکارانەدا یەکێکیان هەڵبژێرن. دیارە، ڕوونکردنەوەی بژارەکانی ئاسیمیلاسیۆن و خۆگێلکردن لە ئاست دۆزی کورددا بەشێک لە توێژینەوەکەی ئەو نییە و ڕۆمانۆ کات و وزەی خۆی زیاتر بۆ شرۆڤەی ڕەفتاری بەشداریکردنی چالاکانە لە بزاڤی ناسیۆنالیستیدا تەرخان دەکات. توێژەر پێش ئەوەی هەوڵی ڕوونکردنەوەی ئەم پرسە بدات، باسی دوو بۆچوونی پریمۆردیالەکان (Primordial) و سوودخوازەکان (Instrumentalists) دەکات، بۆ ئەوەی پێمان بڵێت کە ئاخۆ ناسیۆنالیزم دیاردەیەکی کۆنە و باس لە تایبەتمەندییە هاوبەشە کەڤناراکان دەکات و نەتەوە هەر لە کۆنەوە هەبووە، یان وەک سوودخوازەکان دەڵێن لە ڕاستیدا شتێک بەناوی نەتەوە نییە و ناسیۆنالیزم و نیشتمانپەروەری دیاردەیەکی داهێنراوی هەندێک ئیلیت و نوخبەیە و، ئەوان وەکو ئامرازێک بۆ گەیشتن بە بەرژەوەندیی ئابووری و سیاسیی خۆیان سوودی لێ وەردەگرن؟

ئەو تیۆریانەی کە ڕۆمانۆ سوودیان لێ وەردەگرێت، بریتین لە تیۆریی هەڵبژاردنی ئەقڵانی و ڕێکخستنی سەرچاوەکان، تیۆریی پێکهاتەکانی دەرفەتی سیاسی و تیۆریی چوارچێوەی کلتووری و ناسنامە. دیارە بەکارهێنانی هەرکام لەم تیۆریانە بۆ ڕوونکردنەوەی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی، خاوەنی پاشخانی تایبەت بە خۆیەتی و مێژووی کۆمەڵناسیش پڕە لەو تیۆریدانەرانەی کە تەنیا بە سوودوەرگرتن لە بۆچوونێکی تایبەت بە خۆیان، هەوڵیان داوە تا ڕوونکردنەوەیەکی گشتی و یونیڤرساڵ (Universal) بۆ تەواوی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بدەن. ڕۆمانۆش، زیاتر بە مەبەستی دەرخستنی کەموکووریی ئەم تیۆرییانە، لە پێشدا بە شێوەی جیاجیا بەکاریانی هێناوە و لە کۆتاییشدا پێمان دەڵێت، کە هەرکام لەم بۆچوونانە تەنیا تا ڕادەیەک دەتوانن دیاردەی بەشداری لە بزاڤی ناسیۆنالیستیدا ڕوون بکەنەوە و کەڵکوەرگرتنی تەنیا یەک تیۆری وا دەکات تا بەشی هەرە زۆری ئەم ڕەفتارە تاریک و ناڕوون بمێنێتەوە، بۆیە وا باشترە ئەم تیۆرییانە لێک ببەستین و سەنتێزێکیان (synthesis) لێ ساز بکەین.

یەکێک لەو تیۆرییانەی ڕۆمانۆ کەڵکی لێ وەردەگرت، تیۆریی هەڵبژاردنی ئەقڵانییە. بەپێی ئەم تیۆرییە کە لە زانستی ئابوورییەوە هاتۆتە ناو زانستە کۆمەڵایەتییەکانی ترەوە، ئەکتەرەکان بە شێوەی ئەقڵانی هەڵسوکەوت دەکەن و لە ڕاستیشدا ئەمە یەکێک لە پێشمەرجە گرنگەکانی ڕەفتاری ئەقڵانییە. لەم تیۆرییەدا، ڕەفتار، یان هەڵسوکەوتی ئەقڵانی بەو واتایە دێت، کە ئەکتەرەکان پێش ئەوەی هەڵبژێرن، کام ڕەفتار بکەن و کام ڕەفتار نەکەن، دەبێ بەها (Cost) و سوودی (Benefit) هەرکام لەم ڕەفتارانە هەڵسەنگێنن، ئەگەر سوودی هەڵبژاردنی ڕەفتارێک زیاتر لەو بەهایە بێت کە ئەکتەرەکە ناچارە بۆ گەیشتن بە سوود پێشکێشی بکات، ئەوا کردنی ئەو ڕەفتارە دەبێتە هەڵبژاردنێکی ئەقڵانی. نابێ ئەوەش لەبیر بکەین، کە مەبەست لە سوود لەم تیۆرییەدا، ئامانجی بەرهەست و ماددییە و ئامانجە مینەوی و غەیری ماددییەکان نابێتە بەشێکی شیکاریی ئەم تیۆرییە. کەوابوو هەر لە سەرەتاوە بۆمان دەردەکەوێ کە لەم ڕێگەیەوە ناتوانین هۆی بەشداریی چالاکانەی خەڵکی کورد لە بزاڤی ناسیۆنالیستیدا ڕوون بکەینەوە، چونکە ئەگەر سوودی کۆتاییی ئەم بەشدارییە تەنانەت بە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان بزانین، دیسان ئەکتەری ئەقڵانی دەبێ بەهایەکی گەورە بدات، کە ئەوەش لەسەردەستدانانی گیان و پێشکێشکردنییەتی.

هەروەک ئاماژەش کرا، سوود و ئامانج لای ئەم تیۆرییە بەرژەوەندیی ماددی و بەرهەستی تاکەکانە و ئامانجێک وەک دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان ئامانجێکی مینەوی و غەیری ماددییە و ئەم ئامانجەش زیاتر لە ڕێگەی تیۆرییەکانی ناسنامە و کلتووره شرۆڤە دەکرێت، کە ڕۆمانۆ لە لێکدانەوەکەیدا بەشێکی هەرە گرنگی بۆ ئەم تیۆرییانە تەرخان کردووە.

بزاوتی کۆمەڵایەتی لە چەشنی بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد، هەمیشە پێویستی بە بەشداریی هەرچی زۆرتری تاکەکانە و تا هەر ڕادەیەک بتوانێ ئەندامی چالاک و پشتیوانیی زیاتر بۆ لای خۆی ڕابکێشێ، زیاتر دەتوانێ هەنگاوی گەورەتر بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی بهاوێت، بەڵام ئەم بزاڤانە زۆر جار بەرەورووی کێشەیەکی تیۆریکی دەبنەوە، کە پێی دەڵێن، کێشەی «سواربوونی خۆڕایی» (Free Ride). هەروەک دەزانین ئامانجەکانی بزاڤی جەماوەری زیاتر ئەو ئامانجانەن کە لە بەرژەوەندیی کۆی گشتیی کۆمەڵگادان و بەرژەوەندیی تاک، یان هی گرووپ و تاقمێکی تایبەت ناگرێتە خۆ [گوتراوە زیاتر ئەو ئامانجەن کە لە بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵگادایە، نەگوتراوە هەمیشە ئەو ئامانجانەن. بۆیە ئەگەری هەیە ئامانجی شاراوە، یان ئاشکرای بزاڤێکی جەماوەری، بەرژەوەندیی تاک، یان بەرژەوەندیی گرووپ و تاقمێکی دیاریکراو بێت]. کەوابوو، خەڵک دوای لێکدانەوەی ئامانجەکانی بزاڤێکی تایبەت، بەو ئاکامە دەگات، لەم بزاڤەدا من بەشدار بم و بەشدار نەبم، ئامانجەکەی لە بەرژەوەندیی کۆی گشتیی کۆمەڵگادایە و منیش سوودی لێ وەردەگرم، ئیتر چ پێویست ناکات من لەم بزاڤەدا بەشدار بم و بەهاکەی بدەم. وا باشترە خەڵک بەشدار بێت و دواتر منیش بەخۆڕایی لە ئامانجەکانی سوود وەرگرم. چۆنیەتیی چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە و ڕاکێشانی خەڵکێکی زۆرتر بۆ لای بزاڤی کورد، دیسان یەکێک لە بەشە سەرنجڕاکێشەکانی کتێبەکەی ڕۆمانۆیە.

تیۆریی پێکهاتەکانی دەرفەت، هەروەک ئاماژە کرا یەکێک لەو تیۆرییانەیە کە ڕۆمانۆ بۆ لێکدانەوەی بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد زۆر سوودی لێ وەردەگرێت. ئەم تیۆرییە چوار بگۆڕ (Variable)ی سەرەکیی هەیە و ڕۆمانۆ بگۆڕێکی تری پێ زیاد دەکات، تا ئاستی ڕوونکردنەوەی بەرزتر بکاتەوە. ئەو پێنج بگۆڕە بریتین لە: پایەداریی تۆێژی ئیلیتی حکوومەتی، کە پاڵپشتی لە سیاسەتێکی دیاریکراو دەکەن، پایەداری و یەکڕیزیی ئیلیتەکانی ئۆپۆزیسیۆن، داخراوبوون، یان کراوەبوونی سیستمی سیاسیی حکوومەت، توانا و هێزی سەربازیی سەرکوتکەری دەوڵەت و پشتیوانیی نێودەوڵەتی لە دەوڵەت، یان گرووپەکانی دژی دەوڵەت. بەپێی ئەم پێنج فاکتۆرەی تیۆریی پێکهاتەکانی دەرفەت، باشترین هەل بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان، ساڵەکانی دوای جەنگی جیهانیی یەکەم و تێکشکانی ئیمپراتۆریی عوسمانی و دامەزرانی کۆماری نوێی تورکیایە. چونکە لەو ساڵانەدا، تۆێژی ئیلیتی حکوومەتی تورکیا لە نێوان ئەو کەسانەی کە لایەنگری سوڵتانی عوسمانی و ئەوانەی پاڵپشتی ئاتاتورک و کۆماری تورکیا بوون، دابەش بووبوون و، لە ڕاستیدا یەکڕیز نەبوون. تۆێژی ئیلیتانی کورد کە بریتی بوون لە ئیلیتانی خێڵەکی و سەرۆکعەشیرەکان، هەموو خوازیاری سەربەخۆیی کورد و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان بوون (بەتایبەت لە کاتی شۆڕشی کۆچگیری و پەیماننامەی سیڤەردا)، کەوابوو ئیلیتی ئۆپۆزیسیۆن یەکڕیز بوون و هی حکوومەت یەکڕیز نەبوون. لەو کاتەدا دەوڵەتی نوێی تورکیا لەگەڵ هەڕەشەی ئەرمەنییەکان و یۆنانییەکان و دەوڵەتانی ئینگلیز و فەرەنسا ڕووبەڕوو بوو و هێزە سەربازییەکەیشی توانای

سەرکوتکردنی هیچ چەشنە شۆڕشێکی نەبوو. هەروەک لە پەیماننامەی سیڤەریشدا دەرکەوت، هاوپەیمانی و هاوسۆزیی نێودەوڵەتی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان لە گۆڕێدا هەبوو و کوردان دەیانتوانی پشتیوانیی ئەم دەوڵەتانە بۆ لای خۆیان ڕاکێشن. کەوابوو چوار لە پێنجی بگۆڕەکانی پێکهاتەکانی دەرفەت بە قازانجی بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد بوو و تەنیا بگۆڕی داخراوبوون، یان کراوەبوونی سیستەمی سیاسیی حکوومەتی ئەنکارا بە قازانجی ئەم بزاڤە نەبوو، چونکە لەو کاتەدا ئەنکارا هەڕەشەی جیابوونەوەی ئەرمەنیا و قوبرس و یۆنانییەکانی لەسەر بوو، بۆیە ئەو حکوومەتە پێویستی بە بەرنامەیەک هەبوو تا خەڵکی ناوخۆی لە دەوری یەک کۆ بکاتەوە و کۆتایی بە هەڕەشەی ئەرمەنییەکان و یۆنانییەکان بێنێت. ئاتاتورک هیچ بژاردەیەکی نەبوو جگە لەوەی بە کوردان بڵێت، کە کورد و تورک بران و ئەم وڵاتە، وڵاتی کوردان و تورکانی موسڵمانە و دەبێ هەمووومان لە بەرانبەر هەڕەشەی وڵاتانی کافردا یەکدەنگ و یەکڕیز بین. هەر ئەم بگۆڕەش بە تەنیا وای کرد تا شۆڕش و سەرهەڵدانی ناسیۆنالیستیی خێڵی کۆچگیری بە خیانەت لە وڵاتی موسڵمانان تۆمەتبار بکرێت و کوردانی سوننی دژ بە شۆڕشی کۆچگیری، کە شۆڕشی کوردانی عەلەوی بوو، یارمەتیی ئاتاتورک و حکوومەتی تورکیا بدەن. ڕۆمانۆ چوارچێوەیەکی تیۆریکی بەهێزی لەم تیۆرییە پێک هێناوە و تەواوی بزاڤەکانی کوردی ئێران و عێراق و تورکیای بەپێی ئەم تیۆرییە لێک داوەتەوە. ئەو دەڵێت، بۆ نموونە، تەواوی بزاڤە ناسیۆنالیستییەکانی کوردانی ئێران هەر لە شۆڕشی سمکۆوە تا دەگاتە کۆماری کوردستان و دواتر تا دەگاتە ساڵانی دوای شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩دا، هەموویان بەپێی ڕەخسانی هەل و دەرفەتی سیاسی سەریان هەڵداوە و بەو ئاکامەش دەگات کە کوردانی ئێران زیاتر لەوەی خۆیان هەل بڕەخسێنن، چاوەڕێن دەرفەتیان بۆ بڕەخسێت. هەرچەند کتێبەکەی ڕۆمانۆ چالاکییەکانی هەندێ بزاڤ و لایەنی لەم ساڵانەی دواییدا باس نەکردووە، ئەگینا

ئەگەری گۆڕانکاری لە بیر و بۆچووونیدا بەهێز بوو، چونکە ئەم کتێبە بەپێی توێژینەوەیەکی ساڵی ٢٠٠۴ نووسراوە.

هەروەک لە سەرەوەش باس کرا، تیۆریی هەڵبژاردنی ئەقڵانی نەیتوانی هۆی چالاکیی تاکەکان لە بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورددا روون بکاتەوە، چونکە ئەو پرسە پەیوەندیی بە هەندێ بابەتی ترەوە هەیە، کە لە سەرووی چوارچێوەی شیکاریی ئەم تیۆرییەوەیە، ئەوانەش بابەتی مینەوی و نابەرهەستن، کە رۆمانۆ لە چوارچێوەی شیکاریی تیۆرییەکانی ناسنامە و کلتوور کەڵک وەردەگرێت تا پرسی بەشداریی تاکەکان روون بکاتەوە. یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی رێکخراوە ناسیۆنالیستییەکان پێکهێنان و پاراستنی هەستێکی نەتەوەییی بەهێزە لەنێو ئەندامان و لایەنگرانیاندا، بەتایبەت لەنێو ئەو کەسانەدا کە مەترسیی دابەزینی هەستی نەتەوەییان هەیە و، رێکخراوە دەبێ بتوانێ ناسنامەی ئەندامان و پشتیوانانی خۆی بەسیاسی بکات، رۆمانۆ لە توێژینەوەکەیدا چوار نموونە ناسنامە بەکار دەهێنێت، کە بریتین لە:

١ ئەوانەی کە بە شێوەی پێکهاتەیی لە دەرەوەی گرووپی نەتەوەییدان (ئەوانەی کە خۆیان بە کورد نازانن)؛

٢ ئەو کەسانەی کە لەناو گرووپی نەتەوەییدان، بەڵام خۆیان لەگەڵ گرووپ پێناسە ناکەن (خۆیان بە کورد دەزانن، بەڵام دۆزی کوردیان لا گرنگ نییە و دەتوانین بێژین باوەڕیان بە دۆز، یان کێشەی کورد نییە)؛

٣ ئەوانەی کە خۆیان بە بەشێک لە گرووپی نەتەوەیی دەزانن، بەڵام ئاستی دۆزەکە تا ئاستی کێشەی کۆمەڵایەتی، ئابووری، یان کلتووری دادەبەزێنن.

۴ ئەو کەسانەی کە ناسنامەیان سیاسییە و سەرچاوەی تەواوی کێشەکانی کورد بە نەبوونی دەوڵەت و کیانی سەربەخۆ دەزانن.

رێکخراوەی نەتەوەیی دەبێ بۆ تەواوی ئەم گرووپانە پلان و بەرنامەی کلتووریی جیاوازی هەبێت. بە واتایەکی تر، رێکخراوە دەبێ هەوڵ بدات تا ئەندامانی گرووپی یەکەم بێنێتە ناو گرووپی دووەم و، ئەوانەی دووەم بۆ گرووپی سێیەم رابکێشێت و هەوڵێکی تەواویش بدات تا ئەو کەسانەی ناسنامەی نەتەوەییان سیاسی نییە، بەسیاسی بکات و هەستی نەتەوەییی ئەو کەسانەش بپارێزێت کە ناسنامەکەیان سیاسییە.

رێکخراوە، یان پارتی سیاسی تەواوی ئەو کارانە لە رێگەی رۆژنامە و بڵاوکراوە و گۆڤار و میدیای گشتییەوە دەکات و، ئێستاش بەهۆی رۆڵی بەرچاوی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە نابێ کاریگەریی ئەو تۆڕانە پشتگوێ بخات و دەبێ بەتەواوی سوودیان لێ وەربگرێت.

ئەم کتێبە هەشت بەشە، لە بەشی یەکەمدا تیۆرییەکان دەناسێنێت و لە بەشی دوو تا چوار، هەرکام لەم تیۆریيانە بە شێوەی جیاجیا بۆ لێکدانەوە و روونکردنەوەی بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد لە باکووری کوردستان بەکار دێنێت و لە ئەنجامیشدا دەڵێت، بەکارهێنانی جیاجیای ئەم تیۆریيانە تەنیا بەشێک لە دیاردەی ئاڵۆزی بزاڤی ناسیۆنالیستیی کورد روون دەکاتەوە، هەربۆیە لە بەشی پێنجەمدا، ئەم سێ تیۆرییە لێک دەبەستێت و سەنتێزێکیان لێ پێک دێنێت و هەر ئەم سەنتێزەش بۆ بزاڤی ناسیۆنالیستیی باکوور بەکار دەهێنێت و لە بەشی شەشەم و حەوتەمدا بەپێی ئەم سەنتێزە، بزاڤی کورد لە باشوور و رۆژهەڵاتیش لێک دەداتەوە و بەشی هەشتەمیشی بۆ ئەنجامگری تەرخان کردووە و لەوێدا چەند پێشنیاری بەسوود بۆ پارت و لایەنەکانی کورد دەخاتە روو، تا ئەگەر دەیانەوێت دەوڵەتی نەتەوەییی کورد پێک بێنن، دەبێ چ بکەن و چۆناوچۆنیش خۆیان لە هەڵەکانی رابردوو بەدوور بگرن.

«کورد و گرێبەستی تورکایەتی»

مستەفا زەنگین

له توركیا و باكووری كوردستان له سەرەتای ساڵی ٢٠١٦دا، ١١٢٨ئاكادیمیسیەن لە مەڕ شەڕی سەر شەقامەكانی باكووری كوردستان كە لە نێوان پ.ک.ک و ئەرتەشی توركیادا لەئارادا بوو، بەیاننامەیەكیان واژۆ كرد. ئەو بەیاننامەیە لە ژێر سەردێڕی «ئاكادیمیسیەنەكان بۆ ئاشتی» بڵاو كرایەوە، كە تێیدا ڕایانگەیاندبوو: «ئێمە پشتگیری لەم تاوانانە ناكەین».

زۆربەی ئاكادیمیسیەنەكان كورد و چەپڕەوی تورک بوون. دوای بڵاوبوونەوەی ئەم بەیاننامەیە، هەموو ئەو كەسانە لە سەر كار دەركران. یەكێكیان ئاكادیمیسیەنێكی تورک بوو بە ناوی «بارش ئونلو». بارش ئونلو لە بەشی زانستە سیاسییەكانی زانكۆی ئانكارا مامۆستا بوو و هەروەها وەک دۆستی كورد دەناسرێ. ناوبراو بە هاوكاریی هاوڕێیەكی دیكەی خۆی كتێبێكی لە سەر ئیسماعیل بێشكچی ئامادە كردووە.

ناوبراو هەروەها لە سەر ئەوەی كە لە كاتی ئیمتحانەكاندا، پرسیارێكی لە سەر پەڕتووكەكانی عەبدوڵڵا ئۆجالان دارشتبوو، لە دادگادا دۆسیەی بۆ كرابوویەوە. ئەم ئاكادیمیسیەنە توركە دوكتورایەكەی لە زانكۆی «بینگهامتوون»ی ئامریكا تەواو كردووە و، بە شێوەیەكی تایبەتی لە سەر كۆلۆنیالیزم و چالاكیی سپی پێستەكان كار دەكات. پێداچوونەوەی وەرگێرانی توركیی زۆر بەرهەم كە لە سەر كۆلۆنیالیزم نووسراون، لە ئەستۆی ئەو مامۆستایە بووە.

لەم دواییانەشدا لە ساڵی ٢٠١٨ هەر لەم چوارچێوەیەدا، پەڕتووكێكی ناوبراو لە ژێر ناوی «گرێبەستی توركایەتی: پێكهاتن، كاركردن و كێشەكەی» بڵاو كرایەوە. لەم نووسینەشدا هەوڵ دەدەم بە كورتی ئاماژەیەک بەم پەڕتووكە بكەم.

بارش ئونلو لە بەشی یەكەمی پەڕتووكەكەیدا لە سەر مژاری «بیركردنەوە لە سەر سپی پێستی» دەنووسێ و سەرنجی خوێنەر دەخاتە سەر خەباتی سپی پێستەكان و هەڵوێست و هزری نووسەرە ناودارەكانی ڕەش پێستی وەک «فرانتس فانون»، «ئستۆكلی كارمیشل» و «ئستیو بیكۆ». بارش ئونلو هزری خۆی لە پەڕتووكی «گرێبەستی توركایەتی» لە سەر هزری «گرێبەستی نژادی»ی فیلسۆفی ڕەش پێست «چارلز و. میلس» دەئافرێنێ.

بە پێی هزری «میلس» لە نێوان سپی پێستەكاندا لە دژی ڕەش پێستەكان، ڕێككەوتنی «فۆرمەل» و «ئین فۆرمەل» هەن و، كۆی ئەم ڕێككەوتنانە «گرێبەستی نژادی» پێک دێنن. ئامانجی بنەڕەتیی ئەم گرێبەستەش ئەوەیە كە بە شێوەیەكی سیستەماتیک، سپی پێستەكان لە دژی غەیری سپی پێستەكان بە كار بێنێ و بیانكاتە خاوەن ئیمتیاز.

بە پێی هزری ئونلو گرێبەستێكی بەم شێوەیە لە نێوان توركەكانیشدا هەیە و دەنووسێ كە زۆر خاڵی هاوبەش هەن لە نێوان سپی پێستان و توركیادا. ئەو دەیهەوێ ئەم خاڵە هاوبەشانە پێشان بدات كە لە ڕاستیدا لە سەر دەرفەت و ئیمتیازەكان بنیات نراون.

بارش ئونلو لە بواری بەكارهێنانی چەمكی «گرێبەست» ڕادەگەیەنێ كە فكر و هزری بەكارهێنانی چەمكی «گرێبەست» بە پێی چەمكی «ئیدئولوژیی باڵادەست» كە زۆر بە كار دەهێنرێ، لە زۆر بواردا ڕەوشەكە بە باشی دەردەخات و ئاشكرای دەكات. هزری گرێبەست دەرفەت دەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی كە بتوانین چینی خوارەوەی كۆمەڵگاش وەک كردار و چالاكییەكانیان هەڵسەنگێنین. چونكە چینی خوارەوەش بە هۆی بەستراوەیی خۆی بە نەتەوەی باڵادەست دەرفەت دەبینێ كە بەرژەوەندییەكانی خۆی بپارێزێ و لە پەیوەندییەكانی دەسەڵات سوود وەربگرێ. بەڵام چەمكی «ئیدئولۆژیی باڵادەست» تەنیا چینی سەرەوە و باڵادەست وەک

چالاک پێشـــان دەدات و لە ڕێکخستنەوەی چالاکییەکانی «تورکایەتی»ی، چینی خوارەوە وەک پاســیڤ و هەتا دەکرێ بڵێین کە وەک «بێ تاوان» نیشـــان دەدات. نووسەر هەروەها ئامـــاژە بــەوە دەکات کە هەرچەنـــدە هەموو تورک بـــە شـــێوەیەکی چالاک بەشـــداری «گرێبەســـتی تورکایەتـــی» نابن، بـــەڵام لەم گرێبەســـتە بۆ وەرگرتنی ئیمتیاز و دەرفەت سوود وەردەگرن.

به پێـــی ڕوانگەی نووســـەر، لـــە چینی سەرەوە تا چینی خوارەوە، لە کارمەندەکانەوە بگرە هەتـــا کرێـــکار و زەحمەتکێشـــان، لە پیاوانەوە بگرە تا ژنان، لە لایەنە سیاسییەکانی دەســـەڵاتەوە تا دەگاتە لایەنە سیاسییەکانی ئۆپۆزیســـیون، لە دیندار و ڕاســـترەوەکانەوە بگرە هەتا ســـکۆلار و چەپڕەوەکان، بە گشتی لە نێـــوان هەموو تورکەکانـــدا لە دژی کورد «گرێبەستێکی نهێنی/ســـەمبۆلیک» هەیە و، هەموو تورکێک بە شێوەیەکی خاوەن ئیمتیاز، ســـوود لەم گرێبەســـتە وەردەگرن. بە وتەی نووسەر، ئەو گرێبەستە شتێکی وەهایە کە لە سەرەوەی ئیدئۆلۆژییەکانەوەیە و، ئیدئولۆژیی جیاواز لە نێوان تورکەکان لە سەر بنەمای ئەم گرێبەستە لە دەوری یەکتر کۆ دەبنەوە.

دەکـــرێ بـــە کورتـــی بڵێین کـــە هەر کاتێک مـــژار دەبێتـــە «کورد» یـــان دەبێتە «مافـــی نەتەوەیی کورد»، هەموو تورکێک بە شێوەیەکی ڕێککەوتن، بە پێی ئەم گرێبەستە کار دەکەن. ئەم گرێبەســـتە، گرێبەســـتێکی نووســـراوەی تورکیای مۆدێرن نییە، بەڵام بە پێی وتەی نووســـەر، باندۆر و کاریگەریی ئەو گرێبەســـتە زیاترە لە گرێبەستی نووسراوەیی و فەرمی.

نووسەری ئەم پەڕتووکە ئاشکرا دەکات کە «گرێبەســـتی تورکایەتی» لە چوارچێوەی دوو ڕەوشی ئەرێنی و نەرێنیدا پێک دێت و، هەم ئیمتیاز و هەمیش باڵادەســـتی دەداتە هەموو تورکێک. لە ڕەوشـــی پۆزەتیڤـــدا تورکەکان چۆنیان پێ باش بێ، دەتوانن بە هەمان شێوە کوردەکان ببینـــن و لێیان تێبگەن و گوێیان لێ بگرن و هەستیان پێ بکەن و تامەزرۆیان بـــن. لە مەڕ ڕەوشـــی نێگەتیڤیش تورکەکان چۆنیان پێ باش بێ، دەتوانن بە هەمان شێوە کوردەکان نەبینن و لێیان تێنەگەن و گوێیان لێ نەگرن و هەستیان پێ نەکەن و تامەزرۆیان نەبـــن. بەڵام لـــە هەرهەلومەرجێکدا ئەم دوو ڕەوشـــە نیشانەی باڵادەستی و دەسەڵاتداریی تورکەکانن.

یان باشـــترە بڵێیـــن ئەگـــەر تورکەکان بیانهـــەوێ کـــوردەکان ببینن یـــان نەبینن، لێیـــان تێبگـــەن یان تێنەگـــەن، گوێیان لێ بگـــرن، یاخود نەگرن، یانیش هەســـتیان پێ بکەن یان نا و... هتد، لە ڕاســـتیدا ئەوەی کە ئاشـــکرایە ئەوەیە کە ئەوان ئەم باڵادەستی و دەســـەڵاتەیان هەیە کە ببن بـــە دیاریکەری ڕەوشـــە نێگەتیـــڤ و پۆزەتیڤـــەکان. بەڵام نووسەر دەستنیشـــان دەکات کە دوای ساڵی ١٩٦٠ واتە لەگەڵ بەهێزبوون و گەشـــانەوەی بزووتنـــەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەییی گەلی کورد لە دژی دەســـەڵاتداری و باڵادەســـتیی تورکەکان، «کێشەی تورکایەتی» دەستی پێ کردووە.

بـــە تایبەتـــی ســـەبارەت بە ڕەوشـــی نێگەتیڤ «تورکایەتی» لەگەڵ کێشـــەگەلێک بەرەوڕوو بووە. لەگەڵ دامەزران و بەهێزبوونی بزووتنـــەوەی نەتەوەییی کورد، ئەو ڕەوشـــە نێگەتیڤـــەی کە کـــورد تێیـــدا نەدەبینرا و نەدەبیسترا و هەستی پێ نەدەکرا، لەنێو چوو و، کێشـــەی «تورکایەتی»ش قووڵتر بوویەوە، چوونکە لەمەوبەدواوە تورکەکان هەرچەندیش بیانهـــەوێ، ناتوانـــن کە کـــوردەکان نەبینن و گوێیـــان لـــێ نەگرن و لێیـــان تێنەگەن و هەستیان پێ نەکەن.

وەک وتەی کۆتایی لە مەڕ ئەم پەڕتووکە دەمهەوێ بڵێم کە نووســـەر بـــەر لە مژاری «گرێبەستی تورکایەتی» و بابەتگەلی گرێدراو

بەم گرێبەستەوە، باس لە دوو گرێبەستی دیکەش واتە «گرێبەستی عوسمانیەتی» و «گرێبەستی موسڵمانیەتی» دەکات.

بە کورتی «گرێبەستی عوسمانیەتی» باس لە دوو شت دەکات: ئیمپراتوریی عوسمانی لە کۆتاییی سەدەی ١٨ و سەرەتای سەدەی ١٩ ئیتر لە کۆتاییی تەمەنی خۆی نزیک دەبوویەوە و بۆ ئەوەی ئەم ئیمپراتۆرییە لە سەر پێی خۆی ڕابوەستێ، لە زۆر بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی و چاندی و یاسایی و نیزامیدا ریفۆرمی پێک دەهێنا.

لە ڕێگای ڕیفۆرمەوە دەیانهەویست کە لە نێوان ئیمپراتۆریی عوسمانی و لایەنەکانی دیکەدا گرێبەستێک دروست بێ. بەڵام ئەو گرێبەستە کە وەک «گرێبەستی عوسمانیەتی» پێناسە دەکرێ، سەرکەوتوو نەبوو. دوای ئەمە، پاشای ئیمپراتوریی عوسمانی عەبدولحەمیدی دووهەم دژکردەوەی موسڵمانەکانی عوسمانی و ئیسلامی سیاسیی لە نێوان چینی نێوەنجیدا بەکارهێنا و ئەو گرێبەستە عوسمانییەی گۆڕی بۆ «گرێبەستی موسڵمانیەتی». لە ڕێگای ئەم گرێبەستەوە لە دژی زۆر کۆمەڵگای غەیری موسڵمان کۆمەڵکوژی ئەنجام درا و، ئەم کۆمەڵگایانە تێکدران. هەروەها ئەو «گرێبەستی موسڵمانیەتی»یە، هەر چەندە کە بە بەرچاو لە سەر بنەمای یەکسانیی هەموو موسڵمانەکان دامەزرابوو، بەڵام لە ڕاستی و لە نێوەرۆکدا بەم شێوەیە نەبوو. نەتەوەی باڵادەستی تورک زیاتر لەم گرێبەستە سوودی وەردەگرت. چونکە بەڕێوەبەرانی سەرەکیی «گرێبەستی موسڵمانیەتی» تورک بوون و سەر بە «جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی» بوون.

ڕێنمایی نووسین

مەرجە گشتییەکانی وەرگرتنی وتار

١ تیشک بە زمانی کوردی بابەت بڵاو دەکاتەوە. ئەگەر نووسەرێک لەبەر هەندێک هۆکار بیهەوێ پەیامەکەی بە زمانی فارسی بگەیەنێت، دوای پەسندی دەستەی نووسەران وتارەکەی وەردەگیرێت.

٢ لە هەر ژمارەیەکی گۆڤاری تیشکدا، لێکۆڵینەوە لەسەر مژارێکی تایبەت دەکرێ؛ بەڵام توێژەران دەتوانن لە دەرەوەی ئەم بابەتەشدا و بە مەرجێک کە وتارەکەیان پەیوەندیی بە پرسی کورد و کوردستانەوە بێ، لێکۆڵینەوەکانی خۆیان بۆ گۆڤاری تیشک بنێرن.

٣ گۆڤاری تیشک گرنگی بە چوار شێوازی وتارنووسین دەدا و داوا لە نووسەران دەکەین لە یەکێک لەو شێوازانەدا وتارەکەی خۆیان ئامادە بکەن:

- **وتاری هەڵسەنگاندن:** لە نێوان ٨٠٠ تا ١٥٠٠ وشە؛ توێژەران دەتوانن هەڵسەنگاندن بۆ ئەو کتێب، فیلم، مۆسیقا و شانۆیانە بکەن کە پێوەندییان بە پرسی کوردەوە هەیە.
- **وتاری شیکاری:** لە نێوان ١٥٠٠ تا ٢٥٠٠ وشە؛ لەم شێوازەدا مەرج نییە کە نووسەر ئاماژە بە سەرچاوەکان بکا، بەڵام دەبێ بابەتەکە لەسەر بنەمای بیرۆکەیەکی ڕوون ئامادە کرابێ و دەرەنجامی توێژینەوەکە شی بکرێتەوە.
- **وتاری تیۆری:** لە نێوان ٢٥٠٠ تا ٤٠٠٠ وشە؛ لەم شێوازەدا پێویستە کە نووسەر ئاماژە بە سەرچاوەکان بکا و کەڵک لە تیۆرییەکی تایبەت بۆ لێکۆڵینەوەکەی وەربگرێ. تکایە سەیری سیستەمی سەرچاوەدان بکەن.
- **وەرگێڕان:** لەم بەشەدا هەوڵ دەدرێ هەندێک وتاری گرنگ کە لەسەر کوردستان بەرهەم هاتوون، لە زمانی یەکەمەوە، تەرجەمە بکرێنەوە. لە ڕووی زانستییەوە و لەبەر گونجان لەگەڵ فەلسەفەی گۆڤاری تیشک دەبێ وتارەکان لە لایەن دەستەی نووسەرانەوە پەسند بکرێن.

٤ ئەو توێژەرانەی کە لە ڕۆژهەڵات دەژین دەتوانن وتارەکانیان بە ناوی خوازراوەوە بڵاو بکەنەوە بە مەرجێک کە سەرنووسەر پەسندیان بکات.

٥ دەستەی نووسەرانی تیشک دوای هەڵسەنگاندنی وتارەکان نووسەران لە شێوازی چاپ و گۆڕانکاریی پێویست ئاگادار دەکاتەوە.

٦ پێویستە لەگەڵ وتارەکان پوختەیەکی کورت لە نێوان ٥٠ تا ٧٠ وشە ئامادە بکرێ.

شێوازی سەرچاوەدان

گۆڤاری تیشک کەڵک لە سیستەمی سەرچاوە دانی شیکاگۆ وەردەگرێ. نووسەران لە هەر شوێنێکدا کە پێویستیان بە ئاماژە بە سەرچاوەیەک هەبوو یا دەیانەوێ لە پەراوێزدا شرۆڤەیەکی زیاتری بابەتەکە بکەن، دەبێ هەموویان هەر لە پەراوێزی کۆتاییدا بێنن. نووسەران ئاگادار دەکەینەوە کە دەبێ بە تەواوی سەرچاوەکە بنووسن و ژمارەی لاپەڕەکان دیار بکەن. لە کۆتاییدا پێویست ناکا لیستی سەرچاوەکان بەجیا دووپات بیتەوە. لە خوارەوە ئاماژە بە چەند شێوازی سەرچاوە دان دەکەین:

١. کتێب

عەبدوڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وەرگێڕانی عەبدوڵا حەسەنزادە (هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٤)، ٣٢٠.

دیوید مکداول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی (تهران، پانید، ١٣٨٣) ٥-٦.

Robert Olson, The Emergence of Kurdish Nationalism and the Shikh Said Rebellion 1880-1925 (Austin, University of Texas Press, 1989) 83-4.

٢. بەشێک لە کتێب

Abbas Vali, “Nationalism and the Question of Origins,” in Essays on the Origins of Kurdish Nationalism, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa: Mazda Publisher, 2003), 8-9.

٣. گۆڤار و ژورناڵ

ئیدریس ئەحمەدی، «شار و ڕاسان» گۆڤاری تیشک ٤٨ (٢٠١٨): ١٣-١٧.

Ahmad Mohammadpour and Kamal Soleimani, “Interrogating the tribal: the aporia of ‘tribalism’ in the sociological study of the Middle East,” The British Journal of Sociology (2019 online): 18.

تەوەری ژمارەی داهاتوو:

ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتدا

تیشک

٥٣

لە بڵاوکراوەکانی
دەزگای پەروەردە و لێکۆڵینەوەی
حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران

پێوەندیکردن:
govaritishk@pdki.org